

E U S K E R A

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque

EUSKALTZAINDIA

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

1995, 1
40. liburukia (2. aldia)
BILBO

EUSKALTZAINDIA

Plaza Barria, 15. 48005 Bilbo

Argitalpen batzordea / Comisión de Publicaciones:

Burua:	Jean Haritschelhar
Kideak:	Juan Mari Lekuona Endrike Knörr J. A. Arana Martija Patxi Altuna Miren Azkarate Beñat Oihartzabal
Eragile eta idazkaria:	Ricardo Badiola Uriarte

© Euskaltzaindia

ISSN. 0210-1564

Euskera

ISBN. 85479

Legezko Gordailua BI-1.244-58

Fotokonposaketa: Rali. Particular de Costa, 12-14 - 48010 Bilbo

Elkar, E. Koop. grafikagintza. Autonomia, 71 - 48012 Bilbo

Aldizkari hau beste agerkariekin trukutzen da. Otoi, idatz Zuzendariari.
Esta **Revista** admite el intercambio con otras publicaciones. Se ruega dirigirse al Director.

AURKIBIDEA

XABIER KINTANA URTIAGA EUSKALTZAINDIAN SARTZEA

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua, <i>Xabier Kintana Euskaltzaindian sartzea</i>	13
Xabier Kintana, <i>Bilbao, euskararen bizitzan</i>	15
Jose Antonio Arana Martija, <i>Xabier Kintanaren sarrera-hitzaldiari erantzuna</i>	37

III. HERRI-LITERATURA JARDUNALDIAK

Jon Iñarra, herriko alkatea, <i>III. Herri-literatura Jardunaldiak On Manuel Lekuonaren omenez</i>	85
Yves Beaupérin, <i>Au confluent du style oral et du style écrit, un découvreur, Marcel Jousse: sa vie, son oeuvre, son actualité</i>	87
Juan Mari Lekuona, <i>Manuel Lekuonaren metodologia ahozko literaturaren ikerketan</i>	109
Yves Beaupérin, <i>Les traditions de style oral: Naissance, mémorisation et transmission d'après les travaux anthropologiques de Marcel Jousse</i>	123
Emile Larre, <i>Ama hizkuntza biziko da. Ohar batzuk Iparraldeko begitik</i>	147
Patri Urkizu, <i>Artazuriketak eta kontagintza</i>	153
Jose M. Satrustegi, <i>Testu ihartuak euskal tradizioan</i>	161
Juan Manuel Etxebarria Ayesta, <i>Etno-ipuín eta esaunden bilketa</i>	173
Xabier Kaltzakorta, <i>Tartaroak</i>	181
Antonio Zavala, <i>Rafael Andolz</i>	203
Rafael Andolz, <i>Literatura oral en Aragón</i>	207

Jon Kortazar, <i>Aho tradizioko literatura eta ahozkotasuna</i>	213
Joxe Ramon Zubimendi, <i>On Manuel Lekuona: Haustura eragotzi zigun gizona</i>	223
III. Herri-literatura Jardunaldiak: <i>Ondorioak</i>	231
Jean Haritschelhar, euskaltzainburua, <i>III. Herri-literatura Jardunaldiak: Azken hitzak eta eskerrak</i>	233
Jon Iñarra, herriko alkatea, <i>III. Herri-literatura Jardunaldiak: Azken hitzak</i>	235

EUSKALTZAINDIAREN ERABAKIAK

Euskaltzaindiaren ARAUAK	239
1. <i>Bat-batean, behinik behin, batik bat</i>	241
2. <i>Baitu, baikara, bainai, e.a.</i>	243
3. <i>Aurrealde, Atzealde</i>	245
4. <i>Hau guz(t)ia</i>	246
5. <i>Ene/nire, niri, e.a.</i>	247
6. <i>Usain, arrain, zain</i>	248
7. <i>Zenbakien idazkeraz</i>	249
8. <i>Zenbakien deklinabideaz</i>	253
9. <i>-Zio</i>	255
10. <i>Nornahi, nonahi, non-nahi</i>	256
11. <i>Nor/nortzuk, zer/zertzuk, zein/zeintzuk</i>	257
12. <i>Bat eta batzuk-en deklinabidea</i>	259
13. <i>Lerroz aldatzean marratxoak nola jarri</i>	262
14. <i>Adizki alokutiboak (hikako moldea)</i>	263
15. <i>Partitiboaren erabilera okerra</i>	324
16. <i>Zu izan ezik</i>	325
17. <i>Euskal alfabetoaren letren izenak</i>	326
18. <i>Ordinalen eta banatzaileen idazkera</i>	327
19. <i>Benetako, Ohiko</i>	329
20. <i>Betiko eta honen kideak</i>	330
21. <i>Arabera</i>	332
22. <i>Iritzi</i>	333
23. <i>Arazi</i>	334
24. <i>Ba- eta gabe-ren idazkera</i>	336
25. <i>Hitz elkartuen osaera eta idazkera</i>	338
26. <i>-Z gero</i>	345
27. <i>Hori eta, hori edo eta horrelakoen idazkera</i>	346

28. Aditzoinen forma	348
29. Diptongoz bukatzen diren izenen deklinabidea	351
<i>Batzar</i> hitza dela eta	353
Euskaltzaindiaren <i>Batzar</i> Agiriak:	
1994.eko urria	357
1994eko azaroa	361
1994eko abendua	363
1995eko urtarrila	369
1995eko otsaila	372
1995eko martxoa (Larrabeen (Legutianon), 1995eko martxoaren 31 ean eta apirilaren leian)	376
<i>Jarraipena</i> : 1995eko apirilaren leian	379

TXOSTENAK

ONOMASTIKA

<i>Biarritz / Miarritze</i>	385
Jose Luis Lizundia, Onomastika batzordekidea, <i>Mendateen zerrenda</i> .	387
Mikel Gorrotxategi, Onomastika batzorde-idazkaria, <i>Guizaburuaga / Gizaburuaga</i>	389
Antonio Berasategi, <i>Olaberria</i> izenaren erabilera dela eta	391

LEXIKOGRAFIA

Michel Morvan, <i>Commentaire critique sur les "Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca"</i> , ASJU XXIII-3, 1989, pp. 897-954 (Suite)	409
--	-----

BIOGRAFIA

Jose Garmendia Arruebarrena, <i>Jose Antonio de Azpiazu, euskerólogo</i>	417
--	-----

BERRIAK

EUSKALTZAINDIA OHORETAN

Gipuzkoako Aldundiaren Urrezko Domina

Jose Javier Chapartegui, <i>Gipuzkoako Domina ematea Euskaltzaindiari</i>	431
Bilera Agiria	435

Antton Haranburu, <i>Urrezko Domina Euskaltzaindiari</i>	437
Eli Galdos Zubia, Gipuzkoako diputatu nagusia, <i>Euskaltzaindiari Gipuzkoaren Urrezko Domina</i>	443
Jean Haritschelhar, euskaltzainburua, <i>Gipuzkoako Urrezko Domina jasotzean</i>	447

‘Sabino Arana’ kultura saria

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua, ‘ <i>Sabino Arana</i> ’ kultura saria jasotzean	451
---	-----

LUIS VILLASANTERI OMENALDIA

Luis Villasante Kortabitarte jaunari Bizkaiko Foru Diputazioak gorazarrea

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua, <i>Luis Villasante Kortabitarte</i>	457
Jose Luis Lizundia, <i>Luis Villasante Kortabitarte jaunari Bizkaiko Foru Diputazioak egiten dion gorazarrea</i>	461
Luis Villasante Kortabitarte, <i>Bizkaiko Foru Diputazioak Luis Villasanteri omenaldia</i>	471
Jose Alberto Pradera, Bizkaiko diputatu nagusia, <i>Bizkaiko Foru Aldundiak Aita Luis Villasante Kortabitarte jaunari omenaldia</i>	477

Luis Villasanteri omenaldia Gernikan

Jose Antonio Arana Martija, <i>Aita Luis Villasanteri omenaldia Gernikan</i>	481
--	-----

Iratzeder-i omenaldia Baionan

Jean Haritschelhar-en mintzaldia, <i>Iratzeder-en omenaldian</i>	485
--	-----

RESURRECION M.ª AZKUE

Literatura-sariak.1994

J.L. Lizundia, Ricardo Badiola Uriarte, <i>Ipuinak eta bertsoak</i>	491
---	-----

HITZARMENAK / CONVENIOS

U.P.V./E.H.U.-R.A.L.V./Euskaltzaindia	495
Bizkaiko Foru Aldundia - Euskaltzaindia:	
I.J. Etxebarria Etxeita, E.H.H.A. - CD-ROM	499
<i>Hitzarmena</i>	501
Jean Haritschelhar, euskaltzainburua, <i>Eskerronezko hitzak</i>	503

KANPOKO HARREMANAK

Frantses Gobernuari <i>Euskaltzaindiaren Adierazpena</i>	507
Palabras del Presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, Jean Haritschelhar, ante S.M. Juan Carlos I, con motivo de la Audiencia concedida a la Institución	509
Jean Haritschelhar, euskaltzainburua, Endrike Knörr, idazkaria, <i>Espainiaren Erret Akademiak Espainiako Gobernuburua den Felipe Gonzalez jaunari egindako gutuna dela eta Euskaltzaindiaren Adierazpena</i>	513
Jean Haritschelhar, presidente de la R.A.L.V./Euskaltzaindia, <i>Palabras del Presidente</i>	515
El secretario perpetuo de la Real Academia Española	519

AURKEZPENAK

Patxi Salaberri Zaratiegi, <i>Eslaba aldeko euskararen azterketa toponimiaren bidez. Onomasticon vasconiae</i> , 11	523
E. Knörr, <i>En la presentación de Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Pamplona/Iruña. Onomasticon Vasconiae</i> , 12	527
Fernando Muñozguren Urkiola, <i>Eibarko hiri-toponimia. Onomasticon vasconiae</i> , 13	531
Roberto Kerexeta, Esther Zarraua, Aitor Ogiza, <i>Eibarko hiri-toponimia</i>	535
Patxi Salaberri, <i>Eibarko hiri-toponimia liburua dela eta</i>	541
Miren Azkarate, <i>Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-IV (Juntagailuak) (Eglu-IV)</i>	545
<i>Oihenarten IV. Mendeurrena. Iker</i> 8	547
Jose Antonio Arana Martija, <i>IX. Korrikaren aurkezpena</i>	549
Jose Antonio Arana Martija, <i>Azkue Biblioteka: Durangoko Azokan erakusketa</i>	551

ADIERAZPENAK

<i>Declaración de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia acerca de la Resolución parlamentaria sobre la Ley Foral del Vasconce de Navarra y acerca del Decreto Foral regulador del uso del euskara</i>	555
Nafarroako euskararen Foru Legearen gainean Parlamentuak erabaki duenaz Euskaltzaindiaren <i>Adierazpena</i>	557
<i>Declaración de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia acerca de la Resolución parlamentaria sobre la Ley Foral del vasconce de Navarra</i>	558

Eusko Ikaskuntzaren eta Euskaltzaindiaren <i>Adierazpena</i> Iritzi Publikoaren aurrean 1994ko azaroaren 19an Nafarroako Justizia Nagusi T.G.ko Administrazioarekiko Auzi Aretoak emandako epaiari buruz	559
--	-----

<i>Declaración</i> de Eusko Ikaskuntza/Sociedad de Estudios Vascos y Euskaltzaindia/Real Academia de la Lengua Vasca ante la Opinión Pública Navarra en relación con la Sentencia de 19 de noviembre de 1994 de la Sala de lo Contencioso-Administrativo del Excmo. Tribunal Superior de Justicia de Navarra	561
--	-----

BESTE BERRI BATZUK

J.L. Lizundia, idazkariordea, <i>1995. urterako Euskaltzaindiaren egutegia</i> 1994.urtean, hileroko batzarretan izandakoen zerrenda	565
Karguak eta batzordeburuak	573

HIL BERRIAK

Juan San Martin, <i>Antonio M.ª Labayen Toledo</i> (1898-1994)	579
Jose M. Satrustegi, <i>Pedro Diez de Ulzurrun, sendagilea</i> (1924-1994)	585
Jose M. Satrustegi, <i>Nils M. Holmer</i> (1904-1994)	589
Juan San Martin, <i>Dr. Justo Garate Arriola</i> (1900-1994)	593
J.S.M., <i>T. Hernandorena</i> (1898-1994)	599

EUSKALTZAINDIAREN AURKITEGIA ETA ORGANIGRAMA

Ordezkaritzak / Delegaciones / Délégations	603
Euskaltzainburugoa / Cargos académicos y ejecutivos	605
Egoitza / Sede	607
Euskaltzain osoak / Académicos de número / Académiciens titulaires ..	609
Euskaltzain ohorezkoak / Académicos de honor / Académiciens d'honneur	611
Euskaltzain urgazleak / Académicos correspondientes / Membres correspondants	613
Batzordekideen helbideak (Euskaltzain ez direnak)	621
Euskaltzaindiaren batzorde-organigrama	623
Aurkibidea 1994	629

**XABIER KINTANA URTIAGA
EUSKALTZAINDIAN
SARTZEA**

Bilbo, 1994-XI-25

XABIER KINTANA EUSKALTZAINDIAN SARTZEA

Egoitza, Bilbo, 1994-11-25

*Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua*

Agintari ohoragarriak,
Euskaltzainkideak,
Andere-Jaunak,
Agur.

“Erleak, hain gauza ttipiak eta flakoak bethatzen du mundua eztiz eztitzeko eta ezkoz argitzeko. Eta gaitz litzateke kontatzea nola gobernatzen diren erleak elkharren artean; nola duten bere erregea eta obeditzen duten; nola zaharrak kofauean barrena, etxeko lanen egiteko, egoiten diren; eta gazteak bere mantenuaren eta bizikaien garraion, kanpotik ari diren; nola duten bere athal-zaiña eta behar ere bai. Zeren eztiari, nola baita gozo, eta izena duen bezala, ezti, anhitz baitarraika, eta baitzaika aiher. Nola traillaitzen direnek, traillaitzen eztiren alferrak eta nagiak, ezten kolpez egotzten dituzten bere konpainiatik. *Expellunt ab alvearibus pigras* (Plin.). Eta nola bertzerik ere anhitz gauza egiten duten, eta guztiak hain ordenantza handiarekin, non baitirudi ezen eztela erregerik, bere erresuma hain ongi gobernatzen duenik, nola erleek bere erregearekin batean traillaillatuz, gobernatzen baitute berea.”

Nork daki? Behar bada, Axular-ek idatzi duen zati hau irakurtuz sortu zaio Xabier Kintana-ri erlezaletasuna. Erle langilearen pare bereganatu du gure Herriaren hizkuntza zaharra. Bereganatzeko irauli du lehenik ere baitan zeukan lur aberatsa, lur hartan erein, alorra jorratu eta zaindu uzta ederra eman zezan. Hala gertatu da. Ageri dira fruituak, mozkin nasaiak edozein arlotan: eleberrian, saiakeran, hizkuntzalaritzan, hiztegegintzan eta abar... Denek badakigu euskara batuaren alde egin dituen lanak Euskaltzaindiak sorturikako batzordeetan. Denek badakigu ere institutuetao euskal katedren lehenbiziko oposaketetan jalgi zela lehen, ohore guziekin, Xabier Kintana.

Euskaltzaindia den kofauaren barrenean sartzen zaigu Xabier Kintana, erle langilea. Ez da izanen erle zaharraren parekoa, etxeko lanetan bakarrik ari dena; are gutiago traillaillatzen ez diren alferren eta nagien idurikoa eta nehork ez du gure konpainiatik ezten kolpez egotziko. Segur naiz, ordea, gazteak be-

zala ariko dela mantenuaren eta bizikaien garraion emaitza joriak eskainiz. Euskaltzaindiari, bere baitan daukan ezta denen ezitzeko, gogoan daukan ezkoa guzien argitzeko.

Ongi etorri zuri Xabier Kintana!

BILBAO, EUSKARAREN BIZITZAN

Egoitza, Bilbo, 1994-11-25

Xabier Kintana

***“Agustin Berreteaga
adiskide ahantzezinari
betiko oroitzapenaz”***

Jaun-andreok, senide, lagun eta adiskideok, agur guztioi.

Zuen adiskidetasuna eta, seguraski, pazientzia ere frogatzeko aukeratu dudan gai honekin, nolabait, aspaldiko zorra kitatu nahi nuke. Gizalegezkoa omen da nork bere gurasoenganako maitasuna agertzea, eta ni, dakizuenez, Bilboko seme nauzue. Ez ditugu aita-amak maitatzen, ordea, onenak, begikoenak edo hobezinenak direlako, geureak ditugulako baizik. Horregatik, nekez aldatuko genituzke geureak, trukean, inorenak hobesteko.

Eta nik neuk, Bizkaiko hiriburu den Bilbao honekin, halako zerbait sentitzen dut. Badakit berau ez dela Donostia bezain polita. Bistan dago ez duela Baionaren lasaitasuna, Donibane Garaziko inguru zoragarriak, Gasteizko aire eta zeru garbi atseginak, Iruñeari darion histori kutsu sarkor hori edo Mauleren garbitasun imitagarria. Geure inguruan industri kutsadura, zirkulazio zaratotsa, ibai zikina eta zirimiru etengabea pairatu behar izaten ditugu maiz, eta hala eta guztiz ere, Iparragirrerren hitzak are mugatuago erabiliz, “baina bihotzak dio”, bertan jaio garenontzat txoko paregabea da gure botxo hau.

Egon lasai. Ez natzaizue hemen hasiko, herri-minez, neure jaioterriaren ederrak goraiatzuten. Aitzitik, Ibaizabal bazterreko hiri honek euskal kulturari izandako garrantzia gogoratzeri nator, hizkuntzari dagokionean batez ere, hori gomutatzea batzuentzat interesgarri, beste batzuentzat seguraski argigarri eta zenbaitzuentzat agian ereduagarri izango delako esperantzan.

Norbaitek pentsa dezake, ordea, eta arrazoia luke, ez dela ene aldetik bat ere gizabidezkoa neure aurrekoa, hots, Eusebio Erkiaga euskaltzain zendua hemen aipatzeke uztea. Eta egia esan, ohitura izaten da, inoren lekua hartzean berriak zaharraren merezimenduak gogoratu eta publikoki aitortzea, eta Erkiaga jaunak, eduki, merezimendu franko zeuzkan horretarako. “Eginak ez du egin-

kizunik” diosku esaera zaharrak, are gutxiago ongi eginik dagoenean, eta duela bi urte, 1992.eko maiatzaren 22an, Bizkaiko Diputazioak Erkiaga jaunari ondo merezirik egin zion omenaldian, Karmelo Etxenagusia euskaltzain urgazleak haren bizitza eta literatur emaitzak zehatz-mehatz eta ezin hobeki azaldurik utzi zizkigun. Uste dudanez, haren biografia eredugarri eta lan ugarien zerrenda hori honez gero argitaratzeko bidean izango dira. Hori dela eta, alferlana litzateke, eta plagio barkezina gainera, orain ni haren hitzak zuen aurrean errepikatzen hasiko banintz. Horrela ba, puntu hau argitu ondoren, nakion bada neure gaiari, Bilbao hiriak euskararen bizitzan izandako garrantziari, hain zuzen.

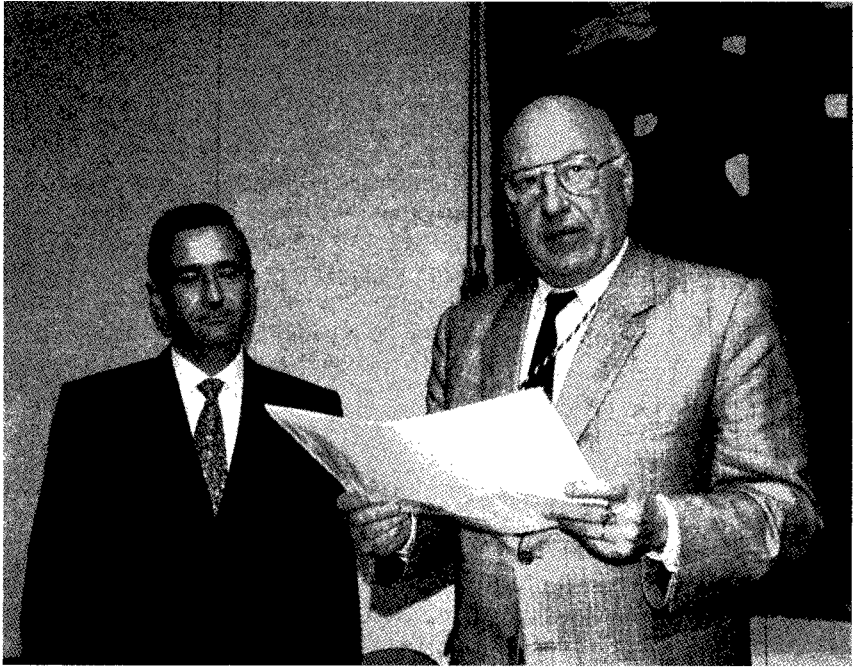
Lehen lekukotasunak

Bilbon argitaraturiko lehenbiziko liburua, 1596. urtekoa da, *Doctrina christiana en Romanze y Basquenze* deritzo, eta izenak berak dioenez, doktrina katolikoa ikasteko obra bat da, era horretan euskaraz egindako lehenengoa. Egilea Joan Perez Betolatzakoa zen, jatorriz arabarra.

Euskal letretan azaltzen zaigun lehen bilbotarra, aldiz, Rafael Mikoleta izan zen, 1611an jaioa eta apaiza izandakoa. Kuriosoa da, ene ustez, eta aldi berean, sinbolikoa ere bai, bilbotar batek idatzirik lehenbiziko euskal liburua, hain zuzen, gure hizkuntza ikasteko metodo bat izatea, *Modo breve de aprender la lengua vizcayna*, 1653an datatua, obra horrekin gure hiri honek bere jatorrizko hizkuntza berreskuratzeko izango zuen garrantziaren profetia egiten zelako. Liburu horri esker, jakin badakigu garai hartan Bilbon egiten zen euskara nolakoa zen, eta harrigarria bada ere, gauza batzuetan behintzat, baterago zetorren oraingo euskara batuarekin gaurko bizkaierarekin baino. Adibidez, *zellan* moduzko galdetzailearen ordez, *nolan* esaten zen Bilbon garai hartan, gure oraingo *nola* arruntaren antzera, hain zuzen.

Orduko bilbotarrek baina, bazekiten euskaraz eta dirudienez Mikoletak bere hizkuntza kanpotarrei irakasteko asmoz idatzi zuen bere liburua, horren eskueskribua non eta Londresko *British Museum*-en aurkitzeak argi erakusten digun bezala. Edonola ere, scripta manent zioten klasikoek, eta letra idatziaren irauteari esker gaurko bilbotar, bizkaitar eta euskaldun guztiongana heldu dira, denboraren tuneletik bezala, Bilbao zaharreko izen euskalduneko kale hauetan bertan bizi izandako herkieen berbaro urruna, batzuek ahantzerazi nahiko liguketena. Mikoletari zor diogu, beraz, hiri honen hizkuntz sustrai zaharrak go-goan gordetzea.

Eta elizgizonekin segitzeko, esan dezagun, mende berean, 1656an, Martin Otsoa Kapanaga mañariarrak beste doktrina bat argitaratu zuela Bilbon, *Exposición breue de la Doctrina christiana* izenekoa.

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua eta Xabier Kintana

Bestaldetik, Alfonso Irigoien euskaltzainak argitaratu dituen datuei esker, badakigu Mikoletaren denboran, orain dela hirurehun urte, bilbotarrek, euskaraz berba egiteaz gainera, Donibane Lohizuneko merkatariei, haiekin izaten zituzten tratuetan, eskutitzak euskaraz egiten zizkietela (1).

Zenbait Gabon-kanta izan ezik, ez dugu datu askorik, nik dakidala behintzat, hurrengo mendeko bilbotarren hizkuntza nolakoa zen jakiteko, baina ezerk ez diosku euskara galdu zutenik, eta tarte horretan gauzak ez ziren, seguraski, asko aldatuko. Hortaz, ehun urteko salto handia egin beharko dut, XVIII. mendearen gainetik.

Baina aurrera segitu baino lehen, puntu bat argitu nahi nuke. Izan da, Espainiako Hizkuntz Akademiako kide den Gregorio Salvador jaun txit argia adibidez, Bilbao eta oro har Euskal Herri osoa, euskalduna izan baino lehen beti erdalduna izan dela esan duenik, horrela, akademikoak izan arren, batzuetan memelokeriak esatetik inor ez garela libratzen frogatuz; baina ez dut uste horrelakoen probokazio ergelak kontutan hartu behar ditugunik. Hala eta guztiz,

(1) Cfr. Alfonso IRIGOYEN: "Carta en lengua vasca dirigida en 1683 desde Bilbao por Fermín de Basauihuaso a Joanes de Callo a San Juan de Luz", *Euskera*, VII, pp. 259-269.

gure artean, Bilboren jatorrizko euskalduntasuna ukatzeraino heldu barik ere, inoiz, gaurko Bilbao erabat erdalduna dela esan da, eta Iruñea, Baiona edo Gasteizen pare aurkeztu nahi izan zaigu, hau da, erdal eremu baten erdian kokatua balego bezala eta euskal enbor biziarekin loturarik ez baleuka legez. Hori baina, ez da egia.

Joan den mendean hasita, azken karlistadatik hona batez ere, gure artera inguruko erdal herrietatik jende asko etorri da Bilbora bizitzera, eta etorkin horiek, beren kopuru handiarekin, eta beren zerbitzuan era eksklusiboz izan duten administrazio eta irakaskuntza espainolari esker, Bilboko bizimodua erdaldundu dute, urtegi bat egitean hara ekarririko urak haranaren sakoneko lehengo etxe jatorrak itotzen dituen bezala. Baina bere inguru osoa oraintsu arte euskaldun-euskalduna izan du Bilbok, bai Ibaizabalen ezker aldean eta bai eskualdean ere.

Ni neu Artxandapeko Uribarri auzategian jaio eta hazia naiz, eta gogoan dut ene haur denboran, orduko baserri eta txakolindegietan jendea normalean euskaraz mintzo zela, eta gaur ere bai, oraino zutik gelditzen diren etxeetan behintzat. Mendebaldean, berriz, Pagasarri aldeko baserrietako euskararen lekukotasunak bildu dizkigu duela gutxi Iñaki Gaminde azterlari trebeak (2). Hori dela eta txikitan euskaraz jakin ez dugun bilbotar askok, ezagun-ezagunak izan ditugu behintzat Emiliano de Arriagak (3), orain dela ehun urte, bere *Lexicón del bilbaino neto*-n metaturiko hitzak, *no dejar ni los hondakines, que txirene, sagutxu, quedarse neke, arraingarri, zaran, hestegorri*, etab. Bestalde, Adrian Zelaia jaunari aditua diot bere umezaroan Barakaldo inguruko baseritarrek ere euskaraz egiten zutela. Beraz, euskararekiko etengabeko lotura horrek oraintsu arte iraun du, eta hausketa ezin berriagoa da.

Bilbao, euskaldunen elkargune

Gauza jakina denez, munduko hiri handi, portu eta merkatalgune guztiek erakartze indar berezia izaten dute inguruko herrisken gainean, eta gure Bilbao ere ez da salbuespena izan. Hori dela eta, Didako Lopez Harokoak fundaturiko hiri honetara aldirietako jende asko heldu eta bertan gelditu ziren. Horiek guztiok, jaiotzez bilbotarrak izan ez arren, Bilbok elkartu eta beren bizimodu eta emaitzak hementxe burutu zituzten heinean, neure hitzaldi honetan bertoko giroaren partaide eta moldatzailetzat jotzen ditut, jatorrizko bilbotarrek besteko eskubideekin gainera, gure hiriaren bilakabidean haien eskua ezin utzizkoa delakoan.

(2) Ikus Iñaki Gamindek oraintsu argitaraturiko *Bilboko Larraskituko euskaraz. Lexikoa eta testuak*. Bilboko Udala, Bilbao, 1994.

(3) Emiliano DE ARRIAGA: *Lexicón etimológico, naturalista y popular del bilbaino neto*, Bilbao, 1896.

Xabier Kintana Urriaga

Horietako bat, adibidez Jose Pablo Ulibarri Galindez Okondoko arabarra izan genuen (1775-1847), Abandoko zinegotzia eta elizate honetako ahalduna Bizkaiko Batzar Nagusietan. Joan den mendearen hasieran euskarazko irakas-kuntza bultzatu, euskarazko eskribu mordoia idatzi eta Euskal Akademia sortzeko lehen proposamena egin zuen. Hark sortu zuen, “eskola” esateko, *ikasola* hitza, geroago *ikastola* bilakatuko zena. Haren izena daraman Bilboko euskal-tegi batek berak ereindako euskal kezkek oraindik bizirik dirauela argi erakusten digu.

Joan den mendeko karlisten gerrateek, Mitxelenaren ustez egiazko askapen nazionalerako herri-borrokak izan zirenek, eta ondorengo foru galtzeak, orduko European zebilen erromantizismo giroaz nahasirik, euskal nazionalismoa itxuratu zuten.

Antzinateko denbora klasikoetatik argi ageri da hiriek zer nolako garrantzia izan duten, jendeak elkartu eta nazio-kontzepzioa eratzeke orduan. Ez da kasualitatea, nik uste, ekialdeko eta mendebaldeko hizkuntza askotan hiria eta Estatuak, (hebr. *madinah*, gr. *πολις*, alem. *Stadt/Staat*) bi-biak berba berarekin izendatzea. Izan ere, zibilizazio hitzak, latinezko *civitas* hitzetik eratorriak, argi erakusten digu kaleko gizaguneak izan direla historian zehar kulturaren egiazko hasierak. Eta horrek azal diezaguke euskaltzaletasunean eta gure nazio-sentimenduen eraketa intelektualean euskal hiriek eta kaletarrek, eta Bilbok bereziki, izandako garrantzia.

Euskaldunen sentimendu nazionalak, ordea, ez ziren joan den mendean “ezerezetik asmatu”, punta bateko eta besteko interesatu batzuek bestela sinesterazi nahi badigute ere. Kultura pixka bat duenak badaki, gutxienez, Etxeparek, Leizarragak, Oihenartek, Pozak, Axular eta Larramendik, zeinek bere erara, goraiapatua zutela “euskal nazioa”. Hemeretzigarren mendeko nazionalistei egiteko gelditzen zitzaien bakarria, beraz, lehendik zetorren sentimendua bideratu eta horren aplikazio politikoa ematea besterik ez zen.

Horien artean kokatu beharko litzateke, adibidez, Pedro Novia de Salcedo bilbotarra (1790-1865). Bizkaiko diputatu nagusi, foruzale, eta euskaltzalea izandako hau 1838an moldatzen hasitako *Diccionario etimológico del idioma bascongado* liburua, 1887an, egilea hil eta gero, Tolosan Lopezek argitaratu zuen. Ostera ere, badakusagu herriarekiko loturak euskararen aldeko jarrera bultzatzen zuela. Beraren inguruan zegoen giroaren adierazle, 1864an, Gernikako Batzarretan Bizkaiko maisuek euskaraz jakin beharra tratatu zen, eta euskarazko katedra bat sortzeko komenientzia ere bai —eta hitzez hitz irakurtzen dut orduko batzarraren akta—:

“teniendo sin duda muy presente el axioma de que allí donde concluye la lengua de los pueblos concluye su nacionalidad” (4).

Gogoan izatekoa da, aipaturiko urte horretan Sabino Arana ez zela oraindik jaio, eta, hala eta guztiz ere, bazela hemen abertzaletasun giro nabarmena, hizkuntza eta foruen inguruan bilbatua. Giro berberori, derradan bidenabar, mendearen azken aldean Fidel Sagarminagak, Bilboko alkate izandakoak, fundaturiko “Euskalerria” elkarte foruzalean mamituko zen.

Honela uler daiteke Bilbao liberal baina batera foruzale honek; Jose Maria Iparragirre gipuzkoar ospetsuari 1855ean, Madriletik itzuli zenean, egin zion harrera beroa. Horrek txunditurik eta haserre utzi zuen Bizkaiko gobernadorea, hura agurtzera etorririko euskaldun ugarien aurrean Gernikako Arbola, euskal himnoa kantatzen zuelarik, “adoratzen zaitugu arbola santua” esatean jende haiek bat-batean belauniko jarri zirelako; eta hargatik Madrilera deitu zuen, kitarra batekin hainbat herritar erakartzen zekien “arriskugarri” hura gartzela-

(4) Alfonso IRIGOYEN: *De re philologica linguae uasconicae III*, Bilbao, 1990, 293. orr.

ratzeko baimena eskatzeko. Hori dela eta, hemendik alde eta “Santander aldera”ko bidea hartu behar izan zuen Urretxuko kantariak.

Hiru erraldoi sokatiran

Euskararen aldeko giroa bazegoen, beraz, Bilboko eskenatokian Resurrección Maria de Azkue lekeitiarra, eta Migel Unamuno eta Sabino Arana Goiri bilbotarrak agertu zirenean. Madriletik Estatuak bere administrazio-, soldadutza- eta irakaskuntza-guneetatik etengabeki hedatzen eta bultzatzen ziharduen erdal giro prestigiotsu hartan, baziren, korrontearen aurka, bertoko herri zapaldu eta ukatuaren alde boza goratzen zekitenak.

Deus gutxi esan behar dut Azkueren euskaltzaletasunaz. Haren gramatika, morfologia, folklore eta hiztegi lanak aski ozen mintzo dira beren aitaren faborere. Euskaltzaindi honek bera du fundatzaile. Haren *Diccionario vasco-español-francés* famatuan ondoko hiztegi guztiak oinarritu dira, eta Akademiak orain burutzen diharduen lexikografi lan erraldoiak, Koldo Mitxelena hasi eta orain Ibon Sarasolaren gidaritzapean segitzen duenak, Azkuerena izan zuen iturburu. Behialako gipuzkera osotuarekin eginiko saio hura ere euskara batzeko ahalegin goiztiarra besterik ez zen, ondorengoek, zuzentzeko eta osatzeko bada ere, kontutan hartua. Gehiegizko garbizalekeriaren eta hizkuntz manipulazioen arriskuak ere zuhurki salatzen jakin zuen Azkuek bere garaian.

Sabinoren eragina, bestetik, hortxe dugu: euskal ortografia finkatzeko urrats asko hari zor zaizkio, eta poesian bertsoak neurtzeko jarririko arauak ere bai, ondorengo olerkariak haintzat hartuak. Bestalde, ezin nagoke aitortu gabe Aranak euskal arlorako ekarriko emaitza baliosa. Askok, ni barne, Sabinoren purismoa kritikatu dugu. Baina guztiok geure garaiko umeak izaten gara, eta kontua ez da hark egindakoa gaizki ote zegoen, baizik eta ea, une eta giro hartan, gure hizkuntzaren ikerlanak hasirik ere ez zeudenean, gauzak hobeki egin zitezkeen ala ez.

Noski, Sabinok ezin jakin zitzakeen, guk gaur dakizkigun neurrian behintzat, euskarak hitz berriak asma-sortzeko zituen baliabide jator guztiak; gure ondorengoek guk baino gehiago eta hobeki jakingo duten arrazoi berberetatik. Baina halere, gure hizkuntza erdarapeko morrontza kaltegarritik ateratzen saiatu zen, borondaterik onenarekin eta ahal zuen modurik hoberenaz. Eta emaitza konkretuetan beti asmatu ez arren, haren helburua eta kezka behintzat ederki txertatu zuen bide beretik segitu dugunongan. Gaur, *idatzi*, *ikurrina* edo *batzoki* moduko hitz batzuk, Aranak lehen aldiz moldatuak, Euskal Herri osoan erabiltzen dira.

Baina Aranak euskal alorrean utziriko emaitza handiena, zalantzarik gabe, Azkuek berak aitortu zuenez, hizkuntzaren garrantzi teorikoa azpimarratu eta hori bere programako gainerako eskakizunekin batera jartzea izan zen, eta, gure

gizartean euskara erabat baztertzan eta mespreziatzen zen garai ilunean, hari esker gure mintzaira defendatzen zuen lehen talde politikoa antolatatu zuen, hau da, giza multzo eratu bat, alderdi trinko bat, erdalduntzeko erasoei beti aurka egiteko prest. Eta ideologia hori Bilbotik hasi zen zabaltzen, Sabinoren eragin politikoa bitartez.

Badakit, eta arrazoia ez dute falta, gure artean boz batzuk entzun direla euskarari halako edo holako ideologia abertzaleekin lotuegirik egoteak zer nolako kaltea dakarkion salatzen. Izan ere, Euskal Herritar ororen hizkuntza inoiz euskara izango bada, kolore guztietakoek haintzat hartu beharko dute bera, eta horrexegatik inork ez luke guztion hizkuntza erabili behar "beraren" bandera edo balio propio, berezi eta bakarra balitz bezala.

Ez nuke gezurrik esango, ordea, gure hizkuntza beti "hortxe", guztien aurrean, egon dela gogoratuko banizue; eta Mari Errauskin gizaixo horri nahi zuenak luza ziezaiokeen, lagungarri, eskua. Zergatik batzuek bai eta besteek ez dioten kasurik egin, norberak susma beza; baina ez da ustekizunetan aritzea, gaixorik eta hiltzear zegoenean norbaitzuek hura onartu, zaindu eta jaso ez balute, gaur euskara mintzaira hilen linboan legokeela pentsatzea.

Bat nator, hobe ez, orain arte maitasunez gorde dutenei esker bizirik dirauen euskara hori, hemendik aurrera zabaldu, hedatu eta, alderdikeriak alde batera utzita, guztiena egiteko gogo horrekin. Baina begien aitzinean eta eskuaren aldamenean zuten diamantearen balioaz konturatu ez edo eta hura ostikoperatzen ibilitakoek, lotsa eta zentzua balute behintzat, ez liokete besteri hartaz arduratu izana aurpegiratu behar, eta bai herri honi barkamena eskatu beren oraintsu arteko arduragabetasun itsuagatik.

Eta diodanaren erakusgarri, hortxe dugu azken hauteskundeetan, alderdi politikoei beren propagandan euskarari eman edo ukatu dioten tokia... non eta euskara, aspaldiko HAMALAU URTEOTAN ofiziala den herrialde honetan. Kontua da, nazionalista batzuek euskara arma politikotzat daukatela salatzen den bitartean, sarriegitan ahantzi egiten zaigula beste nazionalistek asmo berberarekin darabilteela erdara ere, eta mundu guztiak badaki, hizkuntza bakoitzak duen pisuagatik, min handiena zeinek egiten duen. Beraz, nori berea da zuzenbidea, gure zaharrek ziotenez.

* * *

Baina natorren harira. Hirukote horretatik Unamuno gelditu zait aipagai. Seguraski batek baino gehiagok pitxi eritziko dio nik Migel Unamunokoa bilbotarra euskaltzale gisa aipatzeari, eta horrek argitasunen bat merezi du. Hasteko, esan behar da Unamuno, euskara nagusitan ikasirikoa zela, garai hartako euskaldun berria, hau da, Campion, Urkixo, Olabide, Arana Goiri eta beste batzuk bezalakoa. *Euskal Erria* aldizkarian Gernikako Arbolaren omenez artikulatxo bat idatzi zuen, eta Aita Santi Onaindiak don Migelen zenbait euskal

poema bildu zituen bere *Milla Euskal Olerki Eder* antologian; lantxo guztiotan bilbotarraren nahia eta ezina elkarren lehian azaltzen zaizkigu, adierazi nahi zuena ez baitator maiz bat berak zekien euskara urri eta inoiz okerrarekin.

Geroago lehian ibili zen Unamuno Azkue eta Aranarekin Bizkaiko Diputazioak jarririko euskal katedra lortzeko, eta horrek ederto erakusten du garai hartan ez zuela inondik ere euskara mespreziazten. Euskararen aurkako jokabidea ondoren garatu zuen, bizimodua atera beharrak hemendik kanpora, Madrila eta Salamancara, eraman zuenean. Han orduko hizkuntz aurreritzi okerrak bereganatu zituen, garai hartako arrazismo kolonialak nolabait hizkuntz arloran iraganikoak. Izan ere, alde batetik lehen mailako kultur hizkuntza dotore eta trebeak jartzen ziren (frantsesa, ingelesa, espainola, alemana...) eta bestetik herri atzeratu eta kolonizatuen bigarren mailakoak (adibidez, arabiera, zulu, indiera, vietnamiera, tagalog, ketxua, nawatl, bretoiara eta, noski, euskara bera ere bai), eta horiek, jakina, inperialisten ustez, ez zuten balio goi mailako kultura adierazteko, horiek suntsitzeko zerabiltzaten ahalegi guztiak, bide batez, justifikatuz (5). Unamunok, seguraski hori sinetsi zuen, edo sinetsi nahi izan zuen, horrela euskara ikasteko zerabilen borroka latza konpontzen zitzaiolako; aurreritzi horri esker, bere pentsaera gorena azaltzeko balioko ez zion mintzaira hura gehiago ikasi beharrik ez zuelako.

Edonola ere, Unamunori euskara alde batera uztea maiz aurpegiatu diogun arren, abandonismo horretan ez zuen erabateko arrazoirik falta. Garai hartan gure hizkuntza dialektotan banatua eta literatur eredu baturik gabea zen, kultur hitzen aukera egiteko bide argirik ezaz eta gehiegizko garbizalekeriaren zamapean, eta horregatik ez zegoen oraindik frantsesa edo espainolarekin lehian eroso ibili eta burua tente ateratzeko moduan. Landu beharra zeukan oraino. Unamunori, hortaz, lantze-bide horretan saiatu ez izana kritika diezaiokegu. Izan ere, euskarak halako intelektual prestigiotsuen premia zuen herri xehe maila apal hartatik irteteko, baina bera ez zen gai laguntza hori emateko. Hala ere, gure hizkuntzaz egin zuen diagnostikoa ez zegoen erabat oker.

Bere lan guztiak erdaraz idaztean, azken buruan, Sabino Aranak bezelatsu jokatu zuen, eta bata euskararen kontra eta bestea alde agertu arren, bi-biek erosoan zuten erdara batua erabili zuten. Baina Unamunok, euskarari egin zion kritika zela eta, bertoko euskaltzale askoren bihotzak haserrez sutu eta bera oker zegoela frogatzen saiatu ziren. Hortaz, "Bizitzaren sentimendu tragikoa"ren egileari hainbeste gustatzen zitzaizkion paradoxetako bat erabiliz, euskara mespreziaztean, jende asko bultzatu zuen haren defentsan, bera estimatu, landu, batu eta kulturarako egokitu arte. Bertoko jendearen izaera ezaguturik,

---

(5) Gogoan izan Espainiak Afrikan, Amerikan eta Ozeanian egindako kolonizazioaz oraintsu arte guztiok eskolako maisuei harroki entzundako "*les enseñamos nuestro idioma*" hura, behin eta berriro errepikatua. Horrek, noski, aldean gutxiespenezko "*porque la suya no valía para nada*" inplizitu bat zeraman, bertako jendeek hara espainolak heldu baino lehen elkarrekin ezin komunikatu ibili edo maia, azteka edo inken moduko goi mailako kulturak eraikitzeko gai izan ez balira bezala.

eta bere azken urteetako pasadizoen argitan (6), nik neuk, ausartegi agian euskararen aurkako jokabide horretan ez ote zuen prezeski kontrakoa nahi susmatuko nuke, Kirikiñok, Lizardik, Salbatore Mitxelenak, Txillardegik, Martin Ugaldek eta euskara lantzen eta batzen arituriko beste lagun askok behintzat gogoz hartu diote harrez gero Unamunori desafio-eskularra.

Bilbao, han bere dongeak birao

Baina Bilbok, eguzki-distiren ondoan, baditu bere hodei ilunak ere eta, egizaletasunak beharturik, ez dizkizuet horiek ezkutatu nahi. Izan ere, gure hiri handietako jendeek sarritan metropoliarekiko erabili duten lilura eta txakur leialaren menekotasun hori ez da gaurkoa. “Gatzean gatzean baina ez Ibarguengorean” Erdi Aroko esaera zaharra, adibidez, garai hartako nobleen arteko ohiko mintzaira zein zen jakiteko lekuko ederra da. XVIII. mendean Larramendik Gipuzkoako hirietako zaldun erdaltzaleak salatzen zizkigun, orduko andre euskaltzaleak gorai patzen zituen bitartean. Eta Bilbon, administrazioa eta irakaskuntza espainieraz derrigorrez jarri zirenetik batez ere, lehenagoko sus-traiko joera horiek neurri handiagoan islatzen hasi ziren.

Gonbaraketak, maiz atseginak izan ez arren, askotan argigarriak dira, eta horregatik ez zaigu gaizki etorriko, adibidez, garai hartan Katalunian zer gertatzen zen gogoratzea. Diotenez, XIX. mendearen hasieran Bartzelonako burgesi dotoreago iruditzen zitzairen gaztelaniaz egitea, eta katalana morroiek in mintzatzeko besterik ez zuten erabili nahi. Erdararekiko lilura horrek, ordea, Madrileko burgesiak katalan “probintziano” haiekin botere politikoa erdibanatzeko bat ere gogorik ez zuela konturatu arte besterik ez zien iraun. Madrildarren mesprezio hari antzeko gaitzespenaz erantzun zioten eta espainolek utzi eta beren hizkuntza eta usuario propioetara itzuli ziren katalanak. Ondoren Renaixença etorri zen, gaurko Katalunia moderno eta errotik katalanaren oinarriak ezarri zituen mugimendua.

Bilbok, ordea, ez zuen holakorik izan. Eta hor gure nazionalismoak hizkuntzarekiko bestelako jokabidea izan zuela esan dezakegu. Abertzaleek euskara maila teorikoan gorai patu arren, ez zuten inoiz gehiegi praktikatu. Orduko bilbotar gehienek erdara besterik ez zekitela ikusirik, Aranek, bere herritar askok galdu berria zuten hizkuntza berreskuratzeari ekin beharrean, errazago eta ekonomikoago eritzi zion haien egoera erdaldundua eredarri jartzeari, euskara ez zekien baina euskal deituetan bere “arrazaren” jatorria garbi erakusten zuten “euskotarra”ren figura kanonizatuz.

---

(6) Ikus adibidez, neronek Jose Mari Uzelai pintatzaileagandik bildurikoa: *Nazioarteko Ipui-nak*, Donostia, 1980, 84-85. orr.

Ezkerretatik eskumatara: Xabier Kintana; Juan Mari Lekuona; Jean Haritschelhar, euskaltzainburua; Endrike Knörr eta Jose Antonio Arana Martija.

Politikariren batek oraindik ez badaki ere, euskaldun nazioaren izen historiko zahar eta jatorra Euskal Herria da, Azkuek, Kanpionek eta beste askok behin eta berriro gogoratua eta Euskaltzaindiak autonomi estatutuan errespetatzeko eskatu behar zuena. Hortaz, euzkotar eta Euzkadi, izen berriak ditugu, duela ehun urte Sabino Aranak asmatuak, batez ere euskaraz ez zekiten bilbotar erdaldundu haien lotsa estaltzeko. Izan ere, Sabinok, konturatu barik, haien antz eta irudira neurturiko nazio-eredua projektatu zuen, eta “euzkotarren aberria Euzkadi da” harekin *de facto* “Euzkadi euskara ikasi beharra sentitzen ez dutenen aberria da” esaten zuen, edo gordinago oraindik, euskara ikasi nahi ez dutenena.

Kontraesan garbia zegoen —eta dago— hor. Alde batetik bilbotar erdaldun horiek oso arro zeuden, “bertokoak” zirelako, eta erdal hizkuntza eta kultura, “kanpotarrak” zirela esaten zuten. Baina euskara ez zekiten eta zerabilten neurrian, bihotzez arrozkeria horien maitale, praktikatzaile eta goresle faktikoak ziren, kolonizatuak kolonizatzailearenganako omen duen Stockhomeko mirespen-sindrome gisako horrekin, hura leialki imitatzena bultzatzen duena.

Ondorioak larriak bezain bistakoak ditugu: Gure herriaren jatorrizko izenean hizkuntzak duen ezin utzizko garrantzia bigarren mailara pasa, euskal-

duntasuna norberak merezi gabeko deitura administratibo espainoletan oinarritu, gure ezaugarri nazional nagusia ez berreskuratzeko aitzaki ederra asmatu eta kanpoko jendeari, hizkuntzaren kasuan ez bezala, bertakotzeko oztopo gaindiezinak jartzea. Hizkuntza, ez dakigunean, ikasi eta lortu egiten da, baina arraza edo Rh negatiboa, ordea, ez.

Halere, praktikan euskara hain gutxi interesatzen zitzaion bilbotar burgesia horrek, uda ematera herrietara joaten zirenean, euskaldun baserritar eta arrantzaleen artean “kaletar usuario dotore erdaldunak” hedatzen zituen, baina bere nazio kontzientzia teoriko txarra garbitzeko edo, euskara “besteek” lantzea begi onez ikusten zuen, hura sinbolo nostalgiko eta sakratua balitz bezala. Euskara hori, bestalde, egunero erabiltzekoa ez zenez, erraz idealiza zezaketen, haren barruan azken muturreko garbizalekeria guztiak sartu arte.

Beraz, nahiz atsegina ez den, aitortu behar da Bilboko euskaltzaleen giroa, Hego Euskal Herriko beste anitz hiritakoa bezala, euskal abertzale erdaldunetz inguratua egon dela, eta horiek, normalean ukatzen ez zieten laguntza politikoaren ondoan, sarriegi arduragabetasun ia absolutua azaltzen zutela. Kasu gehienetan, eta honetan ere Krutwigen hitzei natxakie, haientzat euskara heraldika arloko zerbait zen, beren deituren misterioa azaltzeko, edo eta lema, izenburu eta eslogan kriptikoak moldatzeko besterik balio ez ziena.

Edonola ere, eta pertsona eta gizarte orotan izaten diren kontraesan guztiak gora behera, Bilbon euskararen aldeko mugimendua bizirik zegoen eta aurrera egiten zuen. Eta horrela, mende bat lehenago Ulibarrik nahi bezala, Bilboko diputatuak ziren Kosme Elgezabal eta Felix Landaburu jaunek Euskaltzaindiaren fundazioa proposatu zuten 1918.eko urtarrilean.

Bilbao, bestalde, eragin handiko agerkarien sorleku izan zen: *Ibaizabal* euskal aldizkaria eta, batez ere, *Euzkadi* egunkaria hor ditugu, garai hartako euskaltzaleatasunaren lekuko. Haien orrietan Kirikiño eta Azkue, bezalako idazleek ezaguterazi zizkiguten beren lanak.

Bilbon argitaratu zen, era berean, lehenbiziko euskal egunkaria, *Eguna* alegia, Augustin Zubikarai ondarrutarraren, Eusebio Erkiaga lekeitiarraren eta orduko beste lagun batzuen lanari esker; gerra giro hartan ezina ustegabeko egina, alegia.

Gerraondoko giroa

Gerra etortzean, lehenbiziko Euskal Gobernu Autonomikoa Bilbon kokatu zen, baina orduko egoera larriagatik ez zuen astirik izan euskararen alde gauza handirik egiteko. Gero gerraondoa heldu zen, erbesteratze, gartzela eta errepresio ezagunekin.

Katakunbetako garaia izan zen hura. Erregimenak bere kanpoko eta barruko kolaborazionistekin, ongi jakin zuen itotzen hemengo euskal zantzo guztiak. Administrazioa, eskola, prentsa, irratia... dena oso ongi antolaturik zegoen euskal kutsurik txikienaren aurka jotzeko. Gure hizkuntza galerazirik eta multaz zigorturik zegoen orduan, Katalunia eta Galiziakoa bezala; eta, gauza kuriosoa, nik dakidanez behintzat, orduko erdal akademiak ez zuen inoiz txintik atera euskaldun, katalan eta galegoen hizkuntz eskubide zapalduen alde.

Bai, orain, demokrazi garaian euskararen delako “inposaketa”z gora-goraka ari zaizkigun horiek non ziren, adibidez, Emiliano López Becerra alias “Desperdicios” edo Calle Iturrino haien garaian, non eskolako eraztunen denboran? Nola ez dira lotsatzen, oraingo irakaskuntza sistemaren ustezko “abusutxoak” salatzen, berek aurreko gehiegikeria etnozida erraldoien aurrean ahoa, ondo pozik gainera, itxita zeukatenean? Zer esan, azkenik, gure herri-balioen mintegi ahul eta bakarrak izan diren ikastoletan oraingo terrorismoaren iturria ikusi nahi duten ero horiez? Ongi ixiltzen dute, adibidez, Espainiako eskola nazionalak hemengo jendearen kontzientzia deseuskalduntzen eta, erdal izpiritu nazional inperiala bultzatzeko, galego, katalan eta euskaldunekiko intolerantzia amorratuena ereiten hainbeste urtetan egindako lan negargarria, kanpoko eta bertokoen arteko ezinulertu eta ezinikusi gehienen sorburu nagusia horixe izan dela susmatu ere egin barik.

Lainope beltz horretan, ordea, tenpluaren aldarean ñir-ñir ari den olio-lanparatxo dardartiaren antzera, Erribera kalean, zur iluneko egoitza tristean, gure hizkuntzak ere bazuen bere argia iluntasunean. Azkuek, bere jarrera apartidistari esker, ixilkako lana egiten segitu zuen bakean. Euskaltzaindia, legetik kanpoko egoera hartan, haren arrimuan toleratzen zen, iraute hutsezko bizitza motelaz bazen ere.

Haren inguruan, pixkanaka, bertoko euskaltzaleak hasi ziren biltzen: Eusebio Erkiaga lekeitiarra, Federiko Krutwig getxotarra, Luis Villasante gernikarra, Bernardo Garro “Otxolua” mundakarra, eta Mikel Arruza eta Alfonso Irigoien bilbotarrak. Hauekin giro berria sortu zen. Euskaltzaindiak bere fundazioatik izandako helburuetako bat, hizkuntzaren batasuna alegia, berriro plazaratu zen, Krutwig euskaltzainaren eraginez batik bat, lapurtera klasikoaren inguruan.

Batasun hori, ordea, asmo berritzaile eta nolabait iraultzaileez planteatzen zen oraingoan. Mendearen hasieratik Eleizalde eta Kirikiño “kapeladunak” euskara kaletartu guran zebiltzan, hura baserritar eta arrantzale txapel-girotik kanpoan ere hedatzeko asmoz. Gerra ondoko batasun-gogoan, ordea, ez zegoen hizkuntza hiri-giroan sartu gura hutsa, horrekin batera euskara kultur eta zientzi arloetan erabiltzea baizik, hau da, Lizardik gerra aurrean nahi izandako oromintzo hura lortu nahia, euskara edozertarako hizkuntza bihurtzea alegia. Hortixek abiatu ziren oraingo euskara batuaren aldeko lehen pausoak. Eta merezimendu hori, nik uste, aitortu behar diegu euskaltzain horiei.

Euskaltzaindiaren Bilboko egoitzan Alfonso Irigoienek urte askotan ihardun zuen lanean Etxaide euskaltzainburuaren garaian, idazkariorde. Berari esker, gure mintzairaren beste agerkeria handiagoetarako baimenik lortzen ez zen garaian, herri-poesia, bertsolaritza, alegia, berriro ernetzen eta hedatzen hasi zitzaigun, eta bertsolari-txapeletak ere bai. Horrekin hainbat urtetan burua makturiko euskaldun jendeak berriz ere hartu zuen euskal arnasa eta itxaropena. Bestetik, ez dut uste gehiegikeria denik esatea, Euskaltzaindiak 1959an plazaratu zuen euskal hitzen definizioa, ordurarteko garbizalekeria bidea hautsi zuena, neurri handiz Alfonso Irigoien eta Aita Luis Villasanteren herri-bideko eraginari zor zaiola. Eta bi-biek badakite horrek zenbat kritika ekarri zien.

Xabier Kintana eta beronen aita: Benjamin

Euskaltzaindiaren itxurazko babespean, beste ekintza batzuk ere egiten ziren. Gogoan dugu, esaterako, hirurogeiren hamarkadan Txinpartak teatro taldearen lana, Manuel Ziarsolo "Abeletxe"ren zuzendaritzapean.

Alfonso Irigoienek Julia Berrojalbiz eta Tere Errotaetxeekin eginiko gestioei esker sortu zen gainera, Euskal Herriko gerra ondoko lehen ikastola legala 1965.ean, Resurrección María de Azkue izenekoa, hasieran Elkano kalean kokatu eta geroago Laurora aldatua. Horrek, gure irakaskuntzaren historian mugari garrantzitsua izateaz gainera, gainerako guztientzat zirrikitu eta bidea ireki zuen, ikastolen mugimendu sendoari hasiera emanez.

Tolosatik Labaien oraintsu hilak hala eskaturik, Irigoien bilbotar poeta gaztetxo bat ezagutzera joan zen, euskal bideetan laguntza eskaintzeko. Gabriel Aresti zeritzon, eta harrez gero maiz laguntza eskaini zion bertsolari-txapelketen epaimahaikide gisa.

Lehen, Bilbao, leku askotako euskaldunen bilgune zela esan badut, orain gaineratu beharra daukat anitz ideologiaren elkartoki ere bazela. *La Concordia* moduko kafetxeetan, adibidez, Irigoien eta Aresti Bilboko komunista eta sozialista espainolekin biltzen ziren, euskara eta elebitasuna zela eta, maiz haiekin eztabaida gogorak izanez. Borroka horiek guztiok, edonola ere, beti ere dialektikoak ziren, eta tolerantzi giro eta elkarren eragineko elkarrizketa horretatik abiaturik hasi zen gure artean agertzen ezker kutsuko literatura, gizarte-tematika, eta, beste bandakoen baitan, euskaldunen eskubideak eta euskal literatura onartzeko joera hazkorra.

Gabriel Arestiren literatur lanek izugarritzko eragina ukanen zuten orduko gazteen belaunaldian. *Maldan behera*, *Harri eta herri*, *Euskal Harria*, *Harrizko Herri hau* moduko obrek berrikuntza ugari zekarten hizkuntzaz, formaz eta mami-az. Mitxelenak berak esan duenez, liburu horietan Aresti, *avant le mot*, literatur euskara batuan idazten hasi zen, eta bere prosa, eta batez ere, bere poesiarekin euskal literatura beste maila batera igonerazi zuen.

Arestik gazteria ez zuen soilki, bere liburuen ederraz erakarri, tratua ere ona izaten baitzuen gazte-jendearekin. Ez gara gutxi harengandik adorezko hitzak jaso ditugunok. Bernardo Atxagak berak, duela gutxi, Santutxuko Karmelo ikastolan eginiko hitzaldi batean aipatzen zigun, non eta Bilbon hartu zuela berak euskaraz idazten hasteko lehen bultzada, eta noren eta Gabrielen eskutik, hain zuzen. Era berean, Oskorri musika-taldeak asko zor dio Bilboko poeta horri.

Jose Luis Alvarez Enparantza idazleak ere lotura hertsia ukan du gure hi-riarekin. Ingeniaritza-ikasketak hemen egin zituen denboran, berrogeita hamarren hamarkadan, Txillardegik bertoko giro euskaltzalea ezagutu eta Ekin taldea antolatu zuen, hizkuntzaz eta politikaz kezkatua. Hor, nik dakidala, A. Irigoien ere aritu zen.

Euskaltzaindiaren aretoetan, bestalde, euskarazko eskolak ere ematen ziren. Irakasleen arteko bat Xabier Peña zen, Tolosako semea, mendizale, euskaltzale zintzo eta euskara ikasteko liburu baten egilea. Askok bera irakasle izan genuen.

Bilboko euskal mugimenduaren beste pilare bat Gereñotar nebarrebak izan dira, Xabier famatuena izan arren. Gabriel Arestik Gereñotarrak biziki estimatu eta honela definitzen zituen: “Horiek inurriak bezalakoak dira. Ixil-ixilik, ekiniaren ekinez eta beti aurrera ari dira, lege-oztopo guztien kontra, eragozpen eta debekuen trabak etengabeki horzkadaz horzkada janez eta birrinduz, azkenean etxe osoa, termitak bezala, behera erorerazi arte”. Haiak bultzatu zuten *Txis-tulari* aldizkaria, Herri-irratiko euskal programak eta CINSA argitaletxea, horren bidez euskal ipuinak, liburuak, diskoak eta jolasak plazaratuz.

EDILI izan zen Bilbok sortzen ikusi zuen beste argitaletxe bat, Castor Uriarte zeritzon arkitekto eta euskal mezenas baten babesean. Hor ikastolen mugimenduaren alde hainbat lan egin duen Jesus Atxa Elorriotarra ezagutu genuen. Horren inguruan ibili zen, halaber, Jesus Idoeta abokatua, *Ama Lur* euskal filmearen bultzatzaile nagusienetako bat.

Bada garai hartako beste pertsona bat, gaur, bidegabeki, ia erabat ahantzia: Miguel Angel Astiz kazetari nafar euskaltzalea. Hark, erdaraz bazen ere, *La Gaceta del Norte*-ren orrialdeetatik, euskal ekintza guztiak barreiatzen zituen, gogo eta adore eskergarriaz.

Eta nola utz dezaket hemen aipatzeke aita Imanol Berriatua, Elantxobeko seme ospetsua? Frantziskotar euskaltzale langile eta zorrotz hau urte askotan Bilbon argitaratzen zen eta Angel Zelaieta zuzendari zuen *Anaitasuna* aldizkariaren zuzentzailea izan genuen, Euskaltzaindiko aditz batzordekidea, euskara irakasteko metodoen egile, Israelgo eredueta oinarrituriko euskara errazaren bultzatzaile eta irakasle suharra. *Anaitasunako* bere lanari esker euskararen batasunak bide luzea egin zuen, ez eta ez, soilki, Bilbao eta Bizkaiko eremuan, Euskal Herri osoan baizik. Asko gara geure burua haren ikasketzat daukagunok, eta zilegi izan bekit hemen harekiko ene esker oneko zorra kitatu nahi izatea.

Bazen Bilbon beste aldizkari bat, *Agur* zeritzona, praktikan Josu Arenazak zuzendua. Hartan euskalkiei, bizkaierari batez ere, eutsi nahian euskara batua-ren premia bera ukatzen zen. Nahiz eta gehienetan polemiko xamarra izan, haren kritika batzuk, bestalde, ez ziren guztiz oinarri gabeak, eta euskalkiek ziztuzten aberastasun berezietz konturatzeko ere balio izan ziguten.

Kili-kili aldizkaria ere bazen, Retolaza jaunak haurrei begira egina. Hasi-eran bizkaieraz besterik ez zen argitaratzen, baina gero, euskara batuko edizioa ere izan du.

Beste elizgizon euskaltzale bat aita Justo Mari Mokoroa izan zen, jaiotzez Tolosarra. Hemengo eskolapioen ikastetxean hogeita hamar urte baino gehiago eman zituen eta bilbotar askok frantses irakasle izan genuen bera. Jadanik gerra garaian Ibar ezizenaz argitara eman zuen *Genio y Lengua* liburuan argi agertu zuen kezka nagusiaren bidetik, aita Justok bere bizitza osoan euskal esaldi jatorrak biltzen ihardun zuen, azkenean, *Ortik eta emendik* izenaz, bi tomo ede-

rretan 1990. urtean publikatu arte; euskaraz inoiz egin den esalditegirik osoena, hain zuen. Eta eskolapioak aipatzean, ez nintzateke ongi sentituko bertako hainbat irakasleren, fraide eta laikoren, bizkaitar, gipuzkoar eta nafarren, formazio-lana aipatuko ez banu. Haiek, beren ohizko literatur, matematika, erlijio edo filosofi eskolen barruan, ez zuten inoiz okasioa galtzen, zeharka bederen, gure herri eta hizkuntza orduan zapaldu hauenganako interesa eta maitasuna iratzartzeko.

Karmeldarrek ere maila handiko lagunak izan dituzte euskal eremuan, eta Bilbok, Santutxuko auzategiko komentuan Aita Lino Akesolo dimostarra izan du bizilagun. Haren artikulua, ikerlan eta, batez ere, psalmoen itzulpen bikainak ez dira bazterrean uztekoak.

Bilboko elizgizonen artean aparteko aipamena merezi du don Klaudio Gallastegik, Elorrioko seme eta San Antongo parroko izandakoak. Bera hasi zen Vatikanoko Kontzilioaren ondoan Bilbon lehenengo euskal meza ematen. Gaurko gazte-jendearentzat elizkizun bat euskaraz lortzea seguraski garrantzi gabeko anekdota hutsa dateke, baina garai hartan gure hizkuntzan meza bat izatea ezo-hiko arrakasta zen. Izan ere, don Klaudioren mezak euskaldunentzat elkarrekin arriskurik gabe biltzeko toki eta esperantzarako leiho ere baziren. Bestelako euskal kultur ekintza publikorik ez genuenean, Bilboko euskaltzale asko —fededunak eta fedegabeak— hantxe elkartzen ginen, eta San Antongo euskal mezaren ondoan, eliz atarian Boni Fernández eta bere lagunei esker txistu-kontzertua entzun, klandestinitateko azken berriak elkarri konta, eskuz esku ixilpeko paperak pasa eta lehen euskaldun taldetxoak eratzen ziren, eta Bilbao Zaharreko tabernetatik zehar, txikito batzuk edaten genituen bitartean, garai hartako euskaldun berriok euskaraz praktikatzeko aukera izaten genuen.

Ikastolako munduari erantzun guraz IKER enpresa ere sortu zen Bilbon, textu eta material didaktikoak prestatu eta argitaratzeko, *Saioka* liburu-sorta famatua esaterako. Horren inguruan irakasle eta pedagogo asko bildu ziren, eta hizkuntz berezilari onak ere bai, adibidez, Xabier Mendiguren, Joseba Agirreazkuenaga, Roman Basurto, Rafael Lopez Atxurra eta beste asko.

Baina hirurogeita hamarren hamarkadan ez ziren ikastolak gure hizkuntzaz arduratzen ziren leku bakarrak. Unibertsitatean ikasleak ahal moduan konponzen ziren euskara-eskolak antolatzen. Mundu zabaleko adibideak ikusirik, badirudi hizkuntza ezofizial eta minoritarioak, unibertsitatera heltzen direnean, beti ere letra-arloan hasten direla erabiltzen, literatura, historia, geografia etab. emateko. Gurean ordea, letra fakultaterik ezaz, Bilboko Industri Ingeniarrien Eskolan ibilirikoez bultzatu zuten, lehen aldiz, unibertsitate mailako irakas-kuntza euskaraz, fisika, matematika eta kimika, adibidez, gure hizkuntzaz azalduz. Eta ene ustez hori guztiori Jose Ramon Etxebarria fisika-irakasle gernikarrari zor zaio batik-bat.

Deustuko Unibertsitatean giroa ez zen orduan inondik ere euskaltzale. Aita Patxi Altuna, Xabier Arzalluz eta Gotzon Garate gipuzkoarrak, Gregorio Mon-

real eta Rikardo Zierbide nafarrak eta Alfonso Irigoien, Jose Urrutia, Jose Antonio Obieta, Andres Mañarikua, Mari Angeles Larrea, Karmele Rotaetxe eta Adrian Zelaia bizkaitarrak genituen, erdal itsaso hartatik buru tente ageri ziren irla bakarrak, zeinek bere arloan, maiz goikoen begi mesfidati.edo eta burlatien pean, euskararen aldeko lana eginez. Edonola ere, Euskal Kultur Mintegia sortu zen orduan Deustuan, ikasle euskaltzaleen biltoki.

Urte batzuk lehenago ezagutu nuen nik, unibertsitate horretako korrido-reetan, Jose Antonio Ardantza jauna, gaur lehendakari duguna. Orduan, ikasle oraindik, gehienetan Juan Jose Pujanarekin batera ibiltzen zen, elkarrekin beti euskaraz mintzatzen. Ni neu, garai hartan gure mintzaira ikasten hasi berria nintzen eta, zinez diotsuet, izugarrizko inbidia ematen zidaten. Sentimendu horrek eraginik, lagun bi haiek ulertu eta beren hizkuntz mailara heldu arte ez nintzela geldituko esaten nion neure buruari. Eta, egia esan, haien exenpluak ere euskara ikasten segitzeko adore eman zidala, aitortu behar dut.

Euskararen irakaskuntzan arituriko guztiak, ordea, ez dira beti euskaldunak ez bertokoak izan. Kasu bat aipatu nahi nuke, Ricard Jordana irakaslearena, alegia, herrien arteko solidaritatea azpimarratzeko. Jordana katalana zen, eta da, oraindik bizirik baitago, eta hirurogeita hamarren dekadaren Bilboko O.H.O.rako Irakasle Eskolan ari zen ingelesa irakasten. Gure hizkuntza orduan oraindik ofiziala izan ez arren, ikasleek beren kontutik euskara-klaseak antolatzen ari ziren, eta Jordana jauna bera ere, jakin-minez, haietara joaten zen. Baina euskara irakasteko generabilen metodologia aski zaharkitu eta desegokia zela ikusirik, berak arlo horretan zeukan esperientzia eskaini zigun borondate onaz, eta haren eraginez sortu zen, adibidez, *Euskalduntzen* metodoa, geroago, Imanol Berriatuak Israelen ikasiriko metodologiarekin osatu eta hobetua.

Lehen euskal hiztegi batuak ere Bilbon argitaratu ziren, hots, 1970.ean Arestik eta biok prestatuak *Batasunaren kutxa* eta handik zazpi urte geroago Bilboko irakasle talde batek elkarlanean moldaturiko *Euskal Hiztegi Modernoa*, bere edizio eta moldaera ugariekin, gure hizkuntza finkatzeko orduan eragin handikoa.

Aipatzekoa da, halaber, Bizkaiko Elizak Derioko bere Apezgaitegi izandakoan eraturiko Labayru ikastegia, Ander Manterolaren zuzendaritzapean, horren inguruan Adolfo Arejita eta beste lankide batzuk Bizkaiko euskararen alde lan handia egiteko aukera izanez.

Bilbao eta euskararen etorkizuna

Orain arte Bilbon egindako gauza batzuk kontatu ditut, beharbada era desordenatuegian eta, are okerrago, seguraski garrantzi handiko pertsona eta ekintza batzuk ordenagailu barruan ahantzirik. Barkatu, beraz. Baina hori guztiori honez gero joana da. Halere, historia egunero egiten da; egunegun egiten

dugu guztion artean. Eta orain arte ongi egindakoaz poztu eta gaizki egindakoaz tristatzeko baino gehiago, historiak, lehenagoko gauzetan oinarri hartu eta hemendik aurrera zer egin irakatsi behar digu. Eta, egon, asko dago oraindik egiteko.

Hirurogeita hamarren dekadari Bilbo euskal kulturaren dinamizatzaile nagusietako bat izan bazen, paradoxaz, behin autonomia etorri eta gero bizkortasuna motelduz joan dela esan daiteke. Orduan euskalgintzan arituriko asko Euskaltzaindian, irakaskuntza, euskaltegi, unibertsitate, politikan eta enpresetan sakanabaturik daude. Egia da, alde batetik, horien eraginez Bilbon milaka euskaldun berri eta landu sortzen direla, bai haur eta bai nagusien artean, baina ez da gezurra, bestetik, aspaldion ez dugula hemen euskal aldizkaririk, ez eta lehen bezalako kultur plataformarik euskaldunik. Bilbon argitaratzen den gehiena, zoritxarrez, erdara hutsean dago, eta leku ofizialeko agerkariak erdaldunen esku daude.

Gasteiz Euskal Autonomi Elkartearen hiriburu eta Donostia kulturaren hiria izendatu zirenetik badirudi Bilbo zokoraturik, ahuldurik, gogogabeturik gelditu zaigula, merezi gabeko gaztigu bat jaso bagenu bezala. Metroa eta Guggenheim hor dira, baina ez bata ez bestea dira euskaraz mintzatzen, gure kale-izen asko bezala.

Bilboko giroak, Bizkaian eta bere eraginpeko inguruan erdal modak jartzean, erantzunkizun larria izan du horko jendeak erdalduntzean. Euskalduntze-kanpainak hasi zirenean, aldiz, Bilboko uhin horiek laster hedatu ziren gure geografia osoan. Ikastolekin, irakaskuntza publikoarekin, administrazioarekin, irrati-telebistarekin lan handia egin da, baina geure botxo oraindik guztiz euskaldundu barik daukagu. Badago, bai zer egin, asko eta handia, gainera. Are gehiago euskararen eta euskalduntzearen kontrako boz gero eta lotsabakoagoak entzuten hasi diren denbora honetan.

Beraz, aurrera segitu behar dugu. Ekintza berriak bultzatu ahal ditugu, elebitasun-legea betez, euskaldun bizi nahi duenari horretarako aukera guztiak emanez: irakaskuntza, administrazioan, osasun, justizi, lantoki, merkatalgo eta olgeta-lekuetan. Eta hor guztiok daukagu, nork bere arloan, zer egin. Bilboko ume, gazte eta heldu euskaldunak euskaraz mintzatzeko eta ikasirikoa praktikatzeko lekuak sortu eta antola ditzakegu, baina era atseginez: euskara lanerako, kulturarako, pozerako, humorerako, kanturako, lagun arteko harremanerako, maitasunerako hizkuntza bizi eta alai egiteko.

Administrazioak bideak asmatu beharko ditu kale, denda, garraio eta era guztietako zerbitzuak bertoko hiritar guztiak errespetatzeko moduan egon daitezten, kartel, errotulazio eta pertsonal elebidunekin, alegia. Euskaldunok, aldiz, lotsa galdu eta praktika dezagun edozein lekutan euskaraz berba egin eta euskaraz onartuak izateko eskubidea. "Euskaldun den gizon orok altxa beza burua" esan zuen Etxaparek, eta oraindik gehiago bilbotarra bada, gehituko nuke nik.

Euskal Herri guztia guri begira dago, ez dakit onenak baina bai gehienak garelako; guk zer egingo, neurri batez besteek imitatuko dute. Horra ba geure erantzunkizuna: euskal hiritar tolerantak hezi, baina beren eskubideetan amore emateko prest ez direnak. Nahi badugu, ez da ametsa izango; eta seguru egon, zerbait benetan nahi izanez gero, hori bai, ekinaren ekinaz, azkenean lortu egingo dugu.

* * *

Amaitzera noa. Duela gutxi, Euskal Herriko hauteskundeetan aurkeztu den politikari ezagun batek “ez dakiela euskaraz, ez dela euskara ikasten ari, eta ez duela ikasteko asmorik ere” esan du publikoki. Horrek zalaparta eta eskandalu handiak sortu ditu euskaldunen artean, eta askok, arrazoiak, bere anti-euskalduntasuna aurpegiratu diote. Nik ez dakit. Horren aurkako politikari askok, hitz horiek esan ez, baina gauza bera egiten dute: ez euskara jakin, ez ikasten ahalegindu, ez ikasteko asmorik izan, eta hala eta guztiz ere abertzaleak omen dira. Non da beraz diferentzia? Euskaldunok, hiritar guztiok, inora ez garamatzen joera hipokrita hori salatu beharra daukagu. Beren eginetatik eza-gutuko dituzue, zioen nazaretarrak. Bihotz barruan omen daukagun sentimenduak ez gaitu salbatuko, horren eraginez kanpoan egiten eta praktikatzen dugunak baizik.

Eta ez da gisa, euskara bultzatzeko ahalegin kolektibo honetan, lanpostu bila ari den kalegarbitzaile, atezain edo medikuari euskara jakitea merezimendu puntuagari edo derrigorrezko moduan eskatzen zaien bitartean, kargu askoz ere goragoa izan arren, politikariei beste horrenbeste ez eskatzea. Diputazio-buru, alkate edo Hezkuntz Sailburu izateko euskara jakin beharrik ez badago, nolako eskubide moralaz esango diogu geure hizkuntza ikasteko, udaleko idazkari, udaltzain edo irakasle bati?

Hemen, geure artean, maila goreneko politikari eta jaun-andre publikoak ditugu, eta beren etorrerarekin egin diguten ohorea bihotzez eskertu nahi diet guztiei. Jaun-andreok, zeuek ere Euskal Herriaren eredu zarete, eta jendea begira duzue. Euskaltzaindiak arauak, normak eta kontseiluak ematen ditu; zuek, lider eta buruzagi moduan, zeuen hitzez eta esanpe pertsonalaz, jendearen gidariak zaituztegu. Hortaz, erantzunkizuna guztiona da. Geure denboran problema konkretu hauen aurrean izan dugun portaera nolakoa izan den, epaituko gaitu Historiak, eta nik neuk behintzat pentsatzen dut atseginagoa litzatekeela geroak gugatik “haiei esker” esatea, “haien erruz” deitoratzea baino.

* * *

Los personajes bilbainos, originarios o residentes, que he mencionado han sido, en general, autores de merecida fama. Al citarlos, más que recordar unos hechos históricos, he tratado de integrarlos en esa cadena vivencial que nos une a los presentes con un pasado que sentimos como nuestro y del que, es-

trictamente, somos su continuación activa y actual. Y sin embargo no todos los que han ido conformando ese caldo de cultivo para la lengua vasca han sido necesariamente grandes de las letras.

También ha habido entre nosotros otras personas, que no por más humildes han sido menos influyentes en nuestra vida nacional. Estoy seguro que todos recordamos a aquel viejo gudari, a la maestra progresista, al sacerdote amigo o a esa anciana vecina que en el tiempo de la dictadura franquista nos pasaba a escondidas algún libro de antes de la guerra, ya amarillento, sobre la lengua y la cultura vascas, muchas veces desfasado, pero con el gran atractivo de lo clandestino y prohibido, y que en cualquier caso siempre nos hacía palpitar de emoción.

Sería injusto olvidar aquí la gran labor que realizaron en aquellas difíciles circunstancias nuestras esposas o maridos, tanto por su colaboración en la transmisión de la lengua a los hijos, como en el apoyo y ayuda a mantener y mejorar en todos nosotros el idioma en su uso vivo, afectivo y familiar. Ahí están los numerosos padres, en fin, que sin saber euskara y sin medios de aprenderlo, deseaban recuperarlo en sus hijos, enviándolos a las ikastolas y prestando a éstas toda su colaboración.

Igualmente hemos de recordar, a los numerosos de euskaldunberris, afañados en el aprendizaje y recuperación del idioma de un pueblo que sienten como suyo; esos que renunciando a la cómoda y egoísta frase de “hablar en castellano, para que nos entendamos todos” han preferido respetar los derechos ajenos con un honesto y ejemplar “he aprendido euskara para no obligar a los vascos a tener que hablar por mí en español”.

Habida cuenta del gran riesgo que corrían, merecen igualmente una mención especial los libreros, aquellos que nos conseguían, no se sabe muy bien por qué medios, los libros prohibidos por el régimen. Y estando aquí, en el casco viejo de la villa, no puedo menos que recordar la gran labor realizada por librerías de tanta solera como la de Verdes Achirica en la calle Correo o la Librería Bilbaina a cargo hasta hace un año del entrañable donostiarra Pepe Gorriti, bajo los arcos de esta misma Plaza Nueva.

Otras veces eran los familiares los que, al contarles nosotros en nuestra infancia los comentarios despectivos hacia lo vasco que bastantes maestros de la época “preautonómica”, aparentemente tan abnegados y alejados de la política, nos habían enseñado en la escuela, se rebelaban de manera espontánea y nos corregían aquella información errónea y malintencionada.

Sobre esto, guardo en la memoria un recuerdo especialmente querido. Yo no había cumplido aún los nueve años y por entonces estudiaba en las escuelas públicas de la Viuda de Epalza, conocidas popularmente como las del Tívoli. Aquel día el señor maestro nos había hablado de las concordancias vizcaínas, esas que, con su “sabidurensia”, tan bien caricaturizaba Chomin del Regato,

cuya imagen, dicho sea de paso, presidía hasta hace pocos años la entrada de un centro social abertzale de Barakaldo, supongo que por considerarlo un gran benefactor del País. Pues bien, aquel buen maestro, Don José María, después de burlarse de los desgraciados que decían “el vaca” y “la coche”, nos explicó que el vascuence no era más que un vulgar dialecto, ignominiosa palabreja que en sus labios sonaba a jerga hablada por ignorantes, parias y otras gentes de condición vil y plebeya.

Al llegar a casa comenté aquello tan divertido con mis familiares. Un tío materno, de padre euskaldun y muy orgulloso de sus apellidos vascos, además de aprobar las palabras del maestro, añadió de su cosecha que el vascuence no era ya más que algo muerto y sin ninguna utilidad. Pero, curiosamente, en nuestra casa el euskara tuvo un inesperado defensor. Y no se trataba de ningún intelectual, sino de un simple carnicero, que aunque residía en Bilbao desde los doce años, por haber nacido en Santander, había tenido que soportar más de una vez, y de personas tan castellano-hablantes como él, el calificativo de maqueto.

El inició una acalorada discusión con mi tío, rebatiéndole que el vasco fuese un dialecto, y diciendo que, personalmente, ya le gustaría poder hablar aquella “lengua muerta” que gozaba de tan buena salud en boca de los tratantes y ganaderos con los que se relacionaba en su actividad comercial. Como ya lo habréis adivinado, se trataba de mi padre, aquí presente, Benjamín Quintana, al que deseo expresar públicamente mi más cordial y sincero agradecimiento.

Para él, y para otras muchas personas similares a las que tanto debemos, nacidas unas en el País y otras fuera de él, y que desde la penumbra han contribuído a que esa llama de afecto por nuestros valores propios continúe y no se apague, para esos que nunca aspiraron a inmortalizarse en los libros, precisamente para ellos, señoras y señores, queridos amigos, os pediría un aplauso. Eskerrik asko.

XABIER KINTANAREN SARRERA-HITZALDIARI ERANTZUNA

Bilbon, 1994-11-25

Jose Antonio Arana Martija

Duela sei urte, Xabier, lehiakide izan ginen Juan Gorostiagaren aulkiaz jabetzeko unean. Orduan esan nuen publikoki nik baino merezimendu gehiago zenuela euskaltzain izateko, baina bestelako iritzia agertu zuten bozketan hutesle ziren euskaltzainek. Oraingoan, ostera, Eusebio Erkiagaren aulkia betetzerakoan, Piarres Charrittonek, Pello Salaburuk eta nik neuk aurkeztutakoa, zu zeu, izan zinen hautatua 1993.eko urriaren 29an. Juan Bautista Eguzkitza (1919-1939), Nazario Oleaga (1941-1962) eta, esanda dagoenez, Eusebio Erkiagak (1963-1993) edukitako aulkia dagokizu, beraz. Eta hara hemen, euskaltzainkidetasunerako orduan jaio bazinen, gaur, bataio egunean, niri atxeki zenidan aitabitxi izateko ohorea. Bataio ponte inguruan esaten den Kredoaren orde, zutaz eta zure lanaz dudana sinestea aitortzea utziko didazu.

Zu eta zure euskararekiko lanak aipatu behar ditut, labur baino ez bada ere. Eta gaur “Bilbao, euskararen bizitzan” izenburupean eman diguzunaz lutzetxoago ihardutea utziko didazu, Xabier, eta didazue, entzuleok.

Bilboko Udaletxearen inguruan, Erkoreka alkatearen izena daraman plazan jaio zen Xabier Kintana Urtiaga 1946.eko urriaren 13an. Hamalau urtekin hasi zen euskara ikasten 1960an. Ez da lehen euskaldun berria euskaltzain izatera iritsi dena, 1918an izendaturiko lau euskaltzainetik Julio Urkixo eta Arturo Campion ere euskaldun berriak izan baitziren. Justo Maria Mokoroa, eskolapioetan, eta Xabier Peña eta Antonio Bilbao, Euskaltzaindiak Erribera kalean -Azkuek Ibaiondo deitzen zion- zeukan egoitzan izan ziren Kintanaren irakasleak. Hemerzortzi urtekin, 1964ean, hasi zen euskaraz idazten *Zeruko Argian*, eta hogeita sei urtekin, 1974ean, duela hogeita urte, *Eusker*a gure agerkarian. Tartean eta gero, honako aldizkari hauetan idatzi du: *Anaitasuna*, *Jakin*, *Herrria*, *FLV*, *Hitz*, *Egun on*, *Elhuyar*, *Egan*, *Argia*, *HABE* eta egunkarietan ere. Lehenbiziko liburua 1969. urtean kaleratu zuen, *Beste izakia* izenburuduna. Hurrengo urtean eman zigun, Gabriel Arestirekin elkarlanean, bigarren liburua, *Batasunaren kutxa*, euskara baturako 6.000 hitzen formak proposatuz. Ordu-rako euskaltzain urgazlea izendatua zen, 1966.eko azaroaren hogeita bostean,

gaur hogeita zortzi urte betetzen direlarik. Hogei urte zituen, Ibon Sarasola, Jose Luis Lizundia, Xabier Lete, Juan Angel Etxebarria, Telesforo Monzon eta beste batzuekin urgazle izendatua izan zenean, ene ustez urgazleenik gazteena. Urte bereko urrian hasiak zituen kazetaritza ikasketak Nafarroako Unibertsitatean, baina 1969. urtean Deustuko Unibertsitatean etorri zitzaigun Filologia Erromanikoa ikastera, 1974ean ikasketak burutu zituelarik. Iruñeko ikasturtea bukatu ondoren ezagutu nuen nik Xabier Kintana, orduan Erandioko ikastolako andereñoa zen Mari Karmen Goiriena nabarniztarraren bidez. Ikastolako arazoengatik edo senargaia zuen Xabierrentzat zerbaiten bila etortzen zen nire Gernikako etxera. Gero, 1970ean Nabarnizen ezkondu ziren, Jurgi (1975) eta Aiora (1977) ezkontza honetatik jaio zirelarik.

Ni ere ordurako Euskaltzainditik hurbil nenbilen *Euskera* agerkarirako artikulua bidaliz (1971) eta Altube eta Etxegarai anaien omenaldietan parte hartuz. Kintanak *Hiztegi modernoa* kaleratu zuen urte berean, 1977.eko uztailaren 12an, Arantzazura joan ginen biok, Xota Dzidziguri, Ilia Tabagua eta Viktor Bondarenko georgiarrekin aita Villasante ikustera, nolabait euskal eta kaukasiar herri eta kulturen arteko harremanak sendotzeko asmoetan. Ordurako Kintana eta biok, Juan San Martin Euskaltzaindiaren idazkaria zenarekin Madrilera joanak ginen Errusiako enbaxadaren bidez harreman horiek bideratzeko eta bul-tzatzeko. Julio Caro Baroja eta Antonio Tovar jaunen laguntza estimagarria izan genuen une hartan. Ondorioz, Georgiara joateko aukera izan zuen Kintanak 1978.eko maiatzaren 20an, bi hilabeteko egotaldia betez. Rusthaveliren poema nazionala, *Tigre larruduna* hain zuzen, itzuli zuen orduan Kintanak. Esan beharra dago beste itzulpen batzuk ere egin dituela, hala nola, autore hauenak: Kafka, Defoe, Marx-Engels, Lenin, Unamuno eta beste.

Ez dut, entzuleok, zuek aspertzeko ez eta nekatzeko gogorik, nire gaitasun ezagatik hala gertatu arren. Baina ezin dut beste gai baten haria hartu zera azaldu gabe: Unibertsitaterako bidea jorratzen hasi zen Kintana, eta 1980.eko urriaren 1ean institutueterako Euskal Katedra irabazi zuen, sailkapenean lehen postua lortuz eta Gabriel Aresti izeneko institutuan lanpostua aukeratuz. Hurrengo urtean (1981.10.1) Euskal Kabinetearen arduradun izango da Euskal Herriko Unibertsitatean, Leioako Campusean.

Baina Xabier Kintanak euskararekiko lanetan eman digunaz zerbait gehiago esan behar dudalakoan nago. Bizirik gauden hogeita bi euskaltzainok hau edo beste aukeratuko genuke Kintanaren lanetan azpimarratzeko, guk eskuartean darabilgun edo gustukoa dugun gaiaren arabera. Izatez, aspaldidanik hainbat arlo jorratu ditu, eta horregatik, eten gabe lan egin duelako eta ez noiz-behinka su-ziria bota duelako dago hemen lankide eta euskaltzainkide gisa eserita. Eta ni, Kintanaren oihana mehaztukeran, hor nabil txinbo edo kurloi bezala, jira-biraka hegada arin eta bizkorretan, nora ezean galduta. Erleek bezala sormen lanei eztena sartuko diet? Aditz batuaz edo ortografiar egindako lanak, ogi birrinak balira bezala mokotuko ditut? Lexikografiako lan ugariak zimikatu, agian? Euskal Herriko literaturaren historiaz irakatsitakoak edo haur

literaturaz idatzi dituenak xurgatzean, onuragarri izango ditut? Hegada laburretan Kintanaren emaitzaz nolabait jabeturik —ez baitago gaur astirik hegada luzeak egiteko hain oparoa den lana aztertzean— gero aipatuko dugun Emiliano Arriagaren *Vuelos cortos de un chimbo* datorrit gogora, Bilboko euskara eta ekanduak deskribatzen dituen liburua. Baina sarrera egun honetan hegada luzeko hitzaldia eskaini digu euskaltzain berriak eta erantzuna eman behar diodanez, arnasa sakona hartu beharko dut, Erkiagaren jaioterrian lepoa mozten zaien itsasantzarrek egiten duten antzerako hegada luzea egin dezadan, lau mendekoa hain zuzen.

* * *

Bilboko euskara da gaur aztertzen dugun gaia. Duela hamazazpi urte edo (1977) “Bilbo eta euskara” izeneko hitzaldia irakurri zuen Alfonso Irigoien euskaltzainak Juan Mateo Zabala, idazle bilbotarrari eskaini zitzaion omenaldian. Bilbon gure hizkuntzak izan dituen lekukoak, testuak eta iruzkinak ematen zizkigun Irigoienek, Betolazaren *Dotrinatik* hasita (1596), zeinen faksimila eman nuen nik gero *Euskera* agerkarian (1986). Mendieta pintorearen oleoan agertzen den euskal testua (1609) ematen zigun gero, eta Mikoletaren *Método breve...* (1653), Ochoa de Capanagaren *Dotrina* (1656), Ulibarriren testuak, Oarabeitia (1755), Estorqui (1794) Antonio Zabala eta Bizenta Moguelen (1819) *Gabon Cantac*, Unamunoren eginak eta eraginak ahaztu gabe eta Emiliano Arriagak bildu zituen Bilboko hitz bereziak eta “bilbainadak” edo uri honetako kantak (1). *Gabon kantak* direla eta, *Bizkaierazko idazle klasikoak* izenburuarekin Xabier Altzibarrek prestatu zuen tesia da dugun beste iturri oparo paregabea. Baina ikusiko dugunez, badago zerbaít gehitzeko, eta horretan dihardut hurrengo lerrootan.

Kintanak ondo nabaritu duenez, XVI. mendean Bilboko —eta beste hirietako— burgesiak ez zion jaramonik egiten euskarari. Karmelo Etxeragaik idatzitako “¿Qué se lefa en Bilbao a fines del siglo XVI?” (1917) idazlanean, argi agertzen zaigu euskarak ez zeukala irakurle goan tokirik. Etxeparek euskarazko lehen liburua argitaratu zuenean (1545) bazegoen Bilbon liburudenda bat, Juan de Baquio-rena. Baina *Linguae vasconum primitiae* ez zen salgai egongo denda honetan, ziurki. Bertoko liburuak argitaratzeko ez zegoen orduan moldiztegirik Bilbon (2), eta Matias Mares-ek 1576an sortu zuenean lehena, ez zuen euskarazko liburuurik kaleratu; bai, ordea, euskararekiko bat, Andres de Poza lizentziatuaren *De la primitiva lengua de las Españas* (1587), Euskaltzaindiak arigitalpenaren mendeurrenean faksimilatua zuena. Mares inprimatzaileak biz-

(1) Nik Kintanari erantzun hau eman eta gero, 1994.eko abenduaren 20an irakurri zuen Alfonso Irigoien euskaltzain eta adiskideak, Bilbon E. Arriagari zuzendutako jardunaldian, “Euskera y vasquismo en el Bilbao de Arriaga” hitzaldia. Kopia bat eman zidan eta eskertzen diot. Bilboko euskarari buruz ematen dituen datuak eta egiten dituen iruzkinak oso interesgarriak direla uste dut.

(2) Ikus nire “Euskal Herriko inprentaren historia”. *Uztaro*, 1994, 12, 37-53 orr. Iruñean, 1994.eko uztailaren 18an, UEUko aurkezpen ekitaldian irakurritako hitzaldia da.

pahiru tokitan eduki zuen inprenta Bilbon, eta hara hor, aukeratu zuen azken kokalekua San Frantziskoren komentua izan zen. Lehenago, Bilboko inprentaren hutsunea betetzeko, eta beharrezko ziren liburuak argitaratzeko, kanpora jo behar izan zuten orduko erakundeek; *Bizkaiko Fueroa* Burgosen Juan de Juntak (1527) eta Medina del Campon Francisco del Cantok (1575) argitaratu zuten. Eta *Bilboko Kontsulatuaren Ordenantzak* Alcalá de Henares-en kaleratu zuen (1552) Euskal Herriko lehen inprimatzailea izan zen Arnald Guillen de Brocar-en semeak.

Bilbon argitaratu zen lehen euskarazko liburua Betolazaren *Dotrina* izan zen, Pedro Cole de Ibarra hemengo bigarren inprimatzaileak moldatuta (1596). Hirurogei urte iragan ondoren agertuko da bigarrena, Martín Ochoa de Capanagaren *Dotrina*, 1656an Juan de Azpirozek argitaratua. Baina ene ustez, ez Betolazaren ez Capanagaren liburuek ez digute Bilboko euskararik isladatzen, Arabako bizkaieraren azpieuskalkiarena eta Durangaldekoa baizik. Bilboko euskaldunek biak irakurriko zituztelakoan nago eta hizkera desberdin horiek izango zuten hemengo euskararen eragina, buruz ikasten baitzen dotrina. Mikoletaren liburua, bai, Bilboko euskararen idatzia zen (1653), baina lekukoa izan arren ez zuen hiztunen artean eraginik izan 1880an lehendabizi inprimatua izan baitzen.

XVIII. mendea datorkigu. “Ehun urteko salto handia egin beharko dut, XVIII. mendearen gainetik” diosku Kintanak hitzaldian. Jauzi handia benetan, Xabier, mende hori amildegia bihurtuz. Jakin badakizu mende horren erdialdera sortu zela Bilbon herri-literaturaren eredu berria, hots, Gabon Kanta edo bilantzikoena. Elizan eta elizatik kanpo kantatzen ziren Gabonetako kantak Europan zehar XV. mendetik hasita. Baina ez noa gai hau orokorki arakatzen, honetaz asko idatzi baita: Carmen Bravo Villasante, Manuel Alvar eta gure eremuan Manuel Lekuona, Antonio Zabala, Juan San Martín, Patri Urkizu, Joseba Andoni Lakarra, Jon Bagues eta beste. Nik neuk argitaratu nuen 1981ean *Gabonetako kantak* liburua. Arantzazuko artxiboan gordetzen dira —eta beste elizetako artxiboetan ere egongo dira, katalogatu gabe tamalez— Echevarria, Escaregui, Ibarzabal, Larramendi (frantziskotarra), Larrañaga eta Oruñaren *Gabon Kantak*, horietatik asko euskaraz. Baina Bilbora bagatoz, Baguesek ematen digu Arantzazun dagoen *Vill^o al Nacimi.^o con org.^o oblig.^o p.^o la Merced de Bilbao*, data gabekoa, baina dirudienez XVIII. mendekoa (3). Orduan eliza zen hau, eta orain eraikuntza zibila, jakina denez, ez zegoen Bilbon, Abandon baizik, Bilbok ez zuen “elexate” hau 1890. arte bereganatu eta, Deustu eta Begoña 1924ean bereganatu zituen bezala. Handik hurbil zegoen frantziskotarrek Abandon zeukaten San Frantzisko izeneko komentua, 1501. urtean eraikitzen hasia. Euskal Herrian zegoen elizarik handienetarikoa zeukan komentu honek,

(3) Arantzazuko artxiboan ikusi dut originala eta gaztelaniazko testua da Gabon Kanta honetan agertzen den bakarra.

67 metroko luzerakoa (4). Hemen izan ziren ikasle, beste askoren artean, Eusebio Maria Azkue eta Pedro Novia Salcedo. Hemen kantatu ziren 1755ean Juan Ruiz de Larrinaga frantziskotar gernikarrak 1932.ean argitaratu zituen *Villancicos en basquence* (5), gero Juan Ramon Urquijok faksimilez eman zizkigunak. Nik, nire musika ikerketetarako, 1966an, kopiatu nituen eta gero Irigoienek eta Altzibarrek ere argitaratu dute testua. Musikaren egilea komentuko organojolea izan zen, baina ez argitalpenean agertzen denez Oarabetia deiturakoa, Martin Jarabeitia edo Xarabeitia, beste dokumentu batzuetan agertzen den bezala (6). Baina Gabon Kanta honen testua ez da Bilbokoa edo inguruetakoa, gipuzkeraz idatzitakoa baizik, komentuan zeuden ehun fraideetatik giputzen batek idatzia.

Bilboko Santiago basilikan ere kantatzen ziren bilantzikoak. Dakigunez, Kapera Maisuek urtero musikatu behar zuten Gabonetarako kanta bat, eta haue-tatik agertzen zaigun lehena da 1761ean Gamarrak musikatu zuena. Euskal-tzaindiaren artxiboan daukagu aita Jose Ignacio Arana josulagunak idatzitako izenburu honekin hasten den eskuskribuen bilduma bat: *Ensayo de una Bibliografía Bascongada*. Aranak berak, beste laguntzaile batzuegandik jasotakoak eta gero (oraintsu) bildutakoak daude koadernatuta liburu mardul batean. Azkenengo haue-tatik (beraz ez da josulagunak jasotako erreferentzia) hartu zuen Xabier Altzibarrek tesian ematen digun izenburu hau: *Letras de los Villancicos en Romance y Bascuence que se cantaron en la Iglesia matriz de el Señor Santiago... 1761. Puestos en música por D. Manuel de Gamarra*. Kapera Maisu honen biografia, Mari Karmen Rodriguez Suso andereñoak eman-dako hainbat xehetasunekin, *Bizkaia 1789-1814* liburuan eman nuen 1989an (7). Eusebio Erkiagaren herrikidea zen Gamarra, beraz lekeitiarra. Baina dirudienez ez zituen ondo betetzen kaperarako eginbeharrak: 1765ean adie-razi omen zioten Kabildoaren haserrea ez zituelako ohiko Gabon Kantak musikatzen. Eta berriz, 1773an, azaldu zioten gauza bera “con apercibimiento de despido”. Manuel Gamarra Likona (1723-1791) hil zenean Pedro Casimiro Estorqui etorri zen Santo Domingo de la Calzadatik lanpostua betetzera.

Estorquirena dugu ezagutzen dugun Bilboko hurrengo euskarazko Gabon Kanta, 1794.ekoa. Altzibarrek aipatzen du eta Irigoienek eman zigun testua

(4) Omaechevarria, Ignacio. *Heraldos del Gran Rey en California*. Fr. Pablo Jose de Murgartegui en su marco social y misionero. Bilbao, Desclée de Brouwer, 1959.

(5) *La Gaceta del Norte*, 1932.12.28.

(6) Onomastika batzordeko Mikel Gorrotxategi idazkariak esaten didanez, Martin de Oarabeitia izeneko bat agertzen da 1704ean Zeanuriko fogerazioetan. Gotzon Aurrekoetxea dimostar adiskideak esan dit *Ogarabeti* eta *Ogaragoiti* izeneko baserriak daudela Diman. Baina musikari honen kasuan, M. Karmen Rodriguez Susok aurkitutako dokumentuetan *Jarabeitia* edo *Xarabeitia* eran agertzen da deitura. *Jarabeitia* forma Deustu, Muxika, Bilbo, Abando, Larrabetzu, Derio, Zamudio eta Loiuko Sutegietan agertzen da. Toponimo gisa Zamudion *Jabiti* eran agertzen da gaur egun. *Xarabeitia* forma Abando eta Begoñako Sutegietan agertzen da.

(7) “Musika: Barrokotik Erromantizismora” In: *Bizkaia 1789-1814*. Bilbo, Bizkaiko Foru Al-dundia, 1989. 215-241 orr.

(1977). Nik ere, azken honek bezala, aspaldidanik lortu nuen fotokopia bat Arantzazun eta sarritan eman dut honen berri, lehen aipaturiko *Gabonetako Kantak* liburuan azala argitaratuz. Berrehun urte betetzen dituenetz aurten, originala *Euskeran* argitaratzea eskatzen dut. Hau da izenburua: *Letras de los Villancicos en romanze, y basquenze, que se han de cantar en la Iglesia Parroquial, y matriz del Señor Santiago de esta Noble Villa de Bilbao, en los solemnes Maytines del Sagrado Nacimiento de nuestro Señor Jesu Christo, este año de 1794. Puestos en música, por Don Pedro de Estorqui, Maestro de Capilla en dicha Iglesia, y Opositor a Magisterios de Capilla en Santas Iglesias de término. En Bilbao: Por Simon de Larumbe, Impresor del M.N. y M.L. Señorío de Vizcaya.* Estorquik, asmoak bazituen ere, ez zuen lortu gorengo elizetara joatea eta Bilbon jarraitu zuen (1814ean, beste Gabon Kanta bat eman zigan) 1832rarte. Nicolas Ledesma, musikari handiak, bete zuen, urte berean, hutsunea.

Ezagutzen dugun Bilbo edo inguruko laugarren Gabon Kanta, San Frantzisko Komentuan 1803an kantatu zena da. Antonio Zabala, bertako koruaren zuzendariak musikatu zuen. Newberry Library-n dagoen Bonaparte Printzearen bibliotekan gordetzen da ale bat, edo han zegoen, behintzat, Collins-ek prestatu zuen *Attempt...* (8) delako katalogoan agertzen baita. Altzibarrek ematen digu testua tesian. Gabon kanta hau argitaratzeaz sortu zen auziagatik, oso berezia eta bakana dela esan dezakegu. Gernikako Batzar Etxearen artxiboan aurkitu nuen, duela zortzi urte edo, auzi honen espedientea, eta osorik fotokopiatu. Gero, *Bizkaia 1789-1814* liburuan eman nuen labur auziaren berri 1989an. Auziaren testu osoa ematen digu Altzibarrek bere tesian, eta eskertzekoa da, oso bitxia baita Gabon kanta honekin gertatua. *Bilboco Uri noble / Vizcayen buruba* esaten du pasarte baten kantuak eta Bizkaia ez zeukala uri-bururik eta inprimatutako bertso-paper guztiak biltzea agintzen zuen Korregidoreak, 1804.eko urtarrilaren 10ean. Pedro Jose Patricio Astarloa Agirre (1751-1821) euskal idazlea zen orduan San Frantziskoko komentuko buru, eta berau agertzen da auzian inprimaketaren erantzule eta beronen eskuz idatziak egin zituen deskarguak. Interesgarria delakoan hemen ematen dut Astarloaren idazkera eta sinadura, auzian agertzen diren bezala. Eta paper bitxi honen azala lehen aipatu liburuan argitaratu arren, eranskin gisa ematen dut Gabon Kanta honen faksimila. Lehendabizi agertzen zaigu paper honetan Zabala musikaria, dokumentu batzuetan Manuel Antonio izenarekin agertzen dena. Bizkaiko Areatzan (Villaro) jaio zen 1752an eta bataio-agirian Antonio Zabala Salbidea zela ziurtatzen da. Alcalá de Henares-en frantziskotarren Biltzar batean koruaren zuzendari ardura zeramalarik hil zen 1830ean.

Vinson, Collins, Jon Bilbao eta Altzibarrek aipatzen dute Zabalaren beste Gabon kanta bat, 1814koa: *Gaboneco otsaldiac cantatuco dirianac doandico*

(8) Collins, Victor. *Attempt at a Catalogue of the Library of the late Prince Louis-Lucien Bonaparte.* (London), Henry Sotheman & Co. 1894. 931. fitxa.

*mesan Jaungoicoen semien Jayotzaco egunetan, gaurtu [sic] edo adoratzen da Albiyaco San Fraiscuco comentu lenastan Bilboz Aurre. F. Antoniño Zabalac maisu eta coruco ordeintzadun. Urte 1814 garrenian. Ez dugu honen testua ezagutzen, baina inoiz Euskal Herri osoan argitaratutakoen testuak biltzeari ekiten badiogu, Chicagora eskatu beharko da kopia (9). Hirugarren Gabon kanta bat ere atera zuen Antonio Zabalak, datarik gabe: *Villancicos que se han de cantar en la solemne misa del sagrado nacimiento de nuestro señor, y redentor Jesu-Christo, en el Real e Imperial convento de nuestro padre San Francisco. Puestos en música por el P. Fr. Antonio de Zabala, Vicario de Coro de dicho Convento*. Gaztelaniaz idatziak dira lehen lauak eta bostgarrena euskaraz dator. Francisco San Martinek inprimatu bazituen ezin dira izan 1795ekoak, Altzibarrek suposatzen duenez, inprimatzaile honek 1796an egin baitzuen lehen inprimaketa. Aita Jose Antonio Uriartek Bonaparteri 1858.eko otsailaren 18an idatzitako gutunaren arabera, 1820.ekoak dira. Ene ustez, Juan Ruiz de Larrinaga izan zen Gabon kanta honen testua *Aranzazu* aldizkarian 1924ean lehen-dabizi eman ziguna, orduko ortografiara moldatuz, eta “1820’gn. urtean abes-tuak” izan zirela diosku. Gero Irigoienek ere argitaratu zituen bost bilantzikoak *Euskeran* (1977). Arantzazuko artxiboan fotokopiatuta daukat original osoa. Ez dut uste Gabon kanta gehiago aterako zenik komentu honetatik, 1822.ean koartel bihurtu baitzen.*

Zabalak bigarren Gabon kanta eman zigunean, hots, 1814ean, Santiagoko Kapera Maisua izan zen Pedro Estorquik ere eman zigun berea: *Gauoneco cantac cantauco dirianac otsandico Mesan Jaincoen Semien Jaiotzeco egunetan. Santiagoco eleiza lenastan cein dan Bilboco uriyen Vizcaico Jabedean. Iminiric otsanquidan Don Pedro Estorqui Maisu otsanquidaria gaitic. 1814 Garren urtian*. Hiztegiño bat dakar azken orrialdean. Ez dut uste inork argitaratu dituenik ez eta honen berririk ematen duenik. Faksimilaturik emango ditut eranskin gisa. Berdin gertatzen da 1815.eko Gabon kanta honekin: *Gaboneco cantac vizcaitarrentzat, Jaiotzaco Pazco egunetan poztuteco. 1815 garren urtian oidan leguez*. (Gero, azken orrialdean:) *Bilbaon: D. Pedro Antonio Apraizen moldeteguian*. Ez dakigu non kantatzeko eginak ziren; behar bada Bizkaia guztian zabalduko zen. Baliteke Bizenta Moguel-enak izatea. Hau ere inork ez duenez aipatzen eranskin gisa emango dut *Euskeran*.

Vinson eta Collins-ek aipatzen dute 1816.eko Gabon kanta bat ezagutzen ez duguna: *Gaboneco osasteó cantac Jesu Cristoren Jaijotzeco-enac Vizcaitarrentzat bere Jaijotseco eran; Gogo gozoagaz Cantaduteco; 1816 garren urtian oidan leguez Jaijo barrijari. Bilbaon, Pedro Antonio Apraizen moldeteguian*. Hurrengo urteko Gabon kanta Collins-ek bakarrik aipatzen du: *Gaboneco cantac Vizcaitarrentzat, jaiotzaco, Pazco egunetan poztuteco oidan leguez, 1817 garren urtian. Bilbaon: Pedro Antonio Apraizen moldeteguian*. Bizenta Moguel-enak direla dirudi. Chicagotik lortu beharko ditugu kopiak. Hu-

(9) Collins, Victor. Op. cit. 884. fitxa.

rrengo honen originalaren fotokopia badaukat eta hau ere, ezezaguna denez, inork ez baitu aipatzen, eranskin gisa faksimilaturik agertuko da gure agerkarian. Azken orrialdeko beheko aldean zera agertzen da eskuz idatzirik: “Imini ditu Vizcaitarrentzat Vicenta Moguel ta Basozabal euscaldun emacume batec”. Hau da izenburua: *Gaboneco cantac Vizcaitarrentzat, Jaiotzaco Pazco egunetan poztuteco oidan leguez 1818 garren urtian*. (Gero azken orrialdean:) *Bilbaon. D. Pedro Antonio Apraizen moldeteguian. Biardan bai emonagaz*.

Bizenta Moguelena da Irigoienek eta Altzibarrek ematen diguten Gabon kanta hau: *Gaboneco cantia Vizcaitar guztientzat, euscaldun emacume batec ateria 1819. garren urtian Abandoco Elexatian* (10). Altzibarrek ematen dizkigu hurrengo urteetako Gabon kanten testuak: 1824, 1825, 1826, 1828, 1829 (Collins-ek aipatzen duena) eta 1832. Aurreko urtekoak, hots, 1831.ekoak lau argitalpen izan ditu gutxienez: *Gaboneco cantac Jesusen Jaiotziaren ganian 1831 garren urteraco. Bilbaon: Eusebio Larumbeen silluteguijan*. Juan Ruiz de Larrinagak argitaratu zuen, iruzkinekin, *Aranzazu* aldizkarian, 1932.eko abenduan. Baina lehenago argitaratuak izan ziren 1880an *Euskal Erria* aldizkarian. Altzibarrek ere ematen digu testua. Ez dira *Gabon Kantak* bakarrik orduan Bilbon erabilten zen euskararen eredu bakarrik. Euskara idatziari dago-kionetik, hor dugu Cosme Belaunde izenordearekin Joaquin Avendañok Bilbon 1839an argitaratu zuen *La comedia aldeana*.

Pedro Jose Patricio Astarloa aipatu dugu lehen. San Frantzisko komentuko nagusia zen 1803 urteko Gabon kanta auzia sortu zuenean. Gero argitaratu zituen bi tomo izenburu berdinarekin: *Urteco Domeca gustijetaraco verbaldi icasbidecuac, ceinzubetan azalduten dan Erromaco Catecismua* (1816, 1818). Lehen tomoaren hitzaurrean dio liburu hau arimazaintzat idatzia dela eta edozein kristauk irakurtzeko ere. Baina hirugarren arrazoi bat ematen digu:

Baña norzubenzat dan biarren liburu au, da otzein, eta equinza edo oficijoren bat icasten dagozantzat. Egunian egunian dacuzcu, esatera noiana. Dua mutil, nai nescatilaren bat otzein edo crijadu; beste bat lan, edo oficijoren bat icastera. Eurac eztaquije erdera, ezta artuten ditubezan ugazabac bere eusquera.

Horientzat ere balio duela liburuak dio Astarloak. Bilbora “aldirietako jende asko heldu eta gelditu” zirela esan digu Kintanak. Etorritako hauek erdara ikasi arren euskara galdu ez zezaten eman zuen liburuak Astarloak. Eta hala, euskara eta erdara nahastuz behar bada joan zen urteen zehar Bilboko euskara bilakatzen. Euscaldun asko zeudela badakigu. Azkuek diosku 1888an, euskal katedra irabazi zuen urtean, Bilbon lautik bat euskalduna zela. Euskararen aldeko portzentaia handiagoa izango zen, behar bada, hogeita hamar urte lehenago. Nicolas Ledesma musikariak, Aragoitik Santiago elizara etorritako Ka-

(10) C.A.F. Mahn alemanak argitaratu zuen Berlinen 1857an *Denkmaeler der Baskischen Sprache* liburuak. Euskal antologia bat da eta beste euskal testu batzuekin ematen digu Gabon kanta honen testua.

pera Maisuak, kapera honentzat araudia idatzi zuenean, 1855ean, urtero konposatu behar zirela bilantzikoak, eta bat euskarazkoa izatea agindu zuen. Honek adierazten digu eliztarren artean (eta orduan gehienak ziren fededunak) euskaldun asko zeudela Bilbon eta kaleko jende arruntak euskaraz hitz egiten zuela. Azkuek dioskunez 1890ean % 39 kanpotarrak ziren Bilbon, eta hauetatik asko alboerrietatik etorritakoak, euskaldunak eta eliztar fededunak ziurki. Baina handik 20 urtera, 1910ean, % 46 ziren kanpotarrak, eta gehiketa honetan susmatzen da industriagintzak erakarritako erdaldunak izango zirela asko eta asko, “trenak ekarritakoak” Gernikan esaten dugun bezala. Gure egunotara bagatoz, hauek dira kopuruak eta portzentaia:

Urtea	Biztanlegoa	Euskaraz dakitenak					
		Ongi	%	Zerbait	%	Ezer ez	%
1981	384.495	23.981	6,2	58.420	15,2	302.094	78,6
1986	374.207	33.956	9,1	76.042	20,3	264.209	70,6

Azkueren garaian —eta gero aipatuko dugun Emiliano Arriagarenean— % 25a bazen euskalduna Bilbon, orain % 10era ere ez da heltzen. Hara hor dugun apostua, duela ehun urte zegoen euskaldunen portzentaia iristea. Euskaldunen kopuruaren beherakada hasi zenean estreinatu zuen Azkuek (1895) *Vizcaytik Bizkaira* zarzuelatxoa eta berak idatzitako testuan zera diosku:

Erdal erritik datoz maisuak eunka
jaurti ta amildu naika or bilin balaunka,
gure erritartasuna ta euskera gozua
lege ta ekanduen giltz urregorizkua.

Baina, zoritxarrez, ez dira kanpotik etorritako guztiak etsairik handienak, eta hor dugu lekuko Xabier Kintanaren hizaldian aitari egin dion laudorioa. Duela hamabost egun edo ematen zigun Kintanak berak, egunkari batean, Arturo Campionen esaldi hau: “Euskaldun izena ezabatu nahi duen etsaia etxeko etsaia da. Gure artean bizi da, guk bezalako izena du, gure arraza eta familiakoa da”. Gera bedi gure gogoeta eta hausnarketarako salaketa hau.

Bilboko euskara dela eta ez nuke ahaztu nahi Irigoienek eta bestek aipatzen duten Emiliano Arriaga Riberok (1844-1919) argitaratu zuen *Lexicón bilbaino* (2. argitalpena: 1960) lehena argitaratu zuenean (1896) beste izenburu bat zekarrena: *Lexicón etimológico, naturalista y popular del bilbaíno neto, compilado por un chimbo* (11). Lehen argitalpenetik bigarrenean ez da izenburua bakarrik aldatzen. Luis Michelena-ren hitzaurrearekin Francoren garaian

(11) Arriaga, Emiliano de. *Lexicón etimológico, naturalista y popular del bilbaíno neto. Compilado por un chimbo como apéndice a sus Vuelos cortos*. Bilbao, Sebastián Amorrortu, 1896.

argitaratu zen bigarreanean ez dira agertzen lehendabizikoari Arriagak jarri zizkion sarrera hitzak. Euskalzalea izan zen Antonio de Trueba (12) aipatzen du eta honako esaldiak dakartza:

Una de las fases más pintorescas, curiosas y características en la vida evolutiva de un pueblo, es sin duda alguna su lenguaje. El que se ha usado en Bilbao hasta que el estrambótico y necio cultiparlismo lo ha invadido por completo, era una peregrina combinación del antiguo euskera con el castellano viejo. Palabras y locuciones del idioma español con terminaciones, solecismos, reminiscencias, giros y eufemismos del que aquí se habló en otro tiempo y aún se habla —¡Dios sea loado!— en el resto de nuestra hermosa Bizkaya.

No sólo se expresaban aquí de tal manera las gentes sin instrucción —que eran muy pocas— sino también las personas mejor acomodadas, que no se avenían a dejar aquel dejo del sonoro euskera que hablaron sus antepasados... No se habían contaminado con la fatuidad que ahora impera en ciertas clases...

Bilbon zegoen Bizkaiko Institutuaren irakaslea zen Roman Biel jaunak argitaratu zuen 1882an “El habla vulgar en Vizcaya” eta geroxeago “Más sobre el habla vulgar de Vizcaya”. Arriagak ezin du irentsi Bielek esaten duen honako hau:

Es preciso que ciertos modismos locales aun subsistentes en el lenguaje usual, se hagan desaparecer de él definitivamente porque todas las expresiones extrañas al puro y legítimo idioma español, lo adulteran y desfiguran lastimosamente.

Oraintsu entzun ditugu antzerako hitzak —eta denok dakigu zertaz ari naizen— “puro y legítimo español” denen gainetik defendatu nahi dute batzuk eta. Ez kanpokoek bakarrik “etxeko etsaiek” ere. Hara zer erantzun zion Arriagak Biel irakasleari *Lexicón bilbaino* delakoaren lehen edizioan:

A nuestra vez nos vemos precisados a devolver la pelota al Sr. Biel, con tanta mayor razón, cuanto que tratándose del aún más puro y legítimo idioma euskera —que de hecho y de derecho nos correspondía— se han introducido en él barbarismos a mansalva, por la ingerencia del español o erdera en sus dominios. Pues tengo para mí, que así como al francés justo es que se le hable en francés y al inglés en inglés —conociendo sus respectivas lenguas— parece de rigor que al chimbo haya de hablársele en bilbaino como al español en su propio romance y al euskeldun en su legítimo euskera.

Honekin bukatu beharko nuke, nire erantzuna amaitzeko hitz ederrak baidira, gaur egun sortu den iskanbilari erantzuteko egokiak benetan. Baina zerbait gehitu behar dut Irigoienek eman zizkigun Bilboko “txinboen” kantu edo “bil-

(12) Ikus nire lanak: “Truebaren mendeurrena”. *Euskera*, 1990, I, 69-73 orr. “Trueba y la lengua vasca”. In: *Centenario de Antonio Trueba*. Bilbao, Caja de Ahorros Vizcaina, “Temas Vizcainos” n.º 171, marzo 1989, 49-55 orr. *Mari Santa* eleberrian idatzi zuen Truebak 1860-1870 urteetan elebitasuna normala zela Bilboko hiztunen artean.

bainaden” bilduman. Emiliano Arriagak —musikaria ere baitzen— *Bilbainescas* konposatu zuenean bildu zuen, hemen Plaza Barrian zegoen ileapaintzaile frantsesari 1854an gaztelaniaz zuzendutako ahapaldien artean euskarazko hau:

Peluqueriaco saloya:
Emen erosten da
ule balsa eta suria.

Minutu erdi bat eskatzen dizuet Arriagaren hitz eta esaeren bildumaz zerbait gehitzeko. Pensilvaniako Unibertsitatetik etorri zen Bilbora, 1967an, Paul M. Lloyd irakaslea Arriagaren bilduma horretatik zenbat gordetzen zen aztertzeko: % 65a galdua zela frogatu zuen, % 35a bizirik zegoelarik Bilboko hiztun zaharren artean. Beraz, bazeuden oraindik “txinboak” Bilbon.

Bizirik iraungo ote du Bilboko euskarak? Eta, bizirik, iraunkor eta hedatuagoa izango ote da Bilbon euskara? Hor duzu Kintana, hor dugu apostua.

Zorionak, Xabier, eta denoi eskerrak.

ERANSKINA

1. Letras de los villancicos .....Estorqui, 1994

LETRAS DE LOS VILLANCICOS EN ROMANZE , Y BASQUENZE, QUE SE HAN DE CANTAR EN LA IGLESIA PARROQUIAL , Y MATRIZ DEL SEÑOR SANTIAGO

DE ESTA NOBLE VILLA DE BILBAO , EN LOS SOLEMNES
Maytines del Sagrado Nacimiento de nuestro Señor
Jesu Christo , este año de 1794.

---

*Puestos en Musica , por Don Pedro de Estorqui , Maestro de Capilla en
dicha Iglesia ; y Cpositor a Magisterios de Capilla en Santas
Iglesias ae término.*

EN BILBAO : Por Simon de Larumbe , Impresor del M. N.
y M. L. Señorío de Vizcaya.

INTRODUCCION.

Duo. **O!** Padre amoroso,
cuyos atractivos
llevan mis potencias,
roban mis sentidos.

ESTRIVILLO.

Escucha mi bien,
atiende amor mio,
repara la pena
del Pueblo Escogido:
y pues te suplica
hnmilde, rendido,
levanta tu mano,
retira el castigo,
y abate la furia
de sus enemigos.

COPLAS.

Yà que en tus espaldas
cargas mis delitos;
para por mis culpas
sufrir los castigos:

El mas inhumano
blasfemo atrevido
nos hace la guerra,
y asesta sus tiros.

Desde que este azote
nos tiene afligidos
se han vuelto los gozos
en tiernos gemidos.

Los Padres, las Madres,
no menos los hijos,
el Rico, los Pobres
ginen oprimidos.

¿Hasta quando Padre
nos has despedido?
¿Mas qué es lo que habl
mas que es lo que digo?

De tan grandes males
la causa hemos sido,
mas al fin nos pesa
de haberte ofendido-

Si el atribulado
llora sus delitos,
¿por què continuas
tan duro castigo?

Vos inexorable
jamas habeis sido
para con aquel
que està arrepentido.

Buen Dios perdonad,
echad en olvido
nuestra iniquidad.
nuestros desvarios.

ZORTICUA.

1. URte guztijetaco Gabongo Leguia Dà soñu eder baten Cantia imintia : Echaco ucatuco Sari au Jesusi Jaijo jacun ezquero Belenen gugaiti. 2. Arerijo andi bi Daucaguz cer goitu Gura bugu Seinchuba Erreguet zat artu : Guerra guinac daucaguz Gorputz ta ariman Alan Pasinoe char, Celan Francesetan. 3. Arerijo-onen contra Nai bogu iribaci Vitorija andi bat Jarrraitu Jesusi : Arquituco ditugu Armaac Asca baten Fedeco Farola gaz Boguz billatuten. 4. Jesus etorri orduco Lurra, dago issillic Guerraco Arma guztijac Albora ichiric:	Baquezco Erreguia Jacu icentétan Judiaco Leoia. Egun barrijetan. 5. Egercituben Jauna Bildots bat eguinic Infernucó Dragoia Isteco goitútric Bere Odólac dauca Virtute andija Guztiz deseguiteco Guerra guin guztija. 6. Vijotz azcor ta andi Prestubén Jaubiac; Enzun, nortzuc benetan Dirian Nobliac Euren burubén Jaube Biarco dabe izan Icusiric Seinchubai Celan Cuman datzan. 7. Gure Fediac dauca z Arma ugarijac Eci, ta bezeetaco Pasiño guztijac : Alan euquico dogu Barruban baquia Campoti euquiarred Urrian Guerria.

Noe

AUCIOTACE

8. Noc ondo icusi ezquero Jesus beératuric Naico dau erabilli Buruba-arroturic b Daucagu Icastrgui Ederra Beleten Fedeco egua caz Guazan gu lembait len. 9. Baña ezta a ztatecua Francesen Guerra Galduba izan eztedin Daucagun Fedia: Beintzat gomutan dauca Bilbocq Urjag Lagunduten deuzela Vizcaitar guztijac. 10. Bacoçac eguiten dau Emen aldabena Jaquinic dala Guerra Jaunac nai dabena	Fraile, ta Abadiac Bestecaz; bātera Jagui dira pozarren Armac artutera. 11. Señorijo, Consulav, Ta Urija alcaturjic Aberatsac izaada Dagoz pobreturic. Emoten ditubela Ondasun andijac Gordetarren Erregue Fede, ta Errijac. 12. Jaincuac nai dajala Orain bedeincatu Vizcaitarren Gogua: Eta alar lanundu Esturasun onetan ondo usteteco Baquia zabalduric. Jesus ametaco.

LAUS DEO.

VILLANCICOS

QUE SE HAN DE CANTAR

EN LA SOLEMNE MISA DEL SAGRADO NACIMIENTO

DE NUESTRO SEÑOR, Y REDENTOR

JESU=CHRISTO,

EN EL REAL É IMPERIAL CONVENTO

DE NUESTRO PADRE SAN FRANCISCO,

de esta Noble Villa de Bilbao.

AÑO DE 1803,

*Puestos en música por el P. Fr. Antonio de Zabala, Vicario
de Coro de dicho Convento.*

VILANCICO I.

INTRNDUCION.

Quam encumbrado Misterio,   ♠ dulce Cupido,
 oy en el mundo se admira!   ♠ seas bien venido,
 se pasman los hombres,   ♠ á esta Region,
 se admiran los Cielos,   ♠ Pues amoroso,
 se asustan las sombras,   ♠ desde alto á baxo,
 se paran los Vientos!   ♠ trahes por ataxo,
 El fuego se yela,   ♠ la redencion.
 La nieve es incendio.   ♠ Que antiguo traxe,
 que es esto? que es esto?   ♠ trahes de encarnado,
 sino es que admirando,   ♠ quien te ha cortado,
 de un Dios Hombre excelso,   ♠ lindo Galan?
 los Cielos, los hombres,   ♠ Ha: Ha yá me acuerdo,
 las sombras, los Vientos,   ♠ de aquel desastre,
 el fuego, la nieve,   ♠ en que fue el Sastre,
 absortos se miran,   ♠ mi Padre Adan.
 se quedan suspensos?   ♠ Como en la Cuna,
Solo. Allá en aquel Portalico   ♠ siendo tan grande,
 baxando del monte al Valle,   ♠ que no es tu Padre,
 he visto un como se llama,   ♠ nada mayor?
 que no sé como explicarme.   ♠ En esto enseñas,
 Es niño, y es hombre,   ♠ á los mortales,
 es chico, y es grande,   ♠ que son muy grandes,
 mas no sé que diga,   ♠ y eso el lo peor.
 pues no sé explicarme.   ♠
 que es esto? que es esto?   ♠

MINUE.

Divino Infante,

VILANCICO II.

INTRODUCIN.

Que dicha Pastores,

que gloria Zagalas,
 con lúces la noche,
 con flores la escarcha,
 rigores del tiempo,
 olvida la estancia,
 la sombra recoxe,
 los lutos que arrástra,
 y en globos de luces,
 el monte se abrasa.

So. Un Dios nace Pastorcillo,
 y alegre toda la tierra,
 tribute pues nuestro obsequio,
 alegre una Pastorela.

Coro. Que sea pues linda,
 que sea agraciada.

PASTORELA.

Si amante cuidado,
 Pastor te disfraza,
 pisando del monte,
 la rústica falda,
 llega mi Vida,
 llega, á que aguardas?
 si á mi me buscas?
 para que tardas?
 si por mí vienes
 sin mi no vayas,
 si con tus Obejas,
 alegre descansas,
 con tigo seguras,

por ti reparadas,
 no temen su caída,
 con tu Cayada.

COPLAS.

Si herido á la flecha,
 de tu dulce alxava,
 divino cupido,
 gozoso te humanas. *llega, &c.*

Si el corto hospedaxe,
 de humilde morada,
 benigno te mueve,
 afable te arrastra. *llega, &c.*

Si golfos surcando,
 del mundo en la Playa,
 descargas tesoros,
 por yerros que cargas. *llega &c*

Sino te horroriza,
 del Orbe Monarca,
 en traje de Esclavo,
 vestir nuestra gala. *llega, &c.*

Sino te desdeña,
 baxar de tu Alcazar,
 por qué á tu socorro,
 el hombre no cayga. *llega, &c.*

Si todo te obliga,
 y por ser tus ansias,
 reparo del mundo,
 en nada reparas. *llega, &c.*

VILLANCICO III.

INTRODUCCION.

Zagales festivos,
 dexémoslo estar,
 que es cosa de cuento
 quereros contar
 la gracia de un Niño
 que encierra un Portal;
 dexémoslo estar,
 de rayos se viste,
 y está hecho un Adan,
 es cosa de cuento
 quereros contar
 su amor, su agasajo,
 su hechizo, su himan,
 dexémoslo estar.

SEGUIDILLAS.

Como naces de noche
 y en pobre albergue
 si á dar los buenos dias
 vienes al hombre.

Pero qué? ay está el paso.
 Pero qué? el lance es ese,
 y es que yo no lo entiendo,
 y el punto es este,
 si vida mia,

porque vienes por mi alma
 de muy arriba.

Sí dicen que eres hijo
 de un gran Monarca,
 cómo estas tiritando,
 entre la paja?

Pero qué? &c.

Si habitar entre Brutos
 son tus amores
 en el mundo tenias
 otros mayores.

Pero qué? &c.

A lo pobre y antiguo
 Galan te plantas?
 el mundo á estos Galanes
 trae entre plantas.

Pero qué? &c.

Si el Pesebre te han pues
 que mucho es eso? ^{-to}

si estos brutos no piensan
 sino en el pienso?

Pero qué? &c.

Como el mundo es tan vie
 no te conoce,

por eso con peluca
 anda esta noche.

Pero qué? &c.

No es estraño Dueño mio
si así te trata,
para ser despreciado
ser pobre basta.

Siendo inmenso te estrechas
en un establo,
y á otros por estrechase
los lleva el diablo.

VILLANCICO IV.

SARRERA.

Nor, Nor?
Irutic bat:
Cein, Cein?
Jayoda bart?
Virgina baten
Semia.

Munduba mundu dala
iños icusi ezalda
itsubac bai
gorrac ez, ez,
Doncella izanic
eitia..
Bai, bai,
alanche da
ciur, ciur,
au izanda
guztionzaco
zoría.

POZGARRIA.

Au da gavon,
au da gau on,
au bay dala gosia

gure billa
esquer milla
bart jaio da gracia
bay guizonac
barri onac
poztuteco gogua
merque dacar
guretzaco
janari osua.
Mundu guzti guztia
Jaunaren gosiaz
eguan sicaturic
negarrac botiaz:
negar tanta goriac
Jaunau bigunduric
gosia quendudeuscu
usteric bagaric.
Gosiau quenduteco
janari vicija
Belenen eldujacu
Oncibat betia:
Onci oni dericho
bai Andra María

guri quencera dator
gose ta egarria.

Ondo etorri gatoz
guztioc emoten
zatozalaco guri
nequiac quenduten :
vici zaitez María,
vici ceure Seme,
vici bedi Josephe,
baita zeuben Jaube.

Pecatuben urolac
Guizona galduric
gach andi gueldituzan
gutziz zabalduric
agaitic emen gaucaz
azpian arturic
gugan iminte ezpadan
Jaun onac escuric.

Aita , eta Semia
escubac arturic
danzabat eguindaigun
Belenen sarturic :
ez dira ez faltaco
Atso , Nescatiilac
eurac izan ezarren

oinchubac bardinac.
Bardintasunen villa
bagabiz luzatu
iñoc barre eguinda
danza ez amaitu:
ez daigun emen asi
dancia lucea
ecarrico deuscuna
gabagaz gosia.
Bilboco Uri noble
Vizcayen buruba
ascori ausiteco
goiseric baruba:
zure moduztasunac
viotzac pozturic
zugana biardoğu
besuac zabalie.
Gure gose , ta egarri
orainche quenduten
dator seinchu ederbat
egun zabalduten:
pecatu gau iluna
ondo zapalduba
ichico dau beronec
*lorzeco Ceruba.

VILLANCICO V,

O! Chit,	SARRERA.	O! Zu echizagarria,
O! Polit,		Zu nor? Zu Jesus!
O! Galant,		* Jesus zu zara,

Ceru lusren pozgarría
 vici dedilla zure icena
 da eusquel honrragarría
 bai anchinatic
 gue izandogu
 zu ta onen egarría.

POZGARRIA.

Pozaren pozac
 dauco Vizcaya
 gaur egunian
 muturic
 dacuselaco
 librazailia
 Belen Urian
 jaioric.
 eta bay eta
 eusqueldun batec
 Maisu guztiac
 goituric
 eusqueraraco
 bai onenzaco
 ez da lurrian
 besteric.

SEGUIDILLAS.

Eracusla andibat
 chicarretati
 Belenera elduda
 Cerubetati:

◆ eusquera baqui
 ◆ puntuban eguin deuste
 ◆ eutsi ta tati.
 ◆ Vamos nobles Vizcaynos
 ◆ escolaranza
 ◆ sin que dexemos todo
 ◆ bai atzeranza:
 ◆ vamonos todos
 ◆ Bilbao ta alde Errioc
 ◆ de todos modos.
 ◆ Anchinacoc eusquera
 ◆ esan oyeban
 ◆ ardoa merque urtian
 ◆ bai saldu neban:
 ◆ Fraca ta amilla
 ◆ aurten au jazotia
 ◆ ce maravilla.
 ◆ La seca de este año
 ◆ bai quiquilduric
 ◆ las gentes ha dexado
 ◆ gosiac illic:
 ◆ curalo todo
 ◆ orain etorrijaçu
 ◆ solo en un tomo.
 ◆ Urteco illetatic
 ◆ bat urtarrilla
 ◆ echebat derichona
 ✱ bai Artabilla:

Vizayan dago
 asco dituz lagunac
 aibat dongago.

Señores de Castilla
 gau onez aurtan
 quien ver! con què gusto
 artoa jaten:
 y como! si hubiera
 baneuca baneucoque
 dicen por fuera.

Ascoc aurtengo urtian
 ardura baga
 gura leuque izatia
 eusqueldun arra:
 eta cegaitic
 dongago daoalaco
 bai Gastelatic.

Un hombre sin sagundo
 aurtengo urtian
 la Europa ha movido
 guichien ustian:
 con su bascuence
 ceinec oni ucutu

◊ está el lance.
 ◊ Eusquerian arerio
 ◊ guizon andiac
 ◊ grain aguertu biozus
 ◊ zeuben vidiac:
 ◊ cer esan bozu
 ◊ emen nago beguira
 ◊ ucatu ez bozu.
 ◊ Viva, y siempre viva
 ◊ eusquel Erria,
 ◊ y viva el Mesias
 ◊ Maisu zoria:
 ◊ y tambien viva
 ◊ eusquera apainduarte
 ◊ nuestro Don:::viva.
 ◊ Agur neure gentiac
 ◊ nai dozun arte,
 ◊ agur eguiten dogu
 ◊ gaur biar arte:
 ◊ guzti guztioe
 ◊ Maisu oni jarraitu
 ◊ daigun vidioe.
 ◊

LAUS DEO.

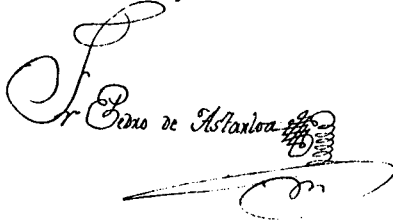
3. Pedro de Astarloaren letra eta sinadura

— 1 — 6

He preguntado al P. Fr. Florentino por los ejemplares de los Villancos q^e le dio el Impresor de esta Villa Franc^o de S^m Martin y me ha dicho q^e todos se partió a varias personas y q^e ninguno quedó en el Con^{to}. Esto mismo me ha respondido el Donado. El P. Fr. Antonio de Zarala Maestro de Capilla hace días q^e otra fuera pero el P. Fr. Florentino me ha asegurado que ningún ejemplar de los q^e le ombo Franc^o de S^m Martin quedó en poder de Fr. Adri^o y q^e embió a personas suyas del Con^{to}.

Dios que a V. S.

m^s años S^m Franc^o de Bilbao y Enero 22 de 1864

 Fr. Pedro de Astarloa

Sor Concepción del M. N. y M. L. Sotomayor de Vizcaya

4. Villancicos que se han de cantar ..... Zabala, 1920

VILLANCICOS

QUE SE HAN DE CANTAR

EN LA SOLEMNE MISA DEL SAGRADO NACIMIENTO
 DE NUESTRO SEÑOR , Y REDENTOR
 JESU-CHRISTO,
 EN EL REAL É IMPERIAL CONVENTO
 DE NUESTRO PADRE SAN FRANCISCO.

*Puestos en música por el P. Fr. Antonio de Zabala, Vicario
 de Coro de dicho Convento.*

VILLANCICO PRIMERO.

RECITADO.

Si escuché gloria á Dios, y paz al hombre,
 no la guerra cruel, Señor, me asombre,
 ni las armas de mí sean temidas,
 que estas voces celestes, esparcidas
 por la vaga region del ayre puro,
 me aseguran que estoy de ellas seguro:
 pues estas voces dicen, que ha nacido
 en Eelen el Mesias prometido,
 que entre Dios, y entre el hombre (pues conviene)
 el tratado de paz á firmar viene;
 y pues viene á dar paz á nuestra tierra,
 no hay, hombres que temer armas, ni guerra.

AREA.

Si el hombre primero,	◆ Oy baxa del Cielo,
ingrato, y osido,	◆ humano, y glorioso,
por un vil pecado	◆ un Niño piadoso,
entre Dios, y el hombre,	◆ que con sangre propia
la guerra nos dá.	◆ la paz firmará.

VILLANCICO SEGUNDO.

<i>Solo.</i> A la Pastorcilla,	◆ <i>Coros.</i> Cantemos con gracia
que apacienta, y guarda	◆ dulces y festivas
el mejor cordero,	◆ suaves consonancias.
que no tiene mancha.	◆ <i>sol.</i> Y en acorde, unidas cadencia
	◆ cias.

y en músicas gratas,
Coros. Cantemos con gracia
 á la Partorcilla,
 que apacienta y guarda
 el mejor cordero,
 que no tiene mancha.

COPLAS.

1. Quando ver se dexa
 la Pastora amada,
 la luz amanece,
 el dia se aclara.
 Al ver su hermosura,
 los Astros se pasman,
 y estudia esplendores
 el sol de su cara

2. Quando sale al campo,
 de su amor llevada,
 el prado florece,
 se alegran las plantas.
 Y quando le pisa,
 ayrosa, y gallarda,
 de su pie de nieve

VILLANCICO TERCERO.

De los campos de Belen
 los Zagales, y Zagalas
 en la noche de este dia
 se unen para festejarla:

❖ la nieve se agravia.
 ❖ 3. Divina Pastora
 ❖ el Cielo la llama,
 ❖ y la tierra toda
 ❖ por suya la aclama.
 ❖ Porque aunque seamos
 ❖ ovejas herradas
 ❖ al redil iremos
 ❖ si ésta nos aguarda.
 ❖ 4. Pongamonos todos
 ❖ baxo de la guarda
 ❖ de esta Pastorcilla
 ❖ bella, y agraciada:
 ❖ Y estaremos libres
 ❖ de dar en las garras
 ❖ del Lobo infernal,
 ❖ que huye de sus plantas.
 ❖ Porque esta Pastora,
 ❖ Divina Zagala,
 ❖ es quien su cabeza,
 ❖ con su pie quebranta.

❖ Un bayle tienen dispuesto,
 ❖ que al compas de una tonada,
 ❖ celebrando su venida,
 ❖ al Niño le haga la salva.

ESTRIVILLO.

Todos al bayle
gozosos salgan,
pues que Dios mismo
nos dá la traza,
quando del Seno
del Padre baxa
el Verbo haciendo
tanta mudanza.

SEGUIDILLAS.

Aquel bien que á los hombres.
siglos tardaba,
en un Avemaria
se vé que encarna.
Al dulce dueño de mi vida,
vaya de tonadilla vaya,
y cantando, y baylando
se le haga saiva.

COPLAS.

1. Quando el Niño precioso
viene á las pajas,
con el hombre, en el bayle
fino se enlaza:

Al dulce Dueño &c.

2. Sea Adan el primero,
que á baylar saiga,
pues por su ligereza
todos oy baylan:

Al dulce Dueño &c.

3. El bautista este bayle
siga con gracia,
pues por otro la gloria
se le afianza:

Al dulce Dueño &c.

4. Entren al bayle finos
los tres Monarcas,
pues de la Epiphania
saben la danza:

Al dulce Dueño &c.

5. Quando Juan á este Niño
baylando aguarda,
la *Magnificat* fina,
Maria canta:

Al dulce Dueño &c.

6. Los Profetas, logrando
lo que esperaban,

desde el seno á la gloria
baylando saltan:

Al dulce Dueño &c.

7. Con los finos Zagales
los três de Arabia,

en Belen este dia
llevan la gala:

Al dulce Dueño &c.

8. No permitan que Herodes

entre en la danza,
porque en viendo inocentes,
se descompasa:

Al dulce Dueño &c.

VILLANCICO CUARTO.

INTRODUCCION.

á 4. Un Poeta que de comedias
solo titulos á visto,
se á empeñado en que con ellos
á de hacer un villancico.

ESTRIVILLO.

1. Comedia Zagales,
á 4. Comedia , queridos,
que fino consagro
al recién nacido
del teatro del mundo
Autor mas Divino.

Coro. Que titulos tienes
para ser oido ?

1. Los de unas comedias,
que tienen ya un siglo ;
pues se , que el Infante
gusta de lo antiguo,
quando une á lo Eterno
lo nuevo en sí mismo.

Coro. Pus vamos al caso.

1. Pues vamos con migo.

Coro. Mas vaya con graci

1. Esa es la que pido ;

que mas vale cayga

en gracia del Niño,

que no ser gracioso,

y mal divertido.

Coro. Pues vamos al caso.

1. Pues vamos con migo.

Coro. Mas vaya con gracia

1. Esa es la que pido.

COPLAS.

Solo. En la creacion del mund

(que estaba todo tranquilo

La primera culpa del hombr

todo el sosiego deshizo,

pues no supo ni un instant

Ser prudente , y ser sufrido,

Coro. pues vamos al caso.

1. Pues vamos con migo.

Coro. Mas vaya con gracia

. Esa es la que pido. *Ó*naces tu , Sagrado Niño,
. *Los amantes de Teruel.* *Ó* El mayor Rey de los Reyes,
ran Adan , y Eva finos, *Ó* El Nazareno Divino.
el Monstruo de los jardines *Ó* Aunque Herodes quiere seas
serpe ttaidora) les hizo *Ó* El Principe perseguido.
aber del bien , y del mal *Ó* Coro. Pues vamos al caso.
astornandoles el juicio. *Ó* 1. Pues vamos con migo. &c.
oro. Pues vamos al caso. *Ó* 6. *Aun tiempo Rey, y 7. usallo,*
Pues vamos con migo. &c. *Ó* te miramos si advertimos,
Esto fué que viendo al hom.e *Ó* que te vistes nuestro traje,
e era *El sabio en su retiro* *Ó* disfrazando lo Divino.
l Diablo Predicador *Ó* Las cadenas del Demonio
pló á Eva en el cido, *Ó* tu veniga las deshizo.
con su platica astuta *Ó* Coro. Pues vamos al caso.
os dos ha perdido. *Ó* 1. Pues vamos con migo. &c.
o. Pues vamos al caso. *Ó* 7. *Pues mejor está, que estaba*
Pues vamos con migo. &c. *Ó* con tal Redentor el siglo,
Desde entonce (malandamos) *Ó* Los hijos de la fortuna
o *kay Amigo. para Amigo* *Ó* somos ya de Adan los hijos :
es todo es *trampa adelante* *Ó* Obrar bien , que Dios es Dios
los hombres el designio *Ó* solo resta Niño mio.
ien engaña mas á quien *Ó* Coro. Pues vamos al caso.
o representa el siglo. *Ó* 1. Pues vamos con migo.
o. Pues vamos al caso. *Ó* Coro. Mas vaya con gracia.
Pues vamos con migo. &c. *Ó* 1. Esa es la que pido.
Pero para remediarlo *Ó*

VILLANCICO QUINTO.

Videtar loibat egarriz ilic,
 dator erreric Belenera,
 Iturrirembat ete daguan
 errichu atan inquitera:
 amatetaco bere egarrija,
 garbituteco erropia.

ESTRIVILLO.

Oles,
Nor dá?
Bai dá:
Cer gurá?

Esan eguizu ete daguan
 erri onetan Iturric,
 bada egarrijac itoric nauca,
 loya gaz nago erreric:
 Uri onetan, heche zar baten,
 bart agertu da iturribat,
 noren ur gozo edaten bozu
 eztozu euquico egarric:
 ur au izanic garbitasuna,
 quenduco deutzuz orbanac.

Guazan, guazan, erdu gustijoc
 osasuneco Iturrira,
 ase gaitazan Ceruco urez,
 izan eztaigun egarric:

◇ garbitu daigun geure vijotza
 ◇ corront ugari Cerucuan.
 ◇ Guazan, guazan, guazan gustijoc
 ◇ ez bedi iñor alper izan.

ZORCICO

◇ Iturribat eguan
 ◇ Atzeguin lecubar
 ◇ Etzan besteric oiar
 ◇ Munduban orduban,
 ◇ Urtenic lau lecutic,
 ◇ lbai zabaletan,
 ◇ Lurra bustiten evan
 ◇ Edocein lecutan.
 ◇ Sugue guzurti batec
 ◇ Asmu deus:guia gaz,
 ◇ Galdu cituzan urac
 ◇ Veneno mina gaz:
 ◇ Loituric Iturrijac,
 ◇ Ausiric cañuba,
 ◇ Erreric gueratuzan
 ◇ Egarriz munduba.
 ◇ Jaungoico Cerucuen
 ◇ Oatasun andijac
 ◇ Emon dituz Iurrian
 ◇ Iurri barrijac:

Iturri onen ura
 Izanic gozua,
 Gozoz aseco deuscu
 Gustijen gogua.
 Cañuba izango da
 Virgina Marija
 Zabal , sendo , cderra
 Mirariz garbija:
 Pozic arturic ura
 Ceruco mendijan
 Ugari emongo deuscu
 Belengo Urijan.
 Sarturic Iturrija
 Ibaijen erditic,
 Garbi etorrico da
 Ur loijen artetic.
 Cañubac emon arren
 Jesus ur santuba,
 Beti gueratuco da
 Gustiz zarratuba.
 Cañubac emongo dau
 Ugari estija,

❖ Esniac quendueo dau
 ❖ Gure egarrija:
 ❖ Egarriz zarianoc
 ❖ Erdue Iturrira,
 ❖ Loituric zagezanoc
 ❖ Ur gustiz garbira.
 ❖ Cañuba izan arren
 ❖ Costu andicua,
 ❖ Ur au emonten jacu
 ❖ Duaric naicua:
 ❖ Bost lecutan daucazu
 ❖ Aguirijan ura,
 ❖ Gustijoc artuteco
 ❖ Bacoachac nun gura.
 ❖ Lenago izan bada
 ❖ Errijau liorra,
 ❖ Ugari dauco orain
 ❖ Ur osasuncorra:
 ❖ Betoiz gueixso dirianac
 ❖ Ur au edatera
 ❖ Osasun beticua
 ❖ Bertan artutera.

LAUS DEO.

GAÚONECO CANTAC

CANTAUCO DIRIANAC OTSANDICO

MESAN

JAINCOEN SEMIEN

3AIOTZECO EGUNETAN.

SANTIAGOCO ELEIZA LENASTAN

CEIN DAN BILBOCO URITEN

VIZCAICO JABEDEAN.

*Iminiric otsanquidan Don Pedro Estorqui Maisu:
otsanquidaria gaitic 1814, Garren urtian.*

Sarrerria.

Guizon ta André

Zar ta gasté

Baita-eré

Itzu ta erren,

Atozte atozte arin:

Gauza andi bi

Miráritzen:

Baquia ta jayetza

Jesusena Belenen.

Sortzicoa.

Ceruben ta lurraren
Eguilla onari
Esquerrac ta alabanzac
Emaiten nator ni:
Baña ene aleguina
Utza dana leguez,
Ceuben laguntasúna
Escatzendet aurrés.

Cantastea.

Goácen goácen
Belenera
Seincho ederra
Adoratzen;
Ta ce itzcunza
Zan leenena
Azmatucogu
Bentures:

Bestecho bat.

Jesus gucuriac
Negar artian
Eguiten ditus
Nere ustian
Itzcunzoc;
Ai-tai-ta,
Am-am-a,

Ti-ti-ía,
En-en-nia.

Sei urteco guerrarren
Ta nequeen erruqui,
Jaincoac jatzi deuscu
Baquia Cerutic:
Vizcayac ez dau-biar
Aztu mesede au,
Leñarguitu ta esquerti
Izan gure badau.

Cantastea.

Españaco Erreiñuban
¿Cer gausa andijago
Baquia ta jayetza
Gaión huntan baño?
Alan cantadezagun
Oñdochu eda-azquero
Aurquietan gariela
Potzic ta chit ondo

Cantastea.

Janariyac abondo
Eta ardaoa merque,
Aloguera sarriro
Ta bolsia bete;
Baquien eremaitzac

Oneic izangoire,
Bereziro biarrac
Laxsaitut ez paire.

Cantastea.

Jentiac, nai badosu
Guerra gabe bici,
Arcal gusitioc amau,
Ta ez gachic iñori:
Baya Aguintari dongac
Dirauben artian,
Seguru ez da baquia
Lurraren gañean.

Cantastea.

Bacochac bere itzcunza
Asturic badegu,
Baquian gagoz eta
Icasi biardogu:
Zerren ez padaquigu
Euzcaraz berbeiten
¿Norc iguerrico gaitu
Vizcaitarrac garien?

Cantastea.

Gaur leguesco gaiïetan
Nastatuten dire
Chede grave artian
Jolas eta barre:

Lagun guizaguexo bic.
Buruban zartun-ta
Naileuque Eusqueria
Gaur gañic bitztudin.

Cantastea.

Bolsia chimurtzeco
Ta buruba unatu
Eztaude necatubac
Lan chiquiña artu:
Eusquerazco Egunare
Secula ez-legues.
Atera ei douscube,
Ascoentzat Ingles.

Cantastea.

Saltzien ezpaitubes
Bat lotu bagaric,
Izan biarco dire
Galdubec ta erruqui:
Alfroxa batzuequin
Ta mendiric mendi
Ibilli biarco dabe
Opaca Egunare.

Cantastea.

Ezpadai Erondiac
Cerbait letartatu,
Vizcayen Euzqueria

Laster galducogu:
 Beragaz usu onac
 Desaguertuco-ire,
 Ta lureco biarrac.
 Nequez eguingoire.
Cantastea.
 Bici España bici.
 Balleratuquin,

Gudatu daude Iaco
 Gueyagoan ezin:
 Bici dila Ferrando
 Gueure Erregue ona.
 Ta Jesus bicibidí
 Gaü huntan jayoa.
Cantastea..

Cantastea	Estribillo . . . . .
Mirari	Admirar . . . . .
Asmatu	Adivinar . . . . .
Otsanquida	Música . . . . .
Itzcunza	Lenguage . . . . .
Leñarguitu	Noble . . . . .
Lenasta	Principal . . . . .
Erondia	Gobierno . . . . .
Balleratuac	Aliados . . . . .
Letartatu	Providenciar . . . . .
Jabedea	Señorío . . . . .
Eremaitzac	Erutos . . . . .
Gudatu	Pelear . . . . .
Unatu	Cansar . . . . .
Egunare	Calendario . . . . .
Esquérti	Agradecido . . . . .
Otsandi	Solemne. . . . .

6. Gaboneko cantac 1815

GABONECO CANTAC VIZCAITARRENTZAT,

JAIOTZACO PAZCO EGUNETAN POZIUTECO.

1815 GARREN URTIAN OIDAN LEGUEZ.

SARRERA.

Baquia baquia
guerra onduan
vioguz zorriac echiam
guerria aurrera
gura dabenac,
sartu elenaren achian.

1.º

Artzainchubac gabonetan
autten zorijonlan
eldu dira
Belenera,
gabon gau ilunian,
Oles norda
sartu dira
esquepe pobre baten
topaduten
Jesus ona
echunic asca baten.

POZA.

Irutic bat
jaijo jacu
Belenen
Jesus ona
iruroc bat
diralaco
dogu Jaun
andijena.

2.º

Seinctu chicar Jaun andija
irutic bigarrena
bat bacarric

zara iruroc
gure zorl biatrena
izateco
gu aurrera
sendo bigora iruroc bat
alan dirac
jaijo danac
quenduteco gach almat.

3.º

Ihoc ausi gura badau
irutasun guria
quendu onl
aurreraco
aguinzeco arduria.
ez parcatu
zu gura dau
Jesus jaijo barijac
quenduteco
aspaldico
ascoren agarrijac.

4.º

Jesus maite baquesubac
gaituz gura baquian
onan gara
sendo izango
campuan ta echian
gure bildur
izango da
auzetan aurrera
Jesus onac
lagunduric
izanic gu batera.

BIGARREN CANTEA.

Pastorcitos á Belen
 guazan bada lenalen,
 á Jesus recién nacido
 lastuetan icusen,
 que prodigio!
 miraritsa!
 nunca visto
 besteric,
 Rey triunfante
 jatsi jacu
 á salvarnos
 Ceruric.

1.º

El asombro del mundo
 jazo da Belenen
 el hijo de Dios Padre
 jaijo da gaur emen,
 bamos á ver todo
 Mesias jaijoric,
 del Padre las promesas
 icusten beneric,

POZA.

Señoritos
 Belenera,
 baián Jesus
 icustera,
 las lecciones
 artutera,
 á lo rancio
 icustera,
 con peluca
 gau onetan,
 de respeto
 bai benetan,
 demos gracias
 Maisubari,
 porque viene
 zarra barri.

2.º

Los Cielos hoy se pasman
 Janna icusiric,
 en el Portal de Belen

gabonez jaijoric
 los Angeles avisan
 mendico Arzaifial,
 que caminen á prisa
 icusten diranai.

3.º

Dichosos Pastorcitos
 pobre necatubac,
 que poco os detiene
 art errebainubac,
 apenas la voz oien
 aleben arturic,
 corren apresurados
 vijotzac pozturic.

4.º

Postrados en la tierra.
 Jaunareu aurrian,
 de pasmo y asombro
 datzaz an lurtrian,
 sus donecillos les dan
 Virgina Amari,
 el corazón entero
 Jesus maitiari.

5.º

Nuestro Pastor divino
 ardi ta Arzaifiac,
 los quiere coger todos
 beretzaco danac,
 Pastorcito amante
 nora zatoz ona?
 no llevarás de muchos
 emen esquer ona.

6.º

Los amantes del siglo
 leguiac barrijac
 los quieren si ogaño
 lanian naguijac,
 para todo lo bueno
 atcera cacoca,
 andan por los caminos
 erren ta saltoca.

7.º

Si Jesus mi echizo

admiragarria,
 quatro andamos cojos
 da icusgarrija,
 errando los caminos
 zugana juateco,
 los hallamos derechos
 beu galduteco.

8. °

El juicio se ofusca
 zu olan icusiric,
 siendo Rey de los Reyes
 Belenen jaijoric,
 pobre desauo solo
 anditasun бага,
 uno de los prodigios
 andijena dala.

9. °

Entre dos animales
 lastuen ganian,
 de frio tiritando
 zaucaguz lurrian,
 ó fuego muy divino
 guizon ctzac ilac,
 deberas entendieran
 zure marabilac.

10

Al parecer de juicio
 aurten gabonetan,
 empelucados se ven
 matsaren uretan,
 hoy á lo baratillo
 anchinaco usuban,
 los calzones peligran
 edaleen escuban.

11.

Pensemos á lo viejo
 guizon necatubac,
 dejando lo nocivo
 eta pecatubac,
 si asi lo hacemos
 gu erederubac,
 para gozar seremos
 betico Cerubac.

12.

Adios mi amante
 neure Jesus ona,
 adios Virgen santa
 amaehu laztana.
 adios José Esposo
 Virginarena,
 adios dulce dueño
 lora ederrena.

A M E N.

IRUGARREN CANTEA.

Oles, norda, gau erdijan
 Belenguac Arzain bi
 cerdavizu lo galduten
 Seinchu jaijo danari
 chiton, chiton, isil, isil
 oña oña gabiltzan
 erren, itsu, zar guztijac
 lochu galdu ezdezan.

1. °

Angueru ta Arzainac
 guztijac batera
 eldu dira gobonez
 Belengo esquepera
 Ceru, lurreco Erregua
 jaijoric icusten
 eta gabon sarijas
 beroni emoten.

POZGARRIJA.

Jaijo ta
 zorijen
 testigubac
 Maria
 Josepe
 a Anguerubac
 Idija
 Astua
 ta Cerubac
 eta bai
 dituguz
 Arzainchubac
 Belenera

leustera
 guozan orain
 gor, itsubac
 capazaituz
 oqueroiten
 elduteco
 carmenubac.

2. °

Gauza guztijen jaube
 izanic Jaun berau
 chito mirarizcua
 dacar etorrerau
 pobre lasto ganian
 Aberen erdijan
 ascachu baten datza
 neguban erraijan.

3. °

Bere Ama maitia
 José Santubagaz
 ecer ezatan dago
 pena gogortagaz
 icusiric Semia
 billos ta pobrerie
 amorezco sugarra
 atzac quiqueiduric.

4. °

Emenche asiten da
 guizatasuniap
 nekiaic igaroten
 guizonen onian
 baina guizon oquerrac
 erruki bagaric
 azquenez ichico dau
 gurucian josijic.

5. °

Curutze onegaz deuscu

eguingo nabiac
 Cerura igateco
 nai daban guztiaic
 gorderic emen ondo
 bere agindubac
 charto eguin guztijen
 asturic damubac

6. °

Ceruraco zubiya
 Adanec botaric
 orduric lotu guinan
 videric bagaric
 Jesus dator eguiter
 zur bigaz batrija
 ascori quenduteco
 onea egarrija.

6. °

Jaijotzaric asida
 zuvi eguiteco
 zur vijac bardinduten
 lauba izateco
 Profeta Santu Jaunac
 elduda oeduba
 ceuben suspirubacaz
 sarti eucubac.

8. °

Ondo etorri Jesus
 vijortzchu neuria
 vedeinca milla bidaz
 amachu ceuria
 Josepe Santubagaz
 guztijo batera
 azquenbatu gaitzezan
 zou alabetara.

A M E N.

Bilbao :

D. Pedro Antonio Apraizca moldeteguian.

GABONECO CANTAC VIZCAITARRENTZAT

IAIOTZACO PAZCO EGUNETAN POZTUTECO
OIDAN LEGUEZ 1818 GARREN URTIAN.

SARRERIA.

Cerda gaur jazo dana
Belengo erriyan?
Aingueru ta Arzainac
duaz alcarren leiyan
Cerubac edeguiric
Cer da mirari au?
nelaco conturic
iñoc icusi ez dau.

ZORCICUA.

1.º Jesusen jaiotzia
Cantau gura neuque,
eusquera ederrian
baldin albanaique.
Ez dau caguna leguez
beste verbetaric,
ez dogu Cantaduco
aurten ~~deprario~~.

Pozgarriya.

Mundatar guztiac
erdu Belena,
icusico dogu
ceindan lenena,
Vizcayia urrin dago
baña orregaitic
ez dira euscaldunac
izango atzetic.

2.º Abenduco illaren

Ogueta hostian
aurquitu zan Jesusa
Belengo escapiau,
Jaijoric gaberdiyan
asca pobre baten
aberiac juacoz
arnasaz verotzen.

Mundatar &a.

3.º Inguruban egozan

arzainac guztiyac,
arin aringa duaz
entzunic barriyac.
Au José ta Mariya
dacusez Zurturic
Seinchubaren aurrian
belaunicaturic.

Mundatar &a.

4.º Aingueru ta Arzaiuac

guztiac nastauric
Seña adoretan dabe
bertan auspazturic.
Cerda jazoten dana?
diñue eure can,
Mesias jaiyo jacu
gaur bene benetan.

Mundatar. &a.

5.° Euren artaldiacaz
 Arzainac azuric,
 mirari onec daucaz
 guztiz zorataric.
 Diaue, jaiyo bada
 Arzainen arzaina;
 Celan guizon guztia
 ez datoz gaur ona?

Mundutar. &a.

6.° Iru Erregue datoz
 Eguzqui aldetic,
 izar argui ederbat
 dabela aurretic.
 Eldu cirianian
 arzainei dirautse
 ¿nun da emen jaiyo dan
 Erreguen Erregue?

Mundutar. &a.

7.° Erodes erreguiac
 Jaquin gura leuque
 nun dagan seinchu au
 baldin albaleique.
 Nai leusquio bertatic

quendu vicitzia,
 Onec quendu ezdeiyon
 bere aguintzia.

Mundutar. &a.

8.° Cer darabiltzu Erode
 zagoz zoraturic?
 Ez dau Jesusec gura
 lurreco aguintzeric.
 Bere aguintaritza
 ez da munducua,
 yatoren eracustera
 Legue beticua.

Mundutar. &a.

9.° Aguintzen dau Erreguec
 ilteco bertatic
 Seinchu chicar guztia
 Erruqui lagaric:
 Baña aingueru batec
 Jatsiric Ceratic
 iguez eragnin deutsa
 laster ~~Mundutar.~~ *Kazatic.*

Mundutar. &a.

BIGARREN CANTA EDO OSASTEIA

SARRARIA

Vizcaytar Sendo
 izugarriyac,
 Prestan eizlazuz
 gaur belarriyac,
 arin nai bozuz
 entzun barriyac
 ezlira eldnteco
 ona naguiyac.

ZORCICUA

1.° Jangoicuen Leguia

Vizcaytan da Sendo,
 Adane gandie ona
 garbi eta ondo
 Gorde izanda beti
 garbiro fedea,
 baita gueuró forubac,
 eta veibeitia.

Pozgarriya.

Vizcaitar prestu senduac,
 gaur biar ceunquiez eguac
 eltzeco taster-Belenera

jaio dan sena icurters,
Abarcac jazteco astibaga
guazan gustioco arin ara
an dago Jesus icharoten
José ta Mariya. lagunduten

2.º Erbestetar gaistuac
nai equien galdu,
baña Vizcayac ez dau
burric macurtu.
Beste erri ascotan
jarechi arren au
ez dau iños Vizcayen
Campococ aguintau.

Vizcaytar. &a.

3.º Erromatarrac eurac
datoz arroturic,
Zapaltzeo ustiaz
Vizcayta bertatic:
Baña duaz iguesi
ondo lotsaturic,
escu bete guizonac
arpegui emonic.

Vizcaytar. &a.

4.º Nun dituzuz indarrac
Anibal arrua?
Cec otzitu izandau
cencarren asmua?
Martizdi andiyacaz
gudatu bazara
erdu bildur bagaric
Vizcaico lurrera

Vizcaytar. &a.

5.º Ezagatu cituban
Erroma Senduac
Vizcaytarren viotzac,
bai eta besuac.
Ez dau gueiaco gura
Vizcaytar guerraric;
baquia opa deuscu

arima arimatic.

Vizcaytar. &a.

6.º Ez cirian amaitu
onecax bacarric:
gure areriyuac
datoz erbestetic
Goduac gura leuque
beinguan mempetu
baita moro gaiztuac
bere azpiratu.

Vizcaytar. &a.

7.º Cerda eguitocua
aimbeste genteric?
Euscaldunac bacarric
Celan euri jarqui?
orregaitiño bere
ez dago bildurric
Vizcaico mendiyetan
ondo atonduric.

Vizcaytar. &a.

8.º Guizon bacochoac dauca
bere gazteluba,
beragaz daucalaco
viotz indartstiba
Ez da eguiten iño
emen atzeraric
galdu ez dedin iño
Vizcaico legueric.

Vizcaytar. &a.

9.º Jesusari bacarric
Jaco edeguico
ate zabala
datorren betico.
Bere Leguia dogu
guc beti, gordeco,
ez Jaco sarreraric
besteri emongo.

Vizcaytar. &a.

10.º Gure Asabac ebe

sendotasunagaz
gorde gure fedin
euren odolagaz.
Erbestar guztiei
igues eraguinic,
ichi eben Vizcainya
buruba faboric.

Vizcainar. &a.

11.º Eurac ichi escubea
foru ain ederra
beti gorde izanda
urteric erora:
Gura dabenac bada
garbiro aa euqui
Jaungoicuaren ileguia
ez dau biar ichi.

Vizcainar. &a.

12.º Gorde gueure leguia

gorde ~~mandat~~
lenago galdu hedi
gueure vicinia:
sortu zan egunetac
lenago guizona
ez da arrotzic sartu
aguinduten ona.

Vizcainar. &3.

13.º Gure diputau Jauzac
au ezagutunic,
gorde gura lituquez
forubac garbinic.
Aleguina aguiten
au Jarebiteco,
ez dabe ataranic
secula egingo.

Vizcainar. &a.

A Z Q U E N A.

BILBAON.

D. PEDRO ANTONIO APRAIZEN MOLDETEGUIAN.

BIARDAN BAI EMONAGAZ.

*Imeni dñe Vizcainarrentzat Sienta honoret ta
Barrabal euscaldun emacutne botec*

8. Gaboneko cantac 1831

GABONECO CANTAC

JESUSEN

*P*aiotziaren ganian

1831 GARREN URTERACO.

BILBOON:

Eusebio Larumbeek silluteguijan.

**III. HERRI-LITERATURA
JARDUNALDIAK**

Oiartzun, 1994-XII-29/30

III. HERRI-LITERATURA JARDUNALDIAK ON MANUEL LEKUONAREN OMENEZ

Oiartzun, 1994-12-29

*Jon Iñarra,
herriko alkatea*

Euskaltzain agurgarriok,

Agintariok,

Jaun eta Andreok.

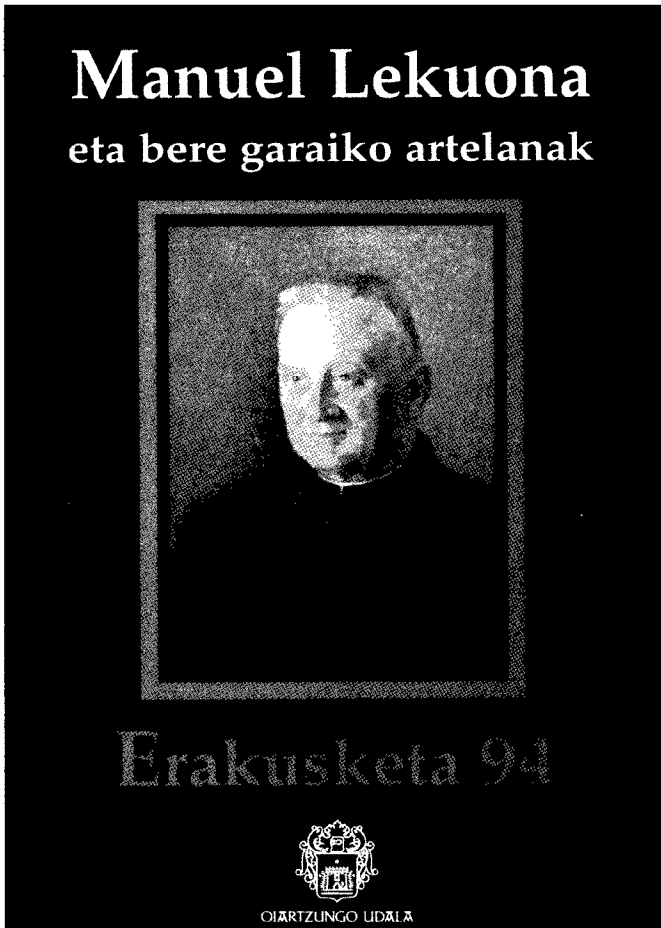
Arratsaldeon guztioi.

Ongi etorriak izan zaitezte gure herrira eta Oiartzungo egonaldia goxo eta atsegin gerta dakizuela. Gaur hemen bildu gaituen bezalako ekitaldiek, pozik eta harro sentiarazten gaituzte, atsegin izaten baita norbere herriko seme bat omentzea. Eta, oiartzuar bezala, aitortu behar dut are harroago sentitzen garela, barruak zirrara berezia egiten digula, omentutako seme hori Manuel Lekuona denean, Oiartzunek inoiz sortu duen semerik jakintsuena.

Aurten omentzen dugun Manuel Lekuonak, arlo desberdinetan utzi digu bere ondare eta jakintza. Euskal gaietaz idazten eramanezuen bizia, arlo ezberdinak landuz: hizkuntza, literatura, etnografia, ahozkoasuna, kondaira nahiz artea. Eredu zabala benetan, baina guztia kate-mailak bezala, elkarri loturik eta jarraibide zehatz baten harian: euskal kultura eta euskal nortasuna. Berak erakutsi zigun ezin dela etorkizunik eraiki, gure Herriaren nortasun sakonean oinarritu gabe. Eta horixe izan da, 94. urtean zehar egin nahi izan duguna, iraganaren ondare preziatua gogoratu eta gaurkotu, etorkizunak ezagut dezan.

Urte batek gutxi ematen du, hirurogeita hamarretik gora lanean arituta-koaren obra azaltzerakoan. Jakin, badakigu, asko geratuko zaigula aipatu gabe. Baina, gaizki irtengo denaren beldur dagoenak ezer gutxi egiten omen du, eta guk horrelakorik gerta zedin nahi ez genuenez, oldarkeriak alde batera utzirik, gure ahalbideen neurrian, omenaldi bero bat eskaini nahi izan diogu mendemuga honetan. Horrela, aurtengo Oiartzungo Bertso Astea, berari eskaini zitzaion maiatzaren inguruan. Ekainean “Manuel Lekuonaren ikaslanak” izenburupean antolatutako Jardunaldiak izan genituen. Xanixtebanetan, berari buruzko

bideoa kaleratu zen. Eta, esan gabe doaz, han-hemenka antolatu diren hainbat eta hainbat aipamen.

Eta urte-zaharraren kanpai hotsak gertu ditugula, ehungarren urteurrena bera ere amaitzeaz dagoela, Manuel Lekuonak bizitza osoan zehar burututako lan oparoa gogoratuz, hain gogoko zuen herri-literaturari buruzko Jardunaldiak antolatu ditu Euskaltzaindiak. Eta gure aldetik, ezin gutxiagorik egin eta, Oiarzun herria bera eskaini diogu, omenaldia etxean jaso dezan.

Izan bitez, bada, gaur hasten ditugun Jardunaldiak Manuelen gogoko, eta hona hurbildu zareten guztion gogoko. Oiarzuar guztion izenean, mila esker.

AU CONFLUENT DU STYLE ORAL ET DU STYLE ÉCRIT, UN DÉCOUVREUR, MARCEL JOUSSE: SA VIE, SON OEUVRE, SON ACTUALITÉ

Oiartzun, 30-12-1994

Yves Beaupérin

INTRODUCTION

Manuel Lekuona et Marcel Jousse sont contemporains.

Le premier est né en 1894 et se consacra à la compréhension et à la valorisation de la littérature orale basque. Le second est né en 1886 et consacra toute sa vie à l'étude des traditions de style oral pour en saisir la naissance, la vie et la mort.

Manuel Lekuona eut connaissance du mémoire de Marcel Jousse, publié en 1925 chez Beauchesne, sous le titre: *Le style oral rythmique et mnémotechnique chez les verbo-moteurs* qui le conforta dans sa conviction de l'importance du geste à l'origine du langage. En revanche, je ne pense pas que Marcel Jousse ait connu Manuel Lekuona. Par contre, je puis témoigner que Marcel Jousse s'est intéressé de près aux improvisateurs basques. A deux reprises, dans *Le style oral* cité ci-dessus, il se réfère aux pastoraliers basques pour les questions de métrique des vers. Mais surtout, par l'intermédiaire du Docteur Morlaas, psychiatre originaire du Pays Basque et grand ami de Jousse, il a personnellement rencontré des improvisateurs basques originaires de Saint-Pée-sur-Nivelle et de la région de Tardets, au cours de l'année 1931. Il y fera souvent allusion dans les cours qu'il donnera à l'Amphithéâtre Turgot de la Sorbonne, spécialement quand il abordera le problème de l'inspiration et de l'improvisation. En particulier, il nomme très souvent un certain Martin Irabola dit Matxin, cultivateur à Saint-Pée-sur-Nivelle des Basses-Pyrénées.

Nous possédons, dans les archives de l'Association Marcel Jousse, un document écrit de la main même de Jousse, où il relate sa rencontre avec quatre improvisateurs basques: Martin Irabola, Martin Larralde, Jean-Louis Ligueix et Pierre Etchahun. Il y a noté soigneusement les improvisations du moment de ces quatre compositeurs. Je ne résiste pas au plaisir de vous lire les strophes relatives au Père Jousse:

Matxin

*Aphez eskolatu bat jin zaiku Parisetik,
Eskualdun pertsulariak aditzea gatik.
Pena handia erematen daut bihotzeko zolatik
Horrekin mintzatzeko ez baitut lenguaiarik...*

(traduction)

*Un prêtre savant nous est venu de Paris
Tout exprès pour entendre les bardes basques.
Oh que ma peine est grande en ce moment
De ne pas savoir parler français... pour causer avec lui!*

Ligueix

*Aphez eskolatua gure ganat jina
Zure eskola delakotz joana eneganik aintzina
Gauza bat erraiteko hartzen dut aintzina
Hementik adichkidantza dugula egina...*

(traduction)

*Prêtre savant qui êtes venu vers nous
Votre science m'écrase sans doute
Mais je me permets tout de même de vous dire ceci:
Que mon amitié vous suivra partout désormais.*

Etchahun

*Bihotzaren erditik dizut plazer handi bat hartzen
Jaun eskolatu hori koplarietz nola den orhitzten,
Eskualdun choko huntarat nola ahal izan den lerratzten
Berritz ere ikus dezagun dizut suhetatzen*

(traduction)

*Je suis heureux jusqu'au fond du coeur
Que ce prêtre savant se souviennne de nous, bardes,
Et qu'il soit venu jusqu'à notre Pays Basque.
Nous serons toujours heureux de le revoir!*

Ce prêtre savant venu de Paris écouter ces improvisateurs basques qui était-il donc? que venait-il donc faire? C'est à ces questions que nous allons essayer de répondre maintenant, en parlant d'abord de l'Homme Marcel Jousse en tant que chercheur et professeur, en étudiant ensuite l'orientation générale de son oeuvre.

1. L'HOMME MARCEL JOUSSE

Marcel Jousse, de la Compagnie de Jésus, est né à Beaumont-sur-Sarthe le 28 juillet 1886; il est mort à Fresnay-sur-Sarthe le 14 août 1961. Il est le créateur d'une science nouvelle et originale: l'Anthropologie du Geste.

Le chercheur

Les quarante premières années de sa vie furent consacrées à de lentes et progressives prises de conscience dans ce que Jousse appelait lui-même des *Laboratoires*: le laboratoire maternel; le laboratoire des peuples spontanés: milieu paysan sarthois, amérindien, basque, galiléen; le laboratoire de l'enfant où se monte le langage; le laboratoire des maladies psychiatriques où se démonte le langage.

Ces différentes prises de conscience, sur lesquelles nous reviendrons plus loin, aboutirent à l'élaboration et à la publication en 1925 d'un mémoire intitulé: *Le style oral rythmique et mnémotechnique chez les verbo-moteurs* qui a d'ailleurs été réédité par l'Association Marcel Jousse en 1981 (1). Ce mémoire caractérise déjà l'extraordinaire esprit de synthèse de Jousse puisque ce mémoire est fait presque uniquement de citations d'auteurs que Jousse enfile, pour exprimer ses propres découvertes, en unifiant ces textes par un vocabulaire spécifique créé par lui-même. Ce mémoire eut l'effet d'une véritable bombe dans les milieux intellectuels de l'époque et contribua à faire connaître largement Marcel Jousse.

Le professeur

Les trente années qui suivirent furent consacrées par Jousse à l'enseignement de cette nouvelle Anthropologie du Geste. Il enseigna à l'Amphithéâtre Turgot de la Sorbonne, à l'École d'Anthropologie, à l'École des Hautes-Études, au Laboratoire de Rythmo-pédagogie qu'il avait lui-même créé. Tous ces cours étaient des cours libres qui n'appartenaient à aucun cursus universitaire mais ses auditoires étaient toujours nombreux.

Cet enseignement lui permit, à la fois, de faire connaître son oeuvre et d'approfondir sa pensée.

Il publia quelques petits mémoires qui ont été, pour la plupart, réédités dans les livres *La manducation de la parole et le parlant, la parole et le souf-*

---

(1) Association Marcel Jousse, 3 rue des Martyrs, 75009 PARIS.

fle (2) Il prépara, avec sa collaboratrice Gabrielle Baron, la synthèse, hélas inachevée, de son oeuvre qui fut publiée sous le titre: *L'anthropologie du geste* (3)

Orientation de l'oeuvre de Marcel Jousse

Si nous voulions définir en quelques mots l'orientation de l'oeuvre de Marcel Jousse, nous pourrions dire qu'elle vise à répondre essentiellement à cette question:

“Comment l'homme, placé au milieu des innombrables actions de l'univers, réagit-il à ces actions, et comment s'y prend-il pour conserver en lui le souvenir de ces actions et le transmettre fidèlement, de génération en génération, à ses descendants?”.

(cf. Marcel Jousse, *Les Lois psycho-physiologiques du Style oral vivant et leur Utilisation philologique*, Revue de l'Ethnographie, n.º 23 du 15 avril 1931, Geuthner, Paris, p.1 § 2 - *L'Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 9)

Dans cette question, trois problèmes sont posés: Comment réagit-il? C'est le problème de la connaissance. Comment en conserve-t-il le souvenir? C'est le problème de la mémoire. Comment transmet-il? C'est le problème de l'expression en tant que transmission du savoir. Voilà pourquoi on peut synthétiser l'objet des recherches anthropologiques de Jousse, en disant qu'il est à la recherche des mécanismes vivants de la connaissance, de la mémoire et de l'expression humaines.

Ces problèmes de la connaissance de l'univers par l'Homme, de la mémorisation de la connaissance et de la transmission de la connaissance, Marcel Jousse ne se les est pas posés, ex abrupto. C'est insensiblement et quasi inconsciemment que les événements des vingt premières années de sa vie l'y ont conduit. Voilà pourquoi, aujourd'hui, je vous propose d'esquisser la montée progressive de cette interrogation et de cette orientation chez Marcel Jousse, à travers son enfance paysanne, avant d'étudier demain la méthode qu'il s'est donnée pour répondre à ces questions et détailler les réponses qu'il a tenté d'y apporter.

2. LA SOURCE DE SON OEUVRE

En exergue à son livre *Mémoire vivante* Gabrielle Baron a placé cette parole de Jousse, qui exprime clairement le lien essentiel que Jousse pressentait entre sa vie et son oeuvre:

(2) Gallimard, 1975 et 1978.

(3) Gallimard, 1974.

“L’Histoire de mon Oeuvre est celle de ma Vie
L’Histoire de ma Vie est celle de mon Oeuvre.”

Plus Ioin, à la page 17, elle cite encore cette parole de Jousse:

“Toute science est prise de conscience.
Toute ma science est venue de ce que j’ai compris ma mère.
Je n’ai fait qu’expliquer ce qui était en elle
à l’état spontané et inconscient.”

et encore:

“Toute ma science tient dans cette simple proposition:
le fils —comprend— sa mère.

Heureux suis-je d’avoir plus appris sur les lèvres de ma mère
que dans les livres...”

“Tout ce que je vous expliquerai ici ne sera que le commentaire de mes intussusceptions d’enfant, et c’est cela que j’ai été vérifier à travers le monde”
(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 4, p. 137)

Toute science est prise de conscience, nous dit Marcel Jousse. Mais la prise de conscience est toujours comme un éclair qui jaillit de la rencontre de deux électricités de signes contraires. Jamais Marcel Jousse n’aurait aussi bien compris sa mère s’il n’avait croisé, sur son chemin, des contraires qui, par contraste, ont fait jaillir la lumière de ses prises de conscience.

Ce qui caractérise, en effet, la vie de Marcel Jousse c’est qu’elle s’est déroulée tout entière

à la confluence de trois cultures: la culture de style oral du milieu paysan sarthois; la culture de style écrit véhiculée par l’École de Jules Ferry; la culture de style audio-visuel;

et à la frontière de deux milieux profondément imprégnés de l’une ou l’autre de ces cultures: le milieu paysan; le milieu “citadinisé”.

La confluence de trois cultures

Marcel Jousse est né en 1886. L’Ecole laïque, gratuite et obligatoire de Jules Ferry date des années 1881-1882. En conséquence, le milieu paysan où naît Marcel Jousse n’a pas connu cette École. La mère de Jousse n’a fréquenté l’École que la durée de trois hivers. La grand’mère de la mère de Jousse —qui a élevé celle-ci puisqu’elle était orpheline— était totalement illettrée. Toute son enfance s’est donc déroulée dans un milieu paysan de style oral.

Par contre, Marcel Jousse, écolier, collégien puis séminariste, va connaître l’École et y découvrir son style écrit.

Et, pendant ses vingt-cinq années d'enseignement, de 1932 à 1957, il assistera au développement ou à la naissance des moyens modernes de communication: le cinéma muet puis parlant, la radio, le magnétophone, la télévision. Il en saluera, d'ailleurs, la naissance comme un possible retour au Réel par-delà l'algèbre des mots. Il mourra trop tôt pour en mesurer toutes les conséquences malheureuses non sans les avoir toutefois pressenties.

La confrontation de deux milieux

Marcel Jousse est né dans la Sarthe. Il y est mort. Tous les ans, pendant les mois d'été, il retournait s'y ressourcer. Jamais Jousse ne reniera ses origines paysannes; il en fera même sa fierté. Comme nous l'avons vu, toute l'oeuvre anthropologique de Marcel Jousse lui vient de l'étude de ces paysans sarthois et spécialement de sa mère. Il fera du Paysanisme l'un des thèmes majeurs de son oeuvre contre toutes les scléroses et les algèbres du "citadinisme". En vérité, toute l'oeuvre anthropologique a jailli de la confrontation de ces deux milieux, l'un étant de style oral l'autre étant de style écrit. Jousse est donc à la charnière de deux mondes: le monde paysan sarthois encore de culture orale; le monde citadin de culture écrite.

Le milieu paysan sarthois

Ses intussusceptions d'enfant, dont nous parlait Jousse à l'instant, vont donc porter d'abord sur sa mère et sur les paysans sarthois.

"Beaucoup des travaux que j'ai entrepris dans la suite viennent certainement de ce que j'ai été profondément en contact avec **des paysans illettrés**".

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 4, p. 135)

La mère de Jousse

Marcel Jousse voue à sa mère, Honorine Carrel, une admiration et une reconnaissance sans bornes. Sa mère lui a apporté beaucoup de choses que Marcel Jousse se plaisait à rappeler dans ses cours:

Le sens du rythme

"Je vous ai dit bien des fois que ce que j'apportais, c'est à ma mère que je le devais. C'est vraiment grâce à la formation linguistique, et j'allais dire, expérimentale de ma mère que je peux apporter quelque chose de nouveau. A peine étais-je né que, sur mon berceau, ont été chantées des cantilènes.

“Ma mère avait une mémoire extraordinaire. C’est sa grand-mère totalement illettrée qui l’avait élevée, —car ma mère était orpheline— et qui lui avait enseigné oralement tout ce qu’elle savait des vieilles cantilènes de la Sarthe. Ma mère, qui n’avait été à l’école que trois hivers, n’a évidemment jamais rien vu d’écrit de ces cantilènes. C’est au bercement de ces cantilènes que je me suis éveillé à la conscience et, quand je me laisse aller à moi-même, ce sont ces premiers bercements que j’éprouve en moi.

“C’est assez curieux de constater combien ces premières rythmisations peuvent avoir d’influence sur une vie entière. Si je suis aussi hypersensible à toute cette question du rythme, je le dois certainement à cette formation avant même l’éveil de la conscience. Ces cantilènes qui m’ont bercé ont fatalement informé tout ce système infini-tésimal que sont nos fibres réceptives.

“Voilà, je crois, où j’ai pris cette sensation du rythme balancé. Cette sensation de bercement, je l’éprouve encore lorsque je vous parle. Je ne dis pas que je le mets bien en pratique, mais ce qu’il y a d’imparfait vient de moi, ce qu’il y a de parfait vient certainement de ces bercements de toute mon enfance. Malgré moi, mes phrases se balancent et tombent correctement en conclusion, parce que, dès ma première enfance, j’ai été habitué à ce bercement de la phrase qui se termine bien.

“Une phrase qui ne se balance pas, non seulement gêne la respiration —comme le disait Flaubert— mais elle gêne l’organisme tout entier. La grande force de conviction d’un homme, c’est quand il est capable de prendre son auditoire et de le bercer comme une mère berce son enfant. Nous sommes essentiellement des êtres balancés et ondulés. On a remarqué qu’il est toujours facile de commencer une phrase. Il est plus difficile de la terminer si, dans la prime enfance, on n’a pas été habitué à balancer sa phrase. C’est pour cela que je crois à l’influence du rythme balancé pour la formation de l’expression de l’enfant.”

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 1er février 1934, pp. 133-134)

Le sens de la mélodie mémorisante

“La première chose dont je me souviens, c’est ma mère au foyer, me psalmodiant, en se balançant, avec sa voix très fine, très douce et très juste, ces mélodies venues de je ne sais où. Où avaient-elles été prises ces mélodies chantantes? Il est sûr qu’elles favorisaient grandement la mémorisation. Jamais ma mère ne m’a «causé» l’Evangile. Toujours elle me l’a rythmo-mélodié. Vous pensez un peu tout ce que cela peut jeter dans une vie d’homme! De là ceux qui me connaissent savent l’amour puissant que j’ai porté à l’étude de cet être formidable qu’est Rabbi Iéshoua.”

(*Mémoire vivante*, op. cit. pp. 14-15).

Cette récitation lui a fait prendre conscience du transport oral de l’Evangile, en dehors de l’écrit, transport rythmo-mélodié et balancé ainsi que de l’importance de la mémorisation pour la compréhension et l’approfondissement d’un texte.

L'utilisation du livre comme texte témoin aide-mémoire

“Ma mère savait lire et écrire. Mais, comme toutes les autres paysannes sarthoises de ce temps-là, souvent illettrées, elle savait son catéchisme par coeur, sans avoir jamais besoin de recourir au texte du livre.

“Si parfois ma récitation hésitante faisait naître un doute sérieux sur la teneur exacte du texte, ma mère s'en allait vers l'armoire, ouvrait un des tiroirs, celui qui fermait à clé et où était précieusement renfermé le catéchisme familial.

“C'était quelque chose comme «l'Arche du Témoignage» pour Moïse ou comme «l'armoire à la Torâh» chez les Judaïstes. Alors, ma mère consultait le livre et me disait: «C'est comme ceci ou comme cela qu'on récite». Puis, elle remettait soigneusement le livre dans «le tiroir au catéchisme» qu'elle refermait à clé.”

(Marcel Jousse, *L'Anthropologie du Geste*, Gallimard, Paris 1974, p. 348)

Le contact avec le réel

“Une mère au foyer, c'est une maman avec qui nous vivons dès le sein maternel, dès le lait maternel, dès le jeu permis par les soins maternels, les choses réelles que la mère paysanne nous a permis de toucher, de briser, de goûter, d'étudier à la vraie manière scientifique. Une mère paysanne! Oh les mères paysannes! Il faut que nous réhabilitons la mère paysanne, professant sans être professeur, récitant sans être professeuse, improvisante sans être pédante...”

“Dans ce laboratoire maternel, non contaminé par les règles artificielles, l'enfant va s'épanouir librement. La mère laisse son petit gars à lui-même et à la terre. Obligée de travailler sans relâche, elle l'installe confortablement entre deux sillons sur un sac vide, et là il va commencer, à quatre pattes, son apprentissage du réel.

“Pendant des jours, des mois, des années, le petit terreux sera l'anthropos le plus libre, le plus spontané qui se puisse rêver! Il aura accès à toutes les choses de la terre et à toutes les «interactions» qu'il recevra en lui, qu'il expérimentera par tous ses organes mimeurs et avides...”

“Le petit paysan, laissé ainsi en face de «son pays» devient vite une merveille de science chosale qui n'attend, pour se révéler, qu'une prise de conscience.

“Se rend-on compte de la richesse mimismologique dont est privilégié un pareil petit paysan arrivé à l'âge d'une douzaine d'années? La somme vivante des intussusceptions reçues est au-delà de toute estimation possible. Personne n'est là pour lui frapper sur les doigts, pour le guinder dans ses attitudes, pour l'empêcher de goûter, de regarder, de prendre, de sentir, de briser... Bien sûr, il s'ensuivra de temps en temps un léger ou un grave empoisonnement, une piqûre, une morsure, une déchirure plus ou moins réparable... Mais jamais Anthropos, fils d'Anthropos, ne fut plus virginaleusement heureux! Jamais Terreux, fils de Terreux, ne fut plus adhésivement terreux!”

(*Mémoire vivante*, op. cit. p. 16-17).

Les grand-mères

La fidélité au mot-à-mot

“Lorsque j’ai été un peu plus grand et habitué aux mélodies berçantes de ma mère — j’avais alors dans les cinq ou six ans — maman m’a amené dans une veillée. Il y avait là, dans une ferme, près de Beaumont-sur-Sarthe, une réunion de paysans, tous à peu près illettrés.

“Ces veillées paysannes se faisaient généralement pendant l’hiver. On se réunissait pour manger des châtaignes «avec du cidre doux», comme dit la chanson, et au fur et à mesure que les paysans étaient mis en verve, ils se levaient et alors ils psalmodiaient. Formé par les cantilènes de ma mère, je sentais la rythmisation profonde de tous ces paysans. Ce n’était pas du chant, mais des sortes de mélopées. Ils en savaient des quantités. Ceux, ou plutôt, celles qui en savaient davantage, c’étaient les vieilles grand-mères. Elles étaient extrêmement curieuses à observer parce qu’elles avaient un souci du mot à mot qui était frappant.

“Aussi, quand quelqu’un psalmodiait une de ces cantilènes, s’il risquait un synonyme, tout de suite, telle ou telle grand-mère (et je revois la bonne vieille mère Guespin dans son coin) reprenant le récitant en disant: «Ce n’est pas ce mot-là, mais celui-là!»

“Vous comprenez combien ce contact avec des paysans illettrés et intelligents peut éveiller l’attention d’un enfant qui commence à peine à apprendre à lire après avoir beaucoup mémorisé.

“Ce qui me frappait, c’était évidemment cette exigence de l’exactitude de la tradition, mais aussi l’effarante somme de choses apprises. La mémoire! nous n’en soupçonnons pas la force! Lorsque j’ai simplement mis sous forme de «collier» la série des textes qui composent cet ouvrage sur le «Style oral rythmique et mnémotechnique», les philologues se sont récriés: «Mais il est absolument impossible que la mémoire humaine ait une pareille puissance!» C’est qu’eux-mêmes étaient des êtres totalement dépourvus de mémoire, ne l’ayant, pour ainsi dire, jamais exercée.”

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 1er février 1934)

Parmi ces grand-mères, il y en a une qui a eu beaucoup d’influence sur Marcel Jousse et qu’il nomme volontiers dans ses cours, c’est la mère Guespin. Celle-ci lui a fait prendre conscience:

Du bilatéralisme textuel

“Je m’en souviens très bien et dans tous les muscles de mon corps mimeur et jadis moqueur: la bonne vieille «mère Guespin», l’illettrée sarthoise si intelligente et si fine, me fit remarquer qu’on ne peut point se tromper en récitant les premier et septième commandements de Dieu, parce qu’ils «sont faits pareils» Et alors, en se balançant d’avant en arrière et de droite à gauche, comme elle berçait jadis, lentement, doucement, ses petits «quéniaux», elle me récita ou plutôt me «rythmo-mélodia» sur un vieil air populaire et très mnémotique:

Un seul Dieu	Le bien d'autrui
tu adoreras et aimeras	tu ne prendras ni retiendras
parfaitement	à ton escient

“Voilà l’une de celles qui, avec ma mère, ont aidé à éveiller en moi, dès l’enfance, bien simplement mais très expérimentalement, ce que j’appelle aujourd’hui, par un grand mot savant, la «prise de conscience» du rythme et du double bilatéralisme humain.”

(Marcel Jousse, *Le Parlant, la Parole et le Souffle*, Gallimard, Paris 1978, p. 111)

3. ORALITÉ ET MODERNITÉ

L’intérêt de Marcel Jousse pour les milieux de style oral ne relève pas d’un archéologisme dépassé. Il a expérimenté, en lui-même, et chez ces peuples de style oral, des valeurs dont l’absence chez nous, qui sommes de style écrit, se fait cruellement sentir et provoque le déclin d’une civilisation soi-disant supérieure. Relevons au moins trois de ces valeurs: une maîtrise de la langue une mémoire prodigieuse un savoir partagé.

Une maîtrise de la langue

Les compositeurs-improvisateurs d’un milieu de style oral manifestent une maîtrise de leur langue maternelle tant au point de vue de la rythmique qu’au point de vue de la syntaxe.

Les improvisateurs basques

Particulièrement significatif est le témoignage de ces professeurs de l’Académie de la langue basque rapporté par Marcel Jousse au sujet de Matxin Ira-bola:

“Il y avait à côté de moi des membres de l’Académie basque qui prenaient au vol ces improvisations et ces hommes, possédant à fond, dès l’enfance, le langage basque, disaient: «Cet homme est extraordinaire, il a une science de la langue basque et qui, plus est, une exacte rythmique qui le fait retomber sur les rimes finales avec un nombre parfait de syllabes.»”

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 28 avril 1932, 17.º cours, pp. 10-11)

“Et voilà cet homme devant lequel un professeur de l’Université de Bordeaux me disait: «Ce qu’il est en train d’improviser, c’est beau comme de l’Homère!»”

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 14 décembre 1933, 2.º cours, p. 36)

ou celui de ses compagnons-improvisateurs plus jeunes:

“Vous avez également les Basques dont les Improvisateurs disparaissent lentement. Je suis allé, il y a deux ans, avec le Dr Morlaas, étudier ce qu’il y aurait à faire au point de vue des enregistrements phonographiques de ces improvisateurs. On m’a dit: «Vous arrivez bien! Dans le Pays Basque, il n’y en a plus qu’un qui soit vraiment illettré, c’est Matxin Irabola.»”

“J’ai vu à trois reprises Matxin Irabola jouter avec ses autres compétiteurs, puisque c’est généralement dans des compétitions, dans des sortes de concours qu’ils se livrent à leurs improvisations. Les deux autres qui étaient avec lui avaient de 20 à 25 ans. Matxin Irabola en a actuellement 55 ou 60. Les deux jeunes me disaient: «Nous sommes battus à tous les concours par lui parce qu’il est illettré. Il possède sa langue basque comme nul autre. Nous autres, nous avons appris le français, nous avons été en classe. Nous ne sommes pas aussi forts que lui. Nous sommes des paysans, mais tout de même nous sommes gênés par notre instruction livresque. Tous nos mots français viennent tomber à la fin de la phrase. Cela nous donne une rime mais c’est un mot français, tandis que Matxin Irabola, illettré, nous donne la pureté même de la langue basque avec toute sa rythmique très pure. Ses versets obéissent à tout ce qu’il y a de plus profond dans notre langue.»”

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 14 décembre 1933, 2.º cours, p. 36)

Interférence langue écrite-langue orale

Ce dernier témoignage souligne l’interférence fâcheuse de la langue écrite sur la langue exclusivement orale. Les structures de la langue écrite se sont éloignées progressivement des structures corporelles qui sous-tendent la langue orale et qui sont les suivantes: longueur des phrases limitée à ce qu’on peut émettre dans une expiration, rythme de la phrase et balancement de la pensée soutenus par le balancement corporel, gesticulation globale omni-présente qui rattache la langue à ses racines concrètes et expressives. Dans un milieu de style écrit, on a plutôt tendance à parler comme on écrit plutôt que d’écrire comme on parle. Alors que le style oral joue, de préférence, de la coordination de phrases, réduites au simple triphasisme souligné par Jousse:

AGENT - AGISSANT - AGI

et de leur balancement binaire ou ternaire, le style écrit excelle, lui, dans la subordination des phrases qui allonge celles-ci, alourdissant le style et obscurcissant le sens. L’écrivain et le lecteur se situent dans l’espace: on peut arrêter, à tout instant, le décours de l’écriture ou de la lecture et revenir sur la phrase imparfaite pour la corriger ou sur la phrase incomprise pour en élucider le sens. L’improvisateur et l’auditeur se situent dans le temps: aucun retour n’est possible, la phrase doit être impeccable dans l’instant même où elle est émise comme elle doit être claire dans le même temps.

Langue écrite et automatismes de langage

Par ailleurs, la langue écrite, en tuant la mémorisation, tue aussi les automatismes de langage et donc l'inspiration. Nous aurons l'occasion de revenir, dans la prochaine conférence, sur ce phénomène de l'inspiration qui propulse ces chefs-d'oeuvre d'improvisation et sur l'interprétation-explication qu'en donne Marcel Jousse.

Le concrétisme savoureux de la langue orale

La maîtrise de la langue par ces improvisateurs-compositeurs se manifeste également par le concrétisme savoureux de leur langue. C'est dû au fait que leur science est chosale et non verbale, selon les termes mêmes de Jousse, c'est-à-dire qu'elle a été montée au contact des choses et non pas à l'aide d'autres mots comme c'est souvent le cas dans un milieu de style écrit.

"Le style verbal paysan est toujours un style chosal. Car c'est une rude école chosale que le petit paysan doit affronter. Pratiquement, c'est tout l'univers céleste, terrestre et sous-terrestre qui vient s'imposer à l'enfant paysan et qui risque de l'écraser..."

L'école paysanne est trop gravement l'école de la vie pour n'être pas l'école de la mort... C'est précisément au moment où les choses se présentent plus graves que le style chosal paysan se verbalise avec toute la traditionnelle grandeur du Style oral. Alors, retentit le Proverbe, cette voix expérimentale des ancêtres! L'individu ne se sent ni assez intelligent, ni assez fort pour vaincre l'événement et l'instant en demeurant abandonné à lui-même. Il fait alors un tragique appel à toute la race... Car le milieu paysan possède une chose que ne possède pas le milieu citadin: c'est la tradition de Style oral et le jeu prestigieux de la mémoire qui en est à la fois la cause et la conséquence. Seul le traditionniste de Style oral est capable de comprendre toute la prestigieuse richesse de la mémoire..."

(Gabrielle Baron, *Mémoire Vivante*, op. cit., p. 17-18)

"Il y a, entre celui qui a été élevé à la campagne et celui qui a été élevé en ville, tout l'espace du réel. Jamais, je crois, je n'aurais compris la mécanique du langage biblique si je n'avais été trempé, dès l'enfance, dans un milieu paysan. Je me souviens de ce que les vieilles paysannes me faisaient admirer dans tous les gestes de la nature. Ces gestes s'étaient pour ainsi dire concrétisés sous des formes *d'énigmes*. Ces énigmes se donnaient souvent de vieillard à enfant. Il y a là une tradition qu'il faudrait recueillir aussitôt que possible, non pas en folkloriste, ce mot étranger qu'on a collé à la tradition orale, mais en anthropologiste du geste, en tant qu'il reçoit les gestes des choses. A ces acuités gestuelles tendues vers les choses vont correspondre nécessairement des acuités expressives réverbérantes des choses..."

(Gabrielle Baron, *Mémoire Vivante*, op. cit., p. 22)

"Les illettrés peuvent être des hommes formidablement intelligents. C'est auprès d'eux que j'ai pris mon goût de l'observation du réel. Quand tout petit, j'allais me promener avec ces paysans que j'ai tant aimés (et que je retourne voir pour me remettre

à la méthode expérimentale), je m'émerveillais de leur savoir pratique. Ils ne savaient peut-être pas décliner «rosa, la rose», mais ils savaient les différentes espèces de blé, d'avoine, ils savaient les différentes espèces de mauvaises herbes. Ils avaient pour les désigner de jolis noms, de ces noms qui sont faits pour être mis en poèmes comme nous le faisons dans nos civilisations livresques. Tout cela vit à pleine sève, à pleine terre, à plein ciel, et c'est cela qui fait la vraie pédagogie de l'homme vivant et concret en contact avec les choses.

Si vous compreniez ces êtres riches de sensations et d'intussusception des choses!... Nous jugeons les hommes à la grosseur des livres qu'ils ont écrits. Alors qu'il faudrait juger les hommes à la quantité de réel qu'ils ont reçu. Car ceux qui ont vraiment découvert quelque chose, c'est parce qu'ils ont presque toujours laissé les livres pour aller aux choses. Je répéterai toujours que ma première école scientifique a été mon contact avec ces paysans de Beaumont-sur-Sarthe."

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 1er février 1934, pp. 136-137)

Maîtrise de la langue et système scolaire

Cette question de la maîtrise de la langue est aujourd'hui d'une très grande actualité. Notre Ministre de l'Éducation Nationale, M. Bayrou, ne propose-t-il pas dans l'une des 155 propositions du Nouveau Contrat pour l'École: "Maîtriser la langue: une priorité essentielle". N'est-ce pas, en effet, un des échecs les plus criants de notre culture de style écrit et de notre système scolaire que la non-maîtrise grandissante du langage par notre jeunesse actuelle. Son incapacité à construire des phrases simples et correctes, à utiliser avec justesse le mot adéquat à la situation, à comprendre tout simplement le sens même des mots qu'elle utilise est un véritable drame et la conséquence d'automatismes de langue qui n'ont pas été montés par la mémorisation du trésor formulaire de la langue maternelle. Citons ici le témoignage éclairant du jésuite Pierre Scheffer, auteur d'une thèse sur le Formulisme d'après l'oeuvre de Marcel Jousse:

"Le vendredi 26 février 1988, Bernard Pivot, changeant la formule de son émission *Apostrophes*, nous a présenté une interview de l'écrivain français Etiemble, l'auteur de *Parlez-vous français?* Ce soir-là, les téléspectateurs ont pu assister durant plus d'une heure à un extraordinaire festin de la parole: de la bouche de cet homme de soixante-dix neuf ans sortait un flux de mots d'une harmonie parfaite, toujours paisible (même dans les moments polémiques), un brin surannée, avec un maniement impeccable des imparfaits du subjonctif.

"Et je me demandais d'où lui venait cette extraordinaire aisance dans l'improvisation orale? Car Etiemble est d'abord un écrivain, capable de lire une quinzaine de langues, doublé d'un grand voyageur, introducteur en France de la littérature chinoise et japonaise... Pourtant, il affirme qu'il ne parle que le français. Il est vrai qu'à travers

la vivante leçon de français qu'il nous donnait ce soir-là, nous pouvions comprendre ce que parler veut dire.

“Vers la fin de l'interview est venu un élément de réponse à la question que je me posais. Etiemble évoquait en termes voilés ses seules raisons de vivre: sa femme et sa fille, âgée de seize ans. Suivant de près son parcours scolaire, il a pu constater, consterné, que dans la France d'aujourd'hui on ne cultivait plus la mémoire des enfants. Et d'évoquer, en contraste, tous les beaux vers de notre langue qu'il avait appris par coeur au lycée: des milliers de vers, environ six ou sept tragédies classiques! Alors je me suis souvenu d'une réflexion lue il y a plus de trente ans dans un ouvrage allemand. L'auteur, se situant vers les années cinquante, comparait la qualité du français couramment parlé en France et celle de l'allemand en Allemagne. Constatant la nette supériorité du langage qui jaillissait spontanément des lèvres françaises, il essayait d'en détecter les raisons. Pour lui, la supériorité française venait d'abord du fait que l'écolier français apprenait par coeur de nombreux extraits de notre littérature. Oui, cette réflexion venue d'Outre-Rhin éclairait ce que j'étais en train d'écouter! Si Etiemble, devant sa table d'écrivain, au milieu de son immense bureau entièrement tapissé de livres, est capable, à soixante-dix neuf ans, d'improviser de longues et belles phrases venues du fond de notre culture française, c'est qu'il en porte la rythmique souple et vivante sur ses lèvres, depuis son enfance. Si notre linguiste allemand revenait étudier la langue couramment parlée dans la France d'aujourd'hui, il ne pourrait qu'en constater la très médiocre qualité, ainsi que l'incapacité où se trouvent tant de nos jeunes dès qu'il s'agit d'énoncer une phrase correctement construite.”

(Pierre Scheffer, s. j., *L'oralité, le corps et la mémoire: quels enjeux pour le peuple chrétien, dans la France d'aujourd'hui?*, D. E., n.° 11, juin 1989)

Une mémoire prodigieuse

Une autre caractéristique des milieux de style oral est le rapport particulier qu'ils entretiennent avec la mémoire. Les peuples de style oral sont des peuples de la mémoire. Ne faisant pas appel à l'écriture pour se dispenser de se souvenir ces peuples confient tout à leur mémoire et lui confère ainsi une puissance extraordinaire qui ne manque pas de nous surprendre, nous les amnésiques de style écrit.

Une mémoire étendue

Cette mémoire nous surprend par son étendue. Quand on sait que les Druides gardaient leurs appreneurs, pendant presque 20 ans en mémorisation, imagine-t-on la somme de connaissances que cela représente et que les Druides refusaient religieusement de confier à l'écriture? Que dire des Rabbins juifs qui connaissent par coeur la Tôrah et les Prophètes et l'immensité de leur Talmud? ou des musulmans et de leur Coran? ou des hindous et de leurs Védas?

Une mémoire absorbante

Cette mémoire nous surprend aussi par son pouvoir absorbant. Si le Rabbi d'Israël était tenu de répéter 4 fois sa leçon à ses talmids, la plupart la savaient déjà par coeur après une seule audition. Marcel Jousse nous donne l'exemple de ce guslar slave, nommé Milovan, dont la mémoire n'était qu'ordinaire aux dires de ses semblables:

"Instructive enfin, pour la tradition des enseignements de toute nature donnés en style oral, est la constatation suivante: le 18 mars 1885, l'expérimentateur Fr. S. Krauss se fit dicter par un autre guslar, en présence de Milovan, une récitation de 458 schèmes rythmiques que Milovan répéta mot pour mot le 4 octobre 1885, soit sept mois et demi après. Puis Krauss lui fit répéter et nota de nouveau cette même récitation neuf mois plus tard: les variantes furent insignifiantes."

(Marcel Jousse, *Les lois psycho-physiologiques du style oral vivant et leur utilisation philologique*, Geuthner Paris 1931, pp. 12-13)

Une mémoire littéraire

Cette mémoire nous surprend enfin par sa littéralité, son souci du mot-à-mot. Nous avons déjà vu, plus haut, ce souci du mot-à-mot chez les grand-mères sarthoises qu'a connues Marcel Jousse, qui reprenaient le récitant défaillant: "Ce n'est pas ainsi qu'on récite!" Toute la pédagogie rabbinique, si bien étudiée par Marcel Jousse, reposait tout entière sur la mémorisation fidèle et littérale des leçons du maître par ses disciples qui étaient des "appreneurs par coeur". La règle d'or de ce milieu pédagogique était:

"Tout apprenant doit réciter dans les termes mêmes de son Rabbi."
(*Edujoth*, I, 3)

et l'idéal proposé à l'apprenant était d'être

"comme une citerne bien cimentée qui ne perd pas une goutte de ses eaux."
(*Pirke Aboth*, II, 8)

Les milieux africains abondent d'exemples de ce genre:

"L'écriture leur étant totalement inconnue, les Achantis, pour conserver leur histoire, ont recours à la seule tradition orale.

"Il existe chez eux une caste d'historiens de profession qui racontent les hauts faits des rois en schèmes rythmiques. Ils psalmodient ces récitations sur des mélodies spéciales qui varient avec chaque règne. Leur but rappelle en somme celui des récitateurs de tous les milieux de style oral.

"Chaque récitant a un certain nombre de disciples auxquels il enseigne sa récitation, mot pour mot, et la mélodie appropriée, note pour note. Tout danger de mutilation ou de corruption est évité par ce fait que le récitant, une fois admis dans la caste, est puni de mort à la moindre faute soit dans le texte, soit dans la psalmodie.

“Le résultat de ce système est que les récitations composées depuis plus de huit cents ans nous sont parvenues intactes.”

(Marcel Jousse, *Le Style oral rythmique et mnémotechnique chez les Verbo-moteurs*, Association Marcel Jousse, p. 267)

“Quand il s’agit d’histoires amusantes sans plus, on peut ajouter, retrancher, embellir. Le griot du village, qui correspond un peu à nos anciens troubadours, pourra s’emparer des histoires vraies ou fausses et les présenter à son goût partout où il passera pour les raconter, et recevoir ensuite de petits cadeaux. Il faut bien distinguer les histoires amusantes des récits et paroles de sagesse. Il faut souvent bien distinguer aussi les griots des sages; les griots sont d’abord des bavards amuseurs ou des répéteurs. Les enseignements des anciens reçus des générations précédentes sont fixés; les enseignements de sagesse sont immuables, les proverbes sont immuables, les paroles de sagesse sont immuables. Les hauts faits des ancêtres, les exemples de sagesse sont immuables...”

“Au cours des veillées, les enfants ou les jeunes remplacent parfois les anciens, mais sous leur contrôle. Ils répètent les leçons de sagesse qu’ils ont entendues; mais lorsqu’ils se trompent, ils sont repris par les autres, surtout par les enfants qui ont retenu avec exactitude. Il n’est absolument pas admis qu’un proverbe soit modifié, mais il n’est pas admis non plus qu’un conte porteur de sagesse, avec ou sans proverbe, soit modifié. Il n’est pas admis qu’un fait de la vie d’un ancêtre, porteur de sagesse, soit modifié... Le prix de la sagesse, absolument nécessaire à la formation et à la bonne marche de la communauté est trop grand pour que la sagesse puisse être dévalorisée par des adaptations.”

(Conférence du Père Marcel, *Réflexion sur la tradition de la sagesse en Afrique et les Évangiles*, Châteauneuf-de-Galaure, Toussaint 1979, pp.4-5)

“Sous une forme ou sous une autre, nous retrouvons, dans tous les milieux de style oral, cet implacable souci du mot-à-mot, condition essentielle de toute tradition, transmise de bouche à bouche, de génération en génération.”

(Marcel Jousse, *Le Style oral rythmique et mnémotechnique chez les Verbo-moteurs*, Association Marcel Jousse, p. 268)

Lois mnémoniques et procédés mnémotechniques

Comment une telle fidélité est-elle possible? Une première raison en est que ces peuples privés du secours de l’écrit ou refusant de s’en servir dans la transmission de leurs connaissances, sont obligés par là-même d’utiliser leur mémoire et, de ce fait, lui donnent une capacité extraordinaire par l’exercice constant qu’ils en font depuis leur tendre enfance. Mais il y a beaucoup plus et Marcel Jousse le souligne avec force:

“La mémoire, infatigablement exercée dès l’enfance, donne son plein et merveilleux rendement, en **se conformant d’elle-même aux lois rythmiquement mnémoniques de l’organisme vivant.**”

(Marcel Jousse, *Prière d’insérer du Style oral rythmique et mnémotechnique...*)

“La mémoire est tout l’homme et tout l’homme est mémoire” répétait-il par ailleurs et dès lors que l’expression et la transmission de ses connaissances, par l’Homme, répond au jeu libre et spontané de ses mécanismes vivants, cette expression et cette transmission acquièrent, de ce fait, une aptitude naturelle à être mémorisables.

“A ces lois rythmiquement mnémoniques de l’organisme vivant, les trouvailles millénaires viennent ajouter les adjuvants précis, intelligents et souvent artistiques, **des procédés mnémotechniques**, variables à l’infini.”

(Marcel Jousse, *Prière d’insérer du Style oral rythmique et mnémotechnique...*)

Une “stylistique orale”

L’utilisation consciente de ces procédés: mots-agraves, symétries, enfilades, allitérations, jeux de mots, compts, etc. jointe à l’utilisation, le plus souvent inconsciente, des lois mnémoniques, constitue pour ces traditions, une véritable stylistique orale. C’est pourquoi Marcel Jousse a forgé le terme de style oral pour caractériser ces traditions. Cette stylistique, toute ordonnée à la facilitation de la mémorisation, fait, de ces traditions, tout autre chose que des ragots sans consistance, avec lesquels nous les confondons encore trop souvent. Pour lever une telle ambiguïté, Marcel Jousse établit une distinction très nette entre *tradition orale* et *tradition de style oral*.

“La tradition orale est un ensemble de racontars individuels ou collectifs dont la caractéristique est précisément de n’avoir pas de style et de n’avoir que peu de valeur... La tradition de style oral et le jeu prestigieux de la mémoire qui en est à la fois la cause et la conséquence... est un fait vivant qui se joue dans des hommes vivants, à l’état pratique, d’une manière tellement quotidienne qu’il en presque inconscient...”

(Marcel Jousse, *Notes inédites sur “Tradition orale et tradition de style oral”*)

Système scolaire et mémorisation

Force est de constater que nous touchons, en ce qui concerne la mémorisation, à ce qui me paraît l’un des paradoxes les plus étonnants de notre système scolaire et l’un des plus illogiques. En effet, dans presque toutes les disciplines enseignées, nous faisons constamment appel à la mémoire de nos élèves. Et dans le même temps: — on méprise la mémorisation; — on ignore tout de son fonctionnement normal et donc on doute de ses capacités; — on n’apprend pas aux élèves comment mémoriser efficacement; — on tue la mémoire des élèves.

Ce mépris tient essentiellement à ce que l’on soupçonne la mémorisation de “perroquetisme”. Les professeurs parlent de rabâchage. Les clichés les plus

courants à ce sujet sont les suivants: “il mémorise ou récite bêtement”, “savoir par coeur n’est pas savoir”.

L’erreur à ce sujet est qu’on envisage la mémoire comme une espèce d’entrepôt où l’on emmagasinerait les connaissances qui attendraient là sagement et passivement qu’on les ressorte. Les grandes civilisations traditionnelles, dont tout le savoir repose essentiellement sur la mémorisation, ont une toute autre conception de la mémoire. Pour elles, la mémoire est un estomac qui digère. Impossible que la nourriture ingurgitée ne soit assimilée. Seulement cette assimilation demande du temps.

Il est certain que si on demande à quelqu’un de recracher immédiatement la nourriture qu’il vient d’ingurgiter, cette nourriture n’aura aucun effet nutritif et ressemblera à un dégoûtant vomi. Le temps, les rythmes du temps, c’est précisément l’un des facteurs le plus malmené dans notre système scolaire comme, d’ailleurs, dans notre civilisation occidentale. Le programme, le programme, l’obsession, voire la névrose, du programme!!! Il est très difficile de savoir perdre du temps pour en gagner.

D’autant que ces mêmes civilisations traditionnelles nous apprennent que, non seulement la mémorisation est une manducation, mais qu’elle est une rumination. C’est-à-dire que pour que l’assimilation soit parfaite, il faut répéter souvent ce que l’on a appris. “La répétition est l’âme de l’avancement”. Malheureusement, on pense généralement que ce dicton enseigne la nécessité de répéter au moment où on mémorise et on oublie ou on ignore qu’il enseigne aussi la nécessité de remémorer souvent. Mais si le temps manque déjà pour faire mémoriser les élèves, où trouvera-t-on le temps pour leur faire répéter souvent ce qu’ils ont déjà appris? Pourtant, lorsqu’il s’agit d’apprendre à danser, à nager, à jouer d’un instrument de musique, à taper à la machine à écrire, etc. personne n’ira mettre en doute la nécessité de répéter longtemps les mêmes gestes pour acquérir aisance et compétence.

Laplace a dit que la découverte consistait à rapprocher des éléments que l’on n’avait pas pensé jusqu’ici à rapprocher. L’intelligence, que l’on peut interpréter, étymologiquement, comme l’aptitude “à lire en soi” ou “à lier en soi”, consiste elle aussi à faire des rapprochements, à créer des liens. Comme le dit l’anthropologue de la mémoire, Marcel Jousse:

“La mémoire est la condition indispensable du génie. Comment voulez-vous qu’un homme qui n’a que ses notes puisse brasser, malaxer cette formidable somme de faits qui sont nécessaires pour construire? Or, nous ne pouvons pas construire volontairement. Je peux avoir là quatre petites cartes ou même quatre cents, cela ne va pas aller très loin! C’est que le réel n’est pas un jeu de cartes.

“Il faut que nous ayons tout cela présent en nous, vivant en nous. La grande force de la mémoire, c’est que, précisément, nous n’avons pas besoin de recourir au papier. Nous avons tout en nous.”

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 21 décembre 1933, 3.º cours, pp. 53-54)

“Sans la mémoire, il n’y aurait non seulement aucune science, mais aucune pensée, aucune expérience. Un animal complètement dénué de mémoire ne pourrait même pas vivre. La mémoire n’est pas l’intelligence, mais elle en est la condition. Il n’y a pas d’intelligence sans mémoire”

(Delbet cité par Jousse dans *Le style oral rythmique et mnémotechnique chez les Verbo-moteurs*, Association Marcel Jousse, Paris 1981, p.254)

La crainte du psittacisme est telle que, si on fait apprendre un texte par les élèves, on exigera qu’ils le récitent avec leurs mots à eux ou tout au moins on n’exigera pas le mot à mot et on évitera soigneusement tout automatisme. Il y a longtemps qu’on ne fait plus apprendre par coeur les tables d’opérations. Dans une émission sur France-Inter consacrée à la mémoire, en date du 1 novembre 1988, Jocelyne de Rotrou mettait en garde contre la répétition, jugée trop “mécaniste” et insistait sur la nécessité de la compréhension. C’est brûler les étapes et vouloir cueillir les fruits avant d’avoir ensemencé. Créer des automatismes est une condition de l’intelligence:

“La mémorisation...(est) ce montage interactionnel, souvent inconscient, dont on prend claire conscience, et qu’ensuite on «laisse aller» dans les mécanismes gestuels et rythmiques (...). alors l’intelligence pourra être infiniment plus souple, plus ardente, plus combative, plus victorieuse. C’est cela la vraie mécanique humaine. L’homme le plus «homme» est celui qui a le plus d’habitudes, montées en lui avec intelligence, et qu’il laisse retomber dans l’inconscient pour que, toujours, l’intelligence plus libre puisse veiller, tendue vers un point donné.

“On prétend que les plus grands savants ont une mémoire extraordinaire. Pas nécessairement. Ils ont monté en eux des habitudes en très grand nombre et ils sont attentifs à une seule chose, une seule: c’est Newton et son mécanisme d’attraction, c’est Pasteur et son mécanisme microbiologique... Tous ces grands chercheurs de réel sont des êtres admirablement équilibrés au point de vue des habitudes. Ils ont mis ces habitudes comme un cheval entre leurs muscles et, grâce à ce montage, ils peuvent darder leur regard vrillant pour prendre conscience d’une seule chose et pour comprendre une seule chose.”

(Marcel Jousse, *L’Anthropologie du Geste*, Gallimard, Paris 1974, p. 75)

Un savoir partagé

Illettrisme et ignorance

Qu’on le veuille ou non, dès qu’une transmission de connaissances revêt une certaine technicité, des gens seront exclus du savoir. C’est le cas de la lecture et de l’écriture qui sont pratiquement les seuls supports du savoir dans un milieu de style écrit. La maîtrise du style écrit suppose une technicité qui n’est pas naturelle. Elle n’est donc pas à la portée de tous. Ce n’est pas pour rien que l’apparition de l’écriture est très tardive par rapport à l’évolution de l’humanité. En conséquence, un milieu de style écrit est un milieu d’exclusion

du savoir. Être illettré dans un tel milieu, c'est être ignorant. Il n'en est pas ainsi dans un milieu de style oral: être illettré ne signifie pas être ignorant. L'accès à la culture ne se fait pas par le biais de la lecture mais par la mémorisation, au sein d'une communauté récitante. Elle est donc accessible à tous à la portée de tous parce que les facultés mnémoniques qu'elle met en oeuvre sont anthropologiques et donc universelles avant d'être techniques et donc réservées à quelques-uns.

Métier manuel et culture

Dans le milieu paysan, métier manuel et culture ne s'opposent pas. Comme nous le dit Marcel Jousse, à propos des Rabbis d'Israël:

“Ils avaient des métiers manuels, mais faiseurs de tentes, sandaliers, casseurs de bois, bourreliers, ces grands maîtres en Israël ne cessaient la remémoration de la Parole de Dieu, eux qui avaient cette expression splendide: «Travailler à la Tôrah» ... En faisant une vivisection indue entre la science et le travail manuel, nous avons séparé les grands mécanismes vitaux...”

(Gabrielle Baron, *Mémoire Vivante*, op. cit., p. 30)

C'est aussi ce que nous démontrent les improvisateurs basques, rencontrés par Marcel Jousse:

“Quand j'ai été dans le milieu basque pour étudier les derniers improvisateurs et, entre autres, Matxin Irabola, le berger illettré, c'était après son travail. Et quand j'ai été le remercier de ce qu'il m'avait donné le dimanche précédent, je l'ai trouvé au milieu de son champ de foin, il ramassait du foin.”

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 12 mars 1942, 13.e cours, p. 231)

Mépris de la culture écrite pour l'homme de style oral

Il est dommage que le débat sur la démocratisation de l'enseignement et sur l'échec scolaire ignore tout de cette démocratisation du savoir des milieux de style oral et de la raison profonde de ce partage de la connaissance. Il faut dire que la culture de style écrit est trop imbue d'elle-même et trop convaincue de sa supériorité “intellectuelle”. Elle méprise l'homme de style oral qu'elle considère comme “primitif”, “prélogique”, “sauvage”. Et donc, au lieu d'essayer de comprendre la civilisation paysanne par le dedans, comme l'a si bien fait Marcel Jousse, au lieu de fraterniser avec tous ces peuples soi-disant primitifs, elle cherchera à les coloniser, en écrasant leurs cultures propres, au nom de la seule culture considérée comme valable: la civilisation du “plumitif”.

Mépris de la culture écrite pour la mémoire de style oral

La culture de style écrit méprise non seulement l'homme de style oral mais elle méprise aussi sa mémoire. Pour lui, cette mémoire est forcément inintelligente et grossière, comme nous l'avons vu plus haut. Pour lui, en plus, cette mémoire n'existe pas. Devenu amnésique, le milieu de style écrit ne croit plus en une mémoire vaste et littérale. Que les Apôtres de Jésus, par exemple, pêcheurs illettrés pour la plupart, aient pu retenir la littéralité des paroles de Jésus dépasse son entendement. Pour le milieu de style écrit enfin, la mémoire de l'homme de style oral n'a rien à nous dire. N'aboutissant pas, en général, à la mise par écrit, il lui nie tout caractère historique. Elle ne peut être que vagues racontars ou reconstruction a posteriori par des pseudo-communautés créatrices.

CONCLUSION**Anthropologique et ethnique**

Toute l'oeuvre anthropologique de Marcel Jousse s'est élaborée au contact et par l'étude des grandes civilisations traditionnelles. Elle est tout entière orientée vers la recherche, par delà la diversité des particularités ethniques, des lois fondamentales de la connaissance, de l'expression et de la mémoire humaines. La découverte capitale de Marcel Jousse fut de prendre conscience que ce n'est pas d'abord dans leurs différenciations ethniques qu'il faut chercher la source de ces lois, mais bien dans l'Homme vivant, intussusceptionnant et connaissant. En effet, quel que soit le milieu ethnique qui le façonne, d'un bout du monde à l'autre, d'un siècle à l'autre, c'est par les gestes de ses yeux, de ses oreilles, de ses mains, de tout son corps que l'Homme reçoit toutes les actions ambiantes, c'est par ses gestes, balancés conformément à la structure bilatérale de son corps, dans une stéréotypie souple et facilitante, qu'il mime, spontanément et instinctivement, ces actions ambiantes et fait de ce mimage un moyen d'intercommunication. Certes, ces gestes, conscients ou inconscients, poussés ou esquissés, encore globaux ou presque totalement transposés en ces gestes laryngo-buccaux qui constituent le langage, peuvent être différents de milieu ethnique à milieu ethnique, leur existence n'en est pas moins universelle, attestant leur source profondément anthropologique.

Comme l'écrit Gabrielle Baron dans son livre *Mémoire Vivante* (4):

“Les lois anthropologiques dépendent de l'anthropos et non pas du milieu ethnique. Elles prennent racine dans la psycho-physiologie humaine. Elles sont donc universelles

---

(4) *Mémoire Vivante*, Gabrielle Baron, Le Centurion, p. 41.

dans l'espace, perdurables dans le temps. Mais leur jeu varie selon les diverses ethnies et aussi selon les individus car nous ne sommes pas tous égaux."

Permanence de l'oeuvre de Marcel Jousse

En conséquence, parce qu'elle s'appuie tout entière sur la recherche des lois anthropologiques universelles et perdurables l'oeuvre de Marcel Jousse restera toujours d'une profonde actualité. Sans doute demande-t-elle à être approfondie et à s'enrichir, à être prolongée et appliquée. Marcel Jousse qualifiait lui-même son oeuvre de science de pointillés. Mais si cette oeuvre reste quelque part inachevée, elle n'est cependant pas aujourd'hui dépassée.

MANUEL LEKUONAREN METODOLOGIA AHOZKO LITERATURAREN IKERKETAN

Oiartzun, 94-12-29

Juan Mari Lekuona

Euskal literaturaz dihardutenen artean, nahiko onartua dena da, Manuel Lekuonaren liburua, *Literatura oral vasca* deritzana (1), liburu klasikoa dela herri-literaturari buruzko ikaslanetan. Eta nahiko aitortua ere bada, Manuel Lekuona euskal oralisten aitzindaria dela, ikerkuntza teorikoen mailan batez ere, eta ez hainbeste, behar bada, materiale bilketan.

Onarpen eta aitopen hauek hala izan badira, Manuel Lekuonak ahozko-tasanari eman dion tratamenduagatik da, eta, besteak beste, ahozko literaturan erabili duen metodologiagatik. Hirurogei urteren buruan bere balioari eusten badio idazlanak, eta oraindik ere goien mailako aipamena jasotzen badu, honek adierazten digu, autorearen dohaiez eta prestakuntzez baino harantzagoko zerbait badutela idazlanek: hain zuzen, eta besteak beste, mintzaldi honen aztergaia: Manuel Lekuonak ahozko estiloari buruz erabili zuen metodologia egokia, berarizkoa, zehatza eta zientifikoa ere bai, neurri eder batean.

Oraindik ere gaurkotasunik galdu ez badu, honek esan nahi du asmatu zuela gaiaren kontestua finkatzerakoan, materialeak deskribatzerakoan, sailkapenak egiterakoan, teorizazioa eskaintzerakoan, ezaugarri nagusiak ipintzerakoan, beste medio etnikoekin konparaketak egiterakoan eta abarretan.

Liburuaren klasikotasunari eta autorearen aitzindaritasunari atxekiz, hitzaldi honen asmoa da hain eragin oneko metodologia hori gehiago agertaraztea eta sakontzea, autoreak eginiko lanen asmoak agertuz, emandako urratsak historikoki finkatuz, hango eta hemengo eraginak jasoz, campus-lanak bezala teorizazioak ere aipatuz.

Hau guztia laguntza ona dela uste dugu Jardunaldi hauei hasiera emateko, eta dei bat ere bai gutxienez, Manuel Lekuonak ahozkotasanaz eginiko lana kontuan hartzeko, eta gerora datozkeen ikerketak ahalik eta egokien bideratzeko, gure gaurko ikuspegitik gaiari begiratuz.

---

(1) M. LEKUONA: *Literatura oral vasca*, "Idaz-Lan Guztiak", 1 t., 'Kardaberaz bilduma - 22', Gráficas ESET, Gasteiz/Vitoria, 1978, 279-540 or.

I. IKERKETEN BILAKABIDEA

Lanen kronologiari begiratzuz, hiru aro bereizi daitezke Manuel Lekuonak ahozkotasanari begira eginiko ikerketetan: 1) Lehen ikerketak (1918-1930); 2) Formulazio urteak (1930-1935); eta 3) Gerrondoko saiakerak (1955-1970) (gutxi gorabehera) (2).

1. Lehen ikerketak (1918-1930)

Ikuspegi zabalak aurkeztu baino lehenagoko lan monografikoak dira, metodologia bat markatzen hasten direnak, eta geroko ikuspegi primiziak ematen dituztenak. Lau idazlan bereziko ditugu: 1) *La métrica vasca* (1918) (3), ikasturte hasierako diskurtsua Gasteizko Seminarioan; 2) *Anuario-ko* lehen artikulua (4); 3) “Genoveva de Brabante por el bertsolari J.K. Zapirain” (1929) (5) “Laboratorio de Eusko Folklore-k argitaratua”; eta 4) “Cantares populares recogidos por Manuel de Lecuona”, “Anuario de Eusko Folklore”, 1930ean (6).

a) *La métrica vasca* (1918)

Lau lan hauetatik lehenengoa, behar bada berezietakoa dela esan behar, autoreak 24 urte zituela egina eta laugarren kurtsua zeramalarik irakasle bezala. Horregatik edo, oraindik seminarioko formazio otina gehisko nabarmentzen edo zaio mintzaldi akademikoan, hala nola grekerazko eta latinezko klasikoen aipamen jarraikia, testu ezagunak eta ohikoak erabili izana eta ikaslanaren helburu apologetiko-programatikoa eta abar. Hala ere, hasieratik ikusten zaio testuak irakurtzeko duen trebezia eta zehaztasuna, iadanik agertzen duelarik, hain berea duen dohaia, bere gaitasun analitikoa.

La métrica vasca izeneko ikaslan honi jarraituko dio Manuel Lekuonak gerora egingo dituen metrikari buruzko idazkietan. Aipa daitezke hemen RIEV-eko, “Euskalerrriaren alde”-ko eta gerora liburuan aurkeztuko dituen gaie-tan (7).

---

(2) J.M. LEKUONA: *Manuel Lekuona Etxabeguren*, “Manuel Lekuona Saria”, 1. z., Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1995.

(3) M. LEKUONA: *La métrica vasca*, “Montepío Diocesano”, Vitoria, 1918. ‘Idaz-Lan Guztiak’, 1, 131-157. or.

(4) M. LEKUONA: “Lenguaje infantil”, *Anuario Eusko-Folklore*, 1 (1921), 31-37 or., Idaz-Lan Guztiak, 2 t., 569-575. or.

(5) Id.: *Genoveva de Bravante, por el ‘bertsolari’ Juan Cruz Zapirain*, ‘Trabajos del Laboratorio de Eusko-Folklore’, Vitoria, 1929, III-XII. or.

(6) Id.: ‘Cantares populares’, *Anuario Eusko-Folklore*, ‘10’ (1930), 35-80. or., Idaz-Lan Guztiak, 1t, 492-540. or.

(7) Ikus 2). oharreko idazkian datorren bibliografia.

Ezkerretik eskubira: Jose Antonio Arana Martija, Endrike Knörr, Jean Hartschelhar, Jon Iñarra eta Juan Mari Lekuona

Metodologiaren aldetik besterik da 1921etik aurrerako lanetan. “Eusko-Folklore Elkarte” sortzen da, bere hileroko ikerketa-orriak eta bere “Anuario”-a dituela (8). Eta esan dezakegu, aldi berri baten hasierak direla Manuel Lekuonaren ikerkuntzetan. “La Sociedad de Eusko-Folklore” eraiki zenean 1921ean, Zuzendaritza osatzen zutenen kideen zerrendan, Don Jose Migele-naren ondotik, bigarren lekuan dator Manuel Lekuonaren izena (9).

b) *Anuario*-ko lehen lanak (1921)

Anuario-ko lehenengo zenbakian azaltzen diren aurreneko bi idazlanetan, “Lenguaje infantil” eta “Lenguaje empleado con los animales domésticos” (10), gai hauei buruz eginiko inkesten emaitzak argitaratzen dira. Bi lan hauek ikaskuntza bana daramate azkenean, Manuel Lekuonak eginak hain zuzen. Arreta biztu digu “Lenguaje infantil” izeneko ikaslanak, lehenengo ohar-kizunak agertzen dituenek, hitzak estilizatzeko umeek erabili ohi dituzten prozedurei buruzkoak, prozedurok gerora Manuel Lekuonak garatuko dituelarik dekorazio-olerkiak mintzatzen zaigunean. Garbi dago *Eusko-Folklore*-ko metodologia erabili ezezik, arduradun ere badela ikerketa honetan eginiko lanen erantzukizunean.

(8) J.M. BARANDIARAN: ‘Nuestro empeño’, *Anuario Eusko-Folklore*, 1 (1921), 4 or. Ikus bertako 7-9. orrialdeak ere.

(9) *Ibid.*, 7 or.

(10) M. LEKUONA: ‘Lenguaje infantil’ eta ‘Lenguaje empleado con los animales domésticos’, *Anuario Eusko-Folklore*, 1 (1921), 31-42. or.

c) “*Genoveva de Brabante*” (1929)

Antzeko zerbait esan beharra dago beste bi lanei buruz ere. Bata, “Genoveva de Brabante, por el bertsolari Juan Cruz Zapirain”, in *Trabajos de Eusko-Folklore*, Gasteiz, 1929an. Poema luze honi Manuel Lekuonak jarri zion aintzin-solasean aurkezten da lehen aldikotz, Manuelek bertsolaritzari buruz duen ikuspegia. Hala dio Lino Akesolok: “or asi da Lekuona bertsolaritzaz bere leen argibideak ematen” (11). Formulazio garaia datorkionerako, baditu hemen aurreratutako hainbat gai, agian Marcel Jousse-n haritik (12). Eta aipatzen da, poema honen argitan, nola hobeto uler daitekeen poema nazional handien sorrera. Aita Estefaniak ere, *Razón y Fe* aldizkarian ideia bera aldarrikatzen du (13), Errenteriako bertsolariaren lanaz bere erreseina ematen duenean.

d) *Cantares populares* bilduma (1930)

Eta *Eusko-Folklore*-ko inkestei erantzunez, 1930ean, “Cantares populares recogidos por Manuel Lecuona”, 35-80 orrialdeak. “Campus”-lana ispilatzen dute, bilduma bizia. Atal nagusiak hauek dira: 1) Cantares coreográficos; 2) Cunerak; 3) Didácticas; 4) Juegos infantiles; 5) Para las festividades; 6) Varios; 7) Burlas; 8) Lenguaje de las campanas (14). Pieza txikiak dira, ahozkotasuna erakusteko adibide ezinhobeak.

Manuel Lekuonaren idazlan hauetan ikus daitekeenez, 1918ko ikasturte hasierako diskurtsua salbu, 1921etik aurrera erabat loturik agertzen zaigu *Eusko Folklore*-ko metodologiarekin. Oraindik gai puntualez bakarrik ikertzen badu ere, gauza jakina da bere metodologia, gero aberastuko duena, batez ere teorizazioari buruzko puntuetan. Ikerketa batzuen ondorioak biltzeko eta zehazteko dira, edo materiale apartekoen aurkezpena eta irakatsia markatzeko, edo bildumaren emaitzak argitaratzeko. Lan metodo jakin baten urrats garrantzitsuak adierazteko.

2. Formulazioaren lehen hurbilketa (1930)

Bi formulazio-aldi ditu Manuel Lekuonak ahozko literaturari buruz emarikotako ikuspegi zabalak: bata, 1930ekoa, Eusko-Ikaskuntzaren Bosgarren Batza-

(11) L. AKESOLO: ‘Manuel Lekuona eta aozko euskal-literatura’, *Manuel Lekuonari Omenaldia*, Donostia 23-4-1982, ‘Eusko Ikaskuntza/Sociedad de Estudios Vascos’, 61 or. Egunari dakion liburuskak, 20. or.

(12) Ikus beherago 33. oharra. Bergarako konferentzian espreski aipatzen du Manuelek Marcel Jousse-n lana. Brabanteko Jenobebarena 1929koa da eta litekeena da antropologo frantsesaren liburua ordurako ezagutzea, baina ez dugu zehaztasunik hori baiezteko.

(13) J.M. ESTEFANIA: Lekuona, Manuel de, ‘Literatura oral euskéria’, *Razón y Fe*, 36 (1936), 128. or.

(14) M. LEKUONA: ‘Cantares populares...’; ‘Idaz-Lan Guztiak’, I t., 492-540. or.

rrean, Bergaran hitzaldi modura emana (15); eta bigarrena, *Literatura oral euskérica* izeneko liburua, 1935ean egina (16). Hitzaldia lehen hurbilketa bat izan zen, uneak eskatzen zuen modukoa; eta liburuaren iragarkia ezezik, eskakizun bat ere izan zen, gero idatzi beharreko lan luzeago baten primizia eta lehen-fruitua.

Bergarako Udaletxean irakurritako hitzaldiak hau zuen izenburu: “La poesía popular vasca”, “Euskarazko herri-olerkia”, mugaketa garrantzitsua ezarri gaiarekiko. Ez zen ahozko literatura bere osoan hartua, poesiarra mugatua baizik. Sarrera erabat apologetikoa du, folklorea, herri-kulturaz estimu handia ekartzen duen baten jarrera bindikatiboa. Eta sartzen da herriko gauzak, eta herri-poesia ere bai, mesprezatzeko dituztenekin; eta herri-kantuen zenbait argitalpenekin. Eta aipatzen du nola badiren desilusio handiz poesia herrikoiaz hitzegiten dutenak, baina musikarekin zoraturik daudenak (17). Eta gogoratzen ditu herri-kantuen mordoilokeriak hiztegiaren aldetik, baina garbi utziz hiztegia ez dela irizpide literaturen edertasuna dastatzeko (18).

Berak aurkeztuko duen poesiak hausten ditu poesia klasikoaren arauak. Baina puntu honetan iritziak markatzeko, gustua da irizpidea. Eta herriak gogoko du horrelako poesigintza ez-kultua. Eta ikertzaileak oso kontuan eduki beharko ditu klasikoaren arrazoizkotasuna eta herriaren irudipena. Eta gauzak mugatuko ditu, arrazoizko logikaren gainetik zentzuek eginiko kontzeptuen loturek duten garrantzia azpimarratuz. “La imaginación, por el contrario, une sus visiones e impresiones mediante enlaces y relaciones de un orden puramente sensitivo” (19). Eta poeta aristotelikoak onar ez dezakeen zerbait, gerta daiteke edertasun bikaineko poema izatea herriarentzat.

Mintzaldiak hiru parte ditu, eta ordena honetan aurkeztuak: 1) Dekorazio-olerkia; 2) Kopla zaharrak; 3) Bertsolaria.

a) Dekorazio-olerkia

Gaiari dagokion tratamendua emateko, metodo etno-estetikoa darabilkiela dirudi. Etno-ikerketen bidez, ordurako argitaratua zuen bere *Cantos populares* bilduma; eta Bergarako mintzalditik hiru urtera argitaratu zuen *Yakintza*-n, lan-txo bat, non, beste azterketen artean, antologia bat argitaratzen baita, dekorazio-olerkiko altxor hornituagoa aurkeztuz, “Las canciones infantiles” deritzana (20).

(15) M. LEKUONA: ‘La poesía popular vasca’, Eusko-ikaskuntzaren Bosgarren Batzarra, ‘Euskal Artegitzari buruzkoa’, Bergara, 1930. Idaz-Lan Guztiak, 1 t., 197-257. or.

(16) Id.: *Literatura oral euskérica*, ‘Zabalkundea Sorta’, ‘Euskaltzaleak’, Donostia, 1936.

(17) Id.: ‘La poesía popular vasca’, Idaz-Lan Guztiak, 1 t., 187. or.

(18) Id., ibid.

(19) Id., ibid., 189 or.

(20) Id.: ‘Las canciones infantiles’, *Yakintza*, 1 (1933), 136. or. Idaz-Lan Guztiak, 1 t., 614. or.

Bestalde, azterketa estetikoek eraman zuten poesi mota honek pintura eta eskultura dekoratiboekin duen antzekotasuna ikusaraztera, izena bera ere hain estetika girokoa gertatuz. Eta asmatu zuen metodo bat, poesi mota honen xehetasunak deskribatu, ulertu eta aurkeztu ahal izateko. Etorkizunean gai berari buruz egingo dituen ikerlanetan gutxi aurreratuko du Bergaran emanikotik. Behar bada azterbideak aurkezterakoan egiten du aurrekada Oiartzungo azken urteetan, umeen hizkuntzari buruz Gasteizen lehen artikulua hartan esanikoa zuzenago gai honi aplikatuz (21).

b) Kopla zaharrak (Kantu zaharrak)

Hemen ere aurreko puntuan esaniko zenbait ideia gogoratu beharra dago. Alegia, ordurako egina zuela antologia bere bilketa pertsonaletan. Baina gehiago oraindik. Manuel Lekuonak altxor aberatsa aurkitu zuen *Gure Herria* aldizkarian, hain zuzen ere, supplément (eranskin musikala) argitaratzen hasi zenean (22). Osaba aldizkariaren harpidedun zen. Eta eranskin musikalak argitaratzen hasi zirenetik, 1924tik 1929rainokoak bildu eta enkuadernatu egin zituen. Eta bilduma horretan ikusten da, nola kantu zaharren irudi guztiak gorriz azpimarratzen zituen, zinez irudien altxor aberatsa atereaz, ikerlariaren oinarri-datuen sendogarri nahiko zabala.

Lehenengo bi bertso-lerroak eginik omen daude

“a modo de marco pintoresco, en que se encuadra el asunto del cantar, sin que al parecer tenga nada que ver con él” (23).

Baina hau ere dio:

“no es absolutamente incoherente para con el asunto de la copla, sino que guarda con él estrechísima relación, en cuya percepción estriba, precisamente, mucho de la gracia estética del cantar” (24).

Berriro iritzi etno-estetikoak erabiltzen ditu, lotura akustikoa baizik ez duten koplak badaudela aipatzeraino.

Estetika aldetik berea aitortuko dio klasikoari baina iadanik hasten da aipatzen azken orduko abanguardia, arrazoiaz eta logikaz gain, beste prozedura lotutzaileak onartuko dituen, irudien enpleguan. Baina puntu hau zehatzago eta ugariago aipatuko digu gerrondoko saiakeretan, hala nola, “Problemas que plantea la Literatura oral vasca” (Deustuko Unibertsitatea, 1967an) (25), eta

(21) Id.: ‘La canción infantil’, Idaz-Lan Guztiak, 9 t., 23-40. or.

(22) *Gure Herria*, 1924tik 1929ra arteko “Supplément musical” eranskinak bildu eta enkuadernaturik dauzka, 338. orrialde.

(23) Id.: ‘La poesía popular vasca’, Idaz-Lan Guztiak, 1 t., 206. or.

(24) Id., ibid., 203. or.

(25) Id., ibid., 541-567. or.

“La psicología vasca a la luz de la poesía popular” (I Semana de Antropología Vasca, 1970ean) (26). Baina bi hitzaldi hauetaz geroago beste ataltxo bat ideki beharko dugu.

c) Bertsolariak

Dekorazio-olerkiaren eta koplazaharren aurkezpenean, aldaketa hain nabariak ez daude Bergarako konferentziatik liburura. Ez hala, ordea, bertsolaritzari dagozkionetan. Kokatzen du ahozko literaturaren barruan, literatura maila desberdina, baina estetika ezin-ukatua duena aitortzen diola ahozko literatura honi, eta preseski bertsolaritzari. Baina askoz gehiago du esateko geratzen zaiona, gero liburuan emango diguna, hain zuzen.

Kalifikaturik uzten du mintzaldian dioenaren maila:

“Por la brevedad del tiempo y por la extensión de la materia (y también por el carácter de mi conferencia, que, más bien que de estudio, tiende a ser de indicación de puntos de vista) en la obra del *bertsolari* no podré fijarme más que en algún puntito, y aun eso de paso, o a modo de ejemplo. Y tampoco podré del fenómeno del *bertsolarismo* decir todo cuanto quisiera” (27).

Gauza gehiago esan nahiean geratzen da. Aipatzen du estreinakoz Marcel Jousse-n liburua, beronetan apio hartuz aipatzen duela bat-bateko iardun poetikoa misio-lurretan eta Biblian. Eta nola gure herri-literaturan ematen diren ahozkotasunezko poesigintzaren fenomeno guztiak, batez ere bertsolaritzan. Hala nola memoria azkarra, bat-batean aritzeko trebezia, pentsamentuzko mugikortasun eta arintasuna, gaia laburbiltzeko abilezia, poemari batasuna emanez, eta azkenik adibide zerrenda luzea, generoak zehaztu gabe baina eredu desberdinak aipatuz... Guzti hau garatuago ematea izango da liburuaren ekarrietako bat.

Mintzaldiak azkenean, hamabi testu poetiko daramatza. Oartzungo campus-lanetan bilduak eskuarki. Berri-emaile oso kualifikatuak zituen: koplartizan Jose Manuel Lekuona, “Lexoti Zaharra” izan zuen iturri, eta berau Bergaran ere izan zen mintzaldiko adibideak kantatuz (28). Bertako koplazaharrak, toberak, Xenpelarren bertsoak, Kazkazurirenak, P.M. Otaño, J.K. Zapirain, Udarregi, Pello Errota biltzen ditu. Orduko Oartzungo bertso-sorta memorizatua da izan, Lexotik lekukotu ziona Manuel Lekuonari.

(26) Id., *ibid.*, 569-597. or.

(27) Id., *ibid.*, 215. or.

(28) Id., *ibid.*, 200. or.

3. Formulazio erabatekoa (1935)

Ahozko literaturaz den Manuel Lekuonaren liburu klasikoak hiru argitalpen izan ditu, edizio batetik besterako aldega guzuzak ugariago aipatzean dagoelarik. Izenburuan aldaketa badago hasteko: *Literatura oral euskérica* lehenengoak, eta *Literatura oral vasca* hurrengo biek (29).

Mamiari atxekiz, poesiaz gain, beste bi alderdi berri daude, mintzaldian hain landuak ez zirenak; 1) Ahozkotasunari buruzko xehetasunak, honen ezauzgarriak finkatuz eta garatuz; 2) Poesiaz gain, gero eta literatura genero gehiago sartzea literatur azpisailetan, hala nola teatroan eta erromantzeetan. Eta testuetan ere aldaketa handia dago, batez ere hirugarren argitalpenean, 1930eko bilduma eta kardaberaztarren artxibotiko zenbait pieza gehitzen dituelarik (30).

Generoen ordena ere aldatu egiten du liburuan Bergarako mintzalditik, bertolaritzarekin hasiz, eta gertakari honi emanez autorearen ustez eman behar zaion luze-zabala. Edukiaren aldetiko aldeari begiratzen badiogu, badu liburuak bigarren argitalpenean gauza berririk, lehengo edizioan ez dakarrenik. Besteak beste, aipagarrienak: atariko kontuetan sartzen du, “Notas geográficas”-en ondoren, lehen ez zegoen “Notas etnográficas”, “Antigüedad del vasco y de su cultura en el País” (31) Andoainen idatzia. Eta beste osagarri berri bat ere bai, “Técnicas de la improvisación” deitzen den ataltxoak (32), lehenengo argitalpenean ez zetorrena.

Metodologiaren aldetik, liburu honetan azpimarragarria da ahozkotasunari buruz Marcel Jousse-n teoriiez egiten duen erabilpena. Eta axaletik hasiz, zera dut esan beharra: Gasteizko Seminarioko bibliotekan aurkitu nuen osabak erabili zuen edizioa. Eta bertan aurkitu nuen, nola osabak, bere ohiturari eutsiz, lapitza gorritz azpimarratu zituela han eta hemen —arin xamar, hori bai— hainbat lerro eta perpausa, guk erabakigarri jotzen ditugunak. Era askotako gaiak daude azpimarratuak, baina ez gutxi ahozkotasunari dagozkionak (33). Oinoharretan Jousse aipatzeak agertzen badigu zein izan zen autorearen informazio-iturria, azpimarratze hauek hori bera sendotzen digute, eta zehatzago agertzen ere bai, antropologo frantsesaren eragina, batez ere beste kulturen ikuspegi zabala eta zehatza edukitzean eta beste herrietako ahozkotasun-gertakariekin konparaketa egin ahal izatean.

Ahozkotasunaren ezaugarri nagusiak markatuz hasiko da: a) artifizio erritmikoa hizkeran; b) memoriaren garapena poetaren eta entzulearen baitan; c)

(29) Bai ‘Añamendi’ bildumakoak, 45. z., 1964; eta berdin Idaz-Lan Guztiak, 1 t., 259. or. Izenburuak.

(30) Id.: Idaz-Lan Guztiak, 1 t., 492-540. or.

(31) Id.: Idaz-Lan Guztiak, 1 t., 260-261. or.

(32) Id., ibid., 307-311. or.

(33) M. JOUSSE: *Le Style oral rythmique et mnemotechnique chez les Verbo-moteurs*, ‘Archives de Philosophie’, Beauchesne, Paris, 1925. Gasteizko Seminarioko bibliotekan dago ale jakingarri hau, M. Lekuonak azpimarratua.

ahozko estiloko literatura lanean irudien eta ideien mugimendu azkarra eman ohi da; d) bat-bateko jardunak agintzen du testuen sorreran (34). Osagai haue-tako bakoitzaren agerpen teorikoa egingo digu Jousse-n liburua aipatuz, be-reziki aipamen biblikoak eta beste kulturetakoak egiteko denean, zitak espre-suki emanez (35).

Hurrengo atalean, ahozko literatura orokorra eta euskarazko herri-literatura ikertzen digu Manuel Lekuonak. Literaturako berriak ezezik, oralisten zientzi altxorra aipatzen du; eta ez gutxiago berak eginiko testu azterketak, fenome-noak xeheki deskribatuz. Hemen markatzen da ahozko estiloaren berezkota-suna, Manuel Lekuonaren ekarririk estimagarriena.

Ahozko literaturaren agerpenik adierazgarrienen artean, bertsolaritza az-tertzen digu lehenik. Lehenengo ikuspegia sozio-kulturatik egina da. Gero, pro-zeduren aldetik. Hurren, metrika alderdiak ukitzen dira. Ondoren historia ber-tsolaritzatik begiratuta. Esplikazio teorikotzat dauzka hauek egileak, azkenean, eranskin modura, propioki aukeratutako adibideak eskaintzen dituelarik. Su-posatzen du kultur estadio bat ongi finkatua, bertan parte hartzen dutenen ro-lak ongi ezagutzea herri-kultura berariaz aztertetik, prozedura herrikoien berri izatea, soporte psikologikoak menderatzea, testuak zehazki eta xehetasun guz-tietan deskribatzea, ikuspegi sozio-kulturaleraz jabetzea, prezeptibak eta arauak markatzea, fenomenoaren bilakabidea ezagutzea... Hitz batean, ahozkotasuna-ren inguruko kultura eta estetika ispilaraztea era zehatz eta sistematu batean.

Beste bi sail ezaugarrienetakoak, koplak zaharrak eta dekorazio olerkia, ez ditugu hemen errepikatuko, funtsean emanak daudenez Bergarako mintzaldian. Eta aipamen laburra eskaintzen die herri-antzerkiari eta erromantzei. Bazuen informaziorik puntu hauei buruz, batez ere kontapoesiari buruz, baina testuak jasotzetik urrats motxa eman zuen aipatu genero hauei buruzko agerpenean.

4. Gerrondoko saiakerak (1955-1970)

Gerraosteko lanak ditu hauek, kultur asteren baterako landuak. Hogei urte bazen liburua argitaratu zela. Eta gerraren eraginez, ahozko literatura utzi eta historia lanetara lerratu zen, hala beharrez (36). Gehiago ez zion ikerketa ber-riarik ia eskaini ahozko literaturari. Eta ospatzekotan ziren aste kulturalen hel-buruei begira, lanen bat eskatzen bazioten, ahozkotasunetik egina, Manuel Le-kuonak gogoz erantzungo zuen. Baina saiakera otina hartzen zaie hori dela eta eginiko mintzaldiei.

(34) Id.: Idaz-Lan Guztiak, 1 t., 262-263. or.

(35) Gehienik bi gai hauetan egiten ditu aipamenok: ahozkotasunaren ezaugarri nagusiak markatzerakoan, eta bertsolaritzaz mintzatzerakoan. Id., ibid., 270-297 eta 297-333. or.

(36) J.M. LEKUONA: Manuel Lekuona Etxabeguren,...: 'Bidagurutzean' atala.

Lehendik dakienaz ari dela dirudi, ondo menderatzen duen gai bati buruz hain zuzen, ikuspegia ez bada beste zulaketarik gabe. Horregatik deitzen diogu saiakerak direla gerrondoko ekarri hauek. Gaiaren tratamendua gerraurreko lanen antzekoa dute, baina gehiago sartzan ditu osagai historiko eta estetiko-kulturalak gaien tratamenduan. Idazlan hauek dira:

“Problemas que plantea la Literatura oral vasca”, Deustuko Unibertsitatean, 1967an (37); “La psicología vasca a la luz de la poesía popular” I Semana de Antropología, 1979 (38); eta “Santa Clara’ren kanta zahar bat eta humorismoa” (1955) (39).

Azkeneko kantu honen atalburu-izenak aipatzea nahikoa da diogunaz jabetzeko. Hala dio epigrafeetan:

“Kopla gotikoak”; “Ondarroan”; “Ondarroan eta Oiartzunen”; “Gotikotasuna”; “Arkeologi apur”; “Biaterioak”; “Ironi apur”; “Metrika-apur”; “Aha-paldiak” (eta interesgarria hemen bihurkiaz dioena); “Egokitasun”, “Pinturatasun”, “Humoretasun” eta “Humoretasuna bertsoarietan”.

Garbi dago, saiakera honetan sartzan duela bere Lasarte eta Kalagurri ikaslanen ikuspegi historiko-estetikoa, eta ez hainbeste literatura-azterketa, bihurkiarena salbu (40).

Gauza jakina da, Manuel Lekuona berriro gai hauetaz arduratzen dela Oiartzuna, azken urteak igarotzera, etorritakoan. Nahiz eta zahartuta eginiko lanak izan, ez nuke esango baztertzekoak direnik. Zenbait ñabardura badute lan hauek, batez ere gerraurreko zenbait gai ugariago eta zuzenago formulatzerakoan. Baina metodologiaren aldetik ez dakarte hainbestearainoko aldaketarik, eta bere horretan uztea dela uste dugu gauzarik egokiena.

II. ONDORIO METODOLOGIKOAK

Ikerketaren nondik norakoak ematen digu helduleku, hemen eta orain metodologiaren hari nagusiak finka eta heda ditzagun.

1. Metodo induktiboa datu lanketarako

1.1. Gasteizen irudikatzen da Manuel Lekuonaren ikerkuntz irudia eta maila, batez ere herri-literaturaren ikerketei dagozkienetan. Bokazioduna zen irakaskuntzarako, hoguei urtez irakatsi zuelarik ahozko literatura eta hizkuntza

(37) M. LEKUONA: Idaz-Lan Guztiak, I t., 541-567. or.

(38) Id., ibid., 569-597. or.

(39) Id., ibid., 9 t., 255-283. or.

(40) Id., ibid., 272-274. or.

Gasteizko Seminarioan. Landa-lanetara ohiturik zegoen, bai bakarka, bai taldean, batez ere ikasleekin batera. Honez gain, "Lyceum Cassiciacum" taldekoa zen, A. Pildain, J.M. Barandiaran eta L. Araviotorrerekin batera. Astean bitan biltzen ziren, bakoitzak orrialde batzuk aurkeztuz, norberak zituen zaletasun eta lantzen zituen alorren arabera. Eta esan daiteke, bilera eta taldelan hauek zerkusi ederra izan zutela Manuel Lekuonarengan, honen ikertzeko eran, idazkeran eta zereginari gogor eusteko gogoan (41).

1.2. "Eusko-Folklore Elkarte"-n partaide eta lankide ezezik, ikertzaile ere badenez lehenengo zenbakitik, Manuel Lekuonaren metodologia *Eusko-Folklore*-koa bera da funtsean. Ikerlari folklorista baten jarrera du, eta beronen ekintza berberak egiten ditu gaia aurkitzean, sailkatzean, deskribatzean, teoria bihurtzerakoan, kultur konparaketak egiterakoan.

1.3. Metodoa aplikatzeko zenbait urrats:

a) Zer bildu behar den: sinesteak, leiendak, ipuinak, alegiak, herri-sen-dakuntzaren errezetak, konjuruen formulak, kantuak, esakerak, asmakizunak, esaldi klitxetuak, atsotitzak, leku-izenak, errituak, ohiturak, umeen jolasketak... Eta ikerku behar dira, herriak bere sentipen jator eta artistikoak adierazteko dituen baliapideak.

b) Non bilatu behar dituen materiale folkloriko horiek: gizartearen azpi-azpian, gure Herriaren harpean, gaurko kulturaren eragin suntsitzailea oraindik oxta-oxta senti ohi den azpi hartan.

c) Nola bildu behar diren: kantuei buruz arau partikular hau ematen da: kantua, bere letra eta musikarekin bildu behar da bi hauek elkarren osagarri dira, eta elkarrekin behar dute joan.

d) Ikerketa sistematikoki osabetetzeko, galdekizunak eta egitasmoak prestatzen dira, galdera zerrendak dira, sistematikoki ordenatuak. J.M. Barandiaranek 1920an paratu zuen galde-sorta hau: "Literatura oral del pueblo vasco", besteak beste.

e) Goragoko ikuspegia, zientzibidea:

"El investigador que quiera realizar labor más elevada y obtener resultados verdaderamente científicos, ha de tender su mirada sobre el conjunto de las manifestaciones populares, ha de realizar estudios comparativos y familiarizarse con juicios y operaciones, de carácter más general si se quiere, pero siempre ajustadas a las realidades que estudia. Así logrará adquirir conocimientos precisos, a la vez que profundos, acerca de la literatura oral y gustos populares, descubrir leyes psicológicas y recomponer antiquísimas culturas de la humanidad" (42).

(41) L. BARANDIARAN IRIZAR: *Jose Miguel de Barandiaran, Patriarca de la Cultura Vasca*, 'Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones', San Sebastian, 1976, 107. or. eta hur.

(42) 'Anuario de Eusko-Folklore', 1 (1921), 20. or.

1.4. Testuen efektu guztiak xeheki deskribatuz, bai hitzen aldetik, bai hotsen aldetik, bai erritmoen aldetik, bai gorputz espresioen aldetik. Eta gainera, azterketa hori, zabala bezain zehatza, eskolaren eta “Sociedad de Eusko-Folklore”-ren barruan. Azterketa eta gogoetak ahalik eta gehien lantaldeen barruan eginak. Eskakizun baten barruan, eta bide berriak urratzen dituztenen kontzientzipean.

2. Metodo deduktiboa teorizazioan

Ikaslan konparatiboak egiteko eta hemengoa zabalagoko beste ikuspegi, irizpide eta lanetara jartzeko, laguntza paregabea izan zuen Manuel Lekuonak gorago aipatu dugun Marcel Jousse-n idazki nagusia, *Le style oral* deiturikoa, egilearen lehenengo lana eta idazlan handi bakarra (43).

Gaur egun, ahozko estiloa aurkitu duen autore bezala kontsideratzen da. Baina, behar bada, zehatzago litzateke, *gestuaren antropologia* aurkitu duena esatea, mimismoaren antropologia delarik ikerle honen lanen ezaugarri berezia (44). Eta gizonaren egitura siko-fisiologikoa oinarritzen denez ikerketa, herrialde guztietarako baliagarri gertatzen da dakarren ikuspegia. Unibertsalismo honi esker bildu ahal izan ditu idazlan honetan hainbat liburutako zitazioak, zitazioz osaturiko mosaiko bat bilakatzen delarik liburua.

Hortik du, hain zuzen, bere unibertsaltasuna eta bere aberastasuna.

Berrehundik gora dira Jousse-k bere helbururako iturri modura erabiltzen dituen autoreak, eta beste hainbeste eta gehiago autoreon liburuen tituluak (45). Bestalde, gure ikuspegiarako azpimarragarri da, era askotako medio etnikoak aipatzen direla Jousse-n liburuan, nortasun eta historia handikoak gainera: akantiak, afganoak, amerindioak, arabeak, berebereak, boskimanak, txinoak, eskimalak, etiopeak, malgatxeak, hego eslaboak, tuaregak, turkoak eta abar (46).

Informazio luze eta zehatza. Eta hau guztia biltzen du ahozko estiloaren oinarri antropologikoa finkatzeko eta ahozko estiloak dituen alderdi erritmi-koak, sozialak, indibidualak, fakultate mnemonikoak, prozedurak eta estilistika agerrarazteko. Hitz batean, ikerlari ospetsuen andana, hauen liburuen ikuspegi multidisziplinarra, medio etniko sonatuaren lekukotza, eta ahozkotasanaren ezaugarri preziagarrienak.

Manuel Lekuonari, ikerketan aurrera egiteko, antropologo frantsesaren ekarpen teorikoa sendogarri gertatzen zaio eta argigarri. Gasteizen emaniko le-

(43) *Le Style oral* liburuaren beste edizio bat da, ‘Fondation Marcel Jousse’ izenekoak argitaratua, ‘Le Centurion’, Paris, 1981, G. BARON: *Introduction*, 3. or.

(44) *Ibid.*

(45) *Ibid.*, 335-341 or. Aipaturiko autoreen zerrenda.

(46) *Ibid.*, 342 or.: Jousse-ren idazlanean aipatzen diren medio etnikoen taula.

hen urratsek konfirmazio bat izan zuten, euskal autoreak antzemanikoa ziurtatuz eta bermatuz. Eta argibidea ere izan zuen Manuelek, balio zientifikoak oinarritutako ikuspegi bat hemengo mundu garrantzizko bezain gaizki ulertuari aplikatzeko.

Norabide jakinagoa du frantsesak euskaldunak baino. Hark ahozko estiloa du helburu, zehazki hartua; eta honek ahozko literatura Euskal Herrian ematen den arabera. Hala ere, batak eta besteak ahozkotasanaren inguru biltzen dute beren ikuspegia.

Lekuonak teorizatu egiten du, ahozko literaturaren ezaugarriak markatze alde. Jousse-k, berriz, bestelako eginkizuna du begiaurrean: ahozkoaren antropologiatik gestuen antropologia gorpuztea. Hala ere, informazio ezinhobeak dakarkio Lekuonari, bere ahozko literaturaren lau ezaugarri nagusiak finkatzeko, agertzeko eta konparatzeko. Alderdi teorikoak jasotzen ditu Pariseko irakaslearengandik, eta konprobaketak egiteko behar diren berriak, bai pedagogiatik, bai psikologiatik, kritika literariotik, estilologiatik, mintzairaren antropologiatik, historiati... Oinarri zabalak oiartzuar autorearentzat.

Aipamen berezia egin behar diogu bertsolaritzari, agertuz zer den Lekuonak aukeratzen duena gai honen osagarri antropologo frantsesaren liburutik. Ahozko literaturaz orokorki ari denean, eta preseski bertsolaritzaz ari denean ere, *Le style oral* liburuak dakarkio informazio zabala, klasikoetatik, Bibliatik, aztertuta dauden medio etnikoetatik, kanpokoaz hemengoa argituz, eta gertakaria berberak hemen ere ematen direla egiaztatuz.

Metodo deduktiboa erabiliz, teorizazio mailako alderdi zabalagoak finkatzeko, era zientifikoan finkatu ere, Jousse-ren liburua iturri zehatza bezain aberatsa gertatu da oiartzuarentzat. Ahozko estiloaren teoriak ematen dio bide medio etniko desberdinetan eta gurean ere ematen dena elkarrekin konparatzeko, ahozkotasanaren ezaugarriak markatzeko, bertsolaritzaren kontestu berarizkoa bereizteko eta balioztatzeke. Dedukzio lan zehatza eta aberatsa egiten digu Lekuonak, Jousse-ren teorian apio hartuz.

3. Metodo induktibo-deduktiboa interpretazioan

Gerra zibilak bidagurutz batean jarri zuen Manuel Lekuona. Ezkutuan eta erbestealdian, hizkuntza eta literatura utzi eta historiako gaietan murgildu beharra etorri zitzaioan. Eta etno-historiako ikerbidea hartzen du, eliz historia lokalean bereziki sartuz eta aurreratuz.

Idatzizko iturriez baliatzen da, artxibo lanetan hogeitaz aritu zenez. Baina lagungarri joko ditu dokumentuek aipatzen ez dituzten hainbat gauza garrantzizko, hala nola komunikazioak, erakundeak, eraikuntza lokalak, salerosketak, industria, demografia, hizkuntza eta, zer esanik ez, ahozko tradizioa.

Etno-historian Manuel Lekuonak beti egingo du ahozko tradizioaren aipamena. Baina beti etno-historiaren argibiderako. Eta herri-poesiaz edo mintzo denean, ez du gaztetako zorrotasunik indukziorako, ez eta teorizazio-lanik ere, prinzipio orokorretan zerbait berria esateko. Buruz dakienetik ari da, saiakera eitea dutelarik garai honetako lanok. Eta saiakera hauen helburua ez da literatura markatzea, baizik eta da etno-historiaren alderdiren bat esenplifikatzea, hala nola sikologia, etnografia, arte plastikoak, ahozko tradizioa.

Calahorrako azken urteetan idatzi zuen 'Santa Klararen kanta zahar bat eta humorismoa'. Badute kantu hauek indukziotik, azterketa zehatza eginez eta konstatazio jakingarriak aipatuz. Gutxiena duzu ordea, hau. Gehiena arte plastikoetatik hartzen du eta gutxiago etnografiatik. Autoreak landurik daukan etno-historiatik baliabideak eskaintzen ditu testua girotzeko, kontestu barruan jartzeko, interpretazio artistiko egokia proposatzeko. Eta poematxoa ikusten da ahaide dituen lauki eta dekorazioekin bateratuz eta erkatuz. Zientzi arloari baino gehiago begiratzen zaio saiakerari.

* * *

Arrakastatsua izan bada Manuel Lekuonak ahozko literaturaz idatzirikoa, erabili zuen metodologiak badu zerikusi arrakasta horretan. Bereziki aberatsa zen orduko campus-lana, bai Lekuonak berak egina, bai Azkuek, Donostiak, Nehor eta Dufok eginikoa. Begi zolia zuen autoreak, eta 'Eusko-Folklore'-ko kide aipatuenetakoa izan zen, taldeko metodologia hain zehazki bereganatu zuena. Eta teorizaziorako formulatzaile trebea ere agertu zen, Euskal Herriko ahozkotasanari tratamendu aurreratuen emanetz garaiko ikerlanetan. Eta beti, hemengo etnografia eta historia hain ongi ezagutzetik zetorkion trebezia ahozko estiloaren interpretaziorako.

Hor datzala esan daiteke, Manuel Lekuona euskal oralisten aintzindari izateko arrazoia.

**LES TRADITIONS DE STYLE ORAL:
NAISSANCE, MÉMORISATION ET TRANSMISSION
D'APRÈS LES TRAVAUX ANTHROPOLOGIQUES
DE MARCEL JOUSSE**

Oiartzun, 29-12-1994

Yves Beaupérin

INTRODUCTION

Les lois anthropologiques...

Nous avons expliqué, dans notre précédente conférence, que le grand apport de l'Anthropologie du Geste de Marcel Jousse —et ce par quoi cette oeuvre reste d'une actualité permanente— est d'avoir su en rapprochant la diversité des faits ethniques, relatifs aux traditions de style oral, dégager l'universalité des lois anthropologiques qui régissent ces mêmes traditions de style oral. L'oeuvre anthropologique de Marcel Jousse est, en effet, essentiellement d'ordre scientifique. Sa méthode d'investigation, basée sur l'observation attentive de la nature, des enregistrements du laboratoire expérimental aux manifestations spontanées du laboratoire ethnique, se laisse guider uniquement par "l'implacable logique des faits" dans une soumission constante au réel. Elle lui permet d'induire de l'observation d'une multitude de faits ethniques les lois organisatrices.

...des lignes de plus grande pente...

Mais il ne faut pas se tromper sur le sens exact de ce terme de loi utilisé par Marcel Jousse. Ce sont, en effet, des lois humaines et non pas des lois physiques. Autant les lois physiques relèvent d'une causalité rigoureuse, —les mêmes causes produisant toujours les mêmes effets— autant les lois anthropologiques échappent au déterminisme de cette causalité parce qu'elles portent sur l'Homme, être vivant, libre et intelligent, capable, ne serait-ce que par paresse, de se soustraire à ces lois, mais aussi sur l'Homme, être social et socialisé, soumis aux fortes pressions du milieu ethnique auquel il appartient. Mar-

cel Jousse qualifie ces lois anthropologiques *de lignes de plus grande pente* par lesquelles tendent à s'écouler spontanément les mécanismes de la connaissance, de la mémoire et de l'expression humaines. Cette expression de *lignes de plus grande pente* souligne, à la fois, le caractère quasi inéluctable de ces lois et le champ laissé à la liberté humaine de s'y conformer ou de s'y soustraire par une inhibition plus ou moins grande, renforcée, le plus souvent, par le milieu social. Les lois anthropologiques que nous allons maintenant décrire, à la suite de Marcel Jousse, sont donc des lois générales, susceptibles d'adaptations et de mises en oeuvre diverses, selon les époques et les lieux divers.

...pour une cristallisation des perles-leçons

Ces lois anthropologiques président à la naissance et à la transmission des traditions de style oral. Elles constituent la réponse spontanée —et souvent totalement inconsciente— de l'Homme aux trois grands problèmes que se pose l'Anthropologie du Geste de Marcel Jousse: le problème de la connaissance du Cosmos, le problème de la mémorisation de cette connaissance et celui de sa transmission. Il est important de souligner avec force le caractère essentiellement mnémonique de ces lois. Toute expression humaine qui obéit à ces lois acquiert une aptitude naturelle à être mémorisable. La Mémoire qui en découle est celle que nous avons décrite dans la précédente conférence comme étant la caractéristique des milieux de style oral: mémoire absorbante, capable après une seule audition de retenir par coeur des récitations, mémoire efficace et littérale, capable de retenir le mot-à-mot des récitations, mémoire prodigieuse par la quantité de récitations retenues et, précisons-le, mémoire intelligente. Ces lois mnémoniques sont au nombre de trois:

loi du rythmisme,

loi du bilatéralisme,

loi du formulisme.

Ces lois anthropologiques sont des forces cristallisantes qui, à l'oeuvre dans un milieu ethnique donné, vont donner naissance, lentement et séculièrement, à de vivantes perles-leçons que les procédés mnémotechniques —étudiés également par Jousse mais dont nous ne parlerons pas ici— vont enfilet en colliers-compteurs.

Avant de successiver devant vous l'étude rapide de ces trois grandes lois, permettez-moi de vous en donner un exemple méthodologique, proposé par Marcel Jousse lui-même. Il s'agit d'une perle-leçon tirée des Évangiles et qui est la parabole de la Maison sur la pierre et la Maison sur le sable:

Récitatif 1

Quiconque apprend mes leçons que voici
 et qui fait celles-ci
 à quoi sera-t-il comparable?

A un homme,
 un sage
 qui a bâti sa maison sur la pierre.

Et la pluie est tombée,
 les torrents sont venus,
 Et les vents ont soufflé
 et se sont déchaînés
 contre cette maison.

Et elle ne s'est pas renversée
 car elle était fondée sur la pierre.

Récitatif 2

Quiconque apprend mes leçons que voici
 et qui ne fait pas celles-ci
 à quoi sera-t-il comparable?

A un homme,
 un fou
 qui a bâti sa maison sur le sable.

Et la pluie est tombée,
 les torrents sont venus,
 Et les vents ont soufflé
 et se sont déchaînés
 contre cette maison.

Et elle s'est renversée
 et l'écroulement fut vaste.

1. LE RYTHMISME**Le rythmo-mimisme***Le rejeu du geste caractéristique*

Ce qui frappe, quand on observe, aussi bien l'homme spontané d'un milieu de style oral que l'enfant, c'est sa tendance instinctive à imiter, ou plus exactement à mimer par tout son corps et surtout par ses mains, chacun des êtres et des objets qui l'entourent. Ce recours au geste mimismologique est ce que Jousse appelle "la saisie et la reproduction du geste caractéristique", c'est-à-

dire la saisie et la reproduction du geste propre à une chose qui fait qu'elle est elle-même et non une autre. Le serpent? c'est cette chose qui fait... et l'index de la main droite pointé en avant dessine la démarche sinueuse du reptile, tandis que la bouche reproduit son sifflement caractéristique. La femme? c'est celle qui... et les deux mains, glissant le long de la tête, viennent matérialiser sa longue chevelure ou son voile. Le feu? c'est ce qui... et les doigts, s'agitant vivement pendant que les mains montent et descendent rapidement, évoquent la danse ardente de la flamme. Etc. De là pourquoi on dit communément que ces peuples *dansent* toujours. Tout simplement, ils s'expriment spontanément avec tout leur corps. Nous sommes là en présence de la loi la plus fondamentale de la Mécanique humaine: la loi du **Rythmo-mimisme**, sur laquelle repose toute l'Anthropologie du Geste de Marcel Jousse.

Le jeu de l'interaction

Une observation plus attentive de cette gesticulation significative nous révèle qu'elle est fondamentalement interactionnelle. En effet, les êtres et les objets de l'univers ne sont pas isolés mais interagissent les uns sur les autres. Ils ne propulsent donc pas uniquement des gestes caractéristiques mais aussi des gestes transitoires. Le feu, ce n'est pas uniquement ce qui propulse cette danse caractéristique, c'est aussi ce qui brûle le bois, rougit le fer, fond la cire, réchauffe l'homme, fait bouillir l'eau, etc. Partout nous avons des interactions, c'est-à-dire:

Le feu	brûle	le bois
Le feu	rougit	le fer
Un AGENT	AGISSANT	UN AGI

“L'élément essentiel du Cosmos, c'est une action qui agit sur une autre action. C'est ce que nous avons appelé le Triphasisme.

“Ce peloton d'énergie, que nous appelons l'agent, agit d'une certaine manière sur un autre peloton d'énergie que nous appelons l'Agi.

...

“Il n'y a pas de force, d'énergie, ou si l'on veut de complexe énergétique séparé. Toujours ce complexe interagit sous la forme triphasée:

AGENT   AGISSANT   AGI.”

(Marcel Jousse, *L'Anthropologie du Geste*, Gallimard, pp.46-47)

Pour Jousse, AGENT, AGISSANT, AGI, sont des phases de l'interaction. D'où le terme de triphasisme interactionnel utilisé par lui.

L'homme qui mime saisit donc également ces interactions et les rejoue en gestes propositionnels. Transposés dans la gesticulation laryngo-buccale qu'est le langage, ils déterminent la structure fondamentale de nos phrases:

SUJET VERBE COMPLÉMENT

Rejeu mimismo-cinétique et rejeu mimismo-phonétique

Lorsque le rejeu des interactions cosmologiques est rejoué par l'Anthropos, avec les gestes de tout son corps et spécifiquement de ses mains, Marcel Jousse parle de **rejeu mimismo-cinétique**. Lorsque le rejeu des interactions cosmologiques est rejoué par l'Anthropos, avec les gestes de sa gorge, Marcel Jousse parle de **rejeu mimismo-phonétique**.

Rôle mnémonique et intelligent du geste

Théodule Ribot avait énoncé une loi de la mémoire, que Jousse a reprise à son compte, en la modifiant légèrement, pour en faire la loi Ribot-Jousse:

“Un état psycho-physiologique est d'autant plus facile à faire renaître qu'il importe avec lui un plus grand nombre d'éléments moteurs.”

Le milieu palestinien avait reconnu lui aussi la nécessité du globalisme gestuel pour la mémorisation puisqu'il recommande de mémoriser la Tôrâh avec les 248 membres de son corps. C'est dire l'importance mnémonique du geste:

“C'est la grande loi de la mémoire: plus vous faites les gestes larges, plus le rejeu est facile. Le rejeu, c'est ce que nous appelons la mémoire, un point, c'est tout... Si quelqu'un dit: «Je ne veux pas réciter les récitatifs en faisant des gestes...», libre à vous! Seulement la mémoire sera d'autant diminuée.”

(Marcel Jousse, *Laboratoire de Rythmo-pédagogie*, 6)

A côté du rôle mnémonique du geste, soulignons également son rôle intelligent. La grande maladie du langage, diagnostiquée par Jousse, est l'algébrose, lorsque les mots ne sont plus que des étiquettes vides qui ne font plus appel, chez celui qui parle, à de l'expérience vécue et qui ne renvoie pas celui qui écoute à de l'expérience également vécue. Le geste rythmo-mimismo-logique est un moyen de lutter contre cette algébrose, en rattachant le mot à sa racine gestuelle.

Le rythme-énergétisme*Le rythme-phasisme*

Or la mécanique humaine est essentiellement énergétique, donc explosive donc rythmique.

“L’anthropos est un être vivant, c’est-à-dire un mécanisme auto-explosif à des intervalles biologiquement équivalents” (Marcel Jousse, *L’Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 146)

Chacune des phases de l’interaction cosmologique, qui est propulsée par une explosion énergétique cosmologique sera rejouée par un geste anthropologique propulsé, lui aussi, par une explosion énergétique biologique.

“Chaque phase est propulsée par une onde de l’énergie vivante. C’est le **rythmo-phasisme**” (Marcel Jousse, *L’Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 141)

Le rythmo-phasisme est le rythme fondamental de l’expression humaine. Il est constitué par le retour, à des intervalles biologiquement équivalents, de l’explosion énergétique qui propulse chacune des trois phases.

“En saisissant cette interaction
je saisis autre chose aussi. Vous me direz le vers classique:

“Mets ta main sur mon coeur
et vois comme il tressaille au nom de son vainqueur”

Ce n’est pas seulement mon coeur qui tressaille, c’est tout mon être qui tressaille ici, qui tressaille là, qui tressaille là. Le peuplier, oh, voilà que je deviens peuplier, je deviens frissonnant, je deviens feuillant.

	fait frissonner	
Le peuplier		ses feuilles

En saisissant cela jusqu’au tréfonds de mon organisme, je saisis les explosions, et c’est cela que j’ai découvert sous le nom d’explosion énergétique.

“C’est simplement notre énergie vivante, nerveuse...”

“Bien des fois, quand je pense (il faut évidemment un certain entraînement pour le saisir), je prends conscience d’une sorte de soubresaut à chacune des phases de l’interaction. Comprenez-vous pourquoi je vous dis qu’il ne faut pas étudier l’expression humaine «grammaticalement». Il faut l’étudier d’abord «chosalement» vitalement. Alors vous sentez le mécanisme d’explosion sous forme d’énergie qui déflagre à certains intervalles.”

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 11 mars 1954, 9.º cours, pp. 302-304)

“Quand sur ces mécanisme gestuels, vous allez avoir des mots, ce sera rendu pour vous plus saillant puisque nous ne faisons attention qu’aux mots. Mais les choses, quand nous les avons en nous, suivent exactement ce rythme.

“Si bien qu’à l’intérieur de moi, quand je pense, c’est-à-dire quand je rejoue microscopiquement les choses, par exemple: le moineau picore le grain que je vois sous la forme d’épi, je sens en moi l’explosion du mimème du passereau, l’explosion de donner un coup de bec, l’explosion d’être un épi”.

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 19 mars 1953, 10.º cours, pp. 287-288)

Le rythme-explosisme

Le rythme-explosisme qui est intensité

L'explosion énergétique qui propulse chaque phase de l'interaction

“se développe, pour ainsi dire, en trois stades que nous pouvons appeler le stade inchoactif le stade explosif et le stade dégressif

“Le Mimismo-cinétisme comme le Mimismo-phonétisme, nous fait donc assister, dans chacune de ses interactions, à trois explosions énergétiques, qui constituent le Rythmo-explosisme ou rythme d'intensité. “C'est le rythme fondamental et toujours présent. “Grâce à ce rythme-explosisme, un mimème s'amorce, explose et s'évanouit en amorçant un autre mimème qui, à son tour, explose et s'évanouit. “Et ainsi de suite, indéfiniment”. (Marcel Jousse, *L'Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 144-145)

Le rythme-explosisme qui se fait durée

“Le mimisme global est donc essentiellement et inévitablement rythmé par ce «rythme d'intensité». Naturellement, l'explosion énergétique se développe dans le temps et donne ainsi un second rythme, mais dérivé du premier et qui est le «rythme de durée»...”

“Le rythme global est donc intensité et secondairement durée. Quand cela explose plus fort, cela dure plus longtemps sauf quand il y a un soubresaut rapide.

“Les stades intensifs de chaque phase ont, en effet, une tendance à durer plus que les deux stades faibles que sont le stade inchoatif et le stade dégressif.”
(Marcel Jousse, *L'Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 145)

“**Intensité et durée** coïncident. Mais c'est toujours la durée qui vient, secondairement, s'étendre sous l'accent primordial d'intensité. L'intensité a le primat sur la durée. L'explosion rythmique de l'énergie crée le temps.”

(Marcel Jousse, *L'Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 150)

Le rythme-explosisme du français

“La langue française, parmi toutes les langues que j'ai observées, est la seule qui a cette douceur souveraine et dont l'intensité semble s'épanouir uniquement en durée... Cette douceur unique du français permet, ainsi, à notre langue, de transporter l'intensification de la syllabe traditionnelle sur telle ou telle autre syllabe pour en préciser et en accuser le sémantisme.

“Cependant l'intensification de la syllabe traditionnelle est si profondément ancrée qu'elle continue, peu ou prou, le rythme normal d'intensité et de durée malgré l'explosion sémantiquement transitoire de l'autre syllabe.

“C’est ce phénomène d’automatisme, mainteneur de la durée, qui avait incité, naguère, certains poètes symbolistes et rythmeurs superficiels à affirmer que le rythme stable du français était le rythme de durée, ce qui est faux.

“Le rythme primordial du français est un rythme d’énergie explosant doucement sur la dernière syllabe de chaque phase et de chaque élément de phase qui n’est pas une semi-muette”

“(Marcel Jousse, *L’Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 152)

Le rythme-vocalisme

Tout geste humain, qu’il soit mimismo-cinétique ou qu’il soit mimismo-phonétique est soumis à la loi fondamentale de l’explosion énergétique qui propulse ce geste en déflagrant à des intervalles biologiquement équivalents.

Cette propulsion énergétique du geste corporel-manuel ou laryngo-buccal constitue le rythme d’intensité s’épanouissant en rythme de durée.

Rythme d’intensité et de durée sont donc deux caractéristiques communes au geste corporel-manuel et au geste laryngo-buccal.

“Mais (le) geste laryngo-buccal n’est pas, comme le geste corporel-manuel, un mécanisme silencieux. Il profère des sons, ou mieux des mimèmes sonores à des hauteurs indéfiniment variables.

“Ces mimèmes sonores ajoutent donc, au geste laryngo-buccal, des caractéristiques nouvelles: les timbres et les hauteurs.”

(Marcel Jousse, *L’Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 155)

Ces quatre rythmes du geste laryngo-buccal:

- rythme d’intensité,
- rythme de durée
- rythme de timbre
- rythme de hauteur

s’imbriquent, intimement et indéchirablement, dans toutes les langues du monde, à n’importe quelle époque donnée, et restent omniprésents, même si l’un ou l’autre de ces rythmes prend le primat d’une langue à une autre.

Le rythme de timbre

“Le français ne forme pas spontanément des schèmes rythmiques dont les balancements se rythment, d’une façon aisément perceptible, selon le mètre des timbres vocaliques”.

(Marcel Jousse, *L’Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 162)

Il est donc moins aisé de faire sentir à un Français ce qu’est le rythme de timbre.

“Il n’en est pas de même de l’arabe par exemple, dont la rythmique et la métrique, comme celles des Grecs et des Latins, sont fondées sur le timbre vocalique auquel vient s’ajouter la sensation de durée.”

(Marcel Jousse, *L’Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 162)

Le timbre vocalique consiste à émettre les sons dans deux registres: l’aigu et le grave par une position différente des muscles laryngo-buccaux.

Exemples en français:

patte - pâte

jeune - jeûne

mi - mie

je jouai - je jouais

“Cette variété de timbre va jouer comme discriminant dans les significations. Ainsi, en français, pate et pâte, jeune et jeûne. Des langues comme le latin, le grec ancien, l’indo-européen, l’arabe, etc se servent de ces différences de timbre au point de vue sémantique.”

(Marcel Jousse, *L’Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 158)

“... (les) vocalismes de timbre, différenciés en grave et en aigu, peuvent présenter automatiquement des consécutives fortuites qui, en se régularisant et en se reproduisant, forment des rythmo-vocalismes comparables à ceux (de cette) phrase française:

“Vois si la mie de ce pain n’a pas l’âpre rugueux de la croûte.”

(Marcel Jousse, *L’Anthropologie du Geste*, Gallimard, pp. 157-158)

Le rythme de hauteur

“Nous le constatons quotidiennement et universellement, la parole humaine n’est pas naturellement proférée recto tono. Ce serait une impossibilité biologique et un non-sens anthropologique. Cela n’existe donc nulle part.

“Une des raisons primordiales, entre beaucoup d’autres, c’est que toutes les langues ont commencé par le mimismo-phonétisme. L’anthropos a d’abord mimé, à des hauteurs mélodiques différentes, le son des êtres et des choses. Ainsi le chat-huant, par exemple, ne dit pas oul oul à la même hauteur mélodique que le coucou révèle son nom cou cou avec un petit timbre si caractéristique et un peu enroué.”

(Marcel Jousse, *L’Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 158)

“Si nous, Français, nous voulions sentir à peu près ce que c’est le rythme de hauteur, nous n’aurions qu’à prendre nos interrogations qui jouent sur la hauteur:

“Revient-il? S’en va-t-il? Le prend-il? Le tient-il?”

“Nous avons là affaire à quatre anapestes de hauteur et nous pourrions faire toute une série de pieds rythmiques avec ce principe de rythmique de hauteur.”

(Marcel Jousse, *L’Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 159)

Le rythmo-mélodisme

La mélodie naturelle du langage

Un autre fait universel et facilement observable est, que dans tous ces milieux de style oral, les récitations ne sont jamais “causées” mais “rythmo-mé-lodiées”.

“La mélodie intervient comme une compagne naturelle du langage dans nos langues africaines... La vraie parole humaine s'exprime dans le rythme mélodique dont elle reçoit sa puissance attractive et persuasive.”

comme le soulignait Mgr Anselme T. Sanon, évêque de Bobo-Dioulasso (Burkina-Faso)

dans la revue *Afrique et Parole*, n.º 48, p. 22

“La mélodie est une chose normale et naturelle. on ne peut pas prononcer des phrases sans mélodie, car c'est la physiologie même qui commence à moduler la mélodie sur les lèvres... Écoutez parler un Chinois, écoutez un Amérindien de l'Arizona, écoutez un Anglais, écoutez un Français, ils n'ont pas là même mélodie, mais ils ont tout de même, tous, des mélodies, et diverses de province à province, et même, d'individu à individu... Il est extrêmement difficile de tuer la mélodie de notre voix pour en faire une lecture recto tono. Nous ne pouvons pratiquement pas faire du recto tono parce que nous sommes des êtres vivants.”

(Marcel Jousse, *L'Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 165)

Des êtres vivants, c'est-à-dire des êtres rythmisés dont la voix ne peut échapper à la grande loi de l'explosion de l'énergie vitale à des intervalles biologiquement équivalents; c'est-à dire aussi, des êtres dont l'intelligence et l'affectivité s'investissent dans les mots prononcés et font jaillir la mélodie du sens même des mots.

Le sémantico-mélodisme

Cette mélodie naturelle du langage est donc indissociablement une rythmo-mélodie et une sémantico-mélodie.

“Cette sémantico-mélodie ne se plaque pas du dehors comme les notes graphiquement musicales, sur des mots graphiquement manuscrits. La signification se fait mélodisation. Nous disons et dans son sens fort: «elle se fait». Nul besoin de la faire et nulle possibilité de l'empêcher...”

(Marcel Jousse, *L'Anthropologie du Geste*, Gallimard, p.166)

La mélodie est la parole elle-même, vivante, sentante et connaissante. Il s'agit de tout autre chose que la psalmodie passe-partout et banalisante.

Le rythme-mélodisme mnémonique

La mélodisation de la parole humaine, parce qu'elle est rythmique et sémantique, est puissamment mnémonique. On comprend que tous les milieux traditionnels l'aient spontanément et intelligemment utilisée dans le transport de leurs récitations. Le milieu ethnique palestinien, lui-même, se conformait à cette maxime, rappelée par Marcel Jousse dans son ouvrage *Les Rabbis d'Israël* (1):

“Quiconque dit le Mikrâ sans mélodie et la Mishnâh sans psalmodie celui-là l'Écriture en dit: “Et certes Je leur ai donné des préceptes qui ne sont pas beaux.” (Megillah, 32)

Fidèle à cette règle, Rabbi Iéshoua de Nazareth n'a pas “prêché” son évangile mais bien rythme-mélodié ses leçons, avec une mélodie traditionnelle propre à chaque genre littéraire.

2. LE BILATÉRALISME**La structure triplement bilatérale du corps humain**

Que fait le petit enfant qui doit réciter une leçon? Il se balance sur ses jambes. Partout, dans la plupart des milieux où l'on transporte les textes par oral, les récitateurs se balancent, soit de gauche à droite, soit d'arrière en avant, soit de bas en haut.

Ce balancement corporel découle de la structure bilatérale du corps humain. L'homme est un être triplement bilatéral: il a une gauche et une droite, un arrière et un avant, un bas et un haut.

“L'homme est un être à deux battants, et quand donc il s'exprime globalement, il balance son expression suivant la conformité de son corps. La loi du Mimisme ne peut se débiter que conformément à la structure humaine. De même qu'il marche en se balançant alternativement, de même l'homme s'exprime en se balançant alternativement.

“Si l'homme s'exprime en se balançant, c'est qu'il a deux côtés qui sont symétriques. Nous ne pourrions jamais nous échapper de cette loi vivante de l'organisme humain.”

(Marcel Jousse, *L'Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 206)

---

(1) *Les Rabbis d'Israël, Les Récitatifs rythmiques parallèles*, Spes, Paris, 1930.

Ce balancement corporel a une influence profonde sur la gesticulation globale du récitateur.

Le balancement corporel dynamogène

Tout d'abord, le balancement corporel dynamogénise l'organisme et facilite le rejeu gestuel corporel-manuel, laryngo-buccal. En effet, le choc du talon sur le sol fait déflagrer une onde nerveuse dans tout le corps qui dynamogénise tout l'organisme et fait sortir le geste. C'est pourquoi, certains professeurs, orateurs ou poètes sont incapables de s'exprimer ou de composer, s'ils ne se balancent pas ou ne marchent pas. Etre debout pour se balancer librement le geste. Au balancement corporel, on peut appliquer ce texte du *Style oral*:

“Toute série de gestes qui, à l'échelle convenable, prolongent, en les accentuant, les explosions automatiquement rythmiques de l'énergie, dynamogénise l'organisme et facilite les opérations physiologiques et psychologiques.”

(Marcel Jousse, *Le style oral rythmique et mnémotechnique chez les Verbo-moteurs*, AMJ p. 219)

Le balancement corporel mnémorique

Du fait que le balancement facilite le rejeu, rejeu corporel-manuel et laryngo-buccal, il a un rôle mnémorique important.

E. Bougly nous rappelle le rôle mnémorique du balancement dans le transport de la Torâh en milieu juif:

“Pourquoi les rythmeurs corporels-manuels, faisant passer leur mécanisme global sur le mécanisme oral, ont-ils gardé ces balancements? C'est qu'ils sentaient, mi-consciemment, mi-inconsciemment, que c'est par là que la mémoire se montait. Et ce fut leur prestigieux Talmoûd, leur apprentissage, dans tous les sens du mot si bien à eux, appreneurs quotidiens et inlassables de jour et de nuit.

“On ne saurait trop le répéter: sans le savoir théoriquement, Israël agissait ainsi parce que le mécanisme de la mémoire a besoin, pour se monter et se déclencher, du mouvement du corps. C'est à cette instinctive mnémorique que le balancement rythmé de la Torâh a dû sa conservation dans les synagogues. Sans balancement, il aurait été impossible de la réciter tout entière comme le font les Rabbins et les Razis. Les officiants, que l'on y songe, doivent encore aujourd'hui la psalmodier sans faute, sans hésitation, ne fût-ce que l'espace d'une virgule. Les assistants qui, eux, suivent les paroles dans les livres, reprennent le Récitant à la moindre défaillance. A la troisième défaillance, il est disqualifié. Seulement, jusqu'à la découverte des causes psycho-physiologiques et des effets mnémoriques de la loi du parallélisme, Israël se balançait sans savoir pourquoi.”

(E. Bougly, *La Mimique hébraïque et la Rythmo-pédagogie vivante*, Cahiers juifs n.º 15, Mai-Juin 1935 p. 199-210)

Le balancement des gestes corporels-manuels

“L’anthropos rythmo-mimeur de style global s’est donc entraîné jusqu’à la routine à reproduire en lui, énergétiquement et durativement, les actions et interactions de l’univers.

“Alors, en vertu de la loi du simple et du double bilatéralisme, de droite et de gauche, comme d’avant en arrière, il se sent poussé, quasi malgré lui, après chaque «geste interactionnel» à rejouer ce geste sous une forme sémantiquement identique, analogue ou antithétique.

“Un geste interactionnel en déclanchera ainsi un ou deux autres qui se balanceront avec lui dans une curieuse unité musculaire, rythmique et sémantique, dont l’importance est considérable. C’est le «schème rythmique» binaire ou ternaire.

“Là encore, rythmique et logique coïncident...

“... Nous avons là l’origine bilatéralement rythmo-mimique de la fameuse loi du parallélisme interactionnel et propositionnel qui va se jouer dans l’organisme humain en dépit de toutes les dissociations qu’on pourra lui faire subir.”

(Marcel Jousse, *L’Anthropologie du Geste*, Gallimard, p. 231)

A un geste à gauche correspondra un geste à droite:

“Que ne sache ta gauche
ce que fait ta droite”

A un geste vers le haut correspondra un geste vers le bas:

“Et toi, Capharnaüm
qui montes jusqu’aux cieux
jusqu’au shéol tu descendras”

A un geste vers l’avant correspondra un geste vers l’arrière

“Vous ne les laissez pas y venir
et vous les en empêchez”

Le balancement des gestes laryngo-buccaux ou parallélisme

Le balancement corporel distribue les gestes corporels-manuels à gauche et à droite, en arrière et en avant, en bas et en haut.

Il va donc aussi amener le balancement des gestes laryngo-buccaux et nous rencontrons ici la loi du parallélisme propositionnel qui n’est donc qu’une conséquence du bilatéralisme humain.

“Ce parallélisme, à la fois physiologique, sémantique et rythmique, jaillit du bilatéralisme humain. Il se saisit dans la structure même de l’homme au niveau d’un mécanisme et d’un organisme vivants. Car l’homme est à deux battants.

“C’est le principe même du balancement que nous trouvons partout: chez l’être spontané, chez l’enfant qui récite sa leçon, etc. De là le parallélisme que nous trouvons

dans les compositions de style oral: parallélisme des formules, parallélisme des réci-
tatifs, tous parallélismes portés par un corps qui oscille symétriquement.”

(Marcel Jousse, *Le style oral rythmique et mnémotechnique chez les Verbo-moteurs*, AMJ, p. 159 note 1)

Le parallélisme est ce phénomène récitationnel que l'on retrouve dans toutes les récitations traditionnelles: lorsque le récitant a rythmo-mélotique une proposition il a presque toujours tendance à émettre une proposition analogue. On a voulu faire de ce parallélisme une caractéristique de la “poésie” hébraïque. C'était faire dépendre d'un milieu ethnique donné ce qui est un fait purement anthropologique. On le retrouve chez tous les peuples qui portent oralement leurs traditions, aussi bien chez les Chinois, comme l'a montré Tchang Tcheng Ming dans sa thèse *Le parallélisme dans les vers du Cheu King* que chez les Finnois, dans le *Kalevala*, les Malgaches ou les Africains... Partout l'homme balance, “parallélise” ses traditions pour mieux les porter.

Voici quelques exemples tirés de traditions diverses:

Ma bouche est garrottée par la timidité
mes lèvres sont liées par la honte.

Que votre parole soit étrange
que votre langage soit hésitant.

(Jean Paulhan, *Les hain-teny merinas*, Paris, 1913)

Ne fais pas ouvrir la boîte
ne fais pas parler le méchant.

Le cheval meurt,
le champ de course reste.

Le brave meurt,
la gloire reste.

(Turquie)

Voici qu'un désir me saisit
l'idée m'est venue à l'esprit
De commencer à réciter
de moduler les mots sacrés
D'entonner le chant de famille
les vieux récits de notre race...

(*Kalevala*)

Le Seigneur a fait les cieux par sa parole,
l'univers, par le souffle de sa bouche.

Il amasse, il retient l'eau des mers,
les océans, il les garde en réserve.

(Ps 32)

Le parallélisme des schèmes rythmiques

Cette loi du parallélisme s'exerce à trois niveaux dans les textes.

D'abord, dans les schèmes rythmiques.

Jousse appelle ainsi

“les deux ou trois émissions vocales, sémantiquement et mélodiquement parallèles formant un tout complexe...”

(Marcel Jousse, *Les lois psycho-physiologiques du Style oral vivant et leur utilisation philologique*, Geuthner, p. 4)

Pour être clair et concret, voici un exemple de schème rythmique binaire, c'est-à-dire composé de deux balancements:

Ils ne conseillent pas d'abord
 mais ils raillent plus tard.
 (proverbe méridional)

Voici un exemple de récitatif composé de schèmes rythmiques ternaires, c'est-à-dire composé de trois balancements:

Notre sanctuaire est ruiné,
 notre autel abattu,
 notre temple détruit.
 Nos harpes sont brisées,
 nos hymnes étouffés,
 nos acclamations arrêtées.
 La lumière de notre chandelier est éteinte,
 notre Arche d'Alliance captive.
 Nos parvis sont foulés,
 le nom qu'on prononce chez nous profané.
 Nos preux sont outragés,
 nos prêtres brûlés,
 nos lévites prisonniers.
 Nos filles sont souillées,
 nos femmes violées,
 nos vieillards déshonorés.
 Nos petits sont vendus,
 nos adolescents esclaves,
 nos hommes enchaînés.
 (Mgr Gry, *traduction de IV Esdras*, pp. 312-313)

Le parallélisme de schèmes rythmiques à schèmes rythmiques

Bien souvent, le parallélisme ne se produit que de schème rythmique à schème rythmique:

Cette fumée, vers l'Ouest
 n'est pas de la fumée, mais une coquetterie.
 Ce riz que l'on pile, vers l'Est
 n'est pas du riz que l'on pile, mais un caprice.
 (*Haïn-teny mérina*)

Le parallélisme des récitatifs

A une échelle plus haute, le parallélisme va jouer de groupe de schèmes rythmiques à groupe de schèmes rythmiques. On obtient alors de petits récitatifs parallèles:

Quiconque apprend étant enfant
 à quoi sera-t-il comparable?
 A de l'encre écrivant
 sur du vélin nouveau.

Quiconque apprend étant vieillard
 à quoi sera-t-il comparable?
 A de l'encre écrivant
 sur du vélin gratté.
 (Rabbi Elishah ben Aboujah)

3. LE FORMULISME

La stéréotypie du geste

La sensation du formulisme

Ceux qui ont étudié de près les milieux de style oral expriment souvent leur étonnement devant le fait suivant: des gens simples, "incultes et illettrés", suivant nos critères à nous, se montrent capables d'improviser, avec facilité et rapidité, des récitations d'une très grande beauté littéraire.

Voici un exemple typique, cité par F.M. William, dans *La vie de Marie, Mère de Jésus*.

"Les circonstances qui entouraient la composition et la conservation du Magnificat ont été mises en lumière de nos jours, par la vie d'une jeune fille nommée Maryâm, du village d'Abellin, proche de Nazareth.

"Cette jeune fille qui mourut en odeur de sainteté comme soeur converse chez les Carmélites de Bethléem laissait son âme s'épancher aux heures d'enthousiasme religieux, en cantiques solennels. Elle ne savait ni lire ni écrire et ne savait aucune langue étrangère de sorte qu'elle demeura toujours une simple enfant de son pays. Mais quand

Miryâm commençait ses cantiques, les phrases se succédaient sur ses lèvres avec une telle rapidité que l'on pouvait difficilement arriver à les reproduire par écrit.

“Ses effusions du cœur prouvent, en tous cas, que, dans ce pays, des psaumes et des cantiques comme le *Bénédictus* et le *Magnificat* peuvent aujourd'hui encore sortir des lèvres de pieuses femmes du peuple. Voici à l'appui de nos dires, un morceau emprunté à un cantique de ce genre. C'est la peinture du rafraîchissement apporté à l'âme par la sainte Communion:

“Le Seigneur a visité sa terre,
 jusqu'alors desséchée et stérile.
 A sa venue, elle a reçu rosée et fécondité.
 La rosée du Seigneur a descendu sur elle:
 Fleurs et verdure ont poussé.
 L'arbre auquel je m'appuyais
 a maintenant la douceur d'un palmier.
 Mes forces renaissent
 Mes mains et mes pieds peuvent désormais me soutenir.
 Ma chair ressemble à celle d'un petit enfant,
 Mes muscles ont retrouvé leur souplesse.
 Mes os se sont fortifiés
 Leur moelle est devenue tendre comme une pâte.
 Mes cheveux ont retrouvé leur souplesse
 Et se rangent de nouveau sur ma tête.
 Mes oreilles se sont ouvertes
 Pour recevoir les douces paroles du Seigneur
 Ma langue s'est déliée
 pour chanter vos louanges.” (Soeur Marie de Jésus crucifié)

“Si l'on rapproche ce court morceau des psaumes de la Bible, on lui reconnaît avec eux la même parenté que le *Magnificat*.”

(F.M. William, *La vie de Marie, mère de Jésus*, Casterman-Salvator, 1947, pp. 87-88)

Mais, comme pour René Bazin, face aux improvisations des Touaregs, au fur et à mesure que la familiarité avec ces récitations grandit, à l'étonnement admiratif fait place une certaine déception et agacement:

“Quand on a beaucoup lu d'improvisations des poètes touaregs, on s'aperçoit qu'ils se répètent, et qu'au Sahara plus qu'ailleurs, certaines métaphores, dont nous étions d'abord amusés ou émus, sont de style et fanées. Peu importe ici.”

(René Bazin, *Charles de Foucauld*, Paris, Plon 8 rue Garancière, 6è, 1921, ch XI, Poésies et proverbes, p. 370)

C'est qu'ils viennent de rencontrer la loi du Formulisme et leur désabusément, voire leur mépris, résultent de leur ignorance de cette loi.

La stéréotypie souple du geste

La loi anthropologique du Formulisme est la loi de la stéréotypie vivante, souple et adaptée des gestes humains, que ce soient les gestes de l'expression

et de la communication, que ce soient les gestes de la vie courante ou du travail.

“L’homme ne pourrait pas vivre dans une spontanéité jaillissante perpétuelle. On peut dire que le Formulisme est la tendance biologique, mystérieuse mais irrésistible, à la stéréotypie des gestes de l’anthropos”

(Marcel Jousse, *L’Anthropologie du Geste*, Gallimard, p.18)

Cette stéréotypie est également la pente naturelle des gestes laryngo-buccaux.

“Tout schème rythmique qui a fait «danser» un geste propositionnel sur les muscles laryngo-buccaux d’un improvisateur ou d’un récitateur, acquiert par là-même une tendance à «danser» de nouveau.

“Un geste propositionnel, identique ou analogue au premier, s’esquisse-t-il tôt ou tard dans le «composé humain» de l’Improvisateur et cherche-t-il à s’exprimer sur ses muscles laryngo-buccaux? De par la loi de l’automatisme et du moindre effort, ce geste propositionnel —simplement esquissé et, pour ainsi dire, à la recherche de sa forme définitive— va s’amplifier et se danser selon le schéma verbal et rythmique qui s’offre spontanément à lui.

“Le même phénomène psycho-physiologique de stéréotypie gestuelle se produira pour tous les gestes propositionnels plus ou moins nombreux, qui seront nécessaires à l’intercommunication des individus de tel ou tel milieu ethnique.

“Ainsi s’élaborent, au long des siècles, mi-instinctivement et mi-volontairement, un certain nombre de gestes propositionnels-clichés, dansant sur les muscles laryngo-buccaux selon les schèmes rythmiques-types en nombre relativement restreint. Les mêmes propositions se trouvent sur les lèvres de tous.”

(Marcel Jousse, *Le style oral rythmique et mnémotechnique chez les Verbo-moteurs*, AMJ, pp.174-175)

L’improvisation formulaire

Le souffle dicteur des dieux

La loi du formulisme va nous permettre d’élucider une part du mystère de l’Inspiration. Pour les improvisateurs et pour ceux qui les écoutent, la beauté des improvisations qui jaillissent et la spontanéité avec laquelle elles jaillissent, relève du mystère. Aussi certains milieux font-ils relever l’improvisation de l’inspiration des dieux. Cette croyance est confortée chez certains improvisateurs par le fait qu’ils entendent, en eux, une voix leur dicter leurs improvisations.

“Ces temps derniers, j’ai eu la joie d’avoir en face de moi un récificateur de bylines russes. Étant donné le caractère traditionnel de ces récitations, nous avons pu voir que tous ces hommes récitent avec toute une série de formulations qui sont, pour ainsi dire,

un étonnement pour les improvisateurs eux-mêmes. Ils ne savent pas comment toutes ces formulations vont jouer...

“Je vous ai parlé aussi de ce Récitateur basque ou plus exactement de cet Improvisateur illettré, Martin Irabola, berger. Comme je lui demandais: «Quand vous allez improviser, qu'est-ce que vous ressentez? - «Ah! je ne peux pas savoir si je vais bien improviser! Il faut que ça me dise là. Il y a quelque chose qui cause en moi, sans moi. Quand ça dit là, je dis. Quand ça ne dit pas, je ne dis pas.”

“C'est là tout le grand phénomène de la dictée, du souffle dicteur qui possède les muscles et qui les force à jouer selon les formules...”

“Il y avait à côté de moi des membres de l'Académie basque qui prenaient au vol ces improvisations et ces hommes possédant à fond dès l'enfance le langage basque, disaient: «Cet homme est extraordinaire, il a une science de la langue basque et qui, plus est, une exacte rythmique qui le fait retomber sur les rimes finales avec un nombre parfait de syllabes.”

“Si des savants, des professeurs sont en admiration devant des phénomènes pareils, vous pouvez juger combien ces hommes qui sont soumis à ces forces, quasi géniales, sont eux-mêmes stupéfaits.”

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 28 avril 1932, 17.º cours, pp. 10-11)

“C'est que le mécanisme de cette activité constructrice est mystérieux, et tout ce qui est mystérieux, dans ces civilisations, est d'origine divine. Aussi quand quelqu'un se sent poussé, soit à improviser des paroles, soit à improviser des actions dont il ne se croyait pas capable, il se disait: «Il y a un dieu en moi et c'est ce dieu qui me dicte». Et nous verrons qu'à peu près toutes les épopées, ou plus exactement toutes les récitations, soit historiques, soit théologiques, commencent par là.

“Chante-moi ô déesse ce que je vais avoir à dire

“Dis-moi ô muse, le sujet que je dois traiter, et donne-moi les formules.”

“Nous comprenons cela et nous allons le voir dans le cas d'Homère. C'est une chose qui m'avait très frappé lorsque j'ai commencé à étudier Homère, cette croyance dans son impuissance personnelle. Actuellement, lorsque je vous parle, en laïque que je suis —et vous comprenez en quel sens je le dis— je sens bien que c'est moi qui suis l'auteur de ce que je vais dire, je le sens trop bien, hélas! En revanche, dans ces milieux-là, qui ont reçu toute une série de gestes préformés, qui n'ont plus qu'à laisser jouer des automatismes qui sont admirablement montés, le doute peut venir et quand on entend les improvisateurs basques, on ne peut pas s'empêcher de leur demander: «Comment faites-vous pour improviser?» Et celui dont je vous parle souvent, Matxin Irabola, sur lequel je voudrais pouvoir écrire un livre, un jour me disait, avec les deux ou trois mots de français qu'il savait: «aQue voulez-vous, je ne sais pas comment j'improvise» et mettant sa main sur la poitrine: «Quand ça cause là, je parle».

“C'est cette «parole qui cause là», qui est quelque chose d'extrêmement mystérieux pour eux. Ils ne se sentent pas les auteurs de ce qu'ils disent parce qu'ils ont des outils beaucoup mieux façonnés que les nôtres.

Nous autres, nous avons cassé toutes nos phrases. Nous devons ajuster à chaque instant le mot qui va prolonger tel autre mot. Tandis que là, l'improvisation se fait

beaucoup plus facilement et c'est précisément cela qui m'a amené à découvrir le Style oral d'Homère d'abord et tous les autres styles: palestinien et autres. Ce sont des styles formulaires. Alors là, on se sent beaucoup plus poussé que nous. Ils sont «joués» pourrait-on dire."

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 21 décembre 1933, 3.e cours, pp. 49-50)

"L'inspiration était cela jadis. Elle existe encore dans toute sa beauté chez les vocératrices corses. Quand nous nous penchons sur ces improvisatrices, nous avons une sorte d'effroi. Voilà un cadavre et voilà la soeur ou la mère du mort. Tout à coup, cette femme est prise par je ne sais quelle force mystérieuse et de sa bouche sort, avec une mélodie rythmante, ces voceris tellement beaux, modelés par la douleur. Aucun de nos poètes ne pourrait imiter cette simplicité et cette spontanéité merveilleuse. Mais nous n'avons pas affaire à de la poésie. C'est autrement grand, autrement profond! Ce qui est regrettable, c'est qu'on ne se soit pas occupé de cela, qu'on ait étudié des Valéry, qu'on étudie des Virgile et qu'on n'ait pas regardé, qu'on n'ait pas enregistré sur des disques tout ce frémissent vivant. Il sera bientôt trop tard... le dieu est presque mort.

"J'ai eu la grande joie, il y a trois ans, d'assister à l'improvisation d'un improvisateur basque, celui dont je vous ai parlé souvent, Matxin Irabola, cet homme de 53 ans, paysan berger, que j'étais allé voir rentrant son foin. Ce dimanche-là, il avait pris vacance pour venir avec trois autres improvisateurs. Et il était assis auprès de moi et comme je mettais ma main sur son bras, j'ai senti son bras trembler. Alors, dans les quelques mots français qu'il savait, il m'a dit: «J'ai peur, je ne sais pas ce que ça va dire là quand je vais être obligé de me lever.» Voilà l'inspiration, mes chers petits poètes, qui demandez ce que c'est que l'inspiration créatrice, la voilà! Ce n'est pas votre inspiration."

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 15 février 1934, 8.e cours, p. 153)

Automatismes et inspiration

Sans nier l'inspiration des dieux, dont relève, sans aucun doute, le génie personnel de chaque improvisateur, l'Anthropologie du Geste nous fournit des instruments d'analyse de cette mystérieuse inspiration.

Ces improvisateurs sont habitués, depuis la petite enfance, à mémoriser les formules gestuelles, verbales et mélodiques du milieu ethnique auquel ils appartiennent. Ils ont donc monté, en eux, des automatismes gestuels qui ne demandent plus, ensuite, qu'à rejouer d'eux-mêmes, d'une manière quasi inconsciente. A ce sujet, Marcel Jousse distingue deux types d'improvisateurs: le type laryngo-buccal, le type auriculaire. Le type laryngo-buccal a monté ses automatismes par les gestes de sa gorge et ces gestes, jouant d'eux-mêmes, vont faire jaillir directement, et avec aisance, la récitation. Le type auriculaire a monté ses automatismes par les gestes de ses oreilles et ces gestes, jouant d'eux-mêmes, vont produire une véritable dictée de la récitation aux oreilles de l'improvisateur. Il écoute et il répète.

"Pourquoi ces hommes, totalement illettrés, sont-ils capables de nous donner tout de go quelque chose d'aussi beau? Ici, je fais encore simplement appel à des souvenirs.

“Dès l’enfance, ces hommes ont entendu les récitateurs et les improvisateurs. Chose assez curieuse, nous pourrions dire que le don se révèle tout jeune. Les rythmeurs sont rythmeurs dès l’enfance. Cet illettré, dont je vous parlais tout à l’heure, a un fils qui a entendu son père improviser tout le temps, et il est resté absolument calme. Par contre, il a une fille de 16 ans. Quand elle allait en classe, elle laissait de côté ses leçons et se mettait à rythmer suivant les formulations entendues par son père. Et sa mère me disait que lorsque l’école était finie et qu’elle allait garder les bestiaux, elle laissait de côté ses livres et se mettait à improviser.

“C’est que nous avons là tout un entraînement par des milliers et des milliers d’expériences et les formules se montent dans les assistants par l’audition.

“Nous prenons ces gens pour des rustiques. Combien le sens de la langue est plus fin chez eux que chez nous! Cela nous paraît étrange qu’un aveugle puisse faire des choses comparables à l’Iliade ou à l’Odyssée? Mais non, c’est que l’aveugle est, pour ainsi dire, contraint de prendre cette profession de récitant et d’improvisateur et voilà pourquoi les plus grands rythmeurs-improvisateurs étaient des aveugles.

“Que le cas se soit produit pour Homère peu importe, il se produit encore maintenant à chaque instant dans le milieu slave, arménien ou dans le milieu des récitants de bylines.

“Ce Démodokos, que nous voyons apparaître dans Homère, est, pour ainsi dire, une sorte de modèle de l’improvisateur qui est chéri de la muse et qui entend et répète sa dictée.

“C’est que le langage peut n’être pas seulement une chose parlée mais aussi une chose écoutée. Si bien que l’improvisateur, s’il n’est pas un pur laryngo-buccal, mais est du type auriculaire, va sentir se jouer la dictée sur ses muscles facilitants et alors, il écoute, il entend et répète...

“Ces types auriculaires entendent avant de l’articuler, la parole leur retentir aux oreilles. Ceux-là auront effectivement plus de difficultés à s’exprimer que celui qui joue de toute première gesticulation, de tout premier muscle, toutes ses formulations dans sa bouche.

“Il y a là un transfert assez curieux entre le mécanisme auriculaire et le mécanisme laryngo-buccal. Pour ces individus, l’audition est le phénomène premier. De là pourquoi ils ont parlé de souffle dicteur, d’inspiration.

“Le *souffle* est la chose reçue. Nous n’avons pas de meilleure comparaison à ce phénomène que l’exemple que nous avons à chaque instant sous les yeux. Lorsqu’un enfant récite sa leçon, entouré de ses petits camarades, il a un souffle dicteur à côté de lui: c’est le camarade qui murmure les premières syllabes de la phrase à réciter.”

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 28 avril 1932, 17.º cours, pp. 275-276)

Une juxtaposition neuve de formules anciennes

Chaque milieu ethnique de style oral élabore, au cours des millénaires, un véritable trésor de formules traditionnelles, globales ou orales, que chaque in-

dividu reçoit et réutilise, dans une stéréotypie guidante, mais avec une adaptation souple et plus ou moins originale. L'improvisation formulaire ne consiste donc pas à inventer des formules neuves et inédites que nul n'a jamais émises jusqu'ici. Elle consiste à juxtaposer, d'une manière neuve et originale, des formules anciennes portées par la mémoire du milieu.

“Les phrases principales sont toutes montées (par un formulisme traditionnel). Qu'il s'agisse d'exprimer l'un ou l'autre des gestes de la nature ou tel ou tel fait de l'homme, le geste propositionnel va se proposer traditionnellement sur les lèvres; mais alors, va se passer un phénomène très curieux: c'est qu'au moment de la composition, effectivement, les phrases, les gestes propositionnels vont venir se juxtaposer d'une façon neuve dans l'improvisation.

“Pour certains types auditifs, ce sera une voix qui va résonner soit dans l'oreille, soit dans la gorge. Il y a là un phénomène d'hyper-autophasie que nous retrouvons dans la psycho-pathologie, mais que nous trouvons dans les milieux de Style oral à l'état normal. L'expression de la pensée est pour ainsi dictée.

“Nous voyons alors que ces hommes, ces femmes et ces jeunes filles —comme nous l'avons vu chez les Serbes, chez les Corses, chez les Basques— sont d'autant plus à l'aise pour improviser qu'ils ne font que juxtaposer des balancements traditionnels.

“Ceux qui voudront étudier ce problème, pour nous donner la solution, auront à dresser tout d'abord un recueil des gestes propositionnels de ces formules stéréotypées traditionnelles qui aident l'improvisateur à bâtir ses compositions.”

(Marcel Jousse, *Sorbonne*, 11 juin 1931, 11.º cours, pp. 159-160)

Le formulisme textuel

Le formulisme textuel s'exerce à trois niveaux:

* au niveau des **propositions** ou plus exactement des **gestes propositionnels**

Agent   Agissant   Agi

* au niveau des **schèmes rythmiques**

* au niveau des **récitatifs** qui sont des groupements d'un certain nombre des schèmes rythmiques.

A chacun de ces niveaux textuels, le formulisme agit de trois façons:

* par **stéréotype**: c'est la répétition pure et simple d'une formule, d'un schème rythmique, d'un récitatif.

* par **module**: il n'y a plus répétition pure et simple, mais, à l'intérieur d'un cadre fixé, substitution d'un terme nouveau.

* par **structure**: ce qui est identique ou analogue, ce n'est plus le texte mais la construction.

Il est difficile, dans le court temps de parole qui m'est ici imparti, de faire sentir cette loi du formulisme. Il faudrait multiplier les exemples. Permettez-moi simplement de vous donner deux exemples, empruntés à l'Évangile, qui vous feront sentir, mieux que de longs discours, ce formulisme par stéréotype, module et structure.

La guérison du lépreux

**Et il advint que Jésus descendit de la montagne
et allaient après lui des foules nombreuses.**

**Et voici un homme vint
et il était rempli de lèpre.**

Et il vit Jésus

Et il tomba sur sa face

**Et il cria vers celui-ci
et il lui dit:**

“Rabbi, si tu le veux,
tu peux me rendre pur.”

Et fut ému Jésus

et il étendit la main

**Et il cria vers celui-ci
et il lui dit:**

“Je le veux,
sois rendu pur!”

Et aussitôt s'en alla de lui la lèpre

Et il fut rendu pur.

La guérison de la fille de Jaïre

**Et il advint que Jésus traversa dans la barque
et allaient près de lui des foules nombreuses.**

**Et voici un homme vint
et son nom était Jaïre
et il était chef de la synagogue.**

Et il vit Jésus

et il tomba à ses pieds.

**Et il cria vers celui-ci
et il lui dit:**

“Rabbi, ma fille se meurt
Mais viens dans ma maison
Et pose tes mains sur elle
Et elle guérira et vivra.”

Et entra Jésus

et il prit sa main.

**Et il cria vers celle-ci
et il lui dit:**

“Jeune fille, je te le dis,
lève-toi.”

Et aussitôt se leva la jeune fille
et elle marchait.

CONCLUSION

Comme le scribe bien instruit en la Royance des Cieux, dont nous parle Rabbi Iéshoua de Nazareth dans son Évangile et qui tire, de son trésor, du nouveau et du vieux, Marcel Jousse a su faire du nouveau avec l'ancien du trésor des traditions de style oral. Le regard que porte, en effet, Marcel Jousse sur le passé n'est ni celui d'un archéologue qui inventorie les choses mortes du passé et les classe comme dans un musée, ni celui d'un antiquaire qui restaure l'ancien pour en faire un objet mort de décoration. C'est plutôt le regard d'un thérapeute de médecine douce qui, au chevet d'une civilisation malade, diagnostique deux redoutables maladies dont elle souffre: l'algébrose et l'amnésie, et qui lui propose comme remèdes les bonnes plantes traditionnelles que sont le réalisme paysan et le geste rythmo-mimismo-logique. Le combat est difficile et même inégal. Les influences nocives d'une culture, trop exclusivement de style écrit et envahie par les moyens modernes de communication, trouvent en l'Homme une complicité naturelle, celle de la facilité et de la paresse. Mais ce qui se passe au Pays Basque, comme ailleurs, la renaissance de la langue et la survivance vivace des traditions orales est plein d'espoirs pour l'humanité tout entière. Un sang neuf et vieux coule toujours, tel une fontaine de jouvence. Marcel Jousse qui, à son heure, a su renforcer les convictions d'un Manuel Lekuona, nous invite toujours à venir y puiser pour y guérir nos scléroses.

“Quiconque a des oreilles pour entendre, que celui-là entende!”

**AMA HIZKUNTZA BIZIKO DA.
OHAR BATZUK
IPARRALDEKO BEGITIK**

Oiartzun, 1994-12-29

Emile Larre

Ez dira protesta moduan hartzekoak nire hitzok. Euskara Batuari “bai” errana dio Euskaltzaindiak duela 25 urte. Nik ere bai. Arantzazuko Biltzarrearen egun haietantxe nuen nik ere hain zuzen *Herria*. Astekariaren kudeantza hartzen, Lafitte zenaren ondoan: ortografiatik hasi ginen berehala sistematikoki, lehen aldakuntza batzu eginenez berehala gure nahikeria onaren seinale; gaineratekoa etorriko zela urratska, pausoka: irakurleak ere behar baitzuen segitu, ulertu lehenik eta ez galdurik ibili, nahasi eta lotsatu. Alde horretarik, batua guri ez zaigu egundaino dudan eta zalantzan ezartzekoa iduritu baizik euskaldun guztien gaurko eginbidea: euskara bat guretzeta eta plazaratzea, bata idazkeran bederen, hots, euskaldun guziera erabilgarri zaiena, ororentzat berdina eta gu denen bilgarria.

Horiek hola, nahi dut hastetik erran, gure Iparralde xumetik, ez direla minik gabe egiten holako ebakuntza eta operazioak. Eta hau ere: ez daitezkeela lan horretan denak izan berdin onargarri. Funtsean, hori aspaldi ikusia du Euskaltzaindiak: hau bera bermatu delarik xinaurri lan honetan: Euskalkien Atlasaren egiteko xokoz xoko ibiliz herriko hegal guzietan mañetofioia eskuan bere langile ordezkarien bidez. Hor daude orain bilduak gure herri-euskara berekin daukaten zintak, Xuberoko mendietarik eta Bizkaiko itsasportu xokoetarainoko aberaldi, zirto eta azentuekin. Horiek orde eta *Euskerako Aktek* erakutsiko dute ondikotz gure ondarearen aberastasuna: alde batetik badugula mintzaira bakar bat, hau oraino berdintzen ari, denentzat ahal bezain ulergarria; bestetik gure herrietako euskalkiak, hauek beren iturriko uraz aberats eta bakoitzak bere moduan derabiltzanak, berezitasun, ahoskatze ta oro.

* * *

Ama hizkuntza: Nor da gaur Ama?

Kontuz ibil gaitezen hitzekin: Oxobi olerkariaren denboran, hots, azken bi mende hauen bide-kurutzean, badakigu nor zen Ama: etxeko andrea, haur alde

baten ama maizenean, kristau legean bizi eta haurrak araberan altxatzen eta guziz, euskalduna, beste neholako nahasturarik gabea. Ama-hizkuntza ere badakigu zein zen orduan: gizalditik gizaldira gure lurretan mintzatu zen hura bera, bere betiko garbi eta dorpe hartan xoil-xoilik edo halatsu, etxe guzietan erabilia herri hartan guzian.

Ama ez baitzen, egundaino edo halatsu, bere etxetik atera, baguenen Urepeleko euskara, eta Behorlegikoa, nola ere dudarik gabe Goizuetakoa, eta Gaztelukoa, eta Elantxobekoa... Orain aldiz kontuak dira: ama Bidarrain sortua, Kanbon lan egiten eta Baigorri bizi. Edo bere ama aita baino gutiago ikusten duela haurrak lanaren gatik. Goazen orduan aita-euskaratik: bakarrik, hau xuberotarra izaki... Batek bestea balio dutela euskalki horiek guziek, gauza jakina. Hemen dago ordea koska: zein euskalki izanen da haur horren herri-mintzaira, eta izanen ote da hor, ala herri-euskararik ala euskalkirik? Hor bai baduke batuk bere lekua; edo, maiz gertatzen dena, berek eginen duten euskalkien bateratze bat?...

Gaurko egunek eta bizimoduek dute hori ekarri. Lurretik bizi zen atzoko jendeak ez du holakorik ezagutu. Abere artean bizi ziren orduan, lur-solas zituztelarik beren auzoarteko gogoetak, eleak eta harremanak, laborantzak eta hazkuntzak ekartzen dituzten solasbide, kezka eta bestekin. Horra zertaz hasiak zituzten beren pentsakera eta ateraldiak, eta herri-mintzaira.

Orain ez da batere hola. Auzoarte berean, nekazaria da oraino ere bere baserriar mintzaira betikoa daukana, eta, oraino, ez beti. Beste auzoa aldiz teknikalari izanez hura ofizioz, maiz kanpoan dabila eta erdalduna du bere munduaren erdia. Ez ote dira, harren haurrak, lehenik erdarala lurratuko direnak? Ez ote dira ikusten familia osoak ere, euskaraz batere axolatu gabe, erdal mintzairala jo dutenak haste-hastetik, euskararik badela ere ez axolatuz. Goazen polliki halere: ez dira beti holakoen haurrak izanen gibelatuenak, atzeratuenak, euskararendako: bihar, orobat, bilduko du mutil edo neska horrek, euskararen kotsua, birusa, bere lagun taldean. Gaur ikusten ez denik ez baita, badira holakoak, euskararen ikasten behin hasi-ta, irakasle bilakatzerat ere heltzen direnak. Nire galdea orduan: non zuten haiek herri-euskalkia? Nongo ama-mintzaira den haiena?

Hor erran dudana, ez da bakarrik hirietako karrika edo inguruetan gertatzen. Baditugu orain Garaziko semeak, baserri euskaldun garbiko ume, Garaziko euskara "xu"-kari maitagarriaren itxurarik ere ez baitu haien euskarak. Zer gertatu zaie bada? Etxean ez dute euskaraz (eta Garaziko euskaraz) besterik entzun. Baina eskola ta kolesiotan ikasten zabiltzala, edo beren artean haurrak, gazteak, maiz erdaraz mintzo, burasoetarik urrun edo aparte, ez dute beren etxeko esaldirik ikasi, hots, adin batetarik goiti ez da izan haientzat herri-hizkuntzarik. Geroztik, euskararen kotsua zinez bildua bai, baina etxetik kanpo dute berriz euskara mintzatu eta asko ikasi ere baina ez etxekoa, ez amarena. Badut ustea hori bera gertatzen dela Senperetik eta Urruñara, hala-nola entzu-

ten baitira hango gazteak baxenabartarren “gira” eta “zira”-ka mintzo, berek ez zutelakoan “gare, gara” eta holakorik ikasia, beren etxeko mahaietan zutena. Gauza bera ere gertatzen da xuberotar seme-alabetan beren xubererari buruz. Eta ez bakarrik euskaldunetan: badakit Bardozoko gaskoin semea, bere etxeko gaskoinera utzirik, euskara ikasi duena, halaxeko ikasketetan ibiliz.

Zer bada? Uko egin behar ote dugu, gaskoinek beren aldetik eta guk euskaldunek guretik? Galdua ote dugu herri-mintzairaren partida? Beharko ote du euskarak mintzaira-hil bilakatu? Badakigu holakorik gertatu zitzaizola aspaldi latinerari eta beti badagoela latinera baina mintzaira hil bezala, nehongo herri batek ere ezduelarik mintzo, salbu nazioarteko apaizek Lurdesen edo Erroman elgar ulertzea gatik, edo irakasle batzuek unibertsitate batzuetan?

Ez gara gu hortan. Erran nezake gu euskaldunek badugula besterik herrian, ama-hizkuntzaren lekua helduetan hartu duten hiru mailetakoa. Denetako lehena *bertsularitza*. Honek iduri du Hegoaldeko gauza dagoela zenbait urte honetan. Ez balinba! Euskal Telebista hor dugu Iparraldetik ere gero-ta-hobeki hartzen duguna. Eta zer erran, gero-ta-gehiago, bertsulari hoberenak Iparralderat deitzen dituzten ostatu eta taldeez? Bertsularitzarekint, baina aldi honetan beste alderat, Xuberotik ateratuz, horra *Pastorala*, beti berdin prezatua. Azkenik *Antzerkia* ere aipa nezake herri-euskararen sail honetan. Horiek guziek, eta ez dut aipatu ere *kantua*, diote euskara herrikoi bati bere betiko bidea zabaltzen, gaurko Euskara Batua onaren artetik.

Ama-hizkuntzatik antzerkiraino goratuz, ez genuen nahiko amaren goxotasuna gal zezan hitzak eta ez dezala gal nehondik ere, herrikoi behar baitu egon gure teatroak taulen gainean, bertsularia bere bertsuarekin herrikoi dagoen bezala. Baina bada halere, bere berrikoitasunean berdin, ahoskatu hitzaren errespetu bat, galtzerat utzi behar ez dioguna. Hori da *ahoskera* edo *ahozkatzeko manera*. Hor badugu, bederen guk iparraldeko zer erran eta zer deitor. Hitz batez erraiteko, aldatzen ari zaiku Iparraldean, bide haundiz, euskararen ahoskeratzea. Hola segituz, azken hogeitaz urte hauetan bezenbat galtzen badugu beste hogeitaz urtez, zer geldituko ote da euskararen soinu, hotsean, amaren ahoskera hartarik? Ez naiz hanbat mintzatuko bi r dun hitzen ahoskeraz, gaitz hori biziki aspalditik sartua baitugu Iparraldean. Pentsa: nire aita zenak erdara guti zekien eta guk erraiten dugun rreka bazuen berezkoa, nik bezala: *irria, nigarra*, ez ez mingaina eta hortzen artean zarraskatuz, baizik zintzur zokoan, frantsesek bezala. Hori galdutzak utziz, huna min gehiago egiten diguna azken 20 urte hauetakoa delakotz eta frantseskeria hutsa: r bakarra bikoizturik erabilia frantses erakale ez-jakinen eraginez eta aita-ameri behatu gabe, hauek balio guti baitute herriko maixuaren aldean: Irigoien, Etchegaray, Marticorena, Irigaray (hau irrigarri legala ahoskatua). Tikikeria lidurike, amaren eta aitaren ahoskera galtzea ez balitz. R bakunaren horretan, hau ere behar ginuen salatu. Huna laburzik: “etzakala hori hunki” erranen zidan amak beti: Orain ez da hola erraiten, baizik “Ez, zakala hunki”. Eta halaber erraiten zidan. “Eztuk hori egia”. Orain aldiz: “Ez duk egia”. Euskaltzaindian hola idazteko erabakia hartzean

erran zen bai: “Ez da” idatzi eta ezta ahoskatzeko. Baina hori ahanzten da, edo ez ikasi.

Hortako nahi ukan dugu hemen aipatu.

Gaitz bera dute holako kezka eta minek salatzen. Egoera ere ez dugula hanbat aldekoa, bereziki Iparraldean. Ofizialtasunik ez daukagu euskararentzat, nahiz beti zenbait gehiago ardietsiz goazin. Eta inguramenak gaitu oraino gutiago laguntzen, gaurko egoerarekin: haurrak bi urtetako eskolarat doatzi, gu sei urtetan joan ginen, lehenik euskara ongi ikasirik. Orain aldiz ez ote da haurra amaren besoetan baino maizago, erakasle erdaldun batenetan, leku ttipia ukanen baitu zinez haren bizian eta hezkuntzan ama-euskarak? Eta hastapena baizik ez da hori: “Haur” hura eskoletan izanen da... hogeitau urtetan oraino. Arte horretan zer zorte egina izanen zaio etxeko euskarari eta zer estimu? Badakit zenbaitek euskal irakaskuntzetan izanen dutela beren hautua egina. Hanbat hobe. Aldiz bestek?

Zer egin beraz?

Goitik hoin guti lagundurik, hautuak egiten baditu gehiengo batek egoera horri doazkionak, zerbait salbatuko da. Zertako ez hori sinetsi? Leihoak goikoek guti idekitzen-eta, beherekoek berek dituzte idekitzen hasiak eta, gero, noizbait, ondorio batzu agertzen dira. Herritarrek ari dute ikusten herriko gauzen balioa, mintzaira barne. Ohartzen ari direla beren eskutan daukaten indarrari. Maila guzietan, bakoitzak badu bere egitekoa:

— *Ama* hizkuntza bat izaitekotan bihar, amak dira beharko, euskaldunak, euskaraz egiten dutenak ez bakarrik haurrari, hau ttikia deno baina bizi-lagunarekin oro entzuten baititu haurrak eta sukaldean, eta mahainean, telebista erdaldun ausartegi baten artetik, edo gainetik.

— *Gazteak*. Beharbada zuek, adin gaixko batean, zuen nortasuna erakutsi nahi, edo behar, bazinuten, zuek hautatu bidetik joanez eta ez beste batzuek erakutsitik, orain iragana da adin hori. Horra etorria geroaren denbora, geroko zimenduak ateraz gaur, biharko behar izanen diren plegu berriekin.

— *Sozietatea*. Den bezalakoa da hau. Guk egin dugun bezalakoa gisa guziz eta guk merezi ginuena. Halere guri dago gaurko mundua. Hobetzeak, aldakuntzak, gure menturan daude. Nork zituzten atzoko hutsune batzu bete? Euskal irakaskuntzak, maila guzietakoak sortuz, eta kargudun batzueri begiak idekiz, ez zutenean hauek ikusten, edo ez ikusi nahi. Badute ainitz eginik. Eta gehiago egitekorik. Herritarrek berek.

Gisa guziz, ama baitzen hemengo solasgaia, ama-hizkuntzarekin, ez ote dute egundainotik amek egin haundiena? Gure euskaldun izaitean? Eta oraino, ez zakitelarik zer zen ere feminismoa!

Herria astekarian:

Ama hizkuntzaren gai hau gurea dugu *Herria* astekarian, egun aipatu bi bideak dituelarik bere eginak gure kazetak, aurten 50. urteburukari berrikatu ditugunak.

Hiru gauza zizkion *Herriari* eskatuak Beñat Oihartzabal euskaltzain ki-deak: omenaldi haren aintzineko egunetan. Lehenik, izan zadin euskaraz idatzia. Bigarrenik Iparraldeko kazeta izan zadin, hots gure toki gostu batekilakoa. Eta azkenik euskaldunen artean gertatu kanbiamendueri deliberatuki jarraikia.

Ama-hizkuntza ez da hor hitzetan aipu. Halere agertzen zuen hor aski garbiki gure adixkideak gure herri hau duela bere Ama gure euskal kazetak. Ama nolako, semea halako. Eta ere amak semea nola nahiko, semea hala izango, bere ahal guziaz. Txosten labur honetan aurkeztu dugun itxuraren eredu nahi ginuke gure astekaria: bere amari osoki leiala, amaren semea, batetik, dena ama, hots hor ama hizkuntza duena. Bestetik aldiz bere haurrideen maitasunez betea: eta hor euskara batua!

ARTAZURIKETAK ETA KONTAGINTZA

Oiartzun, 1994-12-29

Patri Urkizu

Jaun-Andreok, gabon eta Urteberri on!

Zein da zure grazia? Honelaxe zuzendu zitzaidan On Manuel Lekuona eza-gutu nuenean duela urte mordoxka, Errenteriako Institutuan irakasle nintzelarik anartean eta euskal aste bat antolatzen. Hara inbitatua genuen On Manuel Lekuona Eguberriaz eta Olentzeroaz mintza zekigun. Eta benetan gauza interes-garririk entzun genuen, eta ohartu ginen, besteak beste, hemen inguruan bizi garenontzat, oiartzuar, errenteriar eta lezoarrentzat eguzkia Aiako Harrian altxatzen dela eta Igeldoko parean gordetzen, gauaren ihesi. Kantatu zigun ere Kopla Zahar (1) zenbait eta haietarik bat etzi kantako duguna da:

Lezo ta Errenteriya
irugarrena Oiartzun,
nere lagunak, *Diostesalbe*
garbuarekin erantzun.

Diostesalbe! Ongi etorri!
Gabon Jainkuak diyela!
Legiarekin konpli dezagun
Urteberriren bezpera.

Eta beste hainbat kopla. Nire grazia, alegia, izena esan nionean lezoarren kontu zahar batzuek hasi zitzaizkidan kontatzen, nola *bitako* fama geneukan, Oiartzungo ferira astelehenetan ekartzen zituztenean haziendak, hauek beti bai ezkererako bai eskuinerako dohainik eta baliorik ba omen zuten, eta lezoarrok bezala.

Hemen daukazue, bada, lezoar hau, On Manuel omendu nahirik, hizpide *Artazuriketak eta kontagintza* harturik.

Zer dira artazuriketak? Hobeto esatearren, zer ziren artazuriketak?

Har dezagun Koldo Mitxelenaren *Orotariko Euskal Hiztegia* (2) eta ideki hitz horretan. Hona zer dioen:

artazuriketa, artozuriketa, artaxuriketa. Operación de deshojar el maíz. "El despojar al maíz de su perifolla es una faena que en nuestro País tenía la significación de «velada literaria» en que se ha ido transmitiendo oralmente

(1) Manuel LEKUOA: "Gabon-Kantak", *Egan*, 5-6, Donostia, 1956, 13.

(2) Koldo MITXELENA, et al.: *Orotariko Euskal Hiztegia*. Euskaltzaindia, Bilbo, 1987, 22.

nuestra literatura popular. A esta velada se atribuye en todo el País la invención de las consejas y sobre todo de las hipérbolos: «eso se habrá inventado al destusar el maíz»”.

Noski, aipamen hau Orixeren 1935. urterako bukatua baina hamabost urte beranduago argitaratu *Eskualdunak* liburutik hartua dugu. Baina, noiztik norakoak ditugu? Noiz agertzen zaigu lehen aldiz herri-literatur adierazpen honen berria? Lehenetarikoa aipatzen, Agustín Kardaberaz hernaniar jesuita dugu, beraxe jasotzen baitigu ohitura hori Iruñean 1761ean argitaratu zituen San Inazio Loiolakoaren *Egercicioac* liburuan, eta honelaxe, hain zuzen (3):

Ta orañ, au escribitcen dedan demboran negu alderontz zuen eche barrumbean bertan, Necazarien zori oneco edo gaistoeneo arta zuriquetan, gurasoen culpaz, cer contuac, cer jolasac, cer triscac, cer libertade eragabeac? Eta azquenic mutil deabruac arguia itzali, edo atcendu, ta araguiaren lujuriaco infernuco suac, eta garrac irazaquitcen dira. Ah guraso ez fede, ta ez legueco galdu bearrac! Cer infernu bicia eriotzan!

Beraz, antza denez, ez zuten garai hartako jesuita zenbaitek oso gogoko herri libertimendu haietxek. Era berean pixkat geroxeago, 1791. inguruan Bizkairako Juan Antonio Moguelek idatzi zuen *Cristaubaren icasbidea edo Doctrina Cristiana* delakoan itaun-erantzunetan honakoa irakur dezakegu:

I. *Cer da escandalu argalena?*

E. ... Euren echetan artazuriqueta ospetsu ta biguira infernucoac isten, edo permitietan ditubenac. Jaincuac berac daqui ceimbat lotsagabequeria, ta pecatu datoza onelaco batzar madaricatubetatic (4).

Eta beste bizkaitar batek ere artazuriketak eta bigirak elkarrekin aipatzen dizkigu eta pekatu mortala legez debekatzen. Fray Bartolome karmeldarraz ari natzaizue, zeinek bere *Euscal-Errijetaco, olgueeta, ta dantzen neurrizco-gatz-ozpinduba* Iruñean argitaratu liburutxoan honakoa zioskun:

¿Cer dirian Biguiraac?

Biguiraac dira beste olgueeta batzuc baseerri echeetan mutilac, eta nescaac gavaz eguiten ditubeenac. Olgueeta oneec guztiz dira ezainac, ta galdubac. Eguija da, ija eche guichitan eguiten dira. Ta auzuac ondo derichuela, baten bere ez. Onetario Biguiraac izaten dira Baseerrijetan, edo ezpatetiaren, edo gorubetiaren, artozuritiaren, edo gazteen aparimerijenda baten ondoric (5).

Itsusi eta lotsagarriak, pekatuzkoak omen ziren linoa garbatu, ezpatatu edota gorulanetan gabez neska-mutilek esan eta egiten omen zituztenak, batez

(3) Agustín CARDABERAZ: *Aita S. Ignacio Loyolacoaren Egercicioac...* Iruñeco liburu-guille Antonio Castillaren echean, 1761, 361.

(4) Juan Antonio MOGUEL ta URQUIZA: *Cristaubaren icasbidea edo Doctrina Cristiana*. Edizio kritikoa Fr. Luis Villasantek prestatua. Euskaltzaindia, 1987, 205.

(5) Fray Bartolome SANTA TERESA: *Euscal-errijetaco olgueeta, ta dantzen neurrizco-gatz-ozpinduba*. Iruñean, Joaquin Domingo ... liburuquillaan, 1816, 110.

ere argia itzaltzean. Dena den, hala bazen edo ez bazen, oroit dezakezue Oihenartek idatzi *Laur karbarien eresia* (1665), non linariez ari zaigula argi eta garbi ikusten den gaua lagun sakratua hausten dutela, hain ongi Jean-Baptiste Orpustanek komentatu digun bezala (6). Nire partetik entzun izan diot nire koinatu Isidro Ormazabali Zegamako baserrian, bera ttikia zelarik, artazuritzen egoten zirela, baina lizunkerien ordez errosarioa errezatzen omen zutela.

Eta gerditu al zaigu bada horrelako auzo-lanetan kontaktzen eta kantatzen zituztenez zerbait? Ez da harrigarri dosteta hauen kontra hain garraski mintzatu eta jokatu ondoren, adibidez, Mendiburu jesuita oiartzuar sutsua, gauza handirik ez gelditzea, eta XIX. mendeari dagokionez Iparraldera jo behar izatea testuak kausitzera.

Lehen euskal ipuintxoak, jada adierazi dudana bezala Oihenarteren 1657ko erretrauen artean aurki dezakegu 373.a esplikatzen hasten zaigun honela: *Behiala, hegaztiak mintzo zirenean...* Bestetik, erlijio liburuetan aurki daitezkeen etsenpluetaz kanpo modu sistematikoagoan ipuinak edo ixtorioak Egunari edo Almanaketan agertzen hasiko zaizkigu, hain zuzen, 1848. urteko *Escualdun laborarien adiskidea, egundaria edo almanaca*-n Jean Battit Etcheberrik (1806-1898) sortuan.

Eta era ezberdinetan izendatuko dira libertimendutxo hauek, hala 1848an *Berri chaharrac* izango dira, 1849an Istorio *Tcharrac*, 1850-51ean *Istorio Bitchiac*, eta 1852an *Historiac* besterik gabe Baina 1905garren *Urtheko / Eskualdunentzat Eskuara-ko egunari / edo/Almanaka herria*-n deitzeko beste era hauek aurki ditzakegu: **Ogi-bihi burua**. *Artho churitzetako eresietarik (edo ichtorietarik), eta Patxiku Miseria*. *Artho churitzetan erraiten diren ichtorietarik*. Beraz, ikusten da, berdintsu darabiltzate *berri, ixtorio eta eresi* hitzak, batzuek *xaharrak* eta besteak *artho xuritzetakoak*, baina denak berdin entrenitzeko helburuarekin asmatuak edo kontaktuak Bada, noski, Pierre Lafittek aipatzen digun *Corpus Fabularum Vasconiae* Euskal Herriko Jakintza edo delakoa osatzeko oraindik zer aurki eta bila urteroko almanaka zaharretan, egunarietan eta errebitetan.

Ezagunagoak aipatzearen, testu lehenetarikoak ditugu Jean Duvoisin (1810- 1891) kapitainak bilduak, antza denez 1832. urte inguruan, goarda lanetan zebilenean Baigorri aldean, 1883-84 urteetan Parisen plazaratuak, eta duela urte batzuek berriki Juan San Martinek berrargitaratuak (1987). Hona zer nolako sarrera ipinten dion *Baigorriko Zazpi Liliak* “Les sept fleurs de Baigorri et la reine des sept fleurs. La légende Basque”, izenpean osatu bildumatorioari (7):

(6) Jean-Baptiste ORPUSTAN: “Réalisme et fantaisie narrative chez A. Oyhénart: *Laur karbarien eresia* (Le récit des quatre cardeuses)”, *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*. Ed. J.A. Lakarra et al., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 1991, 201-216.

(7) *Revue des Basses Pyrénées et des Landes*. Paris, 1883, 373.

Beihalako egunetan, behin batez, Baigorriko jauregi zaharreen ziren artho-xuritzeak. Badakizue artho-xuritzeetara biltzen ohi dela inguruetako gazteria, eta holako bilkhuetan lakhet dutela kantu zaharren kantatzea eta noizbaiteko khonderen erreberritzea.

Halako solasak Baigorriko herjaunaren gogoko ziren; goan zen beraz artho-xuritzailleetara bere alaba andrearekin.

Han baziren zazpi neskatxa gazte deitzen zituztenak Herriko Zazpi-Liliak. Hekieri buruz hau erran zuen herjaunak:

Aurten, ene alaba andrearen ezkonarazteko gogotan naiz. Zuetarik zeinak-ere pollikienik erranen baitu kondera xahar bat, hainari dote on bat emanen diot ene alabarekin batean ezkontzeko bere hautuko gizon gazte batekin.

Eta kontalariak izan ziren Leizarazuku Gana, Urdozeko Madalena, Gera-xane Iriberrikoa, Extebeni Mokozaingoa Tartaroaren ixtorioarekin, Fermina Leizpaz-Jauregikoa, Martha Okhilenberrokoa, eta zazpigarrena Maria Etxauzekoa. Egiak badira ematen dizkiguten data-erreferentziak, ixtorioak XVIII. mendean bizi izan ziren atso-xaharrendandik entzunak zituzten, eta hauek? Noski, ez litzateke zail aitzinagoko mendeetan murgiltzea.

Nabarmetzen dena da, argi eta garbi, Duvoisinek menderatzen zuela kontakizunen antzea eta artea, eta argitaratzen dituenean gaztetan bildutakoak badakiela haientzat marko pollit bat prestatzen. Ordurako, hasia zen jadanik Jean François Cerquand († 1888) Paben Bordeleko Akademiaren inspektorea, biltzen eta argitaratzen *Légendes et récits populaires du Pays Basque*, deitu zituenak Pabeko *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts* delakoan (1874-1885).

Eta hona zer dioen Cerquand-ek hitzaurrean (8) kontu hauetaz:

Euskal Herriko ahozko literaturan atsotitzak eta kantuak izan dira orain arte argitaratutako monumentu bakarrak. [...] Haiek bezain herrikoi eta jatorrak diren beste monumentu batzu ez litezke ezagutzera eman? [...] Ez da erreza izan nere asmoa ulertaraztea: errientak ez dira gau beiletan ibiltzen, neguan lanpetuegi izaten direlako Eguneko eskolaren ondoan, gauekoa eman behar dute eta honez gain, Herriko Etxean ere lan egin behar, haiek bait dira frantsesez ongi mintzatzen eta irakurtzen duten bakarrak. [...] Gainera, oraingo gau beilak ez dira aintzinekoak bezala. Emigrazioa dela eta, familiak gero eta txikiagoak izaten dira, solasak eta eleketak ez dute lehenagoko eragipena...

Biltzaile izan ziren ere XIX. mende bukaera horretan —aitzindari izan zituzten, Michel, Chaho eta beste—, Wentworth Webster eta Julien Vinson. Lehenak, ingeles euskalzaleak, ingelesera itzuli eta Londresen plazaratu zituen *Basque Legends* delakoak (1877), berriki Xipri Arbelbidek (Kriselu, 1993) argitaratuak euskarazko jatorrizko testuak, norbaitek, ingeles, gaztelania edo

(8) Jean François CERQUAND: *Ipar Euskal Herriko Legenda eta Ipuinak*. Anuntxi Aranaren Transkripzioa. Txertoa argitaldaria, Donostia, 1985, 11.

frantzesetik itzuli baino lehenago. Bigarrenak, *Le folklore du Pays Basque* (1883) Parisen argitara eman zuen bilduma eder batean, hots, Nazio guztietako herri literaturak biltzen zituen kolekzioan, XV. tomoa osatuz, eta bertan tradizioak, ipuinak, kantikak, errefrauek, papaitak, epixtolak eta beste bilduz. Sarreran esaten digu ere, nola ipuinetarik anitz Websterrekin batera bilduak zituen Donibane Lohizunen, beste batzuek Cerquand-i hartuak eta bat Tolosan plazaratu *Tradiciones vasco-cántabras* liburuari (1866).

Tamalez, lehenago eman ziren erdaraz ixtorio hauek, euskaraz baino. Eta oraindik egun badira eskuzkribu zaharretan galzorian daudenak, eta *Eskualduna* aldizkarian (1887-1945) adibidez, sakabanaturik hamaika ixtorio, plaza-ratzea mereziko luketenak bilduma eder batean. Horretarako lehen pausuak, eman dizkigu Emile Larre jaunak zenbait errebistetako (*Almanakak, Gure Herria, Otoizlari...*) lanak miatzen eta zer non aurki dezakegun argitzen. Esker anitz.

Hala topa ditzakegu Jean Elissalde “Zerbitzari”k *Gure Herrian*, 1921-22. urteetan eman zizkigun 63 ixtoriotxo, “Artho Churitzetan”, titulupean emanak. Hauetako bat, ezkontza gaitzat duena kontatuko dizuet. Halaxe dio:

Mahain saildurat hurbilduak dira ezkontzeko amerikano zahar bat eta neskatxa gazte bat, izarra bezen ederra. Itsusi da errateko, bainan burhasoek alaba saldu diote amerikanoari bere sosarentzat.

Hurbiltzen zaiote aphez eta ezkontzako sakramenduaz erraten diozkate ezkont-geieri behar diren guziak.

Eta gero amerikanoari, ohi den bezala:

— Nahi duzu hartu...

Amerikanoak, laster-lasterra:

— Bai, jauna.

Aphezak orduan neskatxari:

— Nahi duzu hartu...

Neskatxak:

— Ori, jauna, nihork ez daut egundaino galde hori egin!

Ez zaie, noski, Larrek ongiasko dioen bezala, ez zuhurtziarik ez eta gatza izpirik falta Zerbitzariren ixtorioei, ez eta Piarres Lafitte “Ithurralde” izenez 1945. urtean argitaratu *Murtuts eta bertze... Artho churitzetako zombait ichtorio chahar* liburuan ageri direnei. Lafitteren ixtorio batzuek, ordea, *Matalas* bezalakoak adibidez, areago dira pertsonaia historikoei buruzko kontakizunak ixtorio xaharrak baino. Artazuriketen giroa, hobekien aurkezten eta pintatzen diguna Iparraldeko euskal kontalarien artean, Pierra Jaury, urdinabetarra dugu, Seminario handian ikasle zelarik, 1937. urtean, Eskualzaileen-Biltzarrak anto-

laturiko norgehiagokan lehen sariaren irabazlea. Hona bertatik ateratako zenbait zehaztasun eta xehekeria:

Abentuko gai hotz bat da ... nahiz eztiren orano gaiko zazpi orenak... Ikhusten ahal dira Urdinarbe Etcheberrilat buruz joaiten jente andana bat... Zer debru othe da gaur Etcheberrin? Zer den? Artho-xuritzia. Hortakoz dira khumitatu aizo eta adixkidiak, Phetiri Etcheberrien laguntzera gogo hunez joaiten... Etxeko jaunak emaiten deie ardu edatera, ogi eta gasna jatera... Nausiak so bat egin-eta, galthatzen deie: Eztuzieia bide hortan ikhusi Jan Pierra Biagutt?... Jan Pierra Biagutta da Urdinarbeko dritxokarik hoberena; bere begi okerrek, ttipi eta lodi bezain erriegingarri da. Hainbestenarekin sartzen da Biagutt... Ardu ñabar argiak tzuntzurra trenpu hunin ezarri deio, ezi beha zitie: Nahi deiziet a ixtoria ttipi bat ezaguterazi...

Kontatzen dizkie, bada, Altzurukuko apezarena, Barkoxeko laminarena, eta berari gertaturiko pasadizoak eta...

... Ixtoria hunen urhentzila artino, artho xurizaliak oro erriz ethenik dirade, begietarik nigarra juiten, beren sabeler etxeka, uduri lotsa diela hegaltatien... Hamekak eta erditako Etcheberriko arthuak xuriturik dira. Nahiz uda eta larrazken hatsarria gaixto izan dien, Etcheberri bozkariotan da badilakoz iragan urthian bezain beste artho....Jan Pierra zaharra eta Batixta gaztia badutza besapez, khanta orruaz...hotza bat ere bogatu gabe. Haien heotsak ezitia ttipi, ezi Garraibi zokhula artino txakurrak oro txanphaz hasazten dutie eta lozale hanitx ere iratzarrazten... Bena oren erdi baten buruko, ezta haboro ez khantarik ez zakhurrik ezagun.... Ixiltasun handienian, argizagiak zelutik argitzen dutu ejerki bazterrak, kharru ikharagarri batek, Etcheberriko arthuak beno hobeki xuriturik.

Zazpizatik hamaika t'erditara lau ordu luze ziren lanean eta zerbaitekin entretenitu behar. Halaxe dio bada, Lafittek (9), liho-kardatze, eta arto-xuritzetan ere jostatzeko egiten zirela alegiazko aharrak, bai bertsotan eta bai hitz lauz, gaia zer nahitaz hartzen zelarik: doteaz, gizon-gai baten hautatzeaz, etabar. Nola elkar-hizketa horiek Baxenabarren *disputak* deitzen zituzten, Nafarroan *errandoak* eta Ataunen *Zelemín* ta *Zelemón*.

Nikolas Ormaetxea "Orixe" k aipatu *Euskaldunak* liburuan hauetariko bat asmatzen digu, *Artazuriketa* kapitulu barnean. Hau Errekalden egiten dute, eta lanean ari diren bitartean honako entretenimenduez dastatzen dute:

1. Juan ehiztariak kontatuta basurdearen ixtorioaz.
2. Asmaketa edo papaita jolasaz.
3. Atxomotxa kontu-eder-kontariak errege baten alabaren eta bukaera zo-riontsua duen ixtorioaz.
4. Pititi Traketsek neska zahar bati buruzko kanta ezagunaz: *Ikusi nuanean /zure ille latza...*

(9) Piarres LAFITTE: *Euskal Literatura*. Patri Urkizuren edizioa. Erein, Donostia, 1990, 44.

5. Zenbait maite-eresi ondoren ama-alaben arteko lelo honetaz: *Ama, ez-kondu...*

6. Larraungo eta Uitziko *lectio epistolae* famatuez, eta

7. Errando batez.

Errando (< Fernando) honen funtsa ama-alabaren arteko eta senar-emaztearen arteko elkarrizketa zalapartatsuetan datza. Hona azken hauen arteko bi bertso:

Neure senar tontozko
artojale aundizko
zazpi talo bear ditu
otorduan jateko.

— Neure emazte belendin,
kata-usaia deragin,
ortzak galdu ditun eta
ire pertzak egin din.

Baina sesio guztiak azkenean neska-mutilen arteko dantza batekin bukatzen dituzte, eta Orixek bukatzen duen bezala:

Ez badute lotu norbait nai lukenarekin,
urren-artazurizetan kenduko bere min.

Alegia, hurrengo artazuriketetan edo erromeriaren batean beharko dutela pareja bilatu eta aurkitu. Horrelako ixtorio eta elkarrizketa parregarria aipatzen digu Manuel Lekuonak *Literatura oral vasca* liburuan (10), esanez Oiartzunen jaso zuela ipuin kontalari eta imitatzaile jajoa zen *Aitona* izeneko baten ahotik zuela hogeita hamarren bat urte. Antzerkitxo denok ezagutzen duzue, batez ere Xabier Leteren bitartekaritza apartaz, baina hona ekarri nahi dut. Halaxe diote:

—Jaungoikuak egun on dizula, Andre Brijida,
aspaldiyan etzaitut ikusi orren goiz jeikiya.
Beti bezela derakarzkizu kolore gorriyak...

—Ez dira, bada, eman dizkidalako gosari-txikiyak...

...

—Buenas tías tengan ustedes: Senora, cómo lo pasa usted?

—Osasunakin. .gazelaniaz yo no sabe.

—Goizian goizik etorriya naz zutaz enkontratzerá...

—Prezisia da, ni zure alabakin ezkontzia.

—Nere alaba biyotzekua: aizan arapiko!
Artzan kopa bat, kopa bat artzan, tratu egiteko;
olako proportziyoric ez dun nola-nai galtzeko.

—Ama nere biyotzekua: ez naz orrekin ezkonduko.

—Zer aitzen dinat, arapiko? Ez yazela orrekin ezkonduko?

[...] goiko larrian bi ardi antzu ta iru artantxo;

(10) Manuel LEKUONA: *Literatura oral vasca*. Añamendi, Donostia, 1965, 148.

beko soruan baria abasto...

Ez al-da asko gu bizitzeko?

Noski, ezkontza-eskaera honetan hizkuntzen nahastean eta dotearen balioren ezteusan datza irrigarritasuna. Eta berdintsuak ziratekeen ere Ataungo *Zelemín ta Zelemon* jokoak.

Gaztelaniaz ere errefrau bat bada *celemín* hitzaz, adierazteko, emakumeen jazkera hantuste eta irrigarriak: *Por deseo de chapines, metí los pies en medios celemines. Dícese de las mujeres que queriendo ir bien compuestas, sin tener medios para ello se sirven de las cosas más extravagantes.*

Julian Alustiza "Aztiri" arta zuriketaz mintzo zaigularik ere kontaktzen digu (11) nola Zumarragako Urrutia baserriko *Txalto* aiton xaharrak hamaika pasadizo xelebren kontaktzen zituen. Errefrauak, papaitak, prefazio eta *lectio epistolae* berexiak, kantak, kontakizunak, antzerkitxoak, denek parte hartzen zuten garai bateko artazuriketetan, ahozko literatura bezala deitu izan den horretan, *lana, dibertsioa eta eskola, hiruok bateginik*, Juan Mari Lekuonak (12) esaten digun bezala, eta, noski, garai hartako funtzio berdinak ez bete arren, besterik bete dezakete egun.

Hona zer dioen, hain zuzen, Paul Delarue, trantses ipuin herrikoien azterzaileak hauei buruz (13):

Le conte de tradition oral a presque complètement perdu sa fonction esthétique et sociale qui était de récréer les asssemblées de paysans et d'artisans durant les longues veillées d'hiver, d'accompagner certains travaux sédentaires ou monotones...

Gaur egun ahozko tradizioan txertatutako ipuinek ia galdua dutela bere funtzio estetiko eta soziala, alegia, neguko arratsalde luzeetan nekazari eta artesauen auzo-lanbilerak arindu eta alaitzearena. Eta halaxe da, noski, ze nork daki egun, laborantzako tresneriak aldatuak direlarik, gazteen artean zer ziren artazuriketak? Inor gutxik, tamalez. Dena den, bilkura haietako izpiritua al daturik izan arren, bizirik irauten du kontu kontaktak, gizonak betidanik izan duen beharra baita, hau da bestearekin nolapait komunikatzekoa.

Eta bukatzeko lekukorik jatorrena datekeen esaera zaharra:

Elur, melur, ez nauk hire beldur,
etxen baditiat arto eta egur.

Mila esker zuen arretagatik.

(11) Julian ALUSTIZA "Aztiri": *Euskal baserriaren inguruan*. Arantzazu Frantziskotar argitaletxea. Oñati, 1985, 112.

(12) Juan Mari LEKUONA: "Izaera eta ofizio bereziko pertsonaien erretaula *Euskaldunak poeman*", *Orixo. Mendeurrena* (1888-1988). IV. *Hitzaldiak*, Etor, 199, 398

(13) Paul DELARUE: *Le conte populaire français*. G.-P. Maisonneuve et Larre. Paris, 1985, T. I, 46.

TESTU IHARTUAK EUSKAL TRADIZIOAN

Oiartzun, 1994-12-30

José M. Satrustegi

Izena duen guztia bada, esaten zuten euskaldun zaharrek, baina ez zuten nonbait asmatu esaten, berez izenik ez duen beste zer asko ere badela euskararen munduan. Honelako zerbait gertatzen da ahozko literaturan testu ihartuen gaiarekin. Bada herri-jakintzan ahoz aho errepikatutako zenbait esaldi trinko, testu zaharkitu eta soinu-errepikaldi asko literatura arloan aditzera emateko hitz propiorik ez dutenak.

Oiartzungo Lekuonatarren ildotik herri-literatura ahozko euskarritik zientzia mailara aldatzeko ahaleginetan ezinbestekoa da izen jator txukunarekin ematen saiatzea.

Horretarako bideak badira gainera. Erdara batura begiak itzultzea litzateke irtenbiderik errazena, “formulismo” edo antzeko zerbait esanez. Eta zilegi da noski besterik ezean. Hiztegi teknikoetan zientzia gaiak grekera jatorriko erroetan oinarritzen dira gehienbat, eta hori izan daiteke beste irteera bat. Garbizaleen munduan, bestalde, inolako tradizioirik gabeko hitz berriak sortzeko joera izan zen beste muturreko bide bat.

Erdi-biderik badago noski euskararen historia luzean. Eskuarteko aurkezgaiaren antzeko zerbait euskal hiztegiko baliapenen bidez esana bada noizbait, hitz berririk hutsetik asmatzen hasi gabe, emandako urratsei jarraituz bidea egiten joan daiteke ikerlea. Literatura gaietan bereziki gomendagarria iduri luke azken ereduak. Itxura zaharkituko hitz fosil-duei *hitz ihartuak* esaten bazaie, adibidez, *testu ihartuak* izenda daitezke hitz fosilduen multzoak. Lanaren izenburuari zor zitzaion azalpen hau.

Era askotako ihardurak azaltzen dira ahozko literaturan: Laburdura trinko ala testu inguru osokoak, haur jolas eta helduen gogoeta sakonak, esanguratsuak ala ulertezinak, mezudunak eta aho-soinu errepikapen hutsak.

Prozedurari dagokionez, testua eta aldakin nagusiak parekatuko dira lehenik, hitzen inguruko zantzu, mugimendu eta adierazpen jakingarriak emanez. Testuen jatorria eta mimo edo zeinuen esanahia azaltzea da lanaren helburua.

Asmoa ez da noski gaia agortzea, ibilkizun dagoen bideari abiada ematea bai-zik. Bultzada xumea tradizio aberatsaren oihan estuan.

I. Haur-jolasen leloak

Jaiotzean hasten du gizonak hizkuntzaren bide luzea. Lehenbiziko anju eta balakuekin ernatzen ditu amak haurraren begi-belarriak. Esamesen mezua etorriko da gero hitz laburren errepikapenarekin, hala nola “aita”, “ama” eta antzekoak ahoskatuz.

I.1. *Talo txin:*

Ingurumenaz jabetzen hasten denean haurra, hitza, doinua eta ekimena elkartuz ematen dira testu ihartuak. Gai oso xumeak dira gehienetan eta biziaren haritik hartuak.

Talo txin egiteko, besotako haurrari bi eskutxoak hartzen zaizkio esku banarekin eta txalo jotzeko imintzioa eginez esaten dira hitzok:

Talo txin/malo txin
qure haurrak/bost otxin. (Luzaide)

Beste batzutan lehen hitza aldatzen dute: *Txalo txin*. Bertako hizkuntzaren arabera *bortz otxin* izan behar luke. Hitzen kidetasuna eta erritmoa dira, eskuen mugimenduarekin, jokuaeren euskarria.

Aldaera asko aurki daitezke han-hemenka. Sakana aldean, adibidez, opilaren gehigarria azaltzen da:

Talo talo, txin
katubek txikia (txitxia?) jan din,
katukumiek olata
Katalin bolaka. (Arruazu)

Testu hauen iturria amaren eguneroko lanbidea zen. Haurrak ikusten zuen otordu bakoitzaren aurretik ama talo egiten, oreari zartaka oholaren gainean jotzen ziola eta, besterik gabe, txalo-festa bihurtzen da haurarentzat. “Opil haundia” eta katukumeak jandako “olata” zeinuen berezko adibideak dira, gari-irinarekin ere egiten baitziren opil apalak.

I.2. *Marrau, marrau:*

Beldur piska bat aurrari emateko hitzak eta zeinuak ere badira batzutan joku hauetan. Pertsona helduak katuen atzaparrak balira bezala eskuak zabaldu eta haurtxoari aurpegia atzamarkatzeko keinua eginez, hitz hauek esaten dira:

*Marrau, marrau
jantzak haur hau.
—Gaur edo bihar?
—gaur, gaur, gaur. (Luzaide)*

Haurra jateko aipamena modu askotan egin ohi da haur-hizkuntza mota honetan. Gogorra da benetan Urdiainen jasotakoa:

*Amak hil nau
Aitak jan nau,
nere arreba poxpolintxuak
piztu nau.*

Ipuin luze baten amaierako hitzak dira. Egiptoko Osiris Jainkoa bere arreba Isisek puskaka bildu, hil-zapian inguratu eta piztu zuenaren antzera, ahozko literaturan aurkitutako mito baten oiartzuna da. Haurra gaztarora aldatzen deneko adierazpen ederraren mezua darama haurtxoaren heriotzak.

ARRI, ARRI, MANDOKO!

Luzaide/Valcarlos
(Garazialdea - BN)

Versión 2.^a

A — rri, a — rri, man — do — ko!   Bi — har

I — ru — ñe — ra — ko.   Man — tik zer e — ka — rri —

— ko?   Za — pa — ta eta ge — rri — ko.   Hek o —

— ro no — ren — da — ko?   Gu — re hau — rra — ren — da —

— ko.

Arri, arri, mandoko!
 Bihar Iruñerako.
 Hantik zer ekarriko?
 Zapata eta gerriko.
 Hek oro norendako?
 Gure haurrendako.

Arre, arre, mulito,
 mañana a Pamplona.
 ¿Qué vamos a traer de allí?
 Zapatos y una faja.
 ¿Todo para quién?
 Para nuestro hijito.

Infor.: Facunda Camino, del caserío Argiña, hermana de Michel Camino, hijas de Eli-xabet Azket, de quien la aprendió. Loc. rec.: Luzaide/Valcarlos. Fecha: 17 de agosto de 1944. Clas.: infantil.

ARRI, ARRI, MANDOKO!

Otsagi/Ochagavía
 (Salazar - N)

Versión 3.^a

A-rrí, a-rrí, man-do—kol bi-ar I—ru—ña—za—
 -ko, e-tzi San-go—za—ra—ko. An-dik
 ze—ka—rri—ko? E—rraz—tun bat e—ri—
 -ko, bo-ne—ta bat bu—ri—ko, za—pa—
 -ti—ko zan-go—ko.

Arri, arri, mandako!
 Biar Iruñerako,
 Etzi Sangozarako.
 Andik ze'ekarriko
 Erraztun bat eriko,
 Boneta bat buruko,
 Zapatiko zangoko.

Arre, arre, macho.
 Mañana a Pamplona;
 pasado mañana a Sangüesa.
 ¿Qué vamos a traer de allí?
 Un anillo para el dedo;
 una boina para la cabeza;
 unos zapatos para los pies.

Infor.: Juana Engracia Adot y Cambra. Loc. rec.: Ochagavía. Fecha: 23 de agosto de 1944. Clas.: infantil

I.3. *Arre arre pottotto:*

Haurtoen munduko testu ihartuen beste lekukotasunik ere badago Euskal Herriko tradizioetan. Belaunetan haurra hartuz, salto-maltoka mugitzen dira hankak beste esaldi hauek errepikatzean:

Arre arre pottotto
biher Iruñerako
etzi Tolosarako.
 —*Handik zer ekarriko?*
 —*Saski bat bete xoxoko*
 —*Noondako?*
 —*Haur txiki honendako!* (Arruazu)

Etxeko nagusia merkatura joaten bazen zerbait saltzera ez zen esku hutsik itzultzen etxera. Bazekien hori haur hazitxoak eta zain zegoen etortzerako. Urtean zehar baliagarri zen gaia haurrarekin jolasteko. Oso zabaldurik dago leloa Euskal Herrian eta aldaerak baditu. Beasainen adibidiz ezagunago den oparia eskaintzen da haurrari:

Arre arre mandako
bihar Iruñerako
etzi Tolosarako.
 —*Handi zer ekarriko?*
 —*Zapata ta gerriko.*
 —*Zeñendako?*
 —*Gure haurraindako!*

Merkatu nagusien historia dago esaldi xume hauetan. Herri bakoitzak bere herrialdeko hiriburuak aipatzen ditu, hala nola Saraitzun:

Arri arri mandoko
bihar Iruñerako
etzi Zangozarako
 —*Handik zer ekarriko?*
 —*Eraztun bat eriko,*
boneta bat buriko,
zapatiko zangoko (Otsagi)

Inguruan merkatu handirik ez bada nabarmentzen, Iruñekoak betetzen du soil-soilik ametsen lekua.

Arre arre manyoko
bihar Iruñerako.
 —*Handik zer ekarriko?*

- Zapet eta gerriko.*
- Hek oro norendako*
- Gure haurrarendako* (Luzaide)

Azken lerroan haurraren izena aipatzen da gehienetan. Abestu egiten da belauen erritmoarekin neurtzen delarik doinua.

Merkatuko bidaia, bideko zamaria, eta haurrarendako oparia dira mezuaren euskarriak. Euskal baserrietako giroan murgildurik egon ohi da testu zahar hauen edukina. Gertakizun arrunten bidez pizten da haurraren festagai alai, horrela hasten delarik ama-hizkuntzaz jabetzen.

II. Otoitz ttipiak

Luzaiden ikasi nuen kristau dotrinako otoitzez landa badela herri-jakintzako otoitz zerrenda. “Otoitz ttipiak” deitzen dituzte azkenok, eta “atso otoitzak” zirela esaten omen zuen bertan egondako apaiz batek.

Aspaldiko sineste zaharretan errotutako testu hondarrak dira batzuetan, eguzkiari goizean egin ohi zaionaren antzera: “*O iruzki saindia, eman zauzu biziko eta hileko argia*”. Edota arratsaldeko beste agurra: “*Adio Joanes haugi bihar muga onez*”.

Gehienetan, halere, kristau kutsuko aipamenekin nahaste-borraste ilunean galdurik egon ohi da mezuaren haria.

II.1. *Ave Maria xuria:*

Ama Birjinaren izenean esaten da honako herri-otoitz ez hain ttipi hau Luzaideko bazterretxetan.

Ave Maria xuria
bost penitentzia
lurrak dakar ogia
xotxak ardan gorria.

Ilargia lukaria
Parabisuko (g)iltzaria;
 —*Parabisuan zenbat ate?*
 —*Zazpi ate.*
 —*Hetaik hobenian sar nain,*
ezkerreat bihur nindain
eskuineat zeina nindain.

Urzo xuria bidian gelditu:
 —*Urzo xuria zer dakarrak hor?*
 —*Olibo ta krisma.*

—*Haugi; har eta batea nezak.*
 —*Etziroket batea*
 —*Zeren ez?*
 —*Aren ez.*

Hor daqo Jesukristo gure Jauna
Erromako zubi puntan jarririk
urrez urrestaturik
zilarrez zilarrestaturik
argizaia xuriz pintaturik
elorri xuriz brodataturik.

Hau gauian, hau hiruetan erraiten duenak eztu ariman bekaturik. (Ines Camino. *Martinenea*)

Otoitz honen zenbait atal, ogi eta ardoari dagokion aipamena barne, Iruñeko katedralean dagoen Ertaroko liburu baten larruzko azalean agertzen dira eskuz idatzitako zirriborro batzuetan. Harritzekoa bada ere, hainbeste urteren buruan eskuizkribua eta ahozko tradizioa bat datoz hitzetan eta berorien edukin ezkutuan.

Otoitz honen aldaketa asko jaso dut, nonbait oinarrizko debozioetan txeraturik zegoelako edo, oso zabaldurik baizegoen herrian. Kristau itxurako aipamen gehiago agertzen da bigarren aldaki honetan.

Agur Maria xuria
xuria zira eta ederra,
purgatorioko arka
Parabisuko eskalerra.

Ostia nun, kaliza han,
eman du meza.
 —*Nun.*
 —*Aldare berrian.*

Musika in dakote
Han zen San Juan,
San Joseph ere bai,
Hamabi apostoluak ere bai.

Elgarri erran diote:
 —*Anaia giten, gaur konfesa,*
bihar komeka.

Hau asteko ortziraletan hiruetan erraiten duenak Purgatoriotik arima bat ateratzen du, beria salbatzen du. Eta hau aitu ta ikasten ez-tuenak azken orenian kastigu izain du. (Maia Barzelona. *Ardandegia*)

II.2. *Kredo pinpirina:*

Elizaren sineste katolikoa aitortzeko erabili ohi den lehen hitzarekin abiatzen da Kristau teologiarekin zerikusi gutxi duen beste testu hau.

*Kredo Pinpirina
bidian lokartu
berroi aingeru
ainbertze liburu
hek oro Jesusekin akortu.*

*Jesusek eman zautan
belarrezko kurutze bat
arekin ibil nindain,
gaixtuak aparta nitzan.*

*Obligazione saindu ori
dakienak ez dakienai
erakustea obligatia da.
Ikasten ahal dinak
ikasten ez badu
Azken juizioko egunian
Jainkuak galdeinen du. (Facunda Camino. Argina)*

Magia arloko hizjario aldrebesaren itxura daukate lehen begiradan. Izan ere, auskalo nola pentsatuko zuten garai bateko gizonek. Nahaste-borrasteari arrazoiren bat bilatzekotan, halere, erligio bi oso desberdinen topagunean sortutako burubide kurutzatuen emaitza dela suma daiteke. Kristau dotrinako izenak daude alde batetik: *Ave Maria* xuria, *Kredo* pinpirina, *Pater noster* txikia ere jaso dugu, eta katedraleko eskuizkribu hartan “*Salve*” delako otoitzaren esaldiak agertzen dira, hala nola “o clemens”, “o pia”, eta abar. “*Haec quator*” delako laukote hau da hamaseigarren menderaino kristau berrien heziketan landutako ikasgaien bilduma. Pertsonaren burubideak ez dira hitzak bezain erraz aldatzen eta sineste zaharretako erritoetan bilatu behar da aipamen bakoitzaren edukina.

Denborarekin Joango ziren sartzan zerrendan kristau santutegiko izenak, San Juan, San Joseph edo Hamabi apostoluak bezala. Ama Birjinaren goratzarre dira “Purgatorioko arka” (salbamen arka ote?), eta “Parabisuko eskalerra” bezalako aipamenak. Sakramentuen eragina ere badago bigarren testuan: “Ostia nun, kaliza han,/eman du meza... aldare berrian”.

Testu ihartuak ez dira beti iharturik egonak. Guk jasotako tankeran geratu dira ihar eta aldakaitz.

II.3. *Sasi-latinkadak:*

Aldaera batzuen hizkuntz-jarraipena egitea ez da zaila. Kristau munduan, adibidez, dotrina berriaren mezu ezkutua eta mendez mendez ezagututako si-

neste zaharren sentiberatasuna bateratu egin ziren jainkozaileen bururakizunetan hirugarren maila bateko ulerbide guztiei atea irekiz.

Elizak bestalde latinaren errepikaldi arrotzean oratu izan zuen berandu arte bere ospakizun nagusien liturgia zeru lainotua gau beltzean murgilduz. Horrela herri xumearen begi-belarrientzat areagotu egiten zen fedegaien berezko ulerkaiztasun misteriotsua. Pertsona elizkoiak apezarengandik entzundako latinen antzeko hitzekin errepikatu ohi zuen erritua gero etxeokoein.

Adibide pare bat aski izango da esana zehazteko. Hauster egunean Luzaideko etxeoandreek hauts piska bat eramaten zuten elizatik baserrira eta etxeokoi buruan ipintzen zieten, “*Mementoris, Redentoris*” (Martíño, Gaindola) hitzen antzeko zerbait esanez.

Buruhauste handirik ez da behar jatorriko hizkuntz eredia sumatzeko: “*Memento homo quia pulvis es et in pulverem reverteris*” elizgizonen ahoan, eta “*mementoris redentoris*” sukaldeko liturgia laburtuan.

Ulergarriago gertatu zitzaizen Arnegiko eliztarrei Donetch apaiz ospetsuari neuk entzundakoa. Donibane Garaziko ihauterietan dantza lotua egina zuketan Mariaren alabei hautsa ezartzean “plaza saria”, esaten zien soil-soilik. Testu ihartua ez baina hizkuntza bizi eta bipilaren kimu polita.

Elizak otsailaren 2an ospatzen duen Ama Birjinaren garbikunde festari Gandelairu edo Kandelera eguna deitzen zaio aspalditik gure artean. Ohitura zaharrak eta kristau elizkizuna lotzen dituen euskarri errotua kandela piztua da. Arretaz ospatu izan da argiaren erritua Euskal Herriko baserrietan. Luzaiden, adibidez, etxeko guztiak sukaldean belaunikaturik zeinatu egiten dira. Gero etxeoandreak bela bedeinkatuarekin hiru aldiz inguratu burua eta hiru ezko sorta isurtzen dizkio bakoitzari besagainean. Bilo punta bat ere erretzen da.

Pertsonen aldia egin ondoren ganbarak bedeinkatzen dira. Logela bakoitzean sartu eta ohe burutako zuraren gainean botatzen dira argizagi tintin be-roak. Abereek ere jasotzen dute egunaren ezaugarria. Ikuluko itzulianazienda gorriek adarretan hartzen dute kandelaren ezko negarra eta txerrientzat heien hesola baten gaineko ertzean uzten da bedeinkapenaren ezaugarria.

Erritoan erabilitako testoei buruz ez dago inolako batasunik. Etxekoandre bakoitzak bere esaera berezia izan ohi du sukaldean. Finkatu gabeko testua dela esan daiteke. Itxura desberdineko adibide batzuen aukera egin dut Luzaideko ohituretan. Testuaren atzetik “Pot” hitza dator beti kandelari musua eman behar zaiola adierazteko:

- *Erregelan*. Pot (Maistria).
- *Errebisionian*. Pot (*Hiru aldiz*, Erreka).
- *Bela redenzionem, remisionem*. Pot. (Burushuri).
- *Lumen rebelazionem kentzionem*. Pot (Tolosha).

— *Domine relazion gloria kristi. Pot (Ttipittua).*

— *Lumen genzium ad revelazionem plebis Israel (Bidondo).*

Esaera hauen iturburua Jesus Haurra elizan aurkeztua izan zeneko Simeon agurearen hitzetan aurkitzen da, eta zehatzago aipamenaren pasarte honetan: “*Lumen ad revelationem gentium et gloriam plebis tuae Israel*” (Lc. 2, 32).

III. Gaitzespenak

Indar ezkutuez inguraturik ikusten zuen bere burua garai bateko gizonak eta ustezko hitz ezabatzaileak erabiltzen zituen arerioen aurka. Benetan aberatsa da herri-jakintzan atal hau eta ezin da txosten batean labur bildu. Adibide bat azalduko dut.

III.1. *Deabruarena:*

Infernuko etsaia da kristau munduko erlijio heziketan gizonaren arerio nagusia. Anima apusturen batean galdu ondoren baldintza korapilatsua gainditu behar zuen hura berreskuratzeko. Emakumea izan ohi zen senarra deabruaren saretik ateratzen zuena.

“Hamabi apostoluen otoi-tza” da, gizon jantziak harturik, emazteak egin zuena.

— Adiskidia: errak bat, agindu zion deabruak.

— *Hi ehiz ene adiskidia; Jinkua-huk ene adiskidia: Bat bakarra gure Jainkua, gure ta mundu guziain Salbatzalia. Horixe-huk ene adiskidia, hi ehiz ene adiskidia.*

— Adiskidia: errak biga.

— *Hi ehiz ene adiskidia, Jinkua-huk ene adiskidia: Biak, bi Jerusalemeko aldariak. Bat bakarra gure Jainkua, gure ta mundu guziaren Salbatzalia. Horixe-huk ene adiskidia.*

Aldian aldiko aipamen guztiak hurrengo erantzunean atzeraka errepikatzea da garaipenerako baldintza, huts bat aski duelarik deabruak animaz jabetzeko. Testua bera da horrela jokuaren ardatza. Azterketa moduan eraturako erretolikak hamabigarren mailarainoko aipamenak itzulikatze horretan du zailtasuna.

Emakumeak bere aldetik beste itzulkari bat gehitzen dio hasierako hitzekin amaiera borobiltzeko: “*Hi ehiz ene adiskidia, Jinkua-huk ene adiskidia*”. Zailtasun honekin emakume garailea deabruaren epaile zorrotz bihurtzen da “ifer-nuko zolan leher-inarazteko”. Honela dio Luzaideko emakume argiak:

— Adiskidia, errak hamabi.

— *Hi ehiz ene adiskidia, Jinkua-huk ene adiskidia: Hamabiak, hamabi apostoluak; hamekak, hameka birginak; hamararak, hamar manamendiak; behatziak, behatzi ordenamendiak; zortziak, zortzi zeriak; zazpiak (zazpi sakramentuak); seiak, sei zeruko aingeru argiliak; bostak, bost Jesukristo gure Jau-naren zauriak; lauak, lau ebangelistak; hiruak, hiru Trinitatiak; biak, bi Jerusalemeko aldariak; bat bakarra gure Jainkua, gure ta mundu guziaren Salbatzalia. Horixe-huk ene adiskidia, hi ehiz ene adiskidia.*

— Hire emaztia erdi-huk?

— *Erdi-huk. Erdi behar baizin erdi-huk, Jinkuain graziakin erdi-huk.*

— Ertemaiak intie? (emazte arrañatziak).

— *Intie. In behar bai ziuzten intie. Ehik ifernuko zolat eta han leher ehik.*

Eta marruma haundi bat iten zilaik juan zuxun ifernuko zolan leher eitea. (Catalina Camino. Luzaide, "Buruxuri" 1963).

III.2. *Ez dok hamahiru:*

Testu ihartuak beste ihardura batzuk beregana ditzake. Aipatutako esaera itzulikatu edo "retornada" delakoari dagokionez, Bizkaiko aldakian beste aha-lerin bat egiten du deabruak errepikaldi luze horretan gizona nahasteko.

— *Esaik hamahiru, itauntzen du.*

— *Eztok hamahirurik, erantzuten dio gizonak neurritz kanpoko eremuan ez sartzeko.*

Bat-batean pentsa liteke hori izan daitekeela "Ez dok hamahiru" izenaren jatorria. Kontuan eduki behar da, hala ere, hamahiru zenbakia berez dela Mendebaldeko kulturaren behintzat siniskeri kutsuko tabu nabarmena. Horrelakoetan ez da zilegi izena aipatzea ondore txarrik ez erakartzeko, eta deabruaren galderak ohizko erantzuna bultza zezakeen. Adibidez Luzaiden bertan "Adio" edo "adios" dioenari, "ez adiorik" erantzuten zaio. Maila bereko hitz debekuduna izan zitekeen hamahiru zenbakia ere.

IV. Bertso ihartuak

Bizilegeko une eta ekintza guztietara egokitutako ihardurak badira herri literaturan. Errefrau edo atsotitzen altxor aberatsa, adibidez, harrobi agor-ezina da.

Eta bertso ihartuen atala aipatuko dut amaitzeko. Tabu delakoaren kora-piloa zeharkako esaldiekin mezua borobilduz gainditu daiteke. Herioa da horietako zer beldurgarri bat, eta "hil" hitza bere adierazgarria. Errege Salamonek

jakinarazia zuen, euskaldunon ustez, bere aita-amen hilberria ematen zion me-
zularia hilen zuela.

Ordua iritsi zenean honela mintzatu zitzaion mandataria:

Pazkuez hilondo

diotez hilberri;

zue aita-amak

ez gose ta ez egarri.

—Hil-tuk orduan?

—Herorrek esan duk; ez nik.

Esanak esan, indar gaiztoen sareko hariren bat jauzi bada ere ez aipatze-
koren bat haizatzuz, sorginkerien aurkako eskomikazioarekin amai daiteke txos-
tena.

Oharra: Eskuko behatz lodia —potolo beldurtia— ondoko beste bi beha-
tzen artean muturra sartuz esan behar dira hitzok:

Pues, pues, aparta Satán:

nun buho, han zilo. (Shaindu, 1958)

Edo antzeko beste hauek:

Pues pues, aparta Satan,

Berroitamar ixtapetan (urratsetan).

Ongi doakigula herri-literaturzaleoi.

ETNO-IPUIN ETA ESAUNDEN BILKETA

Oiartzun, 1994-12-30

Juan Manuel Etxebarria Ayesta

Bide bat zelangoa den jakiteko, norbera bertatik ibililita eta ibiltealakorik ez dago egur eskarmentadua sugin ona izaten baita.

Nire neure Etno-ipuin eta esaunden bilketa bidearen hasikerako urtekera On Jose Migel Barandiaranek emon zidan, han Derioko Seminarioan, Ander Manterolak Bizkaiko ETNIKER taldean sartu ninduean.

Derioko Seminarioko Labayru-liburutegian egiten genituen bilerak Bizkaiko Etniker-kideok On Jose Migel Barandiaran batzarkide eta maixu genuela.

Handik lasterrera, Euskal Herriko Etniker talde guztiak bildu ginen Urkiolan eta orduan maixu bi aurkeztu zizkigun Ander Manterolak: On Jose Migel Barandiaran eta Don Manuel Lekuona.

Egurdarteko beharlekua amaitu eta bazkaltzeko plantatu ginenean, hauxe esan zidan Ander Manterolak mahai-buruko maixu nagusi biei adi:

—Aikorzan gure maixuak!

Eta halaxe zen izan be. Pozik zer nengoen ni maixu nagusi bion aurrean! Ez zen gutxiagorako.

Nik neuk, gehien bat, On Jose Migelen bidetik egin dut behar, baina Don Manuelen irakatsiak ahaztu barik.

On Jose Migelek sarri esaten zigun berari Wunt irakasleak emandako gomendioa, hauxe hain zuzen: “Zeure herria aztertu nahi baduzu, zeure herririk hara egin behar duzu”.

Nik neuk be beste hainbeste egin nuen. Nire neure lurraldera abiatu nintzen, jakina, Gorbeia aldera, nire neure ikerketak egiten.

Nire ipuin eta esaunden bilketa era honetara hasi nuen:

—Nik, Ander Manterolari kontatu nizkion nire auzoko Simon Goyoagak (g.b.) umetan kontaktutako ipuin batzuk. Horretara badinost Anderrek:

—Hi, mutil, horiek ipuin horiek mitologiakoak dituk, On Jose Migel ibili, ibili duk Gorbeia inguruan, baina ez dizkik horiek ipuinok bildu! Zergatik ez dizkiok grabatzen Simoni eta transkribitu, orduan *ETNIKER* aldizkarian argitaratu?

Orpoetan har barik joan nintzen beharleku horretara eta egin be egin Ander maixuaren esana.

Harrezkero, hauetan hogeitau urteotan ehundaka ipuin edo eta esaunda bildu ditut eta eurentariko batzuk argitaratu be bai *Etniker* aldizkarian eta neure Dok-torego Tesian, hau da, “Zeberio haraneko euskararen azterketa etno-linguistiko”n.

Ipuin eta esaunda bilketa hau, Zeberíon hasi nuen, nire neure herrian. Baina, handik, hortik hemendik, Gorbeia inguruko herrietara ere abiatu nintzen agortezineko ipuin-iturri horretatik ahal denik eta gehien hartzeko.

Arakutatuko herriak hauexek dira: Zeberío, Orozko, Ugao, Arrankudiaga, Arrigorriaga, Basauri, Zaratamo, Galdakao, Bedia, Lemoa, Igorre, Arantzazu, Artea, Villaro, Zeanuri, Dima, Otxandíano eta lurralde aparteko lez, Gorbeia bertako artzainen bizilekua.

* * *

Metodologia aldetik, grabazio-tresna egokiaz gain, berriemaileagan Ebo-kazioa lortzea da derrigorrezkoa emaitza onak lortzeko.

Gure adinekoek asko eta asko dakite, baina sarritan, ebokazio faltaren eraginez zer kontatu ez dakitela aurkitzen dira.

Horretarako, lehenengo eta behin, Giro lasai eta ona aurkitu edo egin behar da eta gero hasi galderantzunetan.

Nik neuk, On Jose Migel Barandiaranek etnografiarako egindako inkesta erabiltzen dut hasteko, hots, “Guia para una encuesta etnografica” eta gero nire neure intuiziozkoak erabili tokian tokiko egoera ikusiaz.

Esate baterako, “Tabu” izan diren gaiei buruzko galderak ezin dira edozeinen aurrean egin, errespetoagatik baino ez bada ere. Hauelango gaietarako berri-emaile egoki edo konfiantzazkoak aurkitu behar dira bilketa zertarako den adieraziz.

Behin ipuin edo esaundok magnetifonoz jasoz gero, transkribitu egiten ditut, baina zehatz-zehatz, fonologia mailan, eta behar bada, fonetikako oharrak jarritz zehaztasun bidean.

Gehiago oraindik. Euskal Herria euskalki, azpieuskalki eta aldakiz beterik dagoenez, etno-testu huts-hutsak emonez gero, euskeraren aldaki hori ezagutzen ez dutenentzat gatz egiten da ulertzea, euren belarriak euskera mota ho-

rretara ohitu barik daudelako eta irakurrita ere ezer gutxi ulertuko luketelako. Horregatik, nik neuk transkripzio fonologikoaren ondoan, jaso den euskalkiko eredu literario-etimologikoa ere emoten dut, era horretara, hobeto ulertu eta aberasgarri izan dadin.

Behin horraz gero, eta euskaldunon munduaren berri haragora ere eroateko, laburpen gisa baino ez bada ere, erdaraz ere ematen dut, alde batetik, On Jose Migel Barandiaran eta R.M. Azkuen antzera eta bestetik, Julio Camarenak berak emondako aholkua jarraituz.

Era honetara lan eginez gero, ikerketa interdisziplinarraren barruan, batez be, arlo bi hauetarako balio du nire neure bilketak: Bata, etnografiarako eta bestea linguistikarako.

Etnografiako lan zehatz eta fidagarri bat behar beharrezkoa da horren ondorengo ikerketa linguistiko oinarrizko bat egiteko. Iturriko ura garbia eta den-den bezalakoa ez bada, handik edaten duena ere kutsaturik agertuko da eta datozenentzat ere kutsatze bide bat litzateke.

Ipuin eta esaunda bilketa arlora berrien berriz etorriz, eta ia hogeitau urteotako lana laburbilduz, hona hemen besteak beste, Gorbeia inguruko herrietan aurkitutako ipuin gaien sailkapen tematikoa:

Anbotoko Señorea; Jentilak; Lamiñak; Sorginak; Deabrua; Parte Txarrekoak; Arimak; Didaktiko-Moralak; Animaliak; Landareak; Sexu-kutsukoak; Eguzkia; Ospakizunak; Barregarriak; Bizikera zaharrak; Sineskerak; Eleiz-kutsukoak; Azeguna; Igarkizunak; Lapurrenak; Superstizioak; Gertakizunak; Kondenatuak; Superlegor koba; Entzuteak; Istorioak.

Euskera bizi honen altxor honetan, hainbat eta hainbat gauza eder aurki daiteke etno-linguistika arlo bikoitz honetan.

Denak aipatzea luzeegia litzatekeenez, hiztegiaren alorra aipatu nahi nuke literatura idatziak ez baitu jaso euskeraren izate osoa.

Argitaratu berri dudan *Gorbeia inguruko etno-ipuin eta esaundak* liburuan, inongo hiztegitan agertzen ez diren berrehun hitzetik gora jaso ahal izan ditut.

Gauzak honela, galdera sakon bat datorkit ateari josten bihotzaren erdi-erdira. Zein? eta hauxe: Zer egin literatura idatzian agertzen ez diren ahoko berba hauekin? Nire ustez, hartu dauden-daudenetik, jakina, beren beregi etno-testurik hara, eta sartu hiztegi zein beste edozein idaztitan, era horretara aberastuko dugulako gure etorkizuneko euskara.

Hau guztiau esan ondoren, zer hobea gorik Gorbeia inguruan jasotako ipuin bat, etno-testu fonologiko, bizkaiera literario eta batuan emotea baino.

ITARGIA, EGUZKIA ETA MUNDUA

Ipuin edo esaunda hau, Zeberioeko Patxi Etxebarriari entzuna da. (*Gorbeia inguruko etno-ipuin eta esaundak* neure liburutik hartua). Nik neuk egindako itauna hauxe zen: Nondikakoak dira ilargiaren ilunguneak?

Aikomen erantzuna:

(Transkripzio fonologikoan)

Aldi beten, nosik ona estakigule, eguskie t'itargie andra-gixonak i sirean, da, Martiko idergibarriko gaulendien eguskie sartzamendire nos elduko daoela, badiñotzo eguskiek arrokeris beterik:

Ikustona Mundue, egunean baño egunean ederrago!

Bai, ikusiko etxoapa!

Ba, ori edertasun ori naure argi ta beroari esker dona gero!

Bai, eta ni naure gaubetako iñontzari, ala, iñontzak etxopatio esetarako!

Ori entzun botzen ba se, asarratuten yako eguskie, artzean dau esku biepete txinger gori bere barruti ta plast! arpegi arpegire bototzesan txingerrok itargieri eta erreunes bete bekokitik okotzeranoko gustie. Untxe t'untxe be esaun daus aik erreunak, aitudea baño estao itargieri idergi betea danean.

Baye, eguskie ain ikustauen berde, bildursartu inde egoan itargie eta karran asi yakon sein eguskiek e bearrestanen bat in. Eguskie orduen atzerikara gañetu yakon mirue arrari letxe eta odolak ur eiteko gitxien faltan.

Yoan da yoan bata bestearen atzean, ilgora, idergi bete, ta ilbera gustien eragoyon eguskiek itargie kuxetan.

Itargien arnasestue eta magalotza iños ikusi bakoak sirean eta bere burue olan ikusirik, badiño berekitan: gesubeten gañetu bea yatak eguski armin kokino ori, baya etxok o berea ingo lelengoa!

Eguskie orpoetan ar bari(k)tx(y)oakon atzerikara eta ogeta sortzigarren egunean ie ie kuxau inik aukela, estotzo itargiek e bere burua gordetan!

Eguskiek orduen, susien, aurreak artutzesan da egunetxoan egunek etorri, itargie atzerikara ikustauen eta badiño bere artean: burue non gorde yostan baño estok orrek andra galerorrek!

Orduen, atzera in esin auen les, arin eragoyon eragon be itargie barriro atzerikara kuxetako, d'orretarako denodu gustiegas eta inisitue baño arinago ibilite be, beste ogeta sorki egun bear ixin ausen, baye itargiek ostera be bere burue gorde, batepaki non!...

Gaur be undiño or yabikus eguski-itargiok, bata bestearen atzean, egunes beroa ta gaubes iñontza dariola.

(Gaurko bizkaiera literarioan)

Aldi baten, noizik hona ez dakigula, eguzkia eta itargia andra-gizonak ei ziran, eta, Martiko idergibarriko gaulendian eguzkia sartzamendira noiz helduko dagoala, badinotso eguzkiak harrokeriaz beterik:

Ikusten dona Mundua, egunean baino egunean ederrago!

Bai, ikusiko ez joat ba!

Ba, hori edertasun hori neure argi eta beroari esker dona gero!

Bai, eta nire neure gauetako inontzari, ala, inontzak ez jok balio ezertarako!

Hori entzun ba eutson ba ze, haserretuten jako eguzkia, hartzen dau esku biak bete txinger gori bere barrutik eta plast! aurpegi-aurpegira bota eutsozan txingerrok itargiari eta errenez bete bekokitik okotzerainoko guztia. Oraintxe eta oraintxe be ezagun dauz haiek erreunak, aditutea baino ez dago itargiari idergi betea danean.

Baina, eguzkia hain ikusten eban berde, bildursartu eginda egoan itargia eta karran hasi jakon zein eguzkiak behar ez danaren bat egin. Eguzkia orduan atzerik hara gainetu jakon mirua harrari letxe eta odolak ur egiteko gitxiren faltan.

Joan eta joan bata bestearen atzean, hilgora, idergi bete, eta hilbehera guztian eragoion eguzkiak itargia koiuten.

Itargiaren arnastua eta magalotsa inoiz ikusi bakoak ziran eta bere burua holan ikusirik badino berekitan:

gesu baten gainetu bear jatak eguzki armin kokorio hori, baina ez jok berea egingo lehenengoan!

Eguzkia orpoetan har barik joakion atzerik hara eta hogeita zortzigarren egunean ia-ia koiu eginik eukala, ez deutso itargiak bere burua gordetan!

Eguzkiak orduan, zuzian, aurreak artu eutsozan eta egunak joan egunak etorri, itargia atzerik hara ikusten eban eta badino bere artean: burua non gorde deustan baino ez dok horrek andra galera horrek!

Orduan, atzera egin ezin eban lez, arin eragoion eragon be itargia barriro atzerik hara koiuteko eta, horretarako denodu guztiaz eta inizitua baino arinago ibilita be, beste hogeita zortzi egun behar izan ebazan, baina itargiak ostera be bere burua gorde, batek badaki non!...

Gaur be oraindino hor dabilkuz eguzki-itargiok bata bestearen atzean, egunez beroa eta gauetz inontza dariola.

(Euskara Batuan)

Aldi baten, noizik hona ez dakigula, eguzkia eta ilargia andra-gizonak ei ziren, eta, Martiko idergibarriko gaulendian eguzkia sartzamendira noiz helduko dagoela, badinotso eguzkiak harrokeriaz beterik:

Ikusten duna Mundua, egunean baino egunean ederrago!

Bai, ikusiko ez diat ba!

Ba, hori edertasun hori neure argi eta beroari esker duna gero!

Bai, eta nire neure gauetako inontzari, ala, inontzak ez dik balio ezertarako!

Hori entzun ba zion ba ze, haserretzen zaio eguzkia, hartzen ditu esku biak bete txinger gori bere barrutik eta plast! aurpegi-aurpegira bota zizkion txin-gerrok ilargiari eta erreunez bete bekokitik okotzerainoko guztia. Oraitxe eta oraintxe ere ezagun ditu haiek erreunak, aditzea baino ez dago ilargiari ilargi betearen denean.

Baina, eguzkia hain ikusten zuen berde, beldursartu eginda zegoen ilargia eta karreran hasi zitzaion zein eguzkiak behar ez denaren bat egin. Eguzkia orduan atzerik hara gainetu zitzaion mirua harrari letxe eta odolak ur egiteko gutxiren faltan.

Joan eta joan bata bestearen atzean, hilgora, ilargi bete, eta hilbehera guztian eragoion eguzkiak ilargia harrapatzen.

Ilargiaren arnasestua eta magalotsa inoiz ikusi bakoak ziren eta bere burua honela ikusirik badino berekitan: gesu baten gainetu behar zaidak eguzki armin kokorio hori, baina ez dik berea egingo lehenengoan!

Eguzkia orpoetan har barik zihoakion atzerik hara eta hogeita zortzigarren egunean ia-ia koiu eginik zeukala, ez dio ilargiak bere burua gordetan!

Eguzkiak orduan, zuzian, aurreak hartu zizkion eta egunak joan egunak etorri, ilargia atzerik hara ikusten zuen eta badino bere artean: burua non gorde didan baino ez duk horrek andra galera horrek!

Orduan, atzera egin ezin zuen lez, arin eragoion eragon ere ilargia berriro atzerik hara koiuteko eta, horretarako denodu guztiaz eta inizitua baino arinago ibilita ere, beste hogeita zortzi egun behar izan zituen; baina ilargiak osteraren bere burua gorde, batek badaki non!...

Gaur ere oraindino hor dabilzkigu eguzki-ilargiok bata bestearen atzean, egunez beroa eta gaez inontza dariola.

* * *

Aikomen ba, Gorbeia inguruko ipuin edo esaunda bat etorkizuneko euskerara bideratuta.

Lehenago aipatu dudan helburu bikoitza gogoraturaz, aikomenzan disziplina bakoitzari dagozkion bitargi batzuk:

Etnografia ikuspuntutik, ilargiaren ilunguneak azaltzen dira alde batetik eta hilabetearen zikloa bestetik, herri-jakituria edo mito bidez, jakina.

Linguistika ikuspuntutik, begira ipuintxo honetan bakarrik, zenbat elementu interesgarri agertzen den etorkizuneko euskeraren aberasgarri.

Batzuk bakarrik aipatzearen, horra hor: lexikoa(gaulendia, sartzamandia, inontza, itargi, bildursartua, eragon, armin, kokorio, etab. Iuze bat).

Aditz jokoak: hitano-ko femeninoa -NA morfema eta guzti egiten da.

-ETAN atzizkiaren erabilera ugaria da: (gordetan, kantetan, olgetan...).

Esaldiak: esaldi bereziak agertzen dira: esaterako: "...bildursartu eginda zegoen itargia eta karran hasi zitzaion ZEIN eguzkiak behar ez denaren bat egin", "Burua non gorde didan baino ez duk horrek andra galera horrek", etab.

Esandako guztia borobilduz, bizirik dugun euskera ederra behar den lez jaso, aztertu eta etorkizunera bideratzen ez badugu, ezingo dugu bete herri esaera hau:

"gurasoak dena dio zor umeari".

Kasu honetan, guk geuk, etorkizunari.

TARTAROAK

Oiartzun, 1994-XII-30

*Xabier Kaltzakorta,
"Mikel Zarate" Iker Mintegia*

Artikulu honetan aspaldidanik buruan darabilan gai baten berri emango dizuet, tartaroen berri, alegia. Batek baino gehiagok pentsatuko du zer diren euskaraz tartaroak, zein eskualdetan agertzen diren agertzen direnean, zein ize-
nekin eta Euskal Herritik kanpora ere agertzen denez zein den jatorria eta abar. Lan honen luze-laburrari bagagozkio esan behar dugu, aurren-aurrenik, beste lan luze eta osotuago baten laburpena dela. Lan luzeago horretako asmoa bi-
koitza dugu, batetik, orain arte argitara gabeko eskuizkribu batzuk agertzea eta, bestetik, ahozko eredu berriak ere argitaratzea. Esan gabe doa eskuizkribuetan zein ahozko eruedetan delako tartaro edo tartaroen eredu desezagun batzuk agertuko ditugula.

TARTAROA ADIERAZTEKO IZEN GEHIAGO

Lehenengo eta behin esango dugu elkarren antzeko bi izen agertzen direla bata Tartaro eta bestea Tartalo. Dakigunez lehenengoa da zabalena dabilena eta bigarrena bizkaieuskarakoa ere izan arren ez dugu aurkitu Bizkaiko *corpus*-ean Gipuzkoakoan baizik (1). Hirugarren aldaera bat ere agertzen da Torto hain

---

(1) Esate baterako Bernardo Garrok "Otxoluak" itzuli zituenean Bizkaiko euskarara Jean Barbierrin ipuin eta esaundak Tartaro sistematikoki Tartalo jartzen du Bizkaiko euskarari: "Tartaro(L), Tartalo(B): Erriaren adimenez Izadian sorturiko erraldoi antzekoak. Ez ziran gizonak, bai, oster, gizonaren arerioak. Baña gizonak, arteziz eta amarru bidez, azkenean beti garaille urtetan eban aekanik. Izadiko indarrakanik urtetan dauan era beratan, beti ez baiña... "Tartaroak". "Basa Jaunak" eta abar. Izadiko indar eskutukoak gizon itxureaz baiño ez dira (Seres fabulosos representativos y personificación de las fuerzas ocultas de la naturaleza, a las que el hombre domina con su maña y astucia."

Ixtorio-Mixerio Igone Etxebarriak prestatutako edizioan 202 or. Sutondoan 1989.

Badirudi, hizkuntzari gagozkiola, solo eta soro bezalako hitz bikoteak harturik, lehena zahar-
rragoa dela eta bigarrena hizkuntzaren egokitze legeak agindurik sortua. Ikus. Mitxelena-
ren *Fonetika histórica vasca* 312 or. Baina gure kasuan alderantziz gertatzen denez beste era bateko hitzen indarra ere kontuan hartu behar dugula, esaterako, talo, txalo... Bizkaiko leku batzuetan, Markinaldean, batzuetan karta jokoko bateko urrearri *talo* esan ohi zaio, bestetan inoiz *tartalo*...

justu. Hirugarren hau on Jose Miel Barandiaranek bere *Mitologia* hiztegian dakarrena da. Honatx definizio eta guzti:

Torto.-Este es el nombre del genio maligno de un solo ojo, antropófago, que también es conocido con el nombre de Tartalo. De él se habla en los relatos más aterradores de los hogares de Goyerri sobre todo, si bien es conocido igualmente en otras comarcas del país. Secuestra a jóvenes que se ponen a su alcance y los devora. (...) El mito de Torto se halla localizado en varios lugares de Vasconia. En Atáun, por ejemplo, se señala la cueva de Muskia, como escenario de las crueldades del cíclope. Otro de los lugares que se citan como morada de **Torto** o **Tártalo** es **Tartaloetxeeta**, planicie del alto de la montaña Saadar, donde se halla la supuesta casa del cíclope o Tartaloetxe, que es un dolmen (2).

Bestaldeko tradizioan, ostera, Tartaro bakarra zein bat baino gehiago izan narrazio berean, artikuluaekin erabiltzen da gehienetan (3).

Baina aipatutako hitzak ez dira bakarrak, William Rollok (4) Markinaldean bildutako aldaera ALARABE da, nahiz eta berak *Alarabie* bildu (5).

Gaur egun argiro dakusagunez Alarabie delakoa Alarabe hitza artikulua-ekin baino ez da, hots, *luzie* eta *gosie* Markinaldeko euskaran *luze* eta *gose* hitzak artikulua erantsita diren bezalaxe. Honetaz ohartu *zen* Mitxelena eta ohar zorrotz bat idatzi zuen (6).

Badago beste izen bat ere Tartarora adierazteko Begibak(h)arra delakoa, hain zuzen. Badira euskal mitologian erraldoi gehiago ere, esaterako, EULIZKI baina ez da Tartarora bezala gizajalea, gizonen laguntzailea baizik (7).

(2) BARANDIARAN, Jose Miguel: *Obras completas*, tomo 1, 224 or.

(3) MICHELENA, Luis: "Contra Lekobide", ASJU XX-1, 1986, 291. or. eta *Sobre historia de la lengua vasca II*. San Sebastián, 1988, 851. or. Así nuestro Basajaun, singular o plural, ha superado la prueba que le exigía Baroja, vacilante todavía: los testimonios demuestran con superabundancia que no es una creación de Musiu Chaho, sino que tiene tanta consistencia como Tartalo, por ejemplo, siempre que éste vaya adornado de artículo.

Artikuluarekin gehienetan erabiltzeak ez du esan nahi gure ustez beti hala erabiltzen denik. Esate baterako Casenevek bildutako Tartaro-ren aldaera batean artikulurik gabe aurkitu dugu.

(4) ROLLO, William: *The Basque dialect of Marquina*. Amsterdam: H.J. Paris, 1925.

(5) Honatx hitzez hitz kontaeraren izenburua: *Alarabie, gigantian eta gison-jatallian ipuñe*. Esan behar dugu, bidenabar bada ere, J.M. Satrustegik ez duela ongi bildu Markinako, edo nahiago baduzue Xemeingaineko erraldoiaren izena ABALARI esaten baitu ALARABIE edo ALARABE esan beharrean. Honatx hitzez hitz: "El cíclope vasco se llama *Tártalo*, también *Torto*, *Anxo* y *Alabari*. Tiene un solo ojo en la mitad de la frente y es de instintos feroces. Se alimenta de carne humana". *Mitos y Creencias*. San Sebastián, 1983. Hirugarren argitaraldia, 152. or.

(6) MITXELENA, Koldo: Tartalo es tartaloa "el tartaro" y alarabi (véase p. ej. W. Rollo: *The Basque Dialect of Marquina*) alarabie "el alárabe". BAP, 1960, 378-379. or.

(7) Eulizki delakoaren ezaugarriak ikusteko ikus bedi, nahi izatera, ene artikulua xumea, KALTZAKORTA Xabier: "Bizkaiko herri-ipuin idatziak" in *Euskera-XXXVII* (2.aldia), 477-496. or.

Tartalo, tartaro eta Alarabe hitzen etimologia

Nondik ote dator Tartaro/-lo hitza? Galdera hau orain baino lehenago egina izan da. Eta erantzunak bat baino gehiago izan dira. Tartaro eta begibakarren artean bereizkuntza egin nahi izan duenik ere. Esaterako, Chahok uste zuen euskaldunek lehen inbasioaldiko zeltei edo keltarrei tartaroak deitzen ziela eta ziklopei beguibakhar (8).

Narrazio baten berri ere ematen du errotari baten seme batek fortuna egiten duela Tartaroei igitai, katu eta oilar bat saltzen dizkiela dioenean (9). Tartaro hitza erdaratik (hots tartaro, tartare) datorrela, hots, Tartariako bizilagunen ize-netik, ikertzaile batek baino gehiagok uste izan du, esaterako Cercand-ek (10) eta uste hau bortizki astindu zuen Julien Vinson-ek (11). Baina hala ere Vinson-ek berak huts bera egiten duenean *Les basques et le Pays Basque* liburuan D.J.A. Coelho portugalدارrak Vinsonen iritziari erruki gabe eraso zion (12) eta

---

(8) CHAHO, Augustín: *Voyage en Navarre pendant l'insurrection des Basques*, Paris, 1836. "Les Basques donnent le nom de Tartaro aux Celtes de la première invasion et qu'ils désignent encore par celui di Beguibakhar, qui est l'équivalent parfait de Cyclope", 77. or.

(9) Op. cit. l'histoire de ce fils de meunier, qui fit fortune en vendant aux Tartares une faucille, un chat et un coq. 77. or.

(10) Falta texto.

(11) VINSON, Julien: "Mytologie Basque". *Revue de Linguistique et langues comparés*, Tomo 8, 124. or. En traduisant par "tartare" au lieu de "Cyclope" M. Cerquand nous paraît avoir méconnu le caractère de tout une classe de légendes.

(12) COELHO, D.J.A.: "En la interesante obrita *Les basques et le Pays Basque* (Paris, Cerf. 1882) dice Mr. Vinson, uno de los mas conoedores de ese pueblo, que los *tártaros* de la tradición vasca, especie de ciclopes tan estúpidos como robustos, fueron sin duda denominados *tártaros* del propio modo que en otras partes se llamaron *ogres* (ongres hongrois) á otros seres temibles de la leyenda. Esas figuras imaginarias —continua el citado autor— se sustituyen mutuamente y se ven también usadas por los moros en los cuentos que más atractivos encierran para los hombres de la ciencia.

Así que el nombre del *tártaro* basco, provendría del nombre del pueblo asiático *tátaros* que en las lenguas europeas se corrompió en *tártaros*. No sé de ningún otro hecho que nos haga presumir que la fama de ese pueblo llegase hasta la región pirinaica en tradición popular. Aún más; la explicación del señor J. Vinson es inaceptable. Una persona de sus conocimientos debiera estar mejor informado acerca del origen del nombre de *ogres*; para ello no era preciso más que abrir el *Diccionario de la lengua francesa* de E. Littré, s. v. donde se lee:

"Ant. español *huergo*, uerco; español moderno *ogro*, ogre *huerco*, triste; italiano, *orco*; napolitano *huorco*, anglosajón *orc* demonio infernal; del latín *orcus* infierno, Dios del infierno segun Díez (*orcus* segun Maury, es una palabra etrusca).

Supuso también que *ogre* vendría de *húngaro*, a consecuencia de las invasiones de *hongres*, *húngaros* o también *oigurs*, que tuvieron lugar en el occidente de Europa durante la Edad media. Sin embargo la forma de la palabra en las lenguas románicas, no se presta a tal interpretación."

Ogre no tiene pues, nada que ver con los *húngaros* ni pueden considerarse de origen mongol los cuentos en tales seres figuran, hipótesis ya trasnochada, que ultimamente ha vuelto a desenterrar el señor Dr. T.L. Braga, presentándola como nueva.

La explicación de ogre derivándolo de orcus, nos hace ver en el *tártaro* vasco, el nombre latino *tártarus* sinónimo de *orcus* palabra que servía para designar también la divinidad infernal (*pater tártarus*) "O tartaro dos bascos". *Revista de Vizcaya*, 1886, Tomo I, Cuaderno 5, 1 de enero,

lehen aldiz dio latineko *tartarus* infernuko jaungoikoa delakotik datorrela erderazko *ogro* hitza *orcus* infernutik edo infernuko jaungoikoa delakotik datorren bezalaxe. Erromatarrek greziarrei hartutako jaungoiko izenak dira dudarik gabe. Coelho-ren azalpen hau interesgarria da joan den mendean berean emandako azalpen argigarri hau, mende honetan euskal inongo autorek indartsuki berretsi ez duelako (13).

Begien bistakoa da Grezia eta Erromako mitologietako bi izenekin antzekotasun edo are berdintasun handia duela Tántalo (14) eta Tartaro rekin. Lehena Zeus eta Plutoren semea da eta infernuetara kondenatua izan zen. Infernuetan samarainoko uretan sartua egon zen eta edan nahi zuen bakoitzean ura aldendu egiten zitzaion. Bazeukan beste sofrikario handi bat ere: buru gainean zintzilik zuen adarra fruituz beteta zegoen, eta, besoa jasotzen bazuen fruitua hartzeko, adarra zakarki urruntzen zitzaion. Tántalo pertsonaia da eta Tártaro, ostera, lekua da. Munduko lekurik azpirengoa da infernuaren beraren azpian dagoena. Hades-etik (hots, infernutik) Tartaroraino dagoen tartea zerutik lurrerainokoa bezain handia da. Ziklopeak Tartaroan lurpeturik egon zirenez gero, horrexegatik leku-izenak eman dio gurean pertsonaiari izena. Gure narrazioetan, ziklopeak bat baino gehiago izan arren guztiek hartzen dute esaunda berean tartaroen izena. Euskal narrazioetan Tartaro eta Tartalo agertzen zaizkigunez gero lehena izango genuke jatorrizkoa, latinari hurbilago dagoena, eta bigarrena ostera

---

Año 1, número 5, 160-161. Erdarazko itzulpenak guk erabili duguna *Revista de Vizcaya*, 1886, 161-163. or.

(13) Lisboako Unibersitateko irakasleak emandako artikulua hondarreko azalpenari honako ohar hau gaineratu zion artikulua itzultzaileak: “*El Tartaro, Erebo, Orcos Tenaro*, etc. se llamaba en la mitología griega al infierno, mansión que se suponía situada en la extremidad de la Tierra y del mar. Encima del Tártaro estaban los cimientos de la Tierra y según Hesiodo un yunque dejado caer desde la superficie terrestre tardaría 10 días en llegar al Tártaro. Era un recinto sombrío con pavimento y puertas de metal, duras como el diamante y de tal consistencia que no las podían romper los dioses. En él residían los condenados que debían sufrir tormento.”

(14) “Tántalo pasa generalmente por ser hijo de Zeus y de Pluto, hija ésta de Crono o incluso de Atlante. Reinaba en Frigia, o en Lidia, en el monte Sípilo. Era muy rico y amado por los dioses, que lo admitían en sus festines. Se había casado con una de las hijas de Atlante, La pléyade Dione. Pero se le conocía también otra esposa, Eurianasa, hija del dios-río Pactolo. Ciertos mitógrafos mencionan también a Clitia, hija de Anfídámante, y a Estérope, otra pléyade.

Sus hijos son Pélope y Niobe, a los cuales se añaden a veces Bréteas, Dásילו y otros varios. De él, por mediación de Pélope, descienden los Tantalidas Tiestes, Atreo y finalmente, Agamenón y Menelao.

Las acciones que le atribuyen los autores a través de su vida son bastantes insignificantes; habría sido perjuro por no entregar a Hermes el perro de Zeus, que le había confiado Pandáreo (v. este nombre). Este crimen le habrá sido encerrado en el monte Sípilo antes de ser precipitado en los infiernos (v. más adelante). Otra aventura lo ponía en relación con Ilo, fundador de la primera Troya. Parece ser que Ilo lo expulsó de Asia Menor después de las desgracias de su hija Niobe. Finalmente, otro episodio presenta como el raptor de Ganimedes (v. este nombre).

Tántalo es célebre en la mitología sobre todo por el castigo que hubo de sufrir en los Infiernos, del cual ya se da una descripción en la Odisea, en el “Descenso a los Infiernos”, uno de los pasajes más recientes del poema. Sin embargo, los autores no estaban de acuerdo”.

lehenaren aldaera, bokal arteko -r->-l- bihurtzen baita zenbait kontestutan (15).

Alarabe delakoaz Mitxelenak eta Juan Gorostiagak (16) garbiro esan zituzten Arabe hitzak aurrean artikulua duela agertzen dela, hots, alarabe, eta gizon handi eta beldurgarria dela.

BASAJAUNA ETA TARTAROA

Euskal mitologian, edo Vinsonek zioen eran euskal Olimpo pobrea, bada izaki bat, mito bat izatasuna edo izatea bera ere ukatu nahi izan diotena. Basajauna izan da, lehenengoz Chahok (17) aipatu zuenez gero, batek baino ge-

---

(15) MICHELENA, Luis: *Fonética Histórica Vasca*, 2 edición, corregida y aumentada, 315. or.

“6.5. Otros casos de permutacion de ly r(d) entre vocales son debidos a todas luces a disimilación, ya que hay una fuerte tendencia a evitar las proximidad de r Y R en la misma palabra, se trata acaso de una tendencia no muy antigua, porque donde menos se acusa es en roncalés, vizcaíno y variedades meridionales”. Gure kasuan, uste dugunez, Tartaro > Tartalo eman du disimilazioz. Ez dugu uste talo bezalako hitzek indar handiegirik izan dutenik. Badago, bestalde, txikikeriatxo bat aipatzeak berak ere axola handirik ez duenik. Karta jokoan errege urreari Bizkaian berean hainbat hitz adierazgarri erabili ohi da, Tarrantoline, talo eta abar. Azken talo delako hori ez ote da tartaloren laburdura?

(16) GOROSTIAGA, Juan: “El fondo primitivo de la lengua vasca”, F.L.V. 1982, 116. or. Uste dugu interesgarria dela pasarte honatx:

“Leyendas de Marquina de Vizcaya. Monstruo de “un solo ojo” que cuando llueve lo levanta y se guarece bajo él. Inferido con el cíclope “de un solo ojo” tiene traducción vasca de EULIZKI (Eul-residuo de EURI “Lluvia” cf. EUL-ANTZA en la misma Marquina), pero la etimología popular le ha convertido en “mosquero” tragador de moscas, pues agachándose sobre sus dos pies” colocados en las montañas vecinas traba las barcas, como si fueran moscas (EULI “mosca”).

La palabra proviene directamente del español ALARABE —no de ALARABI en árabe mismo—; la forma ALARABIE de Marquina supone un ALARABE-A y no ALARABI-A, como mal se interpreta.

De tales monstruos también hablaron los grecolatinos, pero esta vez se trata no de marinos de mares africanos, sino de Wikingosque asomaron sentados por un solo pie. EL HURACAN de los Mayas es de “un solo pie” como el TEZCALIPOCA de los Aztecas también de un solo pie, mientras que el “terremoto” era “de dos pies”.

Adam de Bremen recoge en estos relatos nórdicos y dice también como Hispanos (¿árabes?) y Griegos acudían a las islas de los oráculos como Kurlandia. Nótese que también en Grecia el genio de la lluvia es “el árabe”.

(17) CHAHO, Augustin: “..Les plus populaire de ces mythes pyrénéens est le Seigneur-Sauvage (Bassa-Jaon), sorte de monstre à face humaine, que le Basque place au fond des noir abimes ou dans la profondeur des forêts. La taille de Bassa-Jaon est haute, sa force prodigieuse; tout son corps est couvert d’un long poil lisse qui ressemble à une chevelure; il marche debout comme l’homme, un baton à la main, et surpasse le cerf en agilité. Le voyageur qui précipite sa marche dans le vallón, ou le berger qui ramène son troupeau à l’approche d’orage, s’en tend-il appeler par son nom répété de colline en colline? C’est Bassa-Jaon. Des hurlements étranges viennent-ils se mêler au murmure des vents, aux gémissements sourds des bois, aux premier éclats de la foudre? C’est ebcire Bassa-Jaon. Un noir fantome illuminé par l’éclair rapide, se dresse-t-il au milieu de sapins, ou bien s’accroupit-il sur quelque tronc d’arbre vermoulu, en écartant les longs crins á

hiagok euskal mitologiako izakia izan ote den dudatan jarri dutena. Gauzarik harrigarriena da, batez ere basajaunaren izatasuna jarri dela zalantzatan Chahok Tartarora, lamiak (18) eta abar aipatzen baditu ere. Kontua da euskal tradizioko izakiekin batera izaki asmatuak ere erabili zituela adibidez Maitagarri eta Aitor euskal aitalehena. Beti aipatu izan da Pio Barojaren testigantza (19) (*La leyenda de Jaun de Alzate*, 1922) edo duda, baina Pio Barojak baino lehenago Julien Vinsonek berak ere (*Le folk-lore du Pays Basque*, 1883) zalantzatan jarri zuen (20). Gerora beste zenbait autorek ere, Unamonok (21), esaterako ildo betretik jokatu zuten.

Izatea edo izatasuna diogunean ez gara ari benetako edo egiazko mitoak izan diren eztabaidatzen, hots, Euskal Herriko basoetan egiazko basajauna bizi, esistitu, izan denik, hori besterik baita. Esaten ari garena da nahiz eta gaur egun askok eta askok-gehienek edo denek-egiazkotzat baino alegiazkoagotzat hartu, kontakizunak berak ia izan diren. Lamin-sorginetan inork gutxik sinetsi arren sorgin-laminen gaineko istorio eta ipuin multzoa izan badela inork zalantzatan jartzen ez duen bezalaxe. Basajaunaren izatasuna zalantzatan jartze hori, batetik, Chahok egin zuen narrazio misterioetatik datorke, eta, bestetik, Europako beste kulturetan ere antzeko mitoa egotetik izango luke oinarria (22). Badago beste konturik ere Ba-

---

travers lesquels brillent ses yeux étincelants? Bassa-Jaon. La marche d'un être invisible se fait-elle entendre derrière vous, son pas cadencé accompagne-t-il le bruit de vos pas? Toujours Bassajaon...". *Voyage en Navarre pendant l'insurrection des Basques 1830-1835*.

(18) Lamiak izanik hedaturaz Euskal Herri osoan ugarien aurkitu diren numenen kontaktizunak Vinsonen lamiaren izatasuna ere zalantzatan jartzen du. Ikus ondoren datorren oin oharra.

(19) BAROJA, Pío: *La leyenda de Jaun de Alzate*, 1922: "No sé si tengo realidad objetiva, si existo en el mundo de los fenómenos, como diría un discípulo del profesor Kant, o si soy un engendrado de la fantasía de Musiú Chaho. No me aceptan en ninguna reunión de espíritus vascos; se rien de mí porque no puedo presentar documentos de identificación".

(20) VINSON, Julien: "Las ensoñaciones o fantasías de Chaho y de sus imitadores no tienen ningún fundamento, y dudo incluso de que el hombre salvaje, basayaun o basajaun, «señor u hombre salvaje», cuyo pie izquierdo deja en el suelo una huella redondeada; que las lamigna, machos o hembras pertenezcan a una vieja mitología euscara. Cuanto más estudio a los vascos, más me convengo de que no existen en ellos rasgos de una raza antigua, poderosa y civilizada, que habría habitado con sus colonias la totalidad de Europa occidental. Semejante decadencia resultaría completamente inadmisibile". *Literatura popular del País Vasco* erdal itzulpena Iñaki Urdanibia egina, Editorial Txertoa, 10. or.

(21) UNAMUNO, Miguel de: *Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca*, OC, IV, edición de Manuel García Blanco, Madrid, Escelicer, 1966, 114. or.

"En las lamiñac o lamiac no debemos ver más que el latín *lamia*. Bien dice Michel que este nombre "no representa nada de vivo, nada de real al espíritu de los aldeanos vascos, que mencionan las lamiñac como nosotros mencionamos a Júpiter o Minerva".

¿Qué diré de Basa-Jaon? Chaho veía en él una reminiscencia del orangután. La idea es peregrina y atrevida, pues dudo que los vascos conocieran al simio antropoide, pero mucho se le parece aquel que con un palo recorre los bosques del Pirineo, que ruge cuando retumba el trueno y se pasea por las espesuras al compás de la tempestad. Pero debo advertir que tal creencia no es general en el pueblo vascongado, y nada nos autoriza a suponerla aborigen y propia de él."

(22) Jakina Augustín Chahok adibidez *Maitagarri* delako amandrea *Luzaide* artzainaz mai-

sajaunaren kasuan, hau da, Tartaroak ez bezala Basajaunak badu bere emazte, ezkontide, edo bikote edo ez dakigu nola arraio esan, hots, Basanderea. Alemanian esaterako *waldmaennlein* eta *waldmeiblein* (23) ditugu euskal ereduan bezala Basajauna eta Basanderea adierazteko. Kontua da gaur egun Basajaunaren esaundak izan direla ondo baino hobeto dokumentatuta agertzen zaizkigu, eta, Jon Juaristik (24) *homo sylvestris* edo *homo sylvaticus* baten euskal ordaina ikusten du, eta Mitxelenak (25) ere behialako Pio Barojaren iritziaren kontrako arrazoiak ematen ditu. Basajauna narrazio mitikoetan ezezik haur jokoetarako egin ohi ziren kui hustua ere adierazteko erabili izan zen Duny-Pétre-k (26) dioenez, ikertzaile

temintzen denean Jon Juaristik dioenez Diana eta Endimion-en amorioa berritzen du. Ikus *El linaje de Aitor. La invención de la tradición vasca*, 97. or.

(23) *waldmaennlein* delakoak basoko gizon ttikia esan nahi du eta *waldweiblein* delakoak basoko andere ttikia. Ohar hau REICHER, Gil G.: *Les légendes basques dans la tradition humaine* librairie d'Amérique et d'orient Adrien Maisonneuve II, rue Saint-Sulpice, Paris (6) 61. or.

(24) JUARISTI, Jon: *El linaje de Aitor. La invención de la tradición vasca*, Taurus, 1987, 97. or.

“Pero el *Basa-jaon* o “señor del bosque”, a quien se hace mención poco después, no parece ser producto de la fantasía de Chaho, sino la versión vasca del mito europeo del *homo sylvestris* u *homo sylvaticus*. Chaho lo compara con el orangután javanés, como lo hiciera en 1641 el médico holandés Tulp. Los rasgos y colosalismo y fiereza con que lo describe coinciden con los que la tradición folklórica vasca atribuye a los gentiles (*jentillak*), raza fabulosa que desapareció poco después del nacimiento de Cristo”.

(25) MITXELENA, Luis: “Contra Lecobide” lehen aipatu artikuluan.

“Así nuestro Basajaun, singular o plural, ha superado la prueba que le exigía Baroja, vacilante todavía: los testimonios demuestran con superabundancia que no es una creación de Musiu Chaho, sino que tiene tanta consistencia como Tartalo, por ejemplo, siempre que éste vaya adornado de artículo”.

(26) DUNY-PETRE, Pierre: “Xirula-Mirula, L'enfant basque, depuis le bebe jusqu'à l'adulte” in *Anuario de Eusko Folklore*, tomo 34-1987, 112. or.

“Basa Jauna, est un amusement qui se pratique pendant les longues soirées d'automne, lorsque la nuit tombe rapidement sur les montagnes. Mais il gaut aussi disposer d'une belle citrouille.

Parmi les récoltes de la ferme basque, les enfants prélèvent un potiron bien ron. Celui-ci, dans sa position normale, est surmonté habituellement par un trognon de “queue”. A l'aide d'un couteau, on découpe circulairement, autour de cette queue, une calotte qui représentera le couvercle du récipient réalisé en vidant la citrouille...(ez dugu joko guztia jarriko nahi izatera jo bedi aipatu artikulura”.

Interesgarria da Basajaunaren mitoa hitz hauetan laburtzen baitu artikulua honetan:

“Basa Jauna, “le Seigneur sauvage” Personnage fantastique de l'ancienne mythologie basque. On pourrait le comparer aux divinités piennes que sont les Faunes et les Sylvains. Il présente également certaines analogies avec le dieu Pan des Grecs, car son domaine est essentiellement rustique.

D'après les légendes connues, le Seigneur sauvage des Basques ne règne vraiment sur les montagnes et les bois que pendant la nuit. Il peut aussi se manifester dans l'ombre des cavernes, dans la brume ou le crépuscule. En tout cas, malheur à l'imprudent qui s'attarderait dehors le soir afin de se livrer à un travail rémunéré.

Mais les bergers réussissent à s'attirer les bonnes grâces du terrible Basa Jauna, en lui laissant régulièrement un peu de nourriture devant la cheminée de leur cabane, avant d'aller dormir. Ainsi, le Seigneur Sauvage veillera toute la nuit sur les troupeaux, de même que sur l'outillage laissé dehors”.

honek du berariazko lan luze bat: euskal Basajaunaren esaunden itzulpen bat, eta Europa zein mundu osoko beste homo sylvaticus batzuen antzekotasunak aztertuz (27).

Norbaitek behin honez gero galdetuko du ea zergatik jarri ditugun puntu honetan elkarrekin Basajauna eta Tartaroa, arrazoiaren berri oraintxe emango dugu: behin baino gehiagotan nahasten direlako eukal kontaeratan, eta honezaz ikertzaile bat baino gehiago ohartu da (28). Esaterako Cercand-ek bere bilduman dakarren 52. zenbakidun kontaeraren izenburua frantsesez “Le tartare aveugle” da, baina kontaera irakurriz gero ez da Tartaroa itsutua dena, Basajauna baino eta horrexegatik Vinson-ek “Le Basa-jaun aveuglé” jarri zuen. Badago beste zerbait euskal eremutik kanpora. Denok dakigu euskal Tartaroaren ordaina nolabait adieraztearren Asturisen eta Euskal Herri eraldaldunean ere bai behintzat, Ojancano edo Ojarancano dela eta begibakarra izateaz gainera gorpuzkeran Basajaunaren itxura handiagoa du Tartaroarena baino (29). Hori gutxi balitz, Basajaun-basandre bikotea bezala, Kantabrian bada Ojancano-Ojancana bikotea.

Guzti horren arrazoia argia dela iruditzen zaigu: kontaerak bildu ditugunean (historikoki joan den mende amaieratik hasita gaur egun arte) (30) mentalitate zaharra, edo erdaraz esaten den bezala, primitiboa ahulduxea zegoelako da. Horren adibiderik garbiena beharbada Alzola Gerediagak bildu zuen Irunaldeko kontaera da non ziklopea esateko “Malkorrako minazuloko sorgiña” esan baitzioten, hots, hemen nahasmendua bortitzagoa da Tartaroa sorginarekin nahasten baita.

(27) DUNY-PETRE, Pierre: “*Basa Jauna*” le seigneur sauvage, dans les *Légendes Basques*, ez da agertzen editorialerik bestaldekoa da itxura guztien arabera.

(28) Adibideak erruz eman daitezke, esaterako, DUVERT, Michel: “A propos du mythe basque” in *Ikuska* nouvelle collection-année 1994-3èmen trimestre-n.º 7, 98. or.

“Tartaro est Typiquement un ogre et un cyclope, on le confond souvent avec *Basa-jaun*. Il prolonge chez nous l’archétype du polyphème dont Homère se fait l’écho dans “*L’Odyssée*” bien sur ce nom évoque le “tartare”. Ce cycle de récits est souvent associé à la bague mystérieuse donnée à son captif et qui dit: “Hemen nago, hemen nago” (Je suis ici, je suis ici”, de telle sorte que ce dernier ne pouvant la retirer se coupe le doigt, jette le tout dans une rivière où se précipite Tartaro aveuglé, qui y périt. Ce personnage est très voisin de l’ogre; ils habitent nos peurs et nous pouvons nous en débarrasser en le tuant comme n’importe quel mortel dépourvu de jugement”.

(29) GARCIA LOMAS, G. Adriano: *Mitología y supersticiones de Cantabria*, Caja Cantabria, 67-68.

“Segun la tradición montañesa, tenía barbas (Ojancano) con la aspereza de cerdas de jabalí que le llegaban a las rodillas, y que por ir siembre corito (desnudo) le tapaban sus partes pudendas, al par de servirle de verdadero peto; agilísimo como el corzo y resbaladizo como el águila”.

(30) Cercand-enak hartzen baditugu aintzindari ohart bedi 1874 ean hasi zela argitaratzen.

GREZIAKO MITOLOGIAKO KONTAERA

Odiseako IX. kantuko 233-565 (31) pasarteetan kontatzen da nola Ulises bere gizonekin sartu zen harpe batean. Pasarte edertasun handikoa da eta autoren askok itzuli dute bai mitologia hiztegietan (32), eta, baita pasarte horrezaz egin diren azterketetan. Ni neu Cercandek (33) erabili zuen laberpenaz baliatuko naiz.

(31) HOMERO: *Odisea*, Biblioteca clásica Gredos, 48 Jose Manuel Pabón-en itzulpena, 233-244. orrialdeetan agertzen da pasarteak.

(32) GRIMAL, Pierre: *Diccionario de Mitología griega y latina*. Editorial Paidós, 440-441 or. Hona kontaearen muina.

Polifemo Posidon eta Toosa ninfaren semea da, eta Toosa delakoa Forzis-en alaba. Homerok erraldoirik ikaragarriena, basatiena dela dio. Artzaina da eta artaldeak ematen dion esne eta fruetatik bizi da eta harpe bat da bere bizilekua. Sua ezagutu arren haragi gordina jan ohi du. Badazagu ardoa, baina noizean behin edan ohi du eta ez dio ardura moskorren ondorenak. Ezin da esan lagungina ez denik, zeren nahigabeak hartzen duenean beste Ziklopeei hots egiten die baina ez da gauza bere nahigabe edo ondikoaren berri esateko...

Ezaguna da Ulises bere lagunekin batera atzitu izan zenean, guztira hamabi lagun, Ziklopeak bere kobazuloan sartu zuela. Polifemok bere lagunetarikoz zenbait irentsi zituenean Ulisesi agindu zion azkenengo jango zuela honek berekin ekarri zuen ardo gozoa eman ziolako. Gauean ardoaren eraginez Ziklopea harri eta horma lo zegoela, Ulises-ek eta bere lagunek taket eskerga bat zorrotz eta sutan gogortu ondoren erraldoiaren begi bakarrean sartu zuten. Biharamun goizean artaldea larrera ateratzean, grekoek, aharien sabelari oraturik harpeko harratea iragan zuten, non, Ziklopeak itsuturik, kobazulotik ateratzen ziren ahariak azutzen baitzuten. Ulises-ek, libre zegoela, untzia itsasoan zela, oihuka bere berri eman zion Ziklopeari, trufaz. Kontua zen orakuloak lehenago aziatu zuela eroiak Zizlopea itsutuko zuela. Erradoi ikaragarriak, gainatua izan zelako haserrearen, untzia kontra harkaitz handiak jaurti zituen, baina ez zuten ontzirik jo. Hemendik dator Poseidon-en Ulises-en kontrako haserre. Poseidon Ziklopearen aita baitzen.

Ez gara ariko lantxo honetan greziako mitologiako aipamen guztien zerrenda eta zertzeladak ematen, Teocrito-k, Ovidio-k, Euripidis-ek, Hesiodo-k eta abarrek zer dioten.

(33) CERCAND, François: "Légendes et récit populaires du Pays Basque" epigrafean "Légendes du Tartare" in *Bulletin de la société des sciences, lettres et arts de Pau*, 1874-1875 (VIII), 262-263. or.

"Ulysse, errant, aborde dans le pays des Cyclopes avec douze de ses compagnons. Il pénètre dans une caverne dont le maître est absent. Le maître, sur le soir, arrive conduisant un troupeau de moutons, ferme, d'un rocher, l'entrée de sa demeure et vaque à ses occupations. Sa vue seule a terrifié les Grecs. C'est un géant, ayant un seul oeil sur le front. Sa voix retentit comme un tonnerre, sa force paraît invincible. Il aperçoit les étrangers à la lueur du foyer. Il entend sans pitié leurs supplications et en immole deux à sa faim. Il dort bien repu. Le lendemain, il en dévore deux encore, sort avec son troupeau, et clot sa caverne.

Cependant, les Grecs tiennent conseil. Ils aiguisent un pieu d'olivier, en durcissent la pointe au feu. Le Cyclope rentre le soir, dévore dux Grecs. Quand il est repu, Ulysse s'approche de lui et lui offre une outre d'un vin dont l'excellence adoucit son humeur: "Comment t'appelles-tu? dit-il à Ulysse. Personne est mon nom-Personne! je te mangerai le dernier; tel sera mon don d'hospitalité". Sur cette plaisanterie, il s'endort dans l'ivresse.

Alors, les Grecs font rougir au feu le pieu d'olivier et l'enfocent dans l'oeil du Cyclope endormi. Il se relève en poussant des cris affreux. Les Cyclopes voisins accourent: «Qui t'a fait du mal?-Personne.-Supporte donc ton mal en patience». Ils s'en retournent là-dessus.

Polypheme, déçu, s'assied à l'entrée de sa caverne et se dispose à faire sortir son troupeau en retenant les Grecs prisonniers. Mais Ulysse a attaché chacun d'eux sous un bélier flanqué de deux autres. Lui-même se suspend à la toison du chef du troupeau. Tous se'échappent ainsi et

Ulises batetik bestera itsasoz itsaso untzian dabilela, lehorrera jaitsi da, Ziklopeen lurrera, bere hamabi lagunekin. Ugazabarik ez dagoen harpe batera sartu da. Ugazaba, arratsean, artalde batekin sartu da delako harpera, eta harritzar batez hartu du sarrera eta bere eginkizunetara lotuko da. Ugazaba ikuste hutsak lastu ditu Grekoak: Erraldoi bat da, bekokian begi bakarra duena. Boza ostotsa bezain beldurgarria da, eta haren indarra ikaragarria da. Erraldoiak suntuoan ikusiko ditu atzerritarrak. Erruki gabe entzungo ditu haien erreguak eta bi gizon irentsiko ditu bere gosearen asegarri. Harri eta horma egiten du lo. Biharamunean beste bi gehiago irentsiko ditu, bere artaldearekin aterako da eta kobazuloa harritzar batez hertsiz.

Bitartean, Grekoek zerbait egin beharra dute, olibondo taket edo enbor bat zorrotzu, eta sutan gogortu dute. Ziklopea gauean harpean sartu eta beste bi gizon irentsi ditu. Asebate denean Ulises gerturatu eta zahagi bat ardo gozoa eskaini dio eta umore ondu denean erraldoiak diotso:

—“Zer izen duzu?”

—“*Inor ere ez da nire izena*”-Ulises-ek erantzun.

—“*Inor ere ez!* zu jango zaituz azkenengo, hori izango da zukanako harrrera ona.”

Hitz hauek esan ondoren erraldoia, hordirik, lo zerraldo gelditu da.

Orduan, Grekoek olibondo taketa sutan goritu eta Ziklope lokartuaren begi bakarrean sartu dute. Garrasi ikaragarriak eginez altxatu da erraldoia eta auzoko Ziklopeek lagun egitera etorri zaizkio:

—“Nork egin dik min?”

—“Inork ere ez!”

—“Orduan leher hadi heure minean!”

Eta atzera etorri diren bidetik doaz Ziklopeak.

Polifemo, etsiak harturik, harpeko harratean eseri eta bere aharitaldea atera nahi du Grekoak gatibu hartu nahirik. Baina Ulises-ek bere lagunetariko bakoitza ahari baten sabelari oratuta beste bi ahari alboan dituela atera erazi ditu. Ulises-ek bere burua aharitaldeko buru den aharitzarraren sabelpean lotu du. Modu horretan denek ihes egin dute eta untzira joan dira ahari batzuekin. Itsa-

---

regant leur navire avec une partie des moutons. Une fois en sureté, Ulysse appelle Polyphème, lui reproche sa barbarie envers des suppliants. Le géant, irrité, jette vers lui un rocher qui, dépassant le but, ramène le navire au revage. Ulysse recommence ses outrages: «Si l'on te demande qui t'a aveuglé, tu répondras que c'est Ulysse, le fils de Laërte, qui demeure dans Ithaque». Polyphème passe de la violence aux caresses: «Reviens, fils de Laërte, pour que je te fasse les présents d'hospitalité. Poseidon, mon père, t'accordera, à ma prière, un hereux retour». Mais Ulysse le repousse avec dédain: «Poseidon, ton père, ne te rendra pas la vue». Le géant derécine une montagne, la jette dans la mer, et le flot pousse Ulysse loin de la cote inhospitalière”.

soan behin libre daudela Ulises-ek Polifemori honen harrera txar eta esker gaiztoa aurpegiratu dizkio. Erraldoiak, haserrearen, harriztar bat jaurti eta untzia lehorrera hurbil arazi du. Ulises-ek orduan Polifemo laidoztatuko du:

—“Inork galdetzen badik nork itsutu hauen, hik erantzungo diok Ulises dela, Laërte-ren semea, Itakan bizi dena”. Polifemo-k orduan indarkeriatik lausengura pasatuko da:

—“Zatoz, Laërte-ren semea, hospitalitateak agintzen duen harrera, jera eta abegi ona egin diezazudan. Poseidon-ek, ene aitak, lagunduko dizu neure errezuz zeure itzuleran.”

Baina Ulises-ek erantzungo dio destainez:

—“Poseidon-ek, zeure aitak, ez zaitu argituko.”

Erraldoiak, mendi bat erroitik aterarik itsasora egozten du, eta uhinek Ulises-en untzia urren eragiko du eskergaiztoko itsasertzetik.

* * *

Odiseako pasarte hau era askotara laburbil daiteke, baina atal inportanteenak harturik honela laburbil daiteke Cercand-en erara:

1. Ziklopearen bizilekua harpea da.
2. Ziklopea beti da erraldoia.
3. Begibakarra da Ziklopea.
4. Gizajalea da esaunda guztietan, gerrenean sartu eta jaten ditu gizonak.
5. Eroia gizon bat da.
6. Eroiak lagunak ditu.
7. Eroia lagunak banaka-banaka jaten ditu erraldoiak.
8. Erraldoia itsutu egiten du eroiak.
9. Eroiak ihes egiten du ardilaru batez babesturik.

Eskema honen arabera aztertzen ditu Cercand-ek berak biltzen dituen Tartaroaren lau aldaera eta mundu osoko beste hamar. Cercand-ek egindako azterketa jakingarriaz gain Van Gennep-ek (34) eta Hackman-ek (35) egindako eskemak hartu dituzte oinarritzat. Euskal Herriko zenbait ikertzailek ere. Esan

(34) VAN GENNEP, Arnold: *Religions, mœurs et légendes*, Paris, Mercure 1933, 3. edizioa.

(35) HACKMAN, Oscar: *Die Polyphemsage in der Volksüberlieferung*, Helsingfors, Akadem. Abhandl., 1904.

Liburu honetan egileak 221 esaunda aztertzen ditu, esan dugunez Cercand eta W. Webster-enak ere bai.

dezagun, bidenabar, Van Gennep-ek oinarritzat hartu zuela bere lanean Hackman-en lana, eta bi hauek euskal esaundak ere aztertu zituztela, Cercand eta W. Webster-enak, hain zuzen, itzulpenez hornituak zirelako. Euskal ikerlarien artean beharrezkoak dira Julio Caro Barojaren bi lan (36), Maria Teresa Navarro-rena (37) eta Jose Ignacio García Armendáriz (38). Caro Barojak Homero-ren pasartearen laburpena Hackman eta Van Gennep-en arauera honelaxe egiten du:

- A) Ziklopea.
- B) Munstro gizajalea.
- C) Hordikeria.
- D) Sasizena.
- E) Jokutria.
- F) Ziklopeak ahariari egiten dion berba erauntsia.
- G) Biraoak eta araoak.

Behin eskema hau egin ondoren hiru multzo desberdintzen ditu:

1. Digantea itsutu egiten du eroiak, baina ez da agertzen sasizena (*outis* edo inor(k) ez).
2. Sasizenaren aldaera (*Nik neuri* gehienetan).
3. Aldaera finlando-letho-estonioak.

Talde hauen arabera euskal kontraerak lehen taldekoak dira, sei aldaera biltzen ditu (78-83 zenbakidunak) eta bigarren taldean lau (162-165 zenbakidunak).

Zer gertatzen da euskal kontraeretan? Denok dakigunez digantea ez da inoiz horditzen heroiak ardorik eskaintzen ez diolako eta ez dago sasizenik heroi itsutzailaren aldetik. Euskal kontraera guztietan jokutria zertxobait aldatu egiten da: heroiak aharitzar baten sabelari bere burua oratu beharrean ardilarru bat gainean duela egiten du ihes. Baina badago kontraera klasikoan ez dagoen beste zerbait: behin heroiak kobazulotik kanpora dagoela diganteak eraztun hiztun bat ematen dio eta heroiak, biziko bada, atzamarra moztu beharko du. Behin atzamarra moztu ondoren heroiak itsasora edo osin handi batera jaurti eta bertan

---

(36) CARO BAROJA, Julio: *Algunos mitos españoles*, Madrid, ed. del Centro, 1974, hirugarren edizioa 85-92. or. eta *Mitos vascos y mitos sobre los vascos*, editorial Txertoa, San Sebastian delakoan "sobre el cíclope", 67-75. or.

(37) NAVARRO SALAZAR, M.T.: "Dos versiones del mito de Polifemo: Roncal y Pisa" in *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, Año XIV, n.º 39, 1982, 421-446. or.

(38) GARCIA ARMENDARIZ, J.I.: "Cíclopes y ojancos" in *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, Año 45, 1985, 95-110. or.

hilko da erraldoia. Bi ezaugarri hauek garrantzi handikoak dira: sasizena eta eraztuna. Azter ditzagun astirozki.

SASIZENA ETA ERAZTUNA

Esan dugu sasizena ez dela inoiz ematen Tartarodun kontraeretan, hau da, Ulises eta Polifemo-ren kontraeran beharrezkoa zena ez da ematen gure kontraera digante gizajalea dutenetan. Noiz agertzen da orduan? Lamina gurinzale edo koipezalea duten ipuinetan. Argudioa bi hitzetan laburbil daiteke:

Emakume bat egon ohi da sutondoan beranduan goruetan, eta gauero-gauero lamia bat tximinian behera jaitsi eta koipea edo gurina eskatzen dio. Emakumeak, beldurrarren, eskatutakoa emango dio, harik eta senarrari zer gertatzen zaion kontatu arte. Senarra emakumearen lekuan jartzen da, eta betiko lamia konturatu egiten da gorularia ez dela betikoa, eta zer izen duen galdetuko dio. Gorulari berriak "nik neuri" erantzutean sutan daukan koipe beroa jaurtiko dio aurpegira. Lamia erre (edo itsutua) etxetik ateratzean nork egin dion galdetuko diote lamia lagunek eta berak "nik neuri" erantzun. Orduan besteek ez diote jaramonik egingo.

* * *

Honen arrazoia, goian hartutako hariari jarraituz, Caro Baroja-ren ustez argia da: Euskal Herrian jentilak Tartaroarekin nahasten dugu. Ohart bedi, esaterako, Bizkaiko kontraeretan Tartaroaren izenetako bat *jentila* dela huts hutsik. Eta, era berean, laminak ere Tartaroarekin nahasten ditugu.

Analogia honetaz aspaldidanik ohartu ziren euskal ikertzaileak eta Cercand-ek zioenez lamia itsutu edo erreten kontraerak digante gizajalearen aldaerak baino ez dira, honatx berdintasunok:

- a) Lamia: izaki sobrenatural bat da, koipezalea edo jatun handia.
- b) Gizona: Indar gutxiagoko baina buru argiagokoa da.
- c) Itsutzea edo erretzea ustekabean gertatzen da. Izipirituak indarra azpiratzen du.

Baina galdera nagusia hau litzateke: Nola banatu da gizajale engainatuaren kontraera bi kontraera hain desberdinetan? Cercand-ek prest du erantzuna, erraldoi gizajalea, denboraren joanean, karikatuzatzen egiten da lamia ttipi, koipezale bihurtzeraino eta heroia —guk uste dugunez— etxeko jaun xume bat bihurtzeraino.

Guzti honen kontrara, badago kontaera bat non Jentil eta artzain bat ageritzen diren. Artzainak jentila engainatzen du eta sasizena darabil, hots, *nik neuri*. Kontaera hau Odisea liburuan agertzen denetik hurbilago legoke (39).

Izentzat “*nik neuri*” delakoa erabiltzea Espainiako lur eremuan bakarrik euskal kontaeretan erabiltzen da, nahiz eta Eskozian ezaguna izan Thompson-en K602 motiboa da zehazki (40).

Eraztun hitzunari dagokionez motibo oso ezaguna da D1610.8, edo D1612.2.1, eraztunak ihesleari esan erazten dio ohiuka “hemen nago”, H160.1, mutilazioa, hots, atzamarra ebakitzea (41).

EUSKAL KONTAERAREN OINARRIAZ

Begien bistakoa da euskal ziklope begibakarrak eta Greziako Polifemo delakoak antzekotasun handiak dituztela. Antzekotasun horrezaz euskal lehen ikertzaileak ohartu ziren, eta hainbat galderari erantzuna eman nahi izan zioten, esaterako, euskaldunok Greziatik hartu ote dugu mitoa edo alderantziz Greziarrek euskaldunengandik hartu ote dute? Euskaldunek zein greziarrek lehenagotik zegoen sustratu komun batetik hartu ote zuten? Zeintzuk dira euskal zikloparen eta Greziakoaren berdintasunak eta desberdintasunak?

Zenbait autorentzat ez dago inolako zalantzarik, esaterako, Xabier Azurmendik dio euskaldunak Erromako armadan egon zirenez gero, handik ekarriko zutela kontaera (42). Beste zenbaitek, Reicher-ek (43), kasurako, ez daki eus-

(39) ARRATIBEL, Jose: *Kontu zaarrak*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1980, 155-156. or.

(40) CAMARENA LAUCIRICA, Julio: “Las peculiaridades de la cuentística” in *Euskera-XXXVII* (2.aldia), 414. or.

“Un último texto que podría mover a equívoco es el titulado “Gentile ta artzaia”, en el que un pastor usa de un nombre equívoco antes de agredir a un ser perteneciente a una raza mítica, treta ésta que forma parte de varios tipos de cuentos. Pero no es ninguno de ellos el que le cuadra: el relato, del que en España parece que sólo se conoce versiones vascas, es exactamente el motivo Thompson K602. (Niña) hada lesionada por un hombre que dice que su nombre es “Yo mismo” de contenido claramente mitológico que, según el folklorista, también es conocido en Escocia”.

(41) Zehaztasun hauek gorago aipatu artikulutik hartuak dira. Hona Camarenen ematen diuen zehaztasun gehiago (94) oharrean:

“Véase JOHANES BOLTE und GEORG POLIVKA: *Anmerkungen zu den Kinder-und Hausmärchen der Brüder Grimm*, 5 vols. (Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1913-1932), III, p. 372. Posteriormente, en cuanto el espacio italiano, el motivo figura en una versión toscana que fue catalogada como tipo D'ARONCO 1139, 5(d) y los motivos 3-5 del tipo 953 (versión literaria CALVINO: *Op. cit.* a la fiaba 115, es común a las versiones abruzas y también a una pisana. De acuerdo con LO NIGRO, el elemento del anillo mágico ya se halla en el Dolopathos de JOHANNES DE ALTA SILVA, del siglo XII, donde un ladrón salva a sus tres hijos de la muerte narrando a su reina tres historias, una de las cuales es la leyenda del gigante cegado”.

(42) AZURMENDI, Xabier: “Zegamako kontuk” in *Egan*, 1993-1, 154. or.

“Edonork ipuin hauen iturria Odisean aurkitu lezake.

kaldunek atzerritarrengandik edo atzerritarrek euskaldunengandik hartu ote duten. Gaur egun uste izateko da mundu osoan barraiatua den kontaera honen oinarriak non dauden zail dela asmatzen. Beharbada ahaleginik sendoena, edo kontuan hartzekoena, Hackman-ena dateke, zeinek uste baitzuen Grezian edo Asia Menor delakoan sortu zela eta gerora Europa osora barreiatu zela.

TARTAROAREN ITSUTZAILEAREN EZAUGARRIAK

Tartaroen esaundetan gatibu hartutako batek itsutu ohi du ilenti suzko edo gerren batez Tartaroa bera. Ulisesez olibondo taket batez itsutu ohi du Polifemo. Kontua da, ez dagoela euskal kontaeretan heroiairen ezaugarri finkorik, kontaera batetik bestera aldatzen baitira heroiairen ezaugarriak.

Bizkaiko tradizioan Tartaroari jentila huts hutsik esaten zaio eta itsutzaileari Perutxu edo pastore bat (44), hau da, modu zehazkabea. Markinako tradizioan, esaterako bi jentil modu ezagutu ziren bata ona, hots, Eulizki, eta beste bat gaiztoa, Alarabie, artikulatu eta guzti. Bigarren hau Tartaroaren ordain bera da, hau da, kozabuzuloan bizi den artzain gizajale bat.

Barandiaranek bildutakoan Antimuño (45) da Torto itsutzen duena. Xabier Azurmendik bildutako esaundetan jentilaren itsutzailera feriano bat da ta Tartaroaren izena gizon handi (46).

Polifemoren ipuina dugu noski Bi Ferianoena, Homero handiak Odisearen IXgarren kantuan ain egoki abestu ziguna.

Homeroren ipuinak nola iritxi ziren Zegamako mendietara?

Zalantzik gabe Erromako armadatik.

Erromako armadan gure arbasoek partaidea izan genituen”.

“Ya en el Imperio hay grupos de vascos que militan, en calidad de tropas auxiliares, en el ejército romano: quedan noticias, por ejemplo, de una ‘Cohors O goda Vardullorum civium romanorum equitata milliaria’ que permanece acuartelada en □ Escocia, en el mismo peligroso limes durante casi ciento cincuenta años”. (*Guipúzcoa en la Edad Antigua*, 19. or.). BARANDIARAN, Ignacio-ren aipua.

(43) REICHER, Gil G.: *Les Légendes Basques dans la tradition humaine*, Librairie d’Amérique et d’Orient, 1946, 56-57. or.

“A l’aide des caravaniers qui venaient, bien avant l’ère chrétienne, chercher en Euskarie l’ambre, l’or et l’argent? Peut-être est-ce contraire. Ces caravaniers auraient-ils pris en Euskarie cette légende pour la transporter dans le monde méditerranéen? Je ne pense guère car on ne sent pas dans cette histoire vibrer l’âme de la race basque”.

(44) Juan Manuel Etxebarriak bildutako esaundetan jentilaren itsutzailera Orozkoko pastore bat da 15.3, batean, bestean Perutxu 19.9, eta, hirugarren batean Ameriketako jentile itsutzen duena pastore tuerto bat 25.12. Ohartzekoa da Alfonso Irigoyenek Aulestin bildu duen esaunda batean ere jentila itsutzen duena Perutxu dela.

(45) Antimuño biltzaileak berak zehazten duenez Zegamako baserri bat da eta handikoak dira protagonistak. Nolabait leku-izena pertsonaia izena da, Tartaro leku-izena digante izen bihurtzen den bezala.

(46) AZURMENDI, Xabier: “Zegamako kontuk” in *Egan* 1993-1, 151. or.

Zuberoako aldaera batean haur ipuinen tankera hartzen du kontaerak. Bi haur etxeko ogia jatez aspertuta, munduz mundu doaz. Halako batean Tartaroak harrapatu eta bat jaten du. Lotan dagoela beste haurrak Tartalo itsutu egiten du gori dagoen gerren batez.

Cercand-en kasuan 52 (*Le Tartare et les deux soldats*) heroia soldadu bat da. 53 (*Le tartare aveuglé*) kristau bat da heroia. Ohargarria da kasu honetan Tartaroak ikusten duenean kristaua pozez gainezka jartzen da kristaukia (khiristiquia) jango duelako, 54 (*Le Tartare et l'enfant*) haurtto bat da heroia. 55 (*Le Tartare et Petit-homme*) zortzi haurretan gazteena *guiçon-itipi* da heroia. Cercand-en kontaera guzti hauetan ohargarriena da Tartaroa dirudienez kristauen kontrakoa dela, edo kristauak jatea maite du, beraz badago oposizio argi bat kristau/ez kristau, nahiz eta Bizkaiko kontaeretan ez bezala, jentil hitza inoiz ez erabili.

Ohartzekoa dateke kobazulora edo Tartaroaren etxera, heroiarekin batera lagun gehiago ere sartzen direla, esaterako, bi (52), bakarra (53), bakarra (54), zortzi (55).

TARTAROA, BIZILEKUA, LAGUNTZAILEA

Ezaugarririk behinena erraldoia edo digantea izatea da. Esan beharra dugu euskal esaundetan agertzen diren mito, numen eta pertsonaiek ez dutela kontatzaile edo informantearen aldetik halako deskripzio gehiegizkorik. Deskripziorik handiena Cercand-ek damaiguna da 53 (*Le Tartare aveuglé*):

Tartaroua çuçon guiçon handi bat beçala; begui bat baicic etciçon eta houra borontiaeren erdian. Indar handi bat baciçon eta etcioçon jatecouetan deusera khiristiquia, beçain hounic. Hen urrina senditcen çiçon hurruntic eta atçamayteco cer nahi eguiten. Bortin çiçon bere egonguya, oyhan handi baten bazterrin.

Digante honek duen bereizkarririk nabarmenena bekokiaren erdian begi bakarra izatea da, horrexegatik Tartaroaren beste izen bat aski ezaguna *begi-bak(h)arra* da. Badira beste ezaugarri batzuk, baina beti ematen ez direnak, esaterako, bata artzaina izatea da, bestea gizon jale edo jatailea (47), hirugarren bat ergela izatea, eta abar. Begi bakarra izateak izaki beldurgarri baten aurrean jartzen gaitu, badago beste izaki erraldoi bat urteak egun beste begi dituen (48) eta begi-bakarra zein begi askokoa izatea biak dira era berean beldurgarri.

(47) Gizon jatailea izatea Markinako esaundan agertzen da, ohart bedi aurrerago jarri dugun Rollo-k bilduriko esaundaren izenburuan "Alarabic, gigantian edo gison-jatallian ipuñe" Olen.

(48) Olentzaroz ari gara dudarik gabe. Orixek honela deskribatu zuen:

"Begi-gorri ba dator Aiton Olentzero/urteak egun ainbat begi ta bat geiago;/gurdia aiñeko sabel, arpegi dana ago.../Nondik nora sortu zan jakin bage nago". *Euskaldunak* poema Zarautz'en 1950, 186. or.

Tartaroaren bizilekuaz harrigarria badirudi ere gehienetan ez da bizi harpe batean etxe batean baizik, hala dator Cercand (52), (53) (54) (55), nahiz eta etxe hori oihanaren bazterrean egon. Ez dakit euskal kontaeren ezaugarri berezia den, baina Tartaroa ez da bakarrik bizi. Cercand-en arabera emaztea izan dezake (53), edo neskatoa (55).

TARTAROA GIZAJALEA EZ DENEAN

Orain arte geure lantxo honetan egin dugun Tartaroaren lotura Odisea-ko pasarte ezaguna nolabait oinarri harturik egin dugu, eta horri eskeini diogu aha-legendik bereziena. Hala eta guztiz ere euskal kontaera bildumatan dauden Tartarodun kontaera asko ez dira Polifemo eta Ulisesen gertaera famatua berritzen dutenak. Esan dezakegu digante generiko baten zakuan hainbat eta hainbat kontaera desberdin sartzen direla. Maiztasunari bagagozkio, lehen lekuan legoke (Polifemo-Ulises) berritzen duten saila, baina bigarren lekuan aurreko sailarekin inondik inorako zerikusia ez duen beste sail bat legoke. Bigarren sail honetako kontaerak askozaz luzeagoak eta trinkoagoak dira gertaeren hariari dagokionez. Hitz bitan laburbiltzekotan, hona ahalegintxo bat:

Senar-emazte batzuek bi edo hiru seme dituzte. Lehena etxetik doa mundua korritzera eta nagusi baten morroi jarriko da. Agintzen dizkion lanak egiten ez baditu larrutik pagatuko du. Lan zailak dira: a) basora joan eta gurdi bete egur oker ekartzea, b)jura edatea botilatik buxona kendu gabe, eta abar. Morroiak ezin lortuko du eta bizkarreko larru pusketa bat galdu eta etxera joango da. Etxeratzean bigarrena edo hirugarrena (betiere anaietatik azkena) nagusi beraren morroi jartzen da eta lan guztiak ondo egingo ditu. Nagusi honek ezin burutu duenean morroi azkar honekin beste nagusi krudelago eta ikaragarriago batengana bidaliko du: Tartaroarengana. Bidean doala hiru andrearekin egiten du topo eta hiru andre hauek zerbait emango diote eta gero hiru launtzaile horien bitartez Tartaroa bera menderatuko du.

Haurrentzat zaki beldurgarria dela barregarria edo baino gehiago argi ikusten dugu Pio Barojaren pasarte honetan:

“También nos hablaban en Nochebuena de Onentzaro, gigante con los ojos encarnados, con un pez en la mano, a quien se le decía:

—Onentzaro, begui gorri,

nun arrapatudec array ori?

—Bart arratzian amaiquetan,

Zurriyolaco arroquetan.

(Onentzaro, el de los ojos encarnados, ¿dónde cogiste ese pez? Ayer noche, a las once, en las rocas de Zurriola.)

La criada de casa nos decía también que a los chicos sucios, que no se lavaban ni se peinaban y llegaban a tener piojos, los llevaban a la playa de Zurriola, les hacían una cuerda con el pelo, y Onentzaro los arrastraba por la arena al interior del mar”. BAROJA, Pío: *Memorias*, Ediciones Minotauro, Madrid, 1955, 28. or.

Orain arte ikusitakoaren arabera kontaera hau besterik da, ipuin miresgarri bat da bete betean. Ipuin hori Aarne-Thomson-en katalogoaren arabera, Aa-Th 1000 da eta hainbat aldaera daude Euskal Herrian (49). Tankera honetako ipuinak Cercand-engandik hasi eta gaur eguneko bilketarik oraintsukoenera ditugu. Cercand-en ipuina 60 (*Le méchant et le valet avisé*) dugu. Tankera honetako da baita ere Arratibelenaz gainera, Darricarrere-ren beste bat (50). Harrigarrietako bat Juan Manuel Etxebarriaren “Jentila eta Perutxo dugu” (51), kontaera berean (Polifemo-Ulises) 1137 (Erraldoi itsutua, Polifemo) eta puntu honetan aztertzen ari garen (1000) beraz bi tiporen gehitze bat izango litzateke. Badira beste ipuin miresgarri gehiago ere Tartarora agertzen direnak bat bakarrik esateko 328 tipo garbia Webster-en “Tartaro eta Petit-Perroquet” dugu.

LABURPEN ETA ONDORIO GISA

Gure lantxo honetan (Polifemo-Ulises) Odisea-ko kontaera ezagunaren euskal ahozko ordainak aztertu nahi izan ditugu. Ahozko ordainotan gehienetan Tartarora dugu protagonista, baina ezaugarri berezi batzuekin. Zeintzuk izan diren ezaugarri bereziok eta euskal kontaeren *corpus* bat aurreratu nahi izan dugu. Meheago irun daiteke eta adibide gehiago eman daitezke bai argitaratutakoetan (guk geure uste apalean gehientsuenak esanak daude) eta baita argitaragabeetan ere. Argitaragabeak eginkizun den lan baterako utziko ditugu, sarreran esan dugun bezala. Azkenik esan behar dugu Tartaroren inguruan kontaera oso desberdinak biltzen direla, nahiz eta sail ugariena (Polifemo-Ulises) gertaerei egokitu. Gainerakoen berri emango dugu hurrengo bateko lanean. Azken puntuan oso bestelako argudioak bilbatzen direnez Tartaroren inguruan

---

(49) Hona Julio CAMARENA-k aipatu artikuluan dioena, 446. or.: “Pero dejemos más adelante las particularidades. Continuando con la idea de la universalidad. Se trata del cuento “Morroi Azkar bat” (Arratibelena, que se desarrolla añadiendo secuencias al tipo Aa-Th 1000, “Contrato de no enfadarse”, cuento en el que un amo y su criado acuerdan una relación laboral durante un año y, a cambio, como pago, el que se enfada ha dejarse arrancar por el otro una tira de piel del lomo. Al tipo, que goza de amplísima difusión, se van uniendo sucesivamente otros según las diversas tretas que uno y otro se gastan. Pues bien; uno de los episodios de la versión que comentamos es aquél en el que el dueño de la finca manda a su criado meter bueyes, carreta y carga por el agujero de la puerta reservado a las gallinas. El pícaro criado cumple tan extravagante tarea cogiendo un hacha y despedazando los bueyes, haciendo añicos la carreta y partiendo la carga. Este pasaje, que reúne por sí solo las condiciones de potencial autonomía suficientes como para constituir un tipo diferenciado, ya fue detectado por Pujol en tres versiones catalanas, a raíz de lo cual propuso la incorporación de un nuevo número-índice al catálogo general. En este nuevo tipo tendrían cabida no sólo las secuencias que comentamos del cuento vasco, sino también las correspondientes a otros dos precedentes de zonas muy próximas: la cántabra y la asturiana”.

(50) DARRICARRERE, J.B.: “Eresiak eta hipuinak nausi lan-gosea eta bere mutileri bizkarreko larruaren khentzailea” in *RIEV*, 1907, I, 320-323. or.

(51) Aipatutako lana ETXEBARRIA, Juan Manuel: *Gorbeia inguruko etno-ipuin eta esaundak*, Labayru ikastegia, 1995, 190-195. or.

esan behar dugu euskal ahozko kondagintzaren ezaugarririk nabarmenenetako bat dela izaki mitikoei ipuin argudioak eranstea (52).

EUSKAL HERRIKO TARTARODUN KONTAEREN CORPUSA (Hurbilpen bat)

Euskarazkoak

1. BIZKAIEUSKARAZ

ROLLO, William: *The Basque dialect of Marquina*, Amsterdam: H.J. Paris, 1925.

Batez ere d) Alarabie, gigantien eta gison-jatallian ipuñe.e) “Eulisk” gigantie.

ETXEBARRIA, Juan Manuel: *Gorbeia inguruko etno-ipuin eta esaundak*, Larratz ahozko literaturaren bilduma-2. Labayru Ikastegia, 1995.

“Jentilla eta Perutxu”, 190-195. or.

“Jentilla: Ameriketako pastore tuerto indartsua”, 224-225. or.

Bi narrazio erraldoidun hauezaz landa badira hainbat narrazio jentildunak.

GANDIAGA, Bitoriano: “Arantzazuko folklore gaien biltzeaz” in *Euskera-I*, 1956, 206-231. or.

Badago Tartaloaren gaineko kontaeratxo txiki bezain berezia, 229. or.

2. GIPUTZEUSKARAZ

AZKUE, Resurrección María: *Euskalerraren Yakintza*, II. liburukia, Euskaltzaindia eta Espasa-Calpe. “Tartalo”, 335-336. or. eta Luzaideko aldaera bat “Lamina bat eta Homeroren Kyklops (ciclope)”, 214-217. or.

ARRATIBEL, Jose: *Kontu zaarrak*, Editorial la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1980, “Gentille eta artzaia”, 155-156. or.

Hemen ez da agertzen erraldoi gizajalerik baina agertzen den artzainak,

(52) Honen berri argia ematen du Camarenak aipatu artikuluan, 430 or.:

“En fin, “jentillak”, “Herensugue”, la personificación de la noche (“Gaueko”), el “basajaun”, el “Tartalo” y, si se hubiera continuado un repaso de argumentos compartidos, las “lamiñak” “sorguñak” “galtxagorriak”, ..., es decir, gran parte del universo mítico antiguo vasco ha desfilado por este trabajo, poniendo en relieve dos hechos dignos de ser resaltados: por una parte, la proliferación de indicios que señalan una tendencia comparativamente intensa de la tradición oral vasca a atribuir argumentos cuentísticos a antes de su propia mitología y, por otra, la coexistencia a nivel de comunidad, en sentido amplio, de dos desarrollos, ficticio el uno, el otro verídico, de un mismo modelo compositivo e, incluso, en algunos casos, de un mismo argumento”.

Ulises-ek, Polifemo-ri bezalatsu bere izena *inor* esan beharrean *neuk neuri* diotsu.

BARANDIARAN, Jose Miguel: "Tartalo" in *Obras Completas*, Tomo II, "El gentil de Muskia" "Mutrikon bildutako kontaera bat", 27-29. or.

AZURMENDI, Xabier: "Zegamako'kontuk'" in *Egan* 1993-I, 151-188. or.

Hasierakoak dira garrantzizkoenak:

"Bi feriano" da guri dagokigun erraldoi gizajalearen istorioa. Baina badira Tartalo pertsonaiatzat hartzen duten beste kotakizun batzu ere:

"Jentilak", "Garagartzako Jentilak", "Urtzulaitako txoria" "Tartaloren idi-para" "Jentila", "Sadargo jentila", 151-154. or. bitartean.

3. LAPURTARREZ

DARRICARRERE, J.B.: "Nausi lan-gosea eta bere mutileri bizkarreko larrua-
ren khentzailea" in *RIEV*, 1907, I, 320-323. or.

WEBSTER, Wendworth: *Ipuinak-1* eta *Ipuinak-2*, Xipri Arbelbideren edizioa, Klasikoak Euskal editoreen elkarte 56. eta 57. zenbakiak. Ipuin hauek lehenago joan den mendean ingelesezko itzulpen batean agertu ziren *Basque legends* eta bi edizio izan zituen. 1877 eta 1879an. Ingelesetik egindako erdarazko itzulpen bat ere badago, *Leyendas vascas*, Miraguano ediciones, Madrid, 1989. Merezki du ingeles itzulpena zein erdarazkoa ipuinez gainera azterketa sakonak ere agertzen direlako.

Guri dagokigun gaiean kontakizun hauek agertzen dira interesgarri: *Ipuinak-1*ean "Tartarua", 3-5. or. "Tartaro eta Petit Perroquet", 123-129. or. eta *Ipuinak-2*ean, "Tartaro", 35-41. or. eta "Tartaro", 145-201. or.

CERCAND, Jean François: "Legendes et récits populaires du Pays Basque" in *Bulletin de la société des sciences, lettres et arts de Pau*.

Zenbaki hauetan daude euskal narrazioak frantses itzulpen eta azterketekin 1874-1875 (VIII), 233-289. or., 1875-1876 (IX), 183-260. or., 1876-1877 (X), 450-531. or., 1881-1882 (XV), 101-204. or.

Lau kontakizun tartarodun agertzen ditu Cercand-ek eta azterketa go-goangarria ere bai. Azterketa eta kontaeren itzulpena 1876-1877 (X), 450-475. or. Eta euskal testua 500-510. or.: 52 "Le tartare aveugle"; 53 "Le tartare aveuglé"; 54 "Le tartare enfant"; 55 "Le tartare et le petit-homme"; eta Tartaroaren esaundarekin zerikusia duen laminadun kontaerak: 56 "La Lamigna aveuglée"; 57 "La Lamigna aveuglée"; 58 "La lamigna aveuglée"; 59 "La lamigna aveuglée".

Esan beharra dugu Cercand-ek Iparralde osoko kontaerak hartzen dituela, edo beharbada zehatzago, hitz eginez Zuberoakoak ditu ugarien.

BARANDIARAN, Jose Migel: "Bosquejo etnográfico de Sara" in *Obras Completas*, Volumen VI, 89. or. Tartaroduna da baina hemen ez da gizajalea.

DUVOISIN, Jean: *Baigorriko zazpi-liliak*, Juan San Martin-ek prestatutako edizioa, Elkar argitaldaria, 39-49. or.

Tartaroaren eta Birtartaroaren errekreazio literarioa da. Lehen narrazioan Tartaroa begibakarra da eta Ganetxiki hendaiarrak habaila batez Tartaroa itsutzen du. Dabid eta Goliat-en kontaeraren ordaina da. Bigarren narrazioan Birtartaroa Margarita delako neska eder batez maitemintzen da, baina honek ezezko borobila ematen dio. Birtartaroa mendian bera erortzen den harritzar batek hiltzen du.

4. BEHENAFARTARREZ

BARBIER, Jean: *Légendes du Pays Basque d'après la tradition; texte français et texte basque*. Illustrations de P. Tillac, Paris Delagrave, 1931.

Testuak ikutuxeak dira. guri dagokigun gaiean lehenago argitaraturik zuen kontaera bera agertzen digu:

“Ichtorio-Michterio, Tartaroa”, *Gure Herria*, 1921, I, 181-184. or.

Kontaera honen akabuan beste era batera ere kontatzen dela dio, baina laburpentxo bano ez du ematen.

5. ZUBEROTARREZ

CASENAVE-HARIGILE, Jean: “Mitologia y Magia” in *Ikuska* nouvelle collection-année 1994, n.º 8, 63-67. or.

Tartaroren kontaera tiki bat dakar 73-74. or. Tartaroren itsutzaileak haur ttipi bi dira.

ALVAREZ EMPARANTZA, Jose Luis “Txillardegi”: “Zubererazko transkribaketa bat”. *FLV*, año XII, 1980, 27-37. or.

Badago Basajaunaren gaineko kontaera bat. Basajaun honek Tartarok bezala begi bakarra du bekokiaren erdian.

ERDARAZKOAK

(Euskal Herri euskaldun zein erdaldunean bilduak baina erdaraz argitaratuak)

SATRUSTEGI, J.M.: *Mitos y creencias*, Sendoa argitaldaria. Hirugarren edizioa, 152-156. or.

Oso bersio ona eta aberatsa da agertzen dena eta, dirudienez, euskaratik erdarara itzulita dago. Euskal bersioa Pio Berasategi zegamarrak emana da eta tamala da euskaldunontzat euskal aldaera jatorrizkoa argitara gabe egotea.

ESTORNES LASA, Bernardo: *Cuentos roncaleses, poemas y otras cosas navarras*, San Sebastián, Auñamendi, 1980, 112-115. or.

Erdaraz emana da, baina idazleak euskaraz entzun omen zion bere amonari. Agertzen dira, hala ere, hitz eta esaldi batzuk euskaraz, baina, gehiena, erdaraz emana dagoenez gero, sail honetan sartu dugu.

GARCIA ARMENDARIZ, Jose Ignacio: "Cíclopes y ojancos", *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, año XVII, n.º 45, 1985.

Nafarroa erdaldunean, Mendabian, bildutako aldaera polit-berezia dakar.

ALZOLA GUEREDIAGA, Nicolas: "Valetin Berriochoa, F.S.O.": "Temas mitológicos en la literatura oral euskerica bidasotarra actual" in *BRSVAP*, año XXII, San Sebastian, 1967, 79-83. or.

Hor badago narrazio bat euskarazkoaren itzulpena "Malkorrako minazuloko sorgiña" eta, erdarara "El gigante monoftalmo" itzuli du. Erraldoi gizajalearen kontatera da.

FRANTSESEZ

REICHER, Gil G.: *Les Légendes Basques dans la tradition humaine*, Librairie d'Amérique et d'orient, 1946, 56-58. or.

Ondo ulertu badut, hiru tartaro agertzen diren ipuintxo bat dakar.

VINSON, Julien: *Le folk-lore du Pays Basque*, 1883. Erdarazko itzulpena *Literatura popular del País Vasco*, Editorial Txertoa, 50-54. or.

Vinson-ek Cercand-en lanetik edan zuen, batez ere, baina berak bildutako kontaerak ere baditu, Cercand-ek ez bezala itzulpenarekin bakarrik.

RAFAEL ANDOLZ

Oiartzun, 30-12-1994

Antonio Zavala

Rafael Andolz y yo nos conocimos al inicio del curso 1948-1949, en el que por vez primera llegó a Loyola un grupo de estudiantes aragoneses.

Entre ellos hubo uno que al poco tiempo dio mucho que hablar. No era para menos. El buen maño había tenido la ocurrencia de ponerse a aprender euskera. Se había encontrado con un pueblo que hablaba otro idioma y no quería que éste fuese una barrera.

Empezó a manejar gramáticas y libros. Todo rato libre era bueno. En los recreos, si coincidía con vascos, no había otro tema de conversación. Ese fue precisamente el comienzo de nuestra amistad, porque también a mí me mareaba con sus consultas.

Más aún: se unió a los que salíamos a enseñar catecismo por el contorno. El viaje de ida y vuelta él lo convertía en clase de euskera. Y en el punto de término se encargaba de los más pequeños y les enseñaba: *Aita gurea, zeruetan zaudena...*

Una de las veces, en la escuela de Elosiaga, después de la catequesis, nos quedamos un rato charlando con el maestro, también vasco, pero lo hicimos en castellano. A la vuelta, el forastero, el maño, nos reconvino:

—Ante de los chicos no habléis en castellano, porque desprestigiáis su lengua: el euskera.

De Loyola pasamos a Oña. Allí, nuestra amistad se vio reforzada por una afición común: las excursiones. Guardo recuerdos de haber ascendido juntos a las cimas de los montes Obarenes, de haber explayado la vista en los amplios horizontes de la Bureba, de haber visitado los valles de Tobalina, Valdiviello y Caderechas; de haber paseado entre las paredes rocosas del desfiladero de la Horadada, donde el río Oca se une con el Ebro.

Pero la excursión que más grabada tengo es la que hicimos un día de San Isidro a Villanueva de los Montes. Durante la misa, Rafael y yo cantamos algunos devotos motetes. Ya fuera, para animar la fiesta, cantamos a dúo una

jota. Pero entonces, para responder a nuestro envite, dos mozarrones ancharon sus piernas y echaron al viento una jota de ésas que levantan las tejas. Aquella vez el amigo Rafael y yo quedamos mal. Porque lo de los mozos era jota y no lo nuestro.

De modo que el 15 de mayo del año de gracia de 1952, en el atrio de la iglesia de Villanueva de los Montes, provincia de Burgos, *caput Castellae*, quedó demostrado que, para ser buen jotero, es mejor ejercitar la garganta al aire libre arreando a bueyes o mulas, que no calentarse los cascotes encerrado en un aula estudiando filosofía escolástica.

Después, Rafael tomó el camino del seminario, se hizo mosén y se estrenó como tal en Almedúbar, en la patria nada menos que del gran Pedro Saputo.

Un día de verano, residía yo entonces en San Sebastián, cuando recibí una carta suya:

“Oye: con los mocetes de aquí quiero organizar una excursión a Donostia. Pregunta a tus jefes si podrían dejarnos una clase para pasar la noche.”

Mis jefes dijeron que sí y una tarde allí se nos presentó un autobús cargado de mañicos. Lo primero, ir a ver el mar, que pocos de ellos conocían. Llegamos al Paseo Nuevo, las olas rompían contra las rocas y despedían nubes de espuma que mojaban la cara. En ésas, uno de los mocés exclamó:

—Chicó, ¡qué saladica es el agua!

El buen baturrico acababa de descubrir que el agua del Cantábrico es distinta a la del río Gállego.

Después, pasaron varios años sin vernos. Pero cuando me trasladé a Javier, en seguida me puse contacto con Rafael, que residía en Huesca, como capellán y profesor de religión de un instituto, y dedicado a sus otras múltiples actividades.

Desde entonces, unas veces era él quien venía a Javier, y visitábamos las comarcas aragonesas lindantes con Navarra, como la Canal de Berdún o la Valdonsella. Y otras me iba yo a Huesca y Rafael hacía de cicerone enseñándome la Catedral con el recinto donde tuvo lugar el episodio de la Campama, o San Pedro el Viejo o la ermita de Salas; o me llevaba a que al Somontano, Sobrarbe o Ribagorza.

En estas visitas, tuve el honor de entrar en su local de trabajo: un piso, en frente de aquel en que vive, y del que no puedo testificar si tiene paredes. Porque no vi más que estanterías repletas de libros que subían desde el suelo hasta el techo. Rafael se disculpó:

—Es que es el único vicio que tengo.

Luego detalló:

—Ahora que aquí no hay libros más que de dos clases: libros de cura y libros sobre Aragón.

En los años que no nos habíamos visto, Rafael había publicado su *Des-honor del Aragonés*, con un léxico tan rico que no explica si no se toma en cuenta que se trata no tanto de regionalismos como del sedimento de una auténtica lengua romance, la fabla o fablas aragonesas, que en sus reductos pirenaicos luchan por sobrevivir; fabla de la que el amigo Andolz se había hecho asimismo experto.

Después ha publicado otros libros cuyos títulos bastan para hacer ver que su denominador común es la investigación y salvaguarda del alma del pueblo: *El humor aragonés*, *El bandido Cucaracha*, *Puchimán de Loarre*, *El cura de Sarabillo*, *El gigante de Sallent*, *Curanderos, pilmadores y sanadores del Alto Aragón*, *La aventura del contrabando en Aragón*, *Hechos y dichos del guiñote*, *Leyendas del Pirineo* y, en prensa, la trilogía *El nacer*, *El casamiento* y *La muerte en Aragón*.

Aparte, mantiene por todo Aragón una imparable actividad de conferenciante, de la que no doy detalles, por no haber tenido el gusto de oírle.

Colabora en la prensa local con un artículo dominguero, en una sección llamada durante años *Cuando hablan las piedras*; pero que ha cambiado de nombre por el de *Cuando callan las piedras*.

Si hasta las piedras le dan materia y tema, tanto cuando hablan como cuando callan, algún malicioso podrá pensar que así cualquiera. Pero por poco que leyera estos trabajos, reconocería que nuestro amigo ha tenido que patear palmo a palmo toda la amplia, brava, grandiosa y bella geografía oscense, en una labor de campo que no omite ningún monumento, ruina o vestigio, y en la que se han empleado miles de horas oyendo a sus gentes, tanto las que viven bajo los neveros del Pirineo, como los que moran en los secarrales de los Monegros.

Estos artículos forman toda una enciclopedia del alma de su tierra, mérito reconocido con algún premio y por el que dudo haya nadie más indicado para hablarnos de su literatura popular: amplísima materia de la que él ha seleccionado, según información particular y si no entendí mal, el tema de las leyendas, en su relación con la historia, la Montaña, la brujería, el talante aragonés...

Temo haberme alargado. Es que quería hacer ver quién es el que va a dirigirnos la palabra: Rafael Andolz, gran conocedor de las cosas de su pueblo y leal amigo de nuestra tierra vasca, como yo lo soy de la suya aragonesa.

LITERATURA ORAL EN ARAGON

Oiartzun, 30-12-1994

Rafael Andolz

Jaun-Andreak:

Erriaren gauzak ikasteko zaletasuna, orian berrogei urte, zuen Euskal Erri arrigarri ontan, jaio zitzaidan.

Ni orduan Loiolan bizi nintzan, eta an Azpeitiko baserritarrekin lenengo, eta Getariko arrantzaleekin gero, artu-eman batzuk izan nituen.

Eta bene-benetan esaten dizuet: ezin degu Euskadi ezagutu, maitatu gabe. Bai; bereala sartzen zaigu biotzean.

Baña arrigarria da ori: jende berri bat eta lurralde berri bat ezagutzen badituzu, zerorren jendea eta lurraldea ere geiago maitatuko dituzu.

Geroztik, sarritan itzegin det erriko jendearekin, eta onek asko daki. Nik artzain batekin ordu betean geiago ikasi det, Sorbona'n urte betean baño.

Nere lagun Antton Zabala'k itzaldi bat zuentzat eskatu zidanean, bereala baietz erantzun nion, zuen gauzak zenbat maitatzen ditudan esan nai detelako, eta bai ere zuek gure gauzak maitatzeak zenbat poztutzen nauen.

Orregatik, eskerrik asko biotz-biotzez.

* * *

Supongo que caen ustedes en la cuenta de que al organizar estas charlas sobre la literatura oral, están haciendo historia. Estamos cerrando un capítulo precioso de la Historia de la Literatura, casi al mismo tiempo que lo hemos empezado. Por lo que se refiere a mi tierra, puedo asegurar que dentro de veinte años ya será imposible investigar esta faceta del alma popular porque el hilo conductor de nuestras tradiciones se habrá cortado.

De aquí la prisa que nos está urgiendo a todos para recoger las últimas boqueadas de esta manifestación oral. Siempre digo que cada abuelico que se nos muere es una biblioteca que se quema.

La Literatura oral, claro, no se escribió: se escanció boca a oído en las largas veladas del invierno en torno al hogar entre el humo de la leña seca y el vapor que salía del puchero, cuando el abuelo era ya todo recuerdos y los nietecicos todo orejas. Hoy, el televisor astilló definitivamente los bancos de la cocina y ya no queda nadie que cuente ni nadie que escuche.

Algún que otro “quijote” vamos por los pueblos (los que quedan, porque más de 200 de nuestro Altoaragón se han vaciado en 30 años), vamos tratando de recoger las migajas de esas leyendas y cuentos y coplas. Pero ya no es igual: ni siquiera cuando encuentras al viejo que hable. No es lo mismo contarle un cuento a una grabadora que a un nietecico con la boca abierta y los ojos redondos como medias naranjas, absortos de admiración.

Y lo poco que se nos filtra nos sirve para adivinar lo muchísimo que irremediamente se nos ha perdido. Y ¡ay, amigos! cuando perdemos nuestras tradiciones, nuestra lengua, nuestras creencias, estamos perdiendo la esencia de nuestro pueblo y hasta estamos renunciando a ser pueblo mismo para convertirnos en mera pasta humana, igual en todas las latitudes, calcados los unos a los otros según el modelo que los medios de comunicación nos imponen tínicamente.

Quiero ofrecerles un muestreo, por fuerza muy corto por la premura de tiempo, sobre nuestra literatura oral tal como la he recogido.

En primer lugar la *Historia hecha leyenda*: Y aclaro que, contra toda lógica, cuando hay una contradicción entre la historia y la leyenda me quedo con ésta. La historia nos nace con el cronista. Pero el cronista era un hombre al servicio del rey que cobraba no por relatar con fidelidad los hechos sino por agradar al monarca. La leyenda en cambio nace del pueblo que observa los hechos y los trasmite de generación en generación aunque los vaya adornando con su poesía e imaginación. El pueblo es poeta.

Es el caso del “Y si no, no”. Lo he oído muchas veces y no aparece en ningún protocolo de coronación. La leyenda nos dice que antes de coronar al rey la Nobleza se reunían ante él y el Justicia Mayor del Reino le leía la cartilla: “Recordad, Señor, que cada uno de nosotros vale tanto como Vos y que todos juntos valemós más que Vos. Por tanto, si juráis guardad nuestros Fueros seréis coronado rey, y *si no, no*”.

Nos explica el valor de la independencia, el *orgullo* tan típicamente aragones. (En la tierra llana la gente saluda inclinando la cabeza; el montañés, no: lo hace levantando la cabeza).

En esta clave hablaríamos de la leyenda de la “Campana de Huesca”, la del “Salto de Roldán”, la del Señor de Plan (nuestro Fuenteovejuna).

* * *

Otro capítulo: Las *Leyendas de las montañas*. Nuestras gentes no han leído

los clásicos griegos y latinos de cuando los dioses y los héroes se disputaban el dominio del mundo, pero sintonizan con ellos. Casi todas nuestras montañas y picachos tienen su leyenda: el Aneto, el Perdido, Formigal...

La Leyenda de Formigal. Culibilla era la hija de dos picos famosos, los dioses Anayet y Arafita que, aunque nobles, eran muy pobres.

Por entonces abundaban las hormigas blancas y Culibilla las quería mucho y todos los días les daba de comer y se entretenía jugando con ellas.

Un día, el dios-pico Balaitús se enamoró de ella. Pero Culibilla había decidido ya que nunca se casaría y lo rechazó.

Balaitús, que era tan poderoso como caprichoso pensó en raptarla y fue en su busca. Cuando Culibilla se vio perdida, gritó:

—“¡A mí las hormigas!”

De todos los rincones y agujeros salieron miles y miles de hormigas blancas que cubrieron a la diosa con su cuerpecillo: el monte se volvió blanco. Balaitús, asustado, huyó.

Entonces la hermosa Culibilla, profundamente agradecida a sus amigas, se clavó un puñal en el pecho para guardar dentro a todas las hormigas: es el agujero de la Peña Foratata.

Los que suben a su cima y escuchan atentamente en el agujero aún oyen los latidos del corazón de Culibilla.

Esta es la leyenda de Formigal. Formigal ya sabéis que quiere decir en aragonés “hormiguero”. Pero en vano intentaréis encontrar en todo el valle ni una hormiga blanca. Ya no queda ninguna. Todas las guarda dentro de su corazón la bella y desgraciada diosa Culibilla.

La brujería y la leyenda. Siempre que en España se habla de brujas, enseguida se piensa en las meigas gallegas o en las sorguiñas vascas. Sin embargo todos nuestros pueblos han estado llenos de *bruxas* que ahora se han refugiado en las leyendas y cuentos abundantísimos en nuestra geografía. La más conocida es la historia de *la mejor mula*.

En una casa del pueblo, la más rica, todos los años cuando la gente se iba a la Misa del Gallo en Nochebuena, al volver se encontraba con que había muerto la mejor mula de la cuadra. Y eso un año y otro.

Un año el mozo mayor decidió quedarse en la cuadra para ver qué pasaba, mientras los otros iban a misa.

Se acostó en la pesebrera con un garrote al lado y el candil alcance de la mano. Se quedó dormido. Pero a media noche le despertó un rebullicio entre los animales. Encendió el candil y a su luz vio que encima de una mula —la mejor que tenían entonces— había un gato negro. Le lanzó el garrote con toda su alma y no lo mató porque sólo le dio de refilón. El gato pudo escapar y aquel año no murió ninguna mula.

Pero a la mañana siguiente la abuela de la casa ya muy mayor y que no había ido a misa apareció con la pierna rota.

Los personajes hechos leyendas. Son personas reales, históricas, pero mitificadas por el pueblo y cuando el pueblo las mitifica por algo lo hace. Existe una gama variadísima. Desde el Bandido Cucaracha que roba a los ricos para dar a los pobres, pasando por el pícaro, como Puchamán de Loarre, al estilo de Fernando Amezketarra) que resuelve todos los problemas del lugar o el Cura de Saravillo, mosen Bruno Fierro, ejemplar típico de cura rural de final del siglo pasado, pescador y cazador furtivo, contrabandista, que exconjuraba las tormentas mandándolas a Gistain y protagonista de una leyenda con visos históricos que define a la gente de mi tierra.

Una noche de auténtico infierno se le presentan en su casa dos personajes pidiendo ayuda. Necesitan pasar a Francia urgentemente y han oído que el único capaz de pasarlos es mosen Bruno. Vienen calados hasta los huesos por la lluvia y la nieve.

El cura se juega la vida para llevarlos a la frontera esquivando a los carabineros y por los pasos más peligrosos. Allí los deja a salvo, y sin preguntar nada de nada. Ellos se dan a conocer. Son el General Prim y su ayudante que huyen de España.

—Algún día volveré y mandaré en España. Y todo se lo deberé a usted.

Al año siguiente, efectivamente Prim manda en la nación, cuando mosen Bruno se entera de que un hermano suyo está condenado a muerte en Madrid, siendo inocente. El va a la Corte y a empellones consigue entrar en el despacho del General. El lo reconoce en seguida, lo abraza y le escucha y le promete resolver el asunto. Inmediatamente escribe y le va entregando una carta para el Alcaide la Prisión, para el Ministro de Gracia y Justicia, para...

Pero mosen Bruno conforme le va entregando las cartas las va rompiendo:

—“Ya me parecía que no eras tan hombre como yo. Si aquella noche que llegaste a Saravillo te hubiera despedido yo con una carta para el sargento de carabineros y otra para el Pedro el pastor y otra... ¡aquí estarías tú!”

Se dio media vuelta y se marchó. Prim lo llamó confundido y admirado:

“¡Cura y montañés tenía que ser usted, para salirse con la suya!”

Suspendió todas sus audiencias y marchó con el cura al Penal.

* * *

El talante aragones hecho leyenda. El chiste define a los pueblos. En Aragón abunda el chiste popular que siempre se cuelga a personajes determinados, es sobre todo chiste hecho más que contado y convive con otras muchas manifestaciones de nuestro temperamento: las coplas, las mazadas, los refranes (que con frecuencia ridiculizan al refrán...)

El aragonés es muy parco en palabras y ha aprendido a encerrar todo un mundo de ideas y fórmulas brevísimas. El más importante es la copla que canta en sus jotas con cualquier motivo y en cualquier ocasión y ¡hay que ver lo que cabe de amor, de amistad, de humor, dentro de los estrechos límites de una copla de cuatro versos de arte menor. Siempre me ha conmovido la definición de la amistad que hace una copla: no se puede decir más con menos palabras:

El amigo verdadero
es lo mismo que la sangre,
que siempre acude a la herida
sin esperar que la llamen.

Abunda la copla humorística porque la alegría y la sorna son indudables características de nuestro pueblo:

Mi abuelo me dio un consejo
que jamás olvidaré:
“más vale un pellejo e vino
que un pellejo de mujer”.

El día que yo nací
ya lo decía mi abuela:
“si este chico tiene suerte
vivirá hasta que se muera”.

Cuando se murió mi abuela
a mí no me dejó nada
y a mi hermana la dejó
asomada a la ventana.

Trece novios has tuvido
y con éste van catorce
el que se case con tú
trebajadica te coge.

Las *mazadas* son las respuestas contundentes, cargadas de lógica, que no admiten réplica y que llenan nuestras conversaciones y es necesario recoger como expresión oral de un carácter. Como la contestación que Toñín, el carretero de Almudévar a su madre cuando le preguntaba a la hora de almorzar: “¿cómo te hago el huevo?”

y él contestaba:

“con otro!”.

Como la conversación rapidísima en el ascensor de mi casa con Carlitos:
—“¿Dónde vas, Carlitos?”

—“A la escuela”.

—“Muy bien, hijo mío: y ¿qué haces en la escuela?”

—“¡Esperar a que salgamos!”.

O la que sorprendí al señor Lorenzo con su nieto. El nieto tiraba de la mano a su abuelo arrastrándolo:

“¡Corre yayo, que llueve...!” Y el abuelo:

“¿Y para qué vas a correr, hijo mío? ¡Si más allá llueve también!”

Ya lo ven ustedes. Me limito a acercarme al pueblo, a escucharlo y luego emborronar fichas y cuartillas. Yo no sé si alguien me leerá, pero lo que se escribe ya no se pierde: ahí está. Mi compensación la encuentro pensando en que algún día, en el futuro misterioso, alguien, como Orixe en *Euskaldunak* caiga en la cuenta de que existió un pueblo... “Erri bat izan zan...”.

Milla esker.

AHO TRADIZIOKO LITERATURA ETA AHOZKOTASUNA

Oiartzun, 1994-12-30

Jon Kortazar

1. AHO TRADIZIOZKO LITERATURATIK AHOZKOTASUNERA

1.1. Aurre eztabaida

Ahozko produkzioari eman behar zaion izenarekin hasi ohi da guri dagokigun eztabaida hau.

Erakusten dugun ikagaiak “Aho tradiziozko literatura” du izena, eta hitz horietan kontzeptu letraduna sartzen dugu berez letrarik gabekoa den arloan. Hori dela eta, gaur egun egin ohi diren ikerketei jarraiki, nahiago izaten da “ahozkotasuna” kontzeptua erabiltzea.

Halere, eta gaia mugatzeko edozein ahalegin egin baino lehen, komeni zaigu deitzeko bi modu horiek argizetik abiatzea, eta bien artean egon daitezkeen desberdintasunak ikustea. Berez, aho tradiziozko literatura esatea ez da batere zehatza, eta ez dauzka bere barnean tradiziozkoak ez diren beste ahozkotasun moduak. Orduan, “aho tradiziozko literaturaz” ari garenean, zertaz ari garen adierazi beharko genuke. Horko bi kontzeptu —literatura eta ahozkotasuna— elkarren kontrakotzat hartu izan dira kritika landuaren tradizioan. Hala ere, horko hirugarren kontzeptua ez da alde batera uztekoa, “tradizioarena” alegia, horren arian baitatuz ahozkotasunari buruzko ikerketa berrien ekarpenak.

Ahozko literaturatzat hartzen dena, herriak sorturikoa eta ahoz eta ez idatziz igorritakoa izan ohi da. Herriak eta ez kultura arloko eliteek sortutzat jotzen da; herri-kultura horrek ahozko produkzioa gutu estetiko jakin batez egin ohi du. Beraz, folkloreak eta herri-jakituriaren emaitza berbala izango litza-teke. Bestalde, literatura hitzak berekin badarama ere “littera” edo letra kontzeptua, ontzat ematen da esanahiari eremu zabalago bat ematea hitzezko produkzio estetiko mailan, ezen produkzio herrikoiak ahozkoak baitira, eta ez letradunak. Horri buruz, Paul Zumthor-ek (1991, 25) honela egiten du “literarioaren” eta “ahozkoaren” arteko desberdintasuna: “arlo honetan «literarioztat» hartzen dudana duela bi mendetik honantz harturiko konnotazioen oihar-

tzunetan (sic) oinarritzen da: alegia, instituzio bati dagozkionetan, balio espezializatu etnozentriko eta kulturalki inperialistekin osaturiko sistema bati dagozkionetan”.

Horrenbestearaino iritsi gabe, esan daiteke, Erromantizismotik abiatuta, “Goi mailako kulturaren” idatzizko produkzioaren eta behe mailako klaseek sorturiko “ahozko literaturaren” arteko bereizketa bere mugak galtzen hasten dela. Zenbait gizarteren barruan bi tradizio kultural zeuden: ikasi batzuren “tradizio nagusia” eta gainerontzekoen “tradizio txikia” (Burke, 1991,62). Azken batean, esan daiteke “literatura” kontzeptuak bi esanahi arlo leuzkakela: bata, estua, letrari egokituia, eta zabala bestea, mintzairarekin sorturikoarekin elkar-tzen duena bera, hala idatzizkoa izan, nola ez idatzizkoa izan.

Halere, idatzizkoa eta ahozkoa hain adierazpen ezberdinak direna kontuan harturik, gaur egun, batez ere ifarramerikarren giroan, nahiago dute “ahozko-tasanaz aritzea, ezez ez ahozko literaturaz”.

Honi buruz, Walter J. Ong-ek (1987 ,20) dio: “Jakitunen artean testuek duten agintea nabaria egiten da gauza batean: gaur arte, ahozko artea, den bezala agertzeko, ez da sortzen kontzepturik, hori era zehatzean ulerteraziko duenik, eta are gutxiago era dotorean, idatzizkoari heldu gabe (zein konszienteki, zein inkonszienteki). Eta hori horrela gertatzen da, nahiz eta idatzizkoaren aurretik milaka eta milaka urtetan ahozko forma artistikoak osatu, harekiko batere loturarik gabe”.

1.2. Definizio baterako

“Ahozko literaturari” buruz definizio anitz eman da. M. Eliade, adibidez, “noizbait norbaiten ahotik irtendako zerbait kolektibitateak gorde duenean” esanez mintzatzen da produkzio estetiko horri buruz.

Orokorki, oralitatetzat har dezakeguna da, balio estetikoak ikuten diogun hitzezko produkzio guztia, ahoz igorria eta giza-elkarte batean dirauena, errepika bakoitzean birsortuz. Edo, Manuel Lekuonak zioen bezala: “Idatzizkotik aparte dagoen izate literario guztiari deitzen diogu ahozko literatura”.

Hala eta guztiz ere, edozein definiziok arazoak dakarzkigu, zeren definitzen zail den oinarri batetik abiatzen baita, balio estetikitik alegia. Baina, bestalde, gainera, ahozkotasanak berekin dakar beste zenbait kontzeptu, berarekiko loturarekin, eta berezi ezinak gainera, eta horiek ere azaldu beharra dago, aho tradiziozko literaturak esan nahi duenaren ikuspegi orokor bat eduki ahal izateko.

1.3. Tradizioa. Tradizioa eta igorpena

Franci Lee Utley-k honako kontzeptu hauen bidez definitzen du literatura folklorikoa: ahozkoa, igorpena, iraupena, kumunitatekoa. Utley-rentzat igorpena eta tradizioa sinonimoak izanik ere, esan liteke igorpena kontzeptu orokorragoa dela, tradizioa zerbait diakronikoagotzat hartzen den bitartean. Iraupena, berriz, Utley-rentzat, testu fosilizatuaren irauneraztea litzateke. Ahozkotasunaren kontzeptu modernoan ezaguna da testuak aldakorrak direna, eta igorpen ekintza bakoitzean aldakiak sortzen direna. Komunitatekoa esaten duenean, Utley-k esan nahi du testuak komunitarioki sortzen direla. Hipotesi horren aurrean, gaur onartuagoa dago M. Pidal-ena, zeinek elkarrarteko egiletza tradizionala hartzen baitu oinarritzat, diakronikoki, testua komunikatzen duelarik; baina testu hori, jatorrian ez da tradizionala. egile kultu edo erdi-kultu batena baizik.

Ahozko literaturari buruzko ikerketa modernoetan, tradizio kontzeptua izan da arreta eta ardura handienak erakarri dituena. Benetan kontzeptu giltzarria da ahozkotasunaren fenomenuaz jabetzeko.

Tradizioa da ahozko literaturaren bizitzeko era, hots, igorpen etengabeko katea sortuz.

Jan Vansinaren (1967, 33) liburu ezagun batean, honela definitzen da tradizioa: “Ahozko tradizioak ahoz kontaturiko lekukotza guztiak dira, lehenaldiari dagozkienak. Horrek esan nahi du ahozko eta kantuzko lekukotzak bakarrik hartu behar direla kontuan”. Jan Vansinak hor indefinizio bat egiten du, zeren tradizioa deskribatzea agindu ondoren, benetan “ahozko tradizioez” arduratzen baita.

Zumthor-ek (1991, 33), zehatzago, dio:

“*Performance*-a (liburuaren itzultzaileak islaketarekin identifikatzen du termino hori; beharbada, ordea, ahozko produkzio osoari dagokio) ekintza konplexua da, eta horren bidez mezu poetiko bat hemen eta orain igorria eta irentsia da une berean... *Performance*-a logikoki desberdinak (ez beti, baina) diren operazio serie baten erdigunea dela esan daiteke. Nik bost aurkitzen ditut, zeinak poemaren izatearen uneak bailirateke:

1. produkzioa,
2. igorpena,
3. harpena,
4. iraupena,
5. (orokorrean) errepikapena (...).

Badirudi arazoaren datuen sinplifikazioa egiten dena, baina bere justifikapen metodologikoa hortik datorren ondorio batean oinarritzen da; izan ere,

gertakizunen historiak egiten duen antzera, bereizteko aukera ematen baitu poesiaren ahozko *igorpenaren* (2 eta 3 eragiketak) eta ahozko *tradizioaren* artean (1, 4 eta 5)”.

Tradizioa komunitatean irauten duen mintzaira produkzioaren formalizapena da. Igorpena mezu estetikoaren komunikazioari bakarrik dagokio, igorlearen eta hartzailearen artean, eta baliteke ez berriro gertatzea.

Honek ondorio garrantzitsu batera garamatza ahozko literaturaren ikerketa eremuan: bi ahozko literatura mota daudela esatera:

alde batetik, tradiziozkoa, gero igortzen dena, komunitateak berea egiten duena;

bestetik, ez tradiziozkoa: komunikazio estetikoa behin bakarrik egiten da eta, agian denborarekin tradizionaltzea gerta baliteke ere, hasiera batean ez dago errepikapenik.

Hemendik atera daiteke herri-literaturaren eta ahozko literaturaren arteko oinarritzko berezitasuna.

Jon Juaristik, argitara gabeko lan batean, bereizketa egiten du herri-literaturaren, alegia termino orokorrago baten (zenbait autorek, eta tartean Joaquín Marco, nahiago du termino hori inprimaturiko literaturaz —«de cordel»— hitzegiteko erabili) eta ahozko literaturaren artean, zeina bitarteko inprimaturik gabe igortzen baita, eta honi literatura folklorikoa ere deitzen dio, eta bertan tradiziozko literaturaren eta ez tradiziozkoaren artean bereizketa egiten du. Tradiziozkoak diakronikoki irauten du komunitatean ahoz aho igorritz. Ez tradiziozkoa, ordea, une bateko ekintza batean gertatzen da; ez dago errepikapenik, ez dago tradiziorik. Bertsolarien produktu asko arlo honetan sartu beharko genituzke: behin bakarrik kantatuak izateko egiten dira. Euskal pastoralak ere hemen sar genituzke, ez baitira tradizionaltzen (ez dira memorian sartzen, ez ikasten, ez osoki errepikatzen).

Bereizketa honek bigarren arazo bat dakar: herri-literaturaren igorpena ahozkoa izan liteke, edo beste komunikazio bidetan zehar sortu: inprentak, orri solteen bidez (euskal testuinguruan, bertso-paperak) *colportage* literaturaren bidez, gaur egun irratia bidez, diska grabaketan bidez; guztien bidez igor daiteke herri-literatura. Horrela, Walter J. Ong-ek (1987, 20) dio: «lehen mailako oralitatea» deitzen diot idatzizko edo inprimatzeari buruzko inongo ezagutzarik ez duen kultura batekoari. «Lehen mailakoa» da, «bigarren mailakoa»ri kontrajarririk, zeina gure teknologia handiko kultura honetan gertatzen baita, oralitate herri bat sortuz, zein telefonoaren, zein irratia-aren, zein telebistaren, zein beste aparatu elektronikoen bidez, eta hauek izango badira, aurretik idazkera eta inprimaketa dago”.

Paul Zumthor ere bereizketa horren alde dago (1991, 37): “Lau mota idealetara laburtzea proposatzen dut egoera posibleen aniztasun handi hori:

— *Lehen mailako* oralitea edo *garbia*, «idatzizkoarekin» inongo harremanik gabea; idatzizkotzat hartzen dut begiratzeko erabiltzen den sistema zehazki kodifikatua eta hizkuntzaren bidez adieraz daitekeena.

— Idazketarekin batera bizi den oralitatea eta, elkarbizitza horren arabera bi eratara ager daiteke: edo ahozkotasan nahasi moduan, idatzizkoaren eragina kanpoan, era urrian eta berandu geratzen denean, edo bigarren mailako oralitate moduan, zeina idatzizkotik abiatuta berregiten baita eta hau ahotsaren gainetik, zein erabilpenean zein imajinazio arloan, nagusi den ingurune batean; (...)

— Eta, azkenik, bitarteko mekanikoen menpe dagoen oralitatea; beraz, denboran edo espazioan diferitua.

Edozein eratara, badirudi oralitate kontzeptua, edo literatura folklorikoa-rena edo herrikoiarena, dela Europa Modernoan behe mailako klaseen produkzio berbal eta estetikoari buruz aritzekoa, eta horren barrenean bereiz daitezke aho tradiziozko literatura (baladak, poema lirikoak, narrazioak), honela definitua izan delarik: “tradizionalak izango dira «betidanik» herriaren oroimenean, idatzizko laguntzarik gabe, gordetzen diren eta denboran zehar bizi diren(ak)” (Biguri, 1990, 64) eta bapatean igortzen den literatura (bertsolaritza eta pastoralak), tradiziozkoak gabeak hauek —eta ez du esan nahi herrikoiak ez direnik—; horien igorpena idatziaren menpe legoke (hau garbi ikusten da pastoraletan, ez horrenbeste bertsolaritzan).

Tradizio kontzeptuari “tradizio asmatua” kontzeptua gehitu zaio (Eric .J, Hobbawun, 1988. 13-25); hau gizarte modernoetan kontzeptu egokia baldin bada, ez horrela gizarte tradizionalak dagokienean. “En aquest sentit la ‘tradicció’ de distinguir clarament del ‘costum’ que domina las anomenades societats ‘tradicionals’ (Hohsbawum, 1988, 14). Bigarren bereiztasun batek ere bereizten du gure ikerketa arlotik: asmatuak tradizioak izan daitezke objektu ez hitzezkoak, baizik eta ideologikoak edo sozialak.

Dena den, balio du behintzat oralitate ikertzaileari adierazteko oralitate arloan tradizio desberdin asko badaudela (adibidez badirudi garai hauetan bertsolarien generoak agintzen duela euskal ahozkotasanaren eremuan), eta tradizio arloan bertan ere bai (euskal baladatan eboluzio aro desberdinak bereiz daitezke).

1.4. Oralitatearen erretorika

Oralitateak bere arau erretorikoak osatu izan ditu, eta horietatik gehienak memoriaren lagungarri izateko sortuak dira, Ong-ek dioenez, ezen oroimenean gordetzen ez den oro galdu egiten baita. “Ahozko kultura batean, ezagutza lortu ondoren. behin eta berriz errepikatu beharra dago, ez galtzekotan: formulazko pentsakera eredu fijoak oinarritzkoak ziren jakituriarentzat” (1987, 82).

1. Oralitatearen erretorikaren oinarritzko ezaugarria bere izaera formulistikoan datza; formulak erabiltzen dira, esanahi jakineko esaldiak, horrela kontakizuna begiz jota bezala aurreratzen delarik. Baladei buruz ariko garenean bezala, formulak ahozko literaturan “hitzak” bezalakoak dira.

Formula horiek testua oroitzen laguntzen dute. Badago baladentzako formularik —beharbada aztertuenak izan dira—, badago herri-ipuinak hasteko eta amaitzeko formularik.

Milman Parry-ren tesia, hark definitu baitzuen lehen aldiz “‘hexametro’-aren eraiketan hitzen eta hitz formen aukeraketaren menpekotasuna” (Ong, 1987, 28 eta hurrengoak; Adam Parry, 1971, XIX), da oralitateak badituela bere arau propioak. Horrela Homerorengan neurriak hitzek erabilpena baldintzatzen zuten. Homeroren epitetoa, ikerlariak onarturiko ahozko konposaketaren lehen formula, ikerketa bide berrien erakusle izan zen. Parry-ren aurkikuntzatik ondorio garrantzitsuak datoz: Homero, gaurko beste ‘rapsoda’ herrikoiek bezala, aurretik sorturiko materialekin aritu zen lanean, komunikazio ekintza bakoitzean birsortuz, “Homero-k aurrez osaturiko materialak elkartu zituen” (Ong, 1987, 30). Formula horiek behin eta berriz errepikatzen ziren gaien inguruan biltzen ziren.

2. Oralitatearen baliabiderik garrantzitsuenetako bat hirukoiztearen formula litzateke: bai ekintzei dagokienez, bai pertsonaiei, bai esaldiei, bai objektuei; hiru bider agertzen dira.

3. Parry-ren ikerketen ondoren oralitatearen ikerketak osatu duen ondoriorik garrantzitsuenetako bat “egitura irekia” kontzeptua izan da.

“Tradiziozko sorkuntza igorpen ekintzetan gertatzen den testuaren aldaketa etengabetik dator” (Juaristi, s/d, 14). Honek esan nahi du, ezen kanta bat esaten edo kantatzen den bakoitzean, esataria egitura mental bat birsortzen eta orainera ekartzen ari dela hitzez, hori testuaren hezurdura argumentaltzat har genezakelarik, “memoriazko sintesi bat” (Alan Bold).

Esandakoari nabarduraren bat eranstea komeni da. Esatari herrikoiak ez du testuaren hezurdura ikasten, baizik eta linguistikoki antolaturiko testu hat. Baina horrek ez du kentzen testu zaharren birsorketa gertatzen denik. Esperientziak erakusten du esatari batek ez duela beti era berean esaten testu bat, denbora desberdinetan Aldaketak eta aldakiak sortzen dira, eta honela ikusten da testua irekia dagoela bi haritan: esatariaren sormenaren harian eta hartzailearen eraginaren harian. Bertsolariek batzutan formula bera erabiltzen dute, dauden herriaren izena hesterik aldatu gabe.

Esan daiteke, aho tradiziozko literaturan, esatari edo narratzaileak hitzek antolaturiko testua ikasten duela, eta hor aldaketak sartzen dituela. Eskema irekiak buruz ikastea ez tradiziozko literatura folklorikoari gehiago dagokio. Adibidez, ‘pastoralier’-ak argumentu hezurdura ez mehatz bat ikasten zuen, eta

gero dramatikoki berregiten zuen. Hala eta guztiz ere, ez dago pentsatzerik tradiziozko literaturako aldakiak “estilistikazko mikroegiturari” bakarrik dagozkionik; ezagutzen dira baladen aldakiak, egitura narratiboa errotik aldatu dutenak, edo esanahia ere bai, eta hala ere baladazko gai berberaren barruan dirautenak.

1.5. Oralitatearen psikodinamika

Oralitatearen erretorika sortzean, oralitate horren psikodinamika bat dagoen seinale. Ong-ek dioenez (1987, 38 eta hurr.), eta ohar hauetan haren ondo-ondotik ibiliko gara, oralitatea teknologia bat da: errealtatea interpreta-teko modu bat, munduari aurre egiteko baliabide bat.

Idazkera ezagutzen ez duten ahozko kulturetan, mintzamenezko baliapide batzuk sortzen dira, idazmenaren eremuan hezi direntzat zailak ulertzeko.

Walter J. Ong-ek honako ezaugarri hauek seinalatzen ditu oralitatearen psikodinamika definitzeko.

1. Hitz artikulatuaren indarra. Aladinoren esaldi majikoak lapurren leizeko atea irekitzen du; metafora zehatzena izan liteke ikusteko zein balio ematen zaion hitzari ahozko munduan. Hizkuntza ekintza modu bat da eta inguruko jokabidea eta izadiaren martxa aldatzen du. Hona, hitzei ematen zaie bertute majikoa: hitzek sendatu, osatu, alaitu... egiten dute; azken batean, ize-nek gauzei indarra ematen diete.

2. Memoriaren garrantzia. Oralitatearen eremuan, oroitzea da jakiteko bide bakarra, oroipena da bizirik irauteko baliapide bakarra. “Oroit dezakeena bakarrik daki batek”, dio Ong-ek. Testurik gabeko kultura bat oroitzuz bizitzera kondenaturik dago, ahazturikoa ezin baita berreskuratu. Baina kanta bat gal daitekeen bezala, sukalde formula bat ere gal daiteke. Horregatik da hain garrantzizkoa memoria, ez bakarrik literatura sorketarako, bizitzeko ere bai.

Oroitzeko beharrezkoak dira formulak, memoriaren prozesuari lagunduko liokeen edozer gauza. Horregatik dira hain errepikatzaile eta formulistiko ahozko literaturak.

3. Oralitatearen bi oinarri hauetatik abiatuz, adierazpide modu bat sortzen da, eta era laburrean azalduko dugu.

4. Sintaxia. Oralitateak nahiago ditu bata bestearen ondorengo perpau-sak) koordinazioz lotuak, eta ez menpeko perpau-sak.

5. Pilatzea hobeto, aztertzea baino. Memoriaren lagungarria da, ezen formulak ez baitira, maiz, hitz hutsak, hitz multzoak baizik: paralelismoak, termino kontrajarriak edo epitetok.

6. Jaio haundiko adierazpidea. Oralitatearen adierazpide modua erredundantziaz joasia egon ohi da; idatzizkoa, berriz, lineala izan daiteke. Ahozko komunikazioak nahiago du itzulinguruka ibiltzea, ezen diskurtsutik eta burutik kanpo ez baitago ezer ere, eta esandakoa degertu egiten baita ahoskatu ondoren; horregatik joan behar du polikiago pentsamenduren adierazpenean.

7. Gordetzaila eta tradiziozalea. Ezagutza galzorian dagoenean, ahozko kulturak denbora asko pasa behar du kontzeptuak errepikatzen. Horrela ikasten zen erdiaroko ekoletan. Hortik dator zaharrekiko begiramena, ezagutzaren gordailu baitira. Idazkerak, ordea, berriaren alde egiten du, aurkikuntza berrien alde.

8. Esperientziatik hurbil. Idazmenak bultzatzen dituen kategoria analitikoak kanpo utzirik, jakitea eta jakite hori komunikatzea bizi esperientziaren oso hurbilean jartzen dira. Ahozko kulturetan ez dago zerrendarik: genealogiak harreman pertsonalek kontakizun dira. Arrazoi berarengatik, ez dago ahozko kulturetan ofizioak ikasteko tratadurik, egunean-egunean ikasten baitira, beste pertsonetikiko harremanean.

Esperientziak duen garrantziak darama askotan ahozko literatura metonimia erabiltzera: abstrakzioa edo sentipena zehaztapenen bidez adieraztera, hots, barne mundua adierazteko objektua izendatzen da.

9. Ñabardura agonistikoak. Ahozko literatura agonistikoa da, burruka-zalea. Ahozko adierazpen asko eta asko erronkak dira. Igarkizunak ez dira joko hutsak, entzuleari erronka egiteko moduak baizik. Euskal Herrian bertsolarien arteko erronken tradizio luzea daukagu.

Bestalde, ahozko produkzio anitz biren arteko burrukan antolatzen dira, eta testuinguru honetan pastoralala izango litzateke adibiderik argiena.

10. Enpatikoa da. Kantariaren eta entzulearen arteko identifikazio nahiko argia dago. Bertsolaritza oso adibide ezaguna egiten zaigu euskal testuinguruan.

11. Homeostatikoa da. Ahozko testuak inguruko gizarte aldaketekin batera aldatuz joaten dira. Orainaldirako baliorik ez duten oroipenak galdu egiten dira. Orainaldi etengabe honetan arkaismoak laster galtzen dira. Baina hori ez dagokio hitzari bakarrik: adierazitako egierak orainaldiko errealitatearen arabera aldatuz joaten dira. Horri buruz, Ong-ek Nigeriako Tiv herria aipatzen du; han genealogiak aldatu egin dituzte, nahiz eta komunitateko liskarrak konpontzeko erabiltzen diren. Berrogei urte atzeragoko genealogia horiek erregistroek garbi adierazten dituzte aldaketak. Tiv herrikoek esan zuten erregistro idatziak oker zeudela.

12. Egoerazkoa eta ez abstraktua. Edozein pentsakera kontzeptual berez abstraktua izanagatik ere, ahozko kulturetan ikusten da nola kontzeptuak egoe-rei lotuak egoten diren. Horrela, Luria-k, 1931-1932 urteetan Uzbekistan-go

pertsona alfabetatu gabeen artean galdekizunak egin zituen ikerlari errusiarrak, erakutsi zuen nola ahozko kultura batean pentamendua gurea bezalako den, baina nola funtzionatzen duen kategoria desberdinekin. Horrela, Luriak ezau-garri hauek ezarri zizkien ahozko kulturako pertsoneri:

12.1. Forma geometrikoak objektuen izenen bidez ezagutzea: platera bo-robila esateko, adibidez.

12.2. Objektuen klasifikapena egoeraren arabera egiten da eta ez kate-gorien arabera Horrela alfabetatu gabeei (ahozkoei, dio ,Ong-ek) lau objektu zerrenda erakustean: “mailua, zerra, aizkora, enborra”, ez zuten tresnaren eta ez-tresnaren arteko bereiztasunik egiten, eta egoerari buruzko pentsamoldean irauten zuten.

12.3. Ahozko kulturaren dauden pertsonen arazoak izaten dituzte pentsa-kera silogistikoarekin eta harilkatuarekin aritzeko.

12.4. Objektua definitzeko arazoak. Luriak zuhaitz bat definitzeko es-katzean, adibidez, horrela erantzuten zioten: “hortxe bat, ikusi zerorrek”.

12.5. Elkarrizketatuak larritu egiten ziren autoazterketa eskatuz gero. Ho-rrela, haietako batek nor zen galdetuta, egundoko erantzuna eman zuen: “Zer esan dezaket nire bihotzari buruz?”

Galdetu besteei. Haiek hitzegin dezakete nitaz”.

1.5. Ahozko generoak

Ahozko literaturaren edozein bildumatan, genero literarioak berezi ohi dira. Orokorrean, literatura kontzeptua oralitate eremura eramatea onartu on-doren, hiru genero haundiren inguruan egiten da bereizketa: narraziozkoa, li-rikoa eta dramatikoak.

Narraziozkoan tradiziozko kontakizuna legoke (ipuinak, leiendak) eta ba-lada eta erromantzerok, hauek konta-poemak baitira.

Lirika generoak kantu liriko herrikoiak eta paramiologia edukiko lituzke barnean.

Dramatikoak, berriz, ihauterietako antzespenak eta Eguberrietako autoak.

Tradiziozkoak ez diren generoetan bi genero aipa daitezke euskal tradi-zioan: bertsolaritza, bai narraziozkoa, bai dialektikoa, bai lirikoa, eta pastoral antzespenak.

ON MANUEL LEKUONA: HAUSTURA ERAGOTZI ZIGUN GIZONA

Oiartzun, 1994-12-30

Joxe Ramon Zubimendi

Arratsalde on, Jaun-Andreok!

On Manuel Lekuona Etxabeguren (Oiartzun, 1894-1987)

Lan-mahaiaren aurreko apalategian dauzkat zenduaren *Idazlan Guztiak*; alegia, Gipuzkoako Foru Aldundiak eta Kardaberaz Bazkunak argitaratutako liburuak. Sorta mardula, alajaina! Bat, bi, hiru... hamaika!

Bai, hamaika liburu trinko behar izan ziren On Manuel zenak idatzitakoen bilduma azaltzeko. Eta beste liburu bat, hamabigarrena, aurkibideetarako: hiru-hundik gora orrialdeko zerrenda luzea, aurkibideetarako bakarrik. Ez zen langile makala; ez horixe! Eta oraindik ba omen ditu —eta ez gutxi ere— argitara gabeko ohar eta lan baliosak.

Harrigarria da landu zituen gaien ugaritasuna: Ahozko Literatura, Eusko Etnografia, Artea, Historia, Euskeralogia, Antzerkia, Haur-kantak, Gabon eta Eliza-kantak, *Zigor* izeneko operaren libretoa...

Izatez, apaiza genuen On Manuel; lanbidez, irakaslea: Gasteizko Apaiztegiko katedratikoa, Arkeologia Sakratuko katedratikoa, Euskarazko katedratikoa eta Hebraierazko katedratikoa. Gainera, adituek diotenez, berebiziko dohaiak eta jakituria zituen arte-kritikari bikaina izateko (gogoratu, *El Greco* ospetsuaren koadro bi aurkitu zituela: Gatzagan, bata; Iraetan, bestea).

Zer genuen, baina, On Manuel Lekuona: XX. mendeko euskalduna, ala XV. mende bukaerako florentziar gailena? Esango nuke, zinez, oparo uztartu zituela bere baitan Errenazimentua eta Euskal Pizkundea. Esango nuke, beraz, goi mailako euskal humanista zela; eta humanista, On Joxe Migel Barandiaran zenak azaldu zigun ikuspegiaren arabera:

“En la personalidad espiritual del vasco hay una concepción del mundo y del hombre basada en el reconocimiento de un ser que nos trasciende, y a la que han ido incorporándose las concepciones mágicas y animistas. El vasco ha guardado a través de los tiempos y de las influencias su propio y original

sistema de valores, con unos derechos, unos deberes y una responsabilidad, o sea: es todo el sistema jurídico y moral en el cual están insertos todos los valores del hombre. Este sistema de valores, basado en la mencionada concepción del mundo y del hombre, es el elemento más importante de una etnia, porque es el más característicamente humano. Y en eso descansa el humanismo.”

[J.M. Barandiaran, *Hablando con los vascos*, 32. or.]

Koldo Mitxelenak honela zehaztu zuen *humanismo* hitzaren adiera:

“... aquí hay una cierta manera un tanto exclusiva de entender el humanismo, que a mí no me gusta. Entienden a menudo por humanismo algo difuso entre lo poético y lo artístico, casi hasta lo cursi; desde luego que acientífico. Estamos de acuerdo, claro, en que la ciencia es esencialmente humana, porque, que se sepa, el hombre es el único animal que ha producido ese producto que es la ciencia, y, por lo tanto, la ciencia es un producto humano, y el humanismo no puede estar reñido con la ciencia, ni la ciencia con el humanismo.”

[Koldo Mitxelena, *Hablando con los vascos*, 101. or.]

On Manuel Lekuonak ederki uztartu zituen bere baitan Errenazimentua eta Euskal Pizkundea: haren emaitzen zerrenda ikusi besterik ez dago. Bestalde, ederki uztartu zituen humanismoa eta zientzia ere: metodologia zorrotzeko langile trebea zen, aditu zuhurra, jakintsu gozoa eta gizalegeko gizona.

Nik ez dakidan latinezko *Omnibus artibus, commune vinculum* delako esaera egoki datorchio haren iharduerari; ardatz beraren inguruan antolatu baitzituen lan guztiak. Ederki ezagutzen zuen, inondik ere, jakintzaren eta artearen alor ezberdinek elkarrekin duten zerikusia edo barne-lotura. Baita fruitu emarazi ere!

Isilka bezala eragotzi zigun, beraz, haustura nagusi bat: humanismoaren eta zientziaren arteko haustura; teknikaren eta espezializazioaren lilurapean gaudenontzat, izan ere, eredu bikaina baita On Manuelek eragin zuen jakintzaren ikuspegi aberatsa eta aberasgarria: intelektual euskaldunaren eredu.

* * *

Ozenago eragotzi zigun, ordea, hausturarik nagusiena: kultur ikuspegiari dagokiona. Eta eskerrak ozenki salatu zuen kultur ikuspegi aristokratikoa! Zertan ote lirateke gaur egungo euskalgintza eta bertsolaritza, baldin eta On Manuel Lekuonak ez balu frogatu izan Ahozko Literatura ere lehen mailako kultur agerpidea dela?

Hona hemen haren idatzietatik hartutako pasarte bat:

Hay una propensión muy generalizada a juzgar con un cierto aire de conmiseración, si ya no de verdadero desdén, todo lo que no está consignado por escrito.

No cabe duda de que la escritura es un gran medio para el adelantamiento cultural de la Humanidad; pero no es el único, ni mucho menos. El hombre iliterato tiene también su cultura, y hasta cultura muy adelantada en algunos aspectos, como, por ejemplo, en las Ciencias Morales, en el arte de la expresión oral del pensamiento —expresión exacta—, en las artes de la Elocuencia, y en las artes de carácter dinámico como la Danza y la Música.

Esas consideraciones nos permiten comprender la posible categoría y altura de las producciones de la Literatura Oral. Producciones que —dentro de su módulo *sui generis*— son de verdadero valor literario. Prueba de ello es que la Literatura actual trata de imitar con loco empeño algunas de ellas.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 1. lib., 546. or.]

Esan beharra dago —ez baita huskeria— On Manuel Lekuonak aurea hartu ziola Lévi-Strauss delako antropologo ospetsuari jende xumearen kulturgingitzaren aldeko argudioetan.

Horretarako, ahokotasunaren literatura balioak adierazteko, era askotako arrazoiei eman behar izan zien buelta. Entzun, zenduaren hitzok:

Bai musikaz, bai hitzez benetan zoragarriak dira gure artzain-kantak (...) Baina neroni entzunik nago A. Donostia lantua jotzen *Arranoak bortietan* aztertzean; eta lantua joaz nola esaten zigun lastima handia dela kanta hegalarri eder horretan, arranoaren hegada gaingirozkoa pintatu ondoren, olerkariak giro horri ez eustea, eta jaistea, gero esaten dituen huskeriatara.

*Ni ere, lehen, andereki
ebiltan, kanberetan.
Orai, aldiz, ardura-ardura
nigarra dizut begietan.*

Aita Donostiak, bere garaiko giroari jarraikiz, bukeria sentikor horri nolanhiko huskeria zeritzon.

Azkuek ere zenbait kantu erdara-kutsukori egiten dizkion muxinak oso ezagunak dira. Horrelako giroa zegoen orduan. Gaur gauzak beste era batera irizten ditugu: hitzari baino pentsamenduari hobeto begiratuaz.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 1. lib., 13-14. or.]

Baina pentsamenduari dagokionean ere alorrek ongi bereizi beharra zegoen, baldin eta *canon* klasikoak denak irentsiko ez bazituen. Sendoak, irmoak dira On Manuelen hitz hauek:

Yo expresamente digo e insisto en que los fenómenos de nuestra peculiar Literatura están completamente al margen de toda la Poesía Clásica, y que es necesario examinarlos y analizarlos a la luz de otra Poética muy distinta de la clásica.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 1. lib., 561. or.]

Zuzen zegoen, eta —behingoz, bederen— arrazoiak zerbaiterako balio izan zuen, On Manuel berberak adierazi zuenez:

Mis observaciones de los años 1930 y 1935 sobre las aparentes incoherencias y la mentalidad mágica de nuestras *kopla zaharrak*, etc., hallaron en su día un eco de buena acogida, como solución al problema de tipo estético que plantea nuestra Literatura Oral. Una acogida de gran satisfacción aun entre aquellos que antes apreciaban como verdaderas aberraciones tales aparentes incoherencias, los cuales, en vista de mis explicaciones, vieron que el problema entraba en los estadios de una posible seria investigación y estudio científico.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 1. lib., 560. or.]

Horrelaxe eragotzi zuen, zorionez, euskal tradizioarekiko haustura. Eta honelaxe laburbildu zuen usadioaren eta ahokotasunaren garrantzia:

El vasco se mueve, se ha movido siempre, dentro del estadio oral, consuetudinario. Nuestra cultura ha sido eminentemente oral. La escritura, para nuestro pueblo, es algo posterior, algo postizo.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 1. lib., 543. or.]

On Manuel Lekuonak garaipen bikaina lortu zuen euskal kulturarentzat: ahaleginaren ahaleginez, asmoz eta jakitez, txapeldun gertatu zen denon onerako. Esango nuke berebiziko poza hartu zuela horrekin. Begira zer zioen:

En el terreno de la Euskeralogía tengo un haber muy importante: el haber salvado la vida del Bertsolarismo Vasco con mis estudios sobre el tema; dando igualmente vida a todo lo referente a la producción poética de carácter oral.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 12. lib., 102. or.]

* * *

Dagoeneko aipatu dizkizuet On Manuel Lekuonak eragotzi zizkigun bi haustura nagusiak: bata, humanismoaren eta zientziaren artekoa; bestea, kultur ikuspegiaren eta herri-jakintzaren artekoa. Gaur egun ere, ordea, On Manuel zenaren beharra sumatzen dut euskalgintzan daukagun haustura-arrisku bat eragozteko: batasunaren eta egokitasunaren arteko haustura, alegia.

Euskararen geroa, bistan da, oraingo euskaldunon esku dago. Etorkizun hori eskueran eta tirabidean dugunez, gogoeta labor bat ekarri nahi dut plazara, norbaitek aintzakotzat hartu nahi balu ere.

Ohar bat, hasteko: Euskaltzaindiaren aldeko nauzue ni; baina aldekoa ezta, nahitaez, menpeko.

Bere baitan auzi nagusi bat erabaki beharrean ikusten dut Euskaltzaindia. Alegia, zer egin behar ote du gerora begira: *Jarrai*, besterik gabe, ala *Ekin eta jarrai*, bere ikurritzak dioen bezala?

Euskaltzaindiari dagokio euskararen untzia gidatzea. Ongi deritzot. Baina, arraunlarietakoa naizenez, ez deritzot ongi noraezean bezala ibiltzeari, euskara biziaren kaltetan. Kapitain itsua da gramatika; baina, halere, bera daukagu nagusi. Diruaz esan ohi dena egoki datorkio gramatikari ere: *Morroi ona da, baina nagusi txarra*.

Badakit ezinbestekoa dugula euskararen gramatika aztertu, jorratu eta hartaz baliatzea; baina larria deritzot aspaldi luze honetan eman zaion garrantziari. Badirudi, adibidez, *geniezazkizueketen* eta gisako aditzak ikasi gabeak ez dakiela euskaraz... nahiz eta erdaraz nekez hitz egiten duen euskaldun peto-pettoa izan! Eta alderantziz; *euskañolez* mintzo den filologo askotxo baitabil gure artean. (Erdaraz pentsatutako euskarari deitzen diot *euskañola*; sasi-euskara eta euskara gordinaren amari, alegia.)

Idien aurretik ala gurdiaren atzetik joan behar du Euskaltzaindiak? Bide-erakusle ala kontu-hartzaile? Eta atzetik joatea erabakiko balu, zein izango genuke gidari hizkuntza gaietan? Nor bere kasa? Bakoitza bere aldetik? Nork uztartuko lituzke idiak? Nork batuko luke orga? Ba ote da halako itzainik, ideologia kontrajarrien arteko amildegia gaingidituko lukeenik? Ba ote da halako akuilatzailerik, Gasteiz, Iruñea eta Akitaniako gobernuai onez onean eta denei norabide berean eragingo liekeenik? Ez, noski.

Ez, ez da halakorik, Euskaltzaindia besterik; izan ere, Euskaltzaindiaren itzala ezinbestekoa baita horretarako.

Euskaltzaindiak bikain jokatu du orain arte: ongi mereziak ditu, beraz, ospea eta itzala. Euskaltzaindia gogotik ari da lanean gaur egun ere: horra, adibidez, Gramatika batzordekoen ihardun txalogarria. Hortaz, nik ez diot eskatzen gehiago egiteko; baizik eta besterik ere egiteko. Hitz batean esateko, hauxe eskatzen diot Euskaltzaindiari: euskal estiloaren araberako komunikazioa ziurtatzeko bideak aztertu eta finkatzeko. Alegia, euskara egokia hartzeko eredutzat.

Esandakoaren harian, On Manuel Lekuonaren hitz batzuk aipatu nahi ditut:

Batasuna hizkuntzaren bentaja "bat" da; baina, askotan, bentaja nahasia, konplikatua, beste bentaja batzurentzat kaltegarri gerta daitekeena.

Hizkuntzak badu batasuna baino lehenagoko eta beharragoko gauzarik, bentaja handiagorik: adibidez, argitasuna. Hizkuntzak argia izan behar du, ezaguna, herrikoa: ahal balitz, hitza ahotik irten orduko, herriak entzutean, berehala ulertzeko modukoa.

Hizkuntzak badu beste bentaja bat ere, ez txikia: jatoritasuna (halako jario gozo bat; gozoa eta garratza denbora berean: grazia). Modismoak dira, batez ere, hizkuntzari jatoritasuna ematen diotenak: hots, gramatika arruntetik kanpora sortzen diren esaerak.

Batasuna lortzeko biderik errazena, berriz, gramatika arruntaz mintzatzea da; baina gramatika arruntaz mintzatu behar horrek lehenengo baztertzen di-

tuen gauzak, hain xuxen, horiexek izan ohi dira: modismoak. Eta horixe da hizkuntzari bere jatortasuna galerazten dion bidea.

—Zer egin, orduan? —esango duzue—. Jatortasunari jarraituz, batasuna alde batera utzi? Ala, batasunari jarraituz, jatortasuna utzi alde batera?

Ez bata eta ez bestea. *Beltzak eta txuriak / mendian ardiak* —dio gure kopla herrikoi batek—. *Zuk ere ez daukazu / bentaja guztiak*.

Ez da munduan ezer eta inor bentaja guztiak dituenik. Bentaja bat bestearekin osatu beharra dago: beltza, txuriarekin; txuria, beltzarekin.

Batasunak ere ez dauka bentaja guztiak; baina bera, bere baitan, bentaja bat da. Eta Liturgiaren hizkuntza argitasunez, jatortasunez eta batasunez osatu beharra daukagu. Liturgiaren izaerak eskatzen du: Liturgiaren izaera komunitarioak.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 12. lib., 88-90. or.]

On Manuel zenak Liturgiaren hizkuntzaz esandako hitzak ziren horiek. Baina esango nuke denoi ere guztiz baliagarri zaizkigula adierazpen zuhur horiek; argitasun eta jatortasun premian ikusten baitut euskara batua.

Hizkuntza gauza bizia da; eta ezinbestekoa zaigu ahozko euskarak dituen bizigarriak aztertu, azaldu eta erabiltzea, baldin eta euskarak bizitasunik izango badu komunikabide, eskola eta abarretan.

Bizitasuna galtzen duenean, hizkuntza galdu egiten da. Hil aurretik, ordea, agerian izaten ditu gaixotasunaren ezaugarriak; ahulezia, batez ere.

Zertan ezagun du euskarak —euskara batuak— osasun eta osotasun gabezia? Hona hemen ezaugarrietako batzuk; hona hemen, txanda librean, sindromea adinako zantzu edo sintoma-multzoa: erabilpen urria, inkomunikazioa, euskalkiak baztertzea, gaztelerarekiko morrontza, kultur ikuspegi aristokratikoa, euskal estiloa gutxiestea... Bada hor, beraz, kezkatzeko ez ezik larritzeko ere adina zio.

Gainera, behinola ez bezalako behar gorria sumatzen dut gaur egun; izan ere, eta orduan ez bezala, ahozkotasuna nagusitzen ari baita, berriro ere, munduko lurralderik aurreratuenetan.

Irrati, telebista eta abarren eraginez, hizkuntzaz baliatzeko era berri bat nagusitu da komunikazioan: erdi ahozkotasuna. Zer da, baina, erdi ahozkotasuna? Ba, entzuleentzat idatzitako hizkuntza: idatzi, ahoz aldarrikatu eta berraz idatzitako, alegia. Horixe egiten dute irrati-telebistako kazetari eta esatariak, hizlariak, irakasleak eta abarrek. Eta horixe bera egiten dugu, gero eta gehiago, gainerako hiztun eskolatuok: buruz idatzi ahalean, buruan idatzita dakusaguna ahoskatu. Baita bertsolari gazte askok ere, Pello Esnalek jakinarazi zidanez.

Zorionez, ordea, euskarak abantaila izugarria dauka erdi ahozkotasunak jontzen digun erronka horri aurre egiteko: ahozko tradizio oso aberatsa; ahozko-

tasunean baitugu erdi ahozketasun horretara egokitzeko giltza. Eta zer-nolako giltza —urrezkoa!— ahozko euskarak damaiguna! (Bidenabar, euskalkiak eta batua egokiro uztartuko genituzke. Badakizue: *Beharra, eragile on*). Ez ahaztu, bestalde, euskal prosa heldu gabe egoteak zenbat behaztopa eragin dizkigun hizkuntza idatziaren agintaldian.

Zoritxarrez, ordea, aski ezezagunak zaizkigu ahozko euskarak mendez mende landu dituen komunikaziorako teknikak eta baliapideak: Euskaltzaindiak ez ditu aztertu, eta gure unibertsitateetako jakitunek ere ez. Zoritxarrez.

Zorionez, ez da beranduegi.

Ekin eta jarrai On Manuel Lekuonak erakutsi zigun bidetik!

III. HERRI-LITERATURA

ONDORIOAK

Jardunaldi hauen antolaketan eskuhartu duten guztiak eskertu ondoren, pozarren adierazi nahi du Euskaltzaindiak Jardunaldi hauen helburuei buruzko bere iritzi baikorra.

Batetik, Oiartzungo seme eta euskaltzainburu izan zen Manuel Lekuonari eginiko gorazarretzat dauzka Euskaltzaindiak III.Herri-Literatura Jardunaldiok, oiartzuar handiaren mendemuga honetan, euskal ahozketasunean hark izan zuen aintzindaritza aitortu eta goiraipatuz.

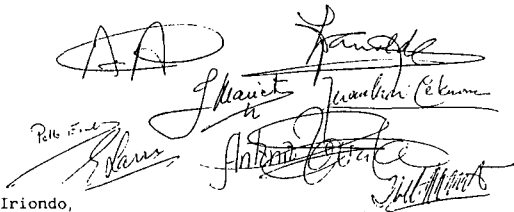
Bestetik, begi onez ikusi ditu Euskaltzaindiak ahozketasunaren ikerkuntzan gaur egun lanean ari diren etxeko eta auzo herrietako hainbat ikerlariren lanak. Ikustentzutekoen uholdeak ahozko altxor aberatsa erabat suntsitu behar duela dirudien honetan, biziki eskertu eta suztatu nahi ditu Euskaltzaindiak, garai batean Manuel Lekuona bezala, gaur egun giza-izpirituak sorturiko edertasun hori guztia jaso eta ondorengo belaunaldiei helarazten saiatzen ari diren ikerle eta ahozkolari guztiak.

Zentzu honetan, hirugarrenik, oso aberasgarritzat dauzka Euskaltzaindiak Jardunaldiotan eskuhartu duten txostengile eta gainerako hizlarien artean trukatua ahal izan diren ahozketasunari buruzko hainbat iritzi eta egitasmo, ondorengo ikerketarako lagungarri izango direlakoan.

Eta, azkenik, III. Herri-Literatura Jardunaldiotan agertutako iritzi eta txosten guztiak ahalik eta lasterren argitaratuko ditu Euskaltzaindiak, aurrerantzean ere ahozketasunari dagokion ikerketak jarraitzaile berri eta saiaturik izan dezan gure artean.

Esker mila eta agur t'erdi.

Oiartzunen, 1994ko abenduaren 30ean

A collection of handwritten signatures in black ink. From left to right, there are several distinct signatures, some overlapping. The names listed in the caption below correspond to these signatures.

Jose Mari Iriondo,
Alfonso Irigoyen,
Manu Etxebarria.

III. HERRI-LITERATURA: Azken hitzak eta eskerrak

Oiartzun, 1994-12-30

*Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua*

Esker anitz hurrengooi:

1. Literatura batzordea (J.M. Lekuona batzordeburua).
2. Herri-Literatura azpibatzaordea (Antonio Zavala, arduraduna).
3. Oiartzungo Alkatea (Jon Iñarra), Kristina Brit (alkatearen idazkaria).

Ezkerretik eskumara:

Pello Esnal; Jean Haritschelhar, euskaltzainburua; Jon Iñarra, Oiartzungo alkatea; Juan Mari Lekuona.

4. “Manuel Lekuona Biblioteka”ko arduradun bi hauek:
  - Ana Alvarez,
  - Enrike Lekuona
5. Jardunaldi hauetan parte hartu duten hizlariak (Frantziakoak, Aragoi-koa, Madrilekoa eta Euskal Herrikoak).
6. Txostengileak.
7. Bertsolarien Elkarte.
8. Jardunaldi hauen grabaketa egin duten grabatzailea eta bideogilea.
9. Entzule izan diren guztiak.

III. HERRI-LITERATURA JARDUNALDIAK

Azken hitzak

Oiartzun, 1994-12-30

*Jon Iñarra,
herriko alkatea*

Honezgero esan beharrak esanak daude.

Urte hasieran Manuel Lekuonaren mendeurrenari hasiera eman genion.

Urtean zehar, besteak beste, ekintza hauek izan ditugu:

- Euskadiko XI. antzerki-topaketa:
- *On Manuel Lekuona eta bere teatroa* liburua.
- Oiartzungo XIII. bertso astea, maiatzean.
- Manuel Lekuonaren ikaslanak Jardunaldiak ekainean.

Xanixtebanetan:

- ‘Manuel Lekuona’ bideoa.
- ‘Manuel Lekuona eta bere garaiko artelanak’ erakusketa.
- III. Herri-literatura Jardunaldiak.

Eta honekin bukaera ematen diogu Manuel Lekuonaren mendemugari.

Besterik gabe, mila esker eta Urteberri On.

EUSKALTZAINDIAREN ERABAKIAK

EUSKALTZAINDIAREN ARAUAK

1

1

**BAT-BATEAN,
BEHINIK BEHIN,
BATIK BAT (*)**

Bat-batean XVII. mendearen erdialdeaz gero erabiltzen da Iparraldean eta XVIII.aren erdialdeaz gero Hegoaldean. Esapide horrek badu aldaera bat, *bet-betan*, XVIII. mendearen hasieraz gero Iparraldean erabiltzen dena. Lehen aldaerari dagokionez, literaturan erabili izan diren grafiak *bat batean* eta, batez ere, *bat-batean* dira. Gaur egun askotan ikusten den *bapatean* idazkera ez da 1930 ingurua arte agertzen eta ez da 1970 ingurua arte ia erabiltzen. Bestalde, ez da inoiz Iparraldeko tradizioan azaltzen. Orobat, *bet-betan* aldaerari dagokionez, ez da ia idazkera *p*-dunik literatura tradizio guztian. Euskaltzaindiak hitz elkartuak idazteko eman dituen gomendioen arabera, *bat-batean* da esapide honi dagokion idazkera.

Behinik behin esapidea Zuberoakoan izan ezik gainerako literatura tradizio guztietan erabiltzen da, nahiz Hegoaldean maizago agertzen den. Idazkera *p*-dunak, ia gipuzkerazko testuetan soilik geratzen dira, XIX. mendearen bigarren erdialdeaz geroz, eta oro har *behinik behin* da tradizio hoberena duen idazkera, are XX. mendean. Bestalde, azken urte hauetan euskara batuak grafia *p*-dunetan erabat baztertua ekarri du, antza denez.

Batik bat-i dagokionez, ez du aurreko esapideak duen literatura tradizioa, ez baita ia 1930 arte azaltzen testuetan, eta Hegoaldekoa soilik baita. Esapide honetan, bestalde, badirudi ia hasieratik bertatik grafia *p*-dunak *p* gabeak adina erabili direla, are eruduzko idazleen artean. Euskara batuan ere bi formak, *batipat* eta *batik bat*, ageri dira, nahiz bietan lehena gehiago. Dena den, *batik bat* grafia erregularragoa da, horrelako egitura duten gainerakoekin eta hitz elkartuei buruz emandako gomendioekin konparatuz.

(*) *Oharra*: ikus *Euskera* 1992, 2, 37. liburukia (2. aldia) 721. orritik aurrera.

Beraz, Euskaltzaindiak hau erabakitzen du: idatz dadila euskara batuan *bat-batean* (eta halaber *bet-betan*), eta ildo beretik *bat-bateko* eta *bat-batekotasun*; orobat, idatz dadila euskara batuan *behinik behin* eta *batik bat*.

Honekin batera, Euskaltzaindiak gogorarazi nahi du esapide hauen ahoskerak betiko legeen arabera egitea ongi dela (*batipat*, adibidez).

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko urriaren 28an onartua)

2

**BAITU,
BAIKARA,
BAINAIZ (*)**

Bait partikula (*beit* zubereraz, testu zaharrenetan izan ezik) aditz laguntzailearen edo trinkoaren aurre-aurrean kokatzen da. Iparraldeko tradizioan eta Hegoaldeko Nafarroako testuetan, zenbait salbuespen baztergarri alde batera utzirik, aditzari atxikirik agertzen da beti, lehenengo testuetatik gaurdaino.

Sartaldean, *bait* gutxiago erabiltzen da, baina aski ohikoa da XVIII. mendean gero literatura gipuzkeran eta mende honetako zenbait idazle bizkaitarren; *bai* aldaera batez ere mende honen lehen erdian erabili zen, mendebalean, jakina.

Mendebaleko testu zaharretan *bait* atxikirik agertzen da Mendiburu eta Ubillosengan, baina marrazkoz loturik Iturriagarengan eta berezirik Iztuetaarengan. Dena dela, *bait* atxikirik agertzen duten agerraldiak nagusi dira, alde handiz XIX. mendearen bigarren erdialdean. Mende honetan ere 1900-1970 epean *bait* atxikia da sartaldean gehien erabiltzen dena: *Orotariko Euskal Hiztegia*-ko datuetan, 1900-1950 epean, *bait* atxikiaren 653 agerraldi daude, 10 *bait* bereziarenak eta 34 *bait* marrazkodunarenak, eta 1950az geroko testuetan, 1161 *bait* atxikiarenak, 390 *bait* marrazkodunarenak eta 93 *bait* bereziarenak. Ikusten denez, *bait* bereiz idaztea guztiz berria da (azken 25 urteotako kontua, batez ere) eta Hegoaldeari soilik dagokiona. Gainera, idazkera berri horrek ez du usadio zaharra baztertu Hegoaldean, *bait* atxikia ere ikusten baita, batez ere ereduzko idazleen artean.

Bestalde, *bait*-en erabil moldea ezin da parekatu ezezko esaldietako ez partikularenekin: ez bereiz XVIII. mendearen erdialdeaz gero aurkitzen da Iparraldeko nahiz Hegoaldeko testuetan, eta erabat ohikoa da XIX. mendearen bukaerarako.

Bait atxikirik idazteari hainbatek ikusten dion eragozpenik larriena, aditzari lotzean gertatzen diren letra ezabatzeak edo aldaketak dira. Baina lotura legeok aski errazak dira:

<i>baitu</i>	<i>baikara</i>
<i>bainaiz</i>	<i>baihaiz</i>
<i>bailuke</i>	<i>baitzuen</i>
<i>baitabiltza</i>	<i>baitator</i>
<i>baitoaz</i>	<i>baikentozke</i>
<i>baikintuen</i>	<i>bainator</i>
<i>bainenbilen</i>	<i>baihaiz</i>
<i>baihintzen</i>	<i>bailitorke</i>
<i>baillizateke</i>	e.a.

(*) *Oharra*: Arau honek lehendik harturiko erabakia zehazten/aldatzen du. Ikus *Euskera* XVII, 1972, 168-173. orr.

Literatura tradizioko usadioa ez da ezin aldatuzko legea, baina tradizioko batasuna hausteko arrazoiek pisuzkoak izan behar dute, kalteak onurak baino handiagoak izan baitaitezke bestela. Hortaz, Euskaltzaindiak hau erabakitzen du:

***Bait* partikula, kasu guztietan, aditzari atxikia idatz dadila: *bain*aiz, *baikara*, *baitoaz*, e.a., eta ez **bai(t) naiz*, **bai(t) gara*, **bai(t) doaz*, e.a.**

Bibliografia: *Orotariko Euskal Hiztegia*, s.v. *bait*.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko urriaren 28an onartua)

3

**AURREALDE,
ATZEALDE**

Era honetako lehen hitzak (*gain, goi, azpi, behe, barne, barru, barren, aurre, atze, aitzin, gibel, kanpo*) Axularrengan agertzen dira, *aitzin alde, gibel alde, gainalde* eta *barrenalde*, hain zuzen. Harrez gero *aitzinalde* eta *gibelalde* aski ohikoak dira literatura tradizioan eta ildo beretik *aurrealde* (Lardizabal, Soroa, D. Agirre...), *atzealde* (Iztueta, Lardizabal, Uriarte...), *azpialde* (Duvoisin, Txirrita...), *barnealde* (Iraizoz...), *barrenalde* (Pouvreau, Arrue...), *barrualde* (D. Agirre, Azkue...), *behealde* (Agirre Asteasukoa, Iztueta, Apaolaza...), *gainalde* (Mendiburu, Duvoisin...), *goialde* (Kardaberaz, Iztueta, Arrese Beitia...), *kanpoulde* (Duvoisin, Uriarte, J. Etxepare, Etxeita...) e.a.

Mende honen erdialdera edo, *k*-dun formak (*barrukalde, atzekalde*...) hasi ziren Hegoaldeko euskara idatzian agertzen, *barruko alde, atzeko alde* esapideen batze baten ondorioz. Joera hau asko hedatu da azken urteotan, nahiz eta tradizioko formak ez diren desagertu, batez ere idazle ereduakoen artetik.

Hortaz, Euskaltzaindiak gogorarazten du, euskara idatzian, *aurrekalde, atzekalde, barrukalde, gainekalde, azpikalde, goikalde, behekalde, kanpokalde* bezalako forma berri eta batasun hauleak ez direla egokiak euskara batuan, eta hau erabakitzen du:

Erabil daitezela, oraintsu arte egin den bezala, esapide osoak: aurreko alde, atzeko alde, barruko alde, gaineko alde, azpiko alde, goiko alde, beheko alde, kanpoko alde e.a., edota forma atzizkidun jatorrak: aurrealde, atzealde, barrualde, gainalde, azpialde, goialde, behealde, kanpoalde e.a.

Honek ez du esan nahi horretarako tradizio mintzatua dagoenean *aurreko alde, atzeko alde* formak *aurrekalde* eta *atekalde* ebakitzea gaitzesten denik.

Bibliografia: *Orotariko Euskal Hiztegia*, s.v. *aitzinalde, atzealde, aurralde, azpialde, barnealde, barrenalde, barrualde, behealde*.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko urriaren 28an onartua)

Aurrealde, atzealde

4

HAU GUZ(T)IA

Erakusle bat *guzti* hitzarekin egokitzen denean, euskal testu zaharretako joskeran erakuslearen ondoren etortzen zen beti *guzti*, eta *hau guztor*, *hau guztiau* bezalako moldeak alde batera utzirik, *guzti*-k artikulua eta erakuslearen kasu atzizki bera hartzen zuen, adibidez:

Ethorriko dirade gauza hauk guziak nazione hunen gainera (Lç Mt 23,36).

Liburu hau guztia duk bi partetan berezten (Etxeberri Z MD/ 5).

Egun a guztia bapere bekatu gabarik emoteko (Añib EL2 90).

Teresak konbentu barri oneek guztiok [...] eginda, bialdu zituban bere semiak eta alabak Pranzijara (Bartolome II 296).

Orobat erakuslea izenordain gisa ari denean:

Baina haur guzia egin izan da konpli litezenat Profetén Skripturák (Lç Mt 26, 56).

Orietan guzietan bat banaka konsiderazio andiarekin pensatuaz (O. de Arin 70).

Au guzia dakizula, zorakeria oriekiñ zabilza? (Agirre A III 530).

Ez oraino horiekin guziekin etzuku merezi zeruko zoriona (Duhalde 172).

Geroago, Hegoaldean, *guzti hau*, *guzti haietan* bezalako joskerak agertzen hasi ziren. Lehen agerraldia, XVIII. mendean bakarra, antza denez, Ubillosena da: *Zer esan nai du guzi onek?* (199). XIX. mendean eta XX.aren lehen erdialdean gero eta gehiago ikusten dira joskera hauek, eta azken urteetan, jakina denez, gutxi dira joskera zaharrari eusten diotenak. Azpimarratu behar da aldakuntza hori Hegoaldean soilik gertatu dela, eta ondorioz, puntu honetan tradizio zaharrean zegoen batasuna hautsia gertatu dela. Hortaz,

Euskaltzaindiak gogorarazi nahi du *hau guz(t)ia*, *bide hartan guz(t)ian*, *horiekin guz(t)iekin* eta *kidekoak hobestekoak* direla batasunaren izenean. Eta orobat *gauza hauek guz(t)iak* eta honen *kidekoak*. Beraz, *hau guz(t)ia* eta *guz(t)i hau* esapideen artean, *lehena da* hobesten dena. Eta berdin gertatzen da *bide hartan guz(t)ian* / *bide guz(t)i hartan*, *horiekin guz(t)iekin* / *guz(t)i horiekin* eta *hauen antzeko bikoteetan*. Denetan lehen aldaera da *hobestekoak*.

Hala ere, *hau guz(t)ia* eta *hori guz(t)ia* formekin batera *hau guz(t)iau* eta *hori guz(t)iori* ere oso bidezkoak dira (ez, ordea, *gizonau bezalakoak, jakina). Halaber, *hauek guz(t)iok*, *horiek guz(t)iok*, (*gauza*) *hauek guz(t)iak*, *horiek guz(t)iak* eta *haiek guz(t)iak* formak.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko urriaren 28an onartua)

5

**ENE/NIRE,
NIRI**

Euskal pertsona-izenordainen deklinabidean batasuna lortzeko, punturik korapilotsuena, forma indartuen arazoa alde batera utzirik, *ni* izenordainaren *noren* kasuari dagokiona da. Euskalki guztietako testu zaharretan kasu horren forma *ene* zen, bizkaieratik zubererara:

Arren, ene andra Milia Lasturko, / Mandatariak egin deust gaxtoto (TAV 3.1.5).

Ene begiakaz biotzeen artean / Errenkore andiak erne zitean (TAV 3.1.22).

Zeren sobera bekatü egin baitüt pensamentüz, hitzez eta obraz: ene faltaz, ene faltaz, ene falta handiz (FPrS 1676, 9).

XVII. mendearen amaieran *nere* forma agertzen da, goi-nafarrerazko testu batean, eta hurrengo mendean urte bertsuetan azaltzen da Lapurteraz (1733) eta gipuzkeraz (1739). Geroago, baina mende berean, *nire* forma agertzen da bizkaieraz. Harrez gero, *nire* eta *nere* nagusituz doaz Hegoaldean *ene* forma zaharraren kaltetan, gaur egun, batez ere, zenbait esapide fosildutan (*ene!* e.a.) erabiltzen dena. Iparraldean, aldiz, *ene*, *nere* bezain erabilia da, ahoz nahiz izkribuz.

Mende honetan, *nire* aldaeraren aldeko joera nabaria gertatu da Hegoaldean. Joera hori aurreko belaunaldietan hasi zen nabarmentzen, Azkuek bere "Gipuzkera osotuan" *nire* forma proposatu zuenez gero, eta erabat normala da Orixegan eta bere belaunaldiko beste hainbat idazle ez bizkaitarrengan. Bestalde, jakina denez, *nire*-ren aldeko joera hori areagotu da euskara batuan. Orobat, ezin ahaztuzkoa da, batasunaren ikuspuntutik, Bizkai aldeko hainbat idazlek *nire* aldaerari dion atxikimendua.

Neri-ri dagokionez, forma berria da, XIX. mendearen erdialdean *nere*-tik analogiaz sortu zena, eta harrez gero batez ere gipuzkerazko idazleek (ez, dena dela, guztiak) erabili dutena; *niri*, aldiz, euskalki guztietan (zubereraz izan ezik) agertzen da lehen testuetatik hasita. Kasu honetan zahartasuna eta hedadura kontuan harturik *niri* da hobestekoa. *Neri*-ren arrazoi berberengatik *eni* formak, batez ere zubereraz erabili dena, baztergarria dirudi.

Hauxe da, hortaz, Euskaltzaindiaren erabakia: *ni* izenordainaren *noren* kasuan *nire* erabil dadila (eta, jakina, *niretza*, *nirekin*), eta orobat *ene*, maila jasoan bederen; *nori* kasuan *niri* erabil dadila.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko urriaren 28an onartua)

6

**USAIN,
ARRAIN,
ZAIN**

Bada euskaraz hitz-sail bat euskalki batzuetan *-ain* bukaera, beste batzuetan *-a(i)ñ* eta beste batzuetan *-ai* duena. Horien artean gehien erabiltzen direnak *usain*, *arrain*, eta *zain* eta honen eratorriak (*artzain*, *diruzain*, *ertzain* e.a.) dira. Literatura euskalkieci dagokionez, bizkaicraz, lapurteraz eta zubereaz, eta Baztango eta Nafarroa Behereko testuetan, palatalizazioa gorabehera, *-ain* da hitz horietan betidanik azaltzen den forma; gipuzkeraz eta Goi Nafarroako testuetan, aldiz, *-ai* da lehen testuez gero beti agertzen den aldaera.

1968an euskara baturako ontzat edo eman ziren irizpideen arabera Bizkaian eta Iparraldean erabiltzen diren formak dira, bat datozenean, hobestekoak. Bestalde, harrera aski ona izan dute harrez gero idazleen artean *-ain* amaiera duten aldaerek, azterketa guztiek adierazten dutenez. Salbuespen bakarra *gotzain* da, *gotzai* baino gutxiago erabilia izan dena; nolana ere, Bizkai aldean *gotzain* aldaera aski erabilia dela kontuan harturik, badirudi ez duela merezi *gotzai*-ren kasuan salbuespenik egitea.

Dohain-i dagokionez, ez da Bizkai aldean erabili den hitza; hala ere, Iparraldean Leizarragaz gero erabilera zabala izan duenez, Euskaltzaindiaren iritziz honetan ere ez da egoki salbuespenik egitea.

Ez da kasu bera *orain* gramatika-hitza, zeren honetan Bizkai-Gipuzkoetan beti *orain* erabili baita; orobat, aldaera hori ikusten da Iparraldeko zenbait idazle zaharregan, Leizarraga eta Etxeberri Ziburukoarengan, esaterako, eta, beraz, badirudi hori dela hobetsi behar den aldaera.

Mahai-ri dagokionez, aldiz, *-n* gabeko forma da zabalduena, Hegoaldeko literatura tradizio guztiak hartzen dituena. Bestalde, Iparraldeko tradizioan ere ez da ezezaguna, Materregan, Axularrengan eta, mende honetan, Jean Etxeparerengan bederen aurkitzen baita.

Hortaz, hau da Euskaltzaindiaren erabakia: *-ain* eta *-ai* aldaerak dituzten hitzetan *-ain* formak erabil daitezela; hau da, *arrain*, *usain*, *zain*, (eta honen eratorriak diren *artzain*, *atezain*, *diruzain*, *itzain*, *ertzain*, *gotzain* e.a.), *dohain*, eta orobat, *orain* idatz daitezela euskara batuan; baina beste sail batekoa denez gero *mahai*, eta ez *mahain*, idatz dadila.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko urriaren 28an onartua)

7

ZENBAKIEN IDAZKERAZ

Zenbakiak letraz idazteko orduan eredu desberdinak aurkitzen dira, ez bakarrik euskararen kasuan, baizik beste hizkuntza anitzetan ere. Euskaltzaindiaren ustez, puntu honetaz gomendioren bat proposatzeko orduan bi gauza hartu behar dira kontuan: batetik, idazleen usuarioa eta ohitura literatura tradizioan, bai mendebalean bai ekialdean; bestetik, azken urteotan, euskara bera ikastetxe, komunikabide, banketxe eta abarretan baliabide bezala sartu denetik, esparru berri horietan egin den aukera ere. Eta hona zergatik: Euskaltzaindiak, jakina denez, beti idazle klasikoan usuarioari ematen dio lehenentasuna. Alabaina, zenbakiak idazkerak, bide bat nahiz bestea aukeratu, ez dirudi euskaraz halako aparteko garrantzirik duen. Ez, behintzat, hitz hau edo bestea hautatzeak izan lezakeenaren adina. Horregatik izan du gogoko azken urteotako usuarioa ere. Hezkuntzan, batez ere, erabaki honen premia sentitzen denez, egoki da proposamena egitea.

Zenbakiak kontua dela eta, zenbait zehaztapen egitea komeni da:

1) *Zero* eta *huts*, biak erabiltzen dira, nahiz ez diren gauza bera: *bost eta huts, huts eta huts, zero bider zero berdin zero*, e.a.

2) *Hiru* eta *lau* zenbakiak bi sistema erakusten dituzte deklinatzeko orduan.

3) *Bost* zenbakiaren aldaera *bortz* da, Iparraldeko zenbait hizkeratan erabilia. Hala ere, Nafarroa-Beherean parterik handiengan eta Zuberoan *bost* esaten da.

4) *Hogei* zenbakiaren eta *ehun* zenbakiaren artean dauden zenbakiak idazkeraren tradizioa aski nahasia ageri da, ekialdea eta hegoaldea nor bere bidetik ibili baitira. Ekialdean *hogei eta zazpi* idatzi izan da XVIII. mendearen erdialderaino; gero, *hogei ta zazpi, hogei-ta zazpi, hogeita zazpi* eta *hogeitazazpi* bezalakoak aurki daitezke. Kontura gaitetzen, dena dela, *hogeitazazpi* bezalakoak ageri diren arren ez dela *hogeitamar* bezalakorik idazten, halakoetan beti bereiz jartzen baita: *hogeita hamar*. Mendebalean *hogei eta zazpi* ereduak ere aurkitzen dira. XIX. mendearen erdialderaino *hogei ta zazpi* zen nagusi eta hori da erabiliena 1950-1970. urteen artean ere. Tartean *hogeita zazpi* bezalakoak ere ikusten dira. Azken urteotan *hogeitazazpi* da gehien zabaldu dena (cf. *Maiztasun hiztegia, EGLU, HABE*, e.a.).

5) *Hogei* eta *berrogei* zenbakiak anizkoitzetan Hegoaldean beti *ogei* erabili izan da; ekialdean *hogei*, baina *hogoi* XVII. mendeaz geroztik, salbu Zuberoan, non *hogei* erabiltzen baita egun ere.

6) 60 eta 80 adierazteko *hirurogei* eta *laurogei* ageri dira forma nagusi bezala. Ekialdean ere *hirurogei* bezalakoak erabili izan dira historian, baina XVIII. mendetik *hiruretain hogei* (*hiruretain hogei*, berriagoa) eta *lauretan hogei* (*lauetan hogei*). Kontuan izan, jakina, *hogoi* horrek ere sortzen dituen aldaerak.

7) *Mila* zenbakitik gorakoan artean ere ohiturak ez dira berdinak, *eta* juntagailua sartu ala ez: *mila Ø bortz ehun eta berrogei eta hamabortza zuan; mila Ø bost eun ogei ta bi toneladako; mila Ø bost eun laurogei ta emeretzigarren urtean; mila eta ehun gizon; mila eta bederatzireun da ogei ta bostgarren urtian; mila Ø sei ehun eta berrogei eta bigarreanean; mila Ø sei eun ogei ta ama-bigarren urtean; mila ta zazpieun; mila ta zortzi eun*, e.a.

Beraz, datu hauek guztiak kontuan izanik, hona hemen Euskaltzaindiaren erabakia zenbakien idazkeraz:

0	zero, huts
1	bat
2	bi
3	hiru
4	lau
5	bost (bortz)
6	sei
7	zazpi
8	zortzi
9	bederatz
10	hamar
11	hamaika
12	hamabi
13	hamahiru
14	hamalau
15	hamabost (hamabortz)
16	hamasei
17	hamazazpi
18	hemezortzi (hamazortzi)
19	hemeretzi
20	hogei
21	hogeita bat
22	hogeita bi
23	hogeita hiru
24	hogeita lau
25	hogeita bost (hogeita bortz)
26	hogeita sei
27	hogeita zazpi
28	hogeita zortzi
29	hogeita bederatz
30	hogeita hamar
31	hogeita hamaika
32	hogeita hamabi
33	hogeita hamahiru
34	hogeita hamalau
35	hogeita hamabost (hogeita hamabortz)
36	hogeita hamasei
37	hogeita hamazazpi
38	hogeita hemezortzi (hogeita hamazortzi)
39	hogeita hemeretzi
40	berrogei
41	berrogeita bat
42	berrogeita bi
43	berrogeita hiru
44	berrogeita lau
45	berrogeita bost (berrogeita bortz)
46	berrogeita sei
47	berrogeita zazpi
48	berrogeita zortzi
49	berrogeita bederatz
50	berrogeita hamar
51	berrogeita hamaika
52	berrogeita hamabi
53	berrogeita hamahiru
54	berrogeita hamalau
55	berrogeita hamabost (berrogeita hamabortz)
56	berrogeita hamasei
57	berrogeita hamazazpi
58	berrogeita hemezortzi (berrogeita hamazortzi)
59	berrogeita hemeretzi

60	hirurogei (hiruretan hoge)
61	hirurogeita bat (hiruretan hogeita bat)
62	hirurogeita bi (hiruretan hogeita bi)
63	hirurogeita hiru (hiruretan hogeita hiru)
64	hirurogeita lau (hiruretan hogeita lau)
65	hirurogeita bost (hiruretan hogeita bost)
66	hirurogeita sei (hiruretan hogeita sei)
67	hirurogeita zazpi (hiruretan hogeita zazpi)
68	hirurogeita zortzi (hiruretan hogeita zortzi)
69	hirurogeita bederatzi (hiruretan hogeita bederatzi)
70	hirurogeita hamar (hiruretan hogeita hamar)
71	hirurogeita hamaika (hiruretan hogeita hamaika)
72	hirurogeita hamabi (hiruretan hogeita hamabi)
73	hirurogeita hamahiru (hiruretan hogeita hamahiru)
74	hirurogeita hamalau (hiruretan hogeita hamalau)
75	hirurogeita hamabost (hiruretan hogeita hamabost)
76	hirurogeita hamasei (hiruretan hogeita hamasei)
77	hirurogeita hamazazpi (hiruretan hogeita hamazazpi)
78	hirurogeita hemezortzi (hiruretan hogeita hemezortzi)
79	hirurogeita hemeretzi (hiruretan hogeita hemeretzi)
80	laurogei (lauretan hoge)
81	laurogeita bat (lauretan hogeita bat)
82	laurogeita bi (lauretan hogeita bi)
83	laurogeita hiru (lauretan hogeita hiru)
84	laurogeita lau (lauretan hogeita lau)
85	laurogeita bost (lauretan hogeita bost)
86	laurogeita sei (lauretan hogeita sei)
87	laurogeita zazpi (lauretan hogeita zazpi)
88	laurogeita zortzi (lauretan hogeita zortzi)
89	laurogeita bederatzi (lauretan hogeita bederatzi)
90	laurogeita hamar (lauretan hogeita hamar)
91	laurogeita hamaika (lauretan hogeita hamaika)
92	laurogeita hamabi (lauretan hogeita hamabi)
93	laurogeita hamahiru (lauretan hogeita hamahiru)
94	laurogeita hamalau (lauretan hogeita hamalau)
95	laurogeita hamabost (lauretan hogeita hamabost)
96	laurogeita hamasei (lauretan hogeita hamasei)
97	laurogeita hamazazpi (lauretan hogeita hamazazpi)
98	laurogeita hemezortzi (lauretan hogeita hemezortzi)
99	laurogeita hemeretzi (lauretan hogeita hemeretzi)
100	ehun
101	ehun eta bat
102	ehun eta bi
200	berrehun
300	hirurehun
400	laurehun
500	bostehun (bortzehun)
600	seihun
700	zazpichun
800	zortzichun
900	bederatzichun
1000	mila
1200	mila eta berrehun
1201	mila berrehun eta bat
1984	mila bederatzichun eta laurogeita lau
1.000.000	milioi bat
10.000.000	hamar milioi
1.000.000.000	mila milioi (miliar bat)

Oharrak:

— *Hemezortzi* jartzen den leku bakoitzean *hamazortzi* ere jarri behar da, bigarren aukera gisan.

— *Ehun eta bat* zenbakian ez da beharrezkoa *eta* hori oso-osorik ahoskatzea eta mintzairan arabera *eta, ta* edo *da* bezala ahoska daiteke.

— *Mila* zenbakitik gora *eta* kenduko da ondoren datozen ehunekoetan ere agertzen bada: *mila eta berrehun*, baina *mila berrehun eta bi*; *mila eta laurehun*, baina *mila laurehun eta bi*.

— 2 zenbakia adierazteko *bi* jarri den arren, puntu honetaz aurrerago mintzatuko da Euskaltzaindia, aukera bat baino gehiago baitago euskalkien artean (*biga, bida*, e.a.). Bestetik, noiz erabil daitezkeen forma hauek ere zehaztu beharra dago.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko urriaren 28an onartua)

8

ZENBAKIEN DEKLINABIDEAZ

0. Zenbakiaren deklinabideak ez du aparteko arazorik plazaratzen, *hiru* eta *lau* zenbakiaren kasuan ez bada. Hori dela eta, hauekin zer gertatzen den aztertuko da ondoko lerroetan.

1. *Hiru* eta *lau* zenbakiak bi sistema erakusten dituzte deklinatzeko orduan: batetik, zenbakiak izendatzeko erabiltzen ditugu hitz horiek (metahizkuntzan): “Hau *hiru* da, eta beste hori *bosta*”; “Neskatxa horrek *zazpiak* beti handiak egiten ditu, baina *hiruak* eta *lauak*, aldiz, txiki-txikiak”, e.a. Kasu hauetan, ikusten denez, beste edozein izen sintagma bezala deklinatzen dira *hiru* eta *lau*, hain zuzen ere, izenak direlako. Hortaz, mugagabea, singularra eta plurala bereiziko dira, ondoko adibideotan bezala: “Zein *hiruren* azpian pintatu behar da laukia?” (mugagabea); “*Hiruaren* eta bostaren artean *laua* jarri behar duzu” (sing.) eta “*Hiruen* kolorea ez da lauea bezain polita”. Izen honek *adiskide* edo *zuri* hitzen paradigma bera segituko du.

2. Hala ere, zenbakiari buruz zuzenean ari ez garenean, hots, “Bi neska etorri dira eta *biak* txikiak” bezalako testuinguruetan, gauzak bestela gertatzen dira, halakoetan, izenak ez direnean alegia, “Hiru neska etorri dira eta *hirurak* txikiak” edo “Lau zerri saldu ditu eta *laurak* gizenak” bezalako esaldiak oso erabiliak baitira Hegoaldean batez ere. Beste hiztun askok, ordea, ez du bereizketa hori egiten: “Hiru neska etorri ziren eta *hiruak* txikiak” bezalako esaldiak oso arruntak dira.

Bereizketa egiten dutenen artean (*hiru* eta *hirurak* bereiziz esan nahi da) aukera bi daude, mugagabea eta plurala, kontzeptualki bederen, ondoko adibide honetan ikusten denez: “Lan hau *hiruren* artean egin behar da”. Zer izan daiteke *hiruren* delako hori? Jakina, *hiru* lagun horiek ezezagunak baldin badira, orduan mugagabearen aurrean gaude (*askoren artean* esango bagenu bezala); aldiz, ezezagunak baldin badira, orduan mugatua da (*adiskideen artean* bezala). Bereizketarik egin behar da hemen formalki ere mugatu eta mugagabearen artean, *hiruen* (mugatua) eta *hiruren* (mugagabea), esaterako, proposatuz?

Emandako adibidean badirudi *hiruren* dela onartu behar den forma mugagabea (*adiskideren* esaten den moduan). Hortaz, forma mugatua *hiruen* izango da, *hiruren* bera onartu nahi ez baldin bada. Tradizio hau mantendu duten hiztunen arabera, ordea, badirudi *hiruren* bezalakoak direla erabiliak izan direnak aldaera mugatuan, kasu batzuetan bederen: “*Hirurak* dira”, “*hirurekin* egon naiz”, e.a. Beraz, badirudi bat datozela hor mugatu plurala (*hiruren*) eta mugagabea (*hiruren*).

Gauzak leku-denborazko kasuetan eta datiboan aldaturik suertatzen dira, idazleek bereizketak egin baitituzte: “*Hirutan* egon naiz Mirenekin eta *hiruretan* ukatu dit kontu hori”. Badirudi kasu hauetan bereizketa gertatu dela. Mugagabea *hirutan* baita, ikusten den moduan. Kontua da, ordea, plurala *hiruretan* (jarri den bezala eta tradizioz handiena duena) nahiz *hiruretan* izan daitekeela (gaur egun ekialdean erabiltzen den moduan).

Datu hauck guztiak kontuan izanik, Euskaltzaindiak uste du *hiru* zenbatzailea salbuespentzat jo behar dela euskal deklinabidean eta horregatik hauxe erabakitzen du:

- 1) *Hiru* izena denean, bokalez bukatzen diren gainerako beste edozein sintagma bezala deklinatuko da: *hiru, hirua, hiruak* (abs); *hiruk, hiruak, hiruek* (erg), e.a.
 2) Izenordain baten funtzioa duenean (alegia, sintagma osoa berak bakarrik osatzen duenean), honelaxe deklinatuko da:

Hiru	
mugagabea	plurala
<i>hiru</i>	<i>hirurak</i>
<i>hiruk</i>	<i>hiruek</i>
<i>hiruri</i>	<i>hirurei</i>
<i>hirurik</i>	—
<i>hirutan</i>	<i>hiruretan</i>
<i>hirutako</i>	<i>hiruretako</i>
<i>hirutatik</i>	<i>hiruretatik</i>
<i>hirutara</i>	<i>hiruretara</i>
<i>hiruren</i>	<i>hiruren</i>
<i>hirurekin</i>	<i>hirurekin</i>
<i>hirurentzat</i>	<i>hirurentzat</i>
<i>hirurez</i>	<i>hirurez</i>

- 3) Hau *hiru* zenbakiari bakarrik dagokio eta ez hamahiru, hogeita *hiru*, berrogeita *hiru* eta gainerakoei, hauen pluraleko deklinabidea hamahiruak, hogeita *hiruak*, berrogeita *hiruak*, e.a. baitira.

Adibidea: Atzoko *hirurak* etorri ziren, baina beste hamahiruak etxean gelditu ziren.

3. *Lau* zenbakiaren kasuan Euskaltzaindiak hau erabakitzen du:

- 1) *Lau* izena denean, bokalez bukatzen diren gainerako beste edozein sintagma bezala deklinatuko da: *lau, laua, lauak* (abs); *lauk, lauak, lauek* (erg), e.a.
 2) Izenordain baten funtzioa duenean (alegia, sintagma berak bakarrik osatzen duenean), honelaxe deklinatuko da:

Lau	
mugagabea	plurala
<i>lau</i>	<i>laurak</i>
<i>lauk</i>	<i>laurek</i>
<i>lauri</i>	<i>laurei</i>
<i>laurik</i>	—
<i>lautan</i>	<i>lauretan</i>
<i>lautako</i>	<i>lauretako</i>
<i>lautatik</i>	<i>lauretatik</i>
<i>lautara</i>	<i>lauretara</i>
<i>lauren</i>	<i>lauren</i>
<i>laurekin</i>	<i>laurekin</i>
<i>laurentzat</i>	<i>laurentzat</i>
<i>laurez</i>	<i>laurez</i>

- 3) Hau *lau* zenbakiari bakarrik dagokio eta ez hamalau, hogeita *lau*, berrogeita *lau* eta gainerakoei, hauen pluraleko deklinabidea hamalauak, hogeitalauak, berrogeitalauak, e.a. baita.

4) Analogiaz sortu diren *zazpirak*, *zortzirik* eta horrelakoak bigarren mailan utzi beharko lirateke euskara idatzian, hauek bokalez bukaturiko izenak bezala deklinatzen baitira: *seiak, seietan, seietatik*, e.a.

Adibidea: Atzoko *laurak* etorri ziren, baina beste hamalauak etxean gelditu ziren.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko urriaren 28an onartua)

9

-ZIO

Euskarak latinetik eta latin-hizkuntzetatik harturiko maileguen artean *-tione* atzizkiak axola berezia du, euskal hitzei ere gehi baitakieke, *amorrazio*, *begitazio* eta kidekoak emanez.

Atzizkiak zenbait aldaera ditu euskalkien arabera. Literatura tradizioan nagusiak hauek dira: *-zino* edo *-ziño* bizkaieraz (*-zino* zenbait idazle lapurtar klasikotan ere agertzen da, eta bizkaierazko zenbait testu zaharretan, baita ere *-zinoe*); *-zio* gipuzkeraz, goi- nafarreraz, eta Aezkoa eta Zaraitzuko hizkeretan, eta *-zione* Iparraldeko euskalkietan, Baztanen (baita ere *-zio*, Echeniquek bederen) eta Errokarin. Azken hogei bost urteetan euskara batuaren eraginez horietako bi aldaera dira ia erabat gailendu direnak: *-zio* Hegoaldean eta *-zione* Iparraldean. Beraz, badirudi euskara baturako hautaketa bi aldaera horien artean egitea dela bidezkoena, eta soziolinguistikazko arrazoien kariaz Hegoaldean erabilia dena hobestekoa dela.

Hortaz, Euskaltzaindiak *-zio*, *-zino*, *-ziño*, *-zinoe* edo *-zione* aldaeren artean *-zio* aldaera (hots, *amorrazio*, *begitazio*, *debozio*, *instalazio*, *integrazio*, *zibilizazio*, *administrazio*, *segizio*, *barkazio*, *bezalako* formak) hobesten du euskara baturako.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko azaroaren 25ean onartua)

10

**NORNAHI,
NONNAHI,
NON-NAHI**

Nor, zer, zein, non, nora, nola eta gainerako galdetzailak *nahi* partikularekin elkartzen direnean sortzen diren esapideak bereiz idazten ziren Hego nahiz Iparraldeko testu zaharretan. Gero, batez ere Hegoaldean, baina baita ere Iparraldean, hedatuz joan ziren idazkera marratxodunak eta, XVIII. mendean gero oro har, bi osagaiak batean elkarturik biltzen zituenak. Mendean honetan, nahiz hiru idazkerak (*non nahi, non-nahi, nonahi*) ikus daitezkeen, hitz grafiko bakarria erakusten dutenak asko hedatu dira, euskara batuzko testuetan bereziki.

Forma horien artean badira bi, *zein* eta *non* lehen osagarritzat dituztenak, arazo nabari bat dakartenak. Izan ere, mende honetako testuetan *zeinahi* eta *nonahi* motako idazkerak ageri dira, nahiz *n* bakarreko grafia hauek ez diren erabat hedatu. Bestalde, Iparraldeko testuetan *non-nahi* eta are *non nahi* idazkerak dira batez ere erabiltzen direnak. Orobat, *-nn-* grafia bitxi gertatzen da euskal ortografi tradizioan. Alde hauek guztiak kontuan hartuz badirudi batasuna bideratzeko modua *-n-* eta *n-n* idazkeretatik jotzea dela.

Beraz, hau da Euskaltzaindiaren erabakia: galdetzaille batez eta *nahi* partikulaz osaturiko esapideak hitz bakar batean idatz daitezela: *zernahi, nornahi, nornahik, nolanaahi, noranaahi* e.a. Aldiz, lehen osagaia *n-z, t-z* edo *k-z* bukatzen bada, hitz batean (*nonahi, zenbanaahi, nondinaahi, nonahitik*), edo marratxo baten bidez bereziak (*non-nahi, zenbat-nahi, nondik-nahi, non-nahitik*) idatz daitezke.

Ikusten denez, erabaki hau idazkera soilari dagokio. Hortaz, *norinaahi* edo *nornahiri*, esaterako, *zein* hobetsi, eta kideko auziok, hurrengo batean erabakitzeko uzten ditu Euskaltzaindiak.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko azaroaren 25ean onartua)

11

**NOR/NORTZUK,
ZER/ZERTZUK,
ZEIN/ZEINTZUK**

Nor, zer eta *zein* galdetzaileak mendebaleko literatura tradizio batean, *-tzuk* atzizki pluralgilea dutela agertzen dira. Azken molde horiek ez dira, ordea, horrela erabiliak izan beste literatura tradizioetan:

Ezen bazakian hatseandantik lesusek zein ziraden sinhesten etzutenak (Lç Io 6, 64).

Zer dira üdüri hurak? (Bp I 69).

Zein dira Gizunaren laur Ürrenbüriak? (CatS 35).

Nork düte Ordenen eta Tonsüraren emaiteko züzena? (CatLan 158).

Nortzuk dira borondatezko pobreak? (Cap 83).

Aen ofizioa leelengoak eta prinzipaleak, zeintzuk izan zirean? (Cap 22).

Zertzuk-i dagokionez, ordea, kontua nahasiagoa da. Testu zaharrenetan badirudi *zer* besterik ez dela agertzen:

Ze gauza dira induljenziak? Cap 67 (kideko joskera 39, 60, 70 e.a.-tan).

Zer dira fedeko artikuluak? Cap 26 (kideko joskera 82.ean).

Zertzuk-en lehen agerraldiak hurrengo mendeak dira:

Zertzuk dira angeruak? Olactxca 51.

Eta XIX. mendea bizkaitar klasikoen artean ere, *zertzuk* baino askozaz gehiago erabiltzen da *zer*:

Zer dira erreguelduak? Aupatsak esan gurako dozu. Mg PAb 119.

Zer dirian bigiraak. LB Olq 105.

Azken urteotan, bizkaierazkoak soilik ziren *nortzuk*, *zeintzuk* eta arago *zertzuk* aski hedatu dira euskara idatzian Hegoaldeko zenbait idazleren artean.

Euskaltzaindiak, kontuan harturik forma atzizkidunak (*nortzuk, zertzuk, zeintzuk*) literatura tradizio jakin bati lotuak daudela, hau erabakitzen du: *nor, zer* eta *zein* formei lehenetasuna ematea. Ez ditu, ordea, atzizki pluralgileak dituzten formak inola ere gaitzesten. Orokorki duten izaera markatua aitortzen zaie soil-soilik, eta modu horretan -forma markatu gisa esan nahi da- aurkezten, bai eta onesten ere.

Edonola ere, forma hauen deklinabideko paradigmak hauek dira: *nortzuk, zertzuk, zeintzuk* (abs), *nortzuek, zeintzuek, zertzuek* (erg), *nortzuei, zertzuei, zeintzuei* (dat), e.a.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko azaroaren 25ean onartua)

12

BAT ETA BATZUK-EN DEKLINABIDEA

Bat hitzak, leku-denborazko ez diren kasu-atzizkietako bat hartzen duenean, deklinabide mugagabearen arabera hartzen du. Hauek dira, beraz, formak:

bat
batek
bati
baten
batekin
batentzat
batez

Dena dela, *beste* hitzaren agerraldi mugatu baten eraginpean dagoenean, ez bestela, *bat*-ek deklinabide mugatuko formak, hau da:

bata
batak
batari
bataren
batarekin
batarentzat
bataz

hartzeko joera agertzen du literatura tradizioan. Testu zaharretan beti gertatzen zen hori. Gaur egun bi kasu bereizi behar dira: a) *bat* bakarrik agertzen denean, eta b) determinatzaile gisa —hots, izen baten ondoren— agertzen denean.

Bat bakarrik agertzen denean eta *beste* hitzaren agerraldi baten eraginpean dagoenean, gaur egun ere forma mugatuan gertatzen da, batez ere Hegoaldean, eta badirudi horrelakoak gomendatu behar direla euskara baturako:

bata ona da baina bestea txarra,
batak edo besteak irabazi, berdin zait,
batari nahiz besteari emateko,
batarengan eta bestearengan.

Determinatzaile gisa agertzen denean, aldiz,

Estimaten du egun bata bercea bainoago (Lç Rom 14, 5)

bezalako joskerak zaharkituak gertatzen direnez dagoeneko euskalki guztietan, badirudi horrelako joskerak gomendatu behar direla euskara baturako:

saltzen duzula gauza bat bestearen lekuan,
kaie baten erdia eta bestearen beste erdia.

Leku-denborazko kasuei dagokienez, *beste*-ren agerraldi mugatu batek eragiten dien perpause-tan, *batean*, *bateko*, *batara*, *bateik* erabili dira Iparraldean nahiz Hegoaldean: *etxe batean nahiz bestean* e.a. Orobat *-(e)kin*-en ondoan: *zeruko sailduekin batean* e.a.

Beste-ren agerraldi mugatu batek eragiten dituen perpausak alde batera utzirik, literatura tradizioa bitan banatua agertzen da testurik zaharrenetan: Iparraldean Etxeparek eta Leizarragak, *batetan*, *batetako*, *batetara*, *batetarik* formak erabiltzen dituzte beti, baina Hegoaldean, Bizkaitik Erronkarira, ez da inoiz *batean* (bizkaieraz *baten*), *bateko*, *batera*, *batetik* (*edo baterik*) besterik ikusten. Bestalde, XVII. mendean bertan, Iparraldean *batean*-en saileko formak hasten dira agertzen: Etxeberri Ziburukoak, Argainaratsek eta Gazteluzarrek ez dute ia bestelakorik erabiltzen, eta Axularrek maiztasun berearekin erabiltzen ditu bi sailak. Hurrengo mendean areagotuz doaz *batean*-en saileko agerraldiak, eta hemeretzigarren mendean erabat nagusi agertzen dira. Zuberoako euskalkia da *batetan* saileko formei eusten dien bakarra.

Mendabalean duen hedadura kontuan harturik, mugagabean, *batean* zabalagoaren ondoan *baten* ere ontzat ematen da. Gogoan izan, hala ere, tradizioan *horrekin batean* gisako esakerak ageri direla eta ez **horrekin baten* bezalakoak.

Hortaz, literatura tradizioaren bilakaera hau gogoan harturik, leku-denborazko kasuei dagokienez, forma hauek erabakitzen ditu Euskaltzaindiak euskara baturako (kontuan izan *bata*, *batak* eta halakoak *beste* hitzaren agerraldi mugatu baten eraginpean bakarrik erabiltzeko direla):

Mugagabea	Mugatua
<i>bat</i>	<i>bata</i>
<i>batek</i>	<i>batak</i>
<i>bati</i>	<i>batari</i>
<i>baten</i>	<i>bataren</i>
<i>batentzat</i>	<i>batarentzat</i>
<i>batekin</i>	<i>batarekin</i>
<i>batez</i>	<i>bataz</i>
<i>batean, baten</i>	<i>batean</i>
<i>bateko</i>	<i>bateko</i>
<i>batera</i>	<i>batera</i>
<i>batetik</i>	<i>batetik</i>

Eguerdiatz ondoko ordua adierazteko, *ordu batean* edo *ordu batetan* erabiltzen da, euskalkien arabera. Puntu hau, orduak oro har adierazteko emango duen gomendioan erabakiko du Euskaltzaindiak.

* * *

Bat hitzak, plurala, *-zu* atzizkiaren bitartez egiten du. Dena dela, kasu-atzizkiak hartzean ez dute euskalki guztiek berdin jokatu literatura tradizioan.

Lehen arazoa NOR eta NORK kasuei dagokie. Badirudi bereizkuntza hori pluralean egiten duten euskalkietan, *batzu*-ren kasuan ere, gehien bat bederen, egiten dela. Hortaz, euskara batuak absolutibo eta ergatiboaren arteko bereizte hori gorde beharko luke. Nolanahi ere, kontua da bereizkuntza hori ez dela beti era bercean egin: Leizarragak *batzu/batzuk* erabiltzen zuen, Etxeberri Ziburukoak eta Axularrek *batzuk/batzuek*, eta gaur egun Iparraldean (ez haatik Zuberoan) erabiltzen dena, *batzu/batzuek*, ez zen XIX. mendearen bukaera arte finkatu. Bereizketarik egiten ez duten euskalkietan, bizkaieraz *batzuk* erabili izan da bietarako, eta gipuzkeraz, *batzuek*. Zertzelada hauek guztiak kontuan izanik, badirudi Axularen-eta sistema hobetsi beharko litzatekeela.

Bigarren arazoa gainerako kasuei dagokiena da. Hauetan bada euskalki guztietan *batzui*, *batzuen*, *batzuetan* saileko formak erabiltzeko joera nabarmen bat: salbuespenak gutxi dira, eta batez ere Iparraldeko autore zahar batzuegan, ez guztiengan eta ez kasu guztietan, aurkitzen dira: adibidez, Leizarragak *batzuen* eta *batzuren*, biak erabiltzen ditu, bereizkuntzarik gabe, agidanaz, baina *batzui*, inoiz ez *batzuri*. Hortaz, badirudi formalki mugatu pluralak diren erak hobetsi behar direla euskara baturako.

Hortaz, forma hauek erabakitzen ditu Euskaltzaindiak *batzuk*-en deklinabideari dagokionez:

batzuk
batzuek
batzuei
batzuen (batzuengan, batzuengana,
batzuengandik, batzuen baitan, e.a.)
batzuekin
batzuez
batzuentzat
batzuetan
batzuetako
batzuetara
batzuetatik (-tarik)

Batzuak gisako erak, *bat*-en kasuan ez bezala, aski bakan eta oso idazle gutxitan agertzen dira eta beti *beste*-ren agerraldi mugatuaren eraginpean, noski. Hortaz, badirudi horrelako formak baztergarritzat hartu behar direla euskara batuan.

* * *

Bibliografia:

A. IRIGOYEN, "Deklinabideaz", *Euskera XXIV* (1978), batez ere 752.hh. orr.
 K. MITXELENA, *Orotariko Euskal Hiztegia, bat eta batzu* sarrerak.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko azaroaren 25ean onartua)

13

LERROZ ALDATZEAN MARRATXOAK NOLA JARRI

Hizkuntzetan bi irizpide nagusiz baliatzen dira idazleak lerroz aldatzean hitza ezinbestean zaitu behar dutenean eta, hortaz, marratxoa jarri behar dutenean: marratxo hau morfemak kontuan harturik jartzen da edo marratxoa silabak bereziz jartzen da.

Euskararen kasuan, morfemak hartuko balira kontuan, honela banatuko lirateke hitzak: *zakurr-a*; *due-la*; *dute-n*; *gizon-ik*; *maitasun-a*, e.a.

Morfemen ordeztu silabak hartzen badira, berriz, honako hau geratzen da: *za-ku-rra*; *du-e-la*; *du-ten*; *gi-zo-nik*; *mai-ta-su-na*, e.a.

Ikusten den bezala, zein den aukeratzen den irizpidea, ondorioak ere aski desberdinak dira, nahiz batzuetan bat etor daitezkeen bi irizpideak: *ke-a* hitzean, esate baterako.

Morfemak hartuko balira kontuan badirudi arazo handiak sor litezkeela: itxuragabekeriak (*du-zue-n*; *de-n-a*); morfemak non hasten diren eta non bukatzen zehaztea ez da gauza erraza (*gizon-e-k*; *g-en-bil-tza-n*; *Andoni-re-kin*) e.a. Gainera, bistan denez euskal idazle eta hiztunek askoz ere garbiago dute silabaren intuizioa morfemarena baino.

Euskaltzaindiak hitzak silabaka zatitzea gomendatzen du.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko azaroaren 25ean onartua)

14

ADIZKI ALOKUTIBOAK (HIKAKO MOLDEA)

Oharrak:

1) Lehen-lehenik erran beharra da aditz alokutiboen parte bat baizik ez duela finkatu Euskaltzaindiak, hikako moldeari doakiona, hain zuzen ere. Zukako adizkera alokutiboek, ekialdeko euskalkietan bereziki erabiltzen direnek, batu gabe segitzen dute, beraz, oraino.

2) Euskaltzaindiaren lana adizkeren formaren finkatzea izan da, eta ez da sartu erabilera arazoetan. Jakina denez, korapilo asko ditu erabilerak, bai morfositaxiaren aldetik, bai eta, are gehiago, gizarteko baliagarritasunaren aldetik ere.

Aditz laguntzaileak

Adizkera alokutibo batuen eratzeko, eztabaidakako adizkera batuen formetan oinarritu da Euskaltzaindia, aldi bakoitzean alokutibotasunak dakartzan mudantzak kontuan harturik, noski.

Jokabide desberdinen artean hautuak egiterakoan, erdibideko jokabideei eman zaie lehentasuna, bai eta sinpletasunari eta argitasunari ere. Horrela tradizioa kontuan harturik, baina mintzairaren bizitasuna ahanzi gabe eratu nahi izan dira paradigmak, orohar aitzineko urratsetako egiteko moldeari jarraiki izan zaiolarik.

Egin diren hautu garrantzi handikoenak:

- Erro aldaketa izaten den kasuetan, sail bateko paradigma guzietan agertaraztea; horrela,

- NOR bakarreko *izan*-en adizkera alokutiboentzat *-u-* erroa onartu da, aldi guzietan eta *ke*-dun formetan ere bai:

adibidez, *dateke* → *dukek*, eta ez *datekek*; *litzateke* → *lukek*, eta ez *litzatekek*.

- (NOR-) NORK sailako *edun*-en adizkera alokutiboentzat *-i-* erroa onartu da, aldi guzietan, eta pertsona guzietan:

adibidez, *nau* → *naik*, eta ez *n(i)auk*.

Azken kasu honetan NOR pluralaren morfema gisa *it* hobetsi da (*zki* baino):

adibidez, *ditu* → *ditik* eta ez *dizkik*.

- Lehen silaban *-i-* ez da onartu (ez orainaldian, ez eta erro aldaketarik gabeko formetan ere):

adibidez, *natzaio* → *natzaioak*, eta ez *niatzaioak*.

- Indize alokutiboa ergatiboarenaren ezkerrean ematea (eta ez haren eskuincan) onartu da, salbu morfema ergatiboa *-te* denean:

adibidez, *diagu*, eta ez *diguk*, baina *ditek* eta ez *diate* (edo *die*).

- *Izan*-en ez-oraineko NOR bakarreko 3. pertsonako adizkera alokutiboentzat, 2. pertsonako indizea atzizki gisa dakarten formak hobestea (aurrizki gisa daukatenak baino):

adibidez, *zen* → *zuan*, eta ez *huen*.

- Pertsona aurritzirik ez duten orainaldiko adizkeretan *d* → *z* aldaketa onartu da erro-aldaketarik ez dakarten adizkera alokutibo ergatibodunetan:

adibidez, *dezake* → *zezakek*, *dio* → *ziok*, baina *du* → *dik* (eta ez *zik*).

izan**NOR bakarreko saila****ORAINALDIA**

naiz	nauk	naun
da	duk	dun
gara	gaituk	gaitun
dira	dituk	ditun

ORAINALDIA [+KE]

naizateke	naukek	nauken
dateke	dukek	duken
garateke	gaituzkek	gaituzken
dirateke	dituzkek	dituzken

IRAGANALDIA

nintzen	ninduan	nindunan
zen	zuan	zunan
ginen	gintuan	gintunan
zinen	zituan	zitunan

IRAGANALDIA [+KE]

nintzatekeen	nindukcan	nindukenan
zatekeen	zukean	zukean
ginatekeen	gintuzkean	gintuzkenan
ziratekeen	zituzkean	zituzkenan

ALEGIAZKO [+KE]

nintzateke	nindukek	ninduken
litzateke	lukek	luken
ginateke	gintuzkek	gintuzken
lirateke	lituzkek	lituzken

izan

NOR-NORI saila

ORAINALDIA

natzaio	natzaioek	natzaion
natzaie	natzaiekek	natzaioen
zait	zaidak	zaidan
zaio	zaioek	zaion
zaigu	zaiguk	zaigun
zaie	zaiek	zaien
gatzaizkio	gatzaizkioek	gatzaizkion
gatzaizkie	gatzaizkiekek	gatzaizkioen
zaizkit	zaizkidak	zaizkidan
zaizkio	zaizkioek	zaizkion
zaizkigu	zaizkiguk	zaizkigun
zaizkie	zaizkiekek	zaizkien

ORAINALDIA [+ KE]

natzaioke	natzaiokekek	natzaioeken
natzaieke	natzaiekekek	natzaiekenen
zaidake	zaidakekek	zaidaken
zaioke	zaiokekek	zaioeken
zaiguke	zaigukekek	zaigukun
zaieke	zaiekekek	zaieken
gatzaizkioke	gatzaizkiokekek	gatzaizkioeken
gatzaizkieke	gatzaizkiekekek	gatzaizkiekenen
zaizkidake	zaizkidakekek	zaizkidaken
zaizkioke	zaizkiokekek	zaizkioeken
zaizkiguke	zaizkigukekek	zaizkigukun
zaizkieke	zaizkiekekek	zaizkiekenen

IRAGANALDIA

nintzaion	nintzaioan	nintzaionan
nintzaien	nintzaiean	nintzaiean
zitzaidan	zitzaidaan	zitzaidan
zitzaion	zitzaioan	zitzaionan
zitzaigun	zitzaiguan	zitzaigun
zitzaiean	zitzaiean	zitzaiean
gintzaizkion	gintzaizkioan	gintzaizkionan
gintzaizkien	gintzaizkiean	gintzaizkienan
zitzaizkidan	zitzaizkidaan	zitzaizkidan
zitzaizkion	zitzaizkioan	zitzaizkionan
zitzaizkigun	zitzaizkiguan	zitzaizkigun
zitzaizkien	zitzaizkiean	zitzaizkienan

IRAGANALDIA [+ KE]

nintzaiokeen	nintzaiokean	nintzaiokean
nintzaiekeen	nintzaiekean	nintzaiekean
zitzaidakeen	zitzaidakean	zitzaidakean
zitzaiokeen	zitzaiokean	zitzaiokean
zitzaigukeen	zitzaigukean	zitzaigukean
zitzaiekeen	zitzaiekean	zitzaiekean
gintzaizkiokeen	gintzaizkiokean	gintzaizkiokean
gintzaizkiekeen	gintzaizkiekean	gintzaizkiekean
zitzaizkidakeen	zitzaizkidakean	zitzaizkidakean

zitzaizkiokeen
zitzaizkigukeen
zitzaizkiekeen

zitzaizkiokean
zitzaizkigukean
zitzaizkiekean

zitzaizkiokenan
zitzaizkigukenan
zitzaizkiekenan

ALEGLIAZKO [+KE]

nintzaioke
nintzaieke
litzaidake
litzaioke
litzaiuke
litzaieke
gintzaizkioke
gintzaizkieke
litzaizkidake
litzaizkioke
litzaizkiguke
litzaizkieke

nintzaiokek
nintzaiekek
litzaidakek
litzaiokek
litzaiukek
litzaikek
gintzaizkioket
gintzaizkieket
litzaizkidaket
litzaizkiokek
litzaizkiguket
litzaizkiekek

nintzaioken
nintzaieken
litzaidaken
litzaioken
litzaiuken
litzaieken
gintzaizkioken
gintzaizkieken
litzaizkidaken
litzaizkioeken
litzaizkiguken
litzaizkieken

*edin aditz laguntzailea¹**NOR bakarreko saila****ORAINALDIA [+KE]**

naiteke	naitekek	naiteken
daiteke	daitekek	daiteken
gaitzke	gaitzkek	gaitzken
daitezke	daitezkek	daitezken

IRAGANALDIA [+KE]

nintekeen	nintekean	nintekenan
zitekeen	zitekean	zitekengan
gintezkeen	gintezkean	gintezkengan
zitezkeen	zitezkean	zitezkengan

ALEGI AZKO [+KE]

ninteke	nintekek	ninteken
liteke	litekek	liteken
gintezke	gintezkek	gintezken
litezke	litezkek	litezken

¹ Menperagailurik gabe ager daitezkeen adizkeren forma alokutiboak baizik ez dira zerrendatzen hemen, erran nahi baitu *ke-*dunak. Euskara zaharrean, iraganaldiko *-ke* gabeko formak ere menperagailurik gabe erabil zitezkeen, baina aspaldi honetan hilak baitira erabiler horiek, ez dira araberako alokutiboak ematen paradigma batuetan.

***edin** aditz laguntzailea

NOR-NORI saila

ORAINALDIA [+KE]

nakioke	nakiokek	nakioken
nakieke	nakiekek	nakieken
dakidake	dakidakek	dakidaken
dakioke	dakiokek	dakioken
dakiguke	dakigukek	dakiguken
dakieke	dakiekek	dakieken
gakizkioke	gakizkiokek	gakizkioken
gakizkieke	gakizkiekek	gakizkieken
dakizkidake	dakizkidakek	dakizkidaken
dakizkioke	dakizkiokek	dakizkioken
dakizkiguke	dakizkigukek	dakizkiguken
dakizkieke	dakizkiekek	dakizkieken

IRAGANALDIA [+KE]

nenkioken	nenkiokean	nenkiokenan
nenkieken	nenkiekean	nenkiekenan
zekidakeen	zekidakean	zekidakenan
zekiokeen	zekiokean	zekiokenan
zekigukeen	zekigukean	zekigukenan
zekiekeen	zekiekean	zekiekenan
genkizkiokeen	genkizkiokean	genkizkiokenan
genkizkiekeen	genkizkiekean	genkizkiekenan
zekizkidakeen	zekizkidakean	zekizkidakenan
zekizkiokeen	zekizkiokean	zekizkiokenan
zekizkigukeen	zekizkigukean	zekizkigukenan
zekizkiekeen	zekizkiekean	zekizkiekenan

ALEGIAZKO [+KE]

nenkioke	nenkiokek	nenkioken
nenkieke	nenkiekek	nenkieken
lekidake	lekidakek	lekidaken
lekiok	lekiok	lekioken
lekiguke	lekigukek	lekiuguken
lekieke	lekiekek	lekieken
genkizkioke	genkizkiokek	genkizkioken
genkizkieke	genkizkiekek	genkizkieken
lekizkidake	lekizkidakek	lekizkidaken
lekizkioke	lekizkiokek	lekizkioken
lekizkiguke	lekizkigukek	lekizkiuguken
lekizkieke	lekizkiekek	lekizkieken

*edun

(NOR) -NORK saila

ORAINALDIA

nau	naik	nain
naute	naitek	naiten
dat	diat	dinat
du	dik	din
dugu	diagu	dinagu
dute	ditek	diten
gaitu	gaitik	gaitin
gaituzte	gaitiztek	gaitizten
ditut	ditiat	ditinat
ditu	ditik	ditin
ditugu	ditiagu	ditinagu
dituzte	ditiztek	ditizten

ORAINALDIA [+KE]

nauke	naiek	naiken
naukete	naiketek	naiketen
duket	dikeat	dikenat
duke	dikek	diken
dukegu	dikeagu	dikenagu
dukete	diketek	diketen
gaituzke	gaitizkek	gaitizken
gaituzkete	gaitizketek	gaitizketen
dituzket	ditizkeat	ditizkenat
dituzke	ditizkek	ditizken
dituzkegu	ditizkeagu	ditizkenagu
dituzkete	ditizketek	ditizketen

IRAGANALDIA

ninduen	nindian	nindinan
ninduten	ninditean	ninditentan
nuen	nian	ninan
zuen	zian	zinan
genuen	genian	geninan
zuten	zitean	zitenan
gintuen	gintian	gintinan
gintuzten	gintiztean	gintiztentan
nituen	nitian	nitinan
zituen	zitian	zitanan
genituen	genitian	genitinan
zituzten	zitiztean	zitiztentan

IRAGANALDIA [+KE]

nindukeen	nindikean	nindikenan
ninduketen	nindiketean	nindiketentan
nukeen	nikean	nikenan
zukeen	zikean	zikenan

genukeen zuketen	genikean ziketean	genikengan ziketenan
gintuzkeen gintuzketen	gintizkean gintizketean	gintizkenan gintizketenan
nituzkeen zituzkeen genituzkeen zituzketen	nitizkean zitizkean genitizkean zitizketean	nitizkenan zitizkenan genitizkenan zitizketenan
ALEGIAZKOA [+KE]		
ninduke nindukete nuke luke genuke lukete	nindik nindiketek nik likek genikek liketek	nindiken nindiketen niken liken geniken liketen
gintuzke gintuzkete	gintizkek gintizketek	gintizken gintizketen
nituzke lituzke genituzke lituzkete	nitizkek litizkek genitizkek litizketek	nitizken litizken genitizken litizketen

*-i- aditz laguntzailea
(NOR)-NORI-NORK saila

ORAINALDIA²

dit	zidak	zidan
dizkit	zizkidak	zizkidan
didate	zidatek	zidaten
dizkidate	zizkidatek	zizkidaten
diot	zioat	zionat
dizkiot	zizkiotat	zizkionat
dio	zioat	zionat
dizkio	zizkiok	zizkion
diogu	zioagu	zionagu
dizkiogu	zizkiogagu	zizkionagu
diote	ziotek	zioten
dizkiote	zizkiotek	zizkioten
digu	ziguk	zigun
dizkigu	zizkiguk	zizkigun
digute	zigutek	ziguten
dizkigute	zizkigutek	zizkiguten
diet	zieat	zienat
dizkiet	zizkieat	zizkienat
dje	ziek	zien
dizkie	zizkiek	zizkien
diegu	zieagu	zienagu
dizkiegu	zizkieagagu	zizkienagagu
diete	zietek	zieten
dizkiete	zizkietek	zizkieten

ORAINALDIA [+KE]

didake	zidakek	zidaken
dizkidake	zizkidakek	zizkidakenen
didakete	zidaketek	zidaketen
dizkidakete	zizkidaketek	zizkidaketen
diokat	ziokeat	ziokenat
dizkiokat	zizkiokeat	zizkiokenat
dioke	ziokek	zioken
dizkioke	zizkiokek	zizkioken
diokegu	ziokeagu	ziokenagu
dizkiokegu	zizkiokeagagu	zizkiokenagagu
diokete	zioketek	zioketen
dizkiokete	zizkioketek	zizkioketen
diguke	zigukek	ziguken
dizkiguke	zizkigukek	zizkigukenen
digukete	ziguketek	ziguketen
dizkigukete	zizkiguketek	zizkiguketen
dieket	ziekeat	ziekenat
dizkieket	zizkiekeat	zizkiekenat
dieke	ziekek	zieken
dizkieke	zizkiekek	zizkieken

² Erro aldaketarik jasaten ez duten aditz laguntzaile ergatibodunetan, z- hobetsi da *d-* baino, 3. pertsonako absolutiboa duten (edo absolutiborik gabekoak diren) orainaldiko adizkeretan. Gisa horretan, ergatiboa 3. pertsonakoa dutenean forma alokutibo horiek hikako forma zuzenari bereziko dira: *Hik egia esan didak*, baina *Hire enuzteak egia esan zidak*; *Hik egia esan didan*, baina *Hire senarrak egia esan zidan*.

diekegu
dizkiekegu
diekete
dizkiekete

zickeagu
zizkiekeagu
zieketek
zizkieketek

zickenagu
zizkiekenagu
zieketen
zizkieketen

IRAGANALDIA

zidan
zizkidan
zidaten
zizkidaten
nion
nizkion
zion
zizkion
genion
genizkion
zioten
zizkioten
zigun
zizkigun
ziguten
zizkiguten
nica
nizkien
zien
zizkien
genien
genizkien
zieten
zizkieten

zidaan
zizkidaan
zidatean
zizkidean
nioan
nizkioan
zioan
zizkioan
genioan
genizkioan
ziotean
zizkiotean
ziguan
zizkiguan
zigutcan
zizkigutcan
nican
nizkiean
ziean
zizkiean
geniean
genizkiean
zietean
zizkietean

zidanan
zizkidanan
zidatenan
zizkidatenan
nionan
nizkionan
zionan
zizkionan
genionan
genizkionan
ziotengan
zizkiotengan
zigunan
zizkigunagan
zigutcanan
zizkigutcanan
nicanan
nizkienan
zienan
zizkienan
genienan
genizkienan
zietengan
zizkietengan

IRAGANALDIA [+KE]

zidakeen
zizkidakeen
zidaketen
zizkidaketen
niokeen
nizkioken
zioken
zizkioken
genioken
genizkioken
zioketen
zizkioketen
zigukeen
zizkigukeen
ziguketen
zizkiguketen
niekeen
nizkiekeen
ziekeen
zizkiekeen
geniekeen
genizkiekeen
zieketen
zizkieketen

zidakean
zizkidakean
zidaketean
zizkidaketean
niokean
nizkiokean
ziokean
zizkiokean
geniokcan
genizkiokcan
zioketean
zizkioketean
zigukean
zizkigukean
ziguketean
zizkiguketean
niekean
nizkiekean
ziekean
zizkiekean
geniekean
genizkiekean
zieketean
zizkieketean

zidakengan
zizkidakengan
zidaketenan
zizkidaketenan
niokeengan
nizkiokenan
ziokenan
zizkiokenan
geniokenan
genizkiokenan
zioketengan
zizkioketengan
zigukengan
zizkigukengan
ziguketengan
zizkiguketengan
niekeengan
nizkiekeengan
ziekeengan
zizkiekeengan
geniekeengan
genizkiekeengan
zieketeengan
zizkieketengan

ALEGIAZKOA [+KE]

lidake	lidakek	lidaken
lizkidake	lizkidakek	lizkidaken
lidakete	lidaketek	lidaketen
lizkidakete	lizkidaketek	lizkidaketen
nioke	nioket	nioken
nizkioke	nizkiokek	nizkioken
lioke	lioket	lioken
lizkioke	lizkiokek	lizkioken
genioke	geniokek	genioken
genizkioke	genizkiokek	genizkioken
liokete	lioketek	lioketen
lizkiokete	lizkioketek	lizkioketen
liguke	liguket	liguken
lizkiguke	lizkiguket	lizkiguken
ligukete	liguketek	liguketen
lizkigukete	lizkiguketek	lizkiguketen
nieke	nieket	nieken
nizkieke	nizkiekek	nizkieken
lieke	lieket	lieken
lizkieke	lizkiekek	lizkieken
genieke	geniekek	genieken
genizkieke	genizkiekek	genizkieken
liekete	lieketek	lieketen
lizkiekete	lizkieketek	lizkieketen

*ezan aditz laguntzailea³(NOR-)NORK saila⁴**ORAINALDIA [+KE]**

nazake	nazakek	nazaken
nazakete	nazaketek	nazaketen
dezaket	zezakeat	zezakenat
dezake	zezakek	zezaken
dezakegu	zezakeagu	zezakenagu
dezakete	zezaketek	zezaketen
gaitzake	gaitzakek	gaitzaken
gaitzakete	gaitzaketek	gaitzaketen
ditzaket	zitzakeat	zitzakenat
ditzake	zitzakek	zitzaken
ditzakegu	zitzakeagu	zitzakenagu
ditzakete	zitzaketek	zitzaketen

IRAGANALDIA [+KE]

nintzakeen	nintzakean	nintzakenan
nintzaketen	nintzaketean	nintzaketenan
nezakeen	nezakean	nezakenan
zezakeen	zezakean	zezakenan
genezakeen	genezakean	genezakenan
zezaketen	zezaketean	zezaketenan
gintzakeen	gintzakean	gintzakenan
gintzaketen	gintzaketean	gintzaketenan
nitzakeen	nitzakean	nitzakenan
zitzakeen	zitzakean	zitzakenan
genitzakeen	genitzakean	genitzakenan
zitzaketen	zitzaketean	zitzaketenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nintzake	nintzakek	nintzaken
nintzakete	nintzaketek	nintzaketen
nezake	nezakek	nezaken
lezake	lezakek	lezaken
genezake	genezakek	genezaken
lezakete	lezaketek	lezaketen
gintzake	gintzakek	gintzaken
gintzakete	gintzaketek	gintzaketen
nitzake	nitzakek	nitzaken
litzake	litzakek	litzaken
genitzake	genitzakek	genitzaken
litzakete	litzaketek	litzaketen

³ Menperagailurik gabe ager daitezkeen adizkeren forma alokutiboak baizik ez ditugu ematen, erran nahi baitu *ke*-dunak. Euskara zaharrean, iraganaldiko *-ke* gabeko formak ere menperagailurik gabe erabil zitezkeen, baina aspaldi honetan hilak baitira erabilerara horiek, ez ditugu araberako alokutiboak ematen paradigmaten.

⁴ Erro aldaketarik jasaten ez duten aditz laguntzaile ergatibodunetan, z- hobetsi da *d*-baino, 3. pertsonako absolutiboa duten (edo absolutiborik gabekoak diren) orainaldiko adizkeretan. Gisa horretan, ergatiboa 3. pertsonakoa dutenean forma alokutibo horiek hikako forma zuzenatarik bereiziko dira: *Hik lan egin dezakek*, baina *Hire emazteak lan egin zezakek*; *Hik lan egin dezaken*, baina *Hire senarrak lan egin zezaken*.

(NOR-) NORI-NORK saila

ORAINALDIA [+KE]³

diezadake	ziezadakek	ziezadaken
diezazkidake	ziezazkidakek	ziezazkidaken
diezadakete	ziezadaketek	ziezadaketen
diezazkidakete	ziezazkidaketek	ziezazkidaketen
diezaioket	ziezaiokeat	ziezaiokenat
diezazkioket	ziezazkioket	ziezazkiokenat
diezaioke	ziezaiokek	ziezaioken
diezazkioke	ziezazkioket	ziezazkioken
diezaiokegu	ziezaiokeagu	ziezaiokenagu
diezazkiokegu	ziezazkiokeagu	ziezazkiokenagu
diezaiokete	ziezaioketek	ziezaioketen
diezazkiokete	ziezazkioketek	ziezazkioketen
diezaguke	diezaguket	diezaguketen
diezazkiguke	diezazkiguket	diezazkiguketen
diezagukete	diezaguketek	diezaguketen
diezazkigukete	diezazkiguketek	diezazkiguketen
diezaieket	diezaieket	diezaickenat
diezazkieket	diezazkieket	diezazkiekenat
diezaieke	diezaiekek	diezaieken
diezazkieke	diezazkiekek	diezazkieken
diezaiekegu	diezaiekeagu	diezaiekenagu
diezazkiekegu	diezazkiekeagu	diezazkiekenagu
diezaiekete	diezaieketek	diezaieketen
diezazkiekete	diezazkieketek	diezazkieketen

IRAGANALDIA [+KE]

ziezadakeen	ziezadakean	ziezadakenan
ziezazkidakeen	ziezazkidakean	ziezazkidakenan
ziezadaketen	ziezadaketean	ziezadaketenan
ziezazkidaketen	ziezazkidaketean	ziezazkidaketenan
niezaiokeen	niezaiokean	niezaiokenan
niezazkiokeen	niezazkiokean	niezazkiokenan
ziezaiokeen	ziezaiokean	ziezaiokenan
ziezazkiokeen	ziezazkiokean	ziezazkiokenan
geniezaiokeen	geniezaiokean	geniezaiokenan
geniezazkiokeen	geniezazkiokean	geniezazkiokenan
ziezaioketen	ziezaioketean	ziezaioketenan
ziezazkioketen	ziezazkioketean	ziezazkioketenan
ziezagukeen	ziezagukean	ziezagukenen
ziezazkigukeen	ziezazkigukean	ziezazkigukenen
ziezaguketen	ziezaguketean	ziezaguketenan
ziezazkiguketen	ziezazkiguketean	ziezazkiguketenan
niezaiekeen	niezaiekean	niezaiekenan
niezazkiekeen	niezazkiekean	niezazkiekenan
ziezaiekeen	ziezaiekean	ziezaiekenan
ziezazkiekeen	ziezazkiekean	ziezazkiekenan
geniezaiiekeen	geniezaiiekean	geniezaiiekenan
geniezazkiekeen	geniezazkiekean	geniezazkiekenan
ziezaieketen	ziezaieketean	ziezaieketenan
ziezazkieketen	ziezazkieketean	ziezazkieketen

³ Erro aldaketarik jasaten ez duten aditz laguntzaile ergatibodunetan, z- hobetsi da d-baino, 3. pertsonako absolutiboan duten (edo absolutiborik gabekoak diren) orainaldiko adizkeretan. Gisa horretan, ergatiboa 3. pertsonakoa dutenean forma alokutibo horiek hikako forma zuzenatarik bereziko dira: *Hik ekar diezadakek liburua*, baina *Hire emazteak ekar diezadakek liburua*; *Hik ekar diezadaken liburua*, baina *Hire senarrak ekar diezadaken liburua*.

ALEGIAZKOA [+KE]

liezadake	liezadakek	liezadaken
liezazkidake	liezazkidakek	liezazkidaken
liezadakete	liezadaketek	liezadaketen
liezazkidakete	liezazkidaketean	liezazkidaketenan
niezaioke	niezaiokek	niezaioken
niezazkioke	niezazkiokek	niezazkioken
liezaioke	liezaiokek	liezaioken
liezazkioke	liezazkiokek	liezazkioken
geniezaioke	geniezaiokek	geniezaioken
geniezazkioke	geniezazkiokek	geniezazkioken
liezaiokete	liezaioketek	liezaioketen
liezazkiokete	liezazkioketek	liezazkioketen
liezaguke	liezagukek	liezaguketen
liezazkiguke	liezazkigukek	liezazkiguketen
liezagukete	liezaguketek	liezaguketen
liezazkigukete	liezazkiguketean	liezazkiguketenan
niezaieke	niezaiekek	niezaieken
niezazkieke	niezazkiekek	niezazkieken
liezaieke	liezaiekek	liezaieken
liezazkieke	liezazkiekek	liezazkieken
geniezaiieke	geniezaiiekek	geniezaiieken
geniezazkieke	geniezazkiekek	geniezazkieken
liezaiekete	liezaieketek	liezaieketen
liezazkiekete	liezazkieketek	liezazkieketen

*iro-**NOR-NORK saila****ORAINALDIA**

dirot

diro

dirogu

dirote

ziroat

zirok

ziroagu

zirotek

zironat

ziron

zironagu

ziroten

IRAGANALDIA

niroen

ziroen

geniroen

ziroten

niroan

ziroan

geniroan

zirotean

nironan

zironan

genironan

zirotenan

ALEGIAZKOA

niro

liro

geniro

lirote

nirok

lirok

genirok

lirotek

niron

liron

geniron

liroten

Aditz trinkoak

Bost arazori buruz eman zuen Euskaltzaindiak bere iritzia, eta komeni da, hortaz, laburzki aipatzea hori hemen.

1. Adizkera batuak euskara batuko adizkeretarik abiatuz moldatzea.

Puntu hau hiru zentzutan ulertu behar da:

- Euskara batuan onartu ez ziren adizkeren forma alokutiboak ez dira sartu zerrendetan. Adibidez, *ekarri* aditzaren kasuan *-ke* morfema agertzen da maizenik Iparraldeko idazle zaharren lanetan, eta Urtek adizkera alokutiboak eskaintzen dituenean, beti araberako formak eskaintzen dizkigu: *ziakharkeat*, *ziakharzkeat*, etab... Adizkera hauek, ordea, ez ziren sartu euskara batuko paradigmatan, eta, beraz, hemen ere ez dira agertzen dagozkien molde alokutiboak. Arrazoi beragatik euskara batuan onartu ez ziren adizkera trinkoentzat ez da forma alokutiborik proposatzen. Horregatik *daraio*, *ni-gorra*, edo *zizekan* bezalako adizkeren dagokien formarik ez da kausituko ondoko paradigmatan, aditz horien paradigma trinkoak ez baitira agertzen euskara batuko zerrendetan. Esan gabe doa, norbaitek adizkera haiek erabili nahi izanez gero, beti egin ditzakeela, eta dagozkien molde alokutiboak ere, halaber, beherexeago itxuratzen den jokabide batuaren araberakoak era ditzakeela.

- Proposaturiko formak euskara batuan onetsi formetarik abiatuz eratu dira. Adibidez, *dakizki* adizkera onartua izan bazen, eta ez *dakitzat*, *dakidaz*, edo *dakit*, adizkera alokutiboa oinarri horretan eratu da, *zki* pluralgileari lehentasuna emanez.

- Euskara batuan onartuak izan diren adizkera guztientzat molde alokutiboa proposatu da. puntu hau ere eztabaidagarria gertatu da. Alabaina, adizkera trinkoen paradigma edo forma batzuk oso guti erabiliak dira, eta horrelakoetan jokabidea usarioan finkatzeko biderik ezin aurkituz geratu da batzordea behin baino gehiagotan. Kontuan izanik, halere, adizkera alokutiboak erregela morfosintaktiko batzuen bidez sortuak direla, delako erregelak aplikatu dira orduan. Funtsean, alokutiboez kontu eduki gabe ere, adizkera askoren kasuan gertatu da jadanik hori, adizkera trinkoen paradigmeci behatuz berehala ohar daitezkeen bezala. Lehenago bide horretarik ibili behar izan bazuen Euskaltzaindiak, hala-hala oraingoan ere.

- Adizkera trinkoci dagozkien homengo zerrendak Euskaltzaindiak lehenagotik onartueta finkatuak dira; bat kendu, ez gaineratu gabe. Duela hogei urte edo, euskara batuan ontzat emandako oinarritzko adizkera trinkoak, berenez, forma alokutiboa agertzen dira, beraz, zerrendetan, salbuespenik gabe, eta oinarritzko forma horiek gisa hartan erabiliak izan diren edo izan ez diren, behatu gabe jokabide alokutiboa hartzen ahal duten neurrian, noski. Haatik, gogoan har bedi adizkera horietatik batzuk, hala nola, adibidez, *eutsi* da *ekin* aditzei dagozkienak menderaigailu batekin (*-e)n* eta *-(e)la*, *bait-*, *ba-*) erabiltzen direla, eta horrelakoetan forma alokutiboek ez dutela tokirik.

2. Lehen silabaren forma.

Adizkera alokutiboetako lehen silaban ager daitezkeen aldakuntzei buruz, hiru puntu bereziki ikustekoak ziren, elkarri lotuak nolabait, baina azaltzeko berex ematen ditugunak:

- Pertsona indizearen ondoan *i*-ren sartzea edo ez sartzea: *niagok* vs *nagok* edo *negok*;

- Orainaldian *a*-ren ordez *e* onartzea edo ez: *n(i)agok* vs *negok*;

- Orainaldiko adizkeretan *d-* edo *z-* ematea, aurretik pertsona indizerik ez dagoenean: *d(i)agok* vs *zagok* edo *zegok*.

Hiru aukerak bazituzten alde onak eta txarrak.

- Lehen puntuari buruz, derragun tradizio zaharrenak eta ekialdeko euskalkienak *i*-ren onartzera bultzatzen zutela. Ordea, azken aldiko joera bestelakoa izan da, eta aire arkaikoa hartzen dute gaur egun, orainalditik kanpo, *-i*-rekilako formek (*nienthorrean*, *gieundekek*). Lapurdiko tradizioan aspaldi du jadanik, lehen pertsonekin bereziki *-i* hori ez dela agertzen (Elizanburuk: *nagok* eta *noak*), eta *ke*-dun formetan, bai eta iraganaldikoetan ere, are lehenagokoa da *i* gabeko erabilpen hori (Urtek: *niagok*, eta *niathork* baina *nengoan*, *nagokek* eta *nathorkek*). Horiek guztiak gogoan izanik, bai eta sabaikaridura horren lekukotasuna atxiki duten mendealdeko asko euskalkitan izaten duen itxura berezia ere (*natxabillek*, etab.), *i* gabeko formak simpleago, eta gaurko egoeran egokiagotzat jo ditu Euskaltzaindiak.

- *Nagok* vs *negok* kontuan, bi erabilerak bizi izanik gaur egun, lehen forma hobetsi du Euskaltzaindiak, eztabadako formari hurbilago baita bestea baino, eta tradizio zaharrenari jarrairik, bai ekialdean, eta bai mendebaldean kausitzen baita.

- Orainaldian lehen edo bigarren pertsonarik aurrizki gertatzen ez den adizkerentzat, bi parte ditu Euskaltzaindiak egiten duen proposamenak. Lehenik, *d-* baztertuz, *z-*ren aldeko hautua egiten du. Bigarrenik, *z-* hobetsirik ere, ez du aukeratzeko agertzen ziren bi moldeen artean, biak berdin ontzat ematen baititu (*zagok* edo *zegok*).

Zahartasunari begiratu gero, *dia-* moldea zen, segurenaz ere lehen tokian heldu zena. Ordea, aspaldi zabaldu zen *di → *zi aldaketa, eta gaur egun hedatuena dira *z-*reliko formak. Horregatik hobetsi ditu Euskaltzaindiak azken forma hauek, ber denboran, kasu honetan ere *i-*ren kentzea onartzen zuela.

Za- / *ze-* bikotearen aurrean, haatik, ez du hauturik egin Euskaltzaindiak, bi moldeak maila berean libro utzirik molde paradigmatico batean (esan nahi baitu, jokabide bat hautatu ondoan hari jarraiki behar zaiola). Lehenaren alde jotzen du Iparraldeko erabilerak, bai eta paradigmaren erregularitasunak ere. Ordea, bigarren moldeak indar handia hartu du euskarak indartsuenik dirauen erdialdeko euskalkietan, eta maiztasun handieneko adizkera izanik, Euskaltzaindiak ontzat eman du beste forma hau ere bestearen ondoan.

3. Alokutiboaren pertsona indizea kontsonante batekin bukatzen den aditz erro bati lotzerakoan zer egiten den.

Hemen hiru bide agertzen ziren nagusiki:

- indize alokutiboa zuzenean lotzea: *nabilk* (*nabil*), *zakark* (*dakar*), *natork* (*nator*) ...;

- *e-* bat lotura gisa sartzea: *nabilek* (*nabil*), *zakarreat* (*dakart*), *natorren*, (*nator*) ...;

- euskalki batzuetan erroari loturik agertzen den *-a-* uztea: *nabilak* (*nabil*), *natorrak* (*nator*).

Kontuan har, bestalde, buruhauste bera iraganeko adizkeretan ere agertzen zela. Zein hauta: *ze-bilnan* (erante zuzena), *zebilenan* (*-e-* loturazkoa), *zebilanan* (*-a* erroari erantsirik utziz)?

Euskaltzaindiaren hautua *-e-* loturazkoaren aldekoa izan da.

- Egia da 2. pertsonako indizea alokutiboa ez denean (komuntadura sintaktiko zuzenari dagokionean, hots), loturarik ez dela agertzen euskara batuko adizkera arruntetan (*darabilk*, *dakark*), baina kontu hauetan, hain zuzen, iduri luke indize alokutiboak jokabide berezia izan dezakeela: *niathorrek* ematen zuten bai Leizarragak, bai Ithurryk, eta halakoa da gaur egun ere euskalki askoren jokabidea.

- *-a-* loturazkoaren enplegatzea baztertua izan da, forma zuzenetan aukera hori bazterturik gelditu baitzen euskara batuan (*nabil*, *darabilk* eta ez *nabila*, *darabilat*).

4. Alokutiboaren pertsona indizea, *-z* pluralgileari lotzerakoan, ea *-z* soilik kontuan hartuko den (eztabadakako formatan bezala) ala *-za* forma.

Azken arazo hau aski mugatua da, zortzi formatan baizik ez baita agertzen (beti ere euskara batuko adizkeretarik abiatuz gero, noski): *goaz*, *doaz*, *gatoz*, *datoz* eta hauei dagozkien iraganaldiko formak.

- Euskaltzaindiak horrelako kasuetan, bai orainaldian, bai iraganaldian, *-za* forma hobestea erabaki du, alde batetik, hedadura zabalena zuelakoan, eta, beste aldetik, eztabadakako adizkeren oinarria atxikiz ere horrela egin zitekeela uste izan duelako (pluralgilea *-z(a)* izanik).

5. Indize alokutiboaren tokia indize ergatiboaren eratzean.

Aditz laguntzaileen kasuan bezala, ergatibodun formatan indize alokutiboa beti indize ergatiboaren ezkerrean ematea hobetsi du Euskaltzaindiak adizkera trinkoentzat ere (*zakiagu*, beraz, eta ez *zakiyuk*). Jokabide hau, alokutiboa kasu guztietan ontzat eman du, indize alokutiboa aditz erro kontsonantikoei lotzen ere: *zakarreagu* eta ez *zakaryuk*.

Salbuespen bakarra, aditz laguntzaileekin bezala, *-te* 3. pertsonako ergatibo pluralgilea da, haren kasuan indize alokutiboan eskuin aldean emateko erabaki baitu Euskaltzaindiak: *zakitek* (eta ez *zakiate* edo *zakie*).

Egon

NOR bakarreko saila

ORAINALDIA

nago
dago
gaude
daude

nagok
zagok, zegok
gaudek
zaudek, zeudek

nagon
zagon, zegon
gauden
zauden, zeuden

ORAINALDIA [+KE]

nagoke
dagoke
gaudeke
daudeke

nagokek
zagokek, zegokek
gaudekek
zaudekek, zeudekek

nagoken
zagoken, zegoken
gaudeken
zaudeken, zeudeken

IRAGANALDIA

nengoen
zegoen
geunden
zeuden

nengoan
zegoan
geundcan
zeudean

nengonan
zegonan
geundenan
zeudenan

IRAGANALDIA [+KE]

nengokeen
zegokeen
geundekeen
zeudekeen

nengokean
zegokean
geundekean
zeudekcan

nengokenan
zegokenan
geundekenan
zeudekenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nengoke
legoke
geundeke
leudeke

nengokek
legokek
geundekek
leudekek

nengoken
legoken
geundeken
leudeken

Egon

NOR-NORI saila

ORAINALDIA

nagokio
nagokie
dagokit
dagokio
dagokigu
dagokie
gagozkio
gagozkie
dagozkit
dagozkio
dagozkigu
dagozkie

nagokiok
nagokiek
zagokidak, zegokidak
zagokiok, zegokiok
zagokiguk, zegokiguk
zagokiek, zegokiek
gagozkiok
gagozkiek
zagozkidak, zegozkidak
zagozkiok, zegozkiok
zagozkiguk, zegozkiguk
zagozkiek, zegozkiek

nagokion
nagokien
zagokidan, zegokidan
zagokion, zegokion
zagokigun, zegokigun
zagokien, zegokien
gagozkion
gagozkien
zagozkidan, zegozkidan
zagozkion, zegozkion
zagozkigun, zegozkigun
zagozkien, zegozkien

ORAINALDIA [+KE]

nagokioke
nagokieke
dagokidake
dagokioke
dagokiguke
dagokieke
gagozkioke
gagozkieke
dagozkidake
dagozkioke
dagozkiguke
dagozkieke

nagokiokek
nagokiekek
zagokidakek, zegokidakek
zagokiokek, zegokiokek
zagokigukek, zegokigukek
zagokiekek, zegokiekek
gagozkiok
gagozkiekek
zagozkidakek, zegozkidakek
zagozkiok, zegozkiok
zagozkigukek, zegozkigukek
zagozkiekek, zegozkiekek

nagokioken
nagokieken
zagokidaken, zegokidaken
zagokioken, zegokioken
zagokiguken, zegokiguken
zagokieken, zegokieken
gagozkioken
gagozkieken
zagozkidaken, zegozkidaken
zagozkioken, zegozkioken
zagozkiguken, zegozkiguken
zagozkieken, zegozkieken

IRAGANALDIA

nengokion
nengokien
zegokidan
zegokion
zegokigun
zegokien
gengozkion
gengozkien
zegozkidan
zegozkion
zegozkigun
zegozkien

nengokioan
nengokian
zegokidaan
zegokioan
zegokiguan
zegokiean
gengozkioan
gengozkiean
zegozkidaan
zegozkioan
zegozkiguan
zegozkian

nengokionan
nengokienan
zegokidanan
zegokionan
zegokigunan
zegokienan
gengozkionan
gengozkiean
zegozkidanan
zegozkionan
zegozkigunan
zegozkianan

IRAGANALDIA [+KE]

nengokiokean
nengokiekean
zegokidakean
zegokiokean
zegokigukean
zegokiekean
gengozkiokean
gengozkiekean

nengokiokean
nengokiekean
zegokidakean
zegokiokean
zegokigukean
zegokiekean
gengozkiokean
gengozkiekean

nengokiokenan
nengokiekenan
zegokidakean
zegokiokenan
zegokigukean
zegokiekenan
gengozkiokenan
gengozkiekenan

zegozkidakeen
zegozkiokeen
zegozkigukeen
zegozkiekeen

zegozkidakean
zegozkiokean
zegozkigukean
zegozkiekean

zegozkidakenan
zegozkiokenan
zegozkigukenan
zegozkiekenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nengokioke
nengokieke
legokidake
legokioke
legokiguke
legokieke
gengozkioke
gengozkieke
legozkidake
legozkioke
legozkiguke
legozkieke

nengokiokek
nengokiekek
legokidakek
legokiokek
legokigukek
legokiekek
gengozkiokek
gengozkiekek
legozkidakek
legozkiokkek
legozkigukek
legozkiekek

nengokioken
nengokieken
legokidaken
legokioken
legokiguken
legokieken
gengozkioken
gengozkieken
legozkidaken
legozkioken
legozkiguken
legozkieken

Etorri**NOR bakarreko saila****ORAINALDIA**

nator
dator
gatoz
datoz

natorrek
zatorrek, zetorrek
gatozak
zatozak, zetozak

natorren
zatorren, zetorren
gatozan
zatozan, zetozan

ORAINALDIA [+KE]

natorke
datorke
gatozke
datozke

natorkek
zatorkek, zetorkek
gatozkek
zatozkek, zetozkek

natorken
zatorken, zetorken
gatozken
zatozken, zetozken

IRAGANALDIA

nentorren
zetorren
gentozen
zetozen

nentorrean
zetorrean
gentozaan
zetozaan

nentorrenan
zetorrenan
gentozanan
zetozanan

IRAGANALDIA [+KE]

nentorkeen
zetorkeen
gentozkeen
zetozkeen

nentorkean
zetorkean
gentozkean
zetozkean

nentorkenan
zetorkenan
gentozkenan
zetozkenan

ALEGLIAZKOA [+KE]

nentorke
letorke
gentozke
letozke

nentorkek
letorkek
gentozkek
letozkek

nentorken
letorken
gentozken
letozken

Etorri

NOR-NORI saila

ORAINALDIA

natorkio	natorkiok	natorkion
natorkie	natorkiek	natorkien
datorkit	zatorkidak, zetorkidak	zatorkidan, zetorkidan
datorkio	zatorkiok, zetorkiok	zatorkion, zetorkion
datorkigu	zatorkiguk, zetorkiguk	zatorkigun, zetorkigun
datorkie	zatorkiek, zetorkiek	zatorkien, zetorkien
gatozkio	gatozkiok	gatozkion
gatozkie	gatozkiek	gatozkien
datozkit	zatozkidak, zetozkidak	zatozkidan, zetozkidan
datozki	zatozkiok, zetozkiok	zatozkion, zetozkion
datozki		
datozkigu	zatozkiguk, zetozkiguk	zatozkigun, zetozkigun
datozkie	zatozkiek, zetozkiek	zatozkien, zetozkien

ORAINALDIA [+KE]

natorkioke	natorkiokek	natorkioken
natorkieke	natorkiekek	natorkieken
datorkidake	zatorkidakkek, zetorkidakkek	zatorkidaken, zetorkidaken
datorkioke	zatorkiokek, zetorkiokek	zatorkioken, zetorkioken
datorkiguke	zatorkigukek, zetorkigukek	zatorkiguken, zetorkiguken
datorkieke	zatorkiekek, zetorkiekek	zatorkieken, zetorkieken
gatozkioke	gatozkiokkek	gatozkioken
gatozkieke	gatozkiekek	gatozkieken
datozkidake	zatozkidakkek, zetozkidakkek	zatozkidaken, zetozkidaken
datozkiokke	zatozkiokkek, zetozkiokkek	zatozkioken, zetozkioken
datozkiguke	zatozkigukek, zetozkigukek	zatozkiguken, zetozkiguken
datozkieke	zatozkiekek, zetozkiekek	zatozkieken, zetozkieken

IRAGANALDIA

nentorkion	nentorkioan	nentorkionan
nentorkien	nentorkiean	nentorkienan
zetorkidan	zetorkidaan	zetorkidanan
zetorkion	zetorkioan	zetorkionan
zetorkigun	zetorkiguan	zetorkigunan
zetorkien	zetorkiean	zetorkienan
gentozkion	gentozkioan	gentozkionan
gentozkien	gentozkiean	gentozkienan
zetozkidan	zetozkidaan	zetozkidanan
zetozkion	zetozkioan	zetozkionan
zetozkigun	zetozkiguan	zetozkigunan
zetozkien	zetozkiean	zetozkienan

IRAGANALDIA [+KE]

nentorkiokeen	nentorkiokean	nentorkiokean
nentorkiekeen	nentorkiekean	nentorkiekean
zetorkidakeen	zetorkidakean	zetorkidakean
zetorkiokean	zetorkiokean	zetorkiokean
zetorkigukean	zetorkigukean	zetorkigukean
zetorkiekean	zetorkiekean	zetorkiekean
gentozkioken	gentozkioken	gentozkioken
gentozkiekean	gentozkiekean	gentozkiekean
zetozkidakean	zetozkidakean	zetozkidakean

zetoziokkeen
zetozkigukeen
zetozkiekeen

zetoziokkean
zetozkigukean
zetozkiekean

zetoziokiengan
zetozkigukengan
zetozkiekengan

ALEGLIAZKOA [+KE]

nentorkioke
nentorkieke
letorkidake
letorkioke
letorkiguke
letorkieke
gentozkiokke
gentozkieke
letozkidake
letozkiokke
letozkiguke
letozkieke

nentorkiokek
nentorkiekek
letorkidakek
letorkiokek
letorkigukek
letorkiekek
gentozkiokek
gentozkiekek
letozkidakek
letozkiokek
letozkigukek
letozkiekek

nentorkioken
nentorkieken
letorkidaken
letorkioken
letorkiguken
letorkieken
gentozkioken
gentozkieken
letozkidaken
letozkioken
letozkiguken
letozkieken

Ibili**NOR bakarreko saila****ORAINALDIA**

nabil	nabilek	nabilen
dabil	zabilek, zebilek	zabilen, zebilen
gabiltza	gabiltzak	gabiltzan
dabiltza	zabiltzak, zebiltzak	zabiltzan, zebiltzan

ORAINALDIA [+KE]

nabilke	nabilkek	nabilken
dabilke	zabilkek, zebilekek	zabilken, zebilken
gabiltzke	gabiltzek	gabiltzen
dabiltzke	zabiltzek, zebiltzek	zabiltzen, zebiltzen

IRAGANALDIA

nenbilen	nenbilean	nenbilenan
zebilen	zebilean	zebilenan
genbiltzan	genbiltzaan	genbiltzanan
zebiltzan	zebiltzaan	zebiltzanan

IRAGANALDIA [+KE]

nenbilkeen	nenbilkean	nenbilkenan
zebilkeen	zebilkean	zebilkenan
genbiltzkeen	genbiltzkean	genbiltzkenan
zebiltzkeen	zebiltzkean	zebiltzkenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nenbilke	nenbilkek	nenbilken
lebilke	lebilkek	lebilken
genbiltzke	genbiltzkek	genbiltzken
lebiltzke	lebiltzkek	lebiltzken

Ibili

NOR-NORI saila

ORAINALDIA

nabilkio
nabilkie
dabilkit
dabilkio
dabilkigu
dabilkie
gabilzkio
gabilzkie
dabilzkit
dabilzkio
dabilzkigu
dabilzkie

nabilkiok
nabilkiek
zabilkidak, zebilkidak
zabilkiok, zebilkiok
zabilkiguk, zebilkiguk
zabilkiek, zebilkiek
gabilzkiok
gabilzkiek
zabilzkidak, zebilzkidak
zabilzkiok, zebilzkiok
zabilzkiguk, zebilzkiguk
zabilzkiek, zebilzkiek

nabilkion
nabilkien
zabilkidan, zebilkidan
zabilkion, zebilkion
zabilkigun, zebilkigun
zabilkien, zebilkien
gabilzkion
gabilzkien
zabilzkidan, zebilzkidan
zabilzkion, zebilzkion
zabilzkigun, zebilzkigun
zabilzkien, zebilzkien

ORAINALDIA [+ KE]

nabilkioke
nabilkieke
dabilkidake
dabilkioke
dabilkiguke
dabilkieke
gabilzkioke
gabilzkieke
dabilzkidake
dabilzkioke
dabilzkiguke
dabilzkieke

nabilkioket
nabilkieket
zabilkidaket, zebilkidaket
zabilkioket, zebilkioket
zabilkiguket, zebilkiguket
zabilkieket, zebilkieket
gabilzkioket
gabilzkieket
zabilzkidaket, zebilzkidaket
zabilzkioket, zebilzkioket
zabilzkiguket, zebilzkiguket
zabilzkieket, zebilzkieket

nabilkioken
nabilkieken
zabilkidaken, zebilkidaken
zabilkioken, zebilkioken
zabilkiguken, zebilkiguken
zabilkieken, zebilkieken
gabilzkioken
gabilzkieken
zabilzkidaken, zebilzkidaken
zabilzkioken, zebilzkioken
zabilzkiguken, zebilzkiguken
zabilzkieken, zebilzkieken

IRAGANALDIA

nenbilkion
nenbilkien
zebilkidan
zebilkion
zebilkigun
zebilkien
genbilzkion
genbilzkien
zebilzkidan
zebilzkion
zebilzkigun
zebilzkien

nenbilkioan
nenbilkiean
zebilkidaan
zebilkioan
zebilkiguan
zebilkiean
genbilzkioan
genbilzkiean
zebilzkidaan
zebilzkioan
zebilzkiguan
zebilzkiean

nenbilkionan
nenbilkiean
zebilkidanan
zebilkioan
zebilkiguan
zebilkiean
genbilzkioan
genbilzkiean
zebilzkidan
zebilzkioan
zebilzkiguan
zebilzkiean

IRAGANALDIA [+ KE]

nenbilkioken
nenbilkieken
zebilkidakeen
zebilkioken
zebilkigukeen
zebilkieken
genbilzkioken
genbilzkieken

nenbilkioketan
nenbilkieketan
zebilkidaketan
zebilkioketan
zebilkiguketan
zebilkieketan
genbilzkioketan
genbilzkieketan

nenbilkiokenan
nenbilkiekenan
zebilkidaketan
zebilkioketan
zebilkiguketan
zebilkieketan
genbilzkioketan
genbilzkieketan

zebilzkidakeen
zebilzkiokeen
zebilzkiukeen
zebilzkiekeen

zebilzkidakean
zebilzkiokean
zebilzkiukean
zebilzkiekean

zebilzkidakenan
zebilzkiokenan
zebilzkiukenan
zebilzkiekenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nenbilkiok
nenbilkieke
lebilkidake
lebilkiok
lebilkiuke
lebilkieke
genbilzkiok
genbilzkieke
lebilzkidake
lebilzkiok
lebilzkiuke
lebilzkieke

nenbilkiok
nenbilkiekek
lebilkidakek
lebilkiok
lebilkiukek
lebilkiekek
genbilzkiok
genbilzkiekek
lebilzkidakek
lebilzkiok
lebilzkiukek
lebilzkiekek

nenbilkiok
nenbilkieken
lebilkidaken
lebilkiok
lebilkiuken
lebilkieken
genbilzkiok
genbilzkieken
lebilzkidaken
lebilzkiok
lebilzkiuken
lebilzkieken

Joan

NOR bakarreko saila

ORAINALDIA

noa	noak	noan
doa	zoak	zoan
goaz	goazak	goazan
doaz	zoazak	zoazan

ORAINALDIA [+KE]

noake	noakek	noaken
doake	zoakek	zoaken
goazke	goazkek	goazken
doazke	zoazkek	zoazken

IRAGANALDIA

nindoan	nindoaan	nindoanan
zihoan	zihoaan	zihoanan
gindoazen	gindoazaan	gindoazanan
zihoazen	zihoazaan	zihoazanan

IRAGANALDIA [+KE]

nindoakeen	nindoakean	nindoakenan
zihoakeen	zihoakean	zihoakenan
gindoazkeen	gindoazkean	gindoazkenan
zihoazkeen	zihoazkean	zihoazkenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nindoake	nindoakek	nindoaken
lihoake	lihoakek	lihoaken
gindoazke	gindoazkek	gindoazken
lihoazke	lihoazkek	lihoazken

Joan

NOR-NORI saila

ORAINALDIA

noakio
noakie
d(ih)oaakit
d(ih)oaakio
d(ih)oaakigu
d(ih)oaakie
goazkio
goazkie
d(ih)oaazkit
d(ih)oaazkio
d(ih)oaazkigu
d(ih)oaazkie

noakiok
noakiek
z(ih)oaakidak
z(ih)oaakiok
z(ih)oaakiguk
z(ih)oaakiek
goazkiok
goazkiek
z(ih)oaazkidak
z(ih)oaazkiok
z(ih)oaazkiguk
z(ih)oaazkick

noakion
noakien
z(ih)oaakidan
z(ih)oaakion
z(ih)oaakigun
z(ih)oaakien
goazkion
goazkien
z(ih)oaazkidan
z(ih)oaazkion
z(ih)oaazkigun
z(ih)oaazkien

ORAINALDIA [+KE]

noakioke
noakieke
d(ih)oaakidake
d(ih)oaakioke
d(ih)oaakiguke
d(ih)oaakieke
goazkioke
goazkieke
d(ih)oaazkidake
d(ih)oaazkioke
d(ih)oaazkiguke
d(ih)oaazkieke

noakiokeak
noakiekeak
z(ih)oaakidakek
z(ih)oaakiokeak
z(ih)oaakigukeak
z(ih)oaakiekek
goazkiokeak
goazkiekeak
z(ih)oaazkidakek
z(ih)oaazkiokeak
z(ih)oaazkigukeak
z(ih)oaazkiekek

noakioken
noakiekien
z(ih)oaakidaken
z(ih)oaakioken
z(ih)oaakigukien
z(ih)oaakiekien
goazkioken
goazkieken
z(ih)oaazkidaken
z(ih)oaazkioken
z(ih)oaazkigukien
z(ih)oaazkieken

IRAGANALDIA

nindoakion
nindoakien
zihoakidan
zihoakion
zihoakigun
zihoakien
gindoazkion
gindoazkien
zihoazkidan
zihoazkion
zihoazkigun
zihoazkien

nindoakioan
nindoakiean
zihoakidaan
zihoakioan
zihoakiguan
zihoakiean
gindoazkioan
gindoazkiean
zihoazkidaan
zihoazkioan
zihoazkiguan
zihoazkiean

nindoakionan
nindoakienan
zihoakidanan
zihoakioan
zihoakiguan
zihoakienan
gindoazkionan
gindoazkienan
zihoazkidan
zihoazkioan
zihoazkiguan
zihoazkienan

IRAGANALDIA [+KE]

nindoakiokeen
nindoakiekien
zihoakidakeen
zihoakiokean
zihoakigukeen
zihoakiekien
gindoazkiokean
gindoazkiekean

nindoakiokean
nindoakiekian
zihoakidakean
zihoakiokean
zihoakigukean
zihoakiekian
gindoazkiokean
gindoazkiekean

nindoakiokean
nindoakiekian
zihoakidakean
zihoakiokean
zihoakigukean
zihoakiekian
gindoazkiokean
gindoazkiekean

zihoazkidakeen
 zihoazkiokeen
 zihoazkigukeen
 zihoazkiekeen

zihoazkidakean
 zihoazkiokean
 zihoazkigukean
 zihoazkiekean

zihoazkidakenan
 zihoazkiokenan
 zihoazkigukenan
 zihoazkiekenan

ALEGLIAZKOA [+KE]

nindoakioke
 nindoakieke
 lihoakidake
 lihoakioke
 lihoakiguke
 lihoakieke
 gindoazkioke
 gindoazkieke
 lihoazkidake
 lihoazkioke
 lihoazkiguke
 lihoazkieke

nindoakiokek
 nindoakiekek
 lihoakidakek
 lihoakiokek
 lihoakigukek
 lihoakiekek
 gindoazkiokek
 gindoazkiekek
 lihoazkidakek
 lihoazkiokek
 lihoazkigukek
 lihoazkiekek

nindoakioken
 nindoakieken
 lihoakidaken
 lihoakioken
 lihoakiguken
 lihoakieken
 gindoazkioken
 gindoazkieken
 lihoazkidaken
 lihoazkioken
 lihoazkiguken
 lihoazkieken

Atxeki

NOR-NORI saila

ORAINALDIA

natxekio	natxekiok	natxekion
natxekie	natxekiek	natxekien
datxekit	zatxekidak, zetxekidak	zatxekidan, zetxekidan
datxekio	zatxekiok, zetxekiok	zatxekion, zetxekion
datxekigu	zatxekiguk, zetxekiguk	zatxekigun, zetxekigun
datxekie	zatxekiek, zetxekiek	zatxekien, zetxekien
gatxezkio	gatxeczkiok	gatxezkion
gatxezkie	gatxezkiek	gatxezkien
datxzekit	zatxzekidak, zetxzekidak	zatxzekidan, zetxzekidan
datxzekio	zatxzekiok, zetxzekiok	zatxzekion, zetxzekion
datxzekigu	zatxzekiguk, zetxzekiguk	zatxzekigun, zetxzekigun
datxzekie	zatxzekiek, zetxzekiek	zatxzekien, zetxzekien

IRAGANALDIA

nentxekion	nentxekioan	nentxekionan
nentxekien	nentxekiean	nentxekienan
zetxekidan	zetxekidaan	zetxekidanan
zetxekion	zetxekioan	zetxekionan
zetxekigun	zetxekiguan	zetxekigunan
zetxekien	zetxekiean	zetxekienan
gentxezkion	gentxezkioan	gentxezkionan
gentxezkien	gentxezkiean	gentxezkienan
zetxzekidan	zetxzekidaan	zetxzekidanan
zetxzekion	zetxzekioan	zetxzekionan
zetxzekigun	zetxzekiguan	zetxzekigunan
zetxzekien	zetxzekiean	zetxzekienan

ALEGIAZKOA [+KE]

nentxekiok	nentxekiok	nentxekiok
nentxekiek	nentxekiek	nentxekiek
letxekidake	letxekidakek	letxekidakek
letxekiok	letxekiok	letxekiok
letxekiguke	letxekigukek	letxekigukek
letxekieke	letxekiek	letxekiek
gentxezkiok	gentxezkiok	gentxezkiok
gentxezkiek	gentxezkiek	gentxezkiek
letxzekidake	letxzekidakek	letxzekidakek
letxzekiok	letxzekiok	letxzekiok
letxzekiguke	letxzekigukek	letxzekigukek
letxzekieke	letxzekiek	letxzekiek

Jarraiki (Jarraitu)**NOR-NORI saila****ORAINALDIA**

narraio
 narraie
 darrait
 darraio
 darraigu
 darraie
 garraizki
 garraizkie
 darraizkit
 darraizki
 darraizkigu
 darraizkie

narraio
 narraiek
 zarraidak, zerraidak
 zarraio, zerraiok
 zarraiguk, zerraiguk
 zarraiek, zerraiek
 garraizkiok
 garraizkiek
 zarraizkidak, zerraizkidak
 zarraizkiok, zerraizkiok
 zarraizkiguk, zerraizkiguk
 zarraizkiek, zerraizkiek

narraion
 narraien
 zarraidan, zerraidan
 zarraion, zerraion
 zarraigun, zerraigun
 zerraieren, zerraieren
 garraizkion
 garraizkien
 zarraizkidan, zerraizkidan
 zarraizkion, zerraizkion
 zarraizkigun, zerraizkigun
 zarraizkien, zerraizkien

IRAGANALDIA

ninderraion
 ninderraian
 zerraidan
 zerraion
 zerraigun
 zerraian
 ginderrazkion
 ginderrazkien
 zerraizkidan
 zerraizkion
 zerraizkigun
 zerraizkien

ninderraioan
 ninderraiean
 zerraidaan
 zerraioan
 zerraiguan
 zerraiean
 ginderrazkioan
 ginderrazkiean
 zerraizkidaan
 zerraizkioan
 zerraizkiguan
 zerraizkiean

ninderraioan
 ninderraiean
 zerraidanan
 zerraionan
 zerraiguan
 zerraiean
 ginderrazkionan
 ginderrazkiean
 zerraizkidanan
 zerraizkionan
 zerraizkiguan
 zerraizkiean

ALEGLAZKOA [+KE]

ninderraioke
 ninderraike
 lerraidake
 lerraioke
 lerraiguke
 lerraieke
 ginderrazkioke
 ginderrazkieke
 lerraizkidake
 lerraizkioke
 lerraizkiguke
 lerraizkieke

ninderraiokek
 ninderraikek
 lerraidakek
 lerraiokek
 lerraigukek
 lerraiekek
 ginderrazkiokek
 ginderrazkiekek
 lerraizkidakek
 lerraizkiokek
 lerraizkigukek
 lerraizkiekek

ninderraioken
 ninderraieken
 lerraidaken
 lerraioken
 lerraiguken
 lerraieken
 ginderrazkioken
 ginderrazkieken
 lerraizkidaken
 lerraizkioken
 lerraizkiguken
 lerraizkieken

Ekin

NOR-NORI saila

ORAINALDIA

nakio	nakiok	nakion
nakie	nakiek	nakien
dakio	zakiok, zekiok	zakion, zekion
dakie	zakiok, zekiok	zakien, zekien
gakizkio	gakizkiok	gakizkion
gakizkie	gakizkiek	gakizkien
dakizkio	zakizkiok, zekizkiok	zakizkion, zekizkion
dakizkie	zakizkiek, zekizkiek	zakizkien, zekizkien

IRAGANALDIA

nenkion	nenkioan	nenkionan
nenkien	nenkiean	nenkienan
zekion	zekioan	zekionan
zekien	zekiean	zekienan
genkizkion	genkizkioan	genkizkionan
genkizkien	genkizkiean	genkizkienan
zekizkion	zekizkioan	zekizkionan
zekizkien	zekizkiean	zekizkienan

ALEGIAZKOA [+KE]

nenkioke	nenkiokek	nenkioken
nenkieke	nenkiekek	nenkieken
lekiok	lekiok	lekioken
lekieke	lekiekek	lekieken
genkizkioke	genkizkiokek	genkizkioken
genkizkieke	genkizkiekek	genkizkieken
lekizkioke	lekizkiokek	lekizkioken
lekizkieke	lekizkiekek	lekizkieken

Jari(n), Jario, Jariatu**NOR-NORI saila****ORAINALDIA**

darit	zaridak, zeridak	zaridan, zeridan
dario	zariok, zeriok	zarion, zerion
darigu	zariguk, zeriguk	zarigun, zerigun
darie	zariiek, zeriiek	zarien, zerien
darizkit	zarizkidak, zerizkidak	zarizkidan, zerizkidan
darizkio	zarizkiok, zerizkiok	zarizkion, zerizkion
darizkigu	zarizkiguk, zerizkiguk	zarizkigun, zerizkigun
darizkie	zarizkiek, zerizkiek	zarizkien, zerizkien

IRAGANALDIA

zeridan	zeridan	zeridanan
zerion	zerioan	zerionan
zerigun	zeriguan	zerigunan
zerien	zeriean	zerienan
zerizkidan	zerizkidaan	zerizkidanan
zerizkion	zerizkioan	zerizkionan
zerizkigun	zerizkiguan	zerizkigunan
zerizkien	zerizkiean	zerizkienan

ALEGLIAZKOA [+KE]

leridake	leridakek	leridaken
lerioke	leriokek	lerioken
leriguke	lerigukek	leriguken
lerieke	leriekek	lerieken
lerizkidake	lerizkidakek	lerizkidaken
lerizkioke	lerizkiokek	lerizkioken
lerizkiguke	lerizkigukek	lerizkiguken
lerizkieke	lerizkiekek	lerizkieken

Etzan

NOR bakarreko saila

ORAINALDIA

natza	natzak	natzan
datza	zatzak, zetzak	zatzan, zetzan
gautza	gautzak	gautzan
dautza	zautzak, zeutzak	zautzan, zeutzan

IRAGANALDIA

nentzan	nentzaan	nentzanan
zetzan	zetzaan	zetzanan
geuntzan	geuntzaan	geuntzanan
zeutzan	zeutzaan	zeutzanan

ALEGIAZKOA [+KE]

nentzake	nentzakek	nentzaken
letzake	letzakek	letzaken
geuntzake	geuntzakek	geuntzaken
leutzake	leutzakek	leutzaken

*Adizkera trinko alokutiboak: hikako forma ergatibodunak***Eduki**

NOR-NORK saila

ORAINALDIA

nauka
naukate
daukat
dauka
daukagu
daukate
gauzka
gauzkate
dauzkat
dauzka
dauzkaugu
dauzkate

naukak
naukatek
zaukaat, zeukaat
zaukak, zeukak
zaukaagu, zeukaagu
zaukatek, zeukatek
gauzkak
gauzkatek
zauzkaat, zeuzkaat
zauzkak, zeuzkak
zauzkaagu, zeuzkaagu
zauzkatek, zeuzkatek

naukan
naukaten
zaukanat, zeukanat
zaukan, zeukan
zaukanagu, zeukanagu
zaukaten, zeukaten
gauzkan
gauzkaten
zauzkanat, zeuzkanat
zauzkan, zeuzkan
zauzkanagu, zeuzkanagu
zauzkaten, zeuzkaten

IRAGANALDIA

nindukan
nindukaten
neukan
zeukan
geneukan
zeukaten
ginduzkan
ginduzkaten
neuzkan
zeuzkan
geneuzkan
zeuzkaten

nindukaan
nindukatean
neukaan
zeukaan
geneukaan
zeukatean
ginduzkaan
ginduzkatcan
neuzkaan
zeuzkaan
geneuzkaan
zeuzkatean

nindukanan
nindukatenan
neukanan
zeukanan
geneukanan
zeukatenan
ginduzkanan
ginduzkatenan
neuzkanan
zeuzkanan
geneuzkanan
zeuzkatenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nindukake
nindukakete
neukake
leukake
geneukake
leukakete
ginduzkake
ginduzkakete
neuzkake
leuzkake
geneuzkake
leuzkakete

nindukakek
nindukaketek
neukakek
leukakek
geneukakek
leukaketek
ginduzkakek
ginduzkaketek
neuzkakek
leuzkakek
geneuzkakek
leuzkaketek

nindukaken
nindukaketen
neukaken
leukaken
geneukaken
leukaketen
ginduzkaken
ginduzkaketen
neuzkaken
leuzkaken
geneuzkaken
leuzkaketen

Ekarri

NOR-NORK saila

ORAINALDIA

nakar
nakarte
dakart
dakargu
dakarte
gakartza
gakartzate
dakartzat
dakartza
dakartzagu
dakartzate

nakarrek
nakartek
zakarreat, zekarreat
zakarrek, zekarrek
zakarreagu, zekarreagu
zakartek, zekartek
gakartzak
gakartzatek
zakartzaat, zekartzaat
zakartzak, zekartzak
zakartzaagu, zekartzaagu
zakartzatek, zekartzatek

nakarren
nakarten
zakarrenat, zekarrenat
zakarren, zekarren
zakarrenagu, zekarrenagu
zakarten, zekarten
gakartzan
gakartzaten
zakartzanat, zekartzanat
zakartzan, zekartzan
zakartzanagu, zekartzanagu
zakartzaten, zekartzaten

IRAGANALDIA

nindekarren
nindekartean
nekarren
zekarren
genekarren
zekarten
gindekartzan
gindekartzatean
nekartzan
zekartzan
genekartzan
zekartzaten

nindekarrean
nindekartean
nekarrean
zekarrean
genekarrean
zekartean
gindekartzaan
gindekartzatean
nekartzaan
zekartzaan
genekartzaan
zekartzatean

nindekarrenan
nindekarteanan
nekarrenan
zekarrenan
genekarrenan
zekartenan
gindekartzanan
gindekartzatean
nekartzanan
zekartzanan
genekartzanan
zekartzatenan

Ekarri

NOR-NORI-NORK saila

ORAINALDIA

dakarrit
dakarzit
dakarkidate
dakarkidate
dakarkiot
dakarkiot
dakarkio
dakarkio
dakarkioagu
dakarkioagu
dakarkiotek
dakarkiotek
dakarkiotek
dakarkiguk
dakarkiguk
dakarkigute
dakarkigute
dakarkiet
dakarkiet
dakarkie
dakarkie
dakarkieagu
dakarkieagu
dakarkietek
dakarkietek
dakarkietek

zakarkidak, zekarkidak
zakarkidak, zekarkidak
zakarkidatek, zekarkidatek
zakarkidatek, zekarkidatek
zakarkioat, zekarkioat
zakarkioat, zekarkioat
zakarkioak, zekarkioak
zakarkioak, zekarkioak
zakarkioagu, zekarkioagu
zakarkioagu, zekarkioagu
zakarkiotek, zekarkiotek
zakarkiotek, zekarkiotek
zakarkiguk, zekarkiguk
zakarkiguk, zekarkiguk
zakarkigutek, zekarkigutek
zakarkigutek, zekarkigutek
zakarkieat, zekarkieat
zakarkieat, zekarkieat
zakarkiek, zekarkiek
zakarkiek, zekarkiek
zakarkieagu, zekarkieagu
zakarkieagu, zekarkieagu
zakarkietek, zekarkietek
zakarkietek, zekarkietek

zakarkidan, zekarkidan
zakarkidan, zekarkidan
zakarkidaten, zekarkidaten
zakarkidaten, zekarkidaten
zakarkionat, zekarkionat
zakarkionat, zekarkionat
zakarkion, zekarkion
zakarkion, zekarkion
zakarkionagu, zekarkionagu
zakarkionagu, zekarkionagu
zakarkioten, zekarkioten
zakarkioten, zekarkioten
zakarkigun, zekarkigun
zakarkigun, zekarkigun
zakarkiguten, zekarkiguten
zakarkiguten, zekarkiguten
zakarkienat, zekarkienat
zakarkienat, zekarkienat
zakarkien, zekarkien
zakarkien, zekarkien
zakarkienagu, zekarkienagu
zakarkienagu, zekarkienagu
zakarkieten, zekarkieten
zakarkieten, zekarkieten

IRAGANALDIA

zekarkidan
zekarkidan
zekarkidaten
zekarkidaten
nekarkion
nekarkion
zekarkion
zekarkion
genekarkion
genekarkion
zekarkioten
zekarkioten
zekarkigun
zekarkigun
zekarkiguten
zekarkiguten
nekarkien
nekarkien
zekarkien
zekarkien
genekarkien
genekarkien
zekarkieten
zekarkieten

zekarkidaan
zekarkidaan
zekarkidatean
zekarkidatean
nekarkioan
nekarkioan
zekarkioan
zekarkioan
genekarkioan
genekarkioan
zekarkiotean
zekarkiotean
zekarkiguan
zekarkiguan
zekarkigutean
zekarkigutean
nekarkiean
nekarkiean
zekarkiean
zekarkiean
genekarkiean
genekarkiean
zekarkietean
zekarkietean

zekarkidanan
zekarkidanan
zekarkidatenan
zekarkidatenan
nekarkionan
nekarkionan
zekarkionan
zekarkionan
genekarkionan
genekarkionan
zekarkiotenan
zekarkiotenan
zekarkigunan
zekarkigunan
zekarkigutenan
zekarkigutenan
nekarkienan
nekarkienan
zekarkienan
zekarkienan
genekarkienan
genekarkienan
zekarkietenan
zekarkietenan

Eraman**NOR-NORK saila****ORAINALDIA**

narama
 naramate
 daramat
 darama
 daramagu
 daramate
 garamatza
 garamatzate
 daramatzat
 daramatza
 daramatzaugu
 daramatzate

naramak
 naramatek
 zaramaat, zeramaat
 zaramak, zeramak
 zaramaagu, zeramaagu
 zaramatek, zeramatek
 garamatzak
 garamatzatek
 zaramatzaat, zeramatzaat
 zaramatzak, zeramatzak
 zaramatzaugu, zeramatzaugu
 zaramatzatek, zeramatzatek

naraman
 naramaten
 zaramanat, zeramanat
 zaraman, zeraman
 zaramanagu, zeramanagu
 zaramaten, zeramaten
 garamatzen
 garamatzaten
 zaramatzenat, zeramatzenat
 zaramatzen, zeramatzen
 zaramatzenagu, zeramatzenagu
 zaramatzaten, zeramatzaten

IRAGANALDIA

ninderaman
 ninderamaten
 neraman
 zeraman
 generaman
 zeramaten
 ginderamatzen
 ginderamatzenen
 neramatzen
 zeramatzen
 generamatzen
 zeramatzenen

ninderamaan
 ninderamatean
 neramaan
 zeramaan
 generamaan
 zeramatean
 ginderamatzaan
 ginderamatzatean
 neramatzaan
 zeramatzaan
 generamatzaan
 zeramatzatean

ninderamanan
 ninderamatenan
 neramanan
 zeramanan
 generamanan
 zeramatenan
 ginderamatzenan
 ginderamatzenenen
 neramatzenan
 zeramatzenan
 generamatzenan
 zeramatzenenen

Eraman

NOR-NORI-NORK saila

ORAINALDIA

daramakit
 daramazkit
 daramakidate
 daramazkidate
 daramakiot
 daramazkiot
 daramakio
 daramazkio
 daramakioagu
 daramazkioagu
 daramakiotek
 daramazkiotek
 daramakigut
 daramazkigut
 daramakigute
 daramazkigute
 daramakiet
 daramazkiet
 daramakie
 daramazkie
 daramakieagu
 daramazkieagu
 daramakietek
 daramazkietek

zaramakiat, zaramakiat
 zaramazkiat, zaramazkiat
 zaramakidatek, zaramakidatek
 zaramazkidatek, zaramazkidatek
 zaramakioat, zaramakioat
 zaramazkioat, zaramazkioat
 zaramakioak, zaramakioak
 zaramazkiok, zaramazkiok
 zaramakioagu, zaramakioagu
 zaramazkioagu, zaramazkioagu
 zaramakiotek, zaramakiotek
 zaramazkiotek, zaramazkiotek
 zaramakigu, zaramakigu
 zaramazkiagu, zaramazkiagu
 zaramakigutek, zaramakigutek
 zaramazkigutek, zaramazkigutek
 zaramakieat, zaramakieat
 zaramazkieat, zaramazkieat
 zaramakiek, zaramakiek
 zaramazkiek, zaramazkiek
 zaramakieagu, zaramakieagu
 zaramazkieagu, zaramazkieagu
 zaramakietek, zaramakietek
 zaramazkietek, zaramazkietek

zaramakinat, zaramakinat
 zaramazkinat, zaramazkinat
 zaramakidaten, zaramakidaten
 zaramazkidaten, zaramazkidaten
 zaramakionat, zaramakionat
 zaramazkionat, zaramazkionat
 zaramakion, zaramakion
 zaramazkion, zaramazkion
 zaramakionagu, zaramakionagu
 zaramazkionagu, zaramazkionagu
 zaramakioten, zaramakioten
 zaramazkioten, zaramazkioten
 zaramakinagu, zaramakinagu
 zaramazkinagu, zaramazkinagu
 zaramakiguten, zaramakiguten
 zaramazkiguten, zaramazkiguten
 zaramakienat, zaramakienat
 zaramazkienat, zaramazkienat
 zaramakien, zaramakien
 zaramazkien, zaramazkien
 zaramakienagu, zaramakienagu
 zaramazkienagu, zaramazkienagu
 zaramakieten, zaramakieten
 zaramazkieten, zaramazkieten

IRAGANALDIA

zaramakidan
 zaramazkidan
 zaramakidatan
 zaramazkidatan
 neramakion
 neramazkion
 zaramakion
 zaramazkion
 generamakion
 generamazkion
 zaramakioten
 zaramazkioten
 zaramakiguan
 zaramazkiguan
 zaramakigutean
 zaramazkigutean
 neramakiean
 neramazkiean
 zaramakiean
 zaramazkiean
 generamakiean
 generamazkiean
 zaramakietean
 zaramazkietean

zaramakidan
 zaramazkidan
 zaramakidatan
 zaramazkidatan
 neramakionan
 neramazkionan
 zaramakionan
 zaramazkionan
 generamakionan
 generamazkionan
 zaramakiotenan
 zaramazkiotenan
 zaramakiguan
 zaramazkiguan
 zaramakigutenan
 zaramazkigutenan
 neramakienan
 neramazkienan
 zaramakienan
 zaramazkienan
 generamakienan
 generamazkienan
 zaramakietenan
 zaramazkietenan

Erabili

NOR-NORK saila

ORAINALDIA

narabil
 narabilte
 darabil
 darabil
 darabilgu
 darabilte
 garabiltza
 garabiltzate
 darabiltzat
 darabiltza
 darabiltzagu
 darabiltzate

narabilek
 narabiltek
 zarabileat, zerabileat
 zarabilek, zerabilek
 zarabileagu, zerabileagu
 zarabiltek, zerabiltek
 garabiltzak
 garabiltzatek
 zarabiltzaat, zerabiltzaat
 zarabiltzak, zerabiltzak
 zarabiltzaagu, zerabiltzaagu
 zarabiltzatek, zerabiltzatek

narabilen
 narabilten
 zarabilenat, zerabilenat
 zarabilen, zerabilen
 zarabilenagu, zerabilenagu
 zarabilten, zerabilten
 garabiltzan
 garabiltzaten
 zarabiltzanat, zerabiltzanat
 zarabiltzan, zerabiltzan
 zarabiltzanagu, zerabiltzanagu
 zarabiltzaten, zerabiltzaten

IRAGANALDIA

ninderabilen
 ninderabilten
 nerabilen
 zerabilten
 generabilen
 zerabilen
 ginderabiltzan
 ginderabiltzaten
 nerabiltzan
 zerabiltzan
 generabiltzan
 zerabiltzaten

ninderabilcan
 ninderabiltean
 nerabilean
 zerabiltean
 generabilean
 zerabilean
 ginderabiltzaan
 ginderabiltzatean
 nerabiltzaan
 zerabiltzaan
 generabiltzaan
 zerabiltzatean

ninderabilenan
 ninderabiltenan
 nerabilenan
 zerabiltenan
 generabilenan
 zerabilenan
 ginderabiltzanan
 ginderabiltzatenan
 nerabiltzanan
 zerabiltzanan
 generabiltzanan
 zerabiltzatenan

Ezagutu

NOR-NORK saila

ORAINALDIA

nazagu	nazaguk
nazagute	nazagutek
dazagut	zazaguat, zezaguat
dazagu	zazaguk, zezaguk
dazagugu	zazaguagu, zezaguagu
dazagute	zazagutek, zezagutek
gazaguzki	gazaguzkik
gazaguzkite	gazaguzkitek
dazaguzkit	zazaguzkiat, zezaguzkiat
dazaguzki	zazaguzkik, zezaguzkik
dazaguzkigu	zazaguzkiagu, zezaguzkiagu
dazaguzkite	zazaguzkitek, zezaguzkitek

IRAGANALDIA

nindezaguen	nindezaguan	nindezagunan
nindezaguten	nindezagutean	nindezagutenan
nezaguen	nezaguan	nezagunan
zezaguen	zezaguan	zezagunan
genezaguen	genezaguan	genezagunan
zezaguten	zezagutean	zezagutenan
gindezaguzkien	gindezaguzkian	gindezaguzkinan
gindezaguzkiten	gindezaguzkitean	gindezaguzkitenan
nezaguzkien	nezaguzkian	nezaguzkinan
zezaguzkien	zezaguzkian	zezaguzkinan
genezaguzkien	genezaguzkian	genezaguzkinan
zezaguzkiten	zezaguzkitean	zezaguzkitenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nindezaguke	nindezagukek	nindezaguken
nindezagukete	nindezaguketek	nindezaguketen
nezaguke	nezagukek	nezaguken
lezaguke	lezagukek	lezaguken
genezaguke	genezagukek	genezaguken
lezagukete	lezaguketek	lezaguketen
gindezaguzke	gindezaguzkek	gindezaguzken
gindezaguzkete	gindezaguzketek	gindezaguzketen
nezaguzke	nezaguzkek	nezaguzken
lezaguzke	lezaguzkek	lezaguzken
genezaguzke	genezaguzkek	genezaguzken
lezaguzkete	lezaguzketek	lezaguzketen

Egin

NOR-NORK saila

ORAINALDIA

dagit	zagiat, zegiat	zaginat, zeginat
dagi	zagik, zegik	zagin, zegin
dagigu	zagiagu, zcgiagu	zaginagu, zeginagu
dagite	zagitek, zegitek	zagiten, zegiten
dagitzat	zagitzaat, zegotzaat	zagitzanat, zegotzandat
dagitza	zagitzak, zegotzak	zagitzan, zegotzan
dagitzagu	zagitzaagu, zegotzaagu	zagitzanagu, zegotzanagu
dagitzate	zagitzatek, zegotzatek	zagitzaten, zegotzaten

IRAGANALDIA

negien	negian	neginan
zegien	zegian	zeginan
genegien	genegian	geneginan
zegiten	zegotean	zegotenan
negitzan	negitzaan	negitzanan
zegotzan	zegotzaan	zegotzanan
genegotzan	genegotzaan	genegotzanan
zegotzaten	zegotzatean	zegotzatenan

ALEGIAZKOA [+KE]

negike	negikek	negiken
legike	legikek	legiken
genegike	genegikek	genegiken
legikete	legiketek	legiketen
negitzake	negitzakek	negitzaken
legitzake	legitzakek	legitzaken
genegotzake	genegotzakek	genegotzaken
legitzakete	legitzaketek	legitzaketen

Egin

NOR-NORI-NORK saila

ORAINALDIA

degit	zegidak	zegidan
degizkit	zegizkidak	zegizkidan
degidate	zegidatek	zegidaten
degizkide	degizkidek	degizkidaten
degiot	zegioat	zegionat
degizkiot	zegizkiot	zegizkionat
degio	zegiok	zegion
degizkio	zegizkiok	zegizkion
degioagu	zegioagu	zegionagu
degizkiogu	degizkiogu	degizkionagu
degiate	zegiatek	zegiaten
degizkiote	degizkiotek	degizkioten
degigu	zegiguk	zegigun
degizkigu	degizkiguk	degizkigun
degigute	degigutek	degiguten
degizkigute	degizkigutek	degizkiguten
degiet	zegieat	zegienat
degizkiet	degizkieat	degizkienat
degie	zegiek	zegien
degizkie	degizkiek	degizkien
degicagu	degicagu	degicnagu
degizkicagu	degizkicagu	degizkienagu
degiete	degietek	degieten
degizkiete	degizkietek	degizkieten

IRAGANALDIA

zegidan	zegidaan	zegidanan
zegizkidan	zegizkidaan	zegizkidanan
zegidaten	zegidatean	zegidatenan
degizkidaten	degizkidean	degizkidatenan
negion	negioan	negionan
negizkion	negizkioan	negizkionan
zegion	zegioan	zegionan
zegizkion	zegizkioan	zegizkionan
genegion	genegioan	genegionan
genegizkion	genegizkioan	genegizkionan
zegioten	zegiotean	zegiotenan
degizkioten	degizkiotean	degizkiotenan
zegigun	zegiguan	zegigunan
degizkigun	degizkiguan	degizkigunan
degiguten	degigutean	degigutenan
degizkiguten	degizkigutean	degizkigutenan
negien	negiean	negienan
negizkien	negizkiean	negizkienan
zegien	zegiean	zegienan
degizkien	degizkiean	degizkienan
genegien	genegiean	genegienan
genegizkien	genegizkiean	genegizkienan
zegieten	zegietean	zegietenan
degizkieten	degizkietean	degizkietenan

ALEGIAZKOA [+KE]

legidake	legidakek	legidaken
legizkidake	legizkidakek	legizkidaken
legidakete	legidaketek	legidaketen
legizkidakete	legizkidaketek	legizkidaketen
negioke	negiokek	negioken
negizkiokete	negizkioketek	negizkioketen
legioke	legiokek	legioken
legizkiokete	legizkioketek	legizkioketen
genegioke	genegiokek	genegioken
genegizkiokete	genegizkioketek	genegizkioketen
legiokete	legioketek	legioketen
legizkiokete	legizkioketek	legizkioketen
legiguke	legigukek	legiguken
legizkigukete	legizkiguketek	legizkiguketen
legigukete	legiguketek	legiguketen
legizkigukete	legizkiguketek	legizkiguketen
negieke	negiekek	negieken
negizkiekete	negizkieketek	negizkieketen
legieke	legiekek	legieken
legizkiekete	legizkieketek	legizkieketen
genegieke	genegiekek	genegieken
genegizkiekete	genegizkieketek	genegizkieketen
legiekete	legieketek	legieketen
legizkiekete	legizkieketek	legizkieketen

Ikusi

NOR-NORK saila

ORAINALDIA

dakusat	zakusaat, zekusaat	zakusanat, zekusanat
dakusa	zakusak, zekusak	zakusan, zekusan
dakusagu	zakusaagu, zekusaagu	zakusanagu, zekusanagu
dakusate	zakusatek, zekusatek	zakusaten, zekusaten
dakuskit	zakuskiat, zekuskiat	zakuskinat, zekuskinat
dakuski	zakuskik, zekuskik	zakuskin, zekuskin
dakuskigu	zakuskiagu, zekuskiagu	zakuskinagu, zekuskinagu
dakuskite	zakuskitek, zekuskitek	zakuskiten, zekuskiten

IRAGANALDIA

nekusan	nekusaan	nekusanan
zekusan	zekusaan	zekusanan
genekusan	genekusaan	genekusanan
zekusaten	zekusatean	zekusatenan
nekuskien	nekuskian	nekuskinan
zekuskien	zekuskian	zekuskinan
genekuskien	genekuskian	genekuskinan
zekuskiten	zekuskitean	zekuskitenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nekuske	nekuskek	nekusken
lekuske	lekuskek	lekusken
genekuske	genekuskek	genekusken
lekuskete	lekusketek	lekusketen
nekusazke	nekusazkek	nekusazken
lekusazke	lekusazkek	lekusazken
genekusazke	genekusazkek	genekusazken
lekusazkete	lekusazketek	lekusazketen

Jakin

NOR-NORK saila

ORAINALDIA

dakit

daki

dakigu

dakite

dakizkit

dakizki

dakizkigu

dakizkite

zakiat, zekiat

zakik, zekik

zakiagu, zekiagu

zakitek, zekitek

zakizkiat, zekizkiat

zakizkik, zekizkik

zakizkiagu, zekizkiagu

zakizkitek, zekizkitek

zakinat, zekinat

zakin, zekin

zakinagu, zekinagu

zakiten, zekiten

zakizkinat, zekizkinat

zakizkin, zekizkin

zakizkinagu, zekizkinagu

zakizkiten, zekizkiten

IRAGANALDIA

nekien

zekien

genekien

zekiten

nekizkien

zekizkien

genekizkien

zekizkiten

nekian

zekian

genekian

zekitean

nekizkian

zekizkian

genekizkian

zekizkitean

nekinan

zekinan

genekinan

zekitenan

nekizkinan

zekizkinan

genekizkinan

zekizkitenan

ALEGLIAZKOA [+KE]

nekike

lekike

genekike

lekikete

nekizke

lekizke

genekizke

lekizkete

nekikek

lekikek

genekikek

lekiketek

nekizkek

lekizkek

genekizkek

lekizketek

nekiken

lekiken

genekiken

lekiketen

nekizken

lekizken

genekizken

lekizketen

Entzun**NOR-NORK saila****ORAINALDIA**

dantzu	zantzuat, zentzuat	zantzunat, zentzunat
dantzu	zantzuk, zentzuk	zantzun, zentzun
dantzugu	zantzuagu, zentzuagu	zantzunagu, zentzunagu
dantzute	zantzutek, zentzutek	zantzuten, zentzuten
dantzukit	zantzuzkiat, zentzuzkiat	zantzuzkinat, zentzuzkinat
dantzuzki	zantzuzkik, zentzuzkik	zantzuzkin, zentzuzkin
dantzuzkigu	zantzuzkiagu, zentzuzkiagu	zantzuzkinagu, zentzuzkinagu
dantzuzkite	zantzuzkitek, zentzuzkitek	zantzuzkiten, zentzuzkiten

IRAGANALDIA

nentzuen	nentzuan	nentzunan
zentzuen	zentzuan	zentzunan
genentzuen	genentzuan	genentzunan
zentzuten	zentzutean	zentzutenan
nentzuzkien	nentzuzkian	nentzuzkinan
zentzuzkien	zentzuzkian	zentzuzkinan
genentzuzkien	genentzuzkian	genentzuzkinan
zentzuzkiten	zentzuzkitean	zentzuzkitenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nentzuke	nentzukek	nentzuken
lentzuke	lentzukek	lentzuken
genentzuke	genentzukek	genentzuken
lentzukete	lentzuketek	lentzuketek
nentzuke	nentzukek	nentzuzken
lentzuke	lentzukek	lentzuzken
genentzuzke	genentzuzkek	genentzuzken
lentzukete	lentzuketek	lentzuzketek

Erakutsi**NOR-NORK****ORAINALDIA**

darakutsat
darakutsa
darakutsagu
darakutsate
darakuskit
darakuski
darakuskiagu
darakuskite

zarakutsaat, zerakutsaat
zarakutsak, zerakutsak
zarakutsaagu, zerakutsaagu
zarakutsatek, zerakutsatek
zarakuskiat, zerakuskiat
zarakuskiik, zerakuskiik
zarakuskiagu, zerakuskiagu
zarakuskitek, zerakuskitek

zarakutsanat, zerakutsanat
zarakutsan, zerakutsan
zarakutsanagu, zerakutsanagu
zarakutsaten, zerakutsaten
zarakuskinat, zerakuskinat
zarakuskin, zerakuskin
zarakuskinagu, zerakuskinagu
zarakuskiten, zerakuskiten

IRAGANALDIA

nerakutsan
zerakutsan
generakutsan
zerakutsaten
nerakuskien
zerakuskien
generakuskien
zerakuskiten

nerakutsaan
zcrakutsaan
generakutsaan
zerakutsatean
nerakuskian
zerakuskian
generakuskian
zerakuskitean

nerakutsanan
zerakutsanan
generakutsanan
zerakutsatenan
nerakuskinan
zerakuskinan
generakuskinan
zerakuskitenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nerakuske
lerakuske
generakuske
lerakuskete
nerakutsazke
lerakutsazke
generakutsazke
lerakutsazkete

nerakuskek
lerakuskek
generakuskek
lerakusketek
nerakutsazkek
lerakutsazkek
generakutsazkek
lerakutsazketek

nerakusken
lerakusken
generakusken
lerakusketen
nerakutsazken
lerakutsazken
generakutsazken
lerakutsazketen

Eroan

NOR-NORK

ORAINALDIA

daroa	zaroaat, zeroaat	zaroanat, zeroanat
darou	zaroak, zeroak	zaroan, zeroan
darougu	zaroaagu, zeroaagu	zaroanagu, zeroanagu
daroaite	zaroatek, zeroatek	zaroaten, zeroaten
daroaizat	zaroatzaat, zeroatzaat	zaroatzenat, zeroatzenat
daroaizta	zaroatzak, zeroatzak	zaroatzen, zeroatzen
daroaiztagu	zaroatzaagu, zeroatzaagu	zaroatzenagu, zeroatzenagu
daroaiztate	zaroatzatek, zeroatzatek	zaroatzen, zeroatzen

IRAGANALDIA

neroan	neroaan	neroanan
zeroan	zeroaan	zeroanan
generoan	generoaan	generoanan
zeroaten	zeroatean	zeroatenan
neroatzen	ncroatzaan	ncroatzenan
zeroatzen	zeroatzaan	zeroatzenan
generoatzen	generoatzaan	generoatzenan
zeroatzaten	zeroatzatean	zeroatzatenan

ALEGIAZKOA [+KE]

neroake	neroakek	neroaken
leroake	leroakek	leroaken
generoake	generoakek	generoaken
leroakete	leroaketek	leroaketen
neroazke	neroazkek	neroazken
leroazke	leroazkek	leroazken
generoazke	generoazkek	generoazken
leroazkete	leroazketek	leroazketen

Ihardun**NORK bakarra****ORAINALDIA**

dihardut
dihardu
dihardugu
dihardute

ziharduat
ziharduk
ziharduagu
zihardutek

zihardunat
zihardun
zihardunagu
ziharduten

IRAGANALDIA

niharduen
ziharduen
geniharduen
ziharduten

niharduan
ziharduan
geniharduan
zihardutean

nihardunan
zihardunan
genihardunan
zihardutenan

ALEGLIAZKOA [+KE]

niharduke
liharduke
geniharduke
lihardukete

nihardukek
lihardukek
genihardukek
liharduketek

niharduken
liharduken
geniharduken
liharduketeten

Iharduki**NORK bakarra****ORAINALDIA**

dihardukat
diharduka
dihardukagu
dihardukate

zihardukaat
zihardukak
zihardukaagu
zihardukatek

zihardukanat
zihardukan
zihardukanagu
zihardukaten

IRAGANALDIA

nihardukan
zihardukan
genihardukan
zihardukaten

nihardukaan
zihardukaan
genihardukaan
zihardukatean

nihardukanan
zihardukanan
genihardukanan
zihardukatenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nihardukake
lihardukake
genihardukake
lihardukakete

nihardukakek
lihardukakek
genihardukakek
lihardukaketek

nihardukaken
lihardukaken
genihardukaken
lihardukaketen

Erauntsi**NORI-NORK saila****ORAINALDIA**

derauntso	zerauntsok	zerauntson
derauntsote	zerauntsotek	zerauntsoten
derauntse	zerauntsek	zerauntsen
derauntsete	zerauntsetek	zerauntseten

IRAGANALDIA

zerauntson	zerauntsoan	zerauntsonan
zerauntsoten	zerauntsotean	zerauntsotengan
zerauntsen	zerauntsean	zerauntsean
zerauntseten	zerauntsetean	zerauntsetengan

ALEGIAZKOA [+KE]

lerauntsokete	lerauntsoketek	lerauntsoketen
lerauntsokete	lerauntsoketek	lerauntsoketen
lerauntseke	lerauntsekek	lerauntseken
lerauntsekete	lerauntseketek	lerauntseketen

Eutsi

NORI-NORK saila

ORAINALDIA

deutso	zeutsok	zeutson
deutsote	zeutsotek	zeutsoten
deutse	zeutsek	zeutsen
deutsete	zeutsetek	zeutseten

IRAGANALDIA

zeutson	zeutsoan	zeutsonan
zeutsoten	zeutsotean	zeutsotengan
zeutsen	zeutsean	zeutseten
zeutseten	zeutsetean	zeutsetengan

ALEGIAZKOA [+KE]

leutsokete	leutsokete	leutsoketen
leutsokete	leutsoketek	leutsoketen
leutseke	leutsekek	leutseken
leutsekete	leutseketek	leutseketen

Iraun**NORK bakarra****ORAINALDIA**

diraut

dirau

diraugu

diraute

zirauat

zirauk

zirauagu

zirautek

ziraunat

ziraun

ziraunagu

zirauten

IRAGANALDIA

nirauen

zirauen

genirauen

zirauten

nirauan

zirauan

genirauan

zirautean

niraunan

ziraunan

geniraunan

zirautenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nirauke

lirauke

genirauke

liraukete

niraukek

liraukek

geniraukek

lirauketek

nirauken

lirauken

genirauken

lirauketen

Irudi**NORK bakarra****ORAINALDIA**

dirudit
dirudi
dirudigu
dirudite

zirudiat
zirudik
zirudiagu
ziruditek

zirudinat
zirudin
zirudinagu
ziruditen

IRAGANALDIA

nirudien
zirudien
genirudien
ziruditen

nirudian
zirudian
genirudian
ziruditean

nirudinan
zirudinan
genirudinan
ziruditenan

ALEGIAZKOA [+KE]

nirudike
lirudike
genirudike
lirudikete

nirudikek
lirudikek
genirudikek
lirudiketek

nirudiken
lirudiken
genirudiken
lirudiketen

Iritzi

NORI-NORK saila

ORAINALDIA

derizt
deriztate
deritzot, deriztat
deritzo, derizta
deritzogu, deritzagu
deritzote, deriztate
derizku
derizkute
deriztet, deriztet
deritze, derizte
deritzegu, deriztegu
derizete, deriztete

zeriztak
zeriztatek
zeritzoat, zeriztaat
zeritzok, zeritzak
zeritzoagu, zeriztaagu
zeritzotek, zeriztatek
zerizkuk
zerizkutek
zerizteat, zerizteat
zeritzek, zeritzek
zerizteagu, zerizteagu
zerizetek, zeriztetek

zeriztan
zeriztatan
zeritzonat, zeritzanat
zeritzon, zeriztan
zeritzonagu, zeritzanagu
zeritzoten, zeriztatan
zerizkun
zerizkuten
zeritzenat, zeriztenat
zeritzen, zerizten
zeritzenagu, zeriztenagu
zerizteten, zerizteteten

IRAGANALDIA

zeriztan
zeriztatan
neritzon, neriztan
zeritzon, zeriztan
generitzon, generiztan
zeritzoten, zeriztatan
zerizkun
zerizkuten
neritzen, nerizten
zeritzen, zerizten
generitzen, generizten
zerizteten, zerizteteten

zeriztaan
zeriztatean
neritzoan, neriztaan
zeritzoan, zeriztaan
generitzoan, generiztaan
zeriztotean, zeriztatean
zerizkuan
zerizkutean
neriztean, neriztean
zeriztean, zeriztean
generiztean, generiztean
zeriztetean, zeriztetean

zeriztanan
zeriztatanan
neritzonan, neriztanan
zeritzonan, zeriztanan
generitzonan, generiztanan
zeriztostenan, zeriztatanan
zerizkunan
zerizkutenan
neriztenan, neriztenan
zeriztenan, zeriztenan
generiztenan, generiztenan
zeriztetenan, zeriztetetan

ALEGIAZKOA [+ KE]

leriztake
leriztakete
neritzoke, neriztake
leritzoke, leriztake
generitzoke, generiztake
lerizokete, lerizakete
lerizkuke
lerizkukete
neritzeke, nerizteke
leritzeke, lerizteke
generitzeke, generizteke
leriztekete, leriztekete

leriztakek
leriztaketek
neritzokek, neriztakek
leritzokek, leriztakek
generitzokek, generiztakek
lerizkoketek, lerizaketek
lerizkukek
lerizkuketek
neritzekek, neriztekek
leritzekek, leriztekek
generitzekek, generiztekek
lerizteketek, lerizteketek

leriztaken
leriztaketen
neritzoken, neriztaken
leritzoken, leriztaken
generiztaken, generiztaken
lerizkoketen, lerizaketen
lerizkukun
lerizkuketen
nerizteken, nerizteken
lerizteken, lerizteken
generizteken, generizteken
lerizteketen, lerizteketen

*Io

NOR-NORK saila

ORAINALDIA

diot	zioat	zionat
dio	ziok	ziona
diogu	zioagu	zionagu
diote	ziotek	zioten
diodaz	ziodazak	ziodazan
dioz	ziozak	ziozan
dioguz	zioguzak	zioguzan
diotez	ziotezak	ziotezan

IRAGANALDIA

nioen	nioan	nionan
zioen	zioan	zionan
genioen	genioan	genionan
zioten	ziotean	ziotenan
niozen	niozaan	niozanan
ziozen	ziozaan	ziozanan
geniozen	geniozaan	geniozanan
ziotezen	ziotezaan	ziotezanan

*Io

NOR-NORI-NORK saila

ORAINALDIA

diost
diostaz
diostate
diostatez
diotsot, diotsat
diotsodaz, diotsadaz
diotso, diotsa
diotsoz, diotsaz
diotsogu, diotsagu
diotsoguz, diotsaguz
diotsote, diotsate
diotsotez, diotsatez
diosku
dioskuz
dioskute
dioskutez
diotset
diotsedaz
diotse
diotsez
diotsegu
diotseguz
diotsete
diotsetez

ziostak
ziostazak
ziostatek
ziostatezak
ziotsoat, ziotsaat
ziotsodazak, ziotsadazak
ziotsok, ziotsak
ziotsozak, ziotsazak
ziotsoagu, ziotsaagu
ziotsoguzak, ziotsaguzak
ziotsotek, ziotsatek
ziotsotezak, ziotsatezak
zioskuk
zioskuzak
zioskutek
zioskutezak
ziotseat
ziotsedazak
ziotsek
ziotsezak
ziotseagu
ziotseguzak
ziotsetek
ziotsetezak

ziostan
ziostazan
ziostaten
ziostatezan
ziotsonat, ziotsanat
ziotsodazan, ziotsadazan
ziotson, ziotsan
ziotsozan, ziotsazan
ziotsonagu, ziotsanagu
ziotsoguzan, ziotsaguzan
ziotsoten, ziotsaten
ziotsotezan, ziotsatezan
zioskun
zioskuzan
zioskuten
zioskutezan
ziotsenat
ziotsedazan
ziotsen
ziotsezan
ziotseanagu
ziotseguzan
ziotseten
ziotsetezan

IRAGANALDIA

ziostan
ziostazen
ziostaten
ziostatezen
niotson, niotsan
niotsozen, niotsazen
ziotson, ziotsan
ziotsozen, ziotsazen
geniotson, geniotsan
geniotsozen, geniotsazen
ziotsoten, ziotsaten
ziotsotezen, ziotsatezen
zioskuan
zioskuzan
zioskutean
zioskutezean
niotsean
niotsezan
ziotsean
ziotsezan
geniotsean
geniotsezean
ziotsetean
ziotsetezan

ziostanan
ziostazanan
ziostatenan
ziostatezanan
niotsonan, niotsanan
niotsozanan, niotsazanan
ziotsonan, ziotsanan
ziotsozanan, ziotsazanan
geniotsonan, geniotsanan
geniotsozanan, geniotsazanan
ziotsotenan, ziotsatenan
ziotsotezanan, ziotsatezanan
zioskunan
zioskuzanan
zioskutenan
zioskutezanan
niotsean
niotsezanan
ziotsean
ziotsezanan
geniotsean
geniotsezeanan
ziotsetenan
ziotsetezanan

Erran

NOR-NORK saila

ALEGLIAZKOA [+KE]

nerrake
lerrake
generrake
lerrakete

nerrakek
lerrakek
generrakek
lerraketek

nerraken
lerraken
generraken
lerraketen

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko azaroaren 25ean onartua)

15

PARTITIBOAREN ERABILERA OKERRA

Partitiboaren marka lotzen zaienean, mugagabeen izan behar dute izen sintagmek:

Ez dut liburu garestirik erosi.

Ez dut lanik egin.

Hortaz, ez daude ongi emanak beste hauek:

*Ez dut liburu garēstiarik erosi.

*Ez dut lanarik egin.

Batez ere, izena kontsonantez amaitzen denean hedatu da zenbait euskaldunen artean berria, eta aldi berean gramatikaz kanpokoa, den ohitura hau: **lanarik, *planarik, *muskerrarik, *mahatsarik, *aipamenarik, *plulararik, *ahuntzarik, *gizonarik, c.a.*

Hori horrela, aditzarekin egiten den komunztaduran izen sintagma partitiboez ez dakarte sekula numero markarik eta, honenbestez, adizkera jokatu ezin dezakete erabil pluralik. Izen sintagma hauek ez dute sekula pluraleko komunztadura sorrarazten dagokien hizkeretan. Beraz, azken aldiotan hedatzen ari diren egitura hauek, hain segur erdal interferentziaren ondorio direnak, zeharo arrotzak eta baztertzekoak dira:

*Ez dituzte gaixoak sendatzeko behar diren tresnarik.

*Aspaldian ez ziren entzuten horrelako hitzik.

*Ez dituzu lagun onik aurkituko.

Beraz, hau da Euskaltzaindiaren erabakia:

Erabil bedi partitiboa euskaraz, beti erabili izan den gisa, hau da, artikulurik gabe (*lagunik, lanik, ahuntzik, c.a.*) eta pluralik gabeko komunztadura eginez aditzarekin (*dugu, dute, genuen, c.a.*).

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko azaroaren 25ean onartua)

16

ZU IZAN EZIK

Askotan entzun eta ikusten dira azken urteotan honelakoak:

Autobusak eta taxiak ezik.

Zuri ezik, gainerako guztiei bidali diet txostena.

Esan behar da, hala ere, 'izen sintagma r izan ezik' dela autore gehienek erabiltzen dutena:

"Isabelek, aoz izan ezik, zuka itz egin bear izaten zion aizpari".

"Teologia izan ezik, beste eledergai guztiak agertu, ikertu..."

"Errira polbora-billa zoazenean izan ezik, ondo gordeta zaudeke an".

Izan ezik-en ezkerrean doan sintagmak dagokion kasu marka hartu ohi du: herri horretan izan ezik, zuri izan ezik, igandeetan izan ezik, e.a. Salbuespena, batzuetan, ergatiboarekin egiten dela dirudi, behin baino gehiagotan aurkitzen baita absolutiboan izan ezik-en aurreko sintagma, nahiz ondokoa ergatiboan joan:

Bera izan ezik, ezin zuan inork hitz egin errosarioa bukatu arte (Oskillaso).

Orixegingo eban zu izan ezik beste edozeiñek (Tx. Agirre).

Baina askotan ergatiboa jartzen da, jakina:

Horixe egingo luke, zuk izan ezik, beste edozeinek.

Horrenbestez, hauxe da Euskaltzaindiak gomendatzen duena:

Erabil bedi formula osoa, *izan ezik*, eta *ez ezik* bakarrik, eta aurreko sintagmak har beza dagokion kasu marka. Nolanahi ere, ergatiboaren kasuan zilegi da absolutibo kasua erabiltzea.

Oharra: *Izan ezik* horrek ez ditu agortzen, zernahi gisaz, *ezik-en* beste erabilera batzuk.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko azaroaren 25ean onartua)

17

EUSKAL ALFABETOAREN LETREN IZENAK (*)

Euskal alfabetoa edo ABC-a hogeita zazpi letrak osatzen dute, ordena honetan jarriak, beren izena ondoan dutelarik:

Letra	Izena
a	a
b	be
c	ze
d	de
e	e
f	efe
g	ge
h	hatxe
i	i
j	jota
k	ka
l	ele
m	eme
n	ene
ñ	eñe
o	o
p	pe
q	ku
r	erre
s	ese
t	te
u	u
v	uve
w	uve bikoitza
x	ixa
y	i grekoa
z	zeta

Letra hauetatik *c* eta honen aldaera *ç* (*c* hautsia), *q*, *v*, *w* eta *y*, ohiko euskal hitzak idazteko erabiltzen ez diren arren, kanpotar izenak transkribatzeko beharrezkoak direlarik, euskal alfabetoan sartzen dira.

Komeni da, beraz, euskal hiztegiak *abc* honetako letra ordenaren arabera sailkatzea.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1994ko azaroaren 25ean onartua)

(*) *Oharra:* Arau honek lehenetik harturiko erabakia zehazten/aldatzen du. Ikus *Euskera* XXIV, 1979, 2, 703-704. orr.

18

ORDINALEN ETA BANATZAILEEN IDAZKERA (*)

Ordinalak adierazteko orduan euskal literaturan eta idazleen artean erabilera eta ohitura anitz izan direnez, batasuna egiteko Euskaltzaindiak beti puntu bat jartzea gomendatzen du ordinala adierazteko. Alegia, *garren* esango litzatekeen tokian puntua jarri behar da sistematikoki, inolako bereizketarik egin gabe erromatar eta beste sistemetako zenbakien artean. Horrenbestez, zenbakien ondoren puntua erabiliko da eta *garren* zenbakiak letraz idazten direneko bakarrik utziko da. Ordinala adierazteko marka horri artikulua eta kasu marka gaineratuko zaizkio, hala beharko balitz, edozein sintagmarekin gertatzen den bezala:

XX. mendea
hogeigarren mendea
10. mendea
hamargarren mendea
10. lasterkaria
2. etxea
3.ak esan du
Hau da 4.a eta beste hori 5.a
XIX. mendeen ez zen halako buruhausterik izan, baina XX.ean, ordea, bai.
III. kapitulua polita da. Aldiz, IV.a ez zaio hain ongi atera.
XVII., XVIII. eta XIX. mendeetan
XVII, XVIII eta XIX. mendeetan
Retegi II.a
Tolosa III.arenkin
Juan Karlos I.ak esan duenez
e.a.

Irakurtzeko orduan “hogeigarren mendea”, “hamargarren mendea”, e.a. irakurriko dira. Azkeneo adibideak, berriaz, honela: “hamazazpigarren, hemezortzigarren eta hemeretzigarren mendeetan”, “hamazazpi, hemezortzi eta hemeretzigarren mendeetan”, “Juan Karlos lehenak esan duenez”, e.a.

Zenbait kasutan, hala ere, ordinal horiek ez dira beti benetako ordinal gisa erabiltzen eta ahoskatzeko orduan ez da “garren” erabiltzen:

Matematika II.
Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-III.
 Alfazenbakizko aposizioetan ez da beharrezkoa puntua erabiltzea:
Seat 850 (Seat zortzi ehun eta berrogeita hamar).
Loiola 93 (Loiola laurogeita hamahiru).
N 1 errepidea.

(*) *Oharra:* Arau honek lehendik harturiko erabakia zehazten/aldatzen du. Ikus *Euskera* XVI, 1971, 150-153. orr.

Nola ematen dira ordinalak letra bidez? Ordinalen letra bidezko idazkeran arazoak sortzen dituen bakarra 5.aren ordaina da. Literatura tradizioan erabiltzen diren formak *bostgarren* (edo *bortzgarren*) eta *bosgarren* (edo *borzgarren*) dira. *Boskarren* eta gainerako *-k-* dunak ez dira autore zaharretan ia agertzen: forma *-k-* dunak (*boskarren* eta *bostkarren*) soilik erabiltzen dituen bakarra M. Zabala da, eta horrelako formak erabiltzen dituzten beste hirurek —Capanaga, Añibarro eta Iztueta— aldaera *-g-* dunak ere badarabiltzate. Gero, XIX. mendearen bukaeraz gero gehiago zabaldu zen *boskarren*, baina Hegoaldean soilik eta idazle garbizaleen artean bakarrik. Beraz, badirudi euskara baturako egokiagoak direla *-g-* aldaerak, eta horien artean batasunean kontsonante multzoak murrizteko hartu den erabateko jokabidea (*hiztegi* eta ez *hitztegi* e.a.) kontuan harturik badirudi forma bakuna dela gomendatzekoa. Arrazoi bertsuakatik badirudi *bosna* (*borzna*) eta ez *bostna* dela gomendatu behar den forma.

Bestalde, 21., 41. eta kidekoiei dagokienez, *batgarren* grafia erabatekoa da, eta salbuespen bakarra M. Zabala da, *ogeta-batkarren* erabiltzen duena. *Batgarren* gehienbat aureko osagaitik bereizirik agertzen da tradizioan (*hogeita batgarren*, *zenbatgarren*, e.a.), eta hori da hain zuzen numeralentzat gomendatu zen idazkerari gehien egokitzen zaion aukera.

Hortaz, hau da ordinalentzat Euskaltzaindiak euskara baturako erabakitzen duen idazkera:

Bigarren, *hirugarren*, *laugarren*, *bosgarren* (*borzgarren*), *seigarren*, *zazpigarren*, *zortzigarren*, *bederatzigarren*, *hamargarren*, *hamaikagarren* ....., *hamabosgarren* (*hamaborzgarren*) ....., *hogeigarren*, *hogeita batgarren*, *hogeita bigarren* ....., *hogeita hamargarren* ...., *berrogeita batgarren* ....., *ehungarren*, *milagarren* ....Eta galderetan *zenbatgarren*.

Saileko lehen kideari buruz, erabiltzen diren formek (*lehen*, *aurren*, eta *lehenengo*, *lehenbiziko*, *lehendabiziko* e.a.) ez dute ortografi arazorik, eta oraingoz, ez du Euskaltzaindiak horietako batere hobesten.

Orobat, eta banatzaileei dagokienez, *bana* (eta, beraz, *hogeita bana*), *bosna* (*borzna*), *hamabosna* (*hamaborzna*), *ehuna*, *mila bana*, idazkera proposatzen du Euskaltzaindiak. Halaber, galderetan *zenbana* erabiliko da. Jakina denez, Iparraldeko tradizioan, zenbakia bokalez bukatzen denean *-na* gabe *-ra* erabiltzen da: *bira* (baina *hiruna*, *launa*), *seira*, *zazpira*, *zortzira*, *bederatzira*, e.a. Euskaltzaindiak ez du erabilera hau gaitzesten.

Laburbilduz, hortaz, hauxe da Euskaltzaindiaren erabakia:

- 1) Ordinaletan “garren” ahoskatzen den bakoitzean puntua jar bedi haren ordainean: *Atano X. arekin, XX. mendean, 12. mendean*.
- 2) Oso-osorik letraz idazteko orduan arazoak sor ditzaketen ordinalak honela egiten dute: *hogeita batgarren*, *hirurogeita batgarren*. Hala ere, *bosgarren*, *hogeita bosgarren*, *hirurogeita hamabosgarren*, e.a. idatziko da.
- 3) Distributiboak, *-na* baliatuz osatzen direnean, honela idazten dira: *bana*, *bosna*, *ehuna*, *mila bana*, *zenbana*, e.a. Hauen aldaerak ere (*borzna*) berdin idatziko dira.

(Euskaltzaindiak, Oiartzunen, 1994ko abenduaren 29an onartua)

19

**BENETAKO,
OHIKO**

Orotariko Euskal Hiztegian benetan sarreran ikus daitekeenez, benetako izenlaguna bizkaierazko eta gipuzkerazko literatura tradizioetan, 1800. urteaz gero asko erabili den esapidea da. Han bertan ikus daitekeenez, *benetako* da tradizioko idazle guztiek erabili izan duten forma. Azken urte hauetan hainbat testutan agertzen den *benetazko* aldaerak ez du alde horretatik inongo euskarririk. Bestalde, eramoldearen aldetik ere badirudi, *benetan*-en izenlaguna denez gero, *benetako* dela dagokion forma. Hortaz, *egiazko*-ren kutsutik edo sortu bide den *benetazko*-k ez du, antza denez, inongo alde onik euskara baturako gomendatua izan dadin.

Ohi partikularen izenlagunari dagokionez, lehen agerraldiak 1627koak dira, Etxeberri Ziburukoarenak, *ohiko* forman:

*Illea ere latzen zaio, lillurutzen begiak,
Ohiko ere galtzen du kolorea bisaiaik (MD I 43).*

Harrezkero, hori da gaurdaino Iparraldeko testuetan salbuespenik gabe (Goyhetcheren *ohizko* bat izan ezik), agertzen den forma. Hegoaldean hitza gutxi erabiltzen da tradizioan, baina 1968 baino lehenagoko adibideak (*jan-edan*-eko bertsoak, Orixe, Zaitegi, K. Mitxelena, Txillardegi) *ohi*-korenak dira. Azken hogeit urteotan, aldiz, *ohizko*, analogikoa da Hegoaldean nagusitu den aldaera.

Beraz, hau da Euskaltzaindiak erabakitzen duena: idatz dadila euskara batuan *benetako* (eta ez *benetazko*). *Ohiko/ohizko* bikoteari dagokionez, Euskaltzaindiak, inolako aukerarik egin gabe, gogorarazi nahi du *ohiko* dela tradizioan nagusitzen dena eta Iparraldean gaur bizi den forma bakarra.

(Euskaltzaindiak, Oiartzunen, 1994ko abenduaren 29an onartua)

20

BETIKO ETA HONEN KIDEAK

Beti bezalako aditzondoak, eta, hau bezala, *atzo, etzi, sekula, gaur, bihar, luzaro*, e.a. denbora adierazten duten aditzondoak dira berez. Eta, aditzondo diren neurrian, ez dute deklinabide atzizkirik hartzen:

Beti on da hizkuntzak jakitea.
Etzi izango da Euskaltzaindiaren bilera.

Batzuetan, denbora aditzondo hauek izenlagun funtzioa ere bete dezakete. Hori *nongo/noizko* denborazko genitiboa markatzen dutenean gertatzen da:

Betiko leloa kantatzen dabil hori.
Betiko ametsa du horrek buruan.
Gaurko negarra biharko poz bihurtuko ahal da.

Kasu hauetan, ikusten denez, *aditzondo-oinarria + ko* forma erabiltzen da. Hori izan da euskalki guztietako literatura testuetan erabat erabili izan den forma bakarra:

Betiko itoginak arria zulatu, ta aldi luzeak guztia artu (RS 16).
Ez dela hemen gure bethiko egoitza (Lap 22 (V 13)).
Hitz hartu nintzan ene betiko lagun Lorenzo Tolosarekin (Xa Odol 35).
Mañasi ona, (...), ta bere betiko adiskide Josepa (Ag. Kr 23).

Beste batzuetan, aditzondo horiek adizlagun bihur daitezke, kasu destinatiboan:

Adiskide, ze asmo duk biharko?
Gaurko hemen izango zela esan zuen.

Ikusten denez, kontsonantez bukatutako hauek *-ko* hartzen dute zuzen-zuzenean, nahiz noizbehinka *noizkorako, biharkorako*, e.a. bezalako formak ere ageri diren. Bokalez bukatzen direnekin, ordea, zalantzak sor daitezke: *betiko/betirako*.

Idazleen eta hiztunen usadioa kontuan hartzen bada, gauzak aski argi direla dirudi: Ekialdean *betiko* eta honen aldaerak (*betikoz*) erabili ohi dira beti; Mendebalean ere, Arruereen kasuan izan ezik, *betiko* erabili izan da XX. mendea arte. *Betirako*-ren adibide guztiak berriak dira, mende honetakoak eta Mendebalekoak: Labayen, Lizardi, Inza, B. Enbeita, Basarri, Berrondo, Txillardegi eta Irazusta. Erabileraren kopuruari begiratuz gero, hala ere, %6 inguru baizik ez dute osatzen *betirako* aldaeraren adibideek.

Honenbestez, hau da Euskaltzaindiaren erabakia: Idazleen erabilera eta deklinabideko egituratze formala kontuan hartuta, garbi dago *betiko* dela forma egokia Euskal Herri osoari begira eta *aditzondoa* + *ko* forma dela hobetsi beharrekoa. Hortaz, *gaurko*, *biharko*... bezalaxe, *atzoko*, *etziko*, *sekulako*, *luzaroko* eta *betiko* bezalako formak dira aditzondoentzako hobesten direnak.

(Euskaltzaindiak, Oiartzunen, 1994ko abenduaren 29an onartua)

21

ARABERA

Iparraldeko eta Nafarroako literatura tradizioetako hitz hau hainbat eratan agertu da testuetan: *araura*, *arauera*, *arauiala*, *arabera*, etab. Dena dela, XVIII. mendeaz gero erdarazko "según / selon"-en kide bezala, *arabera*, *arauera*, e.a. aldaera horien guztien artean, *arabera* da literaturan erabili den forma nagusia.

Beraz, euskara baturako erabakitzen den forma bakarra *arabera* da esapide gisa erabiltzeko.

* * *

Bibliografia:

K. MITXELENA, *Orotariko Euskal Hiztegia*, *arabera* eta *arau* sarrerak.

(Euskaltzaindiak, Oiartzunen, 1994ko abenduaren 29an onartua)

22

IRITZI

Euskal literatura tradizioan hainbat formatan agertzen da hitz hau: *eretxi*, *eritxi*, *eritzi*, *iritxi* eta *iritzi* formetan gutxienez. Jakina denez, euskara batua eratzen hasi zenean, 1960-70 hamarraldian, *iritzi* zen, alde handiz, gehien erabiltzen zen era. Gero, euskara batuaren finkatze prozesuan, hainbat idazle *eritzi* eraren alde makurtu zen, zaharrena eta bizkaierazko tradizioan erabilia zelakoan.

Literatura tradizioaren azterketa zehatzak gauzak ez direla horrela erakusten du. Idatziz lehen agertzen den forma, Juan de Zumarragaren gutunean (1537) jadanik, *eretxi* da, eta hori berori da bizkaierazko literatur tradizioan erabat nagusi agertzen dena. Bestalde, forma hori da etimologikoki jatorrizkotzat hartu behar den *eritzi*-tik (ik. Mitxelena, *FHV* 106. orr.) gertuen dagoena. *Eritzi*, Iparraldeko eta Gipuzkoa aldeko testu zaharretan agertzen da, gehien bat *oneritzi*, *gaitzeritzi* eta antzeko elkartuetan, eta inoiz ez izen bezala. Bestalde, forma hau erabat desagertzen da Iparraldean XVII. mendean. Gipuzkoa aldean, haren ordez *iritzi* agertzen da XVIII. mendean (1713an jadanik) eta hau bakarrik erabiltzen da mende horren azkenaldez gero.

Azkenengo bi mendeetan, *iritzi* da, alde handiz gehien erabiltzen den forma. Bizkaieraz ere, 1800-1970 epean, oro har, *eretxi*-ren erabilera gutxituz doa eta *iritzi*-rena gehituz, eta dirudienez, 1970a inguruan *iritzi* zen bizkaierazko idazleen artean gehien erabiltzen zen forma, *eretxi*-ren (eta, noski, *eritzi*-ren) gainetik. Bestalde, azken hamarraldiotan hitza sartzen hasia da Iparraldean, *iritzi* forman hain zuzen.

Hortaz, badirudi, euskara baturako gomendatu behar den era *iritzi* dela nahiz izen, nahiz aditz bezala. Inork ez du zalantzan jartzen *e-z* hasten diren formak zaharragoak direla euskaraz, baina *ebili* eta *ekusi* zaharkituztat jotzen direnez gero, ez da arrazoirik ikusten *eritzi*-rekin beste horrenbeste ez egiteko.

Beraz, hau da Euskaltzaindiaren erabakia: *iritzi* erabil bedi aditz nahiz izen gisa.

* * *

Bibliografia:

I. SARASOLA, "Bizkaiera eta euskara batua: *eritzi-iritzi* eta *nire-nere* literatur tradizioan". *IKER-6 Luis Villasanteri omenaldia*.

(Euskaltzaindiak, Oartzunen, 1994ko abenduaren 29an onartua)

23

ARAZI (*)

Aditz "erazleak" edo "arazleak" eratzeko, euskaraz *arazi* / *erazi* / *erazo* / *arazo* aldaeretan agertzen den hitzaz baliatzen gara. Hitz hau dagokion aditzaren ondo-ondoan doa perpausean, eta delako aditzaren erroa da berez agertzen dena. Horretaz bestalde eragin ere badugu, euskalki guztietan *egin*-en bidez eratzen diren aditzen "erazle" gertatzen dena, eta, bizkaieraz, batez ere, gainerako aditzekin ere erabiltzen dena.

Arazi / *erazi* / *erazo* / *arazo* aldaerak horrela banatzen dira euskalkien arabera: zubereraz (eta Detxepare eta Leizarragagan) beti, salbuespenik gabe, *erazi* agertzen da; lapurtarrek (Materre, Etxeberri Ziburukoa eta Axularrenganik hasita gaurdaino) eta behenafarrek, beti, salbuespenik gabe hauek ere, *arazi* erabiltzen dute. Amikuze aldeko idazle bakanak dira zalantzak agertzen dituzten bakarrak. Antza denez, Baztango eta goi-nafarrerazko testuetan ere *arazi* da erabiltzen dena.

Mendeabaleko idazleengan, berriz, nahasiagoak agertzen dira gauzak. Gipuzkeraz, hainbat autore klasikok *erazi* erabiltzen dute, bakancen batek *arazi*, zenbaitek *azi* eta gchienek *erazo*, Lardizabal eta Agirre Asteasukoa horien artean. Bestalde, Mendiburu eta Ubillos-ek bederen *ar erazi* baina *asmarazi* idazten dute. Mende honetako autoreengan (1970 arte) horiek guztiok ikusten dira, eta aldaketa nabariena *arazi* aldaeraren agerraldien gehitzea bide da. Bizkaieraz *erazo* da, alde handiz, forma nagusia. Aldaera horien aldean *arazo*, *azi* e.a. askozaz gutxiago erabili izan dira, antza denez.

Batasun prozesuak ekarri duen aldakuntza nagusia, *erazo*, *arazo* eta *azi* aldaeren desagertzea izan bide da: hurbilketa gisa, *Maiztasun Hiztegia*-n ez dago *erazo*-ren agerraldirik eta erakusgarri berean *arazo*-renak bi dira, *arazi*-renak 164 (59 Iparraldekoak) eta *erazi*-renak 134, denak, bat izan ezik Hegoaldekoak. Ikusten denez, batasunaren prozesuak ez du *arazi* eta *erazi*-ren arteko hautaketa bideratu: Iparraldeak *arazi* soilik erabiltzeari eusten dio, eta Hegoaldean bi aldaeren arteko zalantzek (askotan autore bat beraren baitan ere) beren hartan diraute. Bestalde, azken urteotan, zuberotarrek, *Herria* aldizkarian bederen, *arazi* erabiltzen hasi dira *erazi*-ren ordez.

Euskaltzaindiak gomendio bat eman zuen *arazi* / *erazi*-ri buruz, 1971ko abuztuaren 4ko batzarraren onartua eta urte bereko *Euskera*-n 158. orrian argitaratua izan zena.

Hala ere, ez dira asko arau hura betetzen dutenak, besteak beste, aski korapilatsua delako eta hautakizun asko, gehiegi agian, eskaintzen dituelako: esaterako, *sor arazi*, *sor erazi*, *sortarazi*, *sor-terazi* idatz daiteke arau horren arabera. Aniztasun honetan bi arazo nahasten dira: aditz-erroaren formarena eta *arazi* / *erazi*-rena. Lehen arazoa oso zabala da —azken batean, hitz-elkarketan lehen osagaiak, aditza denean, zer forma izan behar duen— eta azterketa sakonak eskatzen ditunez gero, badirudi oraingoz bi hautakizunak *-t*-dunak eta *-t*-gabeak zilegi utzi behar direla. Hortaz, arauaren bakuntza *arazi* / *erazi*-ren aldetik egin behar da, egitekotan.

Gorago azaldu den egoeraren arabera, badirudi filologia argudioek ez dutela aski pisu *arazi* eta *erazi*-ren artean bata bestearen gainetik hobesteko: biek dute, nork bere eremuan, behar adina antzinatutasun eta literatur lekukotasun. Hortaz, beste era bateko arrazoiak erabili behar dira, puntu horretan batasuna bideratuko bada.

(*) *Oharra*: Arau honek lehendik harturiko erabakia zehazten/aldatzen du. Ikus *Euskera* XVI, 1971, 156-159. orr.

Arrazoi horien ildotik, argi bide dago errazago gerta daitekeela hainbeste zalantza agertu eta agertzen dituen Hegoaldea *arazi* erabiltzera bultzatzea, laurehun urtez inongo zalantzarik gabe *arazi* besterik erabili ez duen Iparraldeak bere usadioa alda dezan lortzea baino. Uste honetan, Euskaltzaindiak *arazi* aldaera gomendatzen du euskara baturako. Nolanahi ere, salbuespen gisa *adierazi* gomendatzen da, Hegoalde osoan lortu duen erabiltze zabalagatik.

Bestalde, arauan, tradizioan agertzen den idazkera nahaste eta aniztasuna kontuan harturik, badirudi ez dela arrazoirik lehen proposatu zen gomendio korapilatsu eta ikasten zailari eusteko. Egokiagoa da Euskaltzaindaren ustez *arazi* beti loturik idaztea gomendatzea.

Beraz hau da arauaren forma berria:

- 1) Aditz “arazleak” eratzeko, *arazi* aldaera gomendatzen du Euskaltzaindiak, salbuespen bakarra *adierazi* delarik.
- 2) Aurreko aditzari lotua idatziko da beti *arazi*: *harrarazi*, *erorarazi*, *iraunarazi*, *hilarazi*, *betearazi*, *galarazi*, *geldiarazi*, *ezagutarazi*, *nabarmenarazi*, *ihardetsarazi*, *inarrozarazi*.
- 3) Zenbait aditzen aldaera *t*-dunak, hots, *sortarazi*, *agertarazi* eta kidekoak, *sorrarazi*, *agerrarazi* eta kidekoak bezain zilegizkotzat hartzen dira.
- 4) *Arazi*-ren aurreko aditza *a* bokalaz amaitzen baldin bada, a biekini bat egingo da: *aldarazi*, *benedikarazi*, *jokarazi*, *koordinarazi*, *obligarazi*, *sozializarazi*.

(Euskaltzaindiak, Oiartzunen, 1994ko abenduaren 29an onartua)

24

BA- ETA GABE-REN IDAZKERA (*)

Batasuna egina den kasu batzuetan, Euskaltzaindiak araua zein den oroitarazi besterik ez du egiten:

- 1) *Ba-* aurrizkia baldintza markatzeko hizkia da kasu batzuetan:

Mikel etortzen bada elkarrekin afalduko dugu.

- 2) Beste batzuetan, ordea, ez:

Badator Mikel.

Bietan aditzarekin batera idatzi behar da, bereizketarik egin gabe. Hala ere, baldintzazkoa ez denean, hizki horren eta aditzaren artean beste hitz batzuk ere sar daitezke. Orduan, *ba* bakarrik idatzi behar da:

Ba omen dator Mikel.

Ba ote dator Mikel?

Beraz, salbuespen hori kenduta, *ba* beti aditzarekin elkaturik idatzi behar da.

* * *

Gabe hitza, aldiz, bereiz idatziko da:

Argirik gabe.

Dena dela, aldaera bati baino gehiagori ematen dio bide hitz honek. Partitiboaren marka har dezake *gabe*-ren aurreko hitzak nahiz *gabe*-k berak. Bi hitzak markarik gabe ere ageri daitezke, ondoko adibideotan ikus daitekeenez:

Argirik gabe

Argi gaberik

Argi gabe.

(*) *Oharra:* Arau honek lehendik harturiko erabakia zehazten/aldatzen du. Ikus *Euskera* XVII, 1972, 168-173. orr.; *Euskera* XVI, 1971, 156-159. orr.

Biek, ordea, ezin dute aldi berean hartu marka:

*Argirik gaberik

Gaberik hitzaren aldaera da *barik* forma ere, oso erabilia dena. Hau ontzat eman behar da, jatorrizko formatik aski urrundua da eta:

Argi barik

Horrenbestez, hauxe da Euskaltzaindiaren erabakia: elkarturik idatzi behar da *ba-*, baina bereiz *gabe*.

Lotsagabe eta *kidekoei* dagokienez ikus Euskaltzaindiaren hitz elkarketari buruzko araua.

(Euskaltzaindiak, Oiartzunen, 1994ko abenduaren 29an onartua)

25

HITZ ELKARTUEN OSAERA ETA IDAZKERA (*)

SARRERA

Maiz gertatzen da kontzeptu, gogamen, tresna edo jarduera berriak adierazi behar izatea. Bide egokia du horretarako euskarak, beste hainbat mintzairak bezala, hitz-elkarketa. Horrela eratuak dira, adibidez, *lege-gordailu*, *aditz-erro*, *barne-araudi*, *Foru Aldundi*, *irradi-entzule*, *bozeramale*, *idazmakina*, *ziurtagiri*, *zelulabakar* eta beste mila. Ondoko hizkuntzetan sintagma zabalagoen bidez adierazten dena azaltzeko ere baliabide erosoak dugu hitz-elkarketa: *osaba-ilobak* (*zinaera joan dira*), (*autobusa*) *bete-betea* (*dator*), *etxez etxe* (*ko postaritzea*),... Arrazoi sendoak ditugu, beraz, hitz elkartuen osaera-idazkerak ongi ikasi eta zuzen erabiltzen jakiteko.

Arreta bereziaz aztertu izan du Euskaltzaindiak hitz-elkarketaren esparru hau. 1971n emanak ditu, azkeneko, hitz elkartuen idaztarauak. Geroztik ikusi ahal izan denez, gomendio-arau haiek ez dute behar adina argibide eskaintzen eta aski neurri mugatuan betetzen dira. Hori dela eta, hitz-elkarketaren azterlan zabal bat egin du Euskaltzaindiak, LEF batzordearen bidez, 1986tik honakoan. Langintza horren azken emaitza gisa, eta hainbat euskalduni iritizia eskatu ondoren, *Hitz Elkartuen Osaera eta Idazkera* izeneko txostena aurkeztu berri du LEF batzordeak.

Txostena berariaz aztertu du Euskaltzaindiak, Euskara Batuko batzordean eta osoko bilkuretan. Kontuan izan dira, horrekin batera, zenbait euskaltzainen ohar idatziak. Eta azkenik, guzti horren ondorioz, honako erabaki hauek hartu dira: *Hitz Elkartuen Osaera eta Idazkera* argitaratu ematea eta idazki horren labulpeneko gomendio-erabakia, orain eratzten diren hitz elkartuen oinarri-oinarrizko idaztarauak biltzen dituen, luze-zabal ezagutaraztea.

Hori guztia kontuan izanik, eta lehendik emandako pausoen ildotik, hitz elkartuei buruzko argibide eta gomendio-arau hauek eskaini nahi ditu Euskaltzaindiak.

I. IRIZPIDE NAGUSIAK

I.1. Hitz elkartuen erabilpen-eremua

Baliabide indartsua da hitz-elkarketa, erdarazko hainbat hitzarte euskaraz eroso eta labor azaltzeko. Erdal izen-komplementazio askoren ordaina, esate baterako, horrela ematen du euskarak: *guraso-elkarte*, *telefono-zenbaki*, *garapen-maila*, *zerga-biltzaile*. Aukera paregabea eskaintzen du, orobat, erdal "izen + adjektibo erreferentzial" egiturak ordezkatzeko: *esku-lan* (*trabajo manual* / *travail manuel*), *aho-literatura* (*literatura oral* / *littérature orale*), *ekonomi teoria* (*teoría económica* / *théorie économique*), etab. Bide honi eutsi behar litzaioke orain ere, ahal den guztian, erdal hitz-moldarea arrotzen menpekoegi bihurtu nahi ez badugu.

Era berean, bikoteak izendatzeko dvandva-elkarteak ditugu egokienak: erdarazko *los hijos* / *les enfants*, *los reyes* / *les rois* edo *los padres* / *les parents* esamoldean (hau da, bikotea izendatzen duten

(*) *Oharra*: Arau honek lehendik harturiko erabakia zehazten/aldatzen du. Ikus *Euskera* XVI, 1971, 156-159. orr. Testuan ematen diren erreferentziatarako, ikus *Euskera* XXXVII, 1992, 2, 37. liburukia (2. aldia), 721. orriatik aurrera.

hitzen) ordain jatorrak *seme-alabak*, *errege-erreginak* eta *aita-amak* (edo *gurasoak*) dira euskaraz; inoiz horien lekuan agertzen diren *erregeak*, *aitak* bezalakoak ez dira onargarriak.

Askotan eta egoki balia daitekeen hitz-elkarketak ere baditu, ordea, bere mugak. Osagaien arteko erlazio ilunak direla medio, mezu-hartzailearentzat ulergaitz gerta daiteke hainbat kasutan hitz elkartua. Hobe da kasu hauetan eraikuntza sintaktiko libreetara jo, argitasunaren mesedetan: *unibertsitateko irakasleak*, *merkatuaren bilakaera*, *udaletxeen antolamendua* edo *elizbarrutiko museo*a esan eta idatz dezagun halakoetan, *unibertsitate-irakasleak*, *merkatu-bilakaera*, *udaletxe-antolamendua* edo *elizbarruti-museo* modukoctara lerratu gabe.

1.2. Hitz-junturako hots-aldaketak: hots-legeak

Hitz elkartuen junturako hots-aldaketak corpus zabal batean ikertu ondoren argi ikusten da lehen osagaiaren azken bokala erori eta ondorioz gertatzen diren kontsonante-aldaketak edo azken bokalaren aldaketak zenbait izenetara mugaturik egon direla. *Begi*, *ardi*, *argi*, *beso*, *etxe*, *arto*, *idi*... > *bet*-, *art*-, *art*-, *besa*-, *etxa*-, *arta*-, *it*... forman aurkitzen dira euskal lexikoan aspaldidanik txertatuak ditugun izenetan: *betile*, *artizar*, *iteuli*, *artaburu*, *besamotz*, *etxalde*... Baina hauen ondoan hor ditugu era berean *begi-keinu*, *begi-kolpe*, *begi-azal*, *argi-txinta*, *argi-izpi*, *ardi-txobola*, *ardi-gazta*, *ardi-sail*, *arto-erregutada*, *arto-jale*, *arto-alar*, *beso-lan*, *beso-giharre*, *etxe-erretze*, *etxe-gain*, *etxe-bizitza*... Emaizta desberdin hauen aurrean, ondoko puntuok zehaztu beharra ikusten da:

a) Orain eratzekoak diren elkarteetan ez da komeni behinolako hots-aldatze legeak, aspaldisko galdurik daudenak, berpizten jardutea: *txistulari-elkartea*, *botikari-lana*, *safari-bidaia*, *kultur(a) astea* esan eta idatz dezagun beraz, eta ez *txistulal elkartea*, *botikal lana*, *safal bidaia*, *kultul astea* eta abar.

b) Aipamen berezia zor zaie azken urtetako *unibertsital*, *monetal*, *medikal*, *nekazal* eta antzekoei. Guztiak dira erdal adjektibo erreferentziala ordezkatzeko erabili direnak: *ámbito universitario* = *unibertsital esparrua*, *política monetaria* = *monetal politika*, *examen médico* = *medikal azterketa*, *ayuda financiera* = *finantzal laguntza*... ikusi eta irakurtzen ditugu gero eta maiztza. Bide zuzena, hitz-elkarketaz baliatzeokotan, *unibertsitate-esparrua*, *moneta-politika*, etab. erabiltzea da.

c) Era berean, aparteko aipamena merezi du >a< itsatsiaren galerak: ikus 1.3.

1.3. Lehen osagaiaren amaierako >a<: galdu ala ez

Bada adibide zaharrik, bokal-kontrakzioa gertatu delako edo beste zerbaitengatik lehen osagaiaren amaierako >a< hori ageri ez duenik: *Elizondo*, *Elizmendi*, *Elejoste*, *eskoletaile*, etab. Halaokotan ere ez da falta izaten, ordea, bokalari bere horretan eutsi izanaren lekukotasunik: *Elizagarai*, *Elizabeherea*, *Elejabeitia*, *eskola-emaile*, etab.

Puntu horietan desadostasun bat baino gehiago agertzen den arren, ez da hori gaur eguneko auzi-iturri nagusia. Esparru jakin-mugatu horretatik gainezka eginez, izan ere, bestelako hedadura eta agerpen-maiztasuna eskuratu du bokal-galera honek XX. mendean: 1950etik honakoan ugarituz joan diren *kultur hizkuntza*, *literatur tradizio*, *hizkuntz egoera*, *ortografi arau*, *teknologi maila* modukoetan bereziki. Gaur egun nahaste-borraste handia dago, puntu honi dagokionez, euskal idazleen (eta are, zenbaitetan, hiztunen) artean.

Hori guztia kontuan izanik, Euskaltzaindiak honako bide hau hobesten du:

1. Bukaeran >ia< duten hitzak lehen osagai edo mugatzaile gisa dihardutenean, >a< hori kenduta nahiz kendu gabe erabili: *biologi azterketa*, *geologi irakaslea*, *pedagogi berrikuntza*, *ortografi arauak*, *erreferentzi puntua*, *diplomazi falta*, *bidai agentzia*, *Filosofi Fakultatea*, *Euskal Autonomi Elkartea*, edota *biologia (-) azterketa*, *geologia (-) irakaslea*, *pedagogia (-) berrikuntza*, *ortografia (-) arauak*, e.a.

2. Lehen osagaia *eliza*, *burdina*, *hizkuntza*, *kultura*, *natura* edo *literatura* hitza (eta sei hitz hauek bakarrik) duten elkarteetan *eliz*, *burdin*, *hizkuntz*, *kultur*, *natur*, *literatur* forma >a<-gabeak zein *eliza*-, *burdina*-, *hizkuntza*-, *kultura*-, *natura*-, *literatura*- >a<-dunak berdin onargarri dira. Ongi emanak daude, beraz, bai *eliz* agintaria, *burdin fabrika*, *hizkuntz gaitasuna*, *kultur emankizuna*, *natur zientziak*, *literatur tradizioa* modukoak eta bai *eliza* (-) *zerga*, *burdina* (-) *salzaitalea*, *hizkuntza* (-) *eskola*,

Kultura Saila, naturazalea, literatura (-) joera gisakoak. Lehen osagaiari berezko >a< hori kentzen zaionean, marrarik ez erabili (edota loturik eman, bigarren osagaia erdi-atziki duten burdingintza modukoetan).

3. Gainerako elkarte berri guztietan debeku da lehen osagaiaren amaierako >a< kentzea. Beraz *eskola (-) liburua, iraultza (-) giroa, jaiotza (-) kontrola, plangintza (-) arduraduna, fonetika (-) legea, gramatika (-) araua, kutsadura (-) arriskua, ohitura (-) aldaketa, Medikuntza Fakultatea, hezkuntza (-) alorra, finantza (-) egitura,...* idatz bedi, eta ez *eskol liburua, iraultz giroa, jaiotz kontrola, plangintz arduraduna, kutsadur arriskua, ohitur aldaketa, Medikuntz Fakultatea, hezkuntz alorra, finantz egitura,...*

I.4. Berrelkarketa

Atal biko sintagma izan ohi da, normalean, hitz-elkarteak: *zuzen-zuzenean, seme-alabak, mutur-zikin, meza-emaile, diru eske, ikasgela, zikin-fama, baratzuri-zopa, ardi-gazta* edo *bibliografi ohar* elkarteek, horrela, bina hitz dituzte.

Duda-mudak sortzen dira hitz bi baino gehiagoko elkarteetan. Ez da garbi ikusten, halakoetan, hitz-elkarketaz baliatzea egoki den ala izen-sintagma zabalagoetara jotzea komeni den. Irizpide nagusi gisa honako puntuok dira gaur-gaurkoak seguruentzat eman daitezkecnak:

1. Beharrik ez dagoenean ez gaitzen *euskal aldizkari-zuzendari-bilera, Mendibilgo udal-kirol-patronatua* edo *soinu-uhin-hedapen-bidea* modukoak sortzen ibili. Hobe da, horrelakoetan, sintagma-erabide desberdinak konbinatuz *euskal aldizkari(etako) zuzendarien bilera, Mendibilgo Udalaren kirol-patronatua, soinu-uhinen hedapen-bidea* gisakoak osatzea.

2. Tartean adjektiboren bat sartzen denean hitz-elkarketarik ez egin: *hautagai-zerrenda* baina *hautagai berrien zerrenda* (ez *hautagai berri zerrenda*); *lan-eguna* baina *lan gogorreko eguna* (ez *lan gogor eguna*).

3. Guztiarekin ere, berrelkarketa askoz onargarriago gertatzen da ondoko kasu hauetan:

3.1. Mugatzailea *euskal, erdal, frantses,...* dutenak: *euskal musika-taldea, euskal kultur mintegia, euskal liburu-sorta, erdal joskera-moldea, frantses lege-araudia*.

3.2. Aposizioak. Inon baino sarriago ageri dira hemen, agian, berrelkarteak: *Elai Alai dantza-taldea, Ama Lur filmea, Joanak Joan eleberria, Urola-Kosta eskualdea, Bilb(a)j-Behobia autobidea, Goiz-Argi aldizkaria*.

3.3. Mugatzailearen koordinazio-hedapenak: *emakume- eta haur-taldeak, ebazpen- eta jarraipen-batzordea, edari- eta izezki-saltzailea, galdera- eta harridura-markak, Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Saila*.

3.4. *Eguzki-lore* gisakoen alorreko *irizpen-, multzo-, zati-* eta *mota*-elkarteak. Beste gehienek baino askatasun handixeagoa dute hauek honelako hedapeneterako: *butano-saltzaile itxura, kafe erre usaina, zakar-biltzaile taldea, orejn-haragi zatia, perpaus subordinatu motak*.

3.5. *Jarleku* moduko hitz elkartuak ere sarritxo agertzen dira mugatzaile gisa: *deklabinadiazkia, geltoki-garbitzailea, aztergai-zerrenda, ikasliburu-saltzailea, logela-aldaketa*.

II. BANAN-BANAKO IDAZTARAUAK

Orain eratzten diren hitz elkartuak bereiz, marrarekin ala lotulik idatzi behar diren argitzen da atal honetan. Elkarte-mota batzuetan gauzak aski argi daudela ikusi du Euskaltzaindiak: adostasun handia dago elkarte-modu horien idazmoldeaz. Gomendio-arau zehatza ematen da, ondorioz, elkarte horietarako. Beste zenbait elkarte-modutan, aldiz, ez da maila bereko adostasunik ageri: idazkera bi utzi dira, horietarako, aukeran.

Arau nagusiak ematen ditu Euskaltzaindiak oraingoan. Zehaztasunak, salbuespenak eta bestelako argibideak nahi dituenak jo beza *Hitz Elkartuen Osaera eta Idazkera* liburura: bertako bigarren zatian, "Atalez ataleko azalpenan" (aurrerantzean AAA) aurkituko ditu xehetasun horiek.

II.1. Bereiz idaztekoak diren hitz elkartuak

a) Aposizioak: *Bidasoa ibaia, Aralar mendia, Larramendi kalea, Arriaga antzokia, Axular liburategia, Euskaltzale albistaria, Auspua liburategia, Gerediaga elkarte, Xalbador ikastegia, Uztapide bertsoaria; izeba Maria, aitona Domingo, arreba Klara, maisu Juan; B erudia, D dokumentua. Zehaztasun gehiagotarako, ikus AAAren 14. atala.*

b) *Egin, eragin, eman* eta *hartu*-rekin osatzen diren aditz-elkarteak: *lo egin, negar egin, barre egin, oilu egin, berbu egin; negar eragin, barre eragin, leher eragin; beldur eman, hitz eman, kontu eman, su eman; min hartu, kargu hartu, parte hartu, kontu hartu.* Loturik idazten diren salbuespenetarako, ikus AAAren 6. atala

c) *Etxez etxe* moduko bikoiztapenak (lehen osagaia deklinaturik, bigarren biluzik): *aurrez aurre, gainez gain, gizaldiz gizaldi, herriz herri, parez pare, pausoz pauso,...; adarrak adar, bazterrik bazter, eskurik esku, kalerik kale, sasirik sasi,...; menderen mende, bururen buru,...* Ikus AAAren 1.1. atala.

d) *Egin berri* modukoak: *amaitu berri, esan berri, hasi berri, sartu berri.* Loturik idazten diren *ezkonberri* modukoak salbuespen dira: ikus AAAren 9. atala

e) *Mahai gainean, etxe aurretik* gisako posposizioak: *esku artean, gerra aurretik, aste barruan, hiri barriera, ikastetxe mailan, geltoki ondora, kable bidez; Urola aldeko (herriak), eskualde mailako (zerbitzua), denda osteko (almazena).* Loturik ematen diren *nazioarteko, jendaurreko, prentsaurreko,...* formetarako ikus AAAren 11.5. atalean eta ondoren, idazkerari buruzkoetan, esaten dena.

f) Bigarren osagaia *bila, eske* edo *falta* duten elkarteak: *ur bila, bake bila, ardo bila, ogi bila; diru eske, barkamen eske, argibide eske, aholku eske; egur falta, harreman falta, lo falta, batasun falta.*

g) Lehen osagaia *erdal, euskal, giza, itsas* duten elkarteak: *erdal gramatika, erdal itzulpena, euskal olerkiak, euskal idazleak; giza zientziak, giza adimena; itsas garraioa, itsas ekologia* (forma zahar-ihartuetarako, ikus hiztegia).

h) Lehen osagaiaren amaierako >a< galtzen denean. Ikus, horri buruz, gomendiozko idaztarau hauen 1.3. atala.

II.2. Marrarekin idaztekoak diren hitz elkartuak

a) *Gorri-gorri(a)* moduko bikoiztapen indargarriak (lehen osagaia deklinabide-atzizkirik gabedutenak): *labur-labur (azaldu), adi-adi (egon), erne-erne (gidatu), ozta-ozta (entzun); (hitzaldi) luze-luzea, (egun) argi-argia, (euskaldun) garbi-garbia, (bazkari hau) arin-arina (da); alfer-alferrik (saiatu), gazte-gazterik (hil), zabal-zabalik (utzi), doi-doia (jasan), gaur-gaurkoz, zuzen-zuzenean, azken-azkenean, bete-betean, bihotz-bihotzetik, hasiera-hasieratik, zin-zine, gain-gainera; gehien-gehienak); asper-asper egin, dagoen-dagoen(ean).* Ikus AAAren 1. atala.

b) *Apurka-apurka moduko* bikoiztapenak (bi osagaiek atzizki berbera): *tarteka-tarteka, banaka-banaka; launaka-launaka, aldian-aldian, ezarian-ezarian; egunero-egunero; astero-astero, emeki-emeki, polito-polito, astiro-astiro.* Ikus AAAren 1. atala.

c) *Seme-alabak, zuri-gorri* moduko elkarteak: *senar-emazteak, zeru-lurrak, galde-erantzunak, maisu-maistrak, izen-deiturak; txuri-urdin, gazi-geza, luze-zabal, argi-ilun; han-hemen, ezker-eskuin, harat-honat, laztan-musuka, negar-zotinka; sartu-irten, joan-etorri; hamar-hamaika (lagun), gutxi-asko.* Ikus AAAren 2. atala.

d) *Barra-barra, plisti-plasta* eta *zehatz-mehatz* modukoak: *bor-bor, kili-kili, mara-mara, pil-pil, txin-txin, txio-txio(ka); binbi-banba, dinbili-danbala, hinki-hanka, kili-kolo, tiriki-tarraka, zirti-zarta; auzi-mauzi, duda-muda, erran-merran, handi-mandi, nahas-mahas, tarteka-marteka.* Ikus, salbuespenetarako bereziki, AAAren 16. atala.

e) *Ezkio-Itsaso* moduko leku-izen elkartuak: *Abanto-Zierbena, Gernika-Lumo, Lasarte-Oria, Biurrun-Olkoz, Etxarri-Aranatz, Arratzu-Ubarrundia, Iruraitz-Gauna, Ainhize-Monjolose, Úrrüxtoi-Larrabile.* Ikus AAAren 12.2. atala

Besterik dira itzulpenezko *Lizarra / Estella, Arrasate / Mondragón, Vitoria / Gasteiz...* elkar-teak. Ikus AAAko 13. atala.

II.3. Loturik idaztekoak diren hitz elkartuak

a) **Jarleku** moduko elkarteak (aditz-erro + izen): *egongela, aldagela, abiaburu, helmuga, idazmakina, mintzapraktika, salneurri, irakasmaila; agerbide, eskabide, jokabide, komunikabide; ager-raldi, egonaldi, emanaldi; galdegai, irakurgai, osagai; pausaleku, sorleku; biltoki, geltoki, erakustoki; jokamolde, pentsamolde; aztergune, lehiakide, sortalde, idazlan, ikerlan; ikasgela, ikastetxe. Salbues-penetrarako, ikus AAren 10. atala.*

b) **Aldagaitz** moduko izaera-elkarteak (aditz-erro + izenondo): *konformagaitz, pairagaitz, uxa-gaitz, herdoilgaitz; asmaezin, nekaezin, bateraezin, pentsaezin; ulerterraz, moldaeraz; isurbera, min-bera.*

c) **Odolustu** moduko aditz-elkarte arruntak: *indargaldu, uranditu, gaitzetsi, antzaldatu, bizi-berritu, indargabetu; azpimarratu, aurr(e)ikusi.*

d) Bigarren osagaia **-gin, -gile, -zain, -zale, -dun, -gabe** edota **-gintza, -za(i)ntza** duten elkar-teak: *hargin, zurgin, uztagin; bertsogile, eltzegile, langile; mugazain, diruzain, bidezain, atezain; ber-tsozale, haragizale, aurrerazale, neskazale; dirudun, arduradun, bizardun; lotsagabe, mugagabe, zen-tzugabe; gaztagintza, barkugintza, burdingintza; egurgite, etxegite, talogite; gaixozaintza, ertzaintza, liburuzaintza. Ikus AAren 5., 7. eta 8. atalak.*

e) Bigarren osagaia **-aldi, -buru, -gizon, -(g)une, -(k)ide, -(k)ume, -orde** duten izen-elkarteak: *agintealdi, belaunaldi; batzordeburu, sailburu; legegizon, elizgizon; argiune, zerbitzugune; baliokide, solaskide; kalekume, bulegokume; izenorde, sailburuorde. Loturik idazten dira orobat bigarren osagaia **-gai** edo **-alde** duten hainbat elkarte: *abadegai, erregegai, aztigai modukoak edota industrialde, es-kualde, lurralde, hegoalde, iparralde, ekialde gisakoak. Salbuespenetarako ikus AAren 11. atala.**

f) Lehen osagaia **aurre-, azpi-** eta **gain-** duten izen-elkarteak: *aurrekontu, aurrelan, aurre-proiektu; azpiegitura, azpimarra, zepimultzo; gainazal, gainbalio, gainkarga. Ikus AAren 11. atala.*

g) **Lauburu** moduko elkarteak (zenbatzaile + izen): *hiruadar, bostortz, hamalauzango, ehun-zango; adarbakar, asmobakar, begibakar, zelulabakar.*

II.4. Marrarekin edo bereiz idatz daitezkeen hitz elkartuak

a) **Eguzki-lore** moduko izen-elkarte arruntak. Hemen sartzen dira, bereziki, hiztunak edo idaz-leak ulean-ulean eratzen dituen izen-elkarte berri, bizi, ugariak: *akordeoi-soinu* edo *akordeoi soinu, lan-hitzarmen* edo *lan hitzarmen, batzorde-atal* edo *batzorde atal, arau-proposamen* edo *arau pro-posamen, merkatar-mundu* edo *merkatar mundu, gizarte-bizitza* edo *gizarte bizitza, arazo-iturri* edo *arazo iturri, sakontze-ikastaro* edo *sakontze ikastaro, osasun-egoera* edo *osasun egoera, elebitasun-formula* edo *elebitasun formula, garapen-maila* edo *garapen maila, ikastetxe-mota* edo *ikastetxe mota, eskabide-orri* edo *eskabide orri. Zehaztasun gehiagotarako, ikus AAren 11. atala.*

b) **Kale-garbitzaile, adar jotze** edo **ate-joka** moduko elkarte sintetiko arruntak (bigarren osa-gaia aditz-izenkia dute, eta lehena bigarrenaren osagarri zuzen). Hauek ere oso ugariak dira:

— Egile-elkarteak: *kale-garbitzaile* edo *kale garbitzaile, bide-urratzaile* edo *bide urratzaile, harri-jasotzaile* edo *harri jasotzaile; odol-emaile* edo *odol emaille, soinu-jole* edo *soinu jole, eguraldi-iragarle* edo *eguraldi iragarle; aho-gozagarri* edo *aho gozagarri, bihotz-hunkigarri* edo *bihotz hun-kigarri, begi-mingarri* edo *begi mingarri; euri-neurgailu* edo *euri neurgailu, orri-zulagailu* edo *orri zulagailu; behor-gidari* edo *behor gidari, erbi-ehiztari* edo *erbi ehiztari.*

— Ekintza-elkarteak: *adar-jotze* edo *adar jotze, zikiro-jate* edo *zikiro jate, odol-isurtze* edo *odol isurtze, denbora-galtze* edo *denbora galtze; diru-bilketa* edo *diru bilketa, adimen-azterketa* edo *adimen azterketa; txosten-prestaera* edo *txosten prestaera, hitz-osaera* edo *hitz osaera; fede-ukapen* edo *fede ukapen, lan-eskaintza* edo *lan eskaintza.*

— Jardun-elkarteak: *ate-joka* edo *ate joka*, *aho-zabalka* edo *aho zabalka*, *errosario-esaka* edo *errosario esaka*; *kantu-kantari* edo *kantu kantari*, *kontu-kontari* edo *kontu kontari*.

Ikus, zehaztasun gehiagotarako, AAren 7. atala.

Oharra: osagai biak letra larriz hasten direnean hobe da hitz elkartua marrarik gabe idaztea. Errotuluetan, zenbait titulutan eta izendapenetan agertzen da hori batez ere: *Eusko Jauriaritza*, *Foru Aldundia*, *Kultura eta Turismo Saila*, *Garraio Zuzendaritza*, *Medikuntza Fakultatea*, *Bertsolari Txapelketa*, *Zinema Jaialdia*, *Ur Kirolak* eta abar.

II.5. Marrarekin edo loturik idatz daitezkeen hitz elkartuak

Sudur-luze moduko elkarte arruntak: (*neska*) *sudur-luze* edo *sudurluze*, (*zezen*) *adar-motz* edo *adarmotz*, (*agure*) *buru-soil* edo *burusoil*, (*mutiko*) *musu-gorri* edo *musugorri*, (*marinel*) *odol-bero* edo *odolbero*, (*adiskide*) *esku-zabal* edo *eskuzabal*, (*esparru*) *angelu-zuzen* edo *angeluzuzen*, (*teilatu*) *punta-zorroztz* edo *puntazorroztz*.

Beraz, hau da Euskaltzaindiaren erabakia:

1. Bereiz idatziko dira:

- *aposizioak (Bidasoa ibaia)*,
- *egin, eman, hartu* eta *eragin* aditzekin osatzen diren aditz elkarteak (*lo egin*),
- *etxez etxe* moduko bikoiztapenak,
- *egin berri* modukoak,
- *mahai gainean* gisako posposizioak,
- bigarren osagaia *bila*, *eske* edo *falta* duten elkarteak,
- lehen osagaia *erdal*, *euskal*, *giza* eta *itsas* duten elkarteak, ihartuak ez diren neurrian,
- lehen osagaiaren amaierako >a< galtzen denean (*biologi azterketa*).

2. Marrarekin idatziko dira:

- *gorri-gorria* moduko bikoiztapen indargarriak,
- *apurka-apurka* bezalako bikoiztapenak,
- *seme-alabak*, *zuri-gorri* modukoak,
- *barra-barra*, *plisti-plasta* bezalakoak,
- *Ezkio-Itsaso* moduko leku izen elkartuak (bi hizkuntzatan ematen direnean, ordea, ez: *Lizarra / Estella*).

3. Loturik idatziko dira:

- *jarleku* moduko elkarteak,
- *aldagaitz* bezalako izaera elkarteak,
- *odolustu* moduko izen-elkarte arruntak,
- bigarren osagaia *-gin*, *-gile*, *-zain*, *-zale*, *-dun*, *-gabe* edo *-ta -gintza*, *-za(i)ntza* duten elkarteak,

— bigarren osagaia *-aldi*, *-buru*, *-gizon*, *-(g)une*, *-kide* *-(k)ume*, *-orde* duten izen elkarteak,

— lehen osagaia *aurre-*, *azpi-* eta *-gain* duten izen elkarteak,

— *lauburu* moduko elkarteak.

4. Marrarekin edo marra gabe, nahi den bezala:

— *eguzki lore*, *eguzki-lore* moduko izen elkartu arruntak,

— *kale garbitzaile*, *kale-garbitzaile* modukoak.

(Bi hitzak letra larriz hasten direnean hobe da, hala ere, marra gabe idaztea).

5. Elkarteko lehenbiziko osagaiak >ia< amaiera duenean >a<-rekin nahiz >a< gabe idatz daitezke: *biologi azterketa*, *biologia azterketa*. Bestelako >a< itsatsiak ez dira galtzen elkartuta egiten denean, eta hitzak bere osotasunean eman behar dira. Salbuespen dira, dena dela, honako sei hitz hauek: *burdina*, *eliza*, *hizkuntza*, *kultura*, *literatura* eta *natura*. Hitz hauek, hala nahi izanez gero, gal dezakete >a< hori.

Idazkerari dagokionez, amaierako >a< galtzen den baikoitzean, bereiz idatziko da hitz elkartua eta >a< gordetzen denean, aukeran izango da bereiz idaztea nahiz marratxoia erabiliz: *kultur etxea*, *biologi azterketa*, *kultura(-)etxea*, *biologia(-)azterketa*.

(Euskaltzaindiak, Donostian, 1995.eko urtarrilaren 27an onartua)

26

-Z GERO

Euskal gramatikan baldintzako perpausak egiteko dagoen era arruntenetako bat, aditz adjekti-boari *-(e)z gero* posposizioa eranstea da:

Lana eginez gero, behar den bezala ordainduko dizute.

Era berean, posposizio berberaz eta aditz jokatu batekin batera perpaus kausalak egin ditzakegu:

Lana ondo egin duzunez gero, behar den bezala ordainduko dizute.

Azkenik, aditz jokatu zein jokatu gabeekin batera denbora perpausak ere egin daitezke posposizio honen bidez:

Eskolako lana eginez gero, jolas egitera joan zaitezke.

Ikusten denez, posposizio hau elementu biz dago osaturik: alde batetik, instrumentalaren marka den *-z* atzizkiarekin eta, bestetik, *gero* aditzondoaz.

Bi elementu horiek idazteko orduan tradizioak bi bide segitu ditu: Iparraldeko idazleek bereiz idatzi izan dituzte (*-z gero*) eta Hegoaldekoak, aldiz, batera (*ezkero, azkero*).

Aipatu erabilera horiek ez dira, dena dela, posposizio honek dituen bakarrak, denbora aditzondo gisa ere aski arrunta baita, aurreko izena beti mugatua duela:

Heldu den igandeaz gero Baionako etxean aurkituko nauzu.

Irugarren umea ezkero ama asko... (Eguzkitza, Gizarte-Auzia, 185).

Hori guztia, eta orobat Arantzazuko txostenaz geroz nagusitu den joera kontuan hartuta, ondoko hau proposatzea erabaki du Euskaltzaindiak:

1. Kasu guztietan *-(e)z gero* idatz bedi: *hori eginez gero, hori egin duzunez gero*.

2. Orduekin, eta oro har denbora posposizio gisa, *ezkero* ere idatz daiteke: *hamarrez gero / hamararak ezkero, zortzietz gero / zortziak ezkero, San Ferminez gero / San Ferminak ezkero, atzoz gero / atzo ezkero*.

3. *Honezkero, horrezkero* eta *harrezkero* aditzondoak, era horretan idatziko dira, horrela erabili baitira euskararen literatura tradizioan, nahiz *horrezkero* aditzondoaren maiztasuna beste biena baino askoz ere apalagoa den.

(Euskaltzaindiak, Donostian, 1995.eko urtarrilaren 27an onartua)

27

HORI ETA, HORI EDO ETA HORRELAKOEN IDAZKERA

Eta eta edo juntagailuak juntaduraren erdian kokatzen dira normalean eta, hortaz, juntadura bururatzen duen osagaia izan ohi dute gehienetan ondoan. Zenbaitetan, ordea, azken juntagaia esan gabe utzi delako, juntagaia lekuz "trukatu" direlako edo, besterik gabe, juntagailua aurreko osagaiari enklitikoki lotu zaiolako, honako egitura hauek eratzen dira:

*Pellok edo esango zuen hori.
Entzun edo egin du horrek.
Iñakirekin eta ibili da.
Amaiak eta ondo egingo dute hori.
Banoa, berandu da eta.
Partidua irabazi dute eta, poz-pozik etorri dira.
Berandu zela eta, gurean geratu zen lotan.
Larri dabil, krisia dela eta.*

Horrelakoetan juntagailua bereiz eta marratorik gabe idaztea proposatu zuen aspaldi Euskaltzaindiak, beharrezkoa izanez gero ondoan koma ipiniz (*Euskera XVI*, 1971, 158-159). Halaz guztiz ere, gomendioak gomendio, marratxoa ipintzen jarraitzen dute idazle batzuek zenbaitetan, irakurketarako lagungarri delakoan.

Zer esan horretaz?

Egitura generikoa eta antzematen erraza denean, edo juntaduraren ondoan datorrena juntaduraren osagai ezin izan daitekeela garbi ikusten denean, ez dirudi marra jarri beharko litzatekeenik:

*Nora joango ziren, bada? Zinera edo...
Hor daude Begoña eta, barrura sartzeko beldur.
Goizeko hiruretan edo hasten dira lanean.
Igandeetan eta zinera joaten ziren.*

Perpau konplexuagoetan, ordea, gauzak ez dira beti hain errazak gertatzen eta marratxoa oso lagungarri gerta daiteke egituren esaldia hobeto ulertzeko:

*Esan didate zuen etxean-edo beste egun batean agertuko direla beharbada.
Harrituta zeuden, itsusia zen-eta zuk esan zenuen hura.
Ez dira-eta hamabost egun Mikel Isabelekin luzaz aritu zena.*

Ezer ipini gabe ere utz daitezke perpau horiek, jakina, gorago esan bezala. Baina ezin uka daiteke noraezekoa ez bada ere lagungarri behintzat gertatzen dela horrelakoetan marratxoa ipintzea. Horregatik, behartu ez baina aukera bederen utzi behar zaio idazleari nahi duenean marratxoaren bidez testua irakurterrazago egin dezan horrela iruditzen zaionean, itxurak itxura, inportanteena testuaren irakurgarritasuna baita.

Honekin batera aztertu behar dira *hori dela eta* moduko esapideak. Hauetan aukera bat baino gehiago dugu, ez bakarrik marraren kontua, baizik *eta / taren* artean egin beharreko aukeraren arazoa ere hor baita:

Hori dela-ta.
Hori dela eta.

Esan behar da, hasteko, esapide hau, tradizioaren arabera, batez ere Hegoaldean bakarrik erabili dela, eta nahiko berria dela. Neurri handi batean *hori dela-ta* da nagusi ageri dena, nahiz oso-osorik, hau da, *hori dela eta* bezalakoak idatzi dituzten idazleak ere badiren Iturzaeta, Soroa, Iraizoz, Enbeita, Bilbao, Uztapide, Txirrita, Akesolo, Etxaide, Orixte, e.a. Mitxelena ere sistematikoki *zer dela eta* bezalakoak erabiltzen zituen batuan idazten zuenean.

Hala ere, kontuan hartu behar da euskararen tradizioan *hori dela-ta* erabili izan dutenek *ta* erabili dutela bestela ere bokal ondoan beti: *Mirari ta Antton, Jone ta Mikel*, e.a. Beraz, kontua ez da nola idazten zuten esapide hau, edo honen tankerakoak, baizik nola idazten zuten *eta* juntagailua. Batasunerako *eta* aukeratua du Euskaltzaindiak, salbuespenik gabe. Orduan, badirudi egokiena litzatekeela esapide hauetan ere *eta* mantentzea, horrela idatzi duten autore asko dagoelako, batetik, eta horrela erabili ez dutenek esapidearekin zerikusi zuzenik ez zuten arrazoiengatik aukeratu dutelako beste idaz-tankera hori, bestetik.

Horrenbestez, hau da Euskaltzaindiaren erabakia:

1. Egitura hauetan guztietan ageri diren juntagailuak osorik idatziko dira beti: *eta, edo*.
2. Egitura agerikoa eta antzematen erraza denean, bereiz idatziko da juntagailua —ondoan koma izan edo ez—, bere garaian Euskaltzaindiak erabaki zuen bezala (*hori eta, hori edo, hori dela eta*).
3. Perpaus konplexua denean, orde, beharrezkoa izan gabe ere, aukeran izango du idazleak juntagailuaren aurrean marrazkoa ipintzea, testua ulertzeko lagungarri dela iruditzen bazaio (*hori-eta, hori-edo, zer dela-eta*).

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1995.eko otsailaren 24an onartua)

28

ADITZOINEN FORMA

Zenbait euskalkitan aditzoinak eta partizipio burutuak, formaz desberdinak izaten dira maiz (*sar/ sartu; ikus / ikusi, bil / bildu*). Garai batean mendebalean ere usatzen ziren aditzoin bereziak, baina aspaldi honetan Iparraldeko eta ekialdeko euskalkietan baizik ez dira erabiltzen. Literatura tradizioan erro sakon-sakonak dituzte aditzoin horiek, eta azken mendean laurden honetan eginekako testuetan ere toki handia izan dute, anitz idazlek beren idazkietan baliatu baitituzte, haien euskalkietan horrelakorik ez bazen ere. Halatan euskara batuan aditzoinak erabiltzerakoan forma berezien onestea eta gomendatzea egoki ikusten du Euskaltzaindiak.

Horiek horrela izanik, beste kategoria batetik eratorritako aditzen kasuan mendebaldeko hiztunek arazoak badituzte oinarritik ezertan bereizten ez diren aditzoinen erabiltzeko, zenbait ingurumenetan bereziki, hala nola aditzoina laguntzailearen atzean denean. Hori kontuan harturik, bai eta garai bateko mendebaleko idazle zenbaiten joera gogoan edukirik ere, komenigarria dela ikusten du Euskaltzaindiak, horrelako kasuetan (aditzoin eratorriak osoki oinarriaren irudia duelarik), *-tu* atzikia aditzoinetan erabiltzeko aukera ere onartzea (*ur eta urtu, gizon eta gizondu, gaurko eta gaurkotu, bere eta beretu, lodi eta loditu, hobe eta hobetu, hizka eta hizkatu, garai eta garaitu...*). Beste aditzetan, ordean, erran nahi baitu aditzoinaren formak kategoriako anbiguitaterik sortzen ez duenean, forma bakarria onartuko da: *zora, goza, urezta, elesta...*

Aipaturiko aukera aditzoinak perpaus osagai gisa erabiliak diren kasuetara mugatua izanen da eta, beraz, aditzoina eratorrita edo elkarteta bateko osagai denean, *-tu* gabeko forma onartuko da bakarrik. Aukera horretaz noiz balia, berriz, idazleen esku uzten da, erabileraren, ingurumenaren edo aditzen arabera aldirian aldiko libertatea utzirik.

Hemen ez da kontuan hartzen Euskaltzaindiak oraindik aztertu gabe dituen zenbait puntu, hala nola *ohera / oheratu, mendira / mendiratu, nora / noratu,...*

Aditzoin berezien forma

Zalantzarikoa da batzuetan, bai eta tokien edo denboren arabera aldirian ere, aditzoin berezien forma. Hona hemen Euskaltzaindiak duda horietarik batzuen arintzeko ematen dituen argibideak eta arauak:

1. Aditzoin berezien bukaera afrikatua denean:

Bukaeran afrikatua duen oinarri bati *-tu* lotzen zaionean afrikatua galtzen du adizkiak; alderantziz, adizki horri dagokion aditzoinak afrikatua nahi-ta-ez atxiki behar du. Beraz: *hustu dut*, baina *huts dezaket* (ez **huts dezaket*); *zorrotzu dut*, baina *zorrotz dezaket* (ez **zorroz dezaket*); *hoztu naiz*, baina *hotz nunteke* (ez **hoz nunteke*); *piztu dut*, baina *pitx dezaket* (ez **piz dezaket*), etab.

Gogoan har, halere, gutiz gehienetan aditz eratorriak direla horrelakoak, eta haien kasuan aditzoin berezien ondoan *-tu* markarekilako forma ere onartzen dela euskara batuko aditzoinetan: *zorrotz* edo *zorrotzu*, *huts* edo *hustu*, *hotz* edo *hoztu*, *aberats* edo *aberastu*, *latz* edo *lazu,...*

2. Aditzoin bereziak bukaeran *i* berezkoa duenean:

Aditz izenkiaren forman *-tze* atzikiaren aurrian *i* gelditzen denean (*jaikitze, jalgitze, etsitze, biziitze, aritze,...*) *i* berezkoa da, eta euskara batuan aditzoinetan ere haren atxitzeko aholkua ematen du Euskaltzaindiak: *jaiki hadi, jalgi gaitezen, ireki lezake, bizi bedi,...* Alderantziz, *-i* bukaera, aditz izenkian agertu (gabe, partizipio burutuan kausitzen denean, aspektu marka izaten da, eta, beraz, aditzoinetan ez da agertzen euskara batuan (*ikas, hauts, utz, araz, etab*). Azken arau honek tradizio zaharreko aditz zenbaiten kasuan salbuespenak izan ditzake, baina oso guti: *eutsi, itxi, iritzi*.

3. Aditzoinak bukaeran noiz duen *-t* kontsonantea hartzen:

Aditzoin bereziak darabiltzaten euskalkietan, maiz agertzen da *-t* kontsonantea *-tu* aspektu marka har dezaketen aditzoinen bukaeran. Ordean, ez dute euskalki guztiek berdin jokatzeko puntu horretan, batzuek, *-t* ematen baitute, eta besteek ez, zein aditz den (*lagun / lagunt nazazu, dei / deit nazala, ...*). Orokorki harturik, *t*-dun forma bestearen ondotikakoa da, eta haren erabilera, zenbait aditzetan nagusitu bada ere, ez da aldebat hedatu. Gisa horretan, kasu mugatu batzuetan izan ezik, aditzoinen bukaeretan *t*-rik ez ematea hobesten du Euskaltzaindiak euskara batuarentzat.

T-ren erabilpena mugatuko duten puntuak hauek izanen dira:

— Aditz eratorria izatea eta haren oinarria *t*-duna izatea (*ausart / ausartu, laket / laketu, bat / batu, oroit / oroitu*).

— Literatura tradizioan jokabide bakarra izatea (*ezagut, lant, lot, ohart*).

— *Di* bukaera duen oinarri batetik eratorririko aditz baten forma laburtua izatea eta forma laburtugabetik semantikoki bereiz izatea: *hant* (*≠handi*); *hert* (*≠erdi*).

Euskara batuan, beraz, ondarrean *t*-rik gabe erabiliko dira *-tu* gabeko beste aditzoinak: *urrun hadi, dei ezazu, neur dezaket, ezkon zaitze, lagun nazazu, on daitezke, etab...*

Hau da, honenbestez, Euskaltzaindiaren erabakia, aditzoinen formari dagokiona:

1. Normalean aditzoina eta partizipioa bereizten dira: *ikas / ikasi, bil / bildu, sar / sartu*.

2. Aditza beste kategoria batetik eratortzen denean eta jatorrizko oinarritik ezertan ere bereizten ez denean, *-tu* atzikia ere erabil daiteke aditzoinetan: *ur / urtu, gizon / gizondu, gorri / gorritu, hobe / hobetu*. Kasu hauetan, hortaz, *urtu, gizondu* eta *hobetu* aditzoin gisa ere erabil daitezke.

3. Aditzoinen bukaera afrikatua denean, aditzoinak nahitaez atxiki behar du afrikatua: *huts dezaket* (**hus dezaket*), *zorrotz dezaket* (**zorroz dezaket*).

4. Aditzoin bukaerak *>i<* berezkoa duenean, *>i<* amaiera atxiki behar da: *jaiki hadi* (**jaik hadi*), *jalgi hadi* (**jalgi hadi*). Ez, ordea, berezkoa ez duenean: *ikas ezak, utz dezake, e.a. Itxi* salbuespena da, honetan ere atxiki behar baita *>i<*. *Eutsi* eta *iritzi* aditzen kasuan aukera uzten da, bietara.

5. Ondoko kasu hauetan bakarrik onartzen da -t bukaera aditzoinetan:

— Aditz eratorria bada eta haren oinarria *t-* duna: *laket / laketu*.

— Literatura tradizioan jokabide bakarra izan badu: *ohart, ezagut*.

— *Di* bukaerako oinarri batetik eratorria izatea eta forma laburtu gabetik semantikoki bereiz izatea: *hant, ert*.

Besteetan *-t* gabe: *urrun* nahiz *urrundu* (baina ez **urrunt*), *lagun* nahiz *lagundu* (baina ez **lagunt*), *neur, ezkon, e.a.*

Oharra: Erabaki honetan forma bakarrik aztertzen da, ez erabilera. Hots, idazle batek aditzoinak erabili nahi baditu, aditzoin hauen forma zein den esaten zaio (*zorrotz daiteke, *zorroz daiteke, hobe daiteke, hobetu daiteke*). Ez ordea, noiz erabili behar dituen.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1995.eko otsailaren 24an onartua)

29

DIPTONGOZ BUKATZEN DIREN IZENEN DEKLINABIDEA

Gutxi dira euskaran diptongoz amaitzen diren izenak, baina, hala ere, ez da oraindik haien deklinabidea inolako den guztiz argitzea lortu, gai honetaz iritzi diferenteak eta kontrajarriak eman izan baitira. Horrela, batasunerako bidea urratzen hasteko idazle batzuek 1964an Baionan egin zuten bileran diptongoz amaitzen diren izen guztiak kontsonantez amaitzen direnak bezala deklinatzea erabaki zuten, inolako salbuespenik gabe, Azkuek berak ere egindako bide beretik.

Arau itxi hori pixkanaka aldatuz joan da, Mitxelena eta Villasantek, besteak beste, egin lanei esker. Horrela, *ai* edo *au*, nola egiten duen diptongoak, bereizten hasi ziren idazleak: *etsai*, esate baterako, bokalez amaitua bailitzan hartzen zen, eta *gau*, ostera, kontsonantez bukatua balitz bezala.

Hala ere, azken urteotan arau hori ere zalantzan jarria izan da, araua jarraiki, *lauri* edo *lauki* idatzi beharko bailitzateke, *lurri* edo *lurrik* esaten den modu berean. Beraz, badirudi *au-z* bukaturiko hitzetan ere salbuespenak bederen onartu beharko lirartekeela.

Gauzak horrela, *OEH*-ko testuak aztertu ditu Euskaltzaindiak eta testu horietan idazleek diptongoz bukatutako hitzak nola deklinatu dituzten ikusi: *barau*, *sarau*, *bakaillau*, *kofau*, *kopau*, *mokau*, *zamau*, *enparau*, *letrau*, *eskribau*, *garau*, *gaztelau*, *kristau*, *kristinau*, *kristiñau*, *arau*, *egitarau*, *lau* ('zelai'), *lau*, *hamalau* eta *gau*.

Azterketa honen ondorioz, hau esan daiteke:

1. Bokalez amaituak bezala deklinatuko dira normalean *-au* diptongoaz amaitzen diren hitzak, horrela egiten baita Hegoaldean —eta hor erabiltzen dira ugarienik horrelako hitzak— eta Iparraldean ere horrela jokatzeko baita zenbaitetan, guztietan ez bada ere. Beraz, adibide bat ematearren, hau da hobesten den deklinabidea auzitan dauden kasuetan: *arau*, *araurik*, *arauri*, *arauren*, *arauz(ko)*, *arautan*, *arautako*, *arautatik*, *arautara* mugagabea eta *arauan*, *arauko*, *arautik*, *araura* singularrean.

2. Salbuespen jakin batzuk baditu, hala ere, jokabide orokor horrek: *Gau* hitzak deklinabide berezia du. Euskalki guztietako jokabideari jarraituz, *-e-* bokala tartekatzen du mugagabeko instrumentalean eta singularreko leku kasuetan, kontsonantez amaituek egiten duten bezala: *gauetz*, *gauen*, *gaueko*. Baina, bestalde, *-r-* tartekatzen du bokalez amaituek horrela egiten duten kasuetan: *gaurik*, *gauri*, *gauren*. Beraz, honako paradigma hau izango luke hitz honek: *gauk*, *gaurik*, *gauri*, *gauren*, *gauetz* mugagabea eta *gauen*, *gaueko*, *gautetik*, *gaueru* singularrean.

3. *Lau* hitza, ordea, arau orokorraren arabera deklinatuko da. Testuek erakusten dutenaren arabera, hitz honen inesibo singularra salbuespena izan zitekeen, *lauan* bezala, *lauean* zein bietara deklinatzea erabaki baitzitekeen. Dena den, egokiago dirudi kasu horretan ere, beste guztietan bezala eta sistemari jarraiki, bokalez amaituen bidetari jarraitzea eta *lauan* forma hobestea. Horrela egin du Euskaltzaindiak, zenbakien deklinabideaz eman duen arauan ere eta hitz hau, 'izena' denean bokalez amaituak bezala deklinatzen dela esan duenean: *lauan*, beraz, inesiboan. Gauza bera zenbakia metafizikuntzan erabiltzen dugunean (*hori laua da*; *lauan marra bat jarri behar da*, e.a.), hilarren eguna izendatzen dugunean (*martxoaren laua*, *uztailaren lauan*) eta horien antzekoetan (*laua libre dago*, *lauan sar zaitez...*, 'lau' zenbakia duen gelan, alegia). 'Izenordain' bezala jokatzeko duenean, ordea, ez: *laurak etorri ziren*, *lauretan joango gara*, e.a.

4. Diptongoz bukatzen diren gainerako hitzetan (*garai, jai, gai, zelai*) ez da salbuespenik eta bokalez amaituak bailiran deklinatzen dira (*jaiean* eta horrelakoak berriak dira —nahiz Orixek joera handia zuen horretarako— eta Hegoaldekoak, gehienak), salbu monosilaboak instrumentalean: *deiez egon, edozein gaiez mintzatu*.

Beraz, hauxe da Euskaltzaindiaren erabakia: diptongoz bukatzen diren hitzak, orohar, bokalez amaitzen diren gainerako izen guztiak bezala deklinatuko dira. Alde batera utzirik *lau zenbatzaileak*, beste arrazoi batzuegatik, sortzen dituen arazoak, salbuespen bakarra *gau* hitza da, ondoko hiru kasu hauetan: *gauez, gaueko, gauean*. Monosilaboak izanik instrumentalean doazenak ere salbuespentzat hartzen dira (*deiez*).

Oharra: arazo hau xeheki aztertua izan zen Euskaltzaindiaren XIII. Biltzarrean Gramatika batzordeak aurkeztu zuen txostenean. Ikus "Batasunerako proposamenak" ('Diptongoz amaitzen diren izenen deklinabidea'), ikus *Euskera* 1994, 3, 838-855 orr.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1995.eko otsailaren 24an onartua)

BATZAR HITZA DELA ETA

Bilbon, 1994ko urriaren 13an

*Jon Esnal Alegria jauna,
Gipuzkoako Batzar Nagusien Lehendakaria.
DONOSTIA*

Jaun agurgarria:

atsegin dut aditzera ematea akademi erakunde honek irailaren 21ean egin-dako osoko batzarrean, besteak beste, zuk ekainaren 29an bidalitako gutuna aztertu zuela.

Euskara Batuko batzordearen txostena entzun ondoren, Euskaltzaindiak aho batez erabaki zuen *batzar* forma hobestea.

Kontuan hartu behar da, izan ere, *bartzar* aldakia izan dela Hegoaldean gehien erabili dena, eta Iparraldeko zenbait autore nagusitan ere aurkitzen dela. Gipuzkoari dagokiola, aipa daiteke Oñatiko agiri batean, 1477an, *batzar* forma ikusten dela (“En la junta popular que ellos llamaban *bazaar*”). Iztuetak bi formak, *batzar* eta *batzarre*, erabiltzen ditu, eta azkeneko bi mendeetan *batzar* forma nagusitu da osoki.

Erabaki honen berri beste bi Batzar Nagusiei emango zaie.

Har ezazu gure agurrik zintzoena.

Endrike Knörr,
idazkaria

EUSKALTZAINDIAREN BATZAR AGIRIAK

Bilbon, 1994ko urriaren 28an

Haritschelhar, J., euskaltzainburua
Lekuona, J.M., euskaltzainburuordea
Knörr, E., idazkaria
Arana, J.A., diruzaina
Altuna, P.
Azkarate, M.
Charritton, P.
Davant, J.- L.
Irigoyen, A.
Krutwig, F.
Larre, E.
Ondarra, P.
Oyharçabal, B.
Peillen, Tx.
Salaburu, P.
Sarasola, I.
Satrustegi, J.M.
Villasante, L.

Lizundia, J.L., idazkariordea
Zearreta, J.J., ekonomi eragilea

Bilbon, Bizkaiko Diputazioaren jau-
regian, 1994ko urriaren 28an, goize-
ko hamarrak eta erdietan, bildu da
Euskaltzaindia, aldameneko lerroka-
dan aipatzen diren kideak bertan zi-
rela. X. Kintanak bere ezin etorria
adierazi du.

Agiria

Iraileko bi agiriak onartu dira. Ala-
baina, testuan zuzenketa batzuk egin
ditu P. Altunak, hizkuntzaren aldetik
arreta gehiago eskatuaz batera.

Hilberriak

J. Haritschelhar euskaltzainburuak
urriaren 12an Tolosan hil zen Anto-
nio M. Labaien euskaltzainaren he-
riotzearen berri eman du batzarrean.
Biharamunean egin zen hileta eliz-
kizunean euskaltzain oso eta urgazle
asko izan zirela esan du.

Labaien jaunaren hutsunea betetzeko epealdia egun zabaldu da. Hurrengo
bi hilabeteetan aurkeztu ahalko dira hautagaiak, zeinahi ere euskalkitakoak, eta
bozketa urtarriko batzarrean egingo da.

Pedro Diez de Ulzurrun medikua eta euskaltzain urgazlea hil honen 20an
Iruñean hil zela aditzera eman du halaber euskaltzainburuak. J.M. Satrustegi
eta A. Irigoyenek labur aipatu dute Diez de Ulzurrun jaunaren lan ederra Na-
farroako Diputazioaren *Sección de Fomento del Euskera* zeritzanean, batez ere.

Leioako Biltzarraren adierazpena garatzeko egutegi proposamena

P. Salaburuk hitz egin du lehenik. Euskaltzaindiak bere erabakiak heda-
tzeko duen moteltasunagatik kezkatu agertu ondoren, proposatu du, Euskara

Batuko batzordearen izenean, erabaki batzuk, inolako arazorik sortu ez dutenak, ahalik lasterren plazaratzea, zabalkunde egokiarekin.

J.L. Lizundiaren iritziz, egutegi bat behar da, jendea zerbaiten zain baitago.

A. Irigoyenek esan du oraindanik onartuko direnak gomendioak izango direla, erabakiak baino areago. J.L. Lizundiak erantzun dio erabaki maila dela kontua. P. Salabururentzat erabakiak izango dira. I. Sarasolaren ustez, *erabaki* hitza da erabili behar dena, nahiz bost urteren buruan erabakia alda litekeen. A. Irigoyenek eskatu du bera ez datorrela bat agirian aipatzea. *Arau eta erabakiak* esapidea proposatu du P. Altunak izen orokor. I. Sarasola, berriz, *Euskaltzaindiaren arauak*. Hauxe da onartu dena.

Banan-banan ikertu dira egungo batzarrerako jarritako erabakizunak. *Bat-batean, behinik behin, batik bat* izenburua zuena zegoen-zegoenean onartu da.

Baitu, baikara, bainaiz izenekoaz zenbait ohar egin ditu E. Knörrek. Batetik, komentatzen diren hitzak eta formak italikoaz idaztea eskatu du. Bestetik. 5. paragrafoan ageri diren formak (titulukoak eta beste batzuk) zutabe batean edo bitan azaltzea proposatu du, argitasunagatik. Gainera, ohar orokor gisa, autoreen aipamenak garbiago adieraztea eskatu du, irakurle askok ez baitakite, adibidez, *Lç Mt* zer den. Erabakien testuak onartu baino lehen epeak ezar daitezen eskatu du halaber. Eskari hauek ontzat hartu dira. Autoreen aipamenaz denaz bezainbatean, I. Sarasolak eta P. Salaburuk esan dute zerrenda bat berez jartzea dela agian hoberena.

Aurrealde, atzealde deritzanaz, A. Irigoyenek esan du *aurrekalde* e.a. leikalizatuak direla. I. Sarasolak erantzun du *atzekalde* eta ez direla horrenbeste gaitzesten. Irigoyen jaunak eskatu du esatea *bestekalde* eta antzekoak zilegi direla. B. Oyharçabalek idazketa piska bat zehaztea proposatu du, hots, erabakia *gain, behe* eta gisa horretako leku-denborazko osagaiak dituzten hitzei dagokiela. Aldaketa horrekin onartu da testua, A. Irigoyenek kontrako botoa eman duelarik.

Hau guz(t)ia izenburua duen erabakizuna bere horretan onartu da, azken perpausa kendurik (“Bestetik, *guzti* eta *guzi*, biak ontzat ematen dira besterik erabakitzen ez den bitartean”). Tituluan bezala, azkeneko laukian *t* letra parentsi artean agertuko da. Hala onartu da. I. Sarasolak Euskara Batuko batzordearen asmoa azaldu du, hainbestetan erabiltzen diren hitzak, *guz(t)i*, *gut(x)i* eta antzekoak, bereziki aztertzeke eta proposamen bat aurkezteke.

Ene/nire; niri izena duena aho batez onartu da. Bukaerako laukian, *gomendioa* zioen lekuan *erabakia* ezarri da.

Usain; arrain; zain izenburukoa zegoen bezala onartu da aho batez.

Zenbakien idazkerari buruzko erabakian “*milioi bat* edo *miliar bat* esaten da” lerroa kendurik ontzat hartu da, inor ere aurka agertu ez dela.

Zenbakien deklinabidearen gaineko testuan 3. puntua kendu da eta laukian esaten zenari eutsi zaio. Bestalde, *hamahiruak*, *hamalauak*, ez *hamahirurak*, eta abar, onartzen dira. Aho batez erabaki da horrela.

Hurrengo batzarrean honako gai hauek aztertuko dira: ordinalak; ordinalen eta banatzaileen idazkera; *benetako*, *ohiko*; *betiko/betirako*; *zu izan ezik*.

Beste alorretako erabakizunez, exonomastikazkoez. esate baterako, dagokion batzordeak aurkeztuko du ondoko batzarretan proposamena.

J.M. Satrustegik zabalkunde onaren premia aipatu du. I. Sarasolak galdetu du hori ez denentz neurri handi batean Gobernuen egitekoa. J. Haritschelhar euskaltzainburuak Argitalpen eta Euskara Batuko batzordeak laster biltzea proposatu du, gai hau erabiltzeko. Horrela erabaki da. J.L. Lizundiak Jagon sailaren gogoia aipatu du, hots, arau eta erabaki oro jasoko dituen liburua argitaratu eta zabaltzea.

P. Altunak eskatu du Biltzarrean izan zirenei egun erabaki dena helaraztea, beren inguruan bana dezaten eskatuz. J.M. Satrustegik Hizkuntz Politikarako Idazkaritza Nagusiak argitaratzen duen *Berripapera* bezalako zerbait egitea iradoki du. B. Oyharçabalen ustez, Euskaltzaindiaren argitalpen honek identifikerraza izan behar du. E. Knörrek esan du Akademiak, eskulangintzako bideak utzirik, argitalpen erakargarria eta eskura-erraza atera behar duela laster. Euskara Batuko eta Argitapen batzordeek egingo duten batzarrean erabakiko da *Euskaltzaindiaren arauak* nola atera.

Barne erregelak

Barne erregelen azken artikulua aztertu dira, hots, gehigarritzako xedapenak dituen hirurak; indargabetze xedapenak duen bakarra, eta azken xedapena. Aho batez onartu dira.

J.A. Arana, Beñat Oyharçabal eta Andres Urrutiak osaturiko batzordeñoak lege aldetikako gainbegirada emango dio testu osoari. Ondoren, estiloaren berrikuspena egingo da.

Eskuarteko eta azken ordukoak

Bilbao Bizkaia Kutxak diruz hornituriko Euskaltzaindiaren Literatur sarietarako epai-mahaiak izendatu dira. Zuzendaritzak atzo egin bilkuran proposatua, Literatura batzordea entzun ondoren, berretsi da, hots:

‘Tx. Agirre’ eleberrri saria: Txomin Peillen, Bernardo Atxaga, Ana Toledo.

‘T. Altzaga’ antzerki saria: Daniel Landart, Eugenio Arozena, Patri Urkizu.

‘Felipe Arrese Beitia’ olerki saria: Juan M. Lekuona, Mikel Lasa, Jon Kortazar.

‘Mikel Zarate’ saiakera saria: Alfonso Irigoyen, Adolfo Arejita, Andolin Eguzkitza.

J.A. Aranak Azkue Bibliotekan aurtengo irailean sarturiko argitalpenen katalogoa aurkeztu du. Guztira 134 argitalpen dira.

Azkenik, Haritschelhar jaunak bihar, Baionako Unibertsitate eremuan, Eusko Ikaskuntzak egingo duen ekitaldia, zeinetan Manuel Lekuona saria X. Diharceri emango baitio, aipatu du.

Eta beste gairik ez zela, bukatu da batzarra. Ondoren, Luis Villasante euskaltzainburu ohiari Bizkaiko Diputazioak egin dion gorazarre ekitaldia hasi da jauregiko areto nagusian.

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Endrike Knörr,
idazkaria

AGERIKO BATZARRA

Bilbon, 1994ko azaroaren 25ean

Haritschelhar, J., euskaltzainburua
Lekuona, J.M., euskaltzainburuordea
Knörr, E., idazkaria
Arana, J.A., diruzaina
Altuna, P.
Azkarate, M.
Charritton, P.
Davant, J.- L.
Diharce, X.
Irigoyen, A.
Kintana, X.
Larre, E.
Ondarra, P.
Oyharçabal, B.
Peillen, Tx.
Salaburu, P.
San Martin, J.
Sarasola, I.
Villasante, L.

Aurrekoetxea, G.
Badiola, R.
Eguzkitza, A.
Gandiaga, B.
Gereño, X.
Goikoetxea, J.L.
Kortazar, J.
Lizundia, J.L.
Muniategi, A.
Oleaga, J.
Pagola, R.M.
Rotaexe, K.
Ruiz Urrestarazu, M.M.
Uribarren, P.
Urrutia, A.
Zearreta, J.J.

Bilbon, Akademiaren egoitzaren aretoan, 1994ko azaroaren 25ean, arratsaldeko laurak eta erdietan, egin du Euskaltzaindiak ageriko batzarra, X. Kintana jaunaren sarrera dela eta, aldameneko lerrokadan aipatzen diren euskaltzain oso eta urgazleak bertan zirela. Ezin etorria adierazi dute F. Krutwigek eta J.M. Satrustegik.

Mahaian jarri dira Jean Haritschelhar, euskaltzainburua; J.M. Lekuona, buruordea; E. Knörr, idazkaria eta J.A. Arana, diruzaina eta egun sartu den euskaltzainaren erantzun-emailea, X. Kintanarentzat toki bat utziaz. Aretolan, euskaltzain oso eta urgazleez gain, X. Kintanaren senide, adiskide eta lagun asko ziren, eta erakunde zenbaiten ordezkari batzuk ere. Aipagarriak dira: M. Karmen Garmendia, Eusko Jaurlaritzako Hizkuntz Politikarako idazkari nagusia; Jose M. Rodriguez Ochoa, Nafarroako Gobernuko Hizkuntza Politikarako zuzendari nagusia; Tomas Uribeetxebarria, Bizkaiko Kulturako foru diputatua; Juan J. Goiriena, Euskal Herriko Unibertsitatearen errektorea; Alberto Lopez Basaguren, Unibertsitate beraren idazkari orokorra; Sabin Intxaurre, Eusko Legebiltzarreko kidea; Txetxu Aurrekoetxea, Bizkaiko Batzar Nagusietako ahaliduna, eta Jose Elorrieta, ELA sindikatuaren idazkari orokorra.

J. Haritschelharrek ireki du ekitaldia, X. Kintanaren goraipamen laburra eginez.

Ondoren, idazkariak Akademiaren ohitura azaldu du eta eskatu die P. Sa-labururi, Kintana euskaltzainerako aurkeztu zutenetariko batari, eta M. Azka-rateri, sarrera hitzaldia azken egina duen euskaltzainari, euskaltzain berriaren bila joatea. X. Kintana entzule guztien txalo beroaren artean sartu da aretoan.

Bere hitzaldia irakurri du gero Kintana jaunak. Usadioa jarraiki, haren le-hen hitzak Eusebio Erkiagaren oroigarri eta laudagarri izan dira, hots, bere to-
kian izan duen aurreko euskaltzaina gorestekoa. Bilboren euskalduntasunaz aritu da hizlaria ondoren, sorterriko euskararen lekukotasun batzuk aipatuaz batera. Hizkuntzaren aldeko ahaleginak oroitarazi ditu, bai eta debeku aldi luzean na-barmendu diren euskaltzaleak. Bere esker onez agertu du haiekiko, baina are-toan entzule zegoen aitaren euskaraganako atxikimendua azaldu du bereziki. Hizkuntzaren eskubideen jagotean politikariek duten erantzukizuna azpimarra-tuaz bukatu du bere sarrera hintzaldia.

J.A. Aranak egin du erantzuna. Euskaltzain berriaren merezimenduak go-raipatu ditu lehenik, bai hizkuntzalaritza eta bai literatura alorreko haren liburu batzuk gogora ekarriz. Gero Bilbon argitaraturiko euskal liburu eta gainerako testuez, eguberri kanten eremukoez, batez ere, jardun du. Duela ehun urte Bil-boko institutuko irakasle batek euskararen aurka esandakoari Antonio de True-ba bizkaitarrak erantzun ziona adieraziz amaitu du mitzaldia Arana jaunak.

Ondoren, idazkariak ospakizun honen kariaz iritsi diren zenbait gutunen eta telegramaren berri eman du. Bidaltzaileak ziren, besteak beste, J.A. Ardan-za, lehendakaria; Juan Cruz Alli, Nafarroako gobernuburua; M. Jesus Aran-buru, Gipuzkoako Kultur foru diputatua; Gregorio Monreal, Eusko Ikaskun-tzaren burua; Xabier Mendiguren Bereziartu idazlea; Joseba Agirreazkuenaga irakaslea; J.M. Velez de Mendizabal, Eusko Ikaskuntzaren kudeatzailea; Mar-txel Otamendi, *Euskaldunon Egunkaria*-ren zuzendaria, eta Euskal Herriko Unibertsitatearen Leioako campuseko Sukaldaritza Eskola.

J. Haritschelharrek luzatu dizkio gero X. Kintanari euskaltzain diploma eta domina, eta, ohitura den bezala orobat, berak eta bertan ziren euskaltzain guz-tiek adiskidetasunezko besarkada eman diote Kintana jaunari.

Jean Hartischelhar,
euskaltzainburua

Endrike Knörr,
idazkaria

Oiartzunen, 1994ko abenduaren 29an

Haritschelhar, J., euskaltzainburua
 Lekuona, J.M., euskaltzainburuordea
 Knörr, E., idazkaria
 Arana, J. A., diruzaina
 Altuna, P.
 Charritton, P.
 Davant, J.L.
 Irigoyen, A.
 Kintana, X.
 Krutwig, F.
 Larre, E.
 Ondarra, P.
 Oyharçabal, B.
 Peillen, Tx.
 Salaburu, P.
 Sarasola, I.
 Satrustegi, J.M.
 Villasante, L.
 Zabaleta, P.

Lizundia, J. L., idazkariordea
 Zearreta, J.J., ekonomi eragilea

Oiartzunen, Udaletxeko batzartegian, 1994ko abenduaren 29an, goizeko hamarretan, bildu da Euskaltzaindia, aldameneko lerrokadan aipatzen diren kideak bertan zirela. Ezin etorria adierazi dute Miren Azkarate, X. Di-harce eta J. San Martinek.

Agiriak

Azaroko bi agiriak onartu dira, zenbait zuzenketa egin ondoren.

P. Diez de Ulzurrun

J.M. Satrustegik irakurri du Pedro Diez de Ulzurrun Etxarte (1924-1994) euskaltzain urgazleari buruzko bere txostena. Urriaren 20an Iruñean hil zen Diez de Ulzurrun (ezizenez *Ikusle*) euskaltzale suharraren bizitza azaldu du hizlariak, mediku endokrinologoa zen aldetik haren dohaiak agerraraziz, lehenik, eta euskararen faboretan egindako lan esker-ga, ondoren.

Nafarroako Diputazioak 1957an sortu zuen *Sección de Fomento del Vascuence* izenekoa P. Diez de Ulzurrunek izan zuen partaidetza azpimarratu du: *Príncipe de Viana* euskarazko agerkarian, zuzendari eginkizunaz gainera, argitaraturiko artikulu asko, literatur lehiaketak, bertsolari txapelketak, euskal festak, e.a. *Diario de Navarra* egunkariaren euskarazko orrian idatzi zuen luzaro. *Euskera* agerkarian, 1960an argitaratu zuen dotrina, Ezkabarteko Makirriainen aurkitua, aipatu du Satrustegi jaunak haren ikerlanen artean. Galera handia, bada, hain maitatua zen gizon xalo eta atsegin honena.

Euskara Batuko batzordea

P. Salaburuk aurkeztu ditu egungo erabakizunak. Lehendabizi, *Ordinalen eta banatzaileen idazkera* deritzan txostena aztertu da eta aldaketa batzuekin onartu.

Ba- eta **gabe-**ren idazkera izeneko txostena ikertu da gero. X. Kintana **ba-**ren bi balioak idatziz bereiztearen alde agertu da. Beti elkaturik idazteko erabakia botu gutxigatik nagusitu zela gogorarazi du. Gainera, bereizketak hitanoan duen abantaila adierazi du. I. Sarasolak esan du beranduegi dela bereiz idazten gomendatzeko. A. Irigoyenek esan du azentua bereizgarri dela maiz, baina ezin dela horri buruz lege finkorik eman. Txostena onartu da.

Benetako, ohiko titulutzat duen txostena onetsi da berebat, inolako aldaketarik gabe.

Betiko izeneko txostena aldaketa batzuk eginik onartu da. Titulua honako hau izango da: *Betiko* eta kideak. Era honetara, *gaurko, sekulako* eta beste sartu dira txosten berean. P. Zabaletaren eta Tx. Peillenen aburuz, *betiko* eta *betirako* bereizi beharko lirateke. P. Salaburuk erantzun du txostenak *betiko* hobesten duela, *betirako* gaitzetsi gabe. P. Altunak esan du **noizerako* sortuko den beldur dela. X. Kintanak proposatu du *betirako* salbuestea. A. Irigoyenek eskatu du arazoa ikuspegi zabalagotik aztertzea, *luzarorako, etzirako* eta antzekoak jasoz. I. Sarasolaren ustez, *betirako*-k alde txar bat du: batasuna hausten duela. *Betiko* eta abarren batasunarentzako egokitasuna aipaturik onartu da testua.

Arabera izeneko txostenean ere zenbait aldaketa egin dira batzarrean. *Arauz* eta *arauz* aldakiak aipatzen dira testu berrian, batetik, eta, bestetik, bigarren eta hirugarren parrafoak kendu dira. Laukian, argitasunaren onetan, “esapide gisa erabiltzeko” erantsi da, *arau* izenetik bereizteko. A. Irigoyenek eskatu du agirian ezar dadin haren ustez txikiak diren gauza hauetaz ez litzukeela Euskaltzaindiak erabakiak hartu behar, eta bera kanpo gelditzen dela. I. Sarasolak eta E. Knörrek euskara baturako ereduak eskaintzeko Akademiak duen erantzukizun eta eginbidea aditzera eman dute.

Iritzi izeneko txostena ikertu da ondoren. X. Kintana *eritzi*-ren alde mintzatu da. Hauek izan dira haren arrazoiak: azken 20 urteotako erabilera, bai eta erro bereko beste hitz batzuena ere, *erizpen, erizpide*, eta abar; gipuzkerazko *erizten zaio*, eta *iritzi*-rekin bestela sortzen den nahasketa. I. Sarasolak erantzun du Iparraldean *iritzi* hedatu dela. Gainera, bizkaieraz *iritzi* ez da bakana, batasunera begira egon diren idazleen artean. Bestalde, liburu eta aldizkarietako zenbait testu ez direla fidagarriak esan du, askotan gertatu baita egileak *iritzi* idatzi eta argitaratzaileak *eritzi* ezartzea. Azken urteotan *iritzi*-ren nagusitasuna adierazi ondoren, erabakia zeren izenean aldatuko den galdegin du. A. Irigoyenek aitortu du garai batez *iritzi*-ren alde zegoela eta *eritzi* Euskaltzaindiak hedatu zuela gogorarazi. Puntu honetan ere haren izena kentzea eskatu du. J.M.

Satrustegik esan du berdin zaiola *iritzi* zein *eritzi*, eta aipatu du eitzi esaten dela Urdiain.

Txostena bozkatu da. P. Altunak Miren Azkarateren botoa zuen eta E. Larrek X. Diharcerena. Hau izan da emaitza:

Bai: 15.

Ez: 6.

Arazi deritzan txostena aztertu da azkenik, beste gaietarako denborarik ezean. X. Kintanak esan du *erazi* dela zaharrena eta gaur egun nagusia, eta gramatiketan usuen ageri dena. *Aditz erazle* deitura aipatu du, gainera. I. Sarasolak erantzun du Iparraldean *arazi* dela erabateko nagusitasuna duena. Zailantzak Hegoaldean izaki, parada ona litzateke, haren aburuz, batasuna lortzeko. A. Irigoyenek bizkaierazko eta gipuzkerazko *galerazo* forma aipatu du. Euskaltzaindi zaharrak *erazi* zerabilela esan du. *Adierazi* aditza bereizkuntza izango den galdegin du eta puntu honetan arinki jokatu dela esan. Agirian haren desadostasuna azaltzea eskatuz bukatu du. I. Sarasolak erantzun du lehen ez zela *erazi*-ren aldeko batasunik. P. Zabaletaren iritzian, lehenago erabakiari eutsi beharko lioke Akademiak.

Txosten hau ere bozkatu da. Hona emaitza:

Bai: 16.

Ez: 5.

P. Salaburu batzorde idazkariak azaldu du urtarrileko batzarretik aurrerako prozedura. Erabakizunak gauza berriak izango direnez, hilabeteko epea emango da, euskaltzainek txostenak azter ditzaten. Beste batzordeek ere beren erabaki-proposamenak Euskara Batuko batzordeari helaraztea komeni dela esan du.

Eskuartekoak

Herri Ardularitzaren Euskal Erakundeak administrazioko hiztegia egiteko duen proiekturako Euskaltzaindiaren ordezkari bat eskatu du gutunez. Ibon Sarasola izendatu da. Bilkuren egutegiagatik Sarasola jaunak ezingo ez ingo balu, Miren Azkarate izango litzateke kidea. Ordezko X. Kintana izango da. J.L. Lizundiak adierazi du garbi gelditu behar duela Euskaltzaindia ezin dela, hizkuntza aholkularitza berea duenez, beste erakunde eta elkarten mailan ipini. Ontzat hartu dute batzartuek oharra.

Iruñeko Euskalerria Irratiak Nafarroako Justizi Auzitegi Nagusiaren aurrean aurkezturiko gorajotzeaz Merino Zalba epaileak eman duen epai harrigarria izan da ondoren mintzagai. Arazoa Jagon sailak zehaztuko du, arratsaldean egingo duen bilkuran. Nolanahi ere, Euskaltzaindiak eta Eusko Ikaskuntzak adierazpen bat plazaratzea da asmoa, Iruñean, urtarrilaren 13an, Eusko Ikaskuntzak eskatu duen lege-diktamena aztertu ondoren. P. Zabaletak esan du Euskalerria Irratiak Madrileko Epaitegi Gorenera jo duela.

J.M. Jimeno Juríoren eta P. Salaberriren *Toponimia de la Cuencia de Pamplona. Pamplona-Iruña* liburua (Onomasticon Vasconiae sortaren 12.a) abenduaren 16an aurkeztu zen Iruñean, Nafarroako Gobernuaren liburutegian. *Diario de Navarra*-k hurrengo bi egunetan aurkezpenaren inolako berririk ekarri ez zuenez, E. Knörr Jagon sailburu eta Onomastika batzordeburuak gutun bat egin zion telekopiagailuz egunkariaren zuzendariari (gutun horren kopia egungo batzar karpetan sartu da). Egunkariak abenduaren 20an eskaini zion toki zabala aurkezpenari.

Azkue Bibliotekak 1994ko azaroan sarturiko argitalpenen katalogoa banatu da. Denetara 171 liburu eta aldizkari izan dira.

Labaien hutsunea betetzeko proposamenen epea egun bukatu da. Hiru dira hautagaiak: Adolfo Arejita, Alfonso Irigoyenek, Federico Krutwigek, Jose Antonio Aranak eta P. Charrittonek aurkeztua; Patxi Goenaga, Patxi Altunak, Miren Azkaratek, Juan M. Lekuonak eta Beñat Oyharçabalek aurkeztua; eta Jose Luis Alvarez Enparantza, P. Zabaletak, Tx. Peillenek eta X. Kintanak aurkeztua. Bozketa urtarrileko batzarrean egingo da.

P. Charritton Iparraldeko ordezkariak Baionan ezarri diren bideseinaleen berri eman du. Hango bi ibaiak *Aturria*, *Errobia* gisa ageri dira. Euskaltzaindiak ez du horretan parterik izan. Akademiaren iritzia helaraziko zaio Udalari.

Erakundearen diruzaina den Jose Antonio Aranak Herri Kontuen Euskal Epaitegiak eta Comptos Ganbarak Euskaltzaindiaz egindako behin-behineko txostena azaldu du labor. Kontu guztiak zuzen daudela adierazten du txostenak. Testuak zenbait proposamen egiten ditu Akademiaren diru egoera eta barne jaurpidea hobetzeko. Txostena euskaltzain guztien eskura egongo dela esanez amaitu du azalpena.

Bestalde, diruzaina izendatu da Banco Bilbao Vizcayarekin 35 milioi pezetako diru-mailegua lortzeko behar diren agiri publiko edo pribatuak sina ditzan, haren ustez egokiak diren baldintzekin. P. Zabaletaren galderari erantzunez, J.J. Zearretak azaldu du Nafarroako Gobernuak emandako 2.500.000 pezeta, Parlamentuan jaso gabe bezala agertzen zirenak, argitalpenetan xahutu direla. P. Charrittonen iritziz, Herri Aginteez Euskaltzaindiari diru gutxiago emango baliote murrizketa non egin behar den erabaki beharko litzateke. J.L. Lizundiaren ustetan, ez da murrizketarik izango. P. Salaburuk esan du martxo-ko Barne Jardunaldietan euskaltzainek dokumentazioa erabili beharko dutela, aurreko bi aditegien emaitzak eta lanpostuen balorapena, besteak beste. Haren iritziz, garai txarrak etor litezke Euskaltzaindiarentzat.

Onomastika batzordekide eta Jagon sailkide den Andres Iñigo urgazleak doktorego titulua lortu du abenduaren 16an, *Toponómastica histórica del Valle de Santesteban de Lerín (Regata del Ezkurra)* izeneko tesiaz. Goresmenak baldiko zaizkio.

Abenduko batzarrean ohitura denez, Jose Luis Lizundia idazkariordeak datorren urteko egutegia, Zuzendaritzak onetsia, aurkeztu du. Lau batzar izango dira Bilbon, beste lau Donostian edota Gipuzkoan, eta bana Araban, Iparraldean eta Nafarroan. Batzar arruntez landakoak hauek izango dira: Gipuzkoako Domina jasotzeko Donostian, urtarrilaren 27an; IX. Barne Jardunaldiak, oroz gain Akademiaren baliabideak aztertzeko, Legutianoko Larrabea, eta Gabriel Jauregiren oroigarritzko batzarra Aramaion, martxoaren 31 ean eta apirilaren 1 ean; Heletan, maiatzaren 26an, Mixel Elizanbururen mendeurrenkari, eta Usurbilen, irailaren 29an, Juan Jose Alkain *Udarregi* bertsolariaren omenez.

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Endrike Knörr,
idazkaria

Bilkura berezia

1994.eko abenduaren 29an, bildu dira eguerdiko ordubetetan, Oiartzungo Udaletxean: P. Altuna, J.A. Arana Martija, P. Charritton, J.L. Davant, J. Haritschelhar, A. Irigoien, X. Kintana, E. Knörr, F. Krutwig, E. Larre, J. M. Lekuona, F. Ondarra, B. Oihartzabal, Tx. Peillen, P. Salaburu, I. Sarasola., J.M. Satrustegi, L. Villasante eta P. Zabaleta euskaltzainak. M. Azkaratek, X. Diharcek eta J. San Martinek beraien ezin etorria adierazten dute. (Azkaratek P. Altunari ematen dio ahala eta Diharcek E. Larreri); J.L. Lizundia, idazkariordea eta J.J. Zearreta, ekonomi eragilea. Mahaipuruan: Federico Krutwig, antzineko euskaltzaina, buru bezala eta Xabier Kintana, azken sartutako euskaltzaina, idazkari jartzen dira, laguntzeko J.L. Lizundia, idazkariordea daukate-larik.

Euskaltzainburuaren hautateka bozketa egiten da lehendabizi, horretarako, Jean Haritschelharrek orain arteko euskaltzainburua aurkezten da hautagai bezala. Alfonso Irigoien euskaltzainak adierazten du bera ere kargu guztietarako hautagai aurkezten dela. Bozketa egiten da, ondorio hauekin: Jean Haritschelharek 16 botu, Juan San Martinek botu bat, Alfonso Irigoienek botu bat, Miren Azkaratek botu bat; zuriz: 2, beraz beste bi urtetarako euskaltzainburu, Jean Haritschelhar izendatzen da.

Buruordetzat hautatua izaten bada Juan Mari Lekuonak adierazten du, onartuko duela. Bozketa egiten da ondorio hauekin: Juan Mari Lekuonak 14 botu, Alfonso Irigoienek 3 botu, zuriz: 4 botu; beraz, beste bi urtetarako, Juan Mari Lekuona izendatzen da euskaltzainburuorde.

Jarraian idazkari kargurako bozketa egiten da. Aurretiaz Endrike Knörr eskaintzen da kargu honetarako. Bozketa egiten da ondorio hauekin: Endrike Knörrek 11 botu, Alfonso Irigoienek 5 botu, Xabier Kintanak botu bat, zuriz: 4 botu. Gehiengo osoa inork lortu ez duenez gero, bigarren bozkaldia egiten da ondorio hauekin: Endrike Knörrek 13 botu, Alfonso Irigoienek 4 botu, Xabier Kintanak botu bat, zuriz: 3 botu. Beraz, Endrike Knörr izango da, gehiengo osoz berriz ere, Euskaltzaindiko idazkari.

Diruzainerako bozketa egiten da azkenean. Jose Antonio Arana Martijak adierazten du beste inor aurkezten ez bada, berak jarraitzeko ez duela eragozpenik. Bozketa egiten da ondorio hauekin: Jose Antonio Aranak 13 botu, Alfonso Irigoienek 3 botu, Jose Mari Satrustegik botu 2, Luis Villasantek botu bat. zuriz: botu bat. Beraz, Jose Antonio Arana izendatzen da berriz ere diruzain.

Eta honekin amaitzen da bilkura berezia.

Donostian, 1995eko urtarrilaren 27an

Haritschelhar, J., euskaltzainburua
 Lekuona, J.M., euskaltzainburuordea
 Knörr, E., idazkaria
 Arana, J.A., diruzaina
 Altuna, P.
 Azkarate, M.
 Charritton, P.
 Davant, J.L.
 Diharce, X.
 Irigoien, A.
 Kintana, X.
 Krutwig, F.
 Larre, E.
 Oihartzabal, B.
 Ondarra, P.
 Peillen, Tx.
 Salaburu, P.
 San Martin, J.
 Sarasola, I.
 Satrustegi, J.M.
 Villasante, L.

Lizundia, J.L., idazkariordea
 Zearreta, J.J., ekonomi eragilea

Donostian, Gipuzkoako Diputazioaren jauregian, 1995eko urtarrilaren 27an, goizeko 10etan, bildu da Euskaltzaindia aldameneko lerrokadan aipatzen diren kideak bertan zirela. P. Zabaletak bere ezin etorria adierazi du.

Agiria

Abenduko agiria onartu da, A. Irigoien eta X. Kintana jaunen oharrak jaso ondoren.

A.M. Labaien (1898-1994)

Juan San Martinek irakurri du Antonio Maria Labaieni buruzko bere txostena. Eskola urteak eta goi-mailako ikasketak azaldu ondoren, Labaien jaunak gatzetandik izan zuen literaturarako isuria gogorarazi du: besteak beste, Donostiako udal saria 20 urterekin irabazi zuen, *Txinparta buruzagi* komediaz. Teatroaren alorrean egile ez ezik, eragile ere izan

zela esan du. Adibidez, *Antzerti* aldizkaria sortu zuen, 1932an. Garaiko idazleekiko harremanez mintzatu da hizlaria gero. Lizardirekin eta Orixerekin bereziki Labaienek izan zituen loturak aipatu ditu, bai eta Orixeren *Euskaldunak* poemaren argitalpen laburtua ere (1950). Bestelako lanak ere ekarri ditu gogora Juan San Martinek: *Elizanbururen biografia* (1978), *Euskararen batasunari buruzko gogoeta-liburua* (1984), e.a. Euskaltzainak bere herrian izan zituen karguak ere oroitarazi ditu: zinegotzia, 1931 an, eta, alkatea, bi urte geroago.

Euskara Batuko batzordea

Batzorde idazkaria den P. Salaburuk egin du, bestetan bezala, egungo batzarrera ekarri diren txostenen aurkezpena. *Hitz elkartuen osaera eta idazkera* izenekoia izan da lehenbiziko erabakizuna. Euskaltzaindiak aurretik onarturiko proposamen bera da, salbu elkarteko lehen osagaiak *-ia* amaiera duenean; kasu horretan *-a* bokalarekin nahiz gabe idatzi ahalko da. Adibidez, *biologia azterketa* eta *biologi azterketa*, biak izango dira zilegi. X. Kintanak *basa-*, *ber-*, *bir-* aurrizkiak aipatzea eskatu du. Horietaz eta giza eta sasi osagaietz eztabaidatu da. Eratze berrietan, *giza eskubideak* eta beste bereiz idazten direnez, *basa* eta *sasi* berdin idaztea dirudi egokien. Hala onartu da. E. Knörrek eta J.L. Lizundiak egin dute zuzenketa bat onomastika eremuko adibideaz. *Euskal Herria* izena ere izan da une batez eztabaidagai. X. Kintanaren ustez. Euskaltzaindiak ez luke *Euskalerr* idazkera bultzatu behar, azken urteotan arrunt gutxiago erabiltzen denez.

Hori eta, hori edo eta horrelakoen idazkera deitzen den txostena aztertu da ondoren. Zenbait euskaltzainek hitz egin dute arazo honetaz eta ingurukoetz: *hori dela-ta*; *ikusi eta / ikusita*; *harrituta*, e.a. A. Irigoienek esan du argi gelditu behar duela *hori eta* idazteak ez dakarrela *hori dela eta* idaztea. Txostena aipamen horrekin onartu da aho batez.

-z gero izenekoia ikertu da azkenik. X. Kintanaren aburuz, ez litzateke bereizkuntzarik egin behar, eta *lana eginez gero* idaztea gomendatzen den bezala *honez gero* eta *harez gero* gomendatu beharko litzateke. Gainera, esan du azken 20 urteotan *harez gero* idazle anitzek erabili izan dutela. eta txosten hau eta besteak onartu baino lehen datuak ekartzea eskatu du. P. Salabururen ustez, datuak lehenago eskatu behar dira. M. Azkaratek aditzera eman du corpusak aski garbi erakusten duela proposamenaren oinarri sendoa. Era berean, P. Altunak esan du *honezkero* eta *harrezkero* lexikalizatuak daudela. J.M. Satrustegirentzat bereizkuntzak gutxi dira. Dena dela, laukitik *egun horretaz gero* exenplua kentzea erabaki da, *horretaraz gero* eta abarren aipamena ere egin beharko bailitzateke. Bestalde, erabaki gaia *-z gero* izaki, ez dirudi bidezkoa *-az / -ez gero* auzian sartzea. Txostena onartu da, *egun horretaz gero* adibidea kendurik. X. Kintanak eskatu du kontrako haren iritzia agirian aipatzea.

Aditzoin berezien forma txostena banatu da euskaltzainen artean. Proposamena ohargileei ere helaraziko zaie. Otsailaren 20rako bidali beharko dira oharra. Hauek erabilerari buruzkoak ez, formari buruzkoak soilik izango dira, erabakizuna forma baita, eta ez erabilerara.

A.M. Labaienen hutsunea

A.M. Labaienen hutsunea betetzeko hiru izan dira proposatu diren hautagaiak: Adolfo Arejita, Alfonso Irigoienek. Federiko Krutwigek, Jose Antonio Aranek eta Pierre Charrittonek aurkeztua; Patxi Goenaga, Patxi Altunak, Miren

Azkaratek, Juan M. Lekuonak eta Beñat Oihartzabalek aurkeztua; eta Jose Luis Alvarez Enparantza, *Txillardegi*, Patxi Zabaletak, Tx. Peillenek eta X. Kintanak aurkeztua.

X. Kintanak Alvarez Enparantza jaunak prentsako gutun baten bidez adieraziagatik bere kezka agertu du; gutun horretan ez zuela hautagaia izan nahi esan zuen. Kintana jaunarentzat ez da gisa norberaren borondatearen kontra hautagai bat aurkeztea. E. Knörren iritziz, Arautegiak edo Barne-Erregelek esan beharko lukete hori. Aldiz, A. Irigoienentzat, hautagaia aurkezturik badago, bozkatu behar da. M. Azkaratek esan du Erakundearen eta interesatuaren izen ona dela jokoan eta hobe proposamena erretiratzea. Azkenean, Alvarez Enparantzaren aurkezleatariko bik, hots, Xabier Kintanak eta Txomin Peillenek, kandidatura hori baztertzea erabaki dute izkribuz. Jose Antonio Arana Martijak, Patxi Zabaletaren botu-ahala duenak, erabaki horrekiko adostasuna agertu du.

Bozketa hasi aitzin Ibon Sarasolak aldegin du, botu-ahala P. Salabururi utzirik. Esan bezala, P. Zabaletarena J.A. Aranak du.

Hauxe izan da bozketaren emaitza:

P. Goenagak: 14.

A. Arejitak: 5.

Zuriz: 3.

Hortaz, P. Goenaga hautatu da euskaltzain. Barne erregelek 43. artikuluan diotena beteaz, idazkariak hautapena jakinaraziko dio ofizialki. Hilabeteko epea izango du Goenaga jaunak bere baiezkoa emateko, eta zortzi hilabetekoa, sarrera hitzaldia egiteko.

Eskuartekoak

Azkue Bibliotekan 1994ko abenduan sartu argitalpenen katalogoa aurkeztu du J.A. Arana jaunak. Guztira 136 izan dira liburu eta aldizkariak.

Juan Jose Zearreta ekonomi eragileak euskaltzain osoei azken egunetan egindako ordainketen berri eman du. Eskatu den maileguari esker gizabana-koekiko zor guztiak laster kitatuko direla esan du.

Euskaltzainburuak adierazi du Sabino Arana Fundazioak Kultura alorreko Saria Euskaltzaindiari ematea erabaki duela. Ekitaldia Bilboko Filarmonia Elkartearen izango da, urtarrilaren 29an, igandez.

Arratsaldeko ekitaldia, Gipuzkoako urrezko domina jasotzekoa, 5etan hasiko dela gogoraraziz, amaitutzat eman du batzarra J. Haritschelhar jaunak.

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Endrike Knörr,
idazkaria

Bilbon, 1995eko otsailaren 24an

Haritschelhar, J., euskaltzainburua
 Lekuona, J.M., euskaltzainburuordea
 Knörr, E., idazkaria
 Arana, J.A., diruzaina
 Altuna, P.
 Charritton, P.
 Davant, J.L.
 Diharce, X.
 Goenaga, P.
 Irigoien, A.
 Kintana, X.
 Krutwig, F.
 Larre, E.
 Oihartzabal, B.
 Ondarra, P.
 Peillen, Tx.
 Salaburu, P.
 Sarasola, I.
 Satrustegi, J.M.
 Villasante, L.

Lizundia, J.L., idazkariordea
 Zearreta, J.J., ekonomi eragilea
 Gorrotxategi, M., Onomastika batzorde idazkaria, akademi gaietan.

Bilbon, egoitzan, 1995eko otsailaren 24an, goizeko 10etan, bildu da Euskaltzaindia, aldamenean aipatzen diren lagunak han zirela. Ezin etorria M. Azkarate, J. San Martin eta P. Zabaletak adierazi dute.

Agiria

Urtarrileko agiria zenbait zuzenketa-rekin onartu da.

Gaietan hasi baino lehen, ongi etorri egin dio J. Haritschelharrek Patxi Goenaga euskaltzain berriari.

A. Irigoienek eskatu du A. Arejita urgazleari goresmenak bidaltzea, doktorego tesia irakurri berri baitu. Hala egingo da.

Martxoko batzarra eta IX. Barne Jardunaldiak

J.L. Lizundia idazkariordeak eta Bizkaiko Batzar Nagusietako ahal-dunak erakunde horren osoko bilkurara joan behar zuenez, lehen puntura pasa da Legutianoko Larrabeen egingo diren hileko batzarraren eta IX. Barne Jardunaldien egutegia (martxoaren 30 eta 31an eta apirilaren 1ean). Orobat aipatu du Lizundia jaunak apirilaren 1eko eguerdian Aramaion izango den ageriko batzarra, Gabriel Jauregi idazlearen mendeurrena ospatzeko.

Euskara Batuko batzordea

Urtarrileko batzarrean erabaki gabe gelditu zen “*Hori eta, hori edo eta horrelakoen idazkera*” deritzan txostena aurkeztu du P. Salaburu batzorde idazkariak, moldaketa berrian. A. Irigoienek esan du *hori dela eta* esapidean eta enklitikoaren denez, *-ta* idaztea gomendatu beharko litzatekeela. I. Sarasolarentzat, berriz, enklitikotasunak ez dakar *-ta* idaztea, eta euskara batuaren idatz-ohitura gogorarazi du. J.M. Satrustegiren iritziz, ez da komeni idazkera zailtzea. P. Goenagak laukiko testua aldatzea proposatu du, argitasunaren amoreagatik. A. Irigoienek eskatu du gaia sakonago ikertzea. Testua ontzat hartu da, A. Irigoienekin kontrako botoarekin.

“Aditzoin bereziak” izeneko txostena B. Oihartzabalek azaldu du. *Eutsi eta iritzi* aditzen formak eztabaidatu dira, X. Kintanak *euts* eta *iritz* proposatu baititu aditzoin gisa. Hau izan da erabakia: *euts* nahiz *eutsi*, *iritz* zein *iritzi*, biak izango dira aditzoinak, eta *itxi* izango da forma bakarra.

“Diptongoz bukatzen diren izenen deklinabidea” deritzan txostena aztertu da gero. P. Salaburuk egin du azalpena. Testua onetsi da, baina *deiez* eta (*zenbait*) gaiez bezalako esamoldeak izango dira forma aratuak. A. Irigoienek esan du bat datorrela txostenarekin, nahiz puntu honi buruz ere askatasuna ematearen aldeko izan.

“Espainiako Erresumako probintzia eta elkarte autonomoen eta Frantziako Errepublikako departamenduen eta herrialdeen izenak” deritzan txostena eta “Grezieratik hitzen letraldaketa-taula” izenekoak aurkeztu dira, Onomastika batzordeak bere azken bilkuran onartu ondoren. Bilkura horretan A. Irigoienekin txostena. “Grekozko alfabetoa eta bere transkripzioa kharaktere latinoetan” zeritzana, aztertu zen orobat. Dena den, Irigoien proposaturiko idazkera kasu berezi batzuetan baizik ez zen onartu.

I. Sarasola kexu agertu da, orain arteko erabakizun guztiak Euskara Batuko batzordetik pasa baitira, molde bera harturik eta zenbaki batekin. Bestalde, esan du txostenean ageri diren izen arrunt batzuetaz Euskaltzaindiak ez duela deus ere erabaki, euskara baturako egokitasunaren aldetik, *irla*, adibidez. E. Knörr Onomastika batzordeburuak erantzun du elkarlana behar dela eta Onomastikako kide bat Euskara Batuko batzordean izan dadin eskatu du, gai hauek tratatzen diren orotatik iritzi-emaile, eta X. Kintana batzordekidea proposatu du horretako. Eskaera mahai gainean gelditu da, baina bi batzordeek, idatziz etorriko diren oharraurrean izaki, berrikeria dute testu hau eta martxoko batzarrean erabaki-proposamena ekarriko.

Batzordeburuen izendapena

Jean Haritschelharrek batzordeburu izateko Zuzendaritzak proposatu dituen izenak irakurri ditu. P. Altunak esan du bera gehiegitan ageri dela. A. Irigoienek oroitarazi du lehen ere inork bi kargu baino gehiago hartzearen aur-

ka mintzatu zela, eta gaia mahai gainean uztea eskatu du. Horrela erabaki da. Euskaltzainek martxoaren 20a baino lehen bidali ahalko dituzte proposamenak.

Eskuartekoak eta azken ordukoak

Herri Kontuen Euskal Epaitegiak eta Comptos Ganbarak Euskaltzaindiari buruz egindako txostenak egun iritsi behar zuen, baina bi erakunde horietako arduradunek goizean gaztigatu dute asmoa ezin izan dela bete. Hortaz, testua hurrengo egunetan igorriko zaie euskaltzain guztiei.

J.A. Arana liburuzainak Euskaltzaindiari eman zaizkion zenbait artxiboren gainean txosten bat aurkeztu du. O. Apraiz, J. Bilbao, G. Aresti, L. Ibarra eta J. Etxaideren ondareak dira.

E. Knörrek Gasteizen berriki ezagutarazi den manifestua, lagun askok sinatu dutena, azaldu du. Manifestua euskararen inguruan sortu den giro nahasiak eragin du. Tolerantzia eskatzen du eta hizkuntza politikarako proposamen batzuk egiten ditu. Gai bera Jagon Sailak erabiliko du martxoaren 7ko bilkuran.

Euskaltzaindiaren eta Euskal Herriko Unibertsitatearen arteko hitzarmen berriaren testua, otsailaren 8an sinatu zena, banatu da euskaltzainen artean. Euskaltzainburuak adierazi du Bordeleko Unibertsitatea prest dagokeela antzeko beste hitzarmen bat sinatzeko.

J.A. Ardanza lehendakariari Zuzendaritzak otsailaren 7an egindako ikus-taldiaren berri eman du J. Haritschelharrek. Lehendakaritzaren egoitzako el-karrizketa luze eta atseginean M.K. Garmendia Kultur sailburua ere izan zen.

Herri Aginteeekiko hitzarmenaren testu zirriborroa, Euskaltzaindira aurreko astean igorri dena, egungo batzarrean banatu zaie euskaltzainei, martxoaren 20a baino lehen nork bere iritzia eman dezan. J.A. Aranak gogorarazi du testu berri-rako Euskaltzaindiak egin zituen iradokizunak ez direla kontuan hartu. P. Charritonek esan du Espainia eta Frantziako gobernuak, Baionan, martxoaren 10ean, sinatuko duten abenikoan Euskaltzaindia sartzeko aukera ona dela. P. Altunaren ustez, M.K. Garmendia Kultur sailburuarekin egin liteke bilkura bat, Akademiaren kezka larriez mintzatzeko. J.A. Aranak aipatu du papererian gal-tzen den denbora. Aldiz, esan du, Madrilgo gobernuak iaz baino diru gehiago emango dio Euskaltzaindiari, *Oroit-Idazkia* askietsirik.

Eusko Jaurilaritzak bidalitako gutuna irakurri da. Laster sortuko den Euskal Gizatalde eta Etxeekiko Harremanetarako Aholku batzorderako Euskaltzaindiaren kide eskatu du. E. Knörr idazkaria izendatu da.

M. Dolores Etxeberria luzaidarra, J.M. Satrustegiren gelaria, otsailaren 11 an hil zela, aditzera eman du Euskaltzainburuak eta guztien izenean dolumina agertu dio Satrustegi jaunari.

P. Ondarra euskaltzain osoak eta J. Apezetxea urgazleak paratu dute Joaquín Lizarragaren *Jesukristo, Maria eta santuen bizitzak* deritzan liburuaren

edizioa, Nafarroako Gobernuko Hizkuntza Politikarako eta Kultur Zuzendaritza Nagusiaren laguntzaz. Ale bat Euskaltzaindiari eskaini diote egileek, erakundearen 75. urtemugakari. J. Haritschelharrek bihotzez eskertu du oparia.

1994ko batzarretan izandako euskaltzain osoen eta urgazleen zerrenda banatu da halaber egungo batzarrean.

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Endrike Knörr,
idazkaria

Hileko batzarra eta IX. Barne Jardunaldiak

Larrabeen (Legutianon), 1995eko martxoaren 31 ean eta apirilaren 1ean

Haritschelhar, J., euskaltzainburua
 Lekuona, J.M., euskaltzainburuordea
 Knörr, E., idazkaria
 Arana, J.A., diruzaina
 Altuna, P.
 Azkarate, M.
 Charritton, P.
 Goenaga, P.
 Irigoien, A.
 Kintana, X.
 Krutwig, F.
 Oihartzabal, B.
 Ondarra, P.
 Peillen, Tx.
 Salaburu, P.
 Sarasola, I.
 Satrustegi, J.M.
 Villasante, L.

Lizundia, J.L., idazkariordea
 Zearreta, J.J., ekonomi eragilea

Larrabeen (Legutianon), 1995eko martxoaren 31an, goizeko hamarretan, bildu da Euskaltzaindia, aldamenean aipatzen diren euskaltzainak han zirela. Ezin etorria J.L. Davant, X. Diharce, E. Larre eta J. San Martinek bidali dute.

Agiria

Otsaileko agiria onartu da, zenbait zuzenketa egin ondoren.

Sariak

Federiko Krutwig euskaltzainari eta Juan J. Pujanari Greziako Kabala hirian, grezierazko kultura zabaltzeko egiten duten lanagatik, ohorezko diploma bana eman zaiela adierazi du A. Irigoienek eta agirian horren berri jasotzea eskatu.

Euskaltzain ohorezkoak

Zuzendaritzak Joan Corominas katalan hizkuntzalari ospetsua eta Pedro Pujana aramaioar urgazlea euskaltzain ohorezko izendatzea proposatu du. Bi jaun hauen bizitzaz eta lanez banatu diren izkribuak irakurri ditu idazkariak. Aho batez onartu da proposamena.

Euskaltzaindiaren diru-egoera

P. Salaburuk eskaturik, beste gaiak oro utzi eta Euskaltzaindiaren diru-egoera aztertzeari ekin diote batzartuek.

Defizitaren gainean hitz egin da lehenik. P. Salabururen ustez, neurriak berahala hartu behar dira, 45 milioi pezetako defizita estaliko bada. I. Sarasolak

esan du hausnarketa egiteko garaia dela hau, Akademiaren giza eta diru-baliabideez, Barne Jardunaldien gaiaz, hain zuzen ere, eta galdetu du diru publikoa zergatik joaten den beste zenbait elkartetara, Euskaltzaindiari egiten zaion fiskalizazio eta kontrol zorrotzik gabe.

A. Irigoienentzat tristea da musutruk lan egin beharra, eta agintariek ezin dute esan Euskaltzaindiak zer ikertu behar duen.

M. Azkaratek idatzirik ekarri duen txostena, “Barne Jardunaldiotarako go-goeta batzuk” izenekoa, irakurri du. Fiskalizatze Txostenean eta Eusko Jaurlaritzako Kultura sailburuaren oraintsuko idatzian ageri diren zenbait puntu aipatu ditu: 1. Administrazio-lan guztiak zuzendu, lotu eta bere gain hartuko dituen norbaiten beharra. 2. Euskaltzaindiko langileei etekin hobea ateratzeko prestakuntza eta egungo tresneriaz hornitzea. 3. Argitalpen politika egokia. 4. Egitasmoei, eta bereziki Atlasari buruzko argibidea eta, hala balegokie, egin litezkeen aldaketak. Akademiaren lan-programaren bat Unibertsitatearekin elkarlanean egitea edo Unibertsitateari egoztea. 1995-96 biurtekorako planak egin baino lehen diru-baliabideak segurtatzea. 6. Corpus ondarea nola erabili eta ikertzaileen esku nola utzi.

E. Knörrek kezka bizia agertu du Herri Aginteek Euskaltzaindiarengana azken urteotan erakutsi duten jokabideagatik. Dirulaguntzak ordaintzean izan diren atzerapenak aipatu ditu bereziki, eta gogorarazi du langileek ezingo dutela martxoko alogera kobratu. Barne-jarduerari dagokiola, azken bi urteotan ordezkarien bilkurak egin dira. Hornidura egokia, haatik, oinarritzko bibliografia, posta elektronikoa, e.a., esaterako, diru gabezia dela eta ezin izan da gauzatu, ezta beste zenbait alorretako hobekuntzak, hala nola argitalpen politikan eta Etxebarriko biltegian. Corpus ondarearen erabileraz, ongi zehaztu behar da, haren iritziz, hori ez baita *res nullius*, edozeinek edonola hartzekoa.

J.L. Lizundiak esan du egoerarik larrienean aurkitzen dela Euskaltzaindia aspaldiz gero. Bestalde, alogeretan igoerak egin dira Herri Administrazioan egin direnean, eta 17 urtetan 2 langile gehiago dira soilik Akademian.

J.J. Zearretak esan du Euskaltzaindiarentzako 1995eko dirulaguntza oraindik erabaki ez denez, ezin daitekeela kalkulurik egin. Haren iritziz, Akademiari zor zaion begirunerik eza nabarmena da Herri Aginteengan. Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailburuak idatzi duenaga, hots, zorra Euskaltzaindiak behar baino gehiago xahutzeak eragin duela, ez da egia. Azkenik, oroitarazi du langileen alogerak parekatzea aurreko aditegiaren ondorio zela eta Herri Aginteek horren berri zekitela.

P. Salaburuk adierazi du Euskaltzaindiaren etekin hobetzea omen dela Herri Aginteen kezka. Gainera, langileen homologazioa aipatzen dute. Zer nahi gisaz, aurtengo urtea pasatzeko Euskaltzaindiak zer diru duen jakin behar du eta neurriak hartu.

J.A. Arana diruzainak esan du ordainketa batzuk ezin direla atzeratu, gehiketak sortzen baitira. Urteoroko aurrekontua aldeztu du ondoren, eta aurkezten diren zenbakiak zehatzak direla adierazi. Beharrezkoa da, haren ustez, Herri Aginteez zenbat diru emango duten jakitea, diru bila beste norabait joan baino lehen. Herri Aginteengandik eskatzen den papereria, traba eta denbora-galgarri baizik ez dena, aipatu du berebat. Azkenik, egitasmoetan edo batzorde lanetan murrizketak egin baino lehen Euskaltzaindiak kanpoko etxeekin dituen loturak (Mensajero argialetxea, adibidez) kontuan har daitezzen eskatu du.

P. Altunak esan du agintarien ikuspuntua ere ezagutu beharko lukeela batzarrak, eta Herri-Aginteen ordezkariekin apirilaren 12an egin behar den bilkurara Pello Salaburu eta Miren Azkarate joan daitezzen proposatu du.

I. Sarasolarentzat Akademia ez da inola ere damutan egon behar, Fiskalizatze-Txostena lekuko. Herri-Aginteez ez diote Euskaltzaindiari zor zaion duintasuna aitortzen, haren iritzi. M. Azkaratek esan du hori hala delarik ere Euskaltzaindiak Txostenaren zenbait gomendio aztertu behar dituela. Ildo beretik hitz egin du P. Goenagak, ordezkarietzen lana hobetu beharra azpimarratuz.

Duintasuna zaindu behar da, E. Knörren ustez, zein-nahi ere diren Zuzendaritzakoak eta euskaltzainak. Jakina, Euskaltzaindian gauza asko aldatu behar dira, baina ezin da ahantzi Akademiak bere-berea duen alorra zenbait elkarte hartu nahian dabiltzala. I. Sarasolarentzat, Euskaltzaindiak lan batzuk egiten ez dituelako aitzakiarekin beste batzuek egin nahi dituzte.

Entzunak entzun, P Salaburuk Herri Aginteei bidaliko litzaiekeen izkribuaren zirriborroa irakurri du. Ondoren, zuzenketak eta emendioak egin zaizkio zirriborroari. Lan horretan beste hainbat iritzi jaulki dira.

Izkribuan diru-egoera larriarengatik eta Herri Aginteen Euskaltzaindiaren ganako uste onaren itzaltzearengatik euskaltzainek duten kezka agertzen dute eta zorra kitatu ezik Akademiaren lanean proposatzen duten murrizketa adierazten. Murrizketa honetatik kanpo batzorde arauemaileak (Hiztegi Batua, Gramatika, Onomastika eta Euskara Batua) geldituko lirarteke.

Aho batez onartu da testua eta, J.L. Lizundiak horrela iradokirik, hiru epe-tan helaraziko zaie hartzaileei, hots, lehendabizi Herri Aginteei, gero Parla-mentuetako eta Batzar Nagusietako taldeei eta azkenik komunikabideei.

J. Haritschelharrek esan du Herri Aginteen erantzuna, agian apirilaren 12ko bilkuran ezagutuko dena, osoko batzarrean aztertuko dela.

Eta honetan bukatu da batzarra, arratseko 7.30ak direla.

Jarraipena

1995eko apirilaren lean

Goian aipatu euskaltzainak bildurik, salbu P. Altuna, M. Azkarate, I. Sarasola eta J.M. Satrustegi, ezin etorria adierazi dutenak, gehi Rikardo Badiola eta Pello Telleria, hasiera eman zaio batzarrari, goizeko 9etan.

Batzordeen berriztatzea

J. Haritshelhar euskaltzainburuak irakurri du batzordeak berriztatzeke Zuzendaritzaren proposamena, hots:

I. Iker Saileko batzordeak.

1. Iker sailburua: Patxi Altuna.
  - 1.1. Hiztegi Batua batzordeburua: Ibon Sarasola.
OEH lantaldea: Ibon Sarasola.
  - 1.2. Gramatika batzordeburua: Patxi Altuna.
  - 1.3. Dialektologia-Atlasgintza batzordeburua: Beñat Oihartzabal.
EHHA lantaldea: Beñat Oihartzabal.
  - 1.4. Onomastika batzordeburua: Endrike Knörr.
Exonomastika azpibatzaordea: Endrike Knörr.
  - 1.5. Literatura batzordeburua: Juan Mari Lekuona.
    - 1.5.1. Herri Literatura azpibatzaordea: Antonio Zavala.
    - 1.5.2. Literatura Ikerketa azpibatzaordea: Juan Mari Lekuona.
  - 1.6. Euskara Batuko batzordeburua: Pello Salaburu.
Ahoskera azpibatzaordea: Lourdes Oñederra.

II. Jagon Saileko batzordea

2. Jagon sailburua: Miren Azkarate.

III. Egiturazko batzordeak

- 3.1. Azkue Biblioteka batzordeburua: Jose Antonio Arana.
- 3.2. Argitalpen batzordeburua: Jean Haritschelhar.
- 3.3. Lege-Ekonomi Aholku batzordeburua: Jean Haritschelhar.

Aho batez onartu da proposamen hau. Apirilaren 20rako bakoitzak zein batzordetan lan egin nahi duen adierazi beharko du idatziz.

Exonomastika

X. Kintanak oroitarazi du Estatuaren izenen gainean Euskara Batuko eta Onomastika batzordeek aurkezturiko txostenari buruzko oharra apirilaren 20a baino lehen bidali behar direla. Otsaileko batzarrean aurkeztu zen txostena apirilako batzarrean aztertuko da orobat.

Hitzarmena

Euskaltzaindiak Herri Aginteekin duen Hitzarmena berrizatzeko Herri Aginteei bidali zuten testuaz ez da oharrik etorri. Zuzendaritzak proposaturiko aldaketak aztertu dira batzarrean. Orohar, harremanak erraztea eta Akademiaren autonomia zaintzea dute helburu aldaketa horiek. Jarraipen batzordea izenekoari datxekola, bertan Herri Aginteei eta Euskaltzaindiak kide kopuru bera izatea proposatzen du Zuzendaritzak, eta berdin Batzorde Teknikoan.

Ontzat hartu da proposamena. Halaz guztiz, P. Salaburuk esan du gai honek ez duela presarik, ezen Euskaltzaindiari behar duen dirurik ematen ez bazaio alferrikakoa bailitzateke hitzarmena.

J. Haritschelharrek adierazi du Herri Aginteen erantzuna, 12ko bilkuraren ondoan irits daitekeena, osoko batzarrean aztertuko dela.

Arauk

R. Badiola argitalpen eragileak azaldu du Arauen argitaratzearen egoera, halaber horri buruz dauden aukerak. *Aurten Bai* Fundazioak egin duen eskaintzaz mintzatu da bereziki.

Euskaltzaindiak lan hori egin ahal duen eta Arauek behar duten hedatzea eztabaidatu da gero, baita Euskaltzaindiaren jabetza eta lanari etekina atera beharra ere.

Azkenean, batzordeño bat sortzea erabaki da, J.A. Arana, P. Salaburu, R. Badiola eta P. Telleriak osatua. Batzordeño honek proposamen bat egingo du eta Zuzendaritzak erabakiko, lege aldetik izan daitezkeen zalantzak argituz.

Eta beste gairik ez zela, bukatu da batzarra.

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Endrike Knörr,
idazkaria

TXOSTENAK

ONOMASTIKA

BIARRITZ / MIARRITZE

Bilbo, 1994-11-25

Lapurdiko hiri honen Udalak ekainean bidali eskariari erantzunez, A. Irigoyenek irakurri du Onomastika batzordeak agindu zion txostena. Bertan euskaraz, *Miarritze*-z gainera, *Biarritz* ere zilegi izatea proposatzen da, Udalak eskatu bezala. Kide batzuek hitz egin dute ondoren, herri-izen askok, Iparraldean eta Bizkaian, batez ere, duten asken *-e* bokalaz, forma zaharren eta berrien arteko auziaz, *forma arrunta* esapidearen esnahiaz eta abarrez. J.L. Lizundiak oroitarazi du mugaz handiko izenei dagokiela, L. Dassanceren irizpidea, forma arrunten edo herrikoien aldekoa, ontzat hartu zela, 1979an argitaraturiko *Euskal Herriko udalen izendegia* prestatzean, eta Onomastika batzordearen asmoa aipatu du, udal eta auzo izendegia birraztertze, probintzia guztietan dudazko kasu batzuk baitira. E Larrek adierazi du oraingo euskaldunek *Miarritze*, *Uztaritze* e.a. esaten dutela bakarrik. Aho batez onartu da batzordearen txostena. Hortaz, bi izenak, *Biarritz* eta *Miarritze*, zilegi izango dira gure hizkuntzan.

BIARRITZ / MIARRITZE

Repondant á la demande faite par cette ville du Labourd, l'académicien A. Irigoien a lu le resultat du travail d'étude que lui avait confié la commission Onomastique. Il y est propose d'admettre en basque, en plus de la forme *Miarritze*, *Biarritz*, comme le souhaite la municipalite de cette commune. D'autres académiciens se sont ensuite exprime a propos de la voyelle finale —e que comportent de nombreux noms de communes, notamment en Pays Basque nord et Biscaye, ainsi qu'au sujet des formes anciennes et récents, de la signification de l'expression "forme courante", etc. J.L. Lizundia a rappelé que concernant les noms des communes situees au-delà de la frontière, l'opinion de L. Dassance, favorable aux formes courantes ou populaires, avait été retenue lors de la preparation de la *Nomenclature des communes du Pays Basque* publiée en 1979. Il a également évoque le souhait qu'a la commission Onomastique de réviser la nomenclature des communes et quartiers car des cas nécessitant un réexamen existent dans toutes les provinces. E. Larre a précisé que les Basques d'aujourd'hui disent seulement *Miarritze*, *Uztaritze*, etc. Le dossier presente par la Commission a été accepte a l'unanimité. Dorenavant, les deux formes, *Biarritz* et *Miarritze* seront admises dans notre langue.

MENDATEEN ZERRENDA

*José Luis Lizundia,
Onomastika batzordekidea*

	<u>Euskal bertsioa</u>		<u>Euskal bertsioa</u>
Abaurreas	Abaurrea	Las Coronas	Las Coronas (6)
<i>Abaurrea</i>	<i>Abaurregaina-a</i>	Las Muñecas	Las Muñecas/ <i>Muñeketa</i> (7)
Altube	Altube	Laza	Lazar
Amescoas	Ameskoa	Lizarraga	Lizarraga
Añezcar	Añezkar	Lizarrusti	Lizarrusti
Arichulegui	Aritxulegi	Loiti	Loiti
Arlaban	Arlaban	Meagas	Meaga
Autzagana	Autzagana -a	Meano	Meano
Azaceta	Azazeta/ Aiagugana? (1)	Mezquiriz	Mezkiritz
Azcarate	Azkarate	Otzaurte	Otsaurte
Azpiroz	Azpirotz	Opacua	Opakua
Barazar	Barazar	Otxondo	Otxondo
Belagoa	Belagoa	Puerto de Vitoria	Gasteizko mendatea
Campanzar	Kanpazar	Roncal	Erronkari
Descarga	Deskarga	Salazar	Zaraitzu
Echegarate	Etxegarate	Salinas	Arlaban
El Perdón	Erreniega	San Miguel	Urkaregi
Elgueta	Pagatza (2), Karabieta, Asentzio	Sollube	Sollube
Elosua	Elosua-a	Trabacua	Arrangizgana/ Trabakua (8)
Erro	Erro	Udana	Udana
Ezkurra	Ezkurra	Urkiola	Urkiola
Gainchurizqueta	Gaintxurizketa	Urto	Urto
Huici	Uhitzi (3)	Valle de Goñi	Goñi, Genbe, Ultzurrun (9)
Ibañeta	Ibañeta	Vidania	Bidania, Urraki (10)
Illarrazu	Illarratsu	Regil	Errezil (10)
La Barrerilla	?? (4)	Zaldiaran	Zaldiaran
La Escrita	Herrera/ Ordete (5)		

Mendateez oharrak

(1) *Azazeta* mendatearen izena, *Azazeta* herriarengandik dator, Lizarratik Gasteizera bidean etorriz gero. Gasteiztik Lizarrarantz *Egileta* izenarekin ere ezagutzen da. Nonbait gailurrak izan dezake haren toponimoa, *Aiagugana*. Aukera hau interesgarri izanik ere, Jose Antonio Gonzalez Salazar batzordekidea ziurtatzekotan gelditu da.

(2) Elgetan hiru mendate daude: Beasaindik Durangorako errepide nagusikoaren izena *Pa-gatza* da; Eibartik Elgetarako bidekoarena *Karabieta* eta Elgetatik Kanpazarrera bitartekoa *Asen-tzio*.

(3) *Uhitzi*. Izena honela da, baina grafiaren arazoa ez dago erabat finkaturik, h-rik duen era-baki beharra baitago. Dena den, hasieran ezin du eraman, izatekotan ere tar-tean eramango luke.

(4) *La Barrerilla* Izarratik Urduñarako errepidean dagoena da. Juan Cruz Saralegi, Urka-bustaiz ibarreko toponimia ikertu duenari galdetu zaio, euskal toponimoa zein izan daitekeen.

(5) *La Herrera* mendateak ez du bertako erdaran ere artikulurik, beraz, *Herrera* da. Badago bertan euskal toponimo interesgarri bat, Ordate. Biasteriko parterantz. Izen adierazgarri hau ziur-tatzen ez den bitartean *Herrerarekin* jarraitu beharko luke.

(6) “Las Coronas”ek ez du euskal ordainik, zeren eta Aragoi erromantzezko izen bat baita Pirinioetan agertzen dena. “Tablada” edo koroa formadun oronimo bat adierazten duena. Agian, dagoen lekuagatik izango zukeen baita ere euskal izenen bat, baina ez nahita nahiez bata bestearen itzulpena. Beraz, horretan utzi oraingoz.

(7) *Las Muñecas* Balmasedatik Castro Urdialeserako errepidean dago, Sopuertatik igarotzen denean, hain zuzen. *Las Muñecas/ Muñeketa* ere jarri da uste denez, Jesus M.ª Sasia *Toponimia euskérica de Las Encartaciones de Vizcayaren* egilearen eraginez. Analogiaz asmatua bada ere, ez da txartzat jotzen.

(8) *Trabakua* izen berria da. Beraren izen historikoa, Bizkaiko Diputazioak erabiltzen zuen, eta baita ere Txomin Agirrek *Kresala* eleberriaren pasarte batean zekarrena ere *Arrangizgana* zen. *Arrangizganari* lehenatasuna ematea ikusten da.

(9) *Valle de Goñi* ezin da erdaraz ere mendatearen izena izan, *Goñi* baizik. Dena dela ibar horretan hiru mendate dira, *Goñi* izenarekin bat, *Genbe* beste bat eta *Ultzurrun* hirugarren bat, errepide desberdina bakoitza.

(10) *Bidania* mendatea Azpeititik Tolosara, Errezildik zehar doana da. Azpeititik Tolosara Goiazitik doan errepidearen mendatearena *Urraki* da. Beraz, bi mendate dira. Bestalde, Errezil menderetik ez da, gaina baino behe-rago baitago herri hori, gailurrean Bidania aurkitzen delarik.

GUIZABURUAGA / GIZABURUAGA

Bilbon, 1995.eko urtarrilaren 25ean

*Javier Goikoetxea jauna,
Gizaburuagako alkatea*

Jaun agurgarria:

Alboan igortzen dizut Akademia erakunde honen Onomastika batzordeak joan den ostiralean, bere egoitzan egindako bilkuran, beste gai batzuen artean, zuen Udalaren izenari buruzko irizpena, euskal grafiaz ofizialtzeko espedientea burutu dezazuen. Baita ere Mugartegiren ikerketan lehenengoz nola agertzen den herri horren izena Ziortzako Kolegiataren kortabaso bat zen garaikoa eta hortik hartuta Alfonso Irigoien euskaltzain batzordekidearen txostena.

Besterik ez, izan ongi.

J.L. Lizundia, idazkariordea

Mikel Gorrotxategi Nieto, Euskaltzaindiaren Onomastika batzordeko idazkaria denak, ondoko

IRIZPEN HAU ematen du:

Elkargo akademiko honek prestatutako eta onartutako *Euskal Herriko Udalen Izendegian*, bere 299. zenbakia daraman izena, eta orain arte Administrazioaren erabilera ofizialean *Guizaburuaga* deitua, euskal aldaera ofizialean *Gizaburuaga* dela.

Ondorioz, batzorde honek hil honetako hogeian egoitza honetan eginiko bilkuran berresten du Udal honen euskal izena *Gizaburuaga* dela.

Eta hala adierazteko eta bertako Udalbatzari bidaltzeko izenpetzen dut, Bilbon mila bederatziehun eta laurogeita hamabosgarreneko urtarrilaren hogeita bostean.

Mikel Gorrotxategi,
batzorde-idazkaria

On ikusia:
E.Knörr, batzordeburua

OLABERRIA IZENAREN ERABILERA DELA ETA

1995-03-23

Antonio Berasategi

PROPOSAMENAREN AZALPENA

Euskal Herriko udalen izenak aztertu eta —batez ere— finkatu eta ofizial bihurtzeko asmoz, 1979. urtean, Euskaltzaindiak *Euskal Herriko udalen izendegia* liburuxka eman zuen agitara.

Herri-izenen formak edozein moduz erabiltzen ziren eta nahasketa handi samarra sortzeko arriskua zegoen. Horregatik, Euskaltzaindiak, handik eta hemendik zetozkion hainbat eskeri erantzun bateratu eta homogeneousko eskaini nahian, izendegia osatzeari ekin zion. Koldo Mitxelena zenak hitzaurrean zioen bezala, “(...) egoki iruditu zaio Euskaltzaindiari gidaritza moduko zerbait bere herritarrei eskaintzea, izendapen kontuan guztiok, han eta hemen bateratsu ibil gaitezen” (5. or.).

Gauza asko aldatu da orduetik, baina ezin ukatuzkoa da gorago aipatu izendegiak urratutako bidea guztiz onuragarria gertatu dela izenak finkatu eta arauzkotzeko garaian. Zenbait korapilo askatzeko lagungarri gertatu da eta, batez ere, euskaldunen idazpideak bateratu ditu, udalek berari heldu baitiote.

Izendegiaren balio orokorra aitortuta, txosten honen bidez, izenburuan aipatutako *Olaberria* Gipuzkoako herriaren deituraz xehetasun batzuk agertuko dira, Euskaltzaindiak, ondo baderitzo, bere egin ditzan eta —ondoren— proposatutako berrikuntzaren berria dagokion moduan zabal dezan. Bidebatez, *Olaberriaz* besteko kasuren batzuk aipatuko dira, aurrerago ikusiko denez.

Proposatzen den berrikuntza hori, *Olaberria* izenaren erabilera da eta ez beraren formaz.

Izendegian bertan agertzen den eran (122-123. or.), izen batzuen amaierako *-a* itsatsia da, hots, deklinatzean inolaz ere galtzen ez dutena; *Getaria* genuke eredu, *Donostia*, *Gipuzkoa* eta abar ere antzekoak izanik.

Badira, ordea —oraindik, ere beren sorrerako arrunt kutsua gorde dutelako edo— bukaerako *-a* hori izen arrunten artikulua pareko dutenak; horregatik,

izen arrunt gisa deklinatu ohi dira eta kasu batzuetan ez dute *-a-* artikulua tar-
tekatua agertzen. *Iruñea, Bizkaia, Azkoitia* eta abar ditugu era honetakoak.

Olaberriari gagozkiola zuzenago, lehenen atalekoa dela ageri da izende-
gian eta, hortaz, era honetara deklinatu behar:

- Olaberria
- Olaberriak
- Olaberriari
- Olaberrian
- Olaberriara
- Olaberriatik
- Olaberriako ...

Txosten honetako proposamenaren arabera, amaierako *-a* artikulua gisa era-
bili behar da eta, deklinatzean, era honetakoak irtingo dira:

- Olaberria
- Olaberriak
- Olaberriari
- Olaberrian

baina

- *Olaberrira*
- *Olaberritik*
- *Olaberriko* ...

* * *

Beraz —Euskal Herriko udalen izendegian datorren terminologia hartuz—
Olaberria -a erabilera onestea proposatzen da, *Olaberriaren* forma aldatu gabe,
amaierako *-a*, artikulua moduan erabiliz, alegia.

* * *

Erabilera aldaketa hau arrazoitzeko, bi eratako zergatiak aipatuko dira
txostenean zehar, biak ere izenak deklinatzeko dauden moduetan oinarrituak.
Batzuk, literatur tradizioari datoz lotuak eta besteak hiztunen gaur egungo era-
bilerari. Esan nahi baita, proposatzen den jokabidea ez duela erro soil bat eta
ez dela hona ekarri, ez lehenago horrela zelako bakarrik eta ezta gaur egungo
hiztunen jokabidea hori delako bakarrik ere. Azalduko diren ñabardura eta sal-
buespenak tarteko, bi era horietako zergatiak badaudelako egiten da proposa-
mena.

Beraz, batetik, idatzizko iturri batzuetako testigantzak hartu dira, J.I. Iz-
tuetaren liburuetaoak, hain zuzen.

Horiez gain, bestetik, inguruko euskal hiztunek, gure garaian, mintzatzean,
izena nola ahoskatu ohi dutenari begiratuko zaio. Neronek egin eta -Idiaza-

balgo etheen izen ofizialak erabakitzeke-Euskaltzaindiaren Onomastika batzordeari 1990ean bidali zitzaion *Idiazabalgo etheen izenak XVII. mendetik gaur egun arte* azterlanean jarriak berrekarriko dira, gehienbat, horretarako; geroztik auzi honetaz jaso ahal izan ditudan beste ekarpen batzuek osatuta agertuko ditut.

IZEN ARRUNTAK ETA BEREZIAK

Euskaltzaindiaren gramatikari jarraiki, izen arruntak mugatzailearen premia du eta bereziak, aldiz, normalki ez du mugatzailearik onartzen (*EGLU-I*, 58. or.). Bereizketa zorrotz honek, ordea, baditu bere katramilak (Gramatikako hurrengo orrietan aztertuak) eta, adibidez, badira —mugatzailea eraman arren— identifikazio erreferentzia bakarra dutelako, semantika ikuspegitik berezien kideko diren beste batzuk.

Horrelakoak dira *Azpeiti* eta beraren taxukoak; izenak, deklinazio atzizkia hartzean, beste izen sintagma mugatu guztiek bezala jokatzen du. Horregatik, herriaren izena *Azpeitia* dela esango dugu. Gauza bat *liburua* dela esango dugun bezalaxe; ez *liburu*.

Era horretako izenak bereizteko garaian, izen sintagma osatzeko nola deklinatzen direnari begiratzea izango da zuzenena. *-a* artikulua mugatzailea ageri ez badute, bereziak izango ditugu ondorio guztietarako, baina, hartzen badute, arrunt bailiran portatuko dira.

Azterlan honetan ere, deklinatzeko modua hartu da metodologi ardatz. Izen arruntek inesiboan deklinatuta *-a* (artikulua?) ageri dute, baina bereziek ez. Horregatik kasu hori aztertu eta, *-a*-rik denentz ikusiz, izenak kasu absolutuan erabiltzean amaieran *-arik* baduen ondorioztatuko dugu; *-a* hori ez da, nolahi, artikulua izango derrigor, aurreraxeago argituko den bezala, itsatsia izan bailiteke.

Ez da beti erraza gertatzen *-a*- hori atzematea, fonetika bilakaeraren poderioz, ezkutatu egin bailiteke (ahozko azterketaren atalean sakonduko da zertxobait auzi honetan).

Tartekatuta *-a*- ageri badu, beraz, garbi dago izenaren bukaeran *-a* erabili behar dela kasu absolutuan. Halakorik ageri ez bada, garbi dago, orobat, kasu absolutuan ere ez duela sekulan hartuko.

Azpeitian esamoldeak (edo beraren parekoak ahozko ebakeran), orduan, herriaren izena *Azpeitia* (eta ez *Azpeiti*) dela erakusten digu eta *Ormaiztegin* delakoak, berriz, *Ormaiztegi* soila (eta ez **Ormaiztegia*) dugula zuzena.

Pentsa liteke, orduan, kasu absolutu horri zuzenean begiratzea, bide are zuzenagoa dela auzia garbitzeko, baina kontutan izan behar dugu, batzuetan

-adun izenek berek ere hiztunaren ahoan hori gabe azaltzeko joera dutela, aurrerago aipatuko diren fonetika prozesuak medio.

Izena *-az* bukatuta erabiltzen dela ondorioztatuta ere, gerta liteke hori artikulua ez izatea; izen temak itsatsia du. Hortaz, hurrena, korapilo hori askatu behar da. Horretarako, leku genitiboa, adlatiboa eta ablatiboa aztertuko dira; horietan *-a* ageri bada, izenak berezkoa eta apartaezina du eta, bestela, bakarrik kasu batzuetan hartu beharko du.

Donostiako esamoldeak, konparazio batera, izena *Donostia* dela esatera garamatza eta *Azpeitikok*, *Azpeitia -a* dela pentsatzera.

LEKU IZENEN AMAIERAKO *-a* J.I. IZTUETAREN LIBURUETAN

Juan Ignacio Iztueta zaldibiarra (1767-1845), Gipuzkoako gora-behera askoren jakitun ageri zaigu bere bi liburu nagusietan (*Guipuzcoaco dantza go-goangarrien condaira edo historia —GD laburtuta—* eta *Guipuzcoaco provinciaren condaira edo historia —GC laburtuta—*); hainbat berri eskaintzen digu eta *-aztergai* den kasuan balio handikoa dena- herriz herri xehetzen ditu. Horri esker, behin eta berriz emango ditu deklinatuta beren izenak.

Ondorengo lerroetan azalduko denez, *-a* amaieraren auzian modu aski bateratu eta homogeneoan jokatzeko du, hots, izen bakoitza, ia beti arau berberari jarraituz erabilia, bai euskal izenetan, bai kanpotikoetan; gaztelaniatik hartutako izen arruntetan ere, *-ia* bukaerako bigarren bokala galtzeko joeraren aurrean, berak ederki eusten dio multzo osoari. Horregatik *-eta* Euskaltzaindiaren izendegiko ikerketen ondorioekin bat datorrelako askotan- dagokion azterketa kritikoa egin eta oso kontutan hartzekoa dela deritzot.

-a bukaeraren iraupena ala galera

Aurreko atalean aipatutako lehen gakoari helduz, *-a* galdu eta bere izaera aldatu duten edo aldatzen ari diren deituren inguruan sortzen da zalantza. Bi egoera orokor daude:

A) *-a* bukaerak irautea.

Iztuetak ederki bereizten ditu inesiboko deklinazioan *-a* tartekatzen duten eta ez duten izenak.

Lehen arlokoei helduz, Iztuetarenetik honakook *-eta* gehiago-ateratzen ahal ditugu: *Aleguerian* (GD, 81), *Alzarian* (GC, 38, 85), *Azcoitian* (GC, 456), *Azpeitian* (GD, 107, 179; GC, 186), *Bidanian* (gd, 180), *Bizcaian* (GC, 24, 413), *Vizcayan* (GD, 106), *Donostian* (GC, 144), *Errenterian* (GC, 126), *Gueterian*

(GC, 337), *Guipuzcoan* (GC, 359, 360), *Ichasoleorrear* (GC, 96), *Nafarroan* (GC, 203), *Pasaian* (GC, 126), *Ursugoenean* (GC, 193), *Urbian* (GC, 38), *Zaldibian* (GD, 66), *Zaldivian* (GD, 81; GC, 187, 193, 505)...

Inesiboan bezala, beste kasu batzuetan ere tarteka liteke *-a-*. Iztuetak baidu horrelako adibideak: *Bidasoa* (GC, 120), *Donostia* (GD, 21), *Donostiaren* (GC, 127, 146), *Erreteriaz* (GC, 203), *Nafarroak* (GC, 285), *Nafarroaren* (GC, 120), *Nafarroari* (GC, 283), *Ondarribiari* (GC, 331), *Oria* (GC, 109, 114), *Ursugoena* (GC, 191), *Urumea* (GC, 117), *Zumayaren* (GC, 108)...

Kanpotik ekarritako leku deituretan ere, baldin eta *-adunak* badira, badaki bukaera gordetzen: *Españian* (GD, 54), *Francian* (GC, 141, 321), *Franzian* (GD, 54), *Galician* (GC, 413), *Italian* (GC, 326), *Venecian* (GC, 462)...

Beraz, inesiboan *-a-* duten izenon forma, kasu absolutuan, *-az* bukatua izango da; gero aztertuko da artikulua —eta, orduan, galgarria— den ala izenari itsatsita dagoen.

B) *-a* bukaera galtzea.

Aztergai den *Olaberriarekin* erkatzeko egokienak direlarik, hona *-iz* bukatutako izenen adibide batzuk, beti ere *-in* ekarri dutenak inesiboan: *Ernanin* (GD, 179), *Ormaizteguin* (GD, 10). Bestelako bokal bukaera duten beste batzuetan ere ez du *-a-*rik tartekatzen Iztuetak: *Ernialden* (GD, 181), *Hernion* (GC, 58), *Isasondon* (GD, 82), *Lasarten* (GC, 97), *Lazcaun* (GD, 81), *Leaburun* (GC, 97).

Badira kasu absolutuan *-iz* bukatuta dakartzan beste izen batzuk ere: *Berastegui* (GC, 116), *Berrobi* (GC, 116), *Hernani* (GC, 127).

Nabarmen dago, beraz, guztiok aurreko sailekoekin duten aldea; inoiz ez dute *-arik* ageri.

Olaberriari gagozkiola, behin gutxienez aipatzen du Iztuetak inesiboan deklinatuta: *Olaberrian* (GD, 81). Hori horrela, garbi dago izena —lehen sailekoen erara— *Olaberria* dela. Beraren kasuan ere, ondoren ikusiko da amaierako *-aren* izaera, alegia, beti duen beharrezkoa ala deklinabideko kasu batzuetan baino ez.

Amaierako *-a-* itsatsia ala artikulua?

Amaieran *-a* duten izenen izaera zehazteko, Iztuetak leku genitiboan, adlatiboan eta ablatiboan nola deklinatzen dituen ikusiko da atal honetan.

A) Bukaerako *-a-*, itsatsi eta bereiztezin.

Gauza jakina da, fonetika bilakaera medio, zenbait hizkeratan, gaztelania-tik ekarritako *-ia* amaieradun izen arruntak *-i* bukaeradun bihurtzeko joera da-

goela. Horrela, *sakristiko, pedagogitik, ferira* eta antekoak esango dira. Iztuetak, dena den, badaki horrelakoetan hitzen jatorrizko taxua gordetzen.

Hona adibide batzuk: *Artilleriaco* (GC, 359), *Provincia ascotan* (GC, 701), *Provincia au* (GC, 33), *Provincia barrutic* (GC, 336), *Provincia bat* (GC, III), *Provincia batean* (GC, 129), *Provincia onetaco* (GC, 24, 31, 129, 201...), *Provincia onetan* (GC, 148, 156...), *Provinciaco* (GC, 379), *Provinciatar* (GC, 324)...

Kanpoko leku izenetan ere beti berdin jokutzen du Iztuetak, hots, *-ia* gordez: *Alemaniaco* (GC, 378), *Andaluciaco* (GC, 456), *Armeniatic* (GC, 1), *Asia-ra* (GC, 39), *Asia-tic* (GC, 160), *Bolonia-co* (GC, 54), *Coria-coa* (GC, 460), *Franciaco* (GC, 121, 122, 123, 128, 321...), *Franciara* (GC, 39, 321), *Franciatic* (GC, 175, 186, 395, 398...), *Galiciaraño* (GC, 413), *Groenlandiara* (GC, 141), *Italiacora* (GC, 317), *Italiatic* (GD, 54), *Rusiara* (GC, 39), *Siria-tic* (GC, 160), *Turquiacoac* (GC, 218), *Turquiara* (GC, 39), *Valenciaco* (GC, 283)... Beste batzuetan, izena euskaratu ondoren eratorritako *-ia* azalduko da: *Cataluniaco* (GC, 283), *España* (GD, 104, 167), *Españaico* (GD, 10, 89); GCn, hala ere, *Españaico* (3, 65, 125, 256...), *Españara* (1, 5, 6...).

Halaber, Euskal Herriko erdal jatorri hurbileko izenetan ederki erakutsiko du bukaerako *-ia* amaiera: *Errenteriaco* (GD, 43; GC, 65, 91, 119, 126, 471...), *Errenteriacoan* (GC, 49), *Placenciaco* (GC, 103, 112), *Santa Mariaco* (GC, 51, 111, 115), *Santa Mariatic* (GC, 432), *Vitoriaco* (GC, 144, 405), *Vitoriara* (GC, 404), ... Baita *-ia* gaztelaniazko hitza euskalduntzean sortu denean ere: *Pasaya* (GC, 119, 491), *Pasaia biac* (GC, 103, 202), *Pasaya bietaco* (GC, 126), *Pasayacoa* (GC, 119)...

Euskal izen zaharragoekin ere gordeko du —gorago aipatu diren deklinabide kasuetan edota beste izenen batekin elkartzean— izen temaren amaierako *-a*; garbi dago izenari itsatsia dagoelako dela.

Hona adibideak: *Alegueriaco* (GC, 78, 452; *Aleguericoac*, hala ere GDn, 186. orrialdean), *Alegueriara* (GC, 115), *Aleriaco* (GC, 114), *Arroaco* (GC, 113), *Beobiatic* (GC, 389), *Bidasoaco* (GC, 122, 123), *Cestoaco* (GC, 74, 86, 459), *Cestoacora* (GC, 113), *Cestoaraco* (GC, 82), *Donostia inguruco* (GC, 146), *Donostiaco* (GD, 10, 21, 31, 37, 53, 165, 166...; GC, 51, 87, 117, 127, 181, 301, 460, 461...), *Donostiara* (GD, 182; GC, 137, 332, 461...), *Donostiara* (GC, 95), *Donostiat* (GC, 52, 202), *Endayaco* (GC, 338), *Ergobiaco* (GC, 127), *Gabiriaco* (GC, 93), *Gaviriaco* (GC, 102), *Guetariaco* (GC, 94, 208, 474), *Guetariara* (GC, 394), *Guipuzcoaco* (GD; GC), *Nafarroaco* (GD, 102; GC, 117, 406), *Naparroaco* (GD, 42), *Nafarroara* (GC, 303, 173, 202), *Nafarroatic* (GC, 175), *Ondarroaco* (GC, 24), *Oriaco* (GC, 98), *Oriacoan* (GC, 203), *Oriara* (96), *Uliaco* (GC, 210, 462), *Urumeaco* (GC, 118, 127), *Urumeacoan* (GC, 203), *Vidaniaco* (GC, 106; *Goyaz Bidanietan*, hala ere, 54. orrialdean), *Zumayaco* (GC, 55, 508)...

Ez da dudarik, hortaz, Iztuetarentzat izen hauek guztiek, amaierako *-a* gaelina, itsatsia dutela eta, beraz, ez duela artikululu mugatzaile izaerarik.

B) Bukaerako *-a*, artikululu.

Sail honetakoetan, aldiz, gorago aipatu kasuetan deklinatzean, Iztuetak tarteo *-a* barik agertzen ditu. Seinale da artikulua dela eta, beraz, kasu jakinotan ez dela jartzen. Aitortu behar, horraatik, ageri duela zalantzaren bat ere (ikus, *Bizkaia*, *Azkoitia* eta *Azpeitiaren* kasuak).

Hona adibideak: *Azcoitico* (GC, 55, 81, 245, 379, 455, 456; 456. orrialdean, hala ere, *Azcoitiaco* ere), *Azcoitira* (GC, 113; 383.ean, ordea, *Azcoitiara*), *Azcoitiatic* (GC, 186), *Azpeiti alderontz* (GC, 391), *Azpeitico* (GD, 107; GC, 55, 82, 83, 91, 113, 458; 457. orrialdean, hala ere, *Azpeitiaco*), *Azpeitira* (GC, 113; *Azpeitiara*, hala ere bi bider: GD, 172; GC, 93), *Bizcaico* (GC, VIII, 24, 35), *Vizcaico* (GC, 397), *Vizcai-co* (GC, 392), *Vizcaira* (GC, 184; 414.ean, ordea, *Bizcaira*), *Vizcai dantza* (GD, 106), *Vizcaitarrac* (GD, 106) (behin, hala ere, *Vizcaitatic*, GCn, 112. orrialdean), *Ursugoenecoac* (GC, 191; *-e*-ren izaera loturazkoa da, izen arruntetan ohi denez).

Beraz, izen hauek era honetakoak genituzke: *Azpeitia -a*, *Azkoitia -a*, *Bizkaia -a*, *Ursugoena -a*.

Olaberriari gagozkiola, Iztuetak *Olaberrico* (GD, 81; Gc, 100, 115) dabil; GDko 81. orrialdean berean, aldiz —*Olaberrico*ren ondoan— *Zaldibia-co*ak jarriko du, antzeko kasua izan zitekeena garbi bereiziz. Berarentzat, orduan, bukaerako *-a*, artikululu mugatzailea besterik ez da eta ez, nahitaez, deklinabideko kasu guztietan tartekatuta beharrekoa. *Olaberria -a*, beraz.

Beste izen batzuen gaur egungo erabilera eta Iztuetaren lekukotza

Iztuetaren izkribuetako erabilerarekin alderatuta, gaur egun bestelako eran agertu ohi diren izen batzuen auzia jorratuko nahi nuke osagarritzko atal honetan.

Batzuetan, auzia, gaur egungo ahozko erabilerak beste zerbait erakusten duelako etorri da; beste batzuetan, orain arteko tradizio idatziak alderantzizko araua zekarrelako; badira, Iztuetarenak ikusita, azterlan honetan neuk azaldu nahi ditudanak...

Ondoko lerrootan ez da kasu horietako bakoitzaren azterketa guztizkorik egingo; bakar-bakarrik, Iztuetak nola erabili zituen aztertuko dut.

Gero, gaur egungo eta lehenagoko beste iturri batzuetatik jasoak kontutan izanik, gauza bat ala beste erabakiko da, behar den lekuan, hots, Euskaltzaindian; izan ere, garbi baitago, ez leku izenak, ez bestelakoak ez direla betiko

eta, hainbatetan, aldaketak aintzakotzat hartu behar izaten direla. Hautalanean lagungarri izan nahi duten lekukotzak ekartzea da helburua, beraz.

Iztuetaren herriaren izenetik hasiko naiz; entzuna dut, gaur egun *Zaldibi*, *Zaldibin*, *Zaldibiko* eta kidekoak esaten omen direnez, Euskaltzaindiaren izen-degikoa aldatu eta, *Zaldibiaren* lekuan, *Zaldibi* proposatu dutela.

Iztuetarenean, horraatik, oso garbi dago *Zaldibia* dela deitura. Aurreko ataletako arrazoiketak errepikatu gabe, jakin bedi, Iztuetarentzat, bere herriaren izenak *-a* bukaera baduela —kasu absolutuan *Zaldivia* (GD, 21; GC, 174)— eta, gainera, ez dela artikulua: *Zaldiviaco* (GC, 30, 69, 106, 115, 156, 169, 193, 504...), *Zaldivia-co* (GC, 58), *Zaldiviacoac* (GD, 81), *Zaldivia-coan* (GC, 27), *Zaldiviara* (GD, 44), *Zaldibiatar* (GD, 182), *Zaldiviatarra* (GD, 182).

Badakit *Legazpiren* inguruan ere sortu dela zalantza, nonbait, orain arteko izen ofiziala *Legazpia* izanik, Euskaltzaindiaren izendegian *Legazpi* ageri zelako.

Amaierako *-a*, jatorriz artikulua izan eta (*Azpeitia -a* eta kidekoak legez), Iztuetarentzat, izenaren erabilera *Legazpia -a* taxukoa izan zitekeenaren kalterik gabe, beraren izkribuetatik, *-a* itsatsiduna behintzat ez zela atera beharko: *Legazpico* dio (GC, 57, 71, 98, 112, 477).

Inesibo kasuan deklinatuta ez diot ikusi; gaur egungo hiztunen ahoan *Legazpin* (eta ez *Legazpiin* aurreragoko ataletako beste batzuen moduan) dela esango nuke eta, beraz, *Legazpi* soila izena.

Beste izen batzuen kasuan, Iztuetaren erabilera ez dator guztiz bat Euskaltzaindiaren izendegian jarritakoekin.

Iruñea -aren inguruan eztabaida ere sortu da Euskaltzaindiak proposatua-ren eta Udalaren nahiaren artean.

Hona Iztuetak nola darabilen: *Iruñaren* (GC, 117), *Iruñeco* (GC, 121, 307, 471), *Iruñera* (GC, 309). Hortaz, berarentzat, izena, arrunten parekoa zatekeen; genitiboan artikulua tartekatuko du (*haranaren* pare), baina leku genitiboan ez (*-e-* loturazkoa bai, *haranekon* bezala). *Iruña -a* da Iztuetarentzat. Aipa dezadan, bidebatez, Idiazabalen ere badela *Iruin* izeneko etxerik.

Ibarra Tolosa ondoko herria, Iztuetarentzat *Ibarra -a* zen. Kasu absolutuan *Ibarra* darabil (GC, 116), baina leku genitiboan ez dio, *-a* itsatsia izan balitz ondobidezkoa litzatekeen *Ibarrako*, *Ibarreco* baino (GD, 41; GC, 95) (*-e-*, loturazkoa).

Ez dakit ahozko erabileran gaur egun horrelako zerbaiten aztarnarik dagoen; ikus, nolana, Euskaltzaindiaren izendegian bertan *ibartar* herritar izena.

*Mutilo*arekin beste aldera gertatzen da. Euskaltzaindiaren izendegian, amaierako *-a*, artikulua bailitzan ageri da (*Mutiloa -a*); Iztuetarenean *Mutiloa-*

ren bukaerako *-a* itsatsia da eta *Mutiloa* dioen legez (GC, 114), *Mutiloaco* (GC, 71, 483) / *Mutilloaco* (GC, 100) esango du; beraz, *-a* hori ez da sekulan ezkutatzen.

Gaur egungo hiztunen ahoan —ezer segurtatzeko, azterketa sakonagoa egin beharko litzatekeen arren— *Mutillooko*, *Mutillootik* eta kidekoak ebakitzeko joera dagoela esango nuke; aurreragoko ataletan adieraziko denez, bokal bikoitzaren oinarrian, *-a* asimilatua dago.

Hondarribiaren kasuan ere, Iztuetak jokabide berbera du. Euskaltzaindiaren izendegian amaierako *-a* artikulua da; Iztuetak, ordea, behin eta berriz ia batere zalantzarik gabe, izenari guztiz itsatsita darabil: *Hondarribia*, beraz, *-a* itsatsi eta guzti.

Ondarribiari ez ezik (GC, 331), *Ondarribiaco* (GD, 59; GC, 24, 33, 101, 121, 123, 208, 320, 326, 328, 331, 336, 342, 346...; behin, *Ondarribico*, GCn 123. orrialdean), *Ondarribiara* (GC, 320, 360), *Ondarribiaraco* (GC, 331), *Ondarribiatarac* (GC, 321), *Ondarribia andia* (GD, 115) eta *Ondarribia chiquia* (GD, 116) idatziko ditu.

Aipamentxo bat, azkenik, gure itsasoaren izenaz. Gure egunotan nagusi den *Kantauri itsasoa* moldearen ordeaz, Iztuetak *Kantauriako itsasoa* darabil (GC, 24 eta 113: *Cantauriaco itsaso*; 462: *Cantauriaco escuadraren*; era berean, 278.ean, *Alonso Cantauriaco*).

Leku genitiboaren atzizkia baliatzeaz gain, *-a* itsatsia gorde egiten du Kantauria (=Kantabria) izena deklinatzean, gaztelaniatik hartu beste izen batzuetan bezala, apartaezina delako.

IZENEN AMAIERAKO *-a* GAUR EGUNGO AHOZKO ERABILERAN

Auziak *-aurreko* atalean bezalatsu- bi gako nagusi ditu. Lehena, izenak (kasuren batetan, berarik) *-a* hori baduenentz ikustea da; bigarrena, baldin badu, itsatsia duen (beti jartzekoa) ala artikulua den (deklinabideko kasu batzuetan bakarrik azalduko da) erabakitzea.

Zernahi den ere, bailarako hiztunen mintzairan gertatutako fonetika gertaerak direla medio, izenen amaierako *-aren* izaera eta erabilera lauso eta nahasi samar gertatzen dira hainbatetan. Horregatik, nahitaezkoa gertatzen da lekuko hizkeraren ezaugarriak izatea kontutan eta hala egingo da ondorengo ataletan.

***-a* bukaeraren iraupena ala galera**

Lehen gakoari helduz, *-a* galdu eta bere izaera aldatu duten edo aldatzen ari diren deituren inguruan sortzen da zalantza. Bi egoera orokor daude:

A) *-a* bukaerak irautea.

Bailarako euskarari, izen tema bokalez amaitzen bada, *-a-* tartekatzen de-nean kasu inesiboan —izen arruntetan, alegia— fonetika aldaketak sortuko dira.

Ondorioa, *-a-* hori desitxuratuta geratzea izango da. Idiazabal eta Olabe-rriko euskarari, aurreko bokalak asimilatu egin ohi du *-a-*. Aurreko bokala ere *a* bada, inesiboan, bi *a* geratuko dira, baina ez absolutu singularrean (*-a + -a > -ea*) (Michelena, *F.H.V.*, 114. or.).

Aipatu kasuotan, Mitxelenak leku batzuetako hizkeran atzemandako bokal luze edo bikoitzak sortzen dira (*F.H.V.*, 111-117. or.).

Mendi + anetik, konparazio batera, *iak* hurrengo silabako *a* itxi eta *e* bilakarazi ondoren (*F.H.V.*, 63-64. or.), asimilazioa gertatu eta *mendiin* sortu da (*mendian > *mendien > mendiin*). Baten batzuen ahoan, *ii* hori *i* bihurtu dela ere nabari liteke gaur egun. Era berean esango dira, *elizaan, gauzaan, ganbaraan, etxeen, oston, buruun...*

Eboluzio hau eskuarki gertatzen da bailaran eta ez izen arruntak inesiboan deklinatzean bakarrik; baita deklinabideko beste kasu batzuetan eta antzeko soinu elkarketa gertatzen den bestelako hitz eta esamoldeetan ere. Adibide batzuk ematea baino argigarriagorik ez:

— *mendiak > *mendiek > mendiik, mendietatik > mendiititik...* Beste bokal batez amaitu hitzetan ere berdin-berdin: *buruak > *buruek > buruuk, ostoetako > ostoetako, *gauzaetan > gauzaetan, etxearen > *etxeaen > etxeen...*

— *sartu bide da > *sartu bie da > sartu bii da*. Ikus *F.H.V.*n ere (412. or.), Mitxelenaren ustea. Bilakaera berbera Idiazabalgo etxe baten izenean: *Oiarbide > Ojarbide > *Ojarbie > Ojarbii (Ojarbi)*.

— *etorri dira > *etorri dia > etorri die > etorri dii > etoor dii*.

— Idiazabalgo etxe izenetan ere: *Diegorenea > Di(i)(g)oonea, Kaltzasasieta > Kaltza(d)asasiitta...*

Gauzak horrela, Idiazabalen *Urrutikoetxeen, Muñoon, Oriin* edo *Olaan* entzuten direnean, garbi dago —arestian aipatu esamoldeei begira— bokal bikoitzaren bigarren osagarria beste soinuaren batetik eratorria dela; ondobidean, analogiaz, *a* izan behar (*etik iraganez bakarren batean, beharbada*). Gero, aurreragoko atal batetan, ikusiko da *-a* horren izaera, itsatsia den ala erantsi zaion artikulu mugatzailea den. Oraingoz, orduan, esan dezadan izen horiek, kasu absolutuan, *-a* eta guzti idatzi beharko dutela: *Urrutikoetxea, Muñoa, Oriia, Olea*.

Badira —batzuek gehiago, beste batzuek gutxiago— horrelakoetan bokal soila ebakitzeko joera duten hiztunak ere; jokabide berriagoa dirudi, nolana (Oriin > Orin).

Amaierako -aren zantzuak kasu absolutuan ere nabari dira batzuetan herritarren hizkeran. Horrela, *Olea*, *Eztenaga Errotea* eta abar esango dira beti; *Muñoa* ere entzungo da, baina esamolderik entzunena *Muño* dugu, deklinabideko beste kasuetan gertatu bezala.

-ia bukaeradunei gagozkiela —hori da aztergai dugun *Olaberriaren* kasua eta— *Oria* hartuko da eredutzat. Kasu absolutuan ez da *Orie (< *Oria*) delako baten aditzez; *Orii* (edo *Ori*) esaten da. Inesiboko kasuan legez, iak *ea* asimilatu bide du (azken atalean aztertuko da -a hori itsatsia duten izenen kasua zabalxeago). Nolanahi dela —oso segurua ez izan arren— L. Eleizalde, bere toponimo zerrendetan (*Listas alfabéticas... R.I.E.V.*), badakar *Orie* etxe izen bat, Itsason dagoena, hain zuzen.

Kidekoa den *Maugiatik* (Idiazabalgo beste etxe baten izena; *Mabii* gaur egun) beharko lukeen *Maugieren arrastoa, ordea, nahikoa nabarmen dakusagu idatziz ere *Maugiezelaetan* (Gipuzkoako Protokoloen Artxibo Historikoa, Oñati: 25-7-1.600 PNot. A-2.540; 8-5-1.602 PNot. A- 2.541).

Era berean entzungo dituzu *Goardii*, *Anttii*, *Etxeberrii* eta abar.

Bada bilakaera honen hurbileko frogarik ere. Hor dugu, gaur egun, *Ola-riagatik* (*g* galduta) ahozko hizkeran sortzen den *Olarii*, adibidez; *Olariaa* > *Olaria* > *Olarii* gertatu da eta, kasurako, - adun izenak bezalaxe portatzen da. *Olariin* eta *Olarii* (*Olari*) ekarri ditu ahozko ebakeran. Agerian da, hortaz, -ii multzoaren -ia jatorria.

B) -a bukaera galtzea.

Idiazabalen bertan, beste izen batzuekin ez da berdin gertatu. Horrela, inesiboan, *Saletseberriin*, *Bentatxikin*, *Aritzederren* eta abar esaten dira, izen horien erroak, *Saletseberri*, *Bentatxiki* eta *Aritzeder* direlarik, beraz.

Goragoko adibideaz baliatuta berriro ere, izenotan ez da *mendian* > *mendiin* erakorik ageri, hain zuzen artikulurik ez delako tartekatatu. Izen berezi gisa portatzen dira beraz, nahiz eta —gero aztertuko den legez— jatorrian arruntak izan zitezkeen.

Aztergai den *Olaberriari* gagozkiola, elkarrizketatu gehienek, inesiboan deklinatuz *Olaberriin* esango dizute eta, hortaz, lehenen tankerakoa litzateke. Dena dela, *Olaberrin* ebakera ere entzuten da eta berari *Olaberri* dagokioke kasu absolutuan.

Gauzak horrela, aldaera horien nondikoaz galde liteke.

Bigarrenak izan dezake ondorengo atalean aipatuko den bilakaera prozesuarekin zerikusia, baina —goraxeago azaldu denez— soilte aldera egindako fonetika ondorioa ere izan dezakegu.

Erantzungo du beste batek, ordea, *Olaberriin*, antzeko beste deitura batzuen eraginpean analogiaz moldatua izan litekeela.

Zernahi ere den *Olaberriinen* iraupenak, berari dagokion forma ere bizirik dela esan nahi du beste ezer baino lehen. Aurreko atalean aipatu tradizio idatziarekin bat dator, gainera.

Areago, kasu absolutuan galdetzean, herriaren izena *Olaberrii* dela ere entzuten da, hots, Idiazabalgo *Orii*, *Mabii* eta abarren moduan.

Izen arruntak berezi bilakatu; -aren galera zergatiak

Idiazabalgo etxeen izenez egindako azterketa ikusita, nere ustez, etxearen (edo dena delakoaren) errealitate jakin baten erakuspe edo deskribagarri diren izenetan gorde da ondoen (-a artikululu mugatzailea galdu gabe) izenaren erabilera arrunta. Ordea, denboraren iraganean, etxearen nolakotasuna aldatu bada, izenaren semantika edukia ez da berarekin bat etorriko eta, orduan, ez du deskribapen baliorik izango; fosilizatu egingo da eta etxearen *marka* edo *seinale* huts bihurtu, izen berezi alegia.

Hori horrela, badirudi, *aundia*, *txikia garaikoa*, *azpikoa* edo antzeko adjetiboak dituzten izenek eutsi diotela ondoen lehenagoko izaerari eta horiekien ez dagoela arazo handirik; zaharrenek, behintzat, *Lardizabal aundia*, *Azpikola txikia*, *Garakolea*, *Lizardi goikoa* eta antzekoak erabili ohi dituzte, bigarren osagarria, izen arrunta bailitzan deklinatuz.

Adjetibo horiek erakusten duten ezaugarri berezia ez bide da aldatu, alegia, *Lardizabal aundia*, *Lardizabal txikia* baino handiagoa edo nagusiagoa da orain ere; *Azpikola txikia* ez da *Azpikola aundia* baino handiagoa egin, eta *Lizardi goikoa beekoa* baino gorago dago, egun ere.

Bentatxiki, hala ere, nonbait, galdu egin zuen eta lehenagoko txiki irudia jendearen begietan; izen berezi gisa deklinatu ohi da.

Ez dira hain seguruak *Beekoetxea*, *Goikoetxea*, *Urrutikoetxea* edo antzeko kasuak. Garbi dago beste etxe batzuk egin direnean, horien izenak ez datozela etxearen izanarekin bat. Hala ere, esango nuke, gaur egungo hiztunek eutsi egin diotela arrunt gisa deklinatuz erabiltzeko joerari.

Izenondo batzuen kasuan, ordea, -a artikulua galdu eta berezien pareko bihurtzeko joera askoz nabarmenagoa izan da. *Berri*, *zaar*, *zuri*, *gorri*, *eder* eta abar ditugu adibide garbi. Ezaugarri horiek erraz samar alda litezke eta egin zenean, segurutik, berri izango zen etxea, erabat zaharkitua egon liteke urte

batzuen buruan; zuri zen etxea ere, itxuraldatu egin liteke, dudarik gabe. Horrelakoetan, uste dut, behin baino gehiagotan, izenak lexikalizatu eta etxeari berari dagokion seinale berezi izatera jo duela; gaur egun *Etxezaar*, *Etxeberri*, *Saletseberri*, *Aritzeder* eta antzekoak esaten dituzte hiztun guztiek, nahiz eta ez oso aspaldiko dokumentuetan, oraindik ere, *Etxe zaarra*, *Etxe berria*, *Saletse berria* eta *Aritz ederra* tankerako deiturak agertu.

Ostatu zaarra eta *Torre zaarra*, artikulua eta guzti, esango dizkizute, hala ere, etxe edo izen haiek ezagutu zituzten guztiek eta ez, hain zuzen, etxeak zaharrak zirelako, herriko beste batzuekin alderatuta baino; *Ostatu berria* eta *Torre berria* ere egon ziren bezalaxe. Behin Torre zaarra desagertuz gero, ordea, dokumentuetan ere, *Torre berriaren* ordeza, *Torre* besterik ez da esango.

Adjetibodun guztion antzekoak dira aposizioak eta izen elkarketak ere: *Arizkorreta Saletsea*, *Eztenaga Torrea*, *Oria Errotea* (kontutan izan, *Oriaren* amaierako *-a* organikoa dela), *Etsegarate Bentea*, *Aizkoeta Arretsea*, *Sastre Etxea*, *Bikario Etxea* eta abar.

Izenon bigarren osagarriok, hasieran, izen arrunt gisa erantsi bide zitzaizkien izen bereziei, baina, urteen iraganean, beren osagarri apartaezin bilakatuko dira. Gorde egin da, horraatik, beren erabilera arrunta, hots, *-a* artikulua eta guzti.

Elkarketa eta aposizio guztiotan, zenbat eta ohartuago ibili hiztuna bigarren osagarriaren jatorriaz eta esanahiaz, orduan eta gehiago eutsiko dio beraren deskribapen funtzioari, hots, *-a* amaierako artikuluari. Entzunaren arabera, *Saletseren* eta *Arretseren* erailera arrunt hori dago higatuen (ez baita alferrik aldatu izen horiek dituzten etxeen nolakotasuna).

Aztertzen ari den aldaketa prozesuaren frogagarri, azken urteetan egin etxeen izenak *-a* artikulurik gabe moldatzeko joera nagusitzen ari da: *Etxe Aundi*, *Kalbario Berri*, *Toki Txoko*, *Etxe Alai*, *Toki Goxoeta* antzekoak ditugu. Artikuludunen bat ere bada, baina, nolana ere, esango nuke, amaierako *-a* ez dela jadanik artikulua eta izen berezian txertatu egin dela (ikus, *Bere Naiaren* kasua, adibidez).

Amaierako *-a*: itsatsia ala artikulua?

Amaieran *-a* duten izenen izaera zehazteko, leku genitibo, adlatibo eta ablatibo kasuez galdetu zaie inkestatuei.

Idiazabal eta Olaberriko euskaran, bi eratako bukaerak irtengo dira, bukaerako *-a* itsatsia izan ala artikulua soilatik izan.

A) Amaierako *-a*, itsatsi eta bereiztezin.

Kateeko, Muñooko, Oriiko eta honen kideko beste batzuek (*Mabiiko, Antiitiko...*) erakusten digute, izenotan irauin egin duela *-ko* atzizkiaren aurretik bokalk bikoitzak; bigarrena ezin da, kasu honetan, artikulua utzitako zantzua izan, zeren eta izen arruntek ez baitute halakorik (*mendiko, etxeko...* eta ez **mendiiko, *etxeeko* edo antzekoak).

Esamolde hauen pean, *Katea, Muñoa, Oria, Maugia, Antia...* ditugu, hau da, *-a* itsatsidun izenak.

Goragoko beste atal batean egin dena osatuz, kasuotako *-ia* bukaeraren fonetika bilakaera esplikatzea komeni da.

Oriiko eta besteak, *sakristiiko, periiko* eta abarren pareko dira. Gaztelan izenotako *sakristia* eta *feriatik* hartuak, euskaraz ere gorde egin dute *-a* itsatsiaren arrastoa.

Gorago azaldu denaren ildotik, izen horietan, lehenik, amaierako bokala aldatu bide zen, *-i*-ak, ondoko *-a* itxi eragin eta *-e* ekarri baitu: *sakristia (ederra) > *sakristie (ederra), peria (ona gaurkoa) > *perie (ona gaurkoa)*. Ondoren —deklinabideko beste kasuen eraginez ere, beharbada— asimilazioz, *sakristii* eta *perii*.

Beste horiek, fenomeno berberen emaitza izango ditugu: **sakristie + -ko > *sakristieko > sakristiiko* eta, antzera, *periiko*.

Era berean gertatu da, deklinabideko beste kasu batzuetan ere (*sakristietan > sakristiittan*).

Dena den, bailarako hizkeran, *i* (eta, oro har, bokal) osteko *-a* itsatsia (edo beraren fonetika aldaera) galduka da hitz askotan (*anai, aitzaki, gaiztakeri, koroi, premi...*); ez da nabari, beharko lukeen *ii*ren arrastorik, Zenbat *anaie* entzuna dut Idiazabalena, nolana, nahiz eta zalantzarikoa izan (*anai* esaten da gaur egun).

Mitxelena ere esaten du zertxobait, *-ia* bukaeradunei artikulua gaineratzean gertatzen denaz (*F.H.V.*, 114-115. or.). *-ia + -a > *-iea > -iia > -ia* bilakaera aipatzen du, *-ia* bukaeradun izenak bizkaieraz artikulua gaineratu eta gero nola geratu diren esplikatzeko; garai bateko *gracii*, *Hostiie* eta abar dartzat bilakaeraren lekuko.

Idiazabalgo hizkeran, berriz, **-iea* hartatik, *-iia > *-iie > *-iii > -ii* gertatu bide da, asimilazio bikoitz baten ondorioz: *Sakristia + -a > *sakristiea > *sakristiie > *sakristiii > sakristii (sakristi)*; artikulurik gabe, emaitza berbera izango zatekeen (*-ia > *-ie > ii*).

Gogora bedi, arestian aipatu *Maugiezelaeta (< Maugiazelaeta)/Maugia* bikoitea eta gaur egungo hizkerako *Mabii*, bilakaera beraren beste agerpen bat baita.

Idiazabaldik kanpoko izenen batean ere nabari da fenomeno hau, nahiz eta hiztunen jokaera orokorra bestelakoa izan. *Donostiaren* kasuan, zenbaiti, *Donostii*, *Donostiiko* eta *Donostiira* esaten entzun dakieke Idiazabalen. Jakina da, beraren jatorrian, *Donostia* berezko *-aduna* dagoela eta ez *Donosti* gure artean zabalduagoa. Hortik, *Oria* bezalaxe portatzea.

-ia bukaeradunetan *iak* nagusitasuna hartu duen bezalaxe, beste batzuetan, beste soinu batzuk gailendu dira. *Muñoarenean*, adibidez, *Muñootik*, *Muñooko*, *Muño* multzoan ageri den *oaren* nagusigoak erakusten digu *-a* organikoaren ondorena. *Kateatik*, ostera, hizketan esan ohi den *Katee* etorri da; ezaguna da Idiazabalen —batzuentzat, behinipehin— oraindik ere, *katea* izen arrunt *-a* organikoduna eta garbi dago etxearenak ere horrelakoan duela abiapuntu.

B) Amaierako *-a*, artikulua.

Lardizabal txikiko, *Urrutikoetxeko*, *Olako*, *Eztenaga Errotako*, *Mediku Etxeko* eta antzeko erantzunek, ordea, ez dute *-aren* aztarnarik ageri, aztertzen ari diren deklinabide kasuetan; bai, ordea, inesiboan. Orduan, galgarria denez, artikulua dela pentsatu behar.

Lardizabal txikia, *Urrutikoetxea -a*, *Olea -a*, *Eztenaga Errotea -a* eta *Mediku Etxea -a* dagoak; amaierako *-a*, artikulua da.

Olaberriari helduz berriro, galdetu zaien erantzuna, *Olaberriko* izan da; bigarren sailekoekin jarri behar, hortaz. Horrek esan nahi du, *Olaberriaren* amaierako *-a*, artikulua dela eta, horregatik, galgarria, kasuaren arabera. *Mendi, berri* eta antzeko izen arruntak bezalaxe portatzen da (*mendiin, mendiko, berriin, berriko...*).

BIBLIOGRAFIA

- ELEIZALDE, L. de: "Listas alfabéticas de voces toponomásticas vascas". *R.I.E.V.* XIII-XXVII. Imprenta de la Diputación. San Sebastián, 1922-1936.
- EUSKALTZAINDIA: *Euskal gramatika. Lehen urratsak I.* Iruñea, 1985. Bilbo, 1979.
- : *Euskal Herriko udalen izendegia*. Bilbo, 1979.
- IZTUETA, J.I.: *Guipuzcoaco dantza gogoangarrien condaira edo historia*. Impr. de Ignacio Ramón Baroja. Donostia, 1824.
- : *Guipuzcoaco provinciaren condaira edo historia* (Ed. facsímil de la edición de 1847). La Gran Enciclopedia Vasca. Bilbao, 1975.
- MICHELENA, L.: *Fonética Histórica Vasca* (3.ª edición). Dip. Foral de Guipúzcoa. San Sebastián, 1985.

LEKIKOGRAFIA

COMMENTAIRE CRITIQUE SUR LES “MATERIALES PARA
UN DICCIONARIO ETIMOLOGICO DE LA LENGUA VASCA”,
ASJU XXIII-3, 1989, pp. 897-954 (SUITE)

26-01-1995

Michel Morvan
URA 1055 du CNRS

p . 897.

Bahalaut S “fantástico, burlesco indiscreto, charlatán”. Como señala Corominas, del fr. *baguenaude* “futilidad”, *baguenauder* “perder el tiempo”, palabras doc. en 1389 y s.XV, respectivamente, y muy vivaces en fr.; mejor que del gasc. *bagán* “vain, oisif”, bayon. “vaurien” (en Palay der. *baganàut, baganàu, fem.-te, -de*, sinónim. de *bagàn* peyorativo, “fainéant d’habitude très paresseux”). v. *bagai*. Lh. pretende que *bah-* indicaría una idea de excentricidad, y cita el esp. *vaho*.

On se demande bien pourquoi la forme française serait meilleure ici que la forme gasconne?? Au contraire le dérivé de *bagán* mentionné par Palay, *bagàut* convient fort bien comme étymologie du terme souletin. L’autorité de Corominas ne fait rien à l’affaire!

p. 898.

Baztan (valle de). Tovar sugiere la posibilidad de que se trata de una forma alternante con *baztar* “orilla, rincón”, cosa que acepta Corominas, según puede verse s.v. *bastar*.

Il est possible d’expliquer aussi ce toponyme à partir du roman, notamment du gascon *bastà* “lande, terrain à baste ou à bruyère”. Sous réserve bien sûr. On notera qu’il existe une autre rivière nommée *Bastan* dans les Hautes-Pyrénées.

p. 899.

Be¹ V G “suelo” *bee* V “id., bajo”, *pe* AN, R, S “bajo, parte baja”. Como sufijo *-be, -pe* “debajo de”. Además *behere* BN, L “parte inferior”, *beatu* (RS) “enterrar” (Mich. BAP 6, 452); *beian* “so pena de”, “después de” (cf. *bean* V “en el suelo”, “bajo pena”); *beiti* AN “parte inferior”, “establo”, “bodega”;

beitiko BN “diarrea”. Todas estas formas pudieran hacer pensar en un origen románico, de *pedem* (*pe* “au pied de” en Armañac, prov. *pe*: M. Hout-Baltu *Actes onomast.* II, sect.). *FEW* 8, 293 aduce para *be* “debajo de” Aran *pè*, bear *pèe* “pie, etc.” (< latín). A lo mismo parece referirse ya Gavel *Gramm.* 194. Corominas pone reparos serios a esto, pues la *-d* en gascón debió de pronunciarse hasta muy tarde (hay huellas en textos occit. hasta los s. XI y XII). Son, además, voces demasiado breves. Mich. *FHV* 412 establece la identidad de *-be*, *-pe* (que para Uhl. *RIEV* 3,14 son sufijos locales) con *behe* “parte inferior” (de donde *pe* palabra autónoma en R, S, salac.) que invalida el origen latino. Bouda *BKE* 44 y *Hom. Urq.* 3, 220 señaló semejanzas con circ. *ba* “hundirse”, y más tarde *BAP* 11, 338, con georg. *kve* “debajo de”, lo cual le parece muy inverosímil a Corominas; tanto como nos parece Tromb. *Orig.* 115, que busca paralelos en Africa: saho *bā -ā* “lugar bajo”, etc. avar *yo há-ya-* “que está abajo”, lak *γā* , bhürkila *hi-χ* kurin *a-χá*, varkun *h-i* χ. C. Guis. 320 pretende establecer relación nada menos que con lat. *bassus* (!).

L’origine romane paraît en effet exclue pour *be* qui semble bien être une contraction de *behe*. Il faut aussi, à mon avis, rappeler l’existence probable de *-pe* dans l’ancien nom de Gibraltar qui est *Calpe*, de pré-i.e. **kal-* “roche” et *-pe* “en bas de, sous”, ce qui convient parfaitement à la situation géographique.

p. 906.

Bedats L, BN, S, *bedatse* S, R, salac., *bedax(e)* (Lh.) “primavera” ...Explicación intravasca en Harriet y Lh: *bedar + atse* “comienzo de las hierbas”. Corominas la cree menos forzada que la de Campión (*bedar + suf. abundancial* (?). Como objeción señala que en vasco fr. es *belhar* y no *bedar*, y en cualquier dialecto, un compuesto así sonaría **bedarratse*, **belarratse* con *rr*, que en ningún caso debía perderse: los casos de *beda-* por *bedar* que cita Lh. son todos delante de consonante, posición en la cual si se pierda *-r* (en *bedar*, hay haplogía, según Corominas).

Laisser croire, comme Corominas, que la forme basco-francasie est toujours *belhar* et non *bedar* est inexact. On trouve d’ailleurs trois entrées plus loin, à la même page, le souletin *bedazi* “siente de la hierba”!

p. 908.

Begi “ojo”. El elemento *be-* parece un clasificador de partes del cuerpo. Holmer, *BAP*, 12, 393 lo interpretó como un posesivo...

L’analyse paraît bonne en effet. On a abandonné maintenant l’étymologie qui interprétait le préfixe *b-* comme dérivé de *bi* “deux”. Le préfixe de classe *b(e)*-était un possessif, aujourd’hui fossilisé et ayant perdu son sens. Ce préfixe est observable dans d’autres langues, tant dans les langues caucasiennes que par ex. dans certaines langues amérindiennes comme l’algonquin. Mais les auteurs auraient dû appuyer sur l’étymologie de *b-egi*, apparenté à *eki* “soleil”,

egun “jour”, *egia* “vérité”, d’une racine **eg/ek-* (soit *eg^o - avec sourde douce comme prototype théorique). La racine *ek-* est présente en kèt (langue paléo-sibérienne du Iénisséi) avec le sens de “jour”. Le rapport sémantique et symbolique entre “oeil”, “soleil”, “jour”, “vérité” est évident.

p. 913.

Bekaina V “catarata del ojo”. Compuesto de *begi* “ojo”, y un elemento dudoso. Corominas arriesga que sea una variante de *ahuntz* “cabra” (diminutivos *año* y *antz*) por alguna creencia curanderil o supersticiosa.

L’étymologie proposée pour expliquer le second élément est en effet pour le moins risquée! Ne s’agit-il pas plus simplement d’analyser le composé par *begi-gain* “sur l’oeil” (la cataracte est une sorte de voile couvrant l’oeil).

p. 915.

Beklaire S “ujer”. El aspecto es, desde luego, románico. Lh. sugiere derivación del cast. *beca*, que es en efecto insignia de ciertos cléricos y colegiales. Corominas se pregunta si será *becario*. Pero el bearn. *becari* sólo es “viciario” (Palay), y podría haber cambio de sentido desde éste.

L’hypothèse n’est pas absurde, mais n’explique pas la présence de la liquide *-l-*. Une autre hypothèse consisterait à voir dans *beklaire* une métathèse du béarnais *clabaire*, *clabere* “huissier, porte-clefs”. Comme le basque refuse le cluster *cl-*, il avait le choix entre *kalabaire*, *labaire*. Il a peut-être préféré la métathèse. Cela n’exclut pas une attraction ou influence de *becari*.

p. 917.

Belain R, *belaun* V, G, AN, *beléin* R-is, *belaiñ* S “rodilla”, “recodo del camino”, BN, S “junturas del tallo de la caña, maíz, etc.”, *belhaun* L, BN “rodilla”, V, G, AN “generaciones sucesivas dentro del parentesco”...

On se demande bien pour quelle raison c’est une forme dialectale roncalaise qui se trouve en entrée? C’est évidemment *bel(h)aun* qui devrait s’y trouver.

Beletxiko “golondrina”. De *bele*.

Qu’il y ait eu contamination de *bele* pour ce terme, c’est possible, mais il s’agit ici d’une variante de *beltxijo* “vencejo” (“martinet”), oiseau de la même famille que l’hirondelle.

p. 923.

Beluzi L “despojar, desnudar”, *billura* AN, G, L “desnudo”, *biluxi* V, BN, aezc., *billuz* G, AN, L; *biloiz* V, G, AN “desnudo”. Parece compuesto de *belu*² (?) y *utzi*, aunque más bien hay que pensar en la relación *con* *bilo* “pelo”.

Il est préférable, en effet, de choisir *bilu* “poil” comme premier élément du composé.

p. 925.

Bepera V “persona que sufre de los ojos”, “que mira hacia abajo” Azkue, *Dicc.*, y *RIEV* 11, 171 la deriva de *begi + bera* “blando”, pero la primera acepción no resulta clara. Cf. el mismo autor *-bera* “tierno de ojos”. Este, como suf. adjetival de pasiones y propensiones (*kilikabera, izupera, arbera*) “proponso a agusanarse” (*Supl. A*).

La seconde acception “que mira hacia abajo” montre que les auteurs cités (Azkue) et ceux qui ont rédigé l’entrée *bepera* n’ont pas tenu compte de la forme du Pays Basque Nord avec *-h-*: *behera* “en bas, vers le bas”. Il est normal que le *-h-* soit absent en biscayen. Il ne s’agit donc pas ici de *bera* “mou”. Le composé vient de **begi-behera*.

p. 926.

Ber “mismo”...

Ce qui est dit est juste (existence probable d’un pronom *b-* que l’on retrouve à l’impératif (*bedi, bekar*). Il aurait fallu ajouter le *b-* préfixe de classe des noms de parties du corps qui est un pronom de troisième personne possessif fossile.

p. 929.

Beraz² var de *beratz* en los derivados.

Cette entrée ne présente aucun intérêt. Les formes en dérivation, sauf exception très rare, n’ont pas leur place comme entrée d’un dictionnaire étymologique.

p. 933.

Bereka² R “epizootia, enfermedad del ganado”. Corominas cree que es el mismo *bereka*¹ (s.u. *berega*).

Le lien sémantique entre “maladie du bétail” et “caresse”, s’il existe, ce qui es pour le moins problématique, devrait être expliqué.

p. 934.

Berexi L, BN *berhexi* S “elegir”, L “ahorrar”; *berezi* G, AN, L, BN, R, *berhezi* S “separar, elegir, acotar”, *berestu* G, AN “separar”...

Le terme est bien analysé par Michelena (*FHV*, 83) a partir de *berex* “séparément” qui serait un instrumental + *i* verbal. Mais *berex* a une existence autonome. Il aurait peut-être fallu le signaler, voire mettre le terme en entrée. On l’entend très bien dans la bouche des Euskaldun Zahar, en postposition; *ni*

berex “à part moi, sauf moi, moi excepté”. Cet adverbe ne figure nulle part dans les *Materiales*, ni sous la forme *berex*, ni sous la forme *berez*.

p. 935.

Berla AN, *berlan* V “en seguida”. De *ber(e)*?

On ne comprend pas bien l’hésitation des auteurs ici. Il est clair que cette forme est une variante de *berehala* “immédiatement”.

p. 944.

Berrakura AN “recaída en la enfermedad”. Para Corominas es metátesis del bearn. *recadude* “id.” participio de *recade*, occ. ant. *recazer* “recaer en la enfermedad”; metatizado en *derracuda, sufrió influjo del vasco *berratu* “aumentar” y del suf. *-kura*.

L’explication est bien peu économique en l’occurrence, même si tout est possible en matière de contorsions des mots. Dans la mesure où *berratu*¹ “aumentar” (mais aussi “renovar”) est dérivé de *berri* et *berratu*² L, BN signifie “recaer en la enfermedad” (donné comme entrée à la même page), ce terme se suffit à lui-même et les détours compliqués par le béarnais me paraissent inutiles.

p. 944.

Berri, *Barri* V “nuevo”. La presencia de este palabra en nombres de lugar ibéricos y aquitanos hace pensar que se trata de un término indígena y no prestado en vasco...

A la liste des *Ilberri* basco-ibéro-aquitains, il convient d’ajouter maintenant encore un spécimen, le nom de ville *Lombrès* (Hautes-Pyrénées) que Dauzat *DNLF*² donnait comme obscur, mais qui a une forme ancienne *Lumberii* en 1200 (Cartulaire de Comminges) connue depuis la publication récente du *Dictionnaire Topographique des Hautes-Pyrénées* de L.A. Lejosne. Déjà le toponyme *Lumbier* avait permis de restituer *Ilumberri*. Dauzat, pour *Lombrès* (Hautes-Pyr.) avait pressenti le caractère pré-latin en renvoyant à *Lombes* (Gers) qu’il donnait cependant aussi comme “obscur”, en tournant donc en rond. Toutefois, dans le supplément du *DNLF*², *Lombèz* se voyait ajouté l’hypothèse *Ilinberris* donnée par H. Polge dans la *RIO* de 1974, p. 140.

p. 945.

J’approuve le rapprochement entre bsq. *berri*, ibère-aquitain *berri* et le copte *beri*, avec les réserves d’usage bien entendu. Il s’agit probablement en effet d’un vieux terme du substrat méditerranéen. Je suis plus réservé et sceptique quant à l’hypothèse d’A. Martinet au sujet d’un prototype *mberri.

p. 949

Besuin, *bezoin*, *bezuin*, *pesuin*, *lezuin*, *lizuin* L, *phezoin* BN “terraplén de un foso, dique, foso que sirve de cierre”; *phezou* S, *p(h)ezo*, *-u*, *phezû* S...

Les formes *lezuin*, *lezoia* (Aizquibel) sont en effet dues au croisement avec *leze* “gouffre, fosse”. Comme Corominas, je suis très sceptique quant à l’hypothèse de Schuchardt qui propose le latin *defensorium* comme étymologie!!

p. 949.

Besuntz “álamo, temblón” (no aparece en Azkue ni en Bouda-Baumgartl.). L-Mendizábal *BIAEV* 4, 32, llevado de su idea de ver en los vegetales grandes compuestos de los pequeños, cree que lo es de usa, usu “grama”, lo que no deja de ser fantástico.

L’étymologie de Mendizábal est en effet invraisemblable. Mais il fallait à mon avis ajouter que *besuntz*, s’il existe, est évidemment apparenté à *buzuntz* de même sens.

p. 949.

Bet- de *begi* en composición.

Même remarque que pour *beraz* p. 929.

p. 952.

Bete, *bethe* BN, S “llenar”, “cumplir”, “espacio”, R “altanero”, *bette* R “presumitido, satisfecho”, *bethe* L “comparable”, AN “aburrirse”, “ponerse encinta”. Comparése con esta forma BN *iphate* “carga grande”, *iphete* “obeso” (Sal.)

Si la forme *iphete* “obeso” est apparentée à *bete* “plein”, voilà une confirmation de ma théorie selon laquelle la voyelle prothétique *i-* (ou *e-*) constitue une entrave à la sonorisation, étant entendu qu’il s’agit d’une tendance phonétique et non d’une loi rigide (voir ma thèse sur les origines linguistiques du basque, Bordeaux, 1992).

p. 953.

Betikara V “pestaño, parpadeo casi continuo”. No parece que sea relacionable con *betikartez* (Leiz.) “fisonomía, ni que el románico *cara* entre en tales combinaciones, como alguien ha sugerido. Corominas se pregunta si ambos términos no parten de un verbo **betika(tu)*. Probablemente se trata de dos palabras sin conexión.

Il me paraît évident qu’il faut analyser ce composé en *bet-* “oeil”, forme de *begi* en composition et *ikara* “trembler”, le clignement d’oeil répété étant comparable à un tremblement.

BIOGRAFIA

JOSE ANTONIO DE AZPIAZU, EUSKEROLOGO

San Sebastián, 2-11-1994

José Garmendia Arruebarrena

Algo de biografía

No se hace fácil afrontar la biografía de Azpiazu. Fuera de las pocas noticias que tenemos de su “curriculum”, hay en su vida —como diremos después— un gran misterio que la rodea y que la envuelve.

Comencemos, en primer lugar, por los lugares comunes, poco precisos, que sobre el mismo se han escrito, para más adelante, en la medida de lo posible, concretar los hechos.

Se ha escrito que “por sus trabajos en favor de nuestra milenaria lengua y por las pruebas de amor que dio a las típicas costumbres de la tierra euskalduna, este benemérito hijo de Segura mereció ser honrado con hermosos artículos encomiásticos de sus contemporáneos. Según hemos podido leer —continúa— en la obra del Ilmo. Sr. D. Miguel Rodríguez Ferre, denominada *los Vascongados*, ha sido uno de los que, llevado de afición especial a lingüísticos estudios, han trabajado de más por penetrar y hacer comprender a los demás la antigüedad, la importancia y la estructura especial de la lengua vascongada”.

Y nada tiene de particular en él esas aficiones de que dio constantes pruebas. Es que se hallaba emparentado con los notables vascófilos Aizquibel e Iztueta, y algo puede la afinidad de la sangre.

Uno de sus admiradores en la *Guía de Guipúzcoa*, al hablar de Segura, dice: “profundamente versado en el idioma eúskaro, tuvo el honor que aceptó de ser invitado por el ilustre príncipe Luis Luciano Bonaparte, a fin de acompañarle en sus expediciones por Euskallarría, Francia e Inglaterra y ayudarle a investigar las perfecciones del vascuence y traducir al dialecto guipuzcoano la Biblia Sacra de la bulgata latina” (así en *Hijos ilustres* de Segura, por Juan Bautista de Ayerbe, reeditada por la Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa. San Sebastián, 1978, pp. 10 y 11).

Información documentada

Vengamos a documentos concretos. Vaya en primer lugar la data de su bautismo que dice así: “Día viernes catorce de febrero de mil y ochocientos bautizé yo el infrascripto Vicario a un niño nacido la noche antes, hijo de José Vicente de Aspeazu y Josepha Antonia de Barandiarán, su lexma muger. Nieto lexmo de Vicente de Aspeazu y Ana María de Aguirre y de Francisco Diego de Barandiarán y de Maria de Garro. Pusieronle por nombre JOSE ANTONIO VALENTIN. Tuvo por madrina a Theresa de Urquía, vecina de ésta y los padres de esta villa, y quedó advertida de sus obligaciones y parentesco. Y firma Dn. José Francisco de Galdos”.

Veinte y ocho años más tarde, fecha 3 de marzo de 1828 encontramos su partida de matrimonio con Ignacia de Iztueta que dice así: “En tres de marzo de 1828, precedidas las tres amonestaciones que dispone el Santo Concilio de Trento en esta parroquia y en las de San Martín de la villa de Ataun y Santa María de la de Segura, y previo acción de los Santos Sacramentos de la Penitencia y Comunión y el consentimiento gradual de los interesados, yo el Dr. D. Francisco Xavier de Marín, vicario perpetuo de la Iglesia parroquial de San Vicente levita y mártir, asistí al matrimonio que contrajeron entre sí por palabras de presente, D. José Antonio de Azpiazu, soltero, natural de Segura y residente en Ataun, hijo legítimo de José Vicente de Azpiazu, natural de Zumárraga y Josefa Antonia de Barandiarán, natural de Segura; y Dña. Ignacia de Iztueta, soltera, natural de Azcoitia y residente en esta ciudad desde su tierna edad, hija legítima de Juan Ignacio de Iztueta, natural de Zaldibia y de Concepción de Bengoechea, natural de esta ciudad, siendo testigo el Lizd.º D. Luis de Arozena y D. Juan Bautista de Arrizabalaga y D. Bruno de Zárate. Y por ser verdad, firmé Dr. D. Frc.º Xavier de Marín”. Libro 6.º de casados, folio 55, parroq. de S. Vicente.

El documento aporta varias noticias desconocidas: 1.º, que Azpiazu, fuera de Segura, residió en Ataun; 2.º, que los testigos eran licenciados cualificados que aparecen en algunos documentos de la biografía de Iztueta, y en tercer lugar, que Iztueta goza de fama, había publicado ya su libro de danzas y de las melodías, etc.

Si Azpiazu contaba con 28 años a la hora de su casamiento con Ignacia Iztueta, ésta tan sólo de 22 años. Conviene que nos detengamos un poco en los orígenes de ésta.

Fue ésta bautizada en 13 de julio de 1806, hallada en el orno del caserío de Aldecaitz hacia las doce de la noche vestida con un juboncito blanco y un lamedor a su lado. La recogió la Justicia y se llamó Ignacia. Así lo afirma el Sr. D. Juan Ignacio Nicolás de Odriozola (Libro 12 de bautizados, folio 87). Al margen de esta partida se hallan las siguientes anotaciones: la partida de Ignacia de Iztueta que corresponde extenderse aquí, véase al folio 174 del libro

15 de bautizados. Y una nota. “Según orden del Sr. Obispo diocesano de 21 de septiembre de 1853, esta niña se halla declarada, reconocida y legitimada de Juan Ignacio de Iztueta y de Concepción Bengoechea y se ha extendido partida separada al folio 1744 del libro 15 de Bautizados de esta parroquia. Y firma Abalía. Como se ve, la regulación de la inscripción de bautizo de la criatura, se demoró 47 años y se dió año y medio antes de casarse sus padres”.

Ya hemos leído que esta criatura residió en San Sebastián “desde su tierna edad”. En la correspondencia de Iztueta hallamos algunas referencias. Así, en la carta que con fecha 27 de febrero de 1824 escribe Iztueta a D. Lorenzo de Alzate, de San Sebastián, dice “En cuanto el permiso de mi hija (Ignacia) concedo para un baile tan magestuoso, pues sin otro objeto de revivir nuestros bailes la enseñé con toda formalidad, pero tengo encargado a que no salga al baile sin permiso mío...”. Tenía 17 años y 7 meses de edad (1).

Desde Segura, el 26 de enero de 1840 le escribe el maestro Luis de Astigarraga en postdata: “Hace pocas semanas tuve el gusto de conocer aquí a su bella nietecita de Ud. la hija del amigo Azpiazu” (2). Y dos años antes, el año 1838, 30 de junio: “... he llamado a M.ª Andrés de Berasategui, que es una zapatera, prima carnal de su yerno de Ud. Azpiazu y la he enterado de lo que Ud. me encarga de parte de sus hijas...” (3).

El matrimonio Azpiazu-Iztueta debió vivir en Vitoria, porque José Ramón de Zabaleta el 15 de octubre de 1843 le escribe: “Teniendo que mandar un hijo a Vitoria a aprender el oficio de impresor para unos tres años, debe ser alimentado a mi cuenta, y noticioso de que tiene Ud. una hija allí, sirve la presente para suplicarle me haga el favor de escribirla preguntando si querrá tomar en su casa, tratándole como a un hijo suyo o como de familia...” (4). Se dice que Azpiazu estaba ocupado en la administración de la Lotería, primero en Vitoria y luego en Burgos.

En el testamento de Juan Ignacio de Iztueta recuerda a Ignacia de Iztueta, esposa de José Antonio de Azpiazu, vecino de la ciudad de Burgos (5).

Esto en su testamento, de 20 de agosto de 1845. Entre los testamentarios aparece Ignacia de Iztueta, también hija del mismo Iztueta y mujer legítima de D. José Antonio de Azpiazu, vecino y administrador de la Lotería de la ciudad de Burgos... Se señalan seis pares de cubiertos de plata dcentes con letras Y.I.A.U. (Iztueta I. y Asunción Urrozola) fabricadas por Azpiazu. También existían en Zaldibia unas corbatas procedentes de Burgos.

---

(1) Véase en *Juan Ignacio de Iztueta Echeberria (1767-1845)*, de Jesús Elósegui. Colección Auñamendi, San Sebastián, 1969, pp. 195-197.

(2) En *Obras inéditas de Iztueta*, de José Garmendia, Editorial La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1968, p. 200.

(3) Id., p. 198.

(4) Id., p. 206.

(5) Id., 211.

Aunque después hagamos referencia a años anteriores, tenemos que dar un salto al año 1859.

Fallecimiento de María Ignacia Iztueta

En el libro de finados número 6, folio 80 de la parroquia de San Vicente de San Sebastián y con fecha 3 de febrero de 1859 leemos esta partida: “Dia tres de febrero de mil ochocientos cincuenta y nueve, habiendo recibido los Santos Sacramentos, murió a la edad de cincuenta y dos años en esta ciudad de San Sebastián de Guipúzcoa, Maria Ignacia Yztueta, natural de Zaldivia, esposa legítima de Juan Bautista Echave, natural de Escoriaza, y su cadaber el siguiente día después de los funerales en la parroquia de San Vicente de esta ciudad, fué enterrado en el camposanto. No testó y en fé de ello como vicario interino de la misma firmo D. Lorenzo Lazcoz”.

Suponemos que esta partida responde a la hija de Juan Ignacio y Concepción Bengoechea, nacida en Azpeitia el 13 de julio de 1806, casó el año 1828 con José Antonio de Azpiazu, y residía con este en Burgos en 1845, cuando testó y murió su padre Juan Ignacio. Recordemos que a la hora de su fallecimiento se encontraba ella en Zaldivia. Jesús Elósegui se pregunta: “¿Casó más tarde, una vez enviudada de Azpiazu, con Echave de Escoriaza y vino a morir a San Sebastián?”

No hila muy fino aquí Elósegui, ya que Azpiazu vivía el año 1860.

Un embrollo

Y grande es el que se cierne en torno a Azpiazu. Quizá le abandonó Ignacia de Iztueta, su mujer, por sus ausencias y viajes con el equipo del Príncipe Luciano Bonaparte a Francia e Inglaterra. Teniendo también en cuenta que la inscripción de su bautismo se demoró 47 años, no pudo aprovecharse de que al margen de su partida no existiera la nota de estar casada con Azpiazu, para contraer matrimonio con Juan Bautista Echave, natural de Escoriaza.

Es éste un extremo que esperamos dilucidar en la consulta de los libros parroquiales del archivo diocesano de San Sebastián.

Las publicaciones de Azpiazu

Parece que a su nombre figura un libro “Descripción de algunos bailes históricos peculiares de Guipúzcoa con reglas instrumentales para ejecutarlos

debidamente” y que lleva la fecha de 1848 en Burgos. Es lástima que sólo se conozca la portada.

Sus cartas inéditas

Constituyen la base y fundamento de este trabajo, ya que hasta ahora no se habían editado. Julio Urquijo publicó, hace ya muchos años las cartas dirigidas por el príncipe L.L. Bonaparte a Echenique entre los años 1859 y 1867 (RIEVE, t. 11). También en *Revista bascongada* y bajo el título de *Lingüística y Lexicología*, con fecha en Vitoria de 16 de marzo de 1885, Ladislao de Velasco varias notas y papeles recogidos con gran diligencia en el transcurso de la vida. Añade que era profundamente versado en el conocimiento de la lengua euskara, cuyo estudio gramatical facilitaba su profesión de muy notable maestro, que ejerció en varias localidades del país y que falleció en edad avanzada.

Con el número 467 de los manuscritos-publicaciones nos encontramos con la correspondencia de los Sres. Calisto Vázquez, Vicente de Turnes, Antonio Turnes del Río, José Antonio de Azpiazu, Andrés Jacinto Suárez, José López de Vega entre ellos y con el Príncipe Bonaparte, sobre aclaraciones acerca del gallego, particularmente de la versión del Evangelio de San Mateo. Son 14 cartas entre 1859-1860, más 7 páginas de notas y aclaraciones.

Aunque el espacio de esta correspondencia es corto, ya que no llega prácticamente a año y medio, sin embargo las fechas nos indican los lugares de estancia de Azpiazu. Así hay una dirigida al Sr. Aspiazu en Londres desde Santiago de Compostela el 14 de septiembre de 1859 por José López de la Vega. En ella habla de que el Sr. Regente de la Escuela Gramática normal de esa ciudad le había comisionado por Ud. para traducir el Evangelio de San Mateo al Dialecto gallego por la Biblia de Amat, y con premura. Era éste José López de Vega “profesor en la escuela de Brasil y médico también de la República de Uruguay. Y otra de la misma fecha. Pero las continuas ocupaciones le obligaron a encomendársela al distinguido literato José López de la Vega, natural del Ferrol. En otra se pone la dirección de Azpiazu en Westborne-grois West, 8. Londres. Todavía Azpiazu seguía en Londres el 24 de septiembre.

El 15 de junio de 1860 se halla Azpiazu en Madrid y desde allí escribe al Príncipe, hablándole de su hija de Burgos. El 20 de julio de ese año se encuentra en Vitoria, así como el 13 de abril. El 10 de mayo de 1860 se encontraba en Madrid, según carta que escribe al Príncipe el Sr. Azpiazu.

Las cartas de Azpiazu al Príncipe L.L. Bonaparte

Son en total cinco, unas más largas y otras más cortas.

Primera carta:

Lleva en Vitoria la fecha de 13 de abril de 1860, dirigida al Srmo. Sr. Príncipe J.L.L. Bonaparte y dice así: Dueño y Señor de mi mayor consideración: sin contestación a mi anterior y aunque supongo que estará V.A. en Italia por dirígile la que precede vuelvo a escribirle diciendo que sin duda se ha empeñado el diablo en que no he de hacer una cosa a su gusto, pero tengo la suerte que conocerá V.A. que no consiste en mi.

Le he contestado que pondré en conocimt.^o de V.A. y que probablemente no reparará en los 38 fr. que epide más que los 300 que V.A. ofrece, pero que tome por su cuenta la solución a las consabidas preguntas.

Como es doctor supongo trabajará bien. De Oviedo no tengo aun resultado a pesar de haber transcurrido un mes; pero no descansaré hasta conseguirlo.

De paso le remito la adjunta composición bascongada, reiterándole mi consideración y respeto como su reconocido seg.^o serv. Q.B.S.M.

José Antonio de Azpiazu.

Segunda carta:

Lleva en Madrid la fecha 10 de mayo de 1860 y dice así: Dueño y Señor mío: va para un mes que ando de bureo en Burgos, Valladolid y la Corte, en cuyos puntos he recibido sucesivamente las cartas escritas a mi amigo desde Santiago y Oviedo, y que mi familia me las ha dirigido juntamente con otra de la fina de doña Clemencia, y en la cual encierra una nota de V.A. Adjunta le remito las Pas con las pruebas de la traducción y la solución de las consabidas preguntas.

Hoy mismo les contesto que suspendan hasta q. V.A. las vea y me diga su aprobación, o reparos que tenga. Al de Oviedo le dirijo a más las observaciones de V.A., llamándole la atención particularmente acerca de las 3ras personas del plural del pretérito perfecto de indicativo, que pone *comienon* y no *comieron* como V.A. quiere. Igualmente advierto al de Santiago, que omite la enumeración y apartes de los versículos, que V.A. desea en un todo conforme a Amat. Así que se servirá contestarme a la mayor brevedad.

Respecto del premio del trabajo de la traducción no hay que hablar más, que incluso la corrección a las 1.as pruebas y las respuestas a las dudas respondo yo que no excederá de los 300 francos ofrecidos el principio en la forma que V.A. expresa. Acerca del mérito literario de la redacción no salgo garante, si bien le aseguro que me he valido a fin de que salga perfecto a personas doctas. V.A. lo conocerá.

Mi viaje a ésta ha sido principamte a lograr mi jувilación; y como para efecto me faltan dos años me proponen un viceconsulado en el extranjero; aca-so será en Francia o Inglaterra.

El Srio del arzobispo de Valladolid es sobn.º mío, y él me preporcionó el conocimt.º con el abate Harriet, natural de Axparrena y rector de S. Luis de los franceses en ésta. Allá tiene una hermana y le ví en sus casa, y aquí le he visitado también. Ha escrito y publicado una obra en bascuence y es muy afecto a este idioma e instruído: por lo que no le sería inconveniente entablase V.A. relaciones en el particular; dice que es primo del capitán Dibuasant, cuyas circunstancias conoce bien.

Con memorias a dñ.ª Clemencia se repite de su A. s.s. s. q.b.s.m. Hará con los libros lo que m. encarga.

J.A. Azpiazu.

La tercera carta:

Lleva fecha en Madrid del 15 de junio de 1860.

Srmo. Sr. Príncipe L.L. Bonaparte.

Dueño y Señor mío de mi mayor consideración: sin contestación a mi anterior y como he recibido las adjuntas en ésta donde sigo todavía, se las remito a V.A., con más los impresos que se mencionan en la que precede, los cuales van por separado con faja, todo franco de portes. Ahora 10 días dirijí a V.A. las hojas anteriores por conducto de mi hija a Burgos. Ya que no he recibido respuesta de mi penúltima y falta poco a la traducción, todo se le remitiré por mis manos y no directamente.

Y con memorias a dñ.ª Clemencia es de V.A. s.s. q. b.s.m.

José Antonio Azpiazu.

La cuarta carta:

Con fecha de 20 de julio de 1860 en Vitoria.

Srmo. Sr. Príncipe L.L. Bonaparte.

Mi muy apreciado Dueño y Señor. Habiéndose trasladado el Gobierno a la Granja, salí de Madrid y pasando en Burgos 4 días he llegado hoy a esta su casa. En ambos puntos me he encontrado con las adjuntas q. me apresuro a remitirselas a V.A. p.ª q. dé sus ordenes a su at. seg.º servidor q.b.s.m.

José Antonio de Azpiazu.

La quinta carta:

Vitoria 11 de noviembre de 1860.

Srmo. Sr. Príncipe J.L.L. Bonaparte.

Señor de mi particular consideración: consecuente a lo q. en mi anterior le decía acabo de recibir la que precede con las adjuntas preguntas q. copiadas por 2.ª vez de las que V.A. me dirigió se las remito y me las devuelva.

Dudo que con su solución quede V.A. satisfecho y en tal caso me escriba otra vez las dudas que abriga y preguntaré por ellas a la Coruña.

La pregunta 3.ª que dice no entiende, está contestada en la 7.ª, pues se reducen las 5 intermedias, a saber, si estan bien en gallego las palabras subrayadas, que dice que sí. De la 13 asegura que se halla bien según está, y a mi me parece que no. Extraño q. no haya no mbre p.^a lirio siendo una flor tan conocida como la rosa y el clave, y casi tan común. También me choca q. aun cuando no tengan la medida del celemín, pues tampoco la tienen de fanega sino feorada que contiene menos que aquella, no le den o digan como los castellanos celemín, porque canasto es una cesta sin medida justa o igual. Con charco de la 23 no sé si estará contestado. Por descontado con el sonido suave de la g de Galilea no creo lo está cuando lo considera como la j con su sonido fuerte.

Repito pues, q. si quiere V.A., o no está contento con sus respuestas, lo everiguaré; pues yo deseo satisfacer a V.A.

De Bilbao no me han remitido aún el consabido impreso; y tan pronto como lo reciba se lo dirigiré a V.A. con lo demás que le ofrecí.

Entre tanto y siempre está a sus ordenes at.º S.S.Q.B.S.M.

José Antonio de Azpiazu.

* * *

Para terminar no estará de más recoger lo que leemos en *Bibliografía Bonapartiana*, Catálogos, Euskaltzaindia, por José Antonio Arana Martija. Dice así en la nota 129, p. 157: Azpiazu, José Antonio de: Biblia edo Testamentu Zar eta Berria... Uriartec... Gipuzcoaco euscara itzulia, Luis Luciano Bonaparte príncipeak eta Don José Antonio de Azpiazu guipuzcoatarrac lagunduric.

Tanto el mismo Bonaparte como Azpiazu ayudaron al Padre Uriarte en la traducción de la Biblia al euskera guipuzcoano. Maestro de profesión, natural de Segura, pariente de Aizquibek y yerno de Iztueta, siguió al primero en la lingüística y al segundo en el folklore, llegando a publicar trabajos sobre bailes y diversiones vascas... El príncipe lo llevó a Londres, juntamente con el Padre Uriarte, para aclarar numerosos puntos relativos al dialecto guipuzcoano. En la revista *The Athenaeum* publicó Bonaparte en 1862 una carta sobre la tarea de este colaborador en la traducción de la Biblia al guipuzcoano. Alguna carta escrita por el príncipe a Azpiazu aparece en la colección que publicó Julio de Urquijo en RIEV en 1908 y 1910. Por otra parte, en el fondo Bonaparte de la Biblioteca de la Diputación Foral de Bizkaia se conserva una carta de Azpiazu

a Bonaparte. (Ya vemos que esto no es verdad). Ver ficha 467 del Catálogo de Manuscritos. También... la ficha correspondiente a Ladislao Velasco en que bajo el título “Lingüística y Lexicología” se refiere exclusivamente a José Antonio de Azpiazu. Se publicó en EE, 1885, 1, 419-422.

Queda todavía camino para conocer más noticias sobre Azpiazu.

BERRIAK

EUSKALTZAINDIA OHORETAN

**JOSE JAVIER CHAPARTEGUI LARRAÑAGA GIPUZKOAKO
FORU ALDUNDI TXIT GARAIKO LEHENDAKARITZA
ETA ARAUGINTZA DEPARTAMENTUKO FORU DIPUTATU
ETA DIPUTATU KONTSEILUKO IDAZKARIAK**

ZIURTATZEN DUT:

Foru Aldundi Txit Garai honetako Diputatuen Kontseiluak, 1994eko urriaren 4an eginiko batzarraldian, honako erabakia hartu zuela:

“Diputatu Nagusi Jaun Txit Garaiak 1994ko irailaren 21ean emandako Foru Dekretu-Ebazpenaren ondorioz Euskaltzaindiari Gipuzkoako Urrezko Domina emateko espedientearen egile den Maria Jesús Aranburu Orbegozo andreak, Kultura eta Turismo Departamentuko Foru Diputatu Txit Prestuak, aurkeztu duen proposamena ontzat haruz, Diputatuen Kontseiluak ondorengoa adierazten du:

“Euskaltzaindia bere sorreraren 75. urteurrena ospatzen ari da aurten, eta urte haue-tan guztietan zehar ezin konta ahala merezimendu egin ditu Gipuzkoako Urrezko Do-mina jasotzeko Gipuzkoako Foru Aldundi honek Gipuzkoaren eta Euskal Herriaren alde lanean nabarmendu direnak bere begirunerik haundienaz gorazartzeko ezarria baita sari hori.

Domina jasotzeko Euskaltzaindiak sobera merezimendu dituen arren, bidezko de-ritzot bere eguneroko jardunaren adierazgarri diren bost aipatzeari, honako hauek hain zuzen:

1. Euskaltzaindia, goiburutzat «Ekin eta jarrai» delakoa eta ikurtzat Gernikako Ar-bola hartuta, gogotik eta etenik gabe saiatu da beti, egunero-eguneroko jardunean, bere buruari ezarri zizkion helburuak gauza daitezen.

2. Euskaltzaindiak ezin hobeto jakin du hasiera-hasieratik izan dituen xedeak zin-tzo eta leialtasunez betetzen, une historiko bakoitzean erakundeetan izandako orde-zkarien eta agintarien pentsakera eta ideologi aniztasunaz gaindi.

3. Euskaltzaindiak, urterik zailenetan ere, unean uneko estuasunei eskueran zituen baliapide urriekin duintasun osoz aurre egiten jakin zuen.

4. Euskaltzaindiak euskararen suzia pizturik eduki du Euskal Herri osoan barrena, egungo banaketa politiko-administratiboaz gaindi.

5. Euskaltzaindiak, gainera, bere sorreraren inguruko bi urrats garrantzitsu ospa-tzen ditu 75. urteurren honetan: batetik, akademiaren Erregelamendua onartu izana, eta, bestetik, egin zuen lehenengo Batzarra, hain zuzen ere Gipuzkoako Foru Aldundiaren jauregin izan zena.

Horregatik guztiagatik, egin den espedientea ikusirik, Diputatuen Kontseiluak

ERABAKITZEN DU

Euskaltzaindiari Gipuzkoako Urrezko Domina ematea, Gipuzkoako Foru Aldundiaren Ohore eta Gorazarreen Erregelamenduan jasota dauden baldintza eta ondorioen arabera.”

Eta jasota gera dadin, honako ziurtapena egiten dut, Donostian mila bederatziehun eta honako urriaren seian.

**JOSE JAVIER CHAPARTEGUI LARRAÑAGA DIPUTADO FORAL
DEL DEPARTAMENTO DE PRESIDENCIA Y REGIMEN JURIDICO
Y SECRETARIO DEL CONSEJO DE DIPUTADOS DE LA
EXCMA. DIPUTACION FORAL DE GIPUZKOA**

CERTIFICO:

Que el Consejo de Diputados de esta Excma. Diputación Foral, en sesión de 4 de octubre de 1994, adoptó el siguiente acuerdo:

“Aceptando la propuesta de la Ilma. Sra. Diputada Foral, Doña María Jesús Aranburu Orbeago, titular del Departamento de Cultura y Turismo, en su calidad de Instructora del expediente incoado en virtud del Decreto Foral-Resolución del Excmo. Sr. Diputado General de fecha 21 de septiembre de 1994 para la concesión de la Medalla de Oro a Euskaltzaindia/Real Academia de la Lengua Vasca, el Consejo de Diputados presta su aprobación al siguiente proyecto de acuerdo que en la misma se contiene:

“Euskaltzaindia/Real Academia de la Lengua Vasca, que este año celebra el 75 aniversario de su fundación, ha realizado innumerables méritos que la hacen acreedora de la Medalla de Oro, galardón éste instituido por la Excma. Diputación Foral de Gipuzkoa para distinguir con su más sentido respeto a quienes se han destacado en favor de Gipuzkoa y Euskal Herria.

Si bien sería posible hacer una prolija relación de hechos realizados por Euskaltzaindia que motivarían la concesión de este galardón, considero pertinente destacar cinco puntos que de alguna forma aglutinan todo el trabajo cotidiano de Euskaltzaindia:

1. Euskaltzaindia/Real Academia de la Lengua Vasca, bajo el lema de «Ekin eta jarrai», y adoptando como símbolo el Arbol de Gernika, ha venido desarrollando desde su fundación una incesante y profunda labor en cumplimiento de los objetivos que se encomendó a sí misma en su acto fundacional.

2. Euskaltzaindia ha sabido actuar con coherencia y fidelidad a los fines que constituyeron el motivo de su fundación, por encima de las adversas formas de pensar e ideologías de los representantes institucionales y autoridades existentes en cada momento histórico.

3. Euskaltzaindia supo hacer frente a épocas duras de su existencia con una evidente precariedad de medios.

4. Euskaltzaindia durante su historia ha sabido mantener vivo el euskera a lo largo de todo Euskal Herria, superando la actual división político-administrativa.

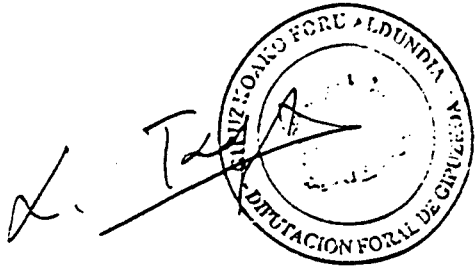
5. Euskaltzaindia celebra este año el 75 aniversario de dos acontecimientos referidos a su fundación: la aprobación del Reglamento de la Academia y la celebración de su primer Congreso en el Palacio de la Excm. Diputación Foral de Gipuzkoa.

Por todo ello, a la vista del expediente instruido, el Consejo de Diputados

ACUERDA

Conceder a Euskaltzaindia/Real academia de la lengua vasca la Medalla de Oro de Gipuzkoa, con los efectos y en las condiciones previstos en el Reglamento de Honores y Distinciones de esta Excm. Diputación Foral de Gipuzkoa.”

Y para que conste, extendiendo la presente certificación en Donostia San Sebastián, a seis de octubre de mil novecientos noventa y cuatro.

The image shows a handwritten signature in black ink, which appears to be 'A. T. A.', written over a circular official stamp. The stamp is from the 'DIPUTACION FORAL DE GIPUZKOA' and contains the text 'GIPUZKOAKO FORU BLDUNDA' at the top and 'DIPUTACION FORAL DE GIPUZKOA' at the bottom. The center of the stamp features a coat of arms.

GIPUZKOAKO DOMINA EMATEA EUSKALTZAINDIARI

Bilera Agiria

1995.eko urtarrilaren 27an, arratsaldeko 5etan, mahaiburuan: Eli Galdos, Gipuzkoako diputatu nagusia; Maria Jesus Aranburu, Kultura diputatua; Jean Haritschelhar, euskaltzainburua; Antton Aranburu.

Euskaltzain oso hauek bertaratu ziren: Juan Mari Lekuona, buruordea; Endrike Knorr, idazkaria; Jose Antonio Arana Martija, diruzaina; Luis Villasante, euskaltzainburuohia; Patxi Altuna, Miren Azkarate, Alfonso Irigoien, Xabier Kintana, Federicko Krutwig, Francisco Ondarra, Txomin Peillen, Pello Salaburu eta Juan San Martin; Jose Antonio Aduriz, Xabier Aranburu. Pakita Arregi, Mikel Atxaga. Gaizka Barandiaran, Jose Garmendia Arruabarrena, Juan Garmendia Larrañaga, Patxi Goenaga, Jose Luis Lizundia, Jose Antonio Mujika, Mikel Zalbide, Juan Jose Zearreta euskaltzain urgazleak; Jon Etxaide euskaltzain ohorezkoa.

Euskal erakundeetako ordezkari askoren artean, aurrengo zeuden Joseba Leizaola, Eusko Legebiltzarreko burua, Jon Esnal, Gipuzkoako Batzar Nagusietako burua, zenbait foru diputatu eta ahaldun, Jose Mari Zeberio, Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako idazkari nagusia eta abar.

Lehendabizi, Maria Jesus Aranburuk egiten du ospakizunaren aurkezpena, Gipuzkoako Foru Diputazioaren Kontseilu bilkuran hartutako erabaki osoa irakurtzen duela.

Jarraian, Antton Aranburuk Erakunde omenduaren glosa eta dohainak agertzen ditu hitzaldi mamitsu batean.

Ondoren, Eli Galdos, diputatu nagusia mintzatu da eta beronek amaitzen duela, Jean Haritschelhar euskaltzainburuari urrezko domina, insignia eta diploma ematen dizkio.

Azkenik, Jean Haritschelhar euskaltzainburuak esker oneko hitzaldia egiten du.

Ostean, lunch-a eskaintzen du Gipuzkoako Foru Diputazioak.

URREZKO DOMINA EUSKALTZAINDIARI

Donostia, 1995-01-27

Antton Haranburu

Gipuzkoako Ahalduen Nagusi jauna,
Euskaltzainburu agurgarria,
Kultura Diputatu anderea,
Jaun-Andreok,
Adiskide eta Lagunok, agur t'ardi.

Hizki handiz idatzitako liburu ederra izan da Euskaltzaindiarentzat 1994. urtea. Hain zuzen ere, iaz burutu baitziren Euskaltzaindiaren historian bi urteurren guztiz garrantziko: haren sorrerarena eta Arantzazun egindako kongresoarena; hau da, batetik, Euskaltzaindiaren 75. urteurrena eta, beraz, haren diamantezko ezteiak eta, bestetik, eus-kara batuaren lehen mendelaurdena.

Baina, urte berriarekin batera, zabaldu zaio Euskaltzaindiari, gu guztioi bezalaxe, liburu berri bat eta haren lehen orrialdean horra non jasotzen den gure gaurko omenaldi honen berria: Gipuzkoako Foru Diputazioak Euskaltzaindiari eskainitako Urrezko Domina.

Berandutxo jasoko du agian Euskaltzaindiak gipuzkoarrok diogun begirune eta esker onaren ezaugarri eskaintzen zaion domina hau, erabakia bera duela zenbait hilabete eginiko gobernu-batzarrean hartu baitzuen Gipuzkoako Diputazioak, zehazki esateko urriaren 4an. Baina, beharbada egokiagoa izan zitekeenarren, iazko ospakizun ugarien artean parte egokiegirik ez aurkitu izanak gaur arte atzeratu du Foru Diputazioaren asmo hau. Dena dela, pentsatu, pentsa dezakegu, Gipuzkoako Diputazioak eskainitako Urrezko Dominaz koroatu dituela Euskaltzaindiak bere diamantezko ezteioak, eta egiaz, biltzar, jardunaldi, omenaldi eta abar arrandiz ospatu duen 75. urteurrenak ezin zezakeela koroa ederragorik izan.

EUSKALTZAINDIA

Gaurko ospakizun honen aitzinsolasa dagokidan honetan, bidezko dela uste dut Euskaltzaindiaren atze-aurre eta gaur-biharrari begirada bat ematea eskaintzen diogun dominaren arrazoia argitze eta baliatze aldera. Eta horretarako, lehenik eta behin, etxeko kontuak aipatzetik hasi behar nahitaez, gipuzkoar guztiona den etxe honek eskaintzen dizkigun gertaera gogoangarriak berritetik, alegia.

Gipuzkoako Foru Diputazioari dagokionez, jakineko bi data nagusik elkartzen dute etxe hau Euskaltzaindiarekin. Lehen data, 1919ko irailaren 21 dugu.

Urte bete lehenago, amaitzear dagoen mende honek izan duen euskal zientzia eta kultur ospakizunik nagusiena egin berri zuen Eusko Ikaskuntzak Oñatiko Unibertsitatean. Eta, denok dakigun bezala, hartu ere hantxe hartu zuten, Eusko Ikaskuntzaren 1918ko kongreso hartan, alegia, Euskaltzaindia sortzeko asmo eta erabakia.

Urtea bete baino lehen eta beti ere Oñatik urratutako bidean aurrera, Eusko Ikaskuntzak eginiko beste dei bati erantzunez bildu ziren aipatu egun horretan, 1919ko irailaren 21ean eta Aldundi jauregi honetan, Oñatiko kongresoaz geroztik izendatutako lehen lau euskaltzainak —Resurrección Maria Azkue, Arturo Campion, Luis Elizalde eta Julio Urkijo— eta, hauekin batera, orduko euskal aldizkarietako zortzi ordezkari, hain zuzen ere, egun hartantxe euskaltzain izendapena jaso zuten Adema, Agirre, Broussain, Eguzkitza, Intzagarai, Lhande eta Olabide; hau da, euskalki guztien lekuko ziren lehen hamabi euskaltzainak: bederatzia Hegoaldeko eta beste hiru Iparraldeko. (Gogora dezadan, bidenabar, Euskaltzaindiaren sorrera honen 75. urteurrena ospatu genuela guztiok hementxe, iaz egun berean, irailaren 21ean).

Bigarren data, handik hamabost egun barrukoa dugu. 1919ko urriaren 7an, leku berean, Aldundi jauregi honetantxe egin zuen Euskaltzaindiak bere Araudia onartzeko lehen batzar eraikitzailea. Adema ez gainerako hamaika euskaltzainak bildu ziren bertan eta orduantxe egin ziren lehen izendapenak: Resurrección Maria de Azkue euskaltzainburu, Agirre diruzain, Urkijo liburuzain eta Eleizalde idazkari.

Beraz, ordutixe hasten da Euskaltzaindiaren lana mugaz gaineko erakunde gisa. Eta esan beharrik ez, Euskaltzaindiaren lehenbiziko xede legez, ordukoxea dela, Campion eta Broussain euskaltzain jaunen 1920ko apirilaren 26ko txostenean irakur daitekeen bezala, “Euskeraren batasun bideen aztertzea”.

Bestalde, aipatu bi data nagusi horiez gain, ez da ahaztu behar, noski, gerra ondoren eta Azkue hilezkero batez ere, jauregi honetan aurkitu zuela Euskaltzaindiak bere babesa. Hementxe eskaini zitzaion bere lanetarako gela bat, bulego bat, eta hementxe egin izan ditu Euskaltzaindiak bere hileroko batzarrik gehienak ere.

Jauregi honek Euskaltzaindiari eskainitako babes eta itzalaren parean ipini behar, ordea, hainbat gipuzkoar ospetsuren izena. Egia da gerra ondoko urte zail haietan Azkueri esker irauin zuela bizirik Euskaltzaindiak. Baina hura hiltzeaz batera, ezinbestekoa gertatu zen, beste hainbatenaren artean, Inazio Maria Etxaide eta Jose Maria Lojendioren babesa eta buruzagitza. Bi euskaltzainburu donostiar hauen garaian hasi zen berriro Euskaltzaindia *Euskera* agerkaria argitaratzen, batzarrak eta ikerketak egiten eta bertso-lari-txapelketak eta euskaltzaleei omenaldiak antolatzen.

Eta beste gipuzkoar baten gidaritzapean, Gipuzkoako seme kuttun Manuel Lekuona oiartzuarraren gidaritzapean, ekin zion euskararen batasunerantz lehen urratsak egiteari ere. 1968ko urria zen eta, ordurako 1952an Azkuek utzitako aulkiaren jabe zen Koldo Mitxelena itsumutil argia zutela, Arantzazun bildurik hasi zen Euskaltzaindia euskara batuaren zimenduak jartzen.

Baina Donostian eta gauden tokian egonik ere, ez genioke giputz kutsu handiegirik eman nahi gaurko ekitaldi honi. Gipuzkeria setatsu batean jausteaz gainera, bidegabekeria barkaezina egingo baikenuke. Izan ere, Euskaltzaindiaren sorreran, besteak beste,

Kosme Elgezabal eta Felix Landaburu Bizkaiko diputatu abertzaleak dira zutabe, Gipuzkoako Mikel Urreta jeltzalearekin batera. Azken batean, ezin ahaztu Araba, Bizkaia, Nafarroa eta Gipuzkoako diputazioek beren umetzat hartu zutela Euskaltzaindia, hasiera-hasieratik.

EUSKARA BATUA

Horrela bada, gipuzkoar izateagatik ez baino, euskarari esker gipuzkoar ez ezik euskaldun onak izateko egiten ari zaigun laguntzagatik eskaintzen diogu gaurko Urrezko Domina Euskaltzaindiari. Bistan da euskarak egiten gaituela euskaldun eta ez Euskaltzaindiak, baina zer litzateke gure hizkuntza Euskaltzaindiarik gabe? Haritschelhar euskaltzainburuak esanik duen bezala, “Euskaltzaindiak Euskal Herriari eskaini lezakeen oparirik ederrena da zuhurki eta fermuki batasunaren bidean aurreratzea, ahantzi gabe hizkuntzaren batasunak sor dezakeela, bidenabar, gogo eta bihotzen batasuna”. Eta hemendik sortzen da, jakina, euskararen batasuna, aldi berean, euskaldun guztion kultur batasunaren sinbolo bilakatzeko beharra.

Hasi Oñatitik eta Leioaraino, horixe izan da euskara batu nahirik Euskaltzaindiak egindako ibilpidea. Esan bezala, 68an Arantzazun hasi zen batugintza, ortografia, deklinabidea eta morfologiari dagozkien irizpideak emanez. Gero, handik hamar urtera, 1978an, Bergara eta Arrasaten egin zen Arantzazuz geroztik euskara batuak jarraitutako bidearen lehen ebaluaketa eta, azkenik, iazko urrian, Euskaltzaindiaren sorreraren 75. urteurrenoko ekitaldiak burutzeaz batera, Leioan ezarri zen euskara batuaren hirugarren mugarrria.

Euskaltzaindia buru eta gidari dela, euskaldun guztiok gara euskararen batasun egile, baina batasuna bere heldutasunera iritsi denarren, ezin esan bete ditugunik erabat euskara batuaren premiak eta, are gutxiago, ezin pentsa segurtatu dugunik osoki gure hizkuntzaren etorkizuna. Leioako biltzarrean esan bezala, hil ala bizikoa du euskarak batasuna, nahiz eta horrek bakarrik ez digun euskararen etorkizuna segurtatzen.

Ezin naiteke Leioako biltzarreko ondorioetan gehiegi luzatu, baina euskararen eta bereziki euskara batuaren gaur egungo premiak aipatzekotan, gogora ditzadan laburki oinarritzko zenbait puntu.

Batetik, hizkuntz eredu nazionala; denok ere aho batez aldarrikatzen dugun premia hori, hain zuzen ere. Herrialde batekoa edo bestekoa litzatekeena ez baino, euskalki guztiak kontuan hartuz egin behar dugun hizkuntza nazionala aldarrikatu du Leioako biltzarrek ere; hau da, euskal komunitate osoarena izango den hizkuntza nazionala, eta ez erregionala.

Jakina, oso esparru berezi eta mugaturako behar dugu euskara nazional hori, hots, irakaskuntzan, administrazio hizkeran eta komunikabideetan garatu ohi den idatzizko hizkuntza jasorako, alegia. Beraz, euskararen erregistro jakin bat hartuko luke euskararen batasunerako eredu nazional horrek.

Besterik da hizkuntza mintzatuaren batasunak planteatzen duen arazoa. Bistan da ahoskera batua ez dela gauzatu eta, ondorioz, oraindik bere fonetika-eredua finkatu ez duen hizkuntza batean mintzo garela eta, tamalez, gero eta erdal azentu handiagoz gainera.

Fonetika alde batera utzita, aipatu besterik egingo ez dudanarren, ezin ahaztu lexiko arloan euskarak oraindik ere duen hutsunea. Aurrerapausuak aurrerapausu, bide luzea daukagu oraindik euskararen premiazko estandarizaziora iristeko. Hortxe dago, guretzat aski zabal oraindik, zientzia eta teknika gaietako hiztegi eta hizkuntz arauak erabakitzeko prozesua, bai testugintzara eta bai teknologia berriek bideratutako euskarri ezberdinetara egokitu beharrekoa; ezin baitugu ahaztu baserri eta eliz giroko hizkuntza izatetik multimedien gizarte moderno eta garatu izateko beharrezko oinegotura atontzen ari garela.

Eta puntu honetan, bi ohar txo; Euskaltzaindiari begira bata, eta herriagintaritzari begira bestea. Euskaltzaindiari, eskuz esku lankide duen euskal gizarte osoak euskararen normalizaziorako eskatzen dion bere aholku eta araubide profesionala ahalik eta bizkorren eman diezagula gogoratzeko. Euskara soziolinguistikoki normaldu eta era berean kultur eta zientzi hizkuntza egiteko ahalegin horretan, martxan da jadanik gurean ere hizkuntzaren industria eta horrek ezinbesteko egiten du Euskaltzaindiaren gidaritzara bere aholku eta batez ere erabakiekin, baina, jakina, hizkuntz industriaren lehia komertzialetan nahasi gabe.

Eta, bigarrenik, herri-agintaritzari dagokion oharra, Euskaltzaindiari merezi eta behar dituen baliabideak eskura diezaizkiola. "Pobreak bai, baina miserableak ez" entzun izan dut, eta, horren arabera, herri-agintaritzari eskatu behar Euskaltzaindiari lagun diezaioa diruz eta gainerako baliabideez honek bere lan eta ikerketarako beharrezko duen oinegoturan. Hitz batean esateko, Euskaltzaindiaren eta herri agintaritzaren arteko elkarlana, hizkuntza berreskuratzeko plangintzaren baitan.

EUSKARAREN KALITATEA

Euskararen batasunari dagozkion aipamen hauen ondoren, aurrera begira jarri eta euskarari berari dagokion beste arazo bat aipatu nahi nuke; hain zuzen ere, batasunari ez baino, hizkuntza berari dagokion auzi bat: zernolako euskara, euskararen jatorrasuna, alegia.

Osoki ez bada ere, ia amaitutzat eman dezakegula esan dut lehen euskararen batasuna, hau da, Euskaltzaindiaren azken urteotako lan metodologiari esker burutzen joan den corpus plangintza. Zer esan, ordea, gero eta hedatuagoa daukagun eta, ondorioz, nahitaez horrelaxe begibelarrirritzen dugun euskara gaizto eta arrotz horri buruz?

"Euskañola" deitu ohi den horretaz ari natzaizue, jakina. Dударik ez, euskararen arazorik larrienetako bat bere barne diglosian datzala, hau da, hiztunok erdararik gabe euskaraz ezin pentsatu horretan. Hori dela eta, bada gure artean ere txikanotze prozesuaz mintzatzen hasi denik, erdaren eragin suntsizailerari aurre egin beharra aldarrikatuz. Izan ere, gure barne, pentsamendu eta kultura hizkuntza erdara den neurrian, nekez ihes egingo diogu euskara trakets, ulergaitz, ortopediko edo dena delakoari. Beraz, benetako euskara jatorraren galdezka hasi gintezke, gure hizkuntzak mendeetan zehar izan duen jatorrizko duintasun hori gorde beharrez.

Eta honetantxe legoke, aurrera begira jarrita, Euskaltzaindiaren beste lan eta egiteko bat. Euskararen batasunaren oinarritzko finkatze lana burutzeaz batera —gehienez ere

bizpahiru urte barru izango al da—, euskararen kalitatea dugu ondorengo urteetako erronka nagusia.

Hain zuzen ere, lehen esandako horregatik, hizkuntza nazional baten atzetik gabil-tzalako, hasi euskal politikoetatik, administrazio-langile eta irakasleetatik pasa eta ko-munikabideetako azken idazle eta esatarienganaino, guztioi dagokigu, herrizale zein abertzale izateak berekin duen eskakizun legez, hizkuntz eredu egokiak erabiltzea. Ondorioz, esan beharrik ez, bere Jagon sailetik, baduela honetan ere Euskaltzaindiak euskararen kalitatea zaindu eta babesteko eginkizun nagusi bat.

EUSKALDUNA, URREZKO DOMINAREN JABEKIDE

Baina sarritan hizkuntza zaindu eta babesteak hiztuna bera ere babestu eta zaindu beharra ekar lezake, eta hori ere tokatu izan zaio Euskaltzaindiari bere historian. Euskararen aurkako erasorik bortitzenetan Euskaltzaindia izan da euskaldunon babesik behinenekoa eta mende honen erdialdetik aurrera Euskaltzaindiak egin ere egin du, bere ikerketa lanaz gain, euskararen defentsa sozialik saiatuena.

Gure egunotan egiten jarraitu beharko duen defentsa esango nuke nik. Batetik, herritar euskaldunon hizkuntz eskubideak aldezteko, oraindik ez baikaude, eraso ezpada, hiztunon aurkako bidegabekeria iraingarri guztietatik libre; eta bestetik, euskararen normalkuntzak beharrezko duen gizarte-giro egokia sortzen laguntzeko. Horretan ere zer-bait lagun diezagukeela uste dut Euskaltzaindiak.

Nolanahi ere, lehen esan badut euskarak egiten gaituela euskaldun eta ez Euskaltzaindiak, esan dezadan orain euskararen aldeko defentsarik onena geure baitatik hasten dela. Agian, orain arte, euskararen izenean aldarrikatzen genituen baliabideak eskuratu ahala sentitzen ginen euskaldun. Gaur, euskaldun izateko arrazoiak norberarengandik kanpo aurkitzeko fase hori amaitu dela esango nuke nik, eta, ondorioz, gutako bakoitzak bere barrura begira saiatu beharko du geure euskalduntasuna berraurkitu eta euskaldun izan eta bizitzen.

Baina, tira, euskaldun izan ere geuk hala nahi dugun heinean izango garenez, gure *Ekin eta Jarrai* horretan, lagun biezagula Euskaltzaindiak gaur baino bihar euskaldunago izaten, eta, hartara, gu ere, geure eguneroko bizitzan, une honetan Euskaltzaindiari eskaintzera goazen Urrezko Dominaren berorren jabekide egiten.

Eskerrikasko.

EUSKALTZAINDIARI GIPUZKOAREN URREZKO DOMINA

Donostia, 1995ko urtarrilaren 27

*Eli Galdos Zubia,
Gipuzkoako diputatu nagusia*

Jaun-Andreok.
Arratsalde on.

Herriaren alde egindako lanak, gizarte osoaren zerbitzuan eskainitako esfortzuak, ez dira egiten errekonozimendu publikoaren bila, ezta sari bat lortzeko ere. Kasu gehienetan, eta batez ere euskalgintzan eta euskal kulturaren esparruan, musu truk lan egin da urteetan zehar, bakoitzaren bokazioa eta herriarekiko konpromezua eragile nagusiak izan direla.

Baina, aldi berean, guri, hiritarroi, eta denon ordezkari ditugun erakundeei dagokigu eredugarri diren pertsonak eta alkargoak, ekintzak eta traiektoriak, omentzea. Merezimenduari zor zaion errekonozimendua ematea. Guri dagokigu, denon izenean, herriaren zerbitzari berezi horiei hiritar guztion esker ona adieraztea eta merezimenduen aitortpen eta lekukotasuna aldarrikatzea.

Gipuzkoako Foru Diputazioak, gure lurralde historiko honen ordezkari instituzionala bezala, aspaldi dauka indarrean bere ohore eta goraipamenera araudia. Gipuzkoa eta gipuzkoar guztion onerako buruturiko merezimendu bereziak zein zerbitzu estimagarriak saritzeko erabiltzen dena.

Araudi horren barruan, Urrezko Domina dugu galaridoirik goren-gorena, Erakunde honetatik eman daitekeen aipamen estimatuena eta preziatuena, Gipuzkoak bere seme-alabarik prestuenak nabarmentzeko erabiltzen duena.

Orain arte Urrezko Domina hau jaso duten batzuen izenak aipatzea nahikoa da oherrezko bereizgarri honen nortasuna hobeto ulertzeko.

Azken hamabi urtetan bost Urrezko Domina eman ditu Foru Aldundi honek. Ondoko pertsonaia eta erakunde hauek izan dira sarituak: Joxe Miel Barandiaran, Manuel Lekuona, Orfeoi Donostiarra, Eibarreko Armeria Eskola eta Carlos Santamaria.

Izen sorta ederra. Kategoria haundikoa. Traiektoria eredugarriak eta meritu konfiazinak dituen. Eta izen sorta horri Euskaltzaindiarena eranstea bildu gara gaur hemen.

Egutegiak ezartzen dizkigun mugak eta epeak artifizialak badira ere, urteurren batzuen inguruan metatzen dira sarri askotan hamarkadetan egindako lan eskerga eta ba-

lisoaren errekonozimendu publikoak, urteurrenek parada egokia eskaintzen baitute erreflexiorako, iragana aztertzeko, balorazioak egiteko, eta, hausnarketa horietan oinarrituta, etorkizunari begira egitasmo berriak antolatzeko.

Pasa den hilabeteotan behin baino gehiagotan elkartu gara Foru Aldundi honen eta beste erakunde publiko zein pribaturen ordezkariak Euskaltzaindiarekin, bere hirurogei ta hamabosgarren urteurrena ospatzeko antolatutako ekitaldietan. Bilkura gogoangarri horietan argi gelditu da, eta parte hartu dugun guztiok aho batez honela adierazi dugu, Euskaltzaindiak bere historian zehar Euskal Herriari eskaini dion lanaren garrantzi historikoa. Antton Aranburu ere modu ezin egokiagoan mintzo zaigu horretaz oraintxe bertan.

Garrantzi historiko horretaz jabeturik eta sakonki sinesturik, uste dut dudaz kanpo dagoela gure erabakiaren egokitasuna. Euskaltzaindiak bere traiektoriagatik, ondo mezeria dauka Gipuzkoan eman daitekeen kondekoraziorik gorena eskuratzea.

Aspaldi zor zitaion Euskaltzaindiari holakorik. Aspaldi zor genion bere merituen aitorten publikoa eta gure sinpatia eta atxekimenduaren aldarrikapena modu konkretu batean gauzatzea. Domina emanda ere, zordun izango gara oraindik, urteetan zehar euskaldun guztioi eskaini diguna ordainduetzina baita. Esanda geldi dadila, gutxienez, zeren, Koldo Mitxelenaren beraren hitzak erabiliz, "zorraz aitortzea eta ezagutzea bait dagozkie zordun onari, pagatuko ez baditu ere".

Baina kasu honetan, aurrean aipatu ditudan beste bost urrezko dominen kasuetan bezalaxe, sarituaren esparrutik harantza doan beste zerbait dago. Urrezko Dominak omenduaren baloreak eta ereduak gizarte osoan ereiten baititu, herrigintzarako eredu estimagarriak proposatzen ditu eta, nolabait esateagatik, Dominak saritua omentzeaz gain, denok duintzen gaitu, gizarte osoa ontzen du.

Ikuspegi horretatik, ongi daki Euskaltzaindiak gure Domina ez dela iraganean gelditzen den oroigarria, ez dela erakustoki batean jartzen den trofeo hutsa. Gipuzkoako urrezko dominak, beste edozein hausnarduraren gaineratik, akuilu izan nahi du, eragile, suspertzaile.

Datozen beste hirurogeita hamabost urtetan, gutxienez, orain arteko ildo emankorrean barrena adore eta indar berriez lanean segitzeko animo berria eman nahi dion faktore eraginkorra izatea nahi nuke Urrezko Domina, benetan uste baitut Euskaltzaindiaren elkariana eta laguntza ezinbesteko tresna ditugula Herri bezala naziozintzaren bideetan aurrera egiteko.

Izan ere, historian zehar planteatu zaigun bidegurutze berbera aurkezten baitzaigu berriro ere mende honen bukaeran eta Milenio berriaren atarian: testuinguru berrietan, joera historiko modernoan erdian, gure Herriak behar duen gaurkotze eta modernizazio prozesuaren barruan, gure nortasuna iraunaraztea dugu Euskal Herriak bizirik iraun dezan eutsi beharreko erronka.

Euskara dugu euskal nortasunaren ardatza. Eta beste edozein hizkuntza bezala euskara ere komunikazio tresna baino askoz gehiago da, kultura eta pentsamendurako sorbide eta Euskal Nazioa gauzatzu joateko erreferentzia sinboliko nagusia.

Gure hizkuntza nazionalaren normalizazioa, bere ezagutzaren zabalkundea, eza-gutzetik erabiltzera eman behar den jautzia, eta gizartearen orain arte betetzen ziren hain-

bat mekanismo eta funtziotan bere espazio propioa okupatzea, hauexek dira euskarak berak aurrean dituen eginkizun nagusiak. Erronka horiei euskal gizarteak erantzun egokia eman beharko die.

Kosme Elgezabal eta Felix Landaburu jaunek egindako proposamenari jarraituz, Hiru Diputazioek Eusko Ikaskuntzari euskararen akademia bat sortzeko proiektuaren ardura eman ziotenik urte asko pasa dira.

Gora-behera historiko oso diferenteak ezagutu ditu gure Herriak eta, beraz, Euskaltzaindiaren jarduerak ere, urte hauetan.

Baina buru belarri ahalegindu da beti Euskaltzaindia, koherentzia handiz, duintasunez eta eskuzabaltasunez, gure hizkuntza nazionalaren alde.

Gipuzkoaren Urrezko Domina jarriko diot orain Haritxelhar jaunari, Euskaltzaindia osoaren buru eta ordezkari bezala, gipuzkoar guztion esker ona adieraziz eta *Ekin eta Jarrai* lemapean egunero egiten ari zareten lan estimagarrian lagungarri eta pizgarri gertatuko zaizuelakoan.

GIPUZKOAKO URREZKO DOMINA JASOTZEAN

Donostia, 1995-01-27

*Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua*

Eli Galdos, Gipuzkoako diputatu nagusi jauna,
M. J. Aranburu, diputatu anderea,
Euskaltzainkideak,
Andereak eta Jaunak,

Nola egon deus erran gabe? Nola egon isilik emaitza horren aintzinean? Nola ez sala bihotzean daukadan poza?

Oroit naiz. Iazko urriaren 7-a zen hartu nuelarik igorri zenidan telegrama Gipuzkoako Foru Aldundiak erabaki zuela bere urrezko domina emaitza Euskaltzaindiari 75. urtemugaren ohoretan.

Urriaren 7-a. Hain zuzen, duela 75 urte, lehen aldikotz bildu zen Euskaltzaindia Donostiako Foru Aldundian. Egun hartan eman zuen lehenbiziko urratsa.

75 urteren buruan, bururatzen ari zen Euskaltzaindiaren XIII. Biltzar Nagusia irakurtu nuelarik zuk, diputatu nagusi jauna, igorrikako telegrama 300 bat baino gehiago biltzarkideren aitzinean eta hitz dizut biziki txalotua izan zela Gipuzkoako Foru Aldundiaren erabakia.

Orain eskuetan daukat urrezko domina. Esker onezko hitzak heldu zakizkit ezpainetara. Zuri, lehenik, eta Gipuzkoako Foru diputatu guzietan eskerrak bihurtzen dizkizuet Euskaltzaindiaren izenean. Ohoretan dago Euskaltzaindia. Berriz ere Euskaltzaindiaren historian sartzen da Gipuzkoako Foru Aldundia. Eskerrik asko beraz edo, zerbakiak

balio berezia baitu, milesker Iparraldean erraiten dugun bezala edo esker mila, milako hori, den gutienik, merezi duzuelakotz.

* * *

Euskaltzain berri batek bere sarrera-mintzaldia irakurtzen duen egunean, euskaltzainburuak eskaintzen dio domina bat —ez urrezkoa, zilarrezkoa halere— eta diploma bat. Diploma horretan hauxe idatzirik dago: “euskararen alde orain arte egin dituen lanen esker-erakutsiz eta gerokoen pizkarri lankidetzat hartu du”.

Nola euskaltzain berriak euskaltzainburuarengatik hartzen duen domina, gaur Euskaltzaindiak hartzen du urrezko domina, dudarik gabe orain artio egin dituen lanengatik Antton Aranburuk ederki azaldu duen bezala eskertzen diodan mintzaldian.

Baina diploman idatzia den bezala eta iraganak iragan, geroari buruz itzul ditzagun begiak ikusteko zer egin behar duen Euskaltzaindiak, zer beharretan den Euskal Herria hizkuntzaren aldetik.

Euskara da gure ondareetan lehena, premiazkoena, gure nortasunaren oinarria. Euskarak lotzen ditu euskaldun guztiak, euskarari esker harremanetan laster sartuko gara mugarik gabeko eremu batean. Sekulan baino gehiago ikusten da euskara batuaren premia, hori baita gure hizkuntza nazionala, hizkuntza idatzia, gure idazleek erabilia, komunikabideetan zabaldua, euskaldun guztiak zazpi Euskal Herrietan eta berdin mundu guzian barreaturik izanikan ere ere ulertuko dutena. Nork ez du senditzen beharrezkoa dela elgarretaritzen gaituen hizkuntza nazional hori, atxikiz denbora berean euskalki bakoitzak dituen berezitasunak euskara nazionala aberasten baita euskalki guztien aberastasunez. Idek ditzagun gogo-bihotzak, ken ditzagun, beldurrik gabe, gure baitan daukagun mugak.

Euskara literario, idatzi estandar edo batu horren finkatzeko, Euskaltzaindiak behar ditu bururatu hasi dituen lan nagusiak: *Orotariko Euskal Hiztegiari* esker, bildu du euskal literaturak orain artio eskaini duen hiztegia, euskalkiena dudarik gabe, oinarri beharrezkoa hiztegi batu baten finkatzeko, sekulan baztertu gabe euskalkiek eskaintzen dituzten ñabardurak.

Hizkuntz atlasarekin ahozko hiztegiak jabetu da Euskaltzaindia. Lan horietarik jalgiko da non zer erraiten den, nola ahoskatzen den, lekukotasun paregabekoa, oraiko tresneria berriari esker bildua izan dena.

Bi lan nagusi horiekin eta euskaltzaleek edo ikerleek eginikako bertze batzuei esker eginen da “Euskararen altxorra edo ondarea”, berrikitan “Le trésor de la langue française” egina eta agertua izan den bezala, hori baita hiztegirik zabalena, hizkuntza batek baliatzen duen hiztegirik osoena, kontuan hartuz eta argi izan bedi gure artean, 25 urteren lana izan dela “Le trésor de la langue française”-ena.

Argi izan dadila ere gure baitan Euskaltzaindiak baduela bertze lan bat egitekoa eta hori da bere hiztegia, hau euskaraz idatzia. Bertze hiztegi batzuk ager daitezke, hala nola Frantzian le Robert edo le Larousse, edo Espainian Casares, baina Euskal Herrian Euskaltzaindiak behar du berea agertu.

Bertze adibide baten emaiteko, har dezagun Gramatika batzordearen emaitza. Bukatuko duelarik bere lana, joskeran sarturik orain, beharko du, euskararen deskribapena

egin-eta, gramatika eredu-emaile edo bide-erakusle bat sortu bere ñabardura guzietan, euskaldunek ukan dezaten gramatika batu bat hizkuntza nazionalaren onerako.

Geroari begira, agertzen ditut Euskaltzaindiaren biharko helburu nagusiak, aipatzen ez ditudalarik Onomastika eta Literatura batzordeak hasi dituzten eta segitzeko dituzten lanak, horiek ere garrantzi handikoak.

Lan horiek ez dira isilean utzi behar. Argitalpenen politika batek kaleratu nahi ditu Euskaltzaindian egiten diren ikerketak. Adibidez, atlasteko inkestek bildu dituzten "et-notestu" paregabekoak publikatzea merezi dute, hala nola segitu behar ditugun hasiak diren sortak: *Iker*, *Euskararen lekukoak*, *Onomasticon Vasconiae*.

Bilboko egoitzan Euskaltzaindiak dauka biblioteka aberats bat, osoki espezializatu, orotara 90 000 liburu, tesi egileek ederki baliatzen dutena ageri den bezala bibliografietan.

Ez dezagun ahanztu Euskaltzaindia Euskal Herri osoaren zerbitzuko dela. Iaz, 5 369 jende, zahar ala gazte, gizon ala emazte, sartu dira gure Bilboko egoitzan zerbaiten beharrez, nahiz bibliotekan, nahiz administrazio bulegoetan, ez ditugularik oraindik kondatu lau ordezkarietan iragaiten direnak. Hori da eguneroko lana, lan umil eta ixila, egun agertu nahi dudana.

Denok ulertzen duzuen bezala, lan horien ongi eramaiteko dagozkien baliabideak baitezpadakoak dira. Gure hizkuntzaren joritzeko, apaintzeko, aberasteko prest dago Euskaltzaindia. Badaki —gaurko egun zoragarria dela lekuko— botere publikoen laguntza —gogoko laguntza eta diru laguntza— ukanen duela. Erronka edo desafio bat Euskaltzaindiarentzat? Hala izan bedi, edo esaldi zaharra gogoratuz: Halabiz.

‘SABINO ARANA’ KULTURA SARIA JASOTZEAN

Bilbo, 1995-01-29,

*Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua*

Jose Antonio Ardanza, lehendakari jaun agurgarria.
Eusko Jaurlaritzako eta diputazioetako agintari jaun-andereak.
Sabino Arana elkargoaren zuzendaritza,
Andereak eta Jaunak,

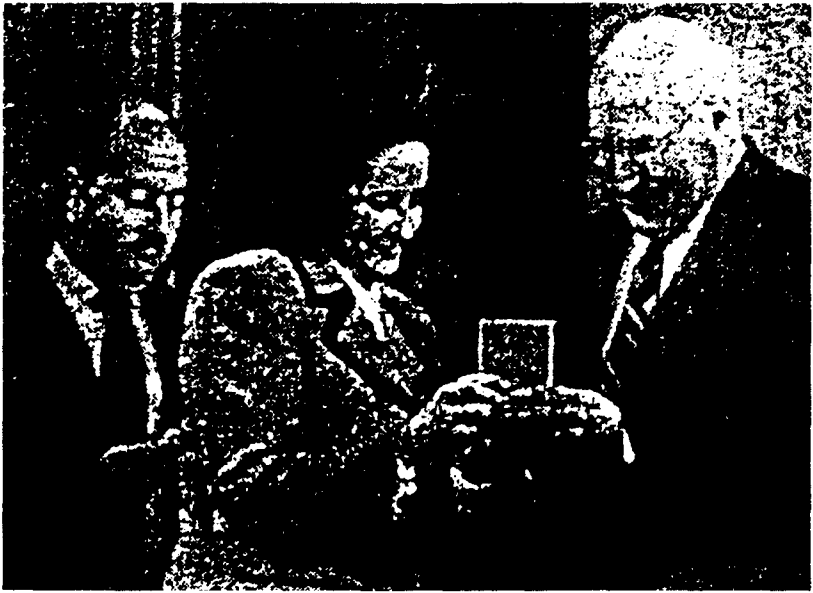
Omenaldiz-omenaldi badabila Euskaltzaindia, Durangotik Donostiara, Donostiatik Bilbora, herenegun Eli Galdos Gipuzkoako Diputatu nagusiaren eskuetarik Gipuzkoako Foru Aldundiaren urrezko domina hartuz, gaur, Sabino Arana elkargoarenganik aurtengo Sabino Arana saria Euskaltzaindiak “bere ibilbidean burutu duen lan izugarriagatik”.

Azken hitz hauek —“bere ibilbidearen burutu duen lan izugarriagatik”— zuenak dira eta poztzen naute erakusten baitute goraki preziatzen eta estimatzen duzuela orain artio Euskaltzaindiak egin duen lana. Ohore handia da Euskaltzaindiarentzat Sabino Arana sariaren hartzea zuen eskuetarik eta bihotzaren erditik eskertzen zaitut zuzendari Jauna, eskertzen ditudan bezala holako erabakia hartu duten batzordekide guziak.

PREMIOS
SABINO ARANA.

'SABINO ARANA' SARIA

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua
Kultura saria jasotzen

Bilbo, 1995-01-29

Bizkaia eta bizkaitarrekin zor handia dauka Euskaltzaindiak, Bizkaiko Diputazioa izan baita Akademiaren sortzaileetarik lehena, Felix Landaburu eta Kosme Elgezabal diputatu abertzaleei esker. Gero, Bizkaiko Diputazioak bultzaturik eta bertze hiru diputazioekin bildurik sortu zen Euskaltzaindia duela 75 urte, bi bizkaitar izan dituela buru, Resurrecion Maria de Azkue 32 urtez eta Aita Luis Villasante 18 urtez, orotara 50 urtez.

Bertze ekintza bat nahi nuke azaldu; 1923-ko jorrailaren 27-ko Euskaltzaindiaren bilkuraren agiriak hauxe derasa:

“Oraintsu, Bilbon, JEL alderdiak izan duen Batzar-nagusian, euskeraren aldeko beti izango dala aitortu du. Baita ere beroni dagokion arau, ikasbide ta edertasun-azalkunetan, arazo bikain abetarako berariz aukeratuta dagon Batzarrari mendetasuna zor izango diola.

Euskaltzaindiak atsegin aundiz auxe entzun du.”

Atxikimendu berbera badaki daukala Euskaltzaindiak Eusko Jaurlaritzarengatik Autonomia Estatutuak bere 6. artikuluan diolarik: “Euskarari dagozkionetan Euskaltzaindia izango da erakunde aholkuemale”, bai eta Nafarroako Gobernuarengatik euskararen Foru-legeak aitortzen duen bezala bere bigarren artikuluan, Bizkaiko Foru Aldundiarengatik, adibidez gure Plaza Barriko egoitza ederra, halaber Gipuzkoako eta Arabako Foru Aldundiengatik han dauden ordezkariak beren gain hartuz eta denek hitzarmen baten bidez laguntzen gaituztelarik.

Lan sakonetan murgildua da Euskaltzaindia nahiz euskara zaindu, apaindu, joritu, aberastu gure hizkuntza baita euskaldun guziak Iparraldekoak nola Hegoaldekoak bateratzen gaituena.

Gaurko omenaldi honek sustatzen gaitu, kar eta kemen gehiago emaiten digu eta berriz ere Euskaltzaindiaren izenean, ene atsegin handia erakutsiz, eskaintzen dizki-zuet bihotz-bihotzetik eskerrik beroenak eta zintzoenak.

LUIS VILLASANTE KORTABITARTE JAUNARI
BIZKAIKO FORU DIPUTAZIOAK
GORAZARREA

Bilbo, 1994-X-28

LUIS VILLASANTE KORTABITARTE

Bilbo, 1994-10-28

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua

Jose Alberto Pradera, Bizkaiko Ahalduen Nagusi jauna,

Agintari agurgarriak,
Euskaltzainkideak,
Andereak eta Jaunak.

VJ

Duela bi urte, bere jaioterrian, Euskaltzaindiak eskaini zion Aita Villasanteri *Iker* 6 liburua, omenaldi gisa. Euskaltzainburu ohiari parte hartu zuten euskaltzainek eskaini zioten bakoitzak bere lana, bere ikerketen fruitua, ez baitezakete ez Euskaltzaindiak eta ez euskaltzainek bertzerik eskain.

Egun, aldiz, Bizkaiko Foru Aldundiak Bizkaiko seme bati egiten dio omenaldi be-rezi bat euskararen alde egin duen lan haundiagatik. Egia erran, euskararen alde Aita Villasantek egin duen lana munta haundikoa da. Hor dira lekuko hogeita zenbait liburu edozein alor hunkitzen dutenak:

— Lehenik kristautasuna eta fedea, ez baitu sekulan ahantzi Aita Villasantek gaz-taroan egin zuen botua.

— Euskal literatura, Axular bereziki aztertu duelarik *Geroaren* itzulpena eta edi-zioa, *Geroaren* hiztegia eta Axular-ez egin duen estudioa kaleratuz. Horien ondoan dau-de Lapeyre, Lavieuxville eta Mogel-en edizio kritikoak ahantzi gabe denok esku-pean daukagun euskal literaturaren historia.

— Gramatika “Luis de Eleizalde” deitutako sortan agertu diren 9 liburuek erakusten dute nahi ukan duela zabaldu euskara batuaren ezagutza, baitaki erakasle gisa peda-gogiaren balioa.

Ez dezaket ahantz nor izan den Aita Villasante Euskaltzaindian. Euskaltzainburu sartuz gero, 1970.ean, kudeatu ditu Erakundearen egin diren lanak, batzordeak sortuz ho-rietarik jalgi direlarik proposamenak Bergarako Biltzar Nagusian haundizki onartuak.

Arantzazu eta Bergarako biltzarren artean izan diren eztabaidak, kataskak eta pren-tsaren bitartez irainak, mespretxuak, kalumniak, Aita Villasantek jasan ditu guztiak se-kulan deus erranez edo erantzunez, iduriz apal zabiltzatelakotz ez zirela Arantzazuko gain hartara heltzen. Badakigu halere hitz mingarri horien oihartzunak heltzen zirela Aita Villasanteren belarrietara eta bihotza ximikatzen ziotela.

Luis Villasante eta Jean Haritschelhar

Nola ez aipa, bertzalde, egitura berri bat eman diola Euskaltzaindiari Aita Villasantek eta hori Jose Luis Lizundiaren laguntzarekin. Arrasateko Biltzarrean, 1979.ean, sortu dira batzorde iraunkorrak, bost orotara: Lexikologia, Gramatika, Dialektologia, Onomastika eta Literatura batzordeak, euskararen eremu guztiak hunkitzen dituztenak.

Aurten, Leioako Biltzarrean, erran nahi baita 15 urteren buruan, ikusi da zer izan den batzorde guzrien lana eta emaitza euskara batuaren bidean. Argi eta garbi agertu da zer egiten duen eta nor den Euskaltzaindia. Behar da itsu izan edo bederen itsutua izan ez ikusteko Euskaltzaindiak batzordeen bitartez Euskal Herriari egiten dion eskaintza oparoa:

- *Orotariko Euskal Hiztegia*
- Gramatika,
- Euskal Hizkuntz Atlasa,
- Onomastikako lanak,

— Literaturako eta ikerkuntzako azterketak hala nola Euskararen Lekukoak, Iker saileko liburuak.

Nola ez ikus, holako lanak egin baldin badira azken urte hauetan, egitura berriari esker eginak izan direla, talde-lana aberatsagoa eta emankorragoa delakotz bakar-lana baino.

Aita Villasante, duela sei urte, hemezortzi urtez Euskaltzainburu izanik utzi zenuen kargua eta hemen bertan, Lehendakariaren eta bertze agintarien aurrean egin zen kargu aldatzea. Erran nuen orduan, jadanik zuk urratu bideari jarraikiko zela Euskaltzaindia, bide zabala eta egokia zelakotz, orain frogatua den bezala.

Erlisioneari eta euskarari eman diezu zure bizi osoa. Saristatua zara egun Bizkaiko Foru Aldundiak eskaintzen dizun omenaldiarekin. Horretaz pozten da Euskaltzaindia eta berdin euskaltzain guziak bozkariatzen dira ongi merezitua duzun omenaldiaz.

Eskerrak nahi dizkiet eman, bai Bizkaiko ahalzun nagusiari eta Bizkaiko Foru Aldundiko ahalzun guziei, ohoretzat hartzen duelakotz Euskaltzaindiak bere kide bati egnikako omenaldia. Eta zorionak Aita Villasanteri bihotz-bihotzez.

Eskerrik asko.

**LUIS VILLASANTE KORTABITARTE JAUNARI
BIZKAIKO FORU DIPUTAZIOAK
EGITEN DION GORAZARREA**

Bilbo, 1994-10-28

Jose Luis Lizundia

Jaun-Andreok:

Leioan, Euskal Herriko Unibertsitatearen Errektoregoan Euskaltzaindiak bere bilkura berezia egin zuenean eta, XIII. Biltzarraren amaieran, eguneko gai nagusian sartu baino lehen, Tomas Uribeetxebarria Bizkaiko kulturako diputatuaren gutuna irakurri zenean, Aita Villasantek berak euskaltzain guztiei bere erabakiaren berri eman zien, hots, nik bete behar nuela "laudatio" gisakoa. Bene-benetan eta bihotz-bihotzetik eskertzen dizut hautakizun hori. Uste dut arrazoi bakarra zera izan daitekeela: Euskaltzaindia itsasuntzi bat legez harturik, zu izan baitzara 18 urtetan kapitaina, kapitain bakarra; Koldo Mitxelena izan da zuk zeuk izendatua untezi horren legezaina. Oroitzen naiz *Ossian* saria Gasteizen Mitxelenak hartu zuelarik, Mitxelena berari errepikatu zeniola:

"Mitxelena, zeu izan zara gidari."

Gasteizen 1983.eko martxoaren 10ean esaten zenuen legez:

"...beharrezko genuen norbaiten itzala, larderia eta adorea; bere jakintzaren pisuagatik, kemen eta argitasunagatik, egoera gaitz haretan gidari izan zitekeen norbait. Eta norbait hori zu izan zinen gidari eta giltzarri aditz batasuna egiteko jarri zen batzordean."

Iker sailburu horrez gain, Zuzendaritzako beste ofizial hauek izan zenituen 18 urtetan: Eusebio Erkiaga zena; Jean Haritschelhar, buruordea, denbora guztian; Juan San Martin, idazkari eta diruzaina; Jose Maria Satrustegi, idazkaria; Endrike Knörr, diruzaina; eta batzordeburu eta euskaltzain oso oro. Eta gu, ez ni bakarrik, makina gelan edo "sala de máquinas"en geunden, eta hor ez nituzke ahanzi nahi, Juanjo Zearreta, ekonomi eragilea; Jose Antonio Arana, bibliotekaria; Ricardo Badiola, argitalpen eragilea; jubilatuta Xabier Gereño; eta Euskaltzaindiko egoitzako eta ordezkarietzako lankide guztiak. Beraz, makina gela horretako makinista ni izan nauzulako, hartu ninduzuen zeregin horretarako. Eta ni beste "18 urtetan erromes laiko izan baitnaiz, hilean behin gutxienez, Arantzazura joanez". Nafarroako Diputazioan aurtengo martxoaren 25ean esan nuen legez.

Zeregin honetan bi hautabide nituen: bata, biografia bat egitea eta bestea, hau ere ohikoa dena, nolabait puntu hautatu baten zentratzea. Bigarren hau hautatu dut bi arra-

zoiengatik: batetik, zure biobibliografia oparoa, berak ohi duen trebetasunaz egina, Jose Antonio Aranak, diruzain eta bibliotekari lankideak, egin baitzizun Gernikan egindako omenaldian irakurri zuena, eta zuri eskainitako *Iker* 6an argitaratuta dagoena. Eskerrak eman behar dizkiot Jose Antoniori baliagarri izan dudalako; baina nire "laudatio" hau beste ildo batetik joango da. Labur-labur aipamen batzuk egin ondoren, hau da: 18 urtetan Euskaltzaindiaren untxiaren kapitaintzari buruz eta baita ere zuk euskarari buruz eta orohar Euskal Herriari buruz eman duzun maisutasuna. Lehendabizi, bidezkoa da Bizkaiko Foru Diputazioak omenaldi hau egitea, zeren eta ezer izatekotaz, Aita Luis Villasante Bizkaiko semea baita, alde guztietatik gainera, ez bakarrik Gernikako Errenterian, lehen Ajangizko auzo zen horretan 1920.eko martxoaren 22an jaio zelako, baizik eta Gernika-Ajangiztik kanpo, amaren aldetik, aulestiarra zelako eta aitaren aldetik Mena ibarrekoa. Ibar hau egun Burgosko probintzia bada ere, Bizkaiko Enkartzioetara lotzea nahi izan du behin baino gehiagotan, Balmasedarekin eta Bilborekin harremanak baititu, Burgosekin eta Villarcayorekin baino askoz gehiago... eta hori izan ez balitz, 14. orrialdean Jose Antonio Aranak dioen bezala, A. Villasanteren gurasoak agian ez ziren ezkonduko:

"...Bestalde, Mena haranekoek Balmaseda edo Bilborekin zituzten harremanak salerosketa arazoetan, eta Jose Villasante ere, errentalaria zenetik, Bilbora hurbiltzen zen sarri askotan. Halako baten Isidora aulestiarrekin topo egin zuen eta Luisa ahizparentzat partidu onekoa izan zitekeela menatarra iruditu zitzaion. Luisarekin arpegi-ikustea proposatu zion eta hala prestatu zen Jose Villasante eta Luisa Kortabitarteren ezkontza, 1919an burutuz."

* * *

Berrogeigarren hamarkadaren azken alderantz hasi omen zinen euskara irakasten Arantzazuko ikastetxe serafikoko 14-15 urteko mutikoei. Euskaltzain oso 1951.eko irailaren 25ean izendatua izan zinen. Bizkaiko Diputazioaren bibliotekan Jauregi honen ondo-ondoan beraz egin zenuen 1952.eko maiatzaren 23an sarrera-hitzaldia, Federico Krutwigek erantzun sonatua egin zizularik.

* * *

Zure ezagutza, urteko hilen izenen beharrezana proposatzean egin nuen eta galdegai bat burutu, zuk zeuk gero, proposamen txostena egin zenuelarik. Hala diozu zuk zeuk *Euskera* agerkarian:

"... aztertu ditut Lizundia jaunak gai honi buruz bidalitako txostenak 20 dira guztira. Izenik gehienetan bat datoz iritziak, honek esan nahi du batasuna ia egina dugula, eta abar."

* * *

Arantzazuko azken bi Biltzarretan izan nintzen, 1963 eta 1968koan. Honetan egin zenituen bi txosten interesgarri. Benetan jakingarriak niretzat: "Batasunari buruz bibliografia" eta "Antzinako hitzen formaz". Eta noan Gipuzkoako Diputazioan 1970.eko uztailaren 29ra, egun horretan hautatua izan baitzinen euskaltzainburu eta ni han nen-

goen idazkaria ordezkatzeko, Juan San Martinek ez baitzuen egun hartan han izaterik. Oso ongi oroitzeko naiz egun horretaz, bozketaz eta abar. Zu izan zinen buru hautatua, Jean Haritschelhar, buruorde, Juan San Martin, idazkari eta Eusebio Erkiaga, diruzain. Kargu hartzea Ekialderen dagoen euskal herrialdearen hiriburuan, Maulen, egin zenuen, bertako Udaletxean 1970.eko urriaren 25ean, Salaberriren mendeurren ospakizunean, hain zuzen.

* * *

Hemen sartzen naiz, eta ene ustez, "laudatio" honen punturik garrantzitsuean, hau da: zure kapitaintza. Hara, Mauleko Udaletxean esandako pasarte batzuk, zu ondo erretratzen zaituztenak:

"... Denok dakigu ondotoxo gure egungo arriskua zein den: gatzeta uretan bezala, Euskal Herria ere urtua, desegina izatea, bere dohain guztiak eta izate guztiak galtzen ditu: mintzaira, nortasuna, arimako bertute bereziak."

Eta aurreko buruari, han bertan baitzegoen, estimazio, adiskidetasun eta esker onak eman ondoren, Don Manuel Lekuonari, alegia, jarraitu zenuen:

"...gure asmoa (kargu berriona), ez da ba, erreboluziorik egitea, edo aurrekoek egin duten lana gutxietsi edo zokoratzea. Aitzitik, haiek egindakoa oinarri eta zimendutzat hartu, eta urrats bat aitzina ematea."

"Ohidura omen da (esaten zenuen) kargudun berriek bere lan programa aurkeztea...". "...Euskera zaindu eta lantzeko: Euskaltzaindia horra zertarako den. Hau da hunen eginkizun bakarra. Ez du beste politikarik. Euskera da beraren politika eta bandera. Euskeraren ona, euskeraren iraupena eta osasuna eragin, euskera gaur eguneko eginkizunetarako tresna zalui eta egoki bihurtzea. Hartarako behar diren bideak bilatu eta arauak eman... Eta bi erresumen mugen gainetik, euskaldun guztien artean, mugaz hango eta hemengoan artean, lokarri bat izan behar du. Eta ahal bada, eta ahal diteken neurrian, guztiontzat literario hizkuntza bat muntatzen bermatu eta enseiatu..."

"...Euskeraren etorkizuna eskolan garbituko dela: landare berriei, haur eta gazteei, irakasten ez ezpazae, gizaldi bat edo biren epean, euskerak erreka joko duela. Eta horregatik sortu da ikastolen mobimendu hori, gure haurrak eskolatzeko."

"Gure euskerak dituen korapilo eta problema guztientzat Euskaltzaindiak —bistan da— ez du erremedioa eskuan. Baina berari dagokion eremu edo saillean asko egin lezake, zenbait korapilo edo problemen soluzioa bilatuz. Hortarako sortua baita... Batzuek ez dute deus espero gugandik... Beste batzuek, berriz, dena gugandik espero dute..."

"...gure ahalmenak diren baino urrunago luza. Baina diren baino laburratgotzat jo ere ez. Guk ez dezakegu dena egin, baina ba dugu, noski, zeregin berezi eta erresponsabilidade larririk aski oren huntan."

Jarraian, 1970.eko azaroaren 25ean, beraz, hurrengo hileroko batzarrean, txosten hauek aurkeztu zenizkion Euskaltzaindiari:

1. “Euskaltzaindiaren egituraz”. Bertan aipatzen zenduelarik hiru sailetan Euskaltzaindia: Euskaltzainburuoa, batzordeak, ordezkariak.

Bigarren txostena hau zen: “Batzorde sortzeaz” eta “Donostiako ordezkari-tza horitxeaz”. Euskaltzaindiaren araudia berritzeko batzordeak proposatuz izen eta guzti.

Hirugarrena Euskaltzaindiaren prentsa bulegoaz egin zenuen.

Beraz, kargu hartu eta hasi zinen untzia berrantolatzen jadanik jarrita zeneukan ildo edo iparra ondo zehaztuta. *Eusker*a Euskaltzaindiaren agerkaria berriztatzeari ekin zenen, gero; 1971.eko martxoko bileran:

“Baina denboraren siñaleei ere kasu egiteko mementuan gaudela iruditzen zait. Aro berri baten atarian gaudela uste dut. Eginak egin, urrats bat aitzina egitea dagokio Euskaltzaindiari, gaurko egokerari begiraturaz. Legearen aurrean Euskaltzaindiaren nortasuna erabat onartua eta ezagutua izateraño joan nahi genduke...”

“...Eta horretarako, besteak beste, gure elkarte honek bere Boletina behar du.”

“...Euskaltzaindia instituzio bat da. Eta instituzio honek bere organua edo boletina behar du...”

“...*Eusker*a gaurkotu, eraberritu bat behar dugula, beste modu batetara antolatu eta gehiago zabaldu.”

Eta batzorde edo erredakzio kontseilu bat izendatzea proposatu zenuen. Ez nolana-hikoa, zu zeu euskaltzainburuaz gain, eta buruordea eta idazkaria, beraz, Haritschelhar eta San Martin; beste hauek proposatu zenituen eta onartu: “Alfonso Irigoyen, Lino Akesolo, Joseba Intxausti, Pierre Lafitte, Jose M.ª Satrustegi eta Luis Mitxelena”.

“...Ejekutibo lana, berriz, funtzionario lana, gorago esan dugun bezala, Lizundia jaunaren esku geldituko litzateke, hau da, Idazkari ordearen eskuan.”

Hemen Bilbon urte horretako apirilean egindako hileroko bilkuran “Hileroko batzar eguna hobeki aprobetxatzeaz” egin zenuen beste txosten bat. Jadanik lehenago “Idaztarauak estudiatzeko” batzordea ere proposatu eta onartua zenuen txosten interesgarri batez, Iruñean 1970.eko abenduan, egindako bilkuran. Eta hain zuzen, 1971.eko maiatzaren 28an Donostian egindako bilkuran lehen txostena aurkeztu zenion batzarreari: “Puntuazio marka batzuk, non, noiz eta nola jarri” lehen puntu legez.

Aramaion 1971n egindako bilkuraren ondorioz, “Herri Izendegi” batzordea sortu zen, sei lagunekoa, Mitxelena buru zelarik; eta bestalde, kontseilari atala herrialde guztietako aholkulariekin, Errioxa barne:

“Zabalegia ere izan ez dadin mugatu beharko dugu —zioen Villasantek— oraingoz behintzat toponimo handien izenak, herri-izenak, auzo handitxoak eta abar.”

Arautegi berria egiteko txosten eta ildo nagusiak ere berak markatu zituen, horretarako batzordeak bi eratara jarritz, atal eragilerako lau lagunek osatua eta aholkularitza atalerako beste sei. Arautegi berria 1972.eko urtarrilaren 31n bukatu zen. Baina arautegia onartzeaz aparte, gestio-gintza ere agindu zuen euskaltzainburuak:

“...Euskaltzaindia instituzio bat da eta nahi dugu hala aitortua eta ezagutua izan dadin; legearen aurrean bere nortasuna aitortu dakion, alegia.”

Horretan ere aita Villasantek ez zituen ahazten lau erakunde sortzaileak, hots, lau Diputazioak, Bizkaikoa lehendabizi, zeren eta hemendik etorri baitzen Euskaltzaindia sortzeko asmoa. Batzorde eta eginkizun asko aipatzea nahiko nitzuke, baina Villasanteren ‘curriculum’ean bada beste gauza bat, “Epe berri baten aitzinean” deitzen zena, gero “Urtebikoari begira” deitua; gaztelaniaz “plan de actuación”, deituko genioke. Hemen, Bilbon, 1972.eko abenduaren 29an, bere bigarren agintaldian, 12 ekintza aipatzen ditu: aitz batasunarena, herri eta herritarrena, biblioteca berriztatzea, hiztegiak, ordezkariak jartzea eta abar.:

“Aipamen berezi eta apartekoa merezi du oraindik beste obra handi batek. Guztiok dakizuten bezala, gure lagun Mitxelena aspaldiko urteetan Euskaltzaindiaren mandatuz hiztegia gertutzen hasia da.”

Villasantek Bilbon, 1972.eko abenduaren 29an aurkeztutako eta onartutako adierazpena aipatzera noa orain. Eta adierazpen hori urrezko letraz jarriko nuke nik, zeren eta bere maisutzagandik ikasi baitut nik eta politikarako ere baliagarri izan dudala uste dut, nire sektarismoak arbuizatzeko, eta hau da: euskararen eta Euskal Herriaren pluralismoa. Eusko Legebiltzarrean, etxe honetan, eta Gernikan, beraz, Bizkaiko Batzar Nagusietan ere baliagarri izan dut, eta hau da: gure Herriaren aniztasuna, pluralismoa ulertzen zentzurik liberalena berari zor diot.

Handik hiru egunera, Urte Berri egunean Arantzazutik adierazpen famatu hura zabaldu zenuen. Bi hizkuntzetan argitaratu zenez gero, gaztelaniazkoa dakart orain zuengana, euskara ulertzen ez duen norbaitentzat ere interesgarria izango baita:

“La Academia de la Lengua Vasca es una Institución fundada en 1918 bajo los auspicios de las Diputaciones de Alava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya para velar por la lengua vasca, fomentar su estudio y uso, dar orientaciones para su cultivo literario, etc. En dicha Academia tienen entrada representantes de todas las regiones históricas del País y de todos los dialectos y variedades de la lengua vasca.

Por su misma índole, la Academia es una entidad puramente científico-cultural, apolítica, no enfeudada a partidismos. En su seno se da cabida al más legítimo y sano pluralismo.

La Academia ha comprendido siempre que el euskera, como lengua de un país, es un bien o patrimonio de todos, que, en consecuencia, no debe ser monopolizado por un sector, partido, clase, confesión, etc.

Dentro de esta línea ha trabajado siempre y trabaja en la actualidad.

Como en toda institución humana, es normal que también dentro de ella haya a veces discrepancias respecto a determinados problemas lingüísticos o literarios. Pero esto, naturalmente, no debe ser parte para paralizar la Institución, so pena de volverla inoperante y de incumplir los fines para los que se fundó y por los que tiene razón de existir.”

* * *

1973. urtea; uste dut oso ongi frogatzen duzula Aita Villasante, zu izan baitzinen gure Erakundearen, Euskal Herri osoa hartzen duen erakunde bakarraren kapitain zehatza. Euskal Herriaren izakera anitzari buruz, uste dut, bere gidaritzapean egin duela Euskaltzaindiak. Eta hau da: Euskal Herri guztia hartu duela bere eremutat Euskaltzaindiak eta ez dagoela beste erakunde bat hainbeste tokitan bildu denik; dela mendeurrena, dela ospakizuna, dela euskaltzainen sarrera, hitzaldi eta abar..., herrialdez herrialde Euskaltzaindiak arakatu du gure Herria. Hasi Zuberoan, bere sarreratik, Mauletik, eta beste mendeal bazerrean bera buruzagi zela Avellanadako Batzar Etxean Euskaltzaindiak bere II. Onomastika Jardunaldiak egin zituenara. Berdin Barne-Jardunaldiak. Ez nuke ahanzi nahi gaurko Euskal Herri historikotik kanpo ere, bere agintaldian joan ginela Errioxako Donemiliaga Kukullara/San Millan de la Cogollara, Alfonso Irigoienen sarrera-hitzaldira eta baita Juan Bautista Merino Urrutiaren omenaldia ere.

Besteen ideiak ere jaso eta onartu, bereak ez zirela esan gabe, beti ere nor zen ideiaaren emaila, horretan ere zintzoa izan baita Villasante, zenbait eginkizun berak bideratu eta gauzatu ahal izana: hala nola, "Emakumea euskal literaturan" Gabriel Aresti berak proposatua. Emakumeak euskal literaturan, "Emakumearen Nazioarteko Urtea"enez, proposatu baitzuen Gabrielelek, txosten interesgarria eginez. *Zortzi urte arteko ikastola hiztegia*, euskal irakasle titulu emateko txostena... Mendeurrenetan, sarrera-hitzaldietan, euskal idazle, euskalari bat omenduz egin ohi zuen sarrera Euskal Herriko hainbeste tokitan; banan-banan irakurtzekoak dira, bai euskararen aldetik eta baita edukinaren aldetik ere: sakonak eta jakingarriak. Nik uste dut noizbaiten guztiak bildu eta *Euskeran* eta beste toki batzutan sakabanatuta daudenak bilduma baten argitaratzea meheziko lukeela, hortik ikusiko bailitzateke aita Villasanteren nortasuna.

Bitor Garaitaonaindiaren mendeurrena zela eta Zaldibarren 1976.eko martxoaren 6an, ez bakarrik Euskaltzaindiaren legezko nortasuna, baita ere Euskara Batua eta euskalkien eta bereziki bizkaieraren harremanen berri emandako txosten paregabea ere, oso jakingarritzat jotzen dut. Garaitaonaindia izan baitzen, zaldibartarra izan arren, euskara batuarekin kezkatutariko bat, beste bizkaitar asko bezalaxe.

Urtebikoari begira epe barri baten aitzinean, 1977-78koari buruzkoak ez du ezer galtzerik. Politika giroaren aldatzeaz ere bai dihardu hartan. Beste eginkizun, eta berak zioen bezala, *Iker* eta *Jagon* Saileko lan batzuren beharraz. "Bai Euskarari" kanpainaren aldeko jaialdiaren amaieran Santimamiñeko futbol zelaian, hemendik hurbil, 1978.eko ekainaren 17an, esandako hitzek ere bere kapitaintza ondo markatzen dute. Han aipatzen ditu Orixeren hitzak:

"Cualidad de pueblo/herritasuna, qué es eso, sino la vasquía y cuál es su constitutivo ingrediente, si no único, sí uno de los principales, el euskara, sin duda. El euskara es el que nos ha dado nombre de pueblo y conciencia de pueblo: Euskal Herria/ País del euskara."

Beste puntu bat aipatzea nahi nuke Villasanteren gidaritzapean egindakoa. Euskaltzaindiak bi urtez behin kargu berriztatze bakoitzearen ondoren, 1979tik Barne-Jardunaldiak egiten ditu, helburu nagusi bi izaten dituztelarik, gutxienez: bata, Euskaltzaindiko batzordeak berriztatzea, eta bestetik bakoitzean izaten du zeregin propioa. Horretan

ere hasieran, lehendabizikoak beti herrialde desberdinetan egin ditugu: 1979an Foruan, frantziskotarren komentuan eta luze ez balira, irakurtzekoak dira bere sarrera-hitzak:

“...oraingoan bilera hau gure barneko egoera bera aztertzeko da, gure ajeak eta hutsak zein diren ikusi —hots, gure ahuleziak, gaitzak eta akatsak—, eta guzti honi erremedioa ipintzeko eta egoera hobetzeko, bideak bilatu; eta azkenik, denon artean elkarrizketa eginez eta eztabaidatuz behar diren erabakietara heldu. Gaurko uneak eskatzen duena nola hobeki erantzun, Euskaltzaindia nola tresna bizkorrago bihurtu, gaurko eginbeharrei erantzuteko nola Euskaltzaindia gai bihurtu. Horretarako gure egituran zer aldaketa egin behar den ikusi eta ahal dela erabaki. Horra zertarako diren jardunaldi hauek.”

Handik bi urtetara, Gipuzkoako Loiolan, gero Arabako Angoston, Nafarroako Le-karozen, Lapurdin Iparraldeko Angelun eta berriz Gipuzkoako Lazkaon, Iparraldeko Zi-burun eta azkenik, iaz, Bizkaiko Zornotzako barnetegian egin ditugu, bakoitza bere gai bereziekin. Bilkura bakoitzeko sarrera batzuetan esandakoak irakurriko genituzke den-bora bagenu.

Sei liburu: *Hacia la Lengua Literaria Común, La Declinación del Vasco Literario Común, Palabras Vascas Compuestas y Derivadas, Estudios de Sintaxis Vasca, La Oración Compuesta, Sintaxis de la Oración Simple, La H en la Ortografía Vasca* izene-koak, in ‘Colección Luis de Elizalde’. Ez pentsa alperrik hautatu zuenik aita Villasantek izen hau. Hitz bitan esanda, Luis Elizalde, Euskaltzaindiko lehen lau sortzaileetarikoa: gipuzkoarra, bergarra jaiotez, bizkaieraduna euskalkiz, Gasteizko Institutuko irakasle izan zen; Bizkaiko Diputazio honek —Sota buru zen Diputazio abertzaleak— Eduardo Landetaren bidez Bizkaiko auzo-eskolen hezkuntza elebidunaren arduradun izendatu zuen; oker ez banago, EAJren EBBkoa ere izan zen. Luis Elizaldek aipamena merezi zuela uste izan dut gaur gauden foru erakunde honetan. Nork daki Elizalde euskara batuaeren aintzindaritariko bat izan zela?

“¿Qué es la lengua literaria? —dio lehen liburuan—, es una forma cristali-zada, convencionalmente fijada, unificada y normalizada, que adoptan los usuarios de una determinada lengua a la hora, sobre todo de escribir. Hablada o viva está sometida a una ley de disgregación, de evolución, de parcelación, cambio y diferenciación incesante. Mientras esto no suceda, todos los pueblos que han adquirido un cierto grado de civilización y cultura, han creado ese instrumento que se llama la lengua literaria que conviene a los que poseen un título de distinción.”

Liburuxka hauen bakoitzaren sarreran pieza literario jakingarriak eta irakurgarriak daude, gustura aipatuko nituzkeenak, astirik balego.

Villasanteren buruzagitzapean Euskaltzaindiak hasten ditu Jardunaldi bereziak, hala nola Onomastikakoak: Gasteizen, Urduñan eta Lizarran; Dialektologiakoak: Deban, Do-naixti-Ibarren, Markinan; Gramatikakoak: Beloken, Leitzañan, Plentzian eta abar. Eus-kaltzaindiaren eginkizunak, euskaltzain oso eta batzordekideez gain, zabaltzeko gai horretan ari zirenen artean. Ahoskerari buruz: lehenak Azkoitian, Durangon, Angelun eta abar.

* * *

Bizkaiko Diputazio honi buruzko aipamenak behin baino gehiagotan egin ditu. Hiru

aipatuko ditugu: bata, 1984.eko uztailaren 27an, Patxi Zurikarai, kultura diputatuaren aurrean, Euskaltzaindiaren egoitza berria hartzean estreinuko aldiz, hau zioen:

“Gauza jakina da Euskal Herriko lau diputazioen umea edo sorkarria dela Euskaltzaindia eta lokarri hori gogoz aitortzen dugu, baina aparteko modu batez Bizkaikoarekin lotura bereziak ditugu, berau izan bai zen Euskaltzaindia sortzeko arazo honetan aurrea sortu zuena”.

Bigarrena, egoitza berriari buruz hitzarmena sinatu zutenean, Bilbon 1985.eko uztailaren 10ean, berak eta orduan diputatu nagusi zen Jose Maria Makua Zarandonak:

“Euskaltzaindiaren izenean esker onik biziena agertu nahi deusat Bizkaiko Diputazioari egin deuskun mesede paregabe eta eskerga honengatik.”

Hirugarrena, etxe honetan, Bilboko euskal katedraren 100. urteburua, 1988.eko uztailaren 1ean, izan zen. Hau dio:

“Baina kasu eman diezaiogun aldiari, histori uneari, izan ere, orduan Bilbon presezki, zerbait berria sortzen da, eta sortzaileak, Arana eta Azkue izango dira.”

Bilbo hiri handi, zabal eta aberats sortzen ari denean, eta bertan, euskarak krak egiten duen unean, zer da eta orduantxe gertatzen da fenomeno berri hori.

Azkenengoz, mahai honetatik, 1989.eko urtarrilaren 29an, hitz egin zuen, hemen hartu baitzuen berak Iparraldean egin zuen bezalaxe, euskaltzainburu berriak —Jean Haritschelharrek— buruzagitza hartzea, kapitaintza hartzea. Hil batzuk lehenago, berak Urbiako istripua izan ondoren, eta agian, konturaturik bere urteak aurrera zihoazela, pentsatu zuen bat ere espanturik gabe kargua utzi behar zuela. Oroitzen naiz hemen bertatik hurbil, Iralabarriko komentuan, berarekin despatxatzen izan nintzen baten, aprobetxaturik Arantzazura joan beharrean bera Basurtuko Ospitalera zetorrela, galdetu zidan atariko bisitagelan, 1988.eko uztailaren 6an, nola zeukan kargua uzteko asmoa eta ia eragozpenen bat egon zitekeen juridikoki Frantziako Errepublikako hiritar bat euskaltzainburu izateko, Jean Haritschelhar, alegia. Nik ez nuela ikusten erantzun nion, kontuan izanik bestalde, Espainiako Erresuma Europar sarturik horrelako mugak gaindituak zirela eta ulergarri izango zela.

* * *

Harrezkero jarraitzen du, hala eta guztiz ere, Euskaltzaindiarentzat eta euskararentzat lan egiten, Euskara Batuko batzordekide bezala, zintzo-zintzo bileretara etorri eta lana eginez. Eredugarri izan da horretan ere, buruzagitza uzteko nolako umiltasuna, liberaldutasuna, apaltasuna izan duen Gernikako Errenteriako seme honek.

Azken puntu bat, *Euskararen Auzia*z liburu da. Liburu ederra, mardula eta euskaltzale guztiok irakurri beharko genukeena. Lehen kapitulua benetan interesgarria: “Burutik kendu beharko genituzkeen irudipenak”.

* * *

Ez da Villasanteren omenaldi honetan aipatu izan dudana Euskaltzaindiarekikoa

bakarrik, zeren eta azpi-azpian, Euskal Herriko herrigizon garrantzitsuenetariko bat izan dela, esango nuke: herrigizon/gizon publiko, ez politika mailan, baina bai publikotasunean eta bai Euskal Herriaren ezaguera sakoneko bat izan duena bere aniztasun guztiakin, hizkuntzarena barne. Eta hor ikusten da bere gobernamendu zentzua, erakunde bat, Euskal Herrian nagusienetarikoa, gobernamendu horren zentzunik bat ere absolutistarik gabe; alderantziz, botere aginteen banaketa ondo egiten jakin duena, eta hasieran esan bezala, itsasuntzi baten kapitaina izaten jakin du, ofizialei dagokien gidaritza ematen, ez bakarrik utzi baizik eta bultzatu, makinetan gabiltzanoi lagundu eta kontuak hartu... Hori da gaur Bizkaiko Diputazioak eta berarekin batera bizkaitarrok eskaintzen dioguna.

Zorionak eta eskerrik asko.

BIZKAIKO FORU DIPUTAZIOAK
LUIS VILLASANTERI
OMENALDIA

Bilbo, 1994-X-28

Luis Villasante Kortabitarte

José Alberto Pradera, Bizkaiko diputatu nagusi agurgarria.

Bizkaiko Diputazio txit leiala.

Euskaltzainak.

Jaun-Andreak: bake eta on guztioi.

Harriturik eta unkiturik ere banago omenaldi hau dela eta. Edozein modutan ere, eskerrak eman beharrean naiz eta gogotik ematen dizkiot, bai Euskaltzaindiari eta bai Bizkaiko Diputazio txit agurgarriari.

Gizonaren bizitzan gertatzen dira noberak gutxien usteko lituzkeen bezalako bideak hartzea. Garai batean nork esango zidan niri hartu ditudan egitekoak niregain hartu behar nituela? Neronek ere ez dakit zuzen esaten zergatik hala izan den, baina iduritzen zait bizitzako gora-beherek, gure inguruan ikusitako gertaerak eta gerrek izan dutela honetan parte ez txikia. Eta noberaren bizitzan zehar ezagututako adiskideak; etab.

Salbatore Mitxelena fraidea, eta geroago beste Mitxelena (Luis); eta nola ez aipa, Federico Krutwig jauna, zeini zor diodan Euskaltzaindian egotea; baina ez noa izen-lerrokada luzatzeraz. Komentua ere aipa beharrean naiz, noski, zeren bestela, jaioterritik nekarren euskal landare makala ezingo nuen inondik ere hazi eta aberastu.

Eta zerk eragin zidan euskal alor hau lantzeraz? Ba ote dakit neronek ere? Honetan ere uste dudana esango dut, baina ez dakit ziur gauzak hala ote diren. Gerra eta gerra ondoko giroaz euskal landarea galtzeko arriskuan ikusten nuen, eta pentsatu nuen —ez nik bakarrik, beste batzuekin batean baizik— lagundu behar niola. Eta komentu barruan aurkitu nuen lan horretan aritzeko behar zen giroa eta bai bide batzuk ere. Guzti horiekin zordun naiz, bada. Eta denei eskerrak eman beharrean naiz.

Eta Euskaltzaindia ezin dut, noski, aparteko modu batean aipatu gabe utzi. Oso gaztea nintzela hartu ninduen honek bere galtzarrean. Urte txarrak ziren euskal gaurzatzat. Gero jakin dudanez, eta Azkue jaunaren baimenaz, noski, F. Krutwig jauna hasi zen Euskaltzaindian gertatutako hutsuneak hornitzen, eta beste batzuen artean ni ere

aukeratua izan nintzen. Euskal alorrean zer nuen eginik orduan? Hutsa. Arantzazuko errebistan agertutako artikuluren bat edo beste (1).

Baina Euskaltzaindian sartzeaz gauzak ez ziren asko aldatu. Izan ere, hutsa edo hutsaren pareko zen Euskaltzaindiak orduan egin zezakeena. Bilerak, bai, egiten ziren, eta beroietara joaten nintzen, baina behin baino gehiagotan nire buruari esan nion mezezi ote zuen joatea. Konpromisua, ordea, hartua nuen eta emandako hitza bete behar nuela iruditu zitzaidan.

Esan behar dut, gainera, ene baietza eman baino lehen, gure Aita Probintzial Leteren aholkua galdegin nuela. Eta hark esan zidan baietz, eskainitako izendapena onartzeko. Zergatik egin nuen hori? Ikusten nuelako honelako kargu batek baldintza zezakeela asko edo guti nire bizitza. Horregatik jo nuen gure Probintzialarengana baimen edo iritzi eske.

Nire sarrera-hitzaldia hemen Diputazioko jauregi ondoan den liburutegian ospatu zen 1952ko maiatzaren 23an (2).

Eman zidaten diploma sinatzen dute Nazario Oleaga jaunak idazkari gisa eta Lekuona'tar Imanolek euskaltzainburuaren orde. Azkue jauna ordurako hila zen, noski —aurreko urtean hila—. Euskaltzainburu edo buru orde Ignacio María Etxaide zen; hau Donostian bizi zen eta ez zen ospaketara etorri. Baina ospakizun hartan ordezeko izatea Lekuona jaunari utzi zion.

Apurka-apurka Euskaltzaindiaz zuzenean zer ikusi handirik ez zuten lanetan sartu nintzen, hots, Axular, euskal literaturaren historia, etab.

Euskaltzaindiak 50.eko hamarkadan antolatutako biltzarren artean azpimarratzekoa dela, uste dut, 1958an hemen Bilbon egin zena. "Euskal hitzak zein diren", hau zen biltzar hark argitu nahi izan zuen puntua eta egin ere konplutuki bete eta erabaki zuena. Mitxelena izan zen orduan ere bere jakituriaz auzia erabaki zuena —eta desterrutik etorri berri zen Sebero Altube jauna ere bai—. Puntu hau eztabaidatzea eta erabakitzea behar-beharrezkoa zen orduan, zeren eta gehiegizko purismo batek azpian hartua eta katigatua zuen euskara. Euskaraz erabiltzen zen hitz bat erdaratik zetorrela ikusten zen bezain laster, hitz hura kanpora bota behar zen eta hark utzitako zuloa estaltzeko, beste bat asmatu behar zen. Baina jokabide horrekin nora joan gintezkeen? Inora ere ez.

Beste biltzar bat sonatua, 1968an Arantzazun, egin zena dugu. Ordurako askok ikusten zuten euskarak, biziko bazen, idatzizkoan behintzat, batasun batera jo behar zuela, eta hortarako euskalki bat —edo bakarrik edo beste euskalki batzuetatik gai batzuk hartuz— proposatzen zuten batasun-bide.

Hemen ere Mitxelena izan zen argia ekarri zuena. Euskalkiak batasun ezaren sorzaile eta ondorio direlarik, nolatan eraman gaitzakete batasunera? Ez du itxurarik. Be-

(1) Eta Euskaltzaindia aipatua dudanez gero, adierazi nahi dut Euskaltzaindian badudala nire lagun bat nire berekoa dena, hots, J.A. Arana Martija; asko zor diodana, gainera, nire bibliografia etab. idatzi baitu. Adin berekoak ez izanik, ordea, eta ni neure jaioteritik Arantzazura oso goiz joan nintzelako, ez dugu berandura arte elkar ezagutzeko abagune handirik izan. Dena den, gaur eskerrak eman nahi dizkiot berari niri buruz egin duen lanagatik.

(2) Sarrera-hitzaldia *Boletín de Amigos del País* delakoan agertu zen, artean ez baitzen *Euskera* azaltzen. Ikus BAP (1952), 91-119, 259-298.

raz, euskalkiak sortu baino lehenagoko euskara batuan behar ditugu begiak kokatu, batasunera joan nahi badugu behintzat. Baina, jakina, antzinako euskara batuan badira gaur zeharo hilak dauden gauzak, eta horiek berpizten ez dugu denbora galdu behar; orduko gauzak, ordea, orain ere, oraingo euskeran edo gaurko euskeraren parte dexente batean bizirik badaude, horiei bai kasu egin behar diegu. Era honetara Mitxelenak marraztua utzi zigun euskara batuaren itxura eta zeregina. H letraren onartzea lege honen aplikazio bat baizik ez da.

Beste arazo larri bat ere bazen garai hartan, eta Euskaltzaindiak aurpegi eman zion beroni, hots, euskal irakasle tituluak sortzeari. Artean ez baitzen ia inon ere euskara irakasten. Eta garbi ikusten zen, euskara biziko bazen, eskolan sartu beharra zuela. Eta horretarako zer egin zuen Euskaltzaindiak? Euskal Irakasle titulu hori berak sortu, ikas-taroak eta etsaminak antolatu eta etsaminak gainditzen zutenei hartako diploma eman. Urrats handia izen zen hura. Euskaltzaindiak, bada, bere kontutik eta beregain hartu zuen premia honi erantzutea. Ekintza honek arrakasta eta erantzun ezin hobea izan zuen gure Herrian. Jakina, gero, autoritate publikoak bere gain hartu zuen, bidezko den bezala, zeregin hau, eta orduan Euskaltzaindiak utzi egin zuen. Baina hasiera obra honi berberak eman zion.

Beste lan handi bat ere egin zuen Mitxelenak batzorde baten laguntzaz, hots, ordenagailuz bildu euskeraz mendeetan zehar inprimatu den guztia. Hortik gero prestatu da edo prestatzen ari da oraindik *Orotariko Euskal Hiztegia* deritzona, hots, euskeraz atera den guztiaren biltegia bezala dugun hiztegia. Gaur arte 6 liburu atera dira eta oraindik hiztegi hori "e" letran doala uste dut. Euskeraz mendeetan zehar atera den guztiaren biltegi honetan izango dute, bai euskal idazleak, bai euskalariak, jakin-iturri paregabea.

Badakit, azkenik, Euskaltzaindian lanean ari diren beste batzorde batzuek ere hemen hitzegin beharko nukeela: adibidez, Gramatika batzordeak, Onomastika batzordeak etab., baina bego, labur egon behar dudala esan didate eta. Dena hemen aipatzerik ez dago.

* * *

Ohitura omen da honelako egokieratan zerbait eskatzea. Nik, bada, hauxe eskatuko nuke: Juan Mateo de Zabalaren *sermoiak* argitaratzea. Denak ez badira, sail bat bederen aterako nuke, hortarako laguntza izatekotan, jakina.

Nor zen, bada, Juan Mateo de Zabala hori? Bilbotarra zen, San Antongo elizan bataiatua. Zarautzen hil zen 1840. urtean. Frantziskotar fraidea (*).

(*) Aita Zabalak esaten digu, bera fraide sartu ondoren, apaiz-karrerako estudioak euskerarik egiten ez zen lekuetako komentuetan egin behar izan zituela, eta orduan euskeraz dorpetu egin zela. Gero, berriz, apaiz-lanak euskeraz egingo bazituen, euskera berreskuratu beharrean gertatu zela. Meza eman ondoren, Bilbon bertan bilbotar gazteei eskolak ematen jardun zen. Baina garai nahasiak ziren haiek, bonapartismoagatik batez ere. Galizia aldera joan beharra izan zuen, eta han Herbon-go (Coruña) Mixiolari-kolejioan bi urte pasa zituen, eta hain zaletu zen Mixiolari-kolejio horietan egiten zen bizimoduaz, non, handik itzultzean, Zarauzko Mixiolari-kolejioan sartzeko baimena eskatu zuen, eta baita baimen hori lortu ere. Zarauzko kolejio horretako nagusi edo Guardián bi aldiz izan zen, baina han ere egun txarrak ikusi behar izan zituen karlista eta liberalen arteko istiluegatik bereziki (Ikus *El Verbo Regular Vascongadore*n hitzaurrea eta Aita Zabalak etxekoek egindako eskutitz batzuk).

Ez naiz hemen hasiko Juan Mateo Zabala honek hizkuntz-maisu bezala dituen goi-beheak neurtzen. Zertxobait esan beharra dut halere. Hark bere bizi-denboran ez zuen bere lanik agertu. Bera hil ondoren, ordea, Gipuzkoako Diputazioak argitaratu zuen Aita Zabala honen *El Verbo regular vascongado del dialecto vizcaino, 1848*. Eta Bonaparte Printzeak bere kontuz agertu zuen, baita ere, Aita Zabala honen beste lan bat, hots, *Noticia de las obras vascongadas que han salido a la luz después de las que cuenta el P. Larramendi*, San Sebastián, 1856.

Bibliografi lana da, noski, askenik aipatu dudana hau. Bibliografi honetan esaten du Zabalak, egilea bizi denean, berak ez duela liburuaren kritikarik egingo liburuak bere ustez kritika onik merezi ez badu (Hizkuntza aldetiko kritika du gogoan gure Zabalak (3)).

Honekin esanik dago, noski, batere kritikarik egiten ez duenean, egileak ez duela, Aita Zabalaren ustetan, kritika onik merezi. Eta hauxe da kontua: berak bere bibliografian aipatzen dituen euskal idazleen artean badira bi, bera bezalaxe, Zarauzko Kolejio edo komentu hartako fraide zirenak, hots, Aita Añibarro eta Aita Jose Kurz Etxeberria oiartzuarra. Lehenbizikoari buruz laudorio handiak egiten ditu Zabalak. Bigarrenari buruz, aldiz, ez du deusik esaten, eta aldeaz aurretik esan duenaren arabera, badakigu isiltasun honek zer esan nahi duen: ez duela, bere ustez, kritika ona merezi.

Oiartzuar idazle horrek bi itzulpen gutxienez zituen argitaratuak, hots, *S. Frantzisko Saleskoaren Debozioso bizitzarako sarrera*, 1821ean aterea; eta *Jesusen imitaziozko liburu* edo *Kenpisa*, 1829an.

Aita Zabalak, bada, liburu hauei ez die batere kritikarik egiten, eta, jakina, aldeaz aurretik egin duen abisuaren arabera, badakigu ez zuela liburu hauei buruz iritzi onik, euskararen aldetik, noski. Erdal hitz asko erabiltzen zituen oiartzuar honek bat ere premiarik gabe, gure Zabalaren ustetan.

Oiartzuarrak, ordea, bazekien nonbait Juan Mateo Zabalaren iritzien berri eta erantzuten du hitzei kasu egitea haurkerietan ibiltzea dela (4).

Baina, jakina, nahiz idazleek nahiz hizlariak, nolatan ez dute hizkuntzaren eta hitzen kontu izango? Arazo honetan Juan Mateo de Zabalak arrazoi zuela esan behar dela uste dut.

Eta pasa gaitezen, beste gabe, Aita Zabalaren euskal idazkiei buruz zerbait esatera. Aita Zabalaren euskal idazkiak sermoiak dira, mixioetakoa sermoiak. Bizkaieraz daude.

Gauza bitxia da benetan Aita Zabalaren sermoiekin gertatua. Zarauzko komentua-ren artxibuan —bera bizi eta hil zen komentuko artxibuan, alegia— Aita Zabalaren beste gauza batzuk gorde dira, baina sermoirik ez. Aita Juan Ruiz de Larrinagak gure Zabala honen gauzak arretaz aztertu zituenak, hark egindako beste lanak xeheki aipatzen ditu, baina sermoien aipurik ez du egiten (5). Neronek ere neure *Historia de la Literatura Vasca* liburuan ez ditut aipatzen.

(3) Ikus VILLASANTE, *Historia de la Literatura Vasca*, n.º 268.

(4) Ikus S. Frantzisko Saleskoaren bizitzarako sarreraren hitzaurreko nota batean esaten duena. Ikus, baita ere, VILLASANTE, *Historia de la Literatura Vasca*, n.º 275, nota 92.

(5) RUIZ DE LARRINAGA (Juan): "El Vascófilo Franciscano R.P.Fr. Juan Mateo de Zabala. Estudio bio-bibliográfico. Con un apéndice de D. Luis de Lezama-Leguizamón", San Sebastián, 1927.

Zer gertatu zen, bada, Aita Zabalaren semoiekin? Inork ere ez zekiela non zeuden, eta ez ba ote ziren ere.

Orain, berriz, badakigu hiru liburu guttienez utzi zituela Aita Zabalak ongi josiak eta enkuadernatuak, bere letra ederraz idatziak. Hiruek dute titulu berbera, hots, *Doctrina ta Sermoia*c. Titulu bikoitz honek zer ikusi du Zarauzko herri-mixiolariak mixioetan egiten zituzten predikuekin? Izan ere, bitarikoak izaten ziren prediku horiek:

1) *Doktrinak*: Zer ziren hauek? Entzulearen adimena argitzera zihoazenak: sinestu behar diren egiak, gorde behar diren aginduak, hartu behar diren sakramentuak, etab.;

2) *Sermoia*k: hauek gizonaren bihotza eragin eta bultzatzera doaz, konberti dadin, etab.

Hiru liburu azaldu direla esan dut. Bat, non, eta Jerusalem. Bai, Jerusalem. Han dago orain ere, baina badugu beronen fotokopia. Nola izan zen liburu hori hara joatea? Ez dakigu zuzen, baina badakizue frantziskotarrak direla Jesusen bizitzako gertaerak gertatu ziren toki santuen zaindaria. Fraide euskaldunen bat joan zen hara nonbait, han urte batzuk pasa eta gero berriz itzultzekotan, baina han hilko zen eta han gelditu zen liburu hori. Nikolas Zumalde frantziskotarra izan zen liburu honen berri ekarri ziguna. Ondo gogoan dut behin nola erakutsi zidan fotokopia bat, bertan ageri zen letra norena izan zitekeen galdetuz. Eta nik ikusi bezain laster erantzun nion:

“Letra hori Juan Mateo de Zabalarena da. Aspalditxotik dut ezaguna”.

Oso kaligrafia ederra, dotorea eta argia zuen, ba, Aita honek.

Bigarren liburua, aldiz, Irungo pasionisten komentuan gorde izan da. Eta hirugarrena Bermeoko gure komentuan.

Nire susmoa da, bada, Aita Zabala hil zenean —eta handik guti Mendizabal-en desamortizazio-legea aplikatu zen Gipuzkoan, erlijiosoen bizitza debekatu; apaiz bezala, ordea, bizi zitezkeelarik. Nik uste dut, bada, Aita Zabala hil zenean fraide batzuek hartu zituztela haren sermoi-liburuok beren predikuetarako lagungarri izango zituztelako ustetan. Urte askotan liburuon jabeak zein ziren eta beroien egonlekuak non zeuden jakin gabe egon gara, baina azkenean agertu dira.

Ni euskaltzainburu nintzela, eskatu nion Itziar Rekalderi —Gasteizko Euskaltzaindiaren ordezkartzako langileari— beste lanik gabe zegoen uneetan, ordenagailuz pasa zituztela sermoiok, eta zati handi xamarra egina dago. Baina ordenagailura pasatua originalaren arabera aztertu eta zuzendu ere beharko da, noski.

Adierazi nahi dut, bada, behar den laguntza eskuratzen badut, eta Jainkoak osasuna emanik, bilbotar honen euskal lanaren zati bat bederen argitara nahi nukeela, eta nire ustez argitaratzea merezi duela.

Badakit nik liburu hauek ez direla gehiegi saltzen; baina gure hizkuntzaren lekuko dira, eta behar ditugu ezagutu, aztertu eta eskutan erabili, hizkuntzaren beraren sustraiek gugan erro sakonagoak egin ditzaten.

BIZKAIKO FORU ALDUNDIAK
AITA LUIS VILLASANTE KORTABITARTE
JAUNARI OMENALDIA

Bilbo, 1994-10-28
Jose Alberto Pradera,
Bizkaiko diputatu nagusia

Agintari,
Euskaltzain,
Lagun,
Jaun-Andreok:

Egun eder-ederra dogu gaur Bizkaian eta Foru Aldundi honetan, Bizkaiko seme ospetsu baten omenaldia ospatzen dogulako eta Bizkaiko seme horrek egin dauzan hainbeste lan eta hain onak gomutatzen doguzalako eta berak harrotasunez betetzen gaituelako bizkaitar guztiok.

Lizundia jauna, Aita Villasantek, besteak beste, Euskaltzaindiaren eta euskara baturaren inguruan egin dauan behar handiaz ihardun izan da, eta goragarria da benetan lan horixe, Bizkaiko semeok harrotzen gaituena, Bizkaitik gogor bultzatu eta aurrera eroan izan dalako beti batasunaren ardura eta ikurrina. Azkue-tik hasi eta Villasante Aitak, neurri batean, burutua, tartean beste asko gogora ekarri daikeguzala, Gabriel Aresti bera izan daiteke bigarren garaiko suspertzailerik beroena.

Beharbada, harritu egingo zaitue ni orain bizkaieraz berbetan entzuteak, baina guk etxeko berbetea erabilten badogu be, eta Bizkaiko Ahaldun Nagusiak arrazoi gehiagoz oraindino, ez dogu sekula batasunaren arazoa zapuztu. Bizkaitar euskal idazleek gipuzkeraz hainbeste aldiz eta batere higuinik barik idatzi dabe eta batasunaren gurditik be ahal izan daben neurrian tira egin dabe. Hizkuntzak herria egiten dau, eta Bizkaiak ez deutso sekula ukorik egin ezertan Herri honen batasunari, eta askoz be gitxiago hizkuntzari jagokonez, hauxe dalako herriaren izatearen ardatza.

Oso-osorik hartzen doguz baita geure egiten be Lizundia jaunaren berbak, Aita Villasantek ondo baino hobeto irabazi dauzalako omenik onena eta barbarik ederrenak.

Urterik okerrenetan hasi zan euskararen aldeko beharretan, artean askorik egiterik be ez zegoenean. Gazterik hasi zan idazten, batez be herri xehearentzat, *Aranzazu* aldizkarian, eta horren garrantzia ezin izango dau inork ukatu, mila bederatziehun eta berrogeita bederlatzi eta hamarreen eta urte horreetan, euskara euskaldunen etxe askotan sartzen zalako *Aranzazu* aldizkariaren eta, besteen artean, Aita Villasanteren eskutik.

Gero lan mardulagoak eta sakonagoak egingo ebazan Aita Villasantek, euskarari buruzkoak, eta euskararen inguruan, baita euskal idazle klasikoak ezagutzera emoten be.

Lehenengo lantxoak mila bederatzehun eta berrogeita lau idatzi eban eta aurten bete dira Aita Villasante idazten hasi zaneke berrogeita hamar urteak. Zenbat eta zenbat ez ete dau idatzi ordutik! Sinistu be ezin leiteke egin pertsona batek, gaur egunean, aspaldiko idazleen antzera, hainbeste idatzi leikeanik berak bakarrik. Nahikoa da Aita Villasantek urterik urte idatzi dauzan lanen zerrenda ikaragarria ikustea harri eta zur geldituteko.

Esan daiteke, kezka gitxirekin esan be, euskal literaturaren ezagutza Euskal Herrian Aita Villasanteri esker lortu dala, bere literaturaren historian edan dabelako gaurko irakasle guztiek. Axular benetan ondo ezagutzera be berak emon deusku guztioi. Beste hainbeste lan, nahiz morfologiaz, nahiz beste autoreei buruz, berak eskeini deuskuz. Horrez gain, bera be euskal idazle on eta ugaria da eta, berak dinoenez, Euskal Herriari eskeini deutson emoitzarik onena euskaraz idatzi dauan guztia da.

Jose Alberto Pradera, Bizkaiko diputatu nagusia eta Luis Villasante

Hori gutxi balitz, Aita Villasantek, lehen esan doguzan urte lior hareetan, Arantzazuko gazteei euskara erakusten jardun eban eta horren emoitzek be oraindino jarraituten

dabe. Irakaskuntzaren haunditasuna hortxe dago: ez da jakiten noiz amaituten dauan, inoiz amaituten badau, fruituak emoten. Aita Villasanteren eskuetatik igaro ziren gazteak oraindino lanean dabiz han eta hemen, heldutasunik oparoenean eta fruiturik onenak emoten.

Barrio dinot, ondo merezi dau Gernikako seme honek omenaldi hau, eta guk gura geunkena Bizkaiko herriaren eskerronaren adierazgarri eta, ziur nago, Euskal Herriaren eskerron eta mirespenaren adierazgarri be, ehin batean, gerta daitekeena da.

Aita Villasante euskaltzain egin zanean, hementxe, Bizkaiko Foru Aldundian, egin eban sarrera-hitzaldia. Denborak, ordukoa eta gaurkoa, ez dira bardinak, ez Aita Villasanterentzat, ez euskararentzat, ezta guretzat ere. Baina pozik gagoz gaur Aita Villasanteri, hainbeste urteren buruan, omenaldi hau egin ahal deusogulako Foru Aldundi honetan.

Gaurko egun honen gomutagarri legez, artista pintore ezagun bati, Jesus M.ª Lazkanori, hain zuzen, Aita Villasanteren erretratu bat agindu deusogu, eta, Jainkoa lagun, erretratua eginda egon daitenean, Foru Aldundiko bibliotekan ipiniko dogu, hara joan daitezcan guztiek Aita Villasanteren erdua begien aurrean izan daien.

Bestalde, berak oraintxe Bilboko euskal idazle bat darabil esku artean, Aita Mateo Zabala. Eta zer gauza ederragorik guretzat hori argitaratzen Aita Villasanteri laguntzea baino? Horixe izango da gure aldetik pozik egingo deusogun beste oparia, gure oparia barik, berak geuri egiten deuskuna bada be.

Eta azkenik, Bizkaitar guztien izenean, atsegirik handienaz eskeiniko deusot oraintxe ozpakizun honen oroigarritzat honako plaka hau, honelaxe dinona:

“Bizkaiko Foru Aldundiak
 AITA LUIS VILLASANTE-ri
 euskararen eta Euskal Herriaren alde
 egin duen lan handiagatik.
 Bilbo, 1994ko urriak 28”.

AITA LUIS VILLASANTERI OMENALDIA GERNIKAN

1994-12-23

Jose Antonio Arana Martija

Duela urte pare bat, 1992.eko uztailaren 24an, euskaltzainburu ohia den Luis Villasanteri omenaldia eskaini zion Euskaltzaindiak Gernikan. Hara zer dioen gure Era-kundearen *Oroit-Idazkiak*:

“Uztailaren 24an, Gernika-Lumoko Udaletxean, Euskaltzaindiak Luis Villasanteri eskainitako omenaldia ospatu da. Mahaiburuan eseri dira Jean Haritschelhar, euskaltzainburu eta Luis Villasante euskaltzainburu ohiarekin batera, Sergio Villa, hiriko alkateordea, eta M. Karmen Garmendia, Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako idazkari nagusia. Gorazarre honen barruan, Luis Villasanteren omenez burututako *Iker* bildumako VI. liburukia aurkeztu da. Bertan atxekimenduzko hainbat gutun irakurri dira, besteak beste, Jose Antonio Ardanza, Lehendakariak bidalitakoa”.

Aipatu omenaldi liburu horretan agertzen da Luis Villasanteren biografia eta bibliografia, 744 idazlanen fitxa bibliografikoak ematen direlarik. Lan oparo hori burutu duen gizonak merezi zuen erakundeak bere jaioterrian eskaini zion omenaldia. Baina biografiaren hasieran azaltzen nuen nik nolabaiteko mindura beste erakunde eta aginteez ez ziotelako meritua aitortzen, gehien bat euskararekiko egin duen lana eskertuz. Eta hara non aurrean, urriaren 28an Bizkaiko Foru Diputazioak egin zion Bilboko jauregian ezinbestekoa zen omenaldia, eta gaur Gernikan Udalak gauza berbera. Pozik gaudela gernikarrok halako herrikidea izateaz esango nuke, eta aitormen hau gernikar guztien izenean egiten diogulakoan nago.

Atxakia baino ez bada ere, idazleak izan diren beste gernikar frantziskotar batzuk nahi nituzke zuen gogora ekarri: Juan Ruiz de Larrinaga, historiagile eta bibliografoa eta beronen loba den Angel Uribe Ruiz, de Larrinaga, frantziskotarren historiaz lanean ari dena. Ezin ahaztu Ignacio Omaetxebarria Martitegi, 1957an euskaltzain urgazle izendatua eta Jose Antonio Gandarias, euskararen irakasle trebea. Eta nola ez gogoratu, gernikarrak jaiotzez izan ez arren, euskaltzain oso izan ziren Seber Altube (1920), Karmelo Etxegarai (1922) eta Bonifazio Etxegarai (1929). Gerra aurretik jesuitek Gernikan izan zuten etxean bizi izan zen beste euskaltzain oso bat, Erraimun Olabide arabarra (1921). Eta euskararekin zerikusirik izan ez arren, idazle jesuitak aipatzen ari garenez, gutxiak dakitena da Remigio Vilariño Ugarte Gernikan jaioa zela; hau izan daiteke, behar bada,

liburu, artikulu, eta abar gehien idatzi duen gernikarra. Izan bedi hauentzat ere gure ohorezko gogoramena.

Baina gaurko ospakizunaren haritik apur bat ihes egin ondoren, goazen berriz Villasanteren muin eta ingurura. Gaur Gernika den Ajangizko Erretereria auzoan, Txautxiren etxean, jaio zen Luis Villasante Kortabitarte 1920.eko martxoaren 22an. Baina elizaz, Gernikako Andra Maria parrokiakoa zen auzo hori eta eliza horretan bataiatua izan zen. Lehen ikasketak Gernikan egin ondoren, ikaskide izan zuen Jose Antonio Gandariasekin joan zen Villasante Arantzazuko komentura 1931an. Bonbardaketa egunean Gernikan zen eta urte berean hartu zuen Zarautzen frantziskotarren jantzia edo habitua. Gero Oliten hiru urte bete ondoren, Arantzazura joan zen, bertan orain arte bizilekua izan duela. Bi urte edo egin zituen Comillaseko seminarioan, Teologiako Doktoregoa burutzen eta bertan apaiztu zen 1945ean. Teologia eta euskara irakasle izan zen gero Arantzazun. Villasantek euskaraz idatzi zuen lehen artikulua 1944. urtekoa da.

Bi arlo nagusi jorratu ditu Aita Villasantek bere ikerketa eta idazlanetan: erlijioa eta euskara. Frantziskotar umil honek, erlijioari dagokionetik, bi pertsona maite eta aztertu izan ditu: Zumaiaiko Angeles Sorazu eta Agredako Maria Jesus monjak. Lehenari buruz, gaztelaniaz eta euskaraz hainbat liburu eta artikulu idatzi eta prestatu ditu. Baina arlo honetan ezin ditugu ahaztu euskaraz idatzi dituen honako liburu mardul hauek: *Jainkoa*, *Jesukristo*, *Eliza*, *Kristau Fedea*, euskara landu eta aberatsaren aldetik erdutzat har ditzakegunak. Eta euskarari dagokionetik zer esan! Hor dugu hasteko 1961.ean kaleratu zuen *Historia de la Literatura Vasca*, etxean denok, irakurgai eta ikasgai izan behar dugun liburua. Euskararen morfologiari buruz eta euskararen auziaz idatzitako Eleizalde bildumakoak ditugu eskergarri. Gure hizkuntzaren klasikoak ere aztertu eta kaleratu ditu, eta zenbat eta zenbat artikulu, txosten eta abar.

Gernika-Lumoko Udalak, 1994-XI-24an, osoko bilkuran eta aho batez onartutako izena. Berau Erretereria auzoan kokatua, lehen 'Arratzu bi-dea' eta orain 'Aita Luis Villasante' kalea.

Euskaltzaindiak euskaltzain urgazle izendatu zuen Villasante 1951.eko otsailaren 23an, eta urte berean, irailaren 25ean euskaltzain oso. Lehen eta gero egin zuen lana paregabea izan bazen ere, azpimarratzekoa da 1970.ean euskaltzainburu hautatua izan ondoren eman ziguna. Hamazortzi urtez izan da Aita Villasante euskaltzainburu, 1988.ko abenduan kargua utzi zuen arte. Ulertezina izan zen askorentzat fraide apal hau kargu horretarako izendatua izatea. Baina ez zuten hutsik egin orduko euskaltzain hautesleek. Erdi lozorroan zegoen gure Erakundea berpiztu zuen: epealdi berri baterako arau egokiagoak eman zizkion, ikerketak areagotzeko batzordeak sortu zituen, euskara batuari bultzada eman zion, euskalkiak baztertu barik, langile eginkorrekin inguratu zuen bere erantzunkizuna, barne jardunaldiak eta biltzarrak antolatzeari ekin zion, nolabait kalera atera zuen erdi isilean zebilen Akademia. Hor daude lekuko bizitasunaren ondorioak.

Nik neuk asko zor diot Aita Villasanteri, eta parka egidazue aipamen pertsonala egitea. Berak Euskaltzaindiari gomendatuta izan nintzen bibliotekari izendatua 1978.ean eta euskaltzain urgazle 1979.eko abenduan. Villasante euskaltzainburu zelarik euskaltzain oso izendatua izan nintzen 1988.eko urriaren 28an. Urte bereko abenduaren 30ean, berak euskaltzainburu kargua utzi zuen egunean erakundearen diruzain hautatua izan nintzen. Eta Gernikan nire euskaltzain sarrera-hitzaldia eman nuenean, 1989.eko uztailaren 28an, bera izan zen aitabitxi eta nire hitzaldiaren erantzule. Beraz, gaur egun euskaltzain oso garen bi gernikarren arteko lotura handia da eta maisuari eskaintzen diodan omenaldi gisakoa gaurko aitorten hau.

Aita Villasanteri buruz ezin nuen gutxiago esan. Gehiago esanak ditut eta esateko parada izango dudalakoan nago. Baina gaur benetan pozten nauana da herriak, jaioterriak eskaintzen dion omenaldia. Zorionak Aita Villasante, Gernikan, Bizkaian eta Euskal Herrian inork merezi badu omenaldia zu baitzara. Honekin amaitu dut gaurko nirea. Denoi mila esker.

JEAN HARITSCHELHAR-EN MINTZALDIA, IRATZEDER-EN OMENALDIAN,

Baionan, 94ko urriaren 29an

Eusko Ikaskuntzako buru jauna,
Agintari agurgarriak,
Euskaltzainkideak,
Andereak eta Jaunak, agur

Atzo, Aita Villasante-ren omenaldia genuen Bizkaiko Foru Aldundian; egun, bilduak gara Aita Xabier Diharce "Iratzeder"-en inguruan, Manuel Lekuona saria eskaintzen diolaketuz Eusko Ikaskuntzak. Atzo, euskaltzain bat ohoratua, gaur bertze bat, biek goraki daramate Euskaltzaindiaren omena. Nolaz ez da bozkariatuko Euskaltzaindia horrelako bi ekintzekin?

Ez naiz Aita Xabier-en bizitzaz mintzatuko, are gutiago haren obraz. Halere. badu orai 32 urte elgar ezagutzen dugula, 32 urte elgarrekin sartu garela Euskaltzaindian, hala erabaki baitzuten orduko euskaltzainek, 1962-ko uztailako bilkuran. Zu, sortuz gero, Euskal Herrian bizi zinen, ni aldiz berrikitan Euskal Herriratu.

Frailetu zinenean, utzi zenuen aitamek emanikako izena eta bertze bat hautatu zenuen, euskaldun saildu baitena, Xabier nafartar misionest haundiarena, harek bezala zuk ere erroak Euskal Herrian eta gogo mundu zabalean. Belokeko xoko hartarik hobeiki ikusten baita mundu zabalaren zabal.

Aurten, Manuel Lekuona saria emana zaio Iparraldeko olerkari bati. Iratzerder-i. Hau da literaturako hautatu duzun izenordea. Zuharek badakizu zertako, bainan izen eta izenondoa juntatuz, susmatzen dut gogoan zenuela gure mendietako landare nasaia, berdea primaderan, emeki emeki urre-gorritzen dena udazkenean, kolore biziez apainduz bazter guziak.

*Mendietan den ederrena
iratzeko ostoa
Zuhaitzetan jaunena jauna
aiten haitz-ondoa.*

Nolaz ez dio olerkariak "iratzeko" izenari emanen "eder" izenondoa? Hala hautatu duzu orai berean aipatu dudan bertsoan. Alabainan, olerkariak dauka bihotzean ederraren lillura, edertasunez jaunzen duelarik sortzen dituen olerkiak, hitzak elgarrekilan josis, hitzak neurtuz eta bidenabar ederraren ederra sortuz, ederraren pindarra piztuz.

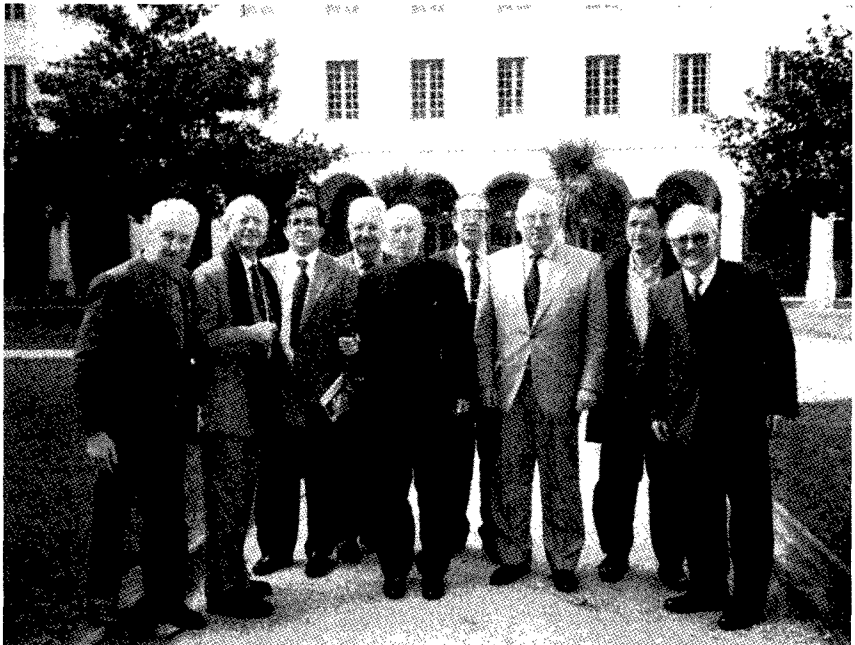
*Nere pindarrak bihotz zonetan
pindar piztuko duelako esperantzaz*

Bi neurtitz horiek idatzi dizkidazu *Biziaren olerkia* liburu ederraren eskaintzan. Ene gogoan daude geroztik, ezin ahantzizkoak

Elgar ezagutu aitzin banuen zure berri, olerkien bitartez, haien artean Etxahunez egin zenuena, *Gure Herrian* agertua 1957-an

Behar zen, zinez, olerkaria izan, ulertzeko lehenik, adierazteko gero zer izan den Etxahunen bizia.

*Etxahun
Izen bero, izen ilun
Etxahun*

Ezkerretik eskubira: E. Larre, T. Peillen, E. Knörr, P. Xarritton, Iratzeder, J. A. Arana Martija, J. Haritschelhar, B. Oihartzabal, J. M. Lekuona.

Lau aldiz agertzen den errepikak erakusten du nor zen Etxahun eta izenak salatzen badu izana. "izen bero"-k nabarmentzen du Etxahunen sukarra, "izen ilun"-ek ukan dituen nahigabeak. Behar nuke olerki osoa irakurtu hobeki adierazteko Iratzeder-en sendimendua Etxahunen biziaren aitzinean. Asmatzen du, azken urteetan bezala, herriz-herri dabilala, nonbait, eskale bilakatua:

*Non habil orai Etxahun, zoin bidetan kantuz
Hire pertsuño minkorrek jender karkailatuz?*

*Hire bihotz kartsu eta zalabegi hori
Bidetan ote deramak zarrapo ta zauri?*

*Herrestan ote haiz beilaz beila joaki
Ezpain zimurak irri, barnea urriki.*

Hitz laburrez, bakoitzak bere indarra daukala, dena errana da. Hor daude Etxahunen bi aurpegiak: kanpotik irri eta karkaila, baretik zarrapo, zauri eta urriki.

Badabila Etxahun, arima erratuaren pare:

*Hor haiz ote aize luzek, gau-intzirak lagun,
Gauetz-gau diotelarik: Etxahun, Etxahun...?*

Eta azken eske horretan “minez, maitez, errabiaz pertsutzen zen” Barkoxtar koblarria badoa, betiereko bilatzaile bilakatu.

*Bai, doala, bidez bide eta beilaz beila
Euskal anaien amorez Jainkoaren bila...*

Behar zen olerkaria izan horrelako olerki baten idazteko, hain sakonki zilatzen duena Etxahunen izana.

Edozein olerki hauta nezakeen, bainan aise ulertzen duzue zertako hautatu dudan hau, ene orduko ikerketak gogoan atxikiz. Eta hain zuzen ere, Beloken idatzi dut ene tesiaren bigarren parte, Belokeko ixiltasunean, lan baliosa egin baitut fraileen bizitzeko manera neregianatuz.

Behar zen ere olerkari izan Salmoen euskaratzeko, kantua kantu egon zedin beste hizkuntzetan bezala gurean ere. Hori egin du Aita Xabier-ek. Beloken liturgia berrizatzeko taldea sortuz, fraile eta apez zenbait, elgarrekin lanean, eskuz esku, anaitasun haundienean, euskaldunek ukan zezaten bertzeek bezala Jainkoaren otoizteko ahala euskaraz. Obra eder eta miresgarria izan da orduan Beloken egin zena.

Bigarren aldikotz, Manuel Lekuona saria Iparraldeko batek dauka: lehena Eugene Goyheneche historiagilea, goizegi zendua, bigarrena zu zara, Aita Xabier.

Pentsatzen dut olerkaria nahi ukan dutela ohoratu. Arrazoinekin naski. Hautu ona egin dute ezen norbaitek Iparraldean merezi balin badu sari hori, zuk merezi duzu, sortu duzun obrarengatik, beti gogoan zenuela Jainkoa eta herria eta bi horien arteko lokarria: euskara.

Zorionak beraz, bai Eusko Ikaskuntzari, holako hautu bat eginik, bai zuri ere Aita Xabier “Iratzeder”, Euskal Herriari egin diozun paregabeko emaitzarengatik .

*Gizonak ixiltzen balaki,
nasaiki baluke naski
bere bizian olerki.*

*Gizonak sinesten balaki
noiz nahi lezake hunki
Jauna berekin ibilki.*

*Gizonak mintzatzen balaki,
gozoki lezake aurki
zoin den bizia olerki*

Errepikatzen dut lehen bertsoa:

*Gizonak ixiltzen balaki,
nasaiki baluke naski
bere bizian olerki.*

Olerki eta olerkariaren aintzinean ixiltzen naiz, beraz.

“RESURECCION M.ª AZKUE”
LITERATURA-SARIAK. 1994

Bilbo, 1994-X-28

IPUINAK ETA BERTSOAK

Egoitza, Bilbo, 1995-02-24

Mahaiburuan eseri dira: Jean Haritschelhar, euskaltzainburua; E. Knörr, idazkaria; Daniel Soloaga, Bilbao Bizkaia Kutzako arduraduna; Xabier Altzibar, epaimahaikidea; Juan Luis Goikoetxea, euskaltzain urgazlea eta iazko sarituriko liburuaren prestatzaile, zuzentzaile eta aurkezlea.

Aretoan aurkitzen dira: Juan Mari Lekuona, buruordea; Jose Antonio Arana Martija, diruzaina; Pierre Charritton, Jean-Louis Davant, Xabier Diharce "Iratzeder" Patxi Goenaga, Alfonso Irigoien, Xabier Kintana, Emile Larre, Beñat Oihartzabal, Txomin Peillen eta Luis Villasante, euskaltzainak; Gotzon Aurrekoetxea, Ricardo Badiola, Juan Angel Etxebarria, Xalbador Garmendia, Jose Maria Larrarte, Jose Luis Lizundia, Abel Muniategi, Jesus Oleaga, Patxi Uribarren eta Juan Jose Zearreta euskaltzain urgazleak; Pello Telleria, Euskaltzaindiko eragile teknikaria; Roman Berriozabal, Eusko Jaurlari-tzako Bizkaian Kultura ordezkaria; zenbait kazetari, sarituen senitarteko eta abar.

Endrike Knörr, idazkariak Xabier Altzibarri eman dio hitza, zeinek aurtengo sarituen meritu eta aipamen nagusiak egiten dituen.

Ondoren, Juan Luis Goikoetxeak 1993.urtean saritu liburu kiaren aurkezpena egiten du, hots, *Ipuinak eta Bertsoak*, 1993. Juan Luisek zera azpimarratu du bereziki Merche Olabe irudigilearen lan bikaina. Bestalde zera adierazi du, alegia, izandako partaidetza, aurkezturiko lanen goi maila, egileen irudimena eta gaurkotasuna. Honez gain, hemen-dik aurrera Bilbao Bizkaia Kutxak eta Euskaltzaindiak antolaturiko sariketa honetan partaidetza haundiagoa izanen delakoan, amaiera egin dio aurkezpenari. Amaitzeko, eskerrak eman dizkie bai Bilbao Bizkaia Kutxari eta bai Euskaltzaindiari egindako aha-lerin eta diru-zabaltasunarengatik.

Jarraian, Xabier Altzibarrek epaimahaiaren erabakia irakurtzen du, banan-banan sarituak urreratzen direlarik eta mahaiburuko en eskuetatik sariak jaso.

Azkenik, Euskaltzainburuak esker oneko berbak esaten ditu Bilbao Bizkai Kutxa eskertuz eta idazle gazteen merituak azpimarraturik.

J.L. Lizundia,
idazkariordea

Ricardo Badiola Uriarte,
argitalpen eragilea

R.M. Azkue gazteentzako sarietako epaimahaiak, X. Altzibar, Iñaki Bernaola eta Joan Otaegi-k osatua, erabaki hauek hartu ditu:

1. "B" mailako olerkian ondoko lanak saritu dira:

1. Saria: "Estazio zahar batean zure zai". Arkaitz Estiballes.
2. Saria: "Otis Redding gogoan". Urtzi Urrutikoetxea (Koldo Urrutikoetxea).
3. Saria: "Kukua Euskal Herrian". Ekaitz Goikoetxea (Jon Elozegi).

* * *

2. "B" mailako narrazioan ondoko lanak saritu dira:

1. Saria: "Gertrudisen i6 Reihler-Ottoplatz S tranbia". Urtzi.
2. Saria: "Larrosa ihintzia". Urrutikoetxea (Koldo Urrutikoetxea), Jabier Muñoz Fernández.

* * *

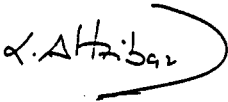
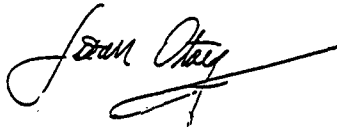
3. "A" mailako narrazioan ondokoak saritu dira:

1. Saria: "Oh ez". Ekain Garmendia (Daniel Maiza).
2. Saria: "Luzarra kalea". Goiuria Lauria (Andoni Goirena).
3. Saria: "Aparte". Oibar Egia (M.ª Pilar Eizaguirre).

* * *

4. "A" mailako olerkian sari gabe utzi da.

* * *

Izep: X. Altzibar

Izep: Joan Otaegi

Izep: Iñaki Bernaola

Bilbo, 1995ko urtarrilaren 28an.

HITZARMENAK / CONVENIOS

UNIVERSIDAD DEL PAIS VASCO/EUSKAL HERRIKO UNIBERTSITATEA ETA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA/EUSKALTZAINDIAREN ARTEKO HITZARMENA

Leioa, mila bederatzehun eta laurogeita hamabosgarreneko otsailaren zortzian.

BILDUTA

Alde batetik, JUAN JOSE GOIRIENA DE GANDARIAS jauna. Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatearen Errektorea, Erakunde honen izen eta ordezkaritza, eta bestetik, JEAN HARITSCHELHAR DUHALDE jauna, Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindiaren burua, azken honen izen eta ordezkaritza, zera

AZALTZEN DUTE

I. Ordezkatzen dituzten Erakundeen helburuetan zenbait amankamunak dituztela, bereziki euskarari dagozkionak, Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatearen Estatutuen I. eta VIII. Tituluetan eta Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindiaren Arautegiaren lehen artikuluan azaltzen direnak.

II. Erakunde bion helburuok betetzeko asmoz eta bakoitzaren prozeduren arazuk onartuta, ondoko klausulen arabera zera.

CONVENIO ENTRE LA UNIVERSIDAD DEL PAIS VASCO/EUSKAL HERRIKO UNIBERTSITATEA Y LA REAL ACADEMICA DE LA LENGUA VASCA / EUSKALTZAINDIA

Leioa, ocho de febrero de mil novecientos noventa y cinco.

REUNIDOS

Por una parte, D. JUAN JOSE GOIRIENA DE GANDARIAS, Rector de la Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea, en nombre y representación de esta Institución, y por la otra, D. JEAN HARITSCHELHAR DUHALDE, presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, en nombre y representación de esta última,

EXPONEN

I. Que las Instituciones a las que ambos representan tienen objetivos comunes. especialmente los referentes al euskara, los que se mencionan en los Títulos I y VIII de los Estatutos de la Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea y en el primer artículo de la Normativa de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia.

II. Que para poder cumplir los objetivos de ambas Instituciones, y aceptando las normas de procedimiento de cada una de ellas, de acuerdo con las siguientes cláusulas.

ERABAKITZEN DUTE

DECIDEN

Lehena:

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitateak eta Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindiak, batak besteari bere ikerkuntz ondarea erabiltzea uzten dio. Erabilmen duaren xehetasun eta arauak *hitzarmen* honetan sortzen den Jarraipenerako baztordeñoak finkatuko eta garatuko ditu.

Bigarrena:

Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitateak, euskarari dagokionez. Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia aitortzen du Erakunde aholku-emaile ofizialtzat.

Hirugarrena:

Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitateak eta Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindiak elkar aintzakotzat hartzen dute goi mailako ikerkuntza-gune gisa. Ondorioz, Erakunde biok ikerkuntza arloan elkarren arteko proiektu zehatzak asmatu, prestatu eta burutuko dituzte, ildo berezi amankomunak sustatuz eta ikerketa programakuntza orokorretan lehenetsunak azalduz.

Laugarrena:

Euskararen gaineko ikerkuntza errazteko, Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindiak argitaratzen dituen liburu guztietatik ale bat Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitateari igorriko dio, eta azken honek lehenaren "Azkue Biblioteka"-ra euskaraz, euskararen gainean edo / eta Euskal Herriari buruz argitaratzen dituen liburu guztietatik ale bat igorriko du.

Primero:

La Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea y la Real Academia de la Lengua Vasca/euskaltzaindia, se facilitarán el recíproco uso de sus respectivos patrimonios investigadores. Las especificaciones y normas de este uso serán establecidas y desarrolladas por la comisión de Seguimiento establecida en este *convenio*.

Segundo:

La Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea. en lo que respecta al Euskara, reconoce a la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia como la Institución consultiva oficial.

Tercero:

La Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea y la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia se reconocen mutuamente como centros superiores de investigación. Por ello, ambas Instituciones sugerirán, elaborarán y desarrollarán proyectos de colaboración específicos en el ámbito de la investigación, potenciando líneas comunes especiales y estableciendo las prioridades de las programaciones investigadoras generales.

Cuarto:

Con el fin de facilitar la investigación referente al euskara, la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia enviará a la Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea un ejemplar de cada uno de los libros que publica, y ésta última remitirá a la "Biblioteka Azkue" de la primera institución un ejemplar de cada uno de los libros publicados en euskara, de los referentes al euskara o de los referentes al País Vasco.

Bosgarrena:

Ikerkuntzarako interegarri izan daitezkeen argitaratugabeko lanak, hots, tesiak eta beste motatako ikerlanak bata besteari luzatutako dizkio egileen jabe-koa errespetatuz eta beronen baimena lortuz.

Sigarrena:

Erakunde bien arteko euskarari buruzko ikerkuntza emaitza argitaratzeko koedizioen politika bermatuko da.

Zazpigarrena:

Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea eta Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindiaren artean helburu hauek bideratzeko Jarraipen batzorde bat sortzen da, sei kidek erdibana osotua, *hitzarmen* honen sinatzaileek Erakunde bakoitzari dagozkionak izendatuko dituztelarik eta berrietatik Errektore jaunak eta Euskaltzain buruak izendaturik, Erakunde bakoitzaren aldetik koordinakuntza harremanen arduradun bana. Jarraipen batzorde hau urtean hiru aldiz behintzat bilduko da, eta bere esku izango da *hitzarmen* honen harrian sor daitezkeen arazoak zuzendu eta erabakitzea.

Zortzigarrena:

Hitzarmen honek bost urteko iraupena izango du, jarraian beste horrenbesteko aldietan luza daitekeena, epea bete aurretik izenpetzen duten erakundeetariko baten hiru hilabete lehenago salatzen ez duen bitartean.

Quinto:

Los trabajos no publicados que puedan resultar de interés para la investigación, como la tesis u otros trabajos de investigación, serán facilitados mutuamente, respetando la propiedad de los autores y contando con el permiso de estos.

Sexto:

Se garantizará la política coeditorial para así publicar la producción investigadora de ambas Instituciones sobre el euskara.

Séptimo:

Para encauzar los objetivos, la Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia crearán una Comisión de Seguimiento, formada por seis miembros distribuidos equitativamente, nombrando las Instituciones firmantes de este *convenio* los suyos respectivos, y el Rector y el Presidente de Euskaltzaindia nombrarán de entre ellos un responsable de las relaciones de coordinación por cada Institución. La Comisión de seguimiento se reunirá al menos tres veces al año, y será de su competencia la resolución de los problemas que puedan surgir de la aplicación de este *convenio*.

Octavo:

Este *convenio* tendrá una duración de cinco años, siendo prorrogable por iguales períodos sucesivos siempre que no exista denuncia por cualquiera de las instituciones suscribientes, con tres meses de antelación a la conclusión del mismo.

GEHIGARRIA

Erakunde bien Idazkari Nagusiek emandako onarpenaren ziurtagiriak erantsiko zaizkio *hitzaermen* honen testuari.

Hitzaermen honen testua irakurri ondoren eta sinatzaileak ados daudelarik azaldu duten izen eta ordezkartzapean, bi aletan sinatzen dute goian esandako toki eta datan.

Por Euskaltzaindia / Euskaltzainditik:
Jean Haritschelhar Duhalde

ANEXO

Las actas de aprobación expedidas por los Secretarios Generales de ambas Instituciones se adjuntarán al texto de este *convenio*.

Tras la lectura del texto de este convenio y contando con la aprobación de los abajo firmantes, en nombre y representación de sus respectivas Instituciones, lo firman por duplicado en el lugar y fecha arriba mencionados.

Por la UPV/EHU /UPV/ EHUtik:
Juan José Goiriena de Gandarias

EUSKAL HERRIKO HIZKUNTZ ATLASERAKO ZINTA MAGNETIKOETAN GRABATUTAKOAK CD-ROM EUSKARRI IRAUNKORRAGORA PASATZEKO BIZKAIKO FORU ALDUNDIAK ETA EUSKALTZAINDIAK SINATURIKO

HITZARMENA

Durango, Euskal Liburu eta Diskoen Azoka inaugurazio egunean, 1994.eko abenduaren 7an, Ignacio Javier Etxebarria Etxeita, Bizkaiko Foru Aldundiko Lehendakaritza Saileko diputatuak eta Jean Haritschelhar Duhalde, euskaltzainburuak, sinatu dute Udaltxean, arratsaldeko ordu batetan, EHHA-erako zinta magnetikoetan grabatutakoak CD-ROM euskarri iraunkorragora pasatzeko *hitzarmena*. Mahaian zegoen, aipatu sinatzaileekin, Pilar Ardanza, Durangoko alkate anderea.

Hitzarmena sinatu aurretik honako hitz hauek esan ditu Etxebarria Etxeta jaunak:

E.H.H.A. CD-ROM

Durango, 1994-12-07

Ignacio Javier Etxebarria Etxeita

Jaun-Andreok, egunon.

Lehenik, guztioi eskerrak hona etortzeagatik. Badakit nik gaur ordu honetan tenagarria izan daitekeela, zuentzat, alboan dugun Azokara joatea, edota, zubi luzedun aste honetan, kanpora joatea, horregatik ba, berriz nire eskerrak, eta bereziki, komunikabideetako langileoi.

Sarri entzun izan diot Haritschelhar jaunari, aspaldion Euskaltzaindia bi altxor erakitzen, biltzen, ari dela: bata, *Orotariko Euskal Hiztegia*, eta bestea, Euskal Herriko Hizkuntz Atlasa. Guztiz bat nator berarekin, asko gara euskalzaleak, lan horien bukaeraren zain gaudenak, horiek izango baitira, gero, lan eta ikerketa askoren oinarri.

Gaur Euskal Herriko Hizkuntz Atlasaren inguruan bilduak gara. Urteetan Euskaltzaindia herri-hizkuntzaren erromes ibilia da; ahozko herri-hizkera gorde den santutegiz-

-santutegi, herriz-herri, euskalkiz euskalki altxor bila, gure euskaldunzaharren ahozko hizkuntzaren bila. Eta dagoeneko egin du bere bilketa, badu izugarrizko altxorra, ez urrez hornitutakoa, euskaldunen berbez, esaldiz, osatua baizik. Eta hori guztia batu eta zintetan gorde du, Euskal Herrietako ehundaka herrietako hitzak ditugu bertan, Zuberoko mintzaira zolia, Gipuzkoako herrietako "z" laztandua eta gure Bizkaiko lekukoak ere badira: kostaldeko berbeta kantaria, Arratian egiten den bustidura gabeko hizketa sendoa, eta hemen, Durangaldean egiten dugun ahozkeras lasaia. Guztiak ditu Euskaltzaindiak bilduak eta zinta magnetikoetan gordeak eta zainduak.

Duela hil batzuk, Euskaltzaindiko egoitzara joan nintzenez, zinta mordo hori erakutsi zidatenean eta bertan zegoena azaldu, itzeleko lana iruditu zitzaidan, baina ondoren, honako hau ere esan zidaten: altxor hori galtzeko arriskuan zegoela, zintak denboraren puruz, alferrik galtzen zirela, egunak joan ahala, zintetan zeuden ahotzak poliki-poliki isiltzen, galtzen joango zirela. Eta bazutela egitasmo bat hori konpontzeko, bertako ahotsak betirako iraunarazteko baina horretarako, dirua ere beharrezko zela.

Nik ez dakit, hemendik ehun edo berrehun urte barru, hemen izango diren euskaldunentzat zer balio izango duten gaur hitzarmen hau izenpetzekoan gorde nahi ditugun zintek, baina nik badakit zein pozgarri izango litzatekeen guretzat Picaud jaunak idatzitako "Deum vocant urçia" orduko ahozkeraz entzuteko aukera izango bagenu. Badakigu, baita ere, zenbat lan, zenbat ahalegin egin duten eta egiten ari diren euskal ikertzaileek euskararen lehena, historia eta bilakaera aztertu nahian, eta zein esker onez hartzen duten datu bat, idatzi zati bat, euskararen izanak utzitako aztarna bat.

Horregatik ba, guretzat eta Bizkaiko Foru Aldundiarentzat, guztiz da pozgarria, gerorako, bihar izango diren euskaldunentzako, gaur oraindik gure esku artean daukagun euskararen lekukotasuna iraunarazteko hemen egiten dugun ahalegin apurra.

Euskara idatzietan agertzen den hizkera baino aberatsagoa da, biziagoa da: hiztun euskaldunek ematen dioten aberastasunarekin, herriz-herri, euskalkiz-euskalki hornitua eta osatua.

Gure Leizarraga zaharrak esaten zuen euskara ia etxetik etxera ezberdina zela; ia bostehun urte geroago, guk ere, aberastasun hori azpimarratu nahi genuke eta geroari eskaini altxor hau dastatzeko aukera.

Gaur hemen sinatzen dugun hitzarmena asmo hori gauzatuko duen zutabearen harri apal izan bedi.

Eskerrik asko guztioi berriz, eta batez ere, Euskaltzaindiari partaidetza honen aukera ematen diolako Bizkaiko Foru Aldundiari.

Bilbo, 1994.eko abenduaren 7an

HITZARMENA

Batetik, Ignacio Javier Etxebarria Etxeita, Bizkaiko Foru Aldundiko Lehendakari-tza Saileko diputatua.

Eta bestetik, Jean Haritschelhar, euskaltzainburua.

Ignacio Javier Etxebarria Etxeita jaunak, Bizkaiko Foru Aldundiko Lehendakari-tza Saileko diputatu legez hartzen du parte, eta Jean Haritschelhar jaunak Euskaltzaindiaren izen eta ordezkari legez.

Alderdi biek hitzarmen hau izenpetzeko ahalmena aitortzen diote elkarri, eta honako hau dute

Adierazi

1. Euskaltzaindia nortasun juridikodun erakundea dela eta irabazasmo gabekoa gainera, bere helburu orokorra euskara aztertu, zuzendu eta bultzatzea dela eta horretarako beharrezko diren ekintza guztiak sustatu, antolatu eta eratztea.

2. Azken urteotan Euskaltzaindiak, Euskal Herriko Atlas Linguistikoa egin ahal izateko, 145 herritan hainbat galdeketa grabatu egin dituela, eta grabaketa hauek zinta magnetikoetan gordeta daude, eta horregatik, urteak joan ahala informazio hori galtzeko arriskuan dagoela.

3. Grabatuta dauden 3.500 ordu horiek hizkuntza, eta batez ere euskalkiak eza-gutzeko altxor paregabea dela, horretan oinarrituko baitira aurrerantzean ahozko erabilaren ikerketa guztiak.

4. Zinta horietan dagoen informazio errepikaezina dela, grabatutako zenbait lekuko dagoeneko zenduak direlako, eta gaur egungo lekukoek horiek emandako hainbat informazio galdua dutelako.

5. Euskaltzaindiak duen altxor paregabe hori, bere balioa areagotzeko, ahal den neurrian, Euskal Herriko, eta bereziki unibertsitateetako ikertzaileen esku ipintzea komeni dela baina, batez ere, dokumentu horien iraunkortasuna ziurtatzea premia-premiazkoa dela, bere kalitatea galdu aurretik.

6. Zintetan dagoen informazioaren iraunkortasuna ziurtatzeko, digitalizatu ondoren, CD-ROM euskarriari edukitzeak etorkizunean informazio horren uztiaketa egiteko bide berri eta aukera ugariak zabaltzen dituela.

7. CD-ROM euskarrian edukitzeak etorkizunean informazio horren uztiaketa egiteko bide berri eta aukera ugariak zabaltzen dituela.

8. Bizkaiko Foru Aldundiak, Euskaltzaindia 1918. urtean bere egoitzan sortu zenetik, euskara eta erakunde hau bultzatzeko guraria izan duela agertzen du.

9. Bizkaiko Foru Aldundiak begirune berezia izan duela euskalkien altxorra zaindu eta gordetzeko, eta erabat onartzen duela Euskaltzaindiak dituen zinta horien garrantzia etorkizunean euskalkiei buruzko informazioa bermatzeko.

ERABAKI ATALAK

Lehena:

Euskal Herriko Atlasa egiteko Euskaltzaindiak grabatuta dituen zinta guztiak CD-ROMera pasatuko dira, 44,100 kilohertzio eta 16 biteko formatoan.

Bigarrena:

Lan hori egiteko erabiliko diren CD-ROM guztietan Bizkaiko Foru Aldundiaren eta Euskaltzaindiaren ikurrak serigrafiatuko dira.

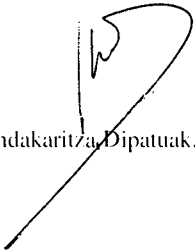
Hirugarrena:

Bizkaiko Foru Aldundiak 7.000.000 pezetatako dirulaguntza emango dio Euskaltzaindiari lan hori gauza dezan.

Laugarrena:

Lan hau 1995.eko uztailaren 31a baino lehen amaitu beharko du Euskaltzaindiak.

Eta goian esandakoaren adostasunez, laukoiztuta izenpetzen dute esandako leku eta egunean.

Lehendakaria Dipatuak.

Euskaltzainburuak

ESKERRONEZKO HITZAK

Eskerronezko hitz hauek esan ditu gero Jean Haritschelhar euskaltzainburuak:

Pilar Ardanza, Durangoko Alkate andere agurgarria. Eskerrik beroenak eman behar dizkizut guretzat hain garrantzitsua den ekintza honetarako Udaletxearen eta bilera areto honen atea zabaltzeko. Zuri ere, I. Etxebarria Etxeita jauna, eta ordezkatzeko duzun Bizkaiko Foru Aldundiari nire eta Euskaltzaindiaren eskerrak eman behar dizkizuet sinatu dugun Hitzarmenaren bidez laguntza paregabea burutzeko aukera eman diguzuelako.

Zuk, Etxebarria jaunak esandako hitzetan, ondo azaldu duzu zer den Euskal Herriko Hizkuntz Atlas eta egitasmo hau burutzeko talde batek egin duen lana, hots, Herri honetan sekulan egin ez dena: 145 tokitan hizkuntzaren ahozko datuak bildu, lekuko bati 2800 galdera eginez 4000 orduko grabaketak 2400 zintetan finkatuz. Eskueta daukagu ondare hau eta ez dugu galdu behar; altxor honen balioaz ondo baino hobeto konaturatu da Bizkaiko Diputazioa.

Aspaldidanik zegoen Euskaltzaindia arazo honekin kezkatuta, zinta magnetikoetan bilduta zegoen altxorra denborarekin galtzeko arriskuan baitzegoen. Euskal Herriko Hizkuntz Atlasaren zuzendari teknikoei eta Euskaltzaindiaren fonotekako arduradاران bibliotekariak, Madrilen, Baionan eta Bilbon merkatal etxeetatik lortu zituzten euskarria aldatzeko proiektuak eta aurrekontuak. Baina dirutza handiko aurrekontu hauek ordaintzeko ez zeukan gure erakundeak dirurik, ez genuen pagatzen ahal. Ordu onean etorri zarete, zinta magnetikoei zuten grabaketaren kalitatea galdu orduko CD-ROM euskarri pasatzeko aukera emanez, iraupen handiagokoa, noski. Mundu honetan ez da ezer betirako, baina geroak gero.

Euskaltzaindiaren gidaritzapean bildu dituzte Atlaseko euskalkien lexikoa, morfologia eta etnotestuak (ohiturak, kantuak, eta abar) egungo euskararen ahozkerari, tokian tokikoa grabatuz. Euskalkien alde ez du inork Euskaltzaindiak bezala lanik egin, ahozko lekukotasuna betirako bilduz. Hogeitamar urte barru jakin dezakete ikertzaileek nola mintzatzen zen euskara Durangon edo Baigorri, Hegoaldeko eta Iparraldeko 145 herritan. Duela 80 urte, Trebisch jaunak, 1913an, diskoetan grabatu zuen orduko hizkuntzaren lekukotasun xumeari segida eman dio gure Erakundeak, askoz ere sakonagoa, zabalagoa eta nolabait sistematikoagoa. Eta hau guztia euskarri iraunkorragoan grabatzeko sinatu dugun hitzarmenagatik nola ez eskerrak eman Bizkaiko Foru Aldundiari. Erranen diozu ordezkatzeko duzun Erakunde horri zein pozik gauden, halako akordioa sinatu dugulako. Eskerrak beraz, berriz, ere, bihotz-bihotzetik.

Pilar Ardanza andereak bukatutzat eman zuen ekitaldia, Durangoko Udaletxearen erabilera uztea pozgarria zela adieraziz. Euskaltzaindiarentzat atea beti zabalik izango direla errepikatu zuen.

KANPOKO HARREMANAK

FRANTSES GOBERNUARI

EUSKALTZAINDIAREN ADIERAZPENA

Bere sortzeko 75.mugakari, Euskal Herriko beste hirietan egin duen bezala, bildu da Euskaltzaindia Miarritzen eta hauxe adierazten du:

1. Ikusirik euskara hizkuntza ofiziala dela Hegoaldean, galdegiten dio frantses gobernuari euskarak ukan dezan Euskal Komunitate Autonomoan duen ko-ofizialtasun bera Iparraldeko hiru probintzietan.
2. Frantses gobernuak Euskaltzaindiari eman diezaion ezagutza ofiziala, espainol gobernuak, Eusko Jaurlaritzak eta Nafarroako Gobernuak aitortzen dioten bezala.

Biarritz, 1994-VI-30

* * *

Réunie à Biarritz à l'occasion du 75ème anniversaire de sa naissance, comme elle l'a fait dans d'autres villes du Pays Basque, l'Académie de la langue basque Euskaltzaindia:

Considérant les recommandations du Parlement européen, considérant aussi que la langue est langue officielle au Pays Basque péninsulaire et qu'elle est devenue instrument de communication normal dans la société basque.

1. Demande au Gouvernement français qu'il accorde sur le territoire des trois provinces basques de France le meme statut de co-officialité qu'elle a dans la Communauté Autonome Basque.
2. Demande au Gouvernement français de reconnaitre officiellement l'Académie de la langue basque comme l'ont déjà fait le Gouvernement espagnol, le Gouvernement de la Communauté Autonome Basque et le Gouvernement de Navarre.

Biarritz, 30-VI-1994

**PALABRAS DEL PRESIDENTE DE LA REAL ACADEMIA
DE LA LENGUA VASCA/EUSKALTZAINDIA,
JEAN HARITSCHELHAR,
ANTE S.M. JUAN CARLOS I,
CON MOTIVO DE LA AUDIENCIA
CONCEDIDA A LA INSTITUCION**

Madrid, Palacio de La Zarzuela, 19 de septiembre de 1994

Sus Majestades, los Reyes de España:

Sean mis primeras palabras para mostrar a Sus Majestades el agradecimiento de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia por esta audiencia. La Institución que presido, y de la que están aquí sólo unos representantes (Junta de Gobierno y Presidentes de Comisión, principalmente), porque de otro modo su número hubiera sido excesivo, se siente muy honrada al ser recibida por Sus Majestades.

Acudimos a Sus Majestades no en un año cualquiera. Euskaltzaindia cumple su septuagésimoquinto aniversario, y, en medio de las celebraciones, era obligado rendir esta visita.

De todos son conocidos, en efecto, los lazos que unen a la Academia con la Corona. Hay que recordar que en el mismo nacimiento de la Academia, en Oñati, en septiembre de 1918, estuvo presente su abuelo Don Alfonso XIII. Suyos y pronunciados en aquella ocasión son este mandato y estas palabras:

“Consagraos al estudio y fomento de todo cuanto pueda contribuir al adelanto y al proceso del País, cultivad vuestra lengua, el milenario y venerable euskera, joya preciadísima del tesoro de la humanidad, que habéis recibido de vuestros padres y debéis legar incólume a vuestros hijos.”

Y es preciso igualmente no olvidar que, restaurada la democracia, Su Majestad rubricó, en febrero de 1976, el reconocimiento de esta Institución como Real Academia, lo que abría nuevos horizontes para la labor de Euskaltzaindia, con el amparo de los poderes públicos.

El propósito de crear una Academia del euskara, como se sabe, es muy anterior a su plasmación práctica. Hay señales de esta inquietud en el siglo XVIII, y durante la centuria siguiente menudean las voces pidiendo la fundación de la Academia. Hubo que esperar, sin embargo, hasta 1918 cuando, de la mano de la Sociedad de Estudios Vascos, nació nuestra Institución, que se constituyó en septiembre del año siguiente.

Madrid, 19-IX-1994.

De izquierda a derecha:

Jean Haritschelhar, presidente de R.A.L.V./Euskaltzaindia; Juan Carlos I, Rey de España; la Reina Sofía; Juan Mari Lekuona, vicepresidente; Endrike Knörr, secretario; Luis Villasante, académico de número y Juan San Martín, académico de número.

No es en modo alguno ocioso volver sobre aquella época fundacional. Hombres de muy distintos talentos, credos e ideologías, de todas las provincias de la vieja Vasconia, unieron sus esfuerzos para dar forma a Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos, en aquel magno Congreso, y allí mismo dieron vida a la Academia. Si, como dijo el historiador belga Halkin, "Cuanto mejor conoce un pueblo su historia es menos esclavo de ella", bueno es reflexionar sobre aquel espíritu de generosidad, de tolerancia, de hermandad, por encima de todas las diferencias, que hizo posible el surgimiento de dos instituciones claves para Euskal Herria.

No nos dejemos engañar por el ruido de los intolerantes: aquel mismo espíritu es el que pervive en la inmensa mayoría de los vascos, y es el que se mantiene, desde luego, en la Academia. Ya sean numerarios, honorarios o correspondientes, a ningún miembro de Euskaltzaindia se le distingue en razón de su ideología. Solamente se le pide trabajar, en su parcela, por el bien de la lengua, por el progreso de la investigación y por la dignificación social del euskara.

Euskaltzaindia sabe muy bien que Su Majestad no es en absoluto insensible al rico patrimonio vivo que significan la lengua vasca y las otras lenguas de España. Por eso

nos identificamos con los elogios que esa actitud de Su Majestad ha despertado todos estos años dentro y fuera de nuestro País, y, como dijo no hace mucho el rector de la Universidad de Friburgo, en el acto de entrega del doctorado honoris causa, reconocemos “su incansable tarea en apoyo de los derechos legítimos de las minorías de lengua catalana, vasca y gallega”.

Únicamente una visión corta puede azorarse ante el plurilingüismo y pluriculturalismo, y sólo en la ignorancia puede encontrar eco el enfrentamiento entre esas lenguas y ese patrimonio. Hay que resaltar los beneficios mutuos que se derivan de la convivencia de las lenguas y las culturas. Y, contra la desmemoria, hay que decir que los más insignes investigadores del español o castellano, como Menéndez Pidal, Corominas, Tovar, etc., han sido también destacados vascólogos y han contribuido a desentrañar los secretos de la lengua vasca. De Don Ramón Menéndez Pidal son estas palabras: “Tenéis la fortuna de que vuestro pueblo sea depositario de la reliquia más venerable de la antigüedad hispana”.

Los investigadores más jóvenes, vascos o no, y de todo el mundo, han sabido seguir esa estela y los frutos de estos trabajos acerca de nuestras realidades lingüísticas están a la vista. Esta Real Academia confía en que el ambiente de mutuo respeto y consideración entre las lenguas (o, lo que es lo mismo, entre los hablantes) ganará la partida al fanatismo y la ignorancia.

No hay misterio alguno en los anhelos de la Academia. Nuestro deseo es que el euskara esté presente, como primera o segunda lengua, en todas las tierras vasconas, abiertas como siempre lo han estado —pese a absurdos prejuicios— a todas las corrientes culturales. También deseamos un lugar digno para ella en el escenario español e hispánico, sin dejar a un lado su enseñanza, al menos en las Universidades y centros especializados. Y queremos que el Gobierno de España, a una con los Gobiernos de las dos Comunidades Autónomas que tienen el euskara como lengua propia, se esfuerce en conseguir un tratado interestatal con Francia, semejante al suscrito hace una quincena de años por Bélgica y los Países Bajos en favor del neerlandés, de tal modo que a ambos lados del Pirineo la lengua vasca alcance el status académico, docente, legal y social que le corresponde y que no ha obtenido durante mucho tiempo.

Majestades, reitero nuestra profunda gratitud y les ruego acepten, como prueba de este sentimiento, los presentes que ahora le entrego.

ESPAINIAREN ERRET AKADEMIAK ESPAINIAKO GOBERNUBURUA DEN FELIPE GONZALEZ JAUNARI EGINDAKO GUTUNA DELA ETA EUSKALTZAINDIAREN

adierazpena

Euskaltzaindiak gaur egin duen hileroko batzar arruntean, beste gai batzuen artean, Espainieraren Erret Akademiak Espainiako Gobernuburua den Felipe González jaunari berriki bidali dion gutuna erabili du, eta honako *adierazpen* hau onartu du aho batez:

1. Hizkuntzaren eskubideen zaintzea bere eginkizunen artean duen gure Akademia honek harrিতua eta kezkatua agertu behar du gutun horren edukiagatik. Izan ere, gutunak ez du aintzat hartzen demokrazia berriz eratu zenez gero indarrean dagoen legeria, Euskal Herriko Autonomi Elkarteetan eta Nafarroako Foru Elkarteetan hizkuntza propioa den euskarari datxekola.

2. Hizkuntza propioa duten Autonomi Elkarteetan gaztelania bultzatzeko neurriak eskatzen dituen Akademiaren gutun honek eta beste izkribu askok euskararen mendeetako zokoratzea eta baztertzea ahazten dute, eta ez dute kontuan hartzen gure mintzairak era guztietako eragozpen eta debekuak jasan dituela. euskal gizarteetan eskubide osoz izan behar duen tokia erdietsi ezinik.

3. Nabarmena da euskarak ez duela mugaz honunzko Euskal Herrian erdararen maila inondik ere lortu, nahiz azken urteotan urrats handiak egin dituen. Ezjakinak bakarrik uka dezake gizarteko alor guztietan den desoreka. Estatuaren hizkuntza ofizialak erabateko nagusitasuna du horietan. Euskalduna da maiz aski arrotza bere lurraldean, dagozkion hizkuntz eskubideez ezin baliatuz.

4. Beharrezko dirudi berriro esateak ezen, lau probintziei dihoakienez, gaztelania ez dagoela inondik ere arriskuan, zeren egin den anitz ikerlan arras fidagarritan agerian jarri baita gaztelania hobeki ezagutzen dutela hezkuntza sistemako zenbait mailatako ikasle euskaldunek, ezen ez gaztelania bakarrik dakitenez.

5. Hizkuntza propioa duten Autonomiek haren alde dagiten lanaz gain, ezin ahantz daiteke Estatuaren bizkar dagoen erantzunkizuna, zeinek abian ipini behar baititu bortizki, orainarteko jardun hutsalen eta urrats lotsatien gaidik, gaztelaniaz beste hizkuntzak suspertzeko neurriak, bere ardurapeko eremuetan. Biziki nahi genuke hizkuntza hauek leku egoki bat izan lezaten, batez ere Estatuaren komunikabideetan eta berorren gainerako administrazioetan.

6. Euskaltzaindiak berriro dio prest dagoela ahaleginak egiteko elkarrekin bake-
-giroan bizitzeko eta pertsonen eta herrien faboretan elkarlanean aritzeko, ezjakintasu-

nak dakartzan egoera deitoragarriak gaindituz eta Espainieraren Erret Akademiaren gutunak 2. puntuan dioen "Espainiako hizkuntza guztiekiko hiritar guztien jarrera leiala" sustatuz.

Bilbon, 1994ko azaroaren 25ean

PALABRAS DEL PRESIDENTE

Majestad:

La Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, por una parte consciente de los estimables logros conseguidos durante su reinado en la recuperación y afianzamiento de la lengua vasca, así como de las otras lenguas españolas hasta hace poco no oficiales, y por otra, sorprendida por los diversos comunicados aparecidos últimamente en distintos medios de comunicación sobre la desigualdad y discriminación hacia algunos hablantes de lenguas españolas, y más concretamente en algunas comunidades autónomas con lengua distinta de la castellana, ha considerado oportuno dirigirse a S.M. para expresarle su honda preocupación por lo que parecen ser los prolegómenos de un conflicto lingüístico de magnitud difícilmente predecible y que, en todo caso, va a suponer un grave peligro para la paz y convivencia ciudadanas.

Por lo que respecta a las comunidades en que la lengua vasca es oficial, según nuestros datos, la totalidad de los ciudadanos castellano-hablantes tiene garantizado en el cien por cien de los casos todo tipo de atenciones escolares, administrativas, sanitarias, judiciales, informativas, comerciales y recreativas en su propia lengua, situación que dista mucho de ser la de los hablantes vascos quienes, en la mayoría de los casos, carecen aún en su lengua propia de las atenciones sociales y administrativas mencionadas, y ello no ya en otras comunidades autónomas, en las que no están amparados por ningún tipo de derecho legal idiomático, sino incluso dentro de su más estricto ámbito territorial.

Por ello, no es de extrañar, que ciertos comunicados e insinuaciones sobre supuestas discriminaciones a los ciudadanos de lengua materna castellana causen reacciones de indignación y protesta entre los ciudadanos vascohablantes que realmente sufren a diario esas vejaciones atribuidas a los del otro grupo.

La realidad es que, a causa de una secular persecución, marginación y desprecio de las lenguas de España minoritarias por parte de los poderes públicos, su situación actual, a pesar de los evidentes esfuerzos de las recientes administraciones autonómicas, se resiente aún de los graves daños causados en el pasado. Consideramos pues que es necesario impulsar una labor de reparación, tanto moral como económica, para restañar las heridas y fomentar la convivencia y el respeto mutuos entre las distintas nacionalidades y pueblos que conforman el país.

Pensamos que la Corona, en su papel de símbolo de unidad y de concordia entre los ciudadanos, puede mediar y contribuir decisivamente a relajar este ambiente encajecido y favorecer así el trato equitativo entre los idiomas que configuran ese valioso patrimonio histórico y cultural a que se refiere la Constitución Española en su artículo tercero.

Más concretamente, consideramos que algunas medidas, por otro lado no demasiado costosas, ayudarían a aliviar esta situación e impulsarían decisivamente a un mejor conocimiento de la situación de las lenguas españolas, así como a su respeto y fomento.

Al respecto, y en primer lugar, sería muy de agradecer que Su Majestad, en su condición de árbitro imparcial, se manifestase públicamente en defensa de todas las lenguas de España, censurando todo tipo de ataque hacia las mismas, y sugiriendo que en los debates sobre abusos —en uno u otro sentido— de alguna administración en materia idiomática, se dejase totalmente al margen de la disputa a la lengua en cuestión, centrandose exclusivamente la discusión sobre el exceso o defecto de la ley y su aplicación, para pedir, en su caso, las oportunas responsabilidades.

Otra medida que, a nuestro juicio, ayudaría a la distensión, podría ser que los billetes de banco de curso legal españoles, incluyesen, además del valor expresado en castellano, sus equivalentes en catalán, gallego y vasco, al igual que ocurre en otros países plurilingües (Bélgica, Suiza, Finlandia, Israel, India, antigua Unión Soviética...), tal como se muestra en las fotocopias adjuntas.

La emisión ocasional o periódica de sellos de correos con valor legal en los distintos idiomas españoles —en la vía ya iniciada con motivo de los estatutos de autonomía— contribuiría igualmente a la normalidad y al respeto de las distintas lenguas, al familiarizarse todos los ciudadanos con ellas.

En Euskal Herria lamentamos que las emisoras de radio y televisión estatales regelen en absoluto el uso del idioma propio de nuestra comunidad, o lo empleen de manera absolutamente marginal, ignorando los derechos de los contribuyentes de lengua distinta a la castellana. En la práctica, la proporción de emisoras de televisión es de seis en castellano —incluidas dos autonómicas— frente a una en lengua vasca. Esta desproporción es aún mayor en las emisoras de radio. Por lo que creemos que esta situación debe ser corregida.

En cuanto a la rotulación de la toponimia, sería conveniente que, al menos en los nombres de provincias y ciudades importantes, se incluyesen también las formas autóctonas oficiales en la cartografía, medios de difusión y señalización viaria oficiales en las comunidades castellano-hablantes limítrofes.

Por último, sería deseable que, en la medida de lo posible y de forma progresiva, se incorporasen a los programas de enseñanza algunos contenidos idiomáticos del resto de las lenguas peninsulares, dando la oportunidad a los alumnos monolingües españoles, de enriquecerse con alguna de las otras lenguas de España, para que el bilingüismo no sea real tan sólo en Baleares, Cataluña, País Valenciano, Galicia y Euskal Herria.

Del mismo modo, y en términos de equidad, consideramos que, al menos en las grandes ciudades de otras comunidades, tanto monolingües como bilingües, y siempre que hubiese en ellas familias catalanas, gallegas y vascas interesadas, se debieran dar facilidades para que sus hijos no fueran discriminados por tratar de mantener la lengua de sus padres, ofreciéndoles también una enseñanza de o en su propio idioma.

Por último, esta Real Academia de la Lengua Vasca, le expresa su más sincera disposición para asesorar tanto a Su Majestad como a los organismos oficiales correspondientes, en todo lo relativo a una posible realización de las propuestas indicadas.

Creemos que el espíritu de estas consideraciones, que no es otro que el interés por salvaguardar un tesoro lingüístico del que pocos países europeos pueden enorgullecerse, lo recogió perfectamente el poeta vasco Gabriel Aresti, fallecido hace ya veinte años, en el poema que dedicó a su paisano y escritor Tomás Meabe:

“Cierra muy fuerte los ojos,
Meabe,
pestaña contra pestaña.
Sólo es español quien sabe,
Meabe
las cuatro lenguas de España”.

Habiendo podido conocer personalmente el interés de sus Majestades por el presente y futuro de la lengua vasca, en la cálida acogida ofrecida este mismo año, esta Academia de la Lengua Vasca se ha atrevido a dirigirse a S.M. para sugerirle algunas ideas que no dudamos serán tenidas en consideración.

Bilbao, 25 de noviembre de 1994

Respetuosamente, le saluda

Jean Haritschelhar,
presidente.

Endrike Knörr,
secretario.

EL SECRETARIO PERPETUO DE LA REAL ACADEMIA ESPAÑOLA

Saluda

Al Excmo. Sr. Presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia y le adjunta la Declaración que, en contestación a la recibida de esa Academia, ha aprobado por unanimidad el Pleno en su Junta de hoy. Le agradecería que la hiciera llegar a los miembros de Euskaltzaindia.

Víctor García de la Concha aprovecha gustoso esta ocasión para expresarle la seguridad de su más distinguida consideración.

Madrid, 22 de diciembre de 1994

La Real Academia Española saluda cordialmente a la Real Academia de la Lengua Vasca, y le expresa su sentimiento por la desazón que, según el escrito enviado a esta Corporación y leído ante nuestro Pleno el pasado 15 de diciembre de 1994, le ha causado la carta enviada por ella hace algunas semanas al Presidente del Gobierno.

Ese documento no cuestionaba en absoluto las atribuciones de las distintas Comunidades autónomas; la Academia no tiene títulos para ello, y es sumamente respetuosa con la legalidad vigente. Mucho menos expresaba recelo alguno ante ninguna de las lenguas habladas en España, de cuya recuperación se felicitaba muy sinceramente. En el caso del vasco, conoce de sobra las condiciones precarias en que, a pesar de los avances últimos, se desenvuelve aún.

Sus consideraciones tendían tan sólo a proponer algunas medidas que, examinadas y acordadas por quienes tengan potestad para ello, puedan favorecer la relación entre los diversos idiomas, de tal modo que no se presente en términos de confrontación; que ninguno de ellos sufra menoscabo, y que la educación facilite el bilingüismo y haga posible que los ciudadanos de las Comunidades con dos lenguas cooficiales sean en su mayor parte competentes en ambas. No debe extrañar a esa Academia que nuestra Institución se preocupe por la situación actual o futura de la lengua castellana allí donde se habla, del mismo modo que la Academia Española halla naturales los desvelos de Euskaltzaindia por procurar un justo progreso al eusquera.

La Academia Española reafirma los testimonios de amistad verdadera que siempre le han unido a Euskaltzaindia, desde que esta Institución fue fundada, y desea ver desvanecidos sus recelos. El escrito al Presidente del Gobierno, torcidamente interpretado por muchos en clave política y puesto al servicio de sus propios intereses, sólo defendía una convivencia fraternal entre las lenguas de España; o lo que es igual, una convivencia no recelosa entre todos los ciudadanos. La Academia no puede aceptar reproches por lo ocurrido en el pasado, en unas circunstancias políticas duramente coercitivas,

que jamás deben volver a producirse, y menos que en nada, en el libre aprendizaje y empleo de las lenguas de España.

Madrid, 22 de diciembre de 1994

AURKEZPENAK

ESLABA ALDEKO EUSKARAREN AZTERKETA TOPONIMIAREN BIDEZ

ONOMASTICON VASCONIAE, 11

Iruñean, 1994-10-21

Patxi Salaberri Zaratiegi

AURKEZPENA

Eguerdi on denoi:

Lehenik eta behin lan hau burutzen lagundu didaten guztiei eskerrak eman nahi dizkiet: nire familiari, nire kezka eta bihozgabetzeak jasan dituelako eta lanera bultzatu nauelako, Uxueko eta gainerako herrietako informatzaileei beren laguntza gabe lana bururatzetik izango ez nukeelako, Nafarroako Gobernuko Hizkuntza Politikarako Zuzendaritza Nagusiari, lana eskuzabalkiro finantziatu duelako, euskararen Akademia den Euskaltzaindiari, liburua argitaratzeak berekin dakartzan eginkizun ugariak bere gain hartu dituelako eta azkenez Nagraphic-eko Clemente Iriarteri, zeregin hauetan hasi berria zen ni bezalako batekin eraman izugarria erakutsi duelako.

Bigarren, liburuaren nondik norakoa laburki azaldu nahi dut: txikitandik adituak nituen etxean nire sorterrria den Uxueko hainbat eta hainbat leku-izen erdaldun batentzat bitxi: *Anzandieta, Turtunbera, Ardui, Txutxu, Redondiaga, Aliaga, Lakilazaba...* eta beti nuen buruan izen arraro horiek nondik heldu ote ziren jakiteko nahia. Euskara ikastearekin nahia irrika bilakatu zen, baina eskumenean nituen hiztegiak ez ziren, gutiz gehienetan, toki-izen horiek azaltzeko gauza. Doktorego tesia egitea suertatu zitzaidanean, hasieran beste zerbait aukeratu banuen ere, gero beti burutan erabili nuena-nire herriko toponimia eta euskara- aztertu behar nuela begitandu zitzaidan, eta gaia aldatuik toponimiaren ikerketari ekin nion buru-belarri, jo-ta-ke. Sei urte beranduago, haurdunaldi luze latzaren ondoren, zuen aurrean duzuen ume potolo honetaz erdi nintzen.

Helburua nire eskualde horretako —Uxue eta inguruko herrietako—euskalduntasun galduean berri zerbait jakitea eta ikastea zen: noiz arte mintzatu zen euskara, hau nolako zen, hots, zer euskalkiren barrukotzat jo behar den, nolako ezaugarriak zituen...eta beste.

Onomastika batzordea. Iruñea, 1994-10-21

Beste alde, arian ariaz toponimiak berak dituen barne-muinak ere aztertu behar ni-tuela ohartu nintzen, ezer probetxuzkorik egitekotan: zer adiera zuten azaltzen ziren izenek, zer-nolako aldea zegoen aurkientza-izen ber bati atxikitako posposizioen artean...e.a.

Helburu horiek oso neurri txikian baizik ez ditut bete ahal izan, baina saiatu behintzat saiatu naiz. Espero dut —eta honekin bukatuko dut— Uxue aldeko jendeak beren herriko toki-izenen eta hizkuntza historiaren berri zehatzagoa izanik, askotan hain beldurgarri zaizkien euskara eta euskal gauzak arrotzak ez, baizik beren-berenek dituztela ikusiko dutela.

* * *

Buenas tardes a todos:

En primer lugar quiero mostrar mi agradecimiento a todas las personas que me han ayudado: a mi familia, porque ha sufrido mis preocupaciones y me ha animado en todo momento, a los informantes de Ujué y del resto de los pueblos porque sin su ayuda no hubiera podido realizar este trabajo, a la Dirección General de Política Lingüística, por financiar la obra con generosidad, a la Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia, por aceptar de buen grado todas las tareas que el publicar un libro así conlleva, y finalmente a Clemente Iriarte de Nagraphic, por tener tanta paciencia con un novato como yo en estas lides.

En segundo lugar me gustaría explicar un poco el porqué y el cómo del trabajo: desde crío había oído en casa muchos nombres de lugar extraños para un oído no vasco: *Anzandieta, Turtumbera, Ardui, Txutxu, Redondiaga, Aliaga, Lakilazaba...* y siempre tenía *in mente* ganas de saber qué eran, de dónde procedían. Al aprender euskara esas ganas se convirtieron en deseo ferviente, y al realizar la tesis doctoral decidí, tras algún cambio, que tenía que trabajar en aquello que siempre me había intrigado: la toponimia

ONOMASTICON VASCONIAE

II

PATXI SALABERRI ZARATIEGI

ESLABA
ALDEKO EUSKARAREN
AZTERKETA
TOPONIMIAREN
BIDEZ

EUSKALTZAINDIA

y el euskara de mi pueblo. Seis años más tarde, tras un largo embarazo, dí a luz al niño gordo que teneis delante.

El objetivo era saber cosas sobre el euskara de la zona: cuando se perdió, como era, a qué dialecto pertenecía...etc. Por otra parte, al profundizar en la toponimia me dí cuenta que había que ocuparse también de la dinámica propia que esta disciplina tiene y estudiarla más detenidamente.

Creo que los objetivos propuestos no se han cumplido sino en una mínima parte, pero al menos lo he intentado. Espero —y con esto término— que la gente de Ujué y pueblos del entorno, teniendo un conocimiento mayor de su propia historia lingüística tenga al euskara y lo vasco no como algo extraño sino como algo suyo, como algo que le pertenece.

**EN LA PRESENTACION DE
TOPONIMIA DE LA CUENCA DE PAMPLONA.
PAMPLONA/IRUÑA,**

De Jose Maria Jimeno Jurio y Patxi Salaberri

ONOMASTICON VASCONIAE. 12

Pamplona/Iruñea, 16-12-1994

E. Knörr

Hoy es un día importante. Se presenta esta obra, magnífica, sobre la toponimia de Pamplona, de José María Jimeno Jurío y Patxi Salaberri, que hace el n.º 12 de la colección Onomasticon Vasconiae. Se cierra un ciclo, al mismo tiempo, pues, tras la publicación de los libros con los nombres de lugar de las cendeas, ya tenemos el tomo correspondiente a la capital.

ONOMASTICON VASCONIAE

12

JOSÉ MARÍA JIMENO JURÍO
PATXI SALABERRI ZARATIEGI

TOPONIMIA
DE LA CUENCA DE PAMPLONA
PAMPLONA/IRUÑA

EUSKALTZAINDIA

Capital que ha sido y es sentida como algo más que capital de los navarros. "Euskaldunen hiri buruzagia" ("capital de los vascos"), decía Etxeberri de Sara en el siglo XVIII, y sin duda recogía un estado de espíritu muy extendido entre nuestros compatriotas. En efecto, el Reino de Navarra, "la creación política más importante de Vasconia", como acertadamente escribió Michelena al principio de su *Historia de la literatura vasca*, tiene un peso muy grande en nuestra historia, pese a sus avatares, pese a las luchas fratricidas y pese a su triste fin en que otros vascos colaboraron tan activamente.

Difficil será encontrar otro libro que recoja tanta información histórica, diríamos tan pegada al suelo. En este libro se ha hecho un esfuerzo enorme no sólo de recopilación de los nombres de lugar. Hay un trabajo indecible de asimilación de lo que sobre Pamplona se ha escrito antes. Es un mérito destacado de este tomo el haber tenido en cuenta todo ese cúmulo de información, pero para superarlo, diríamos al modo hegeliano.

Es un libro que cualquier lector puede repasar con gusto. No hay engolamiento, no hay erudición abstrusa, es una obra pedagógica donde las haya, con mil detalles sobre la vida de nuestros antepasados en la ciudad y su cocinado. Palabra esta que equivale más o menos a lo que en Vitoria se dice *término campanil*. Está recogido este adjetivo como alavesismo por el diccionario de la Real Academia Española, en tanto que *cocinado* no figura. Que ambos conceptos son paralelos se demuestra en estas páginas. Hablando de Barañain y de los problemas de atribución de diezmos, dice un documento literalmente "en el término llamado de la Campana".

De izquierda a derecha:

Patxi Salaberri, Clemente Iriarte (fotocomposición *Nagraphic*), Jose Mari Jimeno Jurio, Jose M.º Rodríguez Ochoa y Endrike Knörr.

Salta a la vista, para quien no sea ciego voluntario, al menos, el vasquismo de Pamplona. Vasquismo que ha recorrido los siglos y que debe seguir recorriéndolos, a no ser que queramos negar nuestra historia y nuestras raíces. Y para la supervivencia de este legado precioso, cabe destacar otro mérito del libro: el carácter práctico de los aspectos normalizadores. Pese a las estrecheces de la ley, se establecen aquí las formas normales, que cuentan con todos los fundamentos racionales y razonables. No estará de más recordar, por cierto, que las leyes están para que se cumplan, y en este punto hay que señalar la diaria conculcación de la ley en infinidad de nombres, en la prensa escrita, en los libros, en los carteles y señales de calles y carreteras, etc.

Acabaría destacando que la obra es, por tanto, un libro ecológico, pues ecología es también el cuidado de estos nombres, transmitidos secularmente, y su preservación cara al futuro.

Gracias a los autores y gracias al Gobierno de Navarra, que ha patrocinado esta obra a través de la Dirección General de Política Lingüística.

EIBARKO HIRI-TOPONIMIA

ONOMASTICON VASCONIAE, 13

Eibar, 1995-03-26

Fernando Muñozguren Urkiola

Eguerdi on

Egin den lanaren koordinatzaile moduan zera esango dut, bestelako ezer baino lehen: hain zuzen ere mahaian dagozen ikertzaile gazteek lanari zirkiñ egin barik jardun dutela ekipo-lanean. Eta hemen goian egon ez arren, Begoña Bilbatuak burutu duen tajuketa-lana gorai patu eta eskertu nahi nuke. Eta, jakina, baita ere neure eskuman dagoen Patxi Salaberrirena, bere prestutasuna eta eskuzabaltasuna azpimarratuz.

ONOMASTICON VASCONIAE

B

EIBARKO UDALA
EGO IBARRA.BATZORDEA

EIBARKO
HIRI-TOPONIMIA

EUSKALTZAINDIA

Hori esanda gero, luze, Toribiok esango lukeen moduan “San Iñazioko obria baño luziagua” joan den *Eibarko hiri-toponimia* honen historia laburra egingo dut.

Hasiera, Ego Ibarra batzordearen sorreran kokatu beharko genuke. Kanpoko gonbidatuendako, esan beharra dago, *Ego Ibarra* batzordea Eibarren eta eibartarron oroi-men historikoa berreskuratzeko sortu zela. Mundua auzo bihurtu eta antxixiketa batean bizi garen sasoiotan, jakitea gogoratzea dela konturatu behar gara eta.

Arestian esaten nihatzen moduan, hasierara etorriz, gure lehenengo pausoa Aran-zadi elkartera jotzea izan zen. Horrela jakin ahal izan genuen Oiartzunen toponimia lan bat egin zela, baina ez homologatua. Ondorengo egunetan, gaiarekin geniarduela, *Argia* astekarian Usurbilgo toponimia-lanaz ziharduen artikulua agertu zen. Egileekin berba egin eta Euskaltzaindiko Jose Luis Lizundiarekin jardun ondoren, Andoaingo pista lortu zen; orduantxe ziharduten lan homologagarria eginen.

Holaxen ba, Andoaingoekin egon eta aurkitu genuen jardunbidea, geroago etorri ziren Deiker eta abarren kontaktuak.

Informazio nahiko batu eta gero txostena prestatu, komisioan onartu, eta segidan ikerketa-lanerako kontratazioak egin ziren.

Era horretan Filologia eta Historia lotzea pentsatu zen. Azken batean, egin behar zen lana eta berorren balorea historikoa eta filologikoa da eta. Lehenengo Esther Zarrara filologoak eta Roberto Querejeta historialariak 7 hilabetez jardun zuten. Ikerketa borobildu barik gelditu zenez, beste hiruhilabetez jardun beharra egon zen eta, 2. txanda honetan Estherrekin batera Aitor Ogiza historialaria ibili zen.

Lana gauzatu eta hezur-mamitzeko ibilbidea Estherrek adieraziko duenez, liburuaren eduki edo kontenidoaz eta balorazioaz amaituko dut neure jarduna.

Liburuak hiru atal nagusi ditu:

Lehenengoan sarrera orokorra. Hor, Alkate jaunaren agurraren ondoren, lanaren nondik norakoak, erabilitako metodologia, informazio-iturriak, izenak normalizatzeko erabilitako irizpide eta kriterioak, toponimoen distribuzioa kontzeptuka eta esparruka eta, amaitzeko, Eibarren gainea, motx-motxean, jakinbeharrekoak. Hala nola: Geografia, hidrografia, landaretza, ekonomia, herri-egitura e.a. Arlo horiei lotuta ere, hainbat eta hainbat toponimo jaso dira eta.

Sarreraren ostean datoz aurkitutako 1500 lekuizenen zehaztasunak alfabetikoki.

Hirugarren atalean lekuizenen indizea edo aurkibidea orrialdeka jarrita.

Eta, azken atal moduan, planoak: bata 1901ekoa eta bestea 1988koa. Lehenengoan kaleko lekuizenak eta bigarrenean inguruak jarri dira. Jakina, ez denak, larregi lira-tekeelako.

Ondorioen gainean esan liteke, horretarako aproposena ez banaiz ere, lan polita egin dela bai ikertzen eta bai jasotakoari forma ematen. Hala ere, ez da pentsatu behar herriko lekuizen guztiak jaso direnik, era honetako lanak ez dira eta %ko %ean sekula amaitzen.

Beste alde batetik, pentsatu behar dugu, liburu honetan eibartarron ondare edo patrimonioaren zati ederra daukagula, geure historiaren adierazle. Eta, jakina, bertoko euskararen ispiluetako bat.

Aplikazioak direla eta, besteak beste, historia eta filologia arloko ikerketa eta inbestigazioko tresna izateaz gain, orain ez dago aitzakiarik komertzio eta etxe berriei izen egokiak jartzeko. Hor dago Torrekuaren kasua. Berdin lantegiak, kaleak e.a. izendatzeko.

Udalak berak ere kontuan izan beharko luke kale-izendegia eraberritu, egokitu edo izendapen berriak egiteko.

Hori guztiori gutxi ez bada ere, irakurketarako ere kurioa da. Ez da bakarrik teknikoendako liburua. Horregatik, nik uste dut, berbakizuna ipiniko duela eta oroimen historikoa transmititzeko tresna baliagarria dela

Eskerrik asko

EIBARKO HIRI-TOPONIMIA

Eibar, 1995-03-26

*Roberto Kerexeta,
Esther Zarraua,
Aitor Ogiza*

0. SARRERA

1991. urteko udazkenean eman genion hasiera Eibarko Ego-Ibarra batzordearen ideia bati jarraiki hemen aurkeztu nahi dugun lanari. Aspaldidanik zenbait eibartarren buruetan zebilen asmoa zen Eibarko hiri-toponimia jasotzearena, eta halako batean, zorronez, gauzatu da nahi hau.

Gaiari heldu aurretik aipatu gura dugu ezin dugula esan *Eibarko hiri-toponimia* izenaz kaleratu den liburu honetan esparru horretako tokizen guzti-guztiak agertzen direnik, hori eginez gero egiari iruzur egingo genioke eta. Beldurrik gabe adieraz deza-keguna ordea, ondorengo da: izandako denbora-mugen barruan ahalik eta arakatzeko lan handiena egin dugula, euskararen batasunaren mesedetan jasotako izenen aldaera normalizatuak ere proposatuz. Puntu honetan Patxi Salaberri Zaratiegi Euskaltzaindiko Onomastika batzordekidearen laguntza guztiz mesedegarri gertatu zaigula azpimarratu nahi dugu.

Ikerlana bera hamar bat hilabetetan burutu dugu, nahiz eta taxuketa eta prestaketa lanetan denbora gehiago pasatu.

Guztiarekin, Jimeno Jurio eta bere taldekideek Nafarroako toponimia bilketarako emaniko urratsak eta Pasaia eta Andoainen buruturiko toponimia-lanak erreferentzia puntu nagusi bihurtu dira gure lan honen metodologia hautatzeko orduan, Luis Mari Mujika eta Juan San Martinen lanak alde batera laga gabe.

1. METODOLOGIA

Gure lana Planeakuntzarako Arau Ordezkatzaileen barruko eta ingurutako, hau da, kale diren edo urbanizatzeko dagoen lurralde osoko leku-izenak biltzea izan denez, lehenengo eginbeharrekoa herribarneari mugak jartzea izan da. Lan hori ez da erraza gertatu, hiriaren bilakaera dela medio mendi aldera sartzeko ezer ez baita behar.

Herribarrukotzat jo ditugu herriaren gunearen inguruan azken urteotan sortutako auzo guztiak eta Planeakuntzarako Arau Ordezkatzaileen barrutiaren inguruak, bertako tokizenak besteak bezain garrantzitsuak dira eta.

Bideak ere lehenengo mailako elementutzat hartu ditugu, bideen inguruan eraiki ohi denez gero.

1.1. **Fitxaketa**

Tokizenen aldaera guztiak (data eta agiri edo testigantzaren erreferentziaz) agertzen dira fitxa bakoitzean, baita toponimoak adierazten duen kontzeptua, non dagoen kokatuta, eta sarritan gainontzeko argibiderik ere agertzen dugu.

1.2. **Datu-iturriak**

Iturri hauek hiru eratakoak dira: bibliografikoak, agiritegiak eta ahozko testigantzak.

1.2.1. Bibliografia

Erabilitako bibliografia bi modutakoa da: alde batetik Eibarri buruzko informazioa ematen diguten liburu eta aldizkari-artikulu historikoak; bestetik, ikerketaren alde teknikoak jorrazteko liburu baliagarriak.

Lehenengoen artean Toribio Etxebarriaren lanak eta Gregorio Mujikaren *Mono-grafía histórica de la Villa de Eibar* nabarmenduko ditugu.

Bigarrenen artean *Nafarroa. Toponimia eta mapagintza*, lehen aipaturiko taldearen emaitza eta Luis Mari Mujikaren *Euskal toponimiarako materialeak* dira gehien lagundu digutenak.

Juan San Martinek buruturiko lan ugariak arlo bietarako laguntza handia eman digute.

1.2.2. Agiritegiak

Lau dira erabilitako agiritegiak:

- Eibarko udal-artxibategia.
- San Andres elizako agiritegia.
- Oñatiko Protokolo eta Hipoteka artxibategia.
- Jabetza erregistroa.

1.2.2.1. Eibarko udal-artxibategia

Agiritegi honetatik jaso ditugu 500 bat toponimo, guztiaren % 034a.

Artxibategi honetan era guztietako agiriak daudenez gero, aurre aukeraketa egin, eta ondoren ekin genion uzta-lanari, artxibategi historikoari arreta handiena emanik.

Bildutako toponimorik gehienak XIX. eta XX mendeetakoak dira, nahiz eta XV, XVI, XVII eta XVIII. mendeetako batzuk ere agertu.

1.2.2.2. Elizako agiritegia

150 bat etxe izen edo oikonimo eskeini dizkigu artxibategi honen miaketak, guztiaren % 11 egiten dutela.

1918 eta 1958 urteen bitarteko jaiotza eta heriotze liburuak erabili ditugu gure ikerlanerako, lehenagokoak Gasteizko elizbarrutiko artxibategian daude eta.

Gure ustez lortutako informazioa ez da oso fidagarria, sintaxi eta ortografia huts dexente ageri direnetik, izenak gaizki idatzita eta desitsuratuta agertzen baitira.

1.2.2.3. Oñatiko protokolo eta hipoteka artxibategia

470 toponimo inguru jaso ditugu Oñatin, osotasunaren % 33a eginez. Agiri zaharrenak XVII. mende bukaerakoak dira, eta berrienak 1862. urte ingurukoak.

1.2.2.4. Jabetza Erregistroa

530 bat toponimo (% 38) batu ditugu artxibategi honetan gordeta dauden 392 liburuetatik. Agiritegian dagoen material handia ikusirik, lana errazte aldera, oso gauza konkretuak arakatzeari zuzendu genion gure interesa.

1.2.3. Ahozko testigantzak

Aurretik jasotako datuak erkatzeko eta batzuetan ordurarte agertu gabeko toponimoen berri edukitzeko balio izan digute ahozko testigantzek.

Hamairu laguni egin dizkiogu grabaketak, eta jendea aukeratzeko erabilitako irizpideak hauek izan dira: adinez nagusiak izan eta galdeketa egin zaion tokian bizi izatea luzaro, Eibartik kanpo denboraldi luzerik egin gabe.

Informatzaileek emandako lekuizenen transkripzio fonetikoak ere azaltzen da liburuan, gerora begira argibide esanguratsua da hau eta.

1.3. Lekuizenen normalizazioaz

Jasotako toponimoen normalizazioari ekiterakoan, lehenago esan bezala, Jimeno Jurio eta bere taldeak Nafarroako Gobernuarendako toponimoen jasoketa-lanean diharduen taldeak erabilitako irizpideei jarraiki gatzaizkie. Beraz, atal honetan, beraiek liburuan azaltzen dituzten puntuen laburpena baino ez dugu egingo. Hauek dira nagusiki:

Toponimoak eta euren eratorriak antzinako terminoak direnez, denborarekin desiturratuz joaten dira eta, sarritan, ahozko- eta idatzizko erabilera urrunduz.

Bestalde, eskribauek jasotako terminoek desberdintasunak dituzte.

Batzutan aipatutako bilakaera medio eta beste batzutan eskribauen euren erruz.

Ez da ahaztu behar grafiak berak duen eragina hizkuntzaren erabileran, sasoi batean irakurtzeko gaitasuna mugatua izan arren, zenbait kasutan erabilera zuzena oztopatzen baitu.

Aipatu faktore nagusi horiek eta beste batzuk kontuan izanda, toponimoen normalizazioa egiterakoan, maiz zaila egin arren, logikaz jokatzeko saiatu gara lanari koherentzia eta oreka eman nahian.

Hala eta guztiz ere Eibarko herriaren kokapen geografikoa kontuan edukiz gero terminoak normalizatzerakoan zenbait alternantziarekin aurkitu gara eta hori izendegian isladatzen da. Hala nola. *-barri / -berri...*

Era honetako lanetan ohi den bezala izen generikoak batueraz eman ditugu eta, espezifikoei malguago jokatu dugu bertako euskalkiaren jokaera zenbait onartuz eta nortasun handia errespetatuz.

— Ez dugu bokal armonia errespetatu. Beraz, *Urkizu* idatziko dugu, ez *Urkuzu*.

— *ea > ia* pausoa emana denean jatorrizko forma hobetsi dugu.

— *oa > ua* pausoa emana denean ere, beti jatorrizko forma aukeratu da.

— Dardarkari azkar baten eraginez /e/ ireki eta /a/ bihurtu den toponimoetan hau espezifikoetan gordeko da, ez generikoetan. Adb. *Etxebarri* idatzi dugu.

— Bokal protetikoa galdu denean errekuperatu egin dugu. Adb. *Errialtzu* eta ez *Realzu*.

— Aspaldiko hasperenketaren galeraren ondorioz bokal-elkarketa gertatu denean, bat egindako forma onartu dugu. Adb. *Estrata-arra*, eta ez *Estratazaharra*.

— Apofonia jasan duten eta ez duten formen arteko zalantzak badaude, euskara bizi den herrietan egun ibiltzen den forma hautatu da, eta bietako bat toponimoa desagertua denean, haren aspaldikotasuna eta maiztasuna kontuan hartuta. Biek pisu bera dutenean, apofoniadun aldaera nagusitu da. Adb. *Bidaburu* eta ez *Bideburu*.

— Toponimoa izen + izenondo osatua dagoenean loturik idatzi dugu. Adb. *Solosakona*, *Labazatarra*,...

1.4. Toponimoen kokapena eta planoak

Egiteke geratzen zitzaigun lana jaso eta normalizatutako toponimoak lekutzea zen. Hori ez zen egiteko erraza izan, zenbaitetan toponimoa bildutako agirian bertan kokapena argi azaltzen bazen ere, hori gutxienetan gertatu baitzen, eta gehienetan aparteko ikerketa baten ondorioz lortu genuen izenon kokapena finkatzea.

Informazio hori isladatzeko bi plano erantsi dizkiogu liburuari. Bata 1903koa, non sasoi horretako hirigunea eta aurkitutako lekuizenak ematen diren. Bestea 1988koa, bertan gaurko hirigunea eta inguruak agertzen dira, eta hirigunetik kanpoko tokizenak azaltzen ditu.

Aipagarria da bildutako toponimoetatik 330 kokatu direla soilik planoetan, bestela zaila litzateke irakurri ahal izatea.

1.5. Zenbait toponimo

Etxe-izenak: *Ategorrikoa, Banakanekoa, Bolinbekoa, Elizostekoa, Erdikoa, Errikoa, Flamenkokoa, Foterokoa, Fraiskoantongoa, Ikatzerre, Izotzanekoa, Kapitantx, oanekoa, Konejoeneko laba, Konfitekoa, Lekianekoa, Makatzanekoa, Malenkarajonekoa, Milloitxoanekoa, Otsoerrota, Otxabina, Sutegizarra, Txispagingoa, Txokolaterokoa, e.a.*

Kale-baserrien izenak: *Bolingoa, Buztinzuri, Eltzartzaga, IsasiOlagizongoa, Kapagingoa, Legarra, Makalarrokoa, e.a.*

Errotak: *Apalategi, Arkaxpe, Arrietarras, Balerioneko errota, Barrenazarra, Portalekoa...*

Bideak: *Aldatzako estratabidea, Arrovide, Errelkaldeko bidea, Ultsagako estrata...*

Errekatxoak: *Arlastako erreka, Burukain, Errekabartetxikia, Juandeatxaerreka, Kortatxoerreka, Lisibaerreketaketa, Txapardetako errekatxoa, Ubergako erreka.*

EIBARKO HIRI-TOPONIMIA LIBURUA DELA ETA

Eibar, 1995-03-26

Patxi Salaberri

Jaun-andreok eguerdi on:

Iragan astean Nafarroako Unibertsitate Publikoko euskara-teknikaria eta biok gure hizkuntzaren zenbait kontuz ari ginela, Unibertsitatearen ondoan-ondoan dagoen *Sadar* toponimo hizkuntzaz kanpoko arrazoiengatik ezaguna hartu genuen hizpide. Izan ere, Iruñeko Udalak bertan jarri berri dituen bide-seinaleetan *Zadar* ageri da, hasieran z-duela, orain lau mende eta erdi arteko dokumentazioan –*Zaadar*-ekin batera– azaltzen den aldaera, nahiz egungo egunean horrelakorik erraten duen iruindarrik ez kanpotarrik ez dagoen.

Toponimia normalizatzeko orduan, gure irudiz, “historizista”-tzat jo dezakegun jokatibide hau alde batera utzi beharra dago, erabat zaharkiturik dauden aldaerak artifizialki biziberrituko ez baditugu. Zaharkitua egotea edo ez egotea, halaz ere, ez da berdin neuritzen Euskal Herriko herrialde eta alderdi guztietan. Gipuzkoan eta Eibarren, adibidez, zaharkitutzat XVIII. mendeko aldaerak har ditzakegu, euskara oraindik bizirik egonik toponimoek jasan duten itxuragabetzea (oso) arina baita kasu askotan, beste eskualde batzuetan gertatu denarekin alderatzen badugu, behintzat. Nafarroako alderdi zabal batean, ordea, euskararen galera mende horretantxe –XVIII.ean– burutu zen, eta beraz, forma desitxuratuak berritxuratzekotan mende horretara eta baita atzerago ere itzuli beharko dugu. Hortaz, eta ondorio moduan, zera esan dezakegu, *zaharkidura* parametroa diferentia dela hemen eta han.

Nolanahi ere, toponimia normalizatzerakoan atzera, iraganera begiratu behar dugula gauza argia da, leku-izenek beren baitan biltzen duten kultur ondarea atxiki nahi badugu behinik-behin. Gaur aurkezten den lan honetan, adibidez, agirieta arruntena den *Abauntzaga* aldaera hobetsi da, ez XX. mende arte azaltzen ez den *Abaunza* edo oraingo eratorrietako *Abontza* monoptongatua. Orobat, XIX. mende arte dokumentazioan bakarrak diren *Anbeña*, *Anbeñaburu* hobetsi dira, ez forma asimilatua biltzen duten 1860tik aurrerako *Amaña*, *Amañaburu*. Bide beretik, 1869 arteko *Arkiskadi* hautatu da, ez egungo *Arkiski(n)di*, 1584rako azaltzen den *Artegieta*, ez oraingo *Arteitxa*, *Eztiaga* (txistukaria gorabehera), ez oraingo *Estixa*, dokumentazioan ia bakarra den (1846

arte bakarra) *Ipuruaga* (eta eratorriak: *Ipuruagabarren*, *Ipuruagaburua...*), ez *Ipuru*a laburtua (toki-izen honek aparteko arazoak sortarazten ditu, halaz ere); *Irarragorri*, ez *Iragorri* laburtua, *Legarra* (1812 arte), ez data horretatik aukerako *Legarre* (*Legárre*), *Olaerreaga*, ez *Olárria...* eta egoera berean dauden beste hainbat.

Toponimoak normalizatzeko orduan aintzat hartu behar den beste puntu bat izen batek dituen aldaeren —toponimo gehienek izaten dituzte aldaerak— *maiztasuna* dugu. Alegia, dokumentazioan aldaera bat zenbatetan agertzen den ikusi eta kontuan hartu behar dugu, eta honekin batera noiztik noiz arte agertzen den. Aldaera bat askotan azaltzen bazaigu, eta nahiz egun bizirik dagoenarekin bat ez datorren, hobetsi egin beharko dugu —egungo hitzunei zenbaitetan gogortxo egingo bazaie ere— bereziki hitzaren jatorria argiago islatzen badu, etimologikerietan erori gabe ordea, bestela berriz ere gogo aitatu forma zaharkituetara hurbilduko baikinake, kasurik hoberenean.

Leku-izenen normalizazioa egiterakoan oso garrantzi handikoa den beste puntu bat tokian tokiko *ezaugarri dialektalak* zein neurritan errespetatu behar diren erabakitzea eta zehaztea da, eta zer sarrera eman behar zaion oraingo euskara normalizatuari, bai ortografiaren aldetik, eta bai —batez ere— fonetika eta morfologiaren aldetik. Lan honetan ikusten den bezala, eta ortografiari dagokionez, generikoetan *h-k* nolabaiteko sARBIDEA izan duela esan daiteke. Cf., *Békoláua* → *Beheko laua*, *Beco-solua* → *Beheko soloa*, *Gorostadiko hegía*, *Or-ezpengo* → *Hor ez bahengo*, *Kanterako gaztañako hegía...*

Fonetikari eta morfologiari buruz, Eibarko hizkeraren ezaugarri diren zenbait gertakari alde batera utzi dira, nire ustean irizpide onez gehienetan (cf. *Arotzanekua* → *Arotzanekoa*, *Barrenatxikixa* → *Barrenatxikia*, *Barrenengo subixa* → *Barrenengo zubia*, *Barrenkália* → *Barrenkalea*, *Basatei* → *Basategi*, *Bizar'eneko eranteixa* → *Izarreneko edantegia...*

Bestalde, zuzena iruditzen zait bikoiztasuna dagoenean soinurik zaharrenaren alde, jatorrizkoaren alde, egitea: *Bittoraundiarena*, ez *Bitxor-*, *Katamengako iturria*, ez *Katamíngako iturrirra...*

Generikoetan batzuetan orokorra den bertako aldaera hobetsi da, arestian aipatu adibideetan ikus daitekeen bezala: *Bidebeko soloa*, *Etxeburuko soloa*, ez *Bidebeko soroa*, *Etxeburuko soroa* (toki-izen hilak dira, horratik), *Konejoeneko laba*, *Osteko laba...* Ez beti, halaz ere: *Ibarreco curucea* (dok.) / *Ibárkurutzían* (sic. ahozkoa) → *Ibarreko gurutzea* (nahiz gero *Kurutzegain*, *Kurutzekoa...* eta abar normalizatu).

Inoiz edo behin generikoa “garbitu” egin da: *Isasiko palasua* → *Isasiko jauregia*, *Ospitalosteko kantería* → *Ospitalosteko harrobia* baina ez beti: *Isasiko presía* → *Isasiko presa* (ez uharka), *Otaolako kanteria* → *Otaolako kantera* (hemen, halaz ere, *Otaolako kanteraldea* ere bada, eta honek *Otaolako kantera* hobestera bultzatu du).

Beste batzuetan ez dakit asmatu dugun, batik bat *Baster-Bazter*- bilakatu dugunean, edo *Bustin-Buztin*-; noiz edo noiz, azkenik, oker jokatu dugula uste dut, *Eskorta* → *Ezkorta* bihurtaraztean, konparaziorako, eta beste maila batean dokumentazioan -s-z edo -ch-z agertzen den *Insauredieta*, *Inchaurdieta*-k *Intsauredieta* behar lukeela iruditzen zait, -ts-z, ez *Intxauredieta*. Orobat, *Luberria*-k *Lubarria* (*Lubarrixa* egun) behar zuela uste dut, eta agian *Matsaria* → *Matxaria*, ardantzea zela erabat garbi ez baitago, oker ez banago.

Bukatzeko, gaur aurkezten den lan hau nire ustean lan ederra dela esan nahi dut, euskara hobeki ezagutzeko tresna baliagarria, eta Eibarri berari kalterik ez, baizik mesede egingo diona.

**EUSKAL GRAMATIKA. LEHEN URRATSAK-IV
(JUNTAGAILUAK) (EGLU-IV)**

Miren Azkarate

Aurkezpen ofizialik egin ez arren, 1994. urteko Durangoko Azokan jarri zen salgai Gramatika batzordearen azken lana: *Euskal Gramatika. Lehen urratsak-IV (Juntagailuak)*. Aurreko liburukiak, lokailuak aztergai zituenak, eta oraingo honek osatzen dute koordinazioari dagokion atala. Eta aurrekoan bezalaxe, oraingoan ere, berrehun eta hogeitortzi orrialdetan zehar, euskal juntagailuez inoiz eman den informaziorik zabal eta aldi berean xehena eskaintzen da. Hona nola banatu den liburua: *juntagailu, menderagailu eta lokailu*-en arteko bereizkuntza argitzen duen lehen kapituluaren ondoren, hiru sail nagusitan bildu dira juntagailuak, sail bakoitzari kapitulu mardula eskainiz: *emendiozkoak, hautakariak eta aurkariak*.

**EUSKAL GRAMATIKA
LEHEN URRATSAK - IV
(Juntagailuak)**

**GRAMATIKA BATZORDEA
EUSKALTZAINDIA
1994**

Kapitulu bakoitzean, modu bertsuan antolatu da juntagailu-mota bakoitzari buruzko informazioa: forma-kontuak, juntagilu bakoitzaren funtzioa, balioa, juntagaien ezabaketa nola gertatzen den, eta, azkenik, zein den juntagailuaren tokia.

Irakurlea berehala ohartuko da orain arte aipatu ere egin ez diren auziak aztertzen direla juntagailu bakoitzaz, sistematikoki; hala nola, zein kategoriako juntagailuak elkartzen diren, zein perpaus-motatan azaltzen den juntagailua, zein balio edo esanahi hartzen duen... Geure aldetik, eta gaurko hizkuntza estandarrean duen garrantzia kontuan izanik, liburuan sistematikoki aipatzen den alderdi bat azpimarratuko genuke: juntagailu jakin batek izenak ala sintagma osoak elkartzeko joera duen aztertzen duena, alegia. Argiago esanda, zein da jatorrago euskaraz, *irakaslea eta zuzendariaren arteko liskarra* ala *irakaslearen eta zuzendariaren arteko liskarra*? *Aita* edo *amarekin* ala *aitarekin* edo *amarekin*?

Galdera horien eta beste batzuen erantzuna ere aurkituko du hemen irakurleak. Azken batean, hemen aurkituko baitu juntagailu bakoitza non eta nola erabili den azken mendeetan zehar.

OIHENARTEN IV. MENDEURRENA

IKER 8

Donostia, 1994-11-18

Oihenarten laugarren mendurrena zela eta egindako XII. biltzarrean aurkeztutako txostenak biltzen dituen *Iker-8* liburua aurkeztu du Euskaltzaindiak.

1992.aren irailean Oihenarten IV. mendurrena zela eta Maulen eta Donapaleun egin zuen XII. Biltzarrean aurkeztu ziren txostenak biltzen dituen Iker bildumaren 8garren alea aurkeztu du gaur Donostian Euskaltzaindiak.

Jean Haritschelhar eskaltzainburuak adierazi duenez, Akademiaren helburuetako bat betetzen da 700 bat orrialdeko liburu mardul honekin, "euskal idazle zaharrak oho-atzea, beste herri batzuk egiten duten bezala, horiek egin baitute gure literatura".

OIHENARTEN LAUGARREN MENDEURRENA
CUARTO CENTENARIO DE OIHENART
QUARTIÈME CENTENAIRE D'OIHENART

OIHENARTEN LAUGARREN MENDEURRENA
CUARTO CENTENARIO DE OIHENART
QUARTIÈME CENTENAIRE D'OIHENART

OIHENARTEN LAUGARREN MENDEURRENA
CUARTO CENTENARIO DE OIHENART
QUARTIÈME CENTENAIRE D'OIHENART

OIHENARTEN LAUGARREN MENDEURRENA
CUARTO CENTENARIO DE OIHENART
QUARTIÈME CENTENAIRE D'OIHENART

iker - 8

Oihenarten garrantzia kontuan izanik, Maulen jaiotako euskaltzaleari eskainitako omenaldia “laudorio soil bat baino gehiago izan zedin nahi zuen Euskaltzaindiak, eta bere XII. Biltzarra eman zion ospakizunari, bost egunetz Oihenarten bizitzaren eta lanaren inguruan 27 hizlari bildu zirelarik”.

Euskaltzainburuak azpimarratu duen bezala, “Euskaltzaindiaren ohorea Biltzar hartan, oraindik orain Leioan egin duen XIII.ean gertatu den modura, zortzi unibertsitatetako irakasleak biltzea izan zen”. Baiona, Deustu, Bordele, Madrilgo UNED, Pariseko bi unibertsitatetik eta Euskal Herriko Unibertsitatetik bertaraturako irakasleek, hainbat euskaltzainekin batera, ikuspuntu desberdinetatik eta ikuspegi kritikoz aztertu zuten Oihenart emankorraren lana. Lege-gizona, historigilea, hizkuntzalaria, gizon publikoa, atsoitiz biltzailea eta olerkaria izan zen Oihenarti eskainitako hau da, Jean Haritshelharren hitzetan, Euskaltzaindiak euskal idazle baten inguruan prestatu duen iker-lanik osatu eta garrantzitsuena eta, Oihenarti dagokionez, “orain arte egin dena, baino hamar aldiz gehiago” 1980.ean iker-lan bereziak argitaratzeko sortu zen sailaren ale berri honetan biltzen dena.

Patxi Altunak ere Oihenarten lanaren zabaltasuna aipatu du Iker-8an jasotzen diren txostenak aurkezterakoan:

“Txostenen erdiak hizkuntzari buruzkoak dira, izugarrizkoa izan baitzen alor honetan Oihenarten ekarria. Poeta bezala ere garrantzi handikoa izan zen Oihenart, Europan egiten zen poesia garaikidea ongi ezagutzen zuelarik, berak jarri zizkion eta lehenengo aldiz lege jakin batzuk euskal olerkigintzari kaskarra iruditzen zitzaion bertsolaritzatik poesia berri, dotore eta ederrago baterako bidea prestatzeko, nahiz eta ez zuen jarraitzailerik izan”.

IX. KORRIKAREN AURKEZPENA **Euskaltzaindiaren egoitzan**

MIKEL LABOAREN OMENEZ LIBURUA

1995-03-04

José Antonio Arana Martija,
euskaltzaina

Eguerdi on!

Euskaltzaindiaren izenean bi hitz: Lehen Angelus-eko kanpaiek errezurako deitzen bazuten, oraingoan kanpai hotsek, eguerdi honetan, euskararen aldeko oihua dakarkigute belarri eta bihotzetara.

Mahai inguru honetan gaudenok, eta entzuleok, jakina, oihu hori Euskal Herri osoari nahi diogu zabaldu. Gure hizkuntza nazionala aldarrikatu nahi dugunok Euskaltzaindiaren areto honetan bildu gara, erakunde honek, nolabait, Euskararen ardura nagusia baitarama.

Angel Olalde duzue hemen, mahaian, *Korrikaren* izenean. Pello Urzelai *Eusladunon Egunkariaren* kazetaria, Mikel Laboaren biografia prestatu duena. Mikel Laboa, bera, zeini omenaldi gisa eskaintzen zaion aurkezten den liburua. Eta Jose Maria Sors, Elkar argitaletxekoa.

“Kalera gaitezen euskaraz!” da aurtengo Korrikaren mezua. Baserriko txokotik irten eta hiritara euskara modernoa egin eta atera behar dugu, edozein gai erabiltzeko hizkuntza nazionala, hain zuzen.

Eta horretan ari da AEK: euskara irakasten eta hedatzen, gure Herriaren sentipenak gartsuki adierazteko hots ozena, deiarar itxaropentsua iragarri eta aldarrikatu nahi duena. Mila esker AEK-ri euskaldunon aldetik.

Mikel Laboaz zer esan! Musikan ildo zaharretan gerorako ereiten ari den kantaria, lehengo eta oraingo herri-musikaren zubia, herri-musikaren erroetatik gure oraingo eta geroko arbolaren lorak ernetzen ari dena. Zuri ere, Mikel, bihotzez agurra eta eskerra.

Besterik ez. Ongi etorriak zaretela atea zabalik dituen Euskaltzaindira.

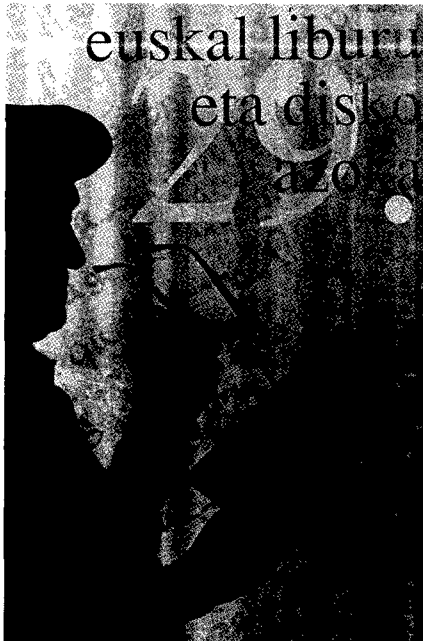
AZKUE BIBLIOTEKA: DURANGOKO AZOKAN ERAKUSKETA

Durango, 1994-12-07

Jose Antonio Arana Martija

Aurtengo Durangoko Euskal Liburu eta Diskoen Azokan (abenduak, 7/11) Euskaltzaindiko Azkue Bibliotekak Gerediaga Elkartearekin erakusketa bat antolatu du, aurreko hildako euskaltzain oso (Antonio María Labaien) eta ohorezko (Justo Garate eta Jon Bilbao) jaunei omenaldi gisa prestatua.

Bitrinetan erakutsi diren liburuak Azkue Bibliotekatik eramandakoak izan dira, eta paneletan agertu diren argazkiak eta dokumentu (gutunak) handituak ere gure artxibotik atararikoak.

ADIERAZPENAK

DECLARACION DE LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA/EUSKALTZAINDIA ACERCA DE LA RESOLUCION PARLAMENTARIA SOBRE LA LEY FORAL DEL VASCUEN-CE DE NAVARRA Y ACERCA DEL DECRETO FORAL RE-GULADOR DEL USO DEL EUSKARA

La Real Academia de la Lengua Vasca ha tenido conocimiento de los debates en el Parlamento de Navarra acerca de la posible modificación de la Ley Foral del Vasconce, que han concluido sin haberse propuesto cambio alguno en el texto anterior. Asimismo, Euskaltzaindia es sabedora del Decreto Foral 70/94, del 21 de marzo, regulador del uso del euskara en las administraciones públicas de Navarra, y de las reacciones de algunos sectores ante esta medida. Sobre ambos asuntos, esta Academia, reconocida como Institución consultiva oficial por dicha Ley, y entre cuyos fines, sancionados por el Decreto Real de 26 de febrero de 1976, está establecida la tutela de la lengua vasca, desea manifestar ante la opinión pública lo siguiente:

1.º Euskaltzaindia lamenta profundamente que se haya perdido la oportunidad de ampliar el estrecho marco de uso atribuido a la lengua vasca en la enseñanza, la administración y los medios de comunicación en Navarra más allá de lo dispuesto en el artículo 9 de la Ley de Amejoramiento de 1984, texto acerca del cual la Academia mostró su disconformidad durante el trámite parlamentario, en la declaración de fecha 17 de julio de 1982.

2.º Nuestra Institución deplora igualmente que en un tema capital como en éste no se haya producido la necesaria generosidad por parte de todos los grupos parlamentarios y que se haya cerrado el camino a unos avances que, aunque no hubieran sido totalmente satisfactorios desde el punto de vista del derecho de las lenguas, sin embargo habrían reportado notables mejoras para el tratamiento jurídico de la lengua vasca en todo el territorio navarro, con una consideración legal más favorable. No se comprende que el bien de la lengua vasca se haya subordinado a intereses políticos partidistas.

3.º Euskaltzaindia desea mostrar su apoyo al Decreto Foral 70/94, de 21 de marzo, regulador del uso del euskara en las administraciones públicas de Navarra, por el avance significativo que aporta para el empleo del euskara, fuera de declaraciones meramente retóricas de estima hacia la lengua vasca. Al mismo tiempo, la Academia manifiesta su inquietud ante algunas reacciones contrarias a la aplicación de dicho Decreto Foral.

4.º Esta Real Academia reitera la necesidad de mantener a la lengua vasca fuera de los avatares de la política de los partidos, como patrimonio que es de todos los navarros, por encima de credos e ideologías, y al mismo tiempo recuerda que el euskara se encuentra aún discriminado en las diversas esferas de la vida social, sin que se hayan

resuelto graves injusticias como las inferidas en el reparto de las emisoras de modulación de frecuencia y otras.

5.º Esta Institución no puede permanecer callada ante alguna expresiones orales y escritas de representantes políticos y otras personas acerca de la lengua vasca y sus variedades en Navarra, la extensión anterior y actual del euskara, la norma literaria unificada, etc., en que se han vertido conceptos en abierta contradicción con la verdad y también en no pocas ocasiones con grave incumplimiento de lo dispuesto por la Constitución española en su artículo 3.º, párrafo 3, sobre el especial respeto y protección debidos a las otras lenguas distintas del castellano.

Pamplona, 4 de julio de 1994.

NAFARROAKO EUSKARAREN FORU LEGEAREN GANEAN PARLAMENTUAK ERABAKI DUENAZ EUSKALTZAINDIA- REN ADIERAZPENA

Euskaltzaindiak jakin du Nafarroako Euskararen Foru Legea parlamentuak aldatzeko egin dituen bilkuren berri. Hauek legea zegoenean utzirik bukatu dira. Akademiak, lege horrek aholku-emaile ofizialtzat aitortuak, eta zeinen helburuen artean, 1976ko Erret Dekretuaren bitartez, euskararen zaintze eta jagotea duenak, honako hau nahi du jendaurrean adierazi:

1. Euskaltzaindiak zinez deitoratzen du irakaskuntzan, administrazioan eta komunikabideetan euskarari egozten zaion eremu meharra zabaltzeko aukera ona huts egin izana, 1984ko Foru Hobekuntzaren Legearen 9. artikulua agintzen duenetik harat. Puntu honi datxekola, oroitarazi behar da testu hori onartzeari buruz parlamentuan erabiltzen ari zenean Euskaltzaindiak ados ez zegoela adierazi zuela, 1982ko uztailaren 17ko agerpenaren bitartez.

2. Berrito ere erraten du Euskaltzaindiak euskara alderdikeria guztietatik kanpo eduki behar dela, nafar ororen ondarea denez, iritzi eta ideologia guztien gainetik, eta, denbora beran, gogorarazten du euskarak bereizkeriazko tratamendua jasaten duela oraindik Nafarroako gizartearen hainbat alorretan. Besteak beste, FM-ko irriak bantzean egindako bidegabekeria larria ez da konpondu.

3. Euskaltzaindia ezin daiteke inola ere isilik gelditu zenbait politikaririk eta beste-lako gizabanakok euskararen gainean, Nafarroako euskalkiez, hizkuntzaren lehengo eta oraingo hedaduraz, literatur euskara arautuaz eta abarrez esan eta idatzi dutenaren aurrean. Egia ez diren gauzak izan dira guztiz, eta, gainera, Espainiako Konstituzioak, bere 3. artikuluan, 3. parrafoan, "gaztelaniaz landako beste hizkuntzen begirune eta zaintze bereziaz" dioena erdeinuz era ezjakintasunaz erabili dute halakoek.

Iruñean, 1994ko uztailaren 4an

DECLARACION DE LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA/EUSKALTZAINDIA ACERCA DE LA RESOLUCION PARLAMENTARIA SOBRE LA LEY FORAL DEL VASCUEN-CE DE NAVARRA

La Real Academia de la Lengua Vasca ha tenido conocimiento de los debates en el Parlamento de Navarra acerca de la posible modificación de la Ley Foral del Vasconce, que han concluido sin haberse propuesto cambio alguno en el texto anterior. Sobre este asunto, la Academia, reconocida como Institución consultiva oficial por dicha Ley, y entre cuyos fines, sancionados por el Decreto Real de 26 de febrero de 1976, está establecida la tutela de la lengua vasca, desea manifestar ante la opinión pública lo siguiente:

1. Euskaltzaindia lamenta profundamente que se haya perdido la oportunidad de ampliar el estrecho marco de uso atribuido a la lengua vasca en la enseñanza, la administración y los medios de comunicación en Navarra más allá de lo dispuesto en el artículo 9.º de la Ley de Amejoramiento de 1984, texto acerca del cual la Academia mostró su disconformidad durante el trámite parlamentario, en la declaración de fecha 17 de julio de 1982.

2. Esta Real Academia reitera la necesidad de mantener a la lengua vasca fuera de los avatares de la política partidista, como patrimonio que es de todos los navarros, por encima de credos e ideologías, y al mismo tiempo recuerda que el euskera se encuentra todavía discriminado en las diversas esferas de la vida social, sin que se hayan resuelto graves injusticias como las inflingidas en el reparto de las emisoras de modulación de frecuencia y otras.

3. Esta Institución no puede permanecer callada ante algunas expresiones orales y escritas de representantes políticos y otras personas acerca de la lengua vasca y sus variedades en Navarra, la extensión anterior y actual del euskera, la norma literaria unificada, etc., en que se han vertido conceptos abiertamente falsos y también en no pocas ocasiones con desprecio e ignorancia de lo dispuesto por la Constitución española en su artículo 3.º, párrafo 3.º, sobre el "especial respeto y protección" debidas a las otras lenguas distintas del castellano.

Pamplona, 4 de julio de 1994

EUSKO IKASKUNTZAREN ETA EUSKALTZAINDIAREN ADIERAZPENA IRITZI PUBLIKOAREN AURREAN 1994ko AZAROAREN 19an NAFARROAKO JUSTIZIA NAGUSI T.G.eko ADMINISTRAZIOAREKIKO AUZI ARETOAK EMANDAKO EPAIARI BURUZ

Ez dagokie ohar hau sinatzen dugun Erakundeoi oraino irmoa ez den Epaia-
ren, Auzitegi Gorenaren aurrean kasasiaz errekurritua baita, balioztatze juridikoak egitea.
Hala eta guztiz, euskararenganako sentiberatasuna dutenen artean Epaia horrek sortarazi
duen gizarte-asaldura larriaren aurrean eta hartan Nafarroako berezko hizkuntza bati
ematen zaion trataera laidogarria ikusirik, Botere Judizialaren Kontseilu Nagusiari pro-
testa bat egiteko beharrean aurkitzen gara, euskararen eskubidean babesteko eginbeharra
duten Erakundeak garenez (Eusko Ikaskuntzaren Estatutuak 2. art.; Euskararen Erret
Akademia Euskaltzaindiaren aitortenezko E.D. 573/1976, 4.8 art.), eta hartarako ondo
doko arrazoieta oinarritzen gara:

1. Ignacio MERINO ZALBA Magistratua txostengile den Epaian esaten denez,
Iruñean ez dago "bertan sorturiko euskaldunik", datu guztiz faltsua dena zeren eta hiriko
euskaldunen kopurua hamarnaka milakoa (35.000) baita, estatistika ofizialen lekuko-
tasunaren arabera.

2. Epaia horretan erantzen da "euskara hutsezko irriti programazio bat kaltegarri
litzateke kultur garapen orokorrerako eta pertsona gehienentzat" bai eta "baztergarria
gehiengoarentzat gutxiengoarekin alderatuz". Seta okerreko iritziak, gehiengoak gaz-
telaniaz baizik aritzen diren 19 irriti bere esku dituela eta gutxiengoak batto ere ez duela
kontuan hartzen ez dutenak.

3. Irratien kudeaketarako emakida, horren erabakia hemen izendatuki aipatzen den
epaia ekarri zuena, arautzen zuten oinarrietan argiro adierazitakoaren arabera, "Nafa-
rroako balio linguistikoak sustatu eta indartzeko konpromezua beregain hartuko duten
proiektuak begi onez ikusiko ditu" (Foru Dekretua, 37/1990, 4.1 art.). Baloratzeko iriz-
pide hori, alabaina, ez da ezertarako kontuan hartu emakidak erabakitzerakoan, ez eta
aztertzen ari garen Epaian, eta hori guztia LORAFNA edo Autonomi Estatutuak euskara
Nafarroako berezko hizkuntza aldarrikatzen duela jakinez.

4. Orobat, 1986ko abenduaren 18tik indarrean dagoen Nafarroako Euskararen Le-
geak 27.1 artikuluan xedatzen duenez "Administrazio Publikoek bultzatuko dute eus-
kararen mallaz mallako presentzia komunikabide sozial publiko edo pribatuetan. Ho-
rretarako eta komunikabideek euskara gero eta gehiago eta ohizko moduan erabil
dezaten, Nafarroako Gobernuak ekonomi eta materiale laguntza-planak gauzatuko ditu".
27.2 artikulua ere ildo beretik mintzo da, "Foru Komunitateak gestionatzen dituen te-
lelibista eta irriti emisora eta gainerako komunikabideetan, Nafarroako Gobernuak eus-

kararen presentzia egokia begiratuko du". Argiro ikus daitekeenez, printzipio arauemaileok ez dira ezertan kontuan hartu, edo ez dira kontsultatu ere egin, aipatzen ari garen epaian.

5. Gainera, esan beharra dago Konstituzioak 20.3 artikuluan "gizartearen aniztasunarekiko" begiramenari xedatzen duela, eta izendatuki ezein erakunde publikoren mende dauden gizarte-komunikabideetan "Espainiako hizkuntzekiko" izan beharreko begiramenari, eta hori gure iritziz eta epailetzari zor zaion begiramen guztiarekin, erabat juridikoaren arauak, bai eta haien bidezko euskarriak izan behar duten arau juridikoak —Konstituzioa, Euskararen Legea, Foru Dekretua— alde batera uzten diren, haien ordez balorazio ideologikoez kutsaturiko iritzia emanez, euskal hizkuntzarekiko eta sentiberatasun demokratiko xumeenarekiko mespretxua erakusten dutenak. Hori guztiagatik organo goren horrengana jotzea noraezekoa dugu.

6. Arazo honi buruz, oroitu beharra dago Euskaltzaindiak 1992ko apirilaren 24an plazaratu zuen protesta-adierazpena, Nafarroako Gobernuak Frekuentzia Modulatuan aritzeko baimenduriko 7 irratietatik euskal irratientzat bat ere ez zuela eman jakin ondoren.

Azaldu denaren ondorioz, Adierazpen honen sinatzaile diren bi Erakundeok, epaileei zor zaion begiramenari kalterik egin gabe, Auzi Aretok emandako Epai iraingarri eta bidegabe hori bete-betean arbuiatzen dute, eremu urriko hizkuntzen babesari begira Espainiako Estatuak sinatu dituen nazioarteko itunen (NBE, Europako Parlamentua, etab.) erabateko mespretxua eta soziolinguistikari buruzko dokumentazioan edo zientzia aholkularitzan guztizko gabezia adierazten baitu.

Aldi berean, Auzitegi Gorenak gure jarrerari eusten dioten arrazoiak aintzat hartuko dituelako eta aipatu Aretok egindako huts gaitza zuzenduko duelako uste osoa adierazten dugu.

Iruñea, 1995.eko urtarrilaren 13an

DECLARACION DE EUSKO IKASKUNTZA/SOCIEDAD DE ESTUDIOS VASCOS Y EUSKALTZAINDIA/REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA ANTE LA OPINION PUBLICA NAVARRA EN RELACION CON LA SENTENCIA DE 19 DE NOVIEMBRE DE 1994 DE LA SALA DE LO CONTENCIOSO-ADMINISTRATIVO DEL EXCMO. TRIBUNAL SUPERIOR DE JUSTICIA DE NAVARRA

No corresponde a las Instituciones que suscriben la presente nota hacer valoraciones jurídicas de una Sentencia en principio no firme, ya que ha sido recurrida en casación ante el Tribunal Supremo. Sin embargo, ante la grave alarma social creada entre las personas con sensibilidad hacia el euskara y dado el ignominioso tratamiento dispensado en dicha Sentencia a una de las lenguas propias de Navarra, nos vemos en la obligación de elevar una protesta formal ante el Consejo General del Poder Judicial, en tanto Instituciones que deben velar por los derechos de la lengua vasca (Estatutos de Eusko Ikaskuntza/Sociedad de Estudios Vascos, art. 2; R.D. 573/1976 de reconocimiento de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia art. 4.8) y hacerlo con fundamento en las siguientes razones:

1. En la Sentencia, cuyo ponente es el Magistrado Ignacio MERINO ZALBA, se afirma que en Pamplona no existe “ningún vasco-parlante de origen en la ciudad”, dato evidentemente falso ya que su cifra se eleva a varias decenas de miles (35.000), tal como lo atestiguan las estadísticas oficiales.

2. Se añade en dicha Sentencia que una programación de radio “sólo en euskara pudiera considerarse perjudicial para el desarrollo cultural general y de la generalidad de las personas”, y sería “discriminatorio para la mayoría de los ciudadanos en relación con la minoría”. Juicios de valor contumaces que además desconocen en dicha argumentación que la mayoría tiene a su disposición 19 emisoras que emiten de forma exclusiva en lengua castellana y la minoría no tiene ni siquiera una que emita en euskara.

3. En las bases que regulaban la concesión para la gestión de las emisoras de radiodifusión, cuya ejecución tiene por causa la sentencia comentada explícitamente, se determinaba que se “valorará positivamente los proyectos que asuman el compromiso de fomentar y potenciar los valores lingüísticos de Navarra” (Decreto Foral 37/1990, art. 4.1). No obstante se hace caso omiso de dicho criterio valorativo tanto en la ejecución de las concesiones como en la Sentencia analizada, y todo ello aún a sabiendas de que la LORAFNA o Estatuto de Autonomía declara el euskara como lengua propia de Navarra.

4. Asimismo, la Ley del Vasculence de Navarra en vigor desde el 18 de diciembre de 1986 establece en su art. 27.1 que “Las Administraciones Públicas promoverán la

progresiva presencia del euskara en los medios de comunicación social públicos y privados. A tal fin el Gobierno de Navarra elaborará planes para que se emplee el euskara de forma habitual y progresiva". Incluso el art. 27.2 en este mismo sentido declara que "en las emisoras de televisión y radio y demás medios de comunicación gestionados por la Comunidad Foral, el Gobierno de Navarra velará por la adecuada presencia del euskara". Principios normativos evidentemente ignorados, cuando no consultados, en la sentencia comentada.

5. Hay que añadir que, la Constitución en su art. 20.3 dispone como derecho fundamental el respeto "al pluralismo de la sociedad" y explícitamente "a las diversas lenguas de España", en los medios de comunicación social dependientes de cualquier ente público, lo que con todos los respetos a la judicatura entendemos que viola flagrantemente la Sentencia de 19 de noviembre de 1994, ya que en ella se omiten los criterios de valoración jurídica y, por supuesto, las normas jurídicas que rectamente le deben sustentar —Constitución, Ley del Vasuence, Decreto Foral— para por el contrario, dar rienda suelta a un juicio teñido de valoraciones ideológicas, despectivas hacia la lengua vasca y hacia un mínimo de sensibilidad democrática, por lo que se nos hace obligada elevar esta protesta ante tan alto órgano.

6. Sobre este asunto, es preciso recordar que la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, con fecha 24 de abril de 1992 hizo pública una Declaración de protesta, tras conocerse que de las 7 concesiones de emisoras de Frecuencia Modulada aprobadas por el Gobierno de Navarra ninguna de ellas fuera otorgada a radios vascofonas.

Por todo lo expuesto, las dos Instituciones firmantes de esta Declaración, sin perjuicio del respeto debido a los jueces, rechazan abiertamente la injuriosa e injustificable Sentencia de la Sala de lo contencioso que denota un total desprecio de las convenciones internacionales suscritas por el Estado Español respecto de la protección de las minorías lingüísticas (ONU, Parlamento Europeo, etc.) y una completa falta de documentación o asesoramiento científico en materia sociolingüística.

Al mismo tiempo, manifestamos completa confianza en que el Tribunal Supremo atenderá las razones que abonan nuestra postura y corregirá el grandísimo error cometido por la citada Sala.

Pamplona, 13 de enero de 1995

BESTE BERRI BATZUK

1995. URTERAKO EUSKALTZAINDIAREN EGUTEGIA (*)

J.L. Lizundia,
idazkariordea

Urteoro bezala, Zuzendaritzak onartuz gero, hemen dakartzet batzar-egutegia 1995. urterako. Ohi bezala euskal bibliografiari begirada bat eman diot: *Euskera* agerkaria, Luis Villasante, Santi Onaindia, *Egan*, Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailaren "Klasikoak" bilduma eta nola ez, Jon Bilbao zendu berriaren *Eusko Bibliographia*.

Akademiaren 75. urteurrenaren ostean, Zuzendaritzan aipatu nuen eta kide guztiek, aho batez, onartutako irizpen bat ere kontuan izan dut, hau da: 1995. urtean nolabaiteko "urte sabatiko" bat hartu behar duela Euskaltzaindiak, beraz, ondorioz, ez dugula Bilzarrik izango, ez eta tokatzen diren Barne-Jardunaldiez kanpoko jardunaldirik ere. Amaitzeaz dagoen urte hau oso neketsua, astuna eta bete-betea izan da denontzat. bai euskaltzain osoentzat, bai batzordekide diren euskaltzain urgazle eta besterentzat, eta, nola ez, eragile eta langile ororentzat.

Horregatik bada, Barne-Jardunaldiak bakarrik izango dira ildo seinagarrienak. 1979. urtean, Bizkaiko Foruan; 1981ean, Gipuzkoako Loiolan; 1983an, Arabako Angoston; 1985ean, Nafarroako Lekarozen; 1987an, Iparraldeko Angelun; 1989an, Euskal Herriari bigarren itzulia hasi genuen, Gipuzkoako Lazkaon; 1991n, Iparraldeko Ziburun; 1993an, Bizkaiko Zornotzan. Datorren urtean Araba hautatzen dugu, oso komenigarria herrialde horretan euskarari sortzen zaizkion arazoak ikusita. Horretarako euskara galzorian duen udalbarruti baten, Legutianon, edo euskaldun zaharrok deitzen dugun bezala, Billerlen. Manu Ruiz Urrestarazu gure ordezkariak leku apropos bat bilatu du: Larrabea jauregian jarri berri duten golf zelaia. Bestalde, arabar euskal idazle baten mendeurrena ere betetzen da datorren urtean, Gabriel Jauregi Uribarrenena. IX. Barne Jardunaldi horien xede nagusia, Euskaltzaindiaren baliabideak aztertzea izango da euskaltzainburuak Barakaldoko Udaletxean proposatu bezala (bertan bildu da egun batez Zuzendaritza, Euskal Herriko udal bakarra baita, eta, ez herri txikia, 110.000 bizilagun dituelako, Akademiari hiri-izen bat eskaini diona, "Euskaltzaindia plaza" hain zuzen). Euskararen Akademia hau erronka berriei erantzun beharrean aurkitzen da, eta, gaur egun dituen baliabide eskasak, bai giza baliabideak eta bai diru baliabideak, ez dira inondik inora aski euskal gizartearekiko dituen eginkizunei aurre emateko.

Mendeurrenetan, ez dugu heldu den urtean lehen mailako ospakizunik. Hiru atzeman ditut ordea: aipaturiko Jauregiz gainera, Mixel Elizanburu "Anai Inozentzio" eta Juan Jose Alkain Iruretagoitiena "Udarregi".

(*) Durangon, 1994.eko abenduaren 7ko Zuzendaritzan onartua. Otiartzunen, 1994.eko abenduaren 29an, hileroko bilkuran, aurkeztua.

— Gabriel Jauregi Uribarren Aramaio ibarreko Etxaguenen jaio zen 1895.eko maiatzaren 27an. Karmeldar honen berri bat A. Villasante eta baita A. Santi Onaindiak ematen digute, eta ez gara hemen luzatuko. *Karmengo Argia* aldizkarian sarritan idaztetik landa, bi liburu interesgarriren egilea da: *Pisia* eta *Kimia*. Hara zer dioen Villasantek: “Queremos destacar a este carmelita, porque es autor de dos meritorios libros sobre temas científicos temas muy poco abordados en euskera”.

Jakin badakigu, bestalde, bai bere lehengusuaren semea den Patxi Uribarren euskaltzain urgazlea eta baita Julen Urkiza, *Karmel* aldizkariaren zuzendaria Jauregiri buruzko ikerketa eta bilduma batzuk egiten ari direla mendeurrenari begira. Hiztegi zientifikoaren alorra jorratzen ari diren erakunde, elkarte eta batzordc, Euskaltzaindiarena barne, gizon honi zorretan daudela, eta denen artean ospakizunen bat antolatuko dutela/dugula. Barne-Jardunaldiak ere, Araban izanik, hain zuzen albo herrian, Aramaioko Udal, Karmeldar Ordena, erakunde eta elkarte arteko ospakizun bat eskaintzeko asmoa dago.

— Michel Elizanburu, Nafarroa Behereko Heletan jaio zen 1928an eta Lapurdiko Hazparden hil, haren ordenakide Anai Iñaki Olabeagak dakarrenez, 1895eko urtarrilaren 3an. Lasterregi dugu egun hori, data hori ziurtatzen badu Pierre Charriton euskaltzainak, baina udaberrirako edo uda alderako utziko dugu ospakizuna, horrela Iparraldeari dagokion urteko bilkura Oztibarreko herri xarmant horretan egingez. Euskal idazle honen berri aspaldi eman zigan, 1959ko 5-6 *Egan* aldizkarian arestian aipaturiko Anai Iñaki Olabeaga lasalletarrak, bertan dakartzalarik xehetasun ugari. Horrez gain, Gabriel Fraile gure *Orotariko Euskal Hiztegiko* lankideak, Eusko Jaurlaritzako Kultura Saileko “Klasisikoak” bildumako zenbakian ikerketa trebea eskaini digu, baxenafar idazle hau eza-gutzeko interesgarria: *Frantziako hirur Errepubliken ixtoria laburzki* deritzan lana paratuz eta egilea ezagutzeko xehetasun jakingarriz ongi hornituz. Jo beza nahi duenak aipamen bi horietara.

— Juan Jose Alkain Iruretagoiena, “Udarregi” bertsolariaren mendeurrena ere datorren urtean betetzen da. Usurbilgo herrian jaioa eta bertan 1895.eko urriaren 2an hila. Maiatzetik gaude Udalarekin harremanetan, eta horretarako izendatutako batzordean Euskaltzaindiko hiru kide daude ordezkari: Juan Mari Lekuona, Literatura batzordeburua, Antonio Zavala Herri-Literaturako arduraduna eta Pello Esnal azpibatzorde horren idazkaria. Azaroan izan ditugu beste harreman batzuk eta bere datekin bat eginda Euskaltzaindiaren iraileko ohiko bilkura eta arraltsaldeko agerikoa eskaintzeko aukera dago.

Eskabide zehatza ere badugu, urriaren 20an Luis Alberto Aranberri “Amatiñok” Euskal Telebistako Zuzendariak egina eta hau da:

“Euskaltzaindiak urtean zehar Donostian izan ohi dituen Osoko Bileretako bat Euskal Telebistaren Miramongo ekoizpen-zentruan izan dadin. Gure eskaintzari ontsa bazereritza, gure ekoizpen-gune nagusia bertatik bertara ezagutzeko aukera izango lukete euskaltzainek eta baita euskarazko produktioaren bat zuzenean ikusteko ere. Uste dugu ETB dela, besteak beste, euskalgintzan ari diren egitasmorik handienetakoa eta merezi luke Euskaltzaindiak begibistako informazio zuzenaz jabetzea”.

Horrez gain, Gipuzkoako Diputazioak Probintziaren Urrezko Domina Euskaltzaindiari emateko eguna hautatu beharko da.

Jean Haritschelhar euskaltzainburuak, 1992. urterako Egutegia egikeran agindu hau eman zidan: 4-4-3 delakoa begiratzea, alegia, urteko hamaika hilabeteetako bilkurak, abuztua salbu, noski, honela banatuz: Lau Bilbon, egoitzan egitea, beste hainbeste Donostia edo Gipuzkoan, eta bana Araban, Iparraldean eta Nafarroan. Heldu den urtean ez dugu, nik dakidala eta iritsi zaizkidan xehetasunen arabera, Nafarroan ospakizun bezirik.

Guzti horregatik, 1995. urterako, egitasmo hau izango litzateke:

1995. URTERAKO BATZAR-EGUTEGIA:

Urtarrilaren 27an, hilerolio bilkura arrunta eta Gipuzkoako Urrezko Doina jasotzea, Diputazioan, Donostian.

Utsailaren 24an, hileroko bilkura arruntak, Bilbon, egoitzan.

Martxoaren 31an eta apirilaren leian, hileroko bilkura eta IX. Barne Jardunaldiak, Legutiano/Billerleko "Larrabea"; apirilaren leian, eguerdian, Aramaion, erakunde-elkarte arteko omenaldia Garbiel Jauregiri.

Apirilaren 28an, hileroko bilkura arrunta eta ETBk deiturik, Donostiako Miramonen.

Maiatzaren 26an, hileroko bilkura eta Mixel Elizanbururen mendeurrena, Heletan.

Ekainaren 30ean, hileroko bilkurak Bilbon, egoitzan.

Uztailaren 28an, hileroko bilkura arruntak, Donostian.

Irailaren 29an, hileroko bilkura eta Udarregiren mendeurrena, Usurbilen.

Urriaren 27an, hileroko bilkura arruntak, Bilbon, egoitzan.

Azaroaren 24an, hileroko bilkura arruntak, Nafarroan.

Abenduaren 29an, hileroko bilkura arruntak, Bilbon, egoitzan.

**1994.URTEAN, HILEROKO BATZARRETAN
IZANDAKOEN ZERRENDA**

EUSKALTZAIN OSOAK

P. Altuna	12
J.A. Arana Martija	13
M. Azkarate	11
P. Charritton	13
J.L. Davant	10
X. Diharce	6
J. Haritschelhar	13
A. Irigoien	13
X. Kintana	12
E. Knörr	13
F. Krutwig	11
A. Labaien	0
E. Larre	10
J.M. Lekuona	13
B. Oihartzabal	12
F. Ondarra	9
Tx. Peillen	10
P. Salaburu	13
J. San Martin	2
I. Sarasola	8
J.M. Satrustegi	11
L. Villasante	13
P. Zabaleta	5
A. Zavala	0

EZIN ETORRIA

P. Altuna	1
M. Azkarate	1
J.L. Davant	2
X. Diharce	5
X. Kintana	1
F. Krutwig	1
E. Larre	3
B. Oihartzabal	1
F. Ondarra	4
Tx. Peillen	3
J. San Martin	3
I. Sarasola	3
J.M. Satrustegi	2

EUSKALTZAIN URGAZLEAK

R. Badiola Uriarte	10
A. Eguzkitza	1
J.L. Lizundia	13
A. Urrutia	1
M. Zalbide	1
J.J . Zearreta	10

KARGUAK ETA BATZORDEBURUAK

Jean Haritschelhar	EUSKALTZAINBURUA Argitalpenak Lege-Ekonomia
Juan Mari Lekuona	EUSKALTZAIN BURUORDEA Literatura
Endrike Knörr	IDAZKARIA Onomastika
Jose Antonio Arana	DIRUZAINA Azkue Biblioteka
Patxi Altuna	IKER Sailburua Gramatika
Miren Azkarate	JAGON Sailburua Hiztegi Batua
Ibon Sarasola	<i>Orotariko Euskal Hiztegia</i>
Beñat Oiarzabal	Dialektologia - EHHA
Lourdes Oñederra	Ahoskera
Pello Salaburu	Euskara Batua

HIL BERRIAK

ANTONIO M.ª LABAYEN TOLEDO (1898-1994)

Iragan urriaren 12an hil zen Tolosan Antonio Maria Labayen Toledo, euskaltzaina. Herri berean sortua zen 1898ko abenduaren lean. Tolosako Eskolapioetan egin zituen lehen ikastaroak, Zaragozako Komertzio Eskola Nagusian bukatzeko. Ondotik familia-
ren lantegian sartu zen. 1931. urtean Tolosan zinegotzi hautatu zuten Eusko Alderdi Jeltzalearen izenean, eta handik bi urte barru, alkate. Alkatetzan iraun zuen 1936ko gerra arte, eta ondorenez, erbesteratua ikusi zuen bere burua, familiarekin batean, Lapurdiko Saran zortzi, urtez exiliaturik bizitzeko.

Ondoko belaunaldikook euskal idazle ezagutu genuen, bereziki antzerkigintzan, baina beste era askotariko lanak egin zituen saio eta artikuluz, beharbada hain ezagunak ez direnak, baina horregatik ez uste izan garrantzi gutiagokoak direnik.

Izenorde anitz erabili zituen bere idazkietan, gazterik hasita barreiatu aurkituko ditugunak; besteak-beste honako, aldizkarietan: *Euskal Esnalea*, *Euskal Erriaren Alde*, *Yakintza*, *Argia*, *Euzkadi*, *El Día*, *Gure Herria*, *Herria*, *Euzko-gogoa*, *Gernika*, *Eusko Jakintza*, *Egan*, *Zeruko Argia*, *Karmel*, *Oleriti*, *Agur*, *Goiñ-Argi*, *Munibe*, *Bol. R.S.V.A.P.*, etab. Hortik ikus dezakegu erbesteraturik egon zen garai hartan ere, bizi-beharraren larrialdiak gorabehera, etengabe jarraitu zuela kultura lanetan euskaraz.

Antzerki lanean berriz zer esan? Euskal literaturan lehen mailan jarriko nuke egile eta eragile zen aldetik.

Inoiz bere lanak bildu nahi dituenak kontuan hartu beharko ditu honako izenorde hauek, hain sakabanaturik eman zituen idazlanak biltzean: "Matxingorri", "Aspaldiko", "L. Ayanbe", "Ibalan", "Etxekorena", eta besteren bat.

Meriturik aski bazuen gizonak euskaltzaina izateko eta, Euskaltzaindiak euskaltzain osoen kopurua hamazortzitik hogeita laura jaso zuenean, usterik edo ustegabeen, 1832. urtean, J. P. Ullibarrik gutunez P. Novia de Salcedori agertu zion gogoa betetzera auzartu zirela esango nuke. Une hartan heldu zitzaion Labayeni aspalditik merezia zuen alkali hartzea. Beste batzuek ez genuen horrenbesteko merezimendurik eta hara hor, kopuru berria osatzean, 1964. urteko abenduaren 18an, euskaltzain berri nola izendatu gintuzten: A.M. Labayen, ni neu eta A. Zavala. Hirurotarik inork, legez behinik behin, ez genuen beste inoren hutsarterik betetzen, kopuru berria betetzera gentozen aldetik. Hirurok ginen literatura alorrean genbiltzanak eta hirurok gaztaroan mendizale. Egia esan, nik Antonio baino lehen ezagutu nuen bere anaia Frantzisko (Pantxo) mendi-kiroitzale bezala, artean Antonio Saran zela eta elkarren artean hautsi ezinezko muga. Antxon Zabala, ordea, Aizkorri gailurretan ezagutu nuen, baina Euskaltzaindiak 1958. urtean Bilbon eratu zuen Biltzar Nagusian euskaltzale gisa elkarrekin topo egin genuenetik etengabeko harremana dugu.

Hala ere, aitortu behar dut Antonio Labayenen lehen berria ni euskaltzale izatera heldu baino lehenagokoa dudala. Gerra ondoan oraindik mutikoa nintzela Eibarko Club Deportivo delako elkartearen zegoen biblioteka hartan ordu asko pasatzen nuen irakurketan, han zeuden era askotariko liburuak miatuz. Behin, *Pyrenaica* aldizkari zaharrak begiztatzean, han aurkitu nituen lehen mendizale kiroletan aritu zirenen kontakizunak eta horien arteko bat zen Antoniok Patxi Tudurirekin 1926. urteko ekainaren 26an Zuberoko Orhi mendiaren gailurrera igon zirenekoa, ibilaldiaren berri emanez. Larrañetik Erromendi zehar, eta aldi berean doinu politaren jabe den kanta hura gogoratuz eta aipatuz: "San Josefen ermita, desertian gora da...", denbora haietarako oso egoki adierazia, 2 oren eta 42 minututan oinak gailurrean jartzeko. Gero, nik dakidanez, Antoniok ez zuen izan mendi ibilietarako beta luzerik. Baina, urteak igaroaz ere, zuberotarrek esan ohi duten bezala: "Orhiko xoriak, Orhi laket". 'Aralarko Adiskideak' elkartekoa zen Antonio eta aldi berean Aralarko Igaratza babes-etxearen sortzaileetakoa eta ez errefujio hartara bidaia guti egindakoa. Horregatik, elkartearen berrogeita hamar urte betetzeaz bat, 1978an, autikulu ederra eskaini zigun ospatzearen oroitzapenetan Donostian argitaratu zen liburuxkan *Aralar'ko goraberak* izenpean.

Antonio M.ª Labayen

A.M. Labayen zenak musika zuen beste zaletasunetarikoa bat, atsedenez hartzen zioten txolarteetan biolina jotzea gogoko zitzaion. Idatzi ere zenbait aldiz idatzi zuen musikaz, 1949an *Eusko Jakintza*-n eman zuen "Bibliografía musical vasca" eta Eduardo Mokoroa Arbillagaren heriotzea gertatu zenean, saio bikaina agertu zuen "Mocoroa, apóstol de la música" izenburuaz *Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País* buletinean (XV. urteko 2. kuadernoan). Gainera, buletin berean daude 1979an Cremenio Galicia Arrue biolin-jotzaileari buruz egindako idazlana eta "Pequeña historia del violín en Tolosa" izenburua duena

Antonio M.ª Labayenek idatzi dituen liburuen artean balio handikoa dugu *Escenas papeleras* (1947), non aztertzen duen papergintzaren historia Euskal Herrian. Gainera, balio berezia du paper filigranak eta hauen noiztikakoa biltzean, eskuizkribuak iker-tzaileen eskuan jartzen baititu, lekukotasun agirien lagungarri. Honen berri zer baita-daki gure euskaltzain Frantzisko Ondarra jaunak. Aipatu beharrekoa iruditzen zait pa-peraren ikerketaz gure mugetatik haruntzago lortu zuen ospea irabazi zuela *Investigación y técnica del papel* agerkarian kolaboratuz. Ikus bertan 1970. urteko urrian idatzi zuen “En un lugar llamado Erasote”, Leitzako papergintzari buruz egin zuen ikerketa.

Beste saiakera aipagarri bat *Compendio del Poema Euskaldunak de Orixe* (1951) deritzana dugu ezpairik gabe, zeren adierazpen honen irakurketaren ondotik hobeto uler-tzen baitugu Orixeren poema mardula. Denok dakigunez, poema honek batez ere gure artzaintza eta nekazaritza mundua erakusten digu, une labur batean olazaharren zatitxo bat jaso arren. Orixeren *Euskaldunak* poema mardula hizkuntzaz eta bertsoz aberatsa dela uka ezinezko da. Hala ere, noizbait esan nuen poesia inspirazio edo etorri liriko aldetik ez zitzaidala hain ona iruditzen. Aburu hau beste askok ere azaldua zen. Baina nik ez dakit nondik eta zelan asmatu edo nahastu zuen Labayen zenak nik *Egan-en* argitaratu nuen “Zeren billa” narrazioa *Euskadunak*-en kritika zela, *Orixe* (1965) ome-naldi liburuaren 22. orrialdean datorrenez. Hemen publikoki argitu eta aitortu beharra dut, berari ahoz agertu niona: umorezko narratiba hura idatzi nuenean ez zitzaidan bu-rutik pasatu Orixeren poema. Are gehiago esango dut, Orixeri, euskaltzalerik gehienek bezala, beti gorde diodala ongi merezirik zuen ospea eta itzala. Gainera, euskararen etorkizunaz aski etsipendurik geunden garai ilun haietan zenbat aldiz ez ote nituen, ai-patu ez ezik, errepikatu ere egin poemaren hasierako bertsoak, gure sentipenen eredu-tzat: “Zatozkida goi arnas...”.

Biografiagintzan ere ahalmen berezia erakutsi zigun Labayenek eta hor dugu lekuko *Muñagorri eskribaua, pakegille ta fuerozale* (1976), agiriz nahiz garapenez ongi hor-nituriko liburua, gatzelerazko laburpenak eta guzti.

Saiakeran orotariko gaiez anitz artikulu idatzi zituen eta liburuxka bat ere bai Txi-lardegiren *Huntaz eta hartaz* kritikatu argitara eman zuen *Tajuz eta zentzuz* (1967) deritzanean.

Baina, aipaturiko gai eta lan guzcion gainera, nabarmen azaldu zen antzerkigintzan. Hor izan zituen bere biziko emaitzarik oparoenak. Ariztimuño “Aitzol”ek eta bere in-gurukoek Errepublikara garaietan zuten “Euskaltzaleak” zeritzan mugimendu hura baino askoz lehena gertatu erakutsia zuen teatrogintzarako lehia autore bezala, baina “Euskaltzaleak” sortzeaz egile eta eragile bihurtu zen. Hain urte gutxitan agertu zuten ekintzaz bazirudien euskal literaturak historian inoiz lortu ez zuen urrezko aldia zeto-rrela, baina gudu madarikatu hark eten eta etorkizunaren itxaropen guztia hankazgora jarri zuen, eta gure gizon langile zintzoa, deserriratu. Hala ere, historiak zentzurik gabe zatiturik utzi zigun Euskal Herriaren mugaz harandian erori zen eta elkarlaneko mu-gimendu hartatik berezirik; gainera, buruzagi agertu zen Aitzol bea ere armaz hila zen. Haatik, zoritxarra gairatuz jarraitu zuen euskal lanean. Ordukoak ditugu *Gernika* eta *Eusko Jakintzan* argitaratu zituenak. Bestalde, Lapurdiko egoera hartan hurbilagotik ezagutu zuen hemen baino lehena gertatu zuten hango literatur tradizioa, eta euskararen erabilera aberastu zuen. Baina, hala eta guztiz ere, aberaste hori baino galera handia-gokoa izan zen anaiarteko gerra hura; utzitako ondoreak oso latzak izan baitira, urteetan zehar, gure egunotararte.

Euskaltzale mugimenduan antzerkiaren sustaketa bere ardurapeko hartu zuen Labayenek. Antzerkian, "Txikia baina gurea" erabili zuen lema bezala. Gabriel Arestik zerbait handiagoaren nahiaz zenbait kritika egin zion lema horri, baina nire ustez, Gabrieli esaten nion bezala, esaldi horrek egiazko izate edo errealtatea erakusten zigun, berez herri txikia izateak zerbait kondizionaturik geundenez, eta Bizkaiko esaldiari lotuko diot: "garean gareana legez", harrokeriarik gabe, ez gehiago eta ez gutiago. Beraz, Labayen ez zebilen hain oker. Gainera, bazekien Sarmientok zer esan zien *Teatro argentino* liburuan bere garaiko antzerkigileei. Ikus aburu hori *Teatro euskaro* delakoaren lehen liburuarren 95-96. orrialdeetan Labayenek jaso zuena. Kontseilu hartako jokabidea eskatzen zuen "Txikia baina gurea" esaldi horren bidez, bai baitzekien Argentinan zer ondore lortu zen antzerkigintzan. Horregatik zioen: "Las obras, señores, no se producen por generación espontánea, sino vienen aprovechando enseñanzas ajenas y tentativas anteriores, cuando llega el momento oportuno".

Bi liburukitan agitarra eman zuen *Teatro euskaro* (1965), lehen liburukian teoria agertu zigun eta bigarrean aburuak, kronika eta obren katalogoa. Obra horretan agertzen zuenaren funtsezkoa, laburki, euskaraz ere agertu zuen *Teatrogintza eta yakintza* (1973) liburuan. Hiru zati nagusitan banatzen da liburu hau: lehenik, Biblian oinarrituriko bere sorberatik antzerkia, *Agar'en seme ... Ismael* (1970. urtean "Agora" saria irabazia); alde batetik antzerkigintzaren erudugarria dirudi eta bestetik, horrez gainera, liburuarren betegarri, antzerkigintzaren eredu edo erregelaz gainera hiru ekitaldidun obra bat aurkeztuz; bigarrenak, oraingo teatroaren aurrean (1965eko irailaren 25ean Donostian Euskaltzaindiak eraturiko jardunaldietan eman zuen hitzaldia da) bere iritziak agertzea du oinarritzat, eta hirugarrena, *teatroa erbeste eta gurean* saiakera, nori eransten dion azkenez "teatroa gurean" soil-soilik, Zuberoako pastoraletatik hasi eta orain arteko emaitzak aurkezten dituena.

Hitzaldi eta saio horietan bere iritziak agertzen ditu, antzerki eta bete beharreko arauak zertan diren azalduz. Publikoari begira, orotariko gai eta erak behar omen ziren, ez klasistak, entzun-ikuslea orotariko denez gero. Arte-legeak, antze-lana eta argitasuna bitez aintzindari, politika, soziologia eta gainerako ideologiak beren lekuan utzirik. "Zeren teatroari larregi eskatzen baldin badiozute alperrik galdu eta fin gaizto eginen dugu", gomendatzen zigun Antonio M.ª Labayen zenak. Azkenik beste honako aburu hau: "Teatroan gizonaren problema guziak sar ditezkeela: gizarte auzi, griñak, garratzasunak. Teatroak justiziaren alde jokatu behar du, bai. Egiaren alde teatroaren eremuan, poz, atsegina eta zoriona billa behar da. Gazteak!: Zuek ikus zer bidentatik jo! Zeon eskuetan dezute aukera. Baina kasu eman! Ibil zaitezte arduraz, teatroaren lege, neurri eta araupeetan" (87. orr.).

Alabaina, fedea obrekin erakusten zekien gizona zen Antonio, gainera egile eta eragile antzerkiaren esparruan. Antzerti liburuxka saila sortu zuen, bereak ez ezik, beste-renak ere agitarra emateko. Bestalde, antzezleri taldeak suspertzen eta bultzatzen egin zuen lana ez zen makala izan. Baina lanik garrantzitsuena, euskal literaturan beti kon-tuan hartu behar duguna, antzerkigile eta antzerki itzultzailetzan datza. *Teatro euskaro*-ren bigarren liburukiaren bukaeran euskarazko obren katalogoa agertu zuen, 153-183. orrialdeetan, lehendik Jose Aranak egindako 1880tik 1928 bitartekoari, urte horretatik 1965.erakoa bere lumaz erantsiz.

Katalogatze horretan bere lanak 171-172. orrialdeetan datoz, sortuak eta itzuliak, gutzira 25. Askok izanik ere, 1965.a ezkeroko beste zenbait gehitu behar zaizkio.

1977an Bilboko La Gran Enciclopedia Vasca argialetxeak hiru liburukitan argitara eman zuen A. M. Labayenen *Teatro osoa euskeraz*, itzulpenak alde batera utziz, Jose Lasa zenaren aurkezpenaz. Baina hutsegiterik bada hor, zeren *Maya*, *Mateo txistu* eta *Jostuna* falta ditu Labayenek berak aipaturiko katalogoan jarri zuen zerrendatik. Geroztik egindako beste hiru antzerkiren izenburuak ere falta dira. Laugarren liburuki batean sartzeko asmoz edo utziak ote? Bestela ulerkaitza baita.

Dena dela, hona hemen hatzeman ditudan guztiak zerrendan: *Txinparta buruzagi*, 1921 (Donostiako Udalak 1920. urtean saritua; *Ostegun gizona*, 1930; *Euskal Eguna*, 1931 (1930.ean Donostiako Antzerki-batzaldian lehen saria); *Maya*, 1932; *Mateo txistu*, 1932; *Iparragirre*, 1933; *Gizon bizarpeituti eta emazte bizartsuti*, 1935; *Irunxeme*, 1935; *Muga*, 1954; *Lurrikara*, 1955; *Jostuna*, 1956; *Petrikillo*, 1956; *Jokua ez da errenta*, 1960; *Galtzaundi*, 1961; *Malentxo, alargun!*, 1962; *Domejon de Andia*, *Gipuzkoako erregia*, 1965; *California ku-ku!*, 1967 (1967an "Agora" saria); *Agar'en seme... Ismael*, 1973 (1970ean "Agora" saria); *Perretxiko jatea*, 1967; *Pestaburu*, 1967; *Lapikoa*, 1969 eta *Muñagorri?*

Itzulpen lanean ere saiatu zen. Bere aburuz: "Euskal-teatro argala indartzeko ez dago, apika, gure enbor zaharrari txerto berriak itsastea bezelakorik" zioen japoniar *Taniko* antzerkitxoia itzultzean *Bai esalea eta Ez esalea* izenburupean (1960) Bertold Brecht-ek alemanierara egin zion aldaeran oinarriturik, "Der ja Sager" eta "Der nein Sager".

Baina itzulpen gogoia aspaldiago erakutsi zuen, artean aski gazte zelarik. Adibidez, 1933an Henriette Charasson-en "Sermon de mariage" itzuli zuen, *Irri Itzaldia* izenburuz eta egile beraren "Separation" hurrengo urtean *Berezi* titulatu.

Geroztik, absurdoa ez zuela maite aitortu arren, era horretako saioen aukera ere eskaini zigun honako hauekin: Durrenmatt-en *Gizona eta kidea*, "Der doppelanger" 1963an, eta Ionesco-ren *Neskatilla ezkongai* "La jeune fille a marier" 1964. urtean euskaraturik argitaratu. Bide horri jarraitu zion Max Frisch-en "Die brandstifter", *Su-emai-leak* 1966an argitara emanaz eta, gainera, J. J. Rousseau-ren "Le devinder village" Mozart-en operarako prestaturiko liburuxkan oinarriturik, eta "Les assureurs", *Bastian eta Bastiane* eta *Mesner*, argitara gabeak nonbait. Azkenik, H. Ibsen-en "Gengangere", *Mamuak*.

Zahartzaroan etxetik irten ezinik aurkitzen zelarik, urtean behin bederen bisita egiten hasi nintzen, horrenbeste lan burutu zuen gizon zintzo bezain apalak ondo merezia zuelako. Libururen bat edo beste eramaten nion, baina azkenaldira irakurketarako gogoia urritu zitzaion. Inoiz biolina jotzeari ematen zion eta azkenengo batean, Alarcón kardenalaren artikulu bat irakurtzen aurkitu nuen eta gauza zen irakurria adierazteko. Aldi honetan beti galdetzen zidan Justo Garate eta Teodoro Hernandezenaz, jakitun zenez beste biokin nituen harremanak. Besteengandik ere izaten nituen galderak. Beraz, adin berdintsukoak, nolabait zubi hartu ninduten. Eta hirurok 1994. urte berean zendu dira. Goian beude.

Juan San Martin

PEDRO DIEZ DE ULZURRUN,
sendagilea
(1924-1994)

Euskararen ilunpeko lozorroan Nafarroak izan zuen suspertzaile aipagarrienetakoa galdu du gure herriak. Etsairik ez zuen gizon apal hau agertzen zen beti hizkuntza zaharren aldeko ekintza guztietan arduradun eta gidari etsaigai berldurgarrien aurrean. Bere izenaren ondoan sendagilea zelako aipamena ez da ajola gutxiko betegarria, ez eta ere ohorezko itxurakeria. Baziren bi Pedro Diez de Ulzurrun gerra ondoko garai hartan Nafarroako euskaltzaleen mundu txikian. Biak nahita ez ekintza beretan sartuak, eta euskaltzain urgazleak biak. Apaiza bata, eta sendagilea bestea. Hori dela eta, ezinbestekoa gertatzen zen lanbidearen ezaugarri elkarrengandik berezi beharra. Zeresanik ez etorkizunari begira, ilunpeko mamuak argitasunarekin desagertzen baitira, beharrezkoa da bereizketa.

Pedro Diez de Ulzurrun

Iruñean, 1994ko urriaren 20an hil zen hesteetako minbiziarekin Pedro Diez de Ulzurrun sendagilea. Irunsheme euskaltzale honen familia inguruan bazen abertzalerik eta hartzarotik piztu zitzaion Euskal Herriarekiko atxikimendua eta maitasun sakona. Beto bizileku izan zuen San Anton karrikako etxe eder handian etorri zen mundura Pedro 1924ko abenduaren 27an. Hiriburuko Maristen ikastetxean egin zituen lehen eta bigarren mailako ikasketak. Hauek bukatzean hamasei urte zituen eta ezin zen adinagatik

Unibertsitatean sartu. Aleman edo deutexera eta mekanografia ikasten saiatu zen urte osoan etxetik.

Zaragozan egin zuen Medikuntza ikastaroa, eta amaitu bezain laster Basurtuko eritetxean eman zituen bi urte barne-mediku lanetan. Han egindako ezagupenetatik zetorkion, gero bere emaztea izango zenaren adiskidantza. Prestakuntza burutzeko endokrinologia eta elikadura espezialitateak egin zituen.

Nafarroa mendialdeko euskaldun askok ikasi zuen gaisoaldian Iruñea zaharreko Pedronen etxera bidea. Elkarriketan apala eta izaeraz alai, lasaitasuna pizten zien eriei edozein egoeratan. Lanpeturik bizi zen beti. Bere gizamaila irekia eta jatorra irribarre atsegin batekin agertzen zuen. Ez zuen inoiz adiskide bat iraindu, eta iritzi desberdinekoekin bazekien, giza legez, amor eman gabe bere eskubideak zaintzen. Itzal handiko duintasuna zen berea.

Euskararen alde baliatu zuen bere izen ona. Aurrezki Kutxa Munizipaleko zuzendari zen orduan Miguel Javier Urmeneta, eta beronen bultzadaz, herriz herri haur euskaldunak saritzeari ekin zitzaion 1956an. Oroitzen naiz Jose Agerre zenaren etxean lehenbiziko aldiz egon nintzen bileraz. Liburuz kokahala betetako gela ilunean sartu ginen. *La Voz de Navarra* egunerokoaren zuzendaria zen 1936an falanjeko morroi udinak bulegoan sartu eta atxiloturik eraman zutenean. Norbaiten medioz ez zuten hil, baina Sevillara baztertu zuten atzerriraturik. Euskaltzain oso izanik kargua kentzea, ez zen zigor txikiagoa izan Agerre jaunarentzat.

Haur euskaldunei sariak ematearekin helburu bat lortu nahi zen batez ere: euskarari egotzitako madarikazioa desagertzea: "Orain arte debekatua zen eta orain saritu behar al duzue", esaten zigun jendeak harriturik.

Hamar urtez (1956-1966) burutu zen lan hori eta bigarren ekintza bat etorri zen ondotik: "ez da aski euskara zaindu behar dela errepikatzea, irakurtzeko modurik ez badute", esan zen bilera batean. Honela sortu zen hileroko aldizkari bat, lehenik "Roncesvalles" izenarekin abiatu eta berehala "*Principe de Viana* euskal orria" izan zena. Pedro Diez de Ulzurrun zen zuzendari eta arduradun erabatekoa. Hamahiru bat lagun-tzaile biltzen ginen bere inguruan eta zazpi mila ale banatzen ziren Nafarroan.

Bidea irekirik zegoen, giroa nagusitzen zihoan, eta betiko miruak agertu ziren oitategian. Modu txarrean eta inolako esker oneko hitzik gabe baztertu zuten Diez de Ulzurrun, eta berarekin desagertu zen hasierako taldea. Aitzakia, "Txomin Agirre" nobela sariaren iragarpena erdarazko itzulpenik gabe plazaratu zela. Ez zen lehen aldia; urtero horrela egiten zen. Baina, azalpen ofizialaren azpian bazegokeen beste zerbait. Zurrumurrua alegia, "Ez dok hamairu" taldeak Larraitzen antolatutako gaupasa zaratsuaeren aipamena ez omen zen norbaiten gogokoa gertatu.

Pedro Diez de Ulzurrun buru apal itzuli zen etxera, zaratarik gabe, euskaltzaleon amets ederretako umetxoa nola hiltzen zen ikusteko, ustezko abertzaleen eskutan itorik.

Urteotan beste ekintza asko berreskuratu ziren Nafarroan, hala nola Euskal Festak eta Bertsolari txapelketak, azken saioa Iruñeko "Gayarre" antzoki nagusian egin ohi zelarik.

Aita Murieta batzordekidearen "Umeen Deia" eta "Mendiz" baso-gizon euskaldunei zuzendutako orriak ere taldearen dirulaguntza eta bultzadaz plazaratzen ziren. Gutxi aipatu ohi den lana da euskararen irakaskintza euskaldun herrietako eskoletan sartu izana. Ordu erdiko ikastaroak ematen ziren egunero, Diputazioak berak maisuei sari bat

emanenez. Eta 1973an Urmeneta Diputaziotik atera aurreko lorpen nagusia Erakunde honek "Euskararen aldeko legea" onartzea izan zen, atzetik etorri ziren agintariak denbora luzean zokoraturik gorde bazuten ere. Ofizialtasunaren mailara iritsi zen horrela Nafarroan euskara. Denbora berean sortu ziren lehen ikastolak gurasoen eskutik eta, bere sei seme-alabetan txikiena eskolako adinean baitzen, han zegoen Pedro San Fermin ikastolako gurasoetan.

Diez de Ulzurrun sendagilearen aita Legardakoa zen eta ama Iruñekoa. Galdera da noiz eta nola ikasi zuen euskara hain ongi gizon honek. Nafarroako Diputazioak euskara ikastaroak antolatu zituen Iruñean Francisco Tirapu irakaslearen eskutik, eta hara jo zuen Pedrok 1951an. Lehen kurtsoan hasi omen zen euskara mintzatzen, ordu asko eta ahalegin handiaren bidez.

Aitona Ezkabartekoa zuen Iruñerrian eta hark bai mintzo zuen bertako euskara. Zil-dotz herriko "Perutxena" bere aitonaaren sortetxean euskal sermoien bilduma handia agertu zen. Hogei bat zituen berak eta beste asko A.Irigaraik jaso zituen. *Euskera* aldizkarian argitaratu zuen lan bat "El Catecismo manuscrito de Maquirriain de 1828" izenburuarekin (V, 1960, 377or.).

Hitz gutxitan laburtzekotan bizi oparo baten irudia, euskararen ordu ilunetako mezulari argi eta alaia izan zela esan daiteke. Ez zuen ahoz bakarrik edo egunkarietan arrabots handiko ohiartzuna zuten argazkien ondotik lan egin, isilean eta musutruk baizik. Ezin zitzaion inola ere zalantzatu euskararekiko atxikimendua. Iruñeko egunkaririk zabalkunde gehienekoan asteroko "Nafar Hizkuntzan Orria" zuzendu zuen hainbat urtez. Baina ugazaben euskararenganako zitalkeria sumatu zuenean aurpegia atera zuen eta, giro txarra ikustean, dena bertan behera utzi eta desagertu zen handik.

Nafarroako euskarari dagokion berpizkundean gerra osteko oinarri sendo eta zutabe nagusietakoa izan da Diez de Ulzurrun sendagilea.

Jose M. Satrustegi

NILS M. HOLMER (1904-1994)

Suediako egun luzeetako batean zendu zen, 1994ko ekainaren hamarrean, Nils M. Holmer hizkuntzalari ospetsua. Frenninge hiriko bere etxean itzali zen, bere seme Arturok idatzi didanez, eta bat-bateko heriotzea izan omen zuen inolako larritasunik gabe.

Gotemburgen jaio zen 1904ko otsailaren 5ean. Laurogeita hamar urte beteak zituen, beraz, iragan neguan. Lund hiriko Unibertsitatean eginik goi mailako ikasketak, 1925ean burutu zuen Arte arloko batxilergoa, eta sei urte geroago, 1931an, lortu zuen lizentziatu titulua.

1948an hasi zen Lunden bertan hizkuntzalaritza konparatua irakasten, eta 1950etik 1969ra gai horretako katedraduna izan zen adinagatik irakaskuntza utzi arte.

Euskararen ikerle eta Euskaltzain ohorezkoa zen.

Munduko hizkuntza zaharren ikerle eta maisu handiari galdetu nion behin neure etxean zenbat mintzaira ezagutzen zituen. Ez zidan erantzun, baina bere emazte Vanyak azalpen hau egin zidan albotik:

— Hamabiren bat mintzo ditu, behar bada, hamalau. Orohar 32 bat irakur ditzake. Geroztik ibilia da Ozeaniako beste herri batzuk ezagutzen.

Hiru une edo saio desberdin bereiz ditzakegu nagusiki suediar jakitunaren lanetan:

- 1) Gaelieraren jarraipena,
- 2) Amerindiarren hizkerena eta
- 3) Ekialdeko aztarna zaharren sailkapen oinarritzkoa.

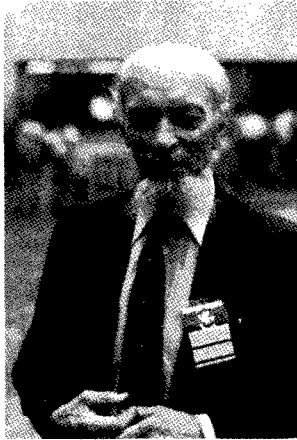
1. *Gaeliera* ikasteko Eskozia eta Irlandan bizi izan zen 1935etik aurrera. 1937 eta 1938 . urteetan *Todd lecturer* edo atzerriko irakasle izan zen Irlandako Akademian.

Denbora honetako bi ekintza azpimarra daitezke: Norvegiako Carl Marstrander ikerlearekin gaelieraren dialektoak sailkatzen egindako lana, eta 1941etik 1948ra Uppsalako Unibertsitatean zeltiar hizkuntzak irakatsi izana.

2. *Ameriketako indioen mintzairak* lantzen hasi zen aurreko saioekin batetsuan. Gotembergo S. Henry Wassén etnologiarekin Panamako *cuna* hizkuntza, edota Kolonbiako *kaggaba* eta *sanká* landu zituen 1947an.

Kanada eta Estatu Batuetan ibili zen hurrengo urtean, eta Hegoameriketako hizkuntzei jarrai zien 1954a arte.

3. *Australia* izan zuen lantegi 1964tik aurrera. Orduan berak ikertutako *kattang* eta *thangatti* desagertuak dira geroztik. Australiako Jatorri Hizkuntzen Institutuaren eskariz, *waka* eta *gunggari* herrialdeetan ibili zen, bost lengoia baino gehiago zituelarik bakoitzak.

Nils M. Holmer

HOLMER ETA EUSKARA

Ibero-kaukasieraren susmoz ikasi zuen euskara. 1950ean hasi zituen Euskal Herriarekiko harremanak eta hil arte zaindu du lotura.

Artxiboa begiratu, 1959koak direla neuk jasotako lehen eskutitzak lkusten dut eta beste lau izkribu urte horretakoak. Luzaiden ateratzen genuen aldizkaritxoaz interesaturik agertzen zen. Niri beti euskaraz idazten zidan. Mintzatzeko bazuen zailtasun gehiago.

Hogeita bi hilabete zituen Arthur semeak Holmer familia lehen aldiz Urdiainera etorri zelarik. Nafarroako Unibertsitatean zenbait hitzaldi ematera deitua izan zen. Bertan agurtu nuen pertsonalki, baina jendez inguratutik zegoen eta ez zen nire izenaz jabetu. Gau hartan bertan neure atzetik iritsi zen herrira. Elurra ari zuen. Etxeaz gustatu zen eta bereziki lurreko suaz, horrelako etxe bat erosteko gogoaz azalduz. Euskara erakutsi nahi zion semeari txikitatik:

— “Bost lengoia moderno ikasiko ditu Suediako eskoletan, baina indoeuropear aurrekorik ez noski, esan zidan. Horregatik nahi dugu euskara ikas dezan. Hizkuntzalari izatea erabakiko balu lagungarri izango du”.

Bermeon bizitu ziren epe luzean ama-semeak.

Aurkipen garrantzitsuenetakoa, munduko hizkuntzak lau (edo bost) oinarritzko multzotan biltzea izan zen, hala nola, *Paleo-Eurasian-American Prefix type* delakoa.

Bertan sartzen zituen, euskara, kaukasiera (georgiera etab.), sumerioa, burushask eta *paleosibiriko* beste batzuk. Euroasialdeko biztanle zaharragoen aztarnak liriateke multzo honetakoak, toki isladatu eta Kaukaso edo Pirine mendiak bezalakoetan geldituak.

Altaiko eta finnougariar *Eurasian suffix type* multzoa gero etorritakoa da.

Indoeuropear multzoa da Europan berriena, eta tipologia aldetik nahasketa bat omen da, *suffix type* delakoaren zenbait elementu dituelarik eta Ipar-Afrikakoen bokal aldaketa moduko beste zenbait. Ez dira, bere ustez, multzo genetikoak bi osaki horien iturriak, morfologikoak baizik. Esan nahi da, hitz guztiak aldatu ere beste hizkuntza batzuetatik hartutakoekin, hizkuntzaren ardatza ez dela hiztegia bezain laister aldatzen. Adierazgarriagoa da beraz lurralde bateko hizkuntz historiarentzat morfologi ardatza, hizkuntzalaritza edo linguistika genetiko bano.

Azken urteotan semearen bidez erantzuten zien gutunei eta hil baino hilabete batzuk lehenago bidali zizkidan Koldo Mitxelenak berari idatzitako izkribuen fotokopiak, hark Errenteriarri bidalitakoekin parekatzeko. Benetan aberatsa da altxor hori. Behin eta berriro aitortzen du Mitxelenak zertan izan zaion argibide haren esana. Gutxitan egin ohi dituen laudorioak irakur daitezke gutun hauetan. Suediarrak bidalitako lan bati buruz, honako hau dio:

“... Tenía alguna idea de sus métodos por las conversaciones que hemos sostenido y también por la introducción teórica que puso Vd. a aquel trabajo comparativo sobre lenguas norteamericanas cuya separata me dejó, pero ha sido en éste donde he podido verlo mejor. Puede Vd. creerme que me ha parecido una de las cosas más interesantes y orientadoras que se han escrito nunca sobre nuestra lengua, dejando aparte las otras” (Carta de 01-03-1951)

Munduan zehar Asia eta Ozeanatik, Europa eta Ameriketara banaturik daude bere idazlanak. Bildua dugun bibliografia osoa aipatu gabe, euskarari dagozkionak Euskalerriko aldizkari hauetan aurki daitezke: Donostiako *BAPen* lehenbiziko hiruak (1950-1959). *ASJU*n bi, 1969 eta 1977an. Koldo Mitxelenaren omenez argitaratutako *Symbolae* bilduman ere jaso da haren lan bat. Halere, *Fontes Linguae Vasconum* Iruñeko aldizkariarekin izan zituen hartu-emanik iraunkorrenak, bertan argitaratu direlarik hizkuntzalarari ospetsuaren zortzi izkribu.

Euskalariatzat aipagarriena, halere, “*El idioma vasco hablado*. Un estudio de dialectología euskérica” izeneko liburua da. 1964an plazaratu zuen Donostiako “Julio de Urquijo” Mintegiak, Suediako Errege eta hango Giza-ikerketen Kontseiluaren diru laguntzaz.

Euskal Akademiaren ohorezko izendapenez bestalde, hau da munduan zehar kideztzat hartu zuten erakundeen zerrenda:

- Linguistic Society of America.
- American Anthropological Association.
- Humanistika vetenskapssamfundet (Lund-ko Giza Zientzien Elkarte).
- Polynesian Society.
- Linguistic Society of New Zealand.

- American Name Society.
- An Comunn Gaidhealach (Gaelieraren Eskoziako Elkartea).
- Australian Institute of Aboriginal Studies.

Inorentzat ohore izatekotan, jakitunak Euskaltzaindiari eta euskarari bere jakintza-rekin emandakoa izan da.

Eta txostena amaitzeko, azken berri pozgarria. Aitaren bidetik oso aurreraturik doan Arturo gazteak egun hauetan idatzi didanez, Taiwango Seedig hizkuntzari buruz amaitzear daukan tesia irakurri bezain laster beste Holmer baten izena gehituko zaio euskalarien etorkizuneko zerrendari. Aspaldi emandako hitza beteko da beraz.

Jose Mari Satrustegi

DR. JUSTO GARATE ARRIOLA (1900-1994)

Justo Garate, aspalditik urgazle genuena eta 1978ko otsailetik ohorezko euskaltzaina, aurtengo uztailaren 2an hil zen Mendoza hirian (Argentina). Bergaran jaio zen mende honen hasierarekin 1900. urteko abuztuaren 5ean. Medikua, Madrilen eta La Platan doktoratua, baina lehenago Freiburg, Paris, Heidelberg eta Berlinen medikuntzako espezialitateak osatua zen.

Egia esan, zuotarik nork ez zuen ezagutzen jakitun hura nik adina? Gutariko nori ez dio idatzi zenbait agiri eskatuz edo berak zituenak ziurtatzeko xehetasun eskariz? Azken urteotan, halabeharrez, bere anaia Elias hartzen zuen ordezkarri gisa. Nik ere, nire ahalmenaren neurria laguntzen nion bere eskariei argibideak ematen. Zor nion, 1959. urtean Juan Antonio Mogeli buruzko lana egin nuenean beragandik jaso nuen laguntzaren ordainez.

Bai, Justo bera ere laguntzen zekiena zen eta guztiok badugu horren lekukorik. Adibidez, begira argitara berri den *Cancionero Vasco-P.Donostia*, VIII. liburukia, 1529. orrialdean "Papeles de Humboldt", non ikus daitekeen prusiarrak hemen bildu zituen kanta eta doinuak Berlingo bibliotekan begiztatu eta 1934. urtean Aita Donostiari nola aditzera eman zion. Horren ondoriozkoa dugu liburuki horretan datorren azken zatia, gure kulturaren aberasgarri.

Euskaraz ez zuen asko idatzi, baina bilduma ederra osatzeko adina bai, eta merezi luke hainbeste alor landu zituen gizon honen euskarazko liburu bat osatzeak, han-hemenka argitaratutako lanok bildurik. Hogeita bi urterekin hasi zen Bilboko *Euzkadin* idazten. Geroztik, *Eusko Deya*, *Gernika*, *Euskera* eta beste zenbaitetan argitaratu zituen euskarazko idazkiak, batzutan Elorregi, Eneko Mitxelena, Eneko Zilueta eta Txeru Arriola izenordeez. Zer esanik ere ez: euskaltzale uka ezina genuen gure gizon hau.

Jakina denez, medikuntzaz hainbat lan egin arren, inoiz ez zuen utzi euskal kulturaren alorrik. Hori gainera kontuan izanik bizitza berez gogorra gertatu zitzaioela. Hogeita hiru urterako lortu zuen mediku lizentziatura, eta ondotik Unibertsitatea eta bidaiak zituen gogoko. Mende honetako Euskal Unibertsitatearen sortzaileetariko genuen. Gerra zibilak erbesteraturik, lehendik hain zale zituen bidaiak, ahal bezala, erromes gisa ibiltzera beharturik aurkitu zen. Baina, nonahi eta beti, tinko. Gainera, bere eraginaren itzala utziaz igaro zen toki guztietan.

Bere ikasbidearen xehetasunez honako ohar hau egiteari beharrezko deritzot. 1917an Valladolid-eko Unibertsitatean hasi zituen medikuntzarako ikastaro nagusiak. 1921. urteko urtarrilean Basurtuko Ospitaleko Medikuntza Eskolan sartu zen. Handik urtebetera Basurtuk beka eskainiz Freiburg-era joan zen eta 1923an lizentziatu. Doktoradutza Madrilen 1927an eta berehala laguntzaile gisa Basurtura, 1933an bertako Me-

dikuntza Eskolan irakasle eta 1936an bertako kideekin Euskal Herriko Unibertsitatearen sortzaile Medizina Fakultatearekin.

Justo Garate

Espainiako Kotsuladuak 1989an liburu bat argitaratu zuen, *La inmigración española en Mendoza. Cuatro estudios monográficos* deritzana. Hor dator Jaime Correasek idatzitako kapitulu bat, "Justo Garate. El espíritu polémico" deritzana, bereziki 73-97. orrialdeak dira soil-soilik gure gizon honi eskainiak, bere bizitza eta lanak orokorki hartzen dituelarik. Hor bertan, 94-97 orrialdeetan dator bere lanen bibliografia. Baina bada beste liburu interesgarri bat, bere ikasle Roberto M. Aprá-k 1993an argitaratu zuen *Educación y medicina. Entre médicos y pacientes*. Alde batetik, XV. kapitulua, medikuaren esistentzialitateari buruzkoa eskaintzen dio J. Garate maisuari eta, bestetik, XVII.ean Garate eta Marañonek elkarri idatzi zizkioten gutunen berri ematen du, bi mediku ospetsuen bibliografiarekin bukatzeko. Ikus, 163-189. orrialdeak.

Beraz, guk euskal kulturaren ezagunagoa dugun Justo Garatek bere medikuntzako ofizioan ere badu ospea.

Eusko Ikaskuntzaren lehen alditik *RIEV* aldizkarian badu lanik aski, baina era berean aurkitu genitzake ikerlanak Euskal Herriaren Adiskideen *Boletín de la R.S.V.A.P.*en, Aranzadi Zientzi Elkartearen *Muniben*, *Príncipe de Viana* aldizkarian edo *Boletín Americano de Estudios Vascosen*.

Euskal gaien liburuak, berriz, huts egiteko arriskuarekin, honako hauek aipatuko nituzke: *Viaje a Navarra de Chaho* (1933), frantsesetik itzulpena edizio-kritiko gisa; *Guillermo de Humboldt. Estudios de sus trabajos sobre Vasconia* (1933); *Ensayos Euskarianos* (1935); *La época de Astarloa y Moguel* (1937); *Viajeros extranjeros en Vasconia* (1942); *Cultura biológica y arte de traducir* (1943); *Cuatro ensayos sobre España y América* de Guillermo de Humboldt, traducción y notas en colaboración con Miguel de Unamuno (1951); *El carlismo de los vascos* (1980). Horiez gainera, hainbat itzulpen, hitzaurre eta kritikaz beste zenbait liburu. Elkarlanean osaturik Euskaltzaindiak argitaratu zuen *Iparragirre* (1987) liburuan bertan ikerlanik luzeena zen berea, "Iparragirre en América" izenburuduna. Duela urtebete, ordea, bere azken liburua, *Un crítico en las quimbambas*. Bere lanen bibliografiarik zehatzena Jon Bilbaoren *Eusko bibliographiaren* III eta IX. liburukietan 577-580. eta 402-404. orrialdeetan (Añamendi argitaletxea, Donostia, 1973 eta 1975. urteetan), ondotik, jarraipenez *Eusko bibliographia*, II. liburukia (1976-1980), (Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo, 1986). Azkenik, *Un crítico en las quimbambas*en osatuago aurkituko dugu 291-312. orrialdeetan.

Baina, bereziki, Justo Garate, maiz "Zuzen Garate", polemista bezala ere ez zen gizon txarra. Besteen hutsak salatzen bazekien ere, gehienetan bereak laster aitortzen zekiena zen. Bere jakintzaz ez zen oharkabea eta lehenik harro itxurazko gizona idurituko zitzaigun, baina berarekin harremanak izan zituen nornahi erraz ohartzen zen bere bihotz onaz eta umiltasunaz. Gainera, beti nornahiri mesede egiteko gertu. Antzinatek elkarren artean izan dugun harreman estua dut diodanaren lekuko.

Jakintza bideetan orotariko gaiez interesatu zen, bereziki XVIII. eta XIX. mendeetako ikerketaz, historiarako G. von Humboldt-enganetik hasi eta karlisten gerratetik Iparragirre arte bereziki. Ahantzi ezinezkoak Humboldt-i buruz egin zituenak, luze bezain sakonak, bizitzaz, bidaiez eta euskal lanez. Haiek izango zituen, *Ensayos Euskarianosekin* batera, bere gaztaroko lehen lanak. Ondorenez etorri ziren gainerakoak.

Langile bezala, zer esan? Bizi guztian eten gabe aritu zen, han eta hemen, hartaz eta honetaz. Medikuntzaz, biologia eta psikologiak berrehunen bat lan idatziak ditu eta beste hainbeste edo gehiago filologiak, etnografiak eta euskal historiak. Toponimiaz lanik ugari agertu zuen eta, beraietan etimologiako iritziak beti zuzenak izan ez bazituen ere, saio gogoangarriak dira. Edozein gai hartzen zuelarik ere, maisuki agertzen zen gehienetan. Bere intelektu ahalmenen adierazgarri hor dugu *Cultura biológica y arte de traducir*. Zernahitarik bada hor eta, niri behintzat, ordu atseginak eskaini dizkit, batez ere gizonaren dimentsioa eta adimenaren neurriak erakusten dizkigulako.

Ikertzaile paregabea. *Los colegios de las vizcainas y Vergara en el siglo XVIII* (1972) lana 1992. urtean Eusko Jaurlaritzak, lehendakariaren eskaintzaz, argitaratu zuen J. Ig. Telletxea Idigorasen gehigarri. Baina, halaber, bada beste alderdi guti ezagun bat Justo Garategan: hitzaurregilearena. Liburu askoren hitzaurregile. Nik lehenengoetarik ezagutu nuena Migel Pelay Orozko adiskidearen *El ritmo de la época*rena izango da noski. Liburua bera ederra bazen ere, hitzaurrea ez zen makala.

Ez nuke ausartegia izan nahi pertsoneri buruz iritziak ematen. Sokratek antzina zioenez, gauzek gizaki bakoitzagan era desberdinezko ikuspegiak dituzte; gure esaldiak dioen bezala, buru haina aburu; eta nekeza da Justo bezalako humanista bati buruz aburu zehatzak agertzea, hain zabala denez gizon honen kultura eta honen barnean landu zuen alorra.

Justok, bere polemiketan, etxekoekin zalapartarik aski atera bazuen ere, erbesteko zenbait kultur gizonekin izan zituenak nabarmenagoak ziren, gehienetan gure Herriaren izen onaren alde bere luma ezpatatzat hartuz. Bere garaian “barapalo” ondo merezia eman zion Salvador Madariagari eta geroxeago Sánchez Albornozi. Jorge Luis Borges idazlea ere ez zen libratu ondo merezia zuen zigorretik. Borgesek uste bazuen euskaldunok soilik esnedunak (esneketariak) ginela, hemengoen “esnea” probatu beharra izan zuen “Zuzen Garate”ren eskutik. Sánchez Albornozek, ordea, Ameriko Castroren arabe zaletasuna onartzerik nahi ez, eta horren kontrako arrazoi bidez uste zuen erromantziak bakarrik zirela zibilizatuak, eta amaren semeak nonnahi sortzen zirela ikusi zuen “albornoz” ordez “tunikaz” behar zuen hark. Madariagari nonbait ahantzi zitzaion zumarrek ez duela frutatatzat madaririk ematen, bere jatorrizko lurreen behar bezala errotua denean, eta madarikatu hari adierazi zion gauzak zuzen nola ziren.

Izugarria benetan gure gizonaren kemena. Baina bere luma su bihurtzen zenean, berezko seta indartzen zitzaion gauzak bere neurritik atereaz. Biarnoko “convade” hitza Strabón-ek kantabriari buruzkoan erabili zuen ala ez, XVII. mendean Rochefort-engandik hasita era askotako iritziak barreiatu ziren; baina iritziak iritzi. Berez iluna zen gai horretan gogorregi sartu zen J. Caro Barojaren aurka Aranzadi Zientzia Elkarteak Telesforo Aranzadiri 1962an omenez eskaini zion *Munibe* zenbaki berezian. Ondoko urteetan ere setati jarraitu zuen agiri zehatzik eskaini ezinezko auzi hartan. Etnografo autoritate kendu nahi zion gai horietan zerbait egin dugunon aurrean, baina, hala ere, hutsegiterik bada edo ez bada, guretzat Caro Baroja izan da etnologia eremu horietan izan dugun maisu gorena. Baina, hala ere, XVIII eta XIX. go gaietan hain aditua zen J. Garatek aitortu zuen J. Caro Barojaren *La hora navarra del s. XVIII* liburu bikaina zela.

Antzera aritu zen K. Mitxelenarekin ere, hizkuntzalaritza gramatikaren maila soiletik ikusten zuela esanez. Hor ere badakigu Mitxelena dela gure historian izan den hizkuntzalaririk bikainena. Hortik ote zetorkion euskara batua onartu ezina? Justo eta biok elkarren artean idatzizko eztabaidarik aski izan genuen. Behin azaldu zidan 1968an Arantzazuko bileretan Mitxelenak eztabaida sutsu eta gogorrak izan zituela Jose Miel Barandiaranekin, Elias Amezagak esan zionez. Erantzun erraza nuen, esanez, Arantzazuko bilera haietan Euskaltzaindiko idazkari nintzenez, edozeinen aurrean aitortu ezazkeela J.M. Barandiaran ez zela agertu Arantzazuko bilera haietara eta ezinezko zela horrelako eztabaidarik. Medikuz bezala, bere eztabaida horietan besteen diagnostiko psikikoa egiteko zaletasuna agertzen zekienez, ia ez zen ohartu Elias Amezagaz, zeren buruz elbarritua ez bazen, nire ustez, zentzu-oreka zalantzagarrria nabari zuelako.

Nornahik ditugu gure hutsegiteak, jakitunik handienak bereak dituen bezala. Nor zertan zein den hautatzea ez da gauza erraza, baina zentzuz aritu beharra dugu edonork alde emankorrak, positiboak, non dituen nabaritzeko, bestelako hutsak huskeria direlako. Eta Justo Garateren lan oparoa, medikuntzaz gainera, sakon bezain zabala izan da euskal kulturaren alorrean. Fruiturik aski eskaini zigulako izendatu zuen 1982. urtean Euskal Herriko Unibertsitateak *honoris causa*, lehenago guk ohorezko euskaltzain bezala. Eta 1991ko azaroaren 4an Errege Juan Carlos Lak *Cruz de Caballero de la Orden de Isabel la Católica* eskainiz ohoretu zuen gure gizon hau.

Justok bederatzi hizkuntza menperatzen zituen, baina ikastaro garaian Aingeru Iri-garai zenak euskaltzaleatasuna txertatu zionetik, hau zuen bihotzkoena. Gudak erbestaturik urte larriak igaro arren, bere emazte Itziarren laguntzarik ez zitzaion falta izan euskaldungoan arduratsu jarraitzeko eta seme-alabak euskaraz hezitzeko.

Igaz argitaratu zen bere azken liburuan hitz hunkigarriak eskaintzen ditu bukaeran familiarentzat eta herriminaz. Hara hemen bere esanak hitzez-hitz:

“Con Itziar, esposa y compañera de siempre, y en medio de mis hijos, desde esta Mendoza argentina, escribiendo esta especie de biografía, rememoro mi vida. Siento que mi corazón salta hacia mi tierra vasca, que seguramente ya no pisaré más, y deambulo por sus montes y valles; dialogo con sus gentes; cuestiono aspectos de su historia, su lengua y sus costumbres; anoto detalles que me parecen interesantes para un nuevo estudio; sueño con un país grande en medio de su pequeñez geográfica.

En Mendoza, mi ciudad de residencia, recuerdo con amor mi tierra de origen, Bergara. Me gustaría estar siempre presente en ambas ciudades y que ambas me puedan recordar como una persona que vivió preocupada por el destino humano y que todo lo que hizo lo realizó en pro de la humanidad.”

Guk nekez ahaztuko dugu bere bizitza guztian Berpizkunde garaiko humanista jakitunen erara etengabeko lanean aritu eta erbestean bere gorputza utzi zuen bergarra. Guk ere zer gutiago agur eta ohore-eskaintza bihotzez egitea baino?

Juan San Martin

T. HERNANDORENA (1898-1994)

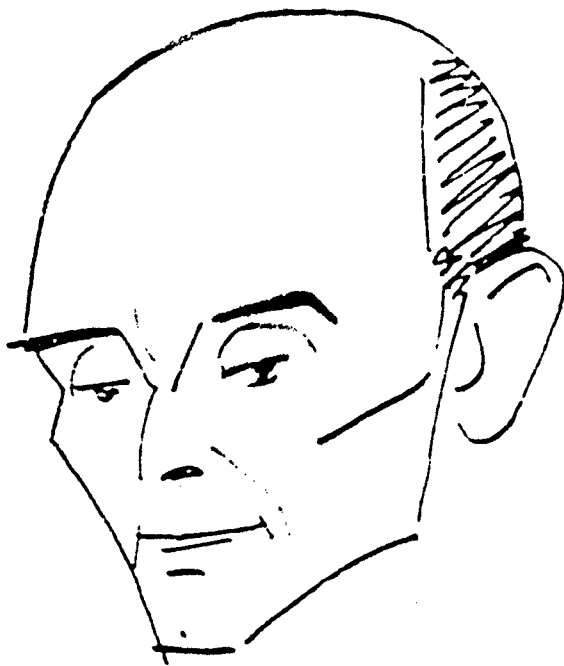
Aspalditik Donibane-Lohizuneko ospitale batean zegoen Teodoro Hernandorena azaroaren 9an zendu zen 96 urterekin. Handik bi egunetara ospatu ziren bere hiletak Hondarribiko eliza nagusian, hiri honetan bizi baitzen bere azken urteetan. Zizurkilen jaioa zen 1898. urteko azaroaren 6an. Esaten denez, Godofredo jarri zioten izentzat, eta gogoko ez zuenez, Teodoro hartzera jo zuen.

Zaragozan egin zituen medikuntza ikasketak eta Billabonan mediku izan ondorean Madrilen bi urtez aritu zen odontologo espezialitatean egiten, 1933an Donostian kokatzeko. Euskaltzale bikain horrek ordutik hartu zuen jarrera eta burutu zituen ekintzen berri eman nuen *Egan* aldizkarian. Ikus 1985. urteko 5-6. zenbakiaren 47-49. orrialdeak.

Erbesteraturik agertu zenean ere, larrialdi guztiak gaindituz, euskaraz hezi zituen seme-alaba guztiak, aldi berean euskaltzaletasuna txertatuz. Esker gaitza bere jarrera zintzoa.

1934an ospatu zen Aberri Egunaren eraginez Euskal Herriari buruzko erreportaia filmatu zuela aipatzen nuen. Nik orduan *Eganen* eman nituen baino xehetasun gehiago agertu zuen Santos Zuzunegik prestatu zuen liburu hartan: *Euzkadi: un film de Teodoro Hernandorena, 1933-1983*. "Certamen Internacional de Cine Documental y de Cortometraje de Bilbao" deritzan jaialdian aurkeztua, Bizkaiko Aurrezki Kutxaren babespean argitaraturik. Hirurogei orrialdeko liburuxka haren asmo, eragin eta burutzea abertzaletasunaren zabalkundezkoa zen.

Ez zen euskaraz asko idatzi zuen horietakoa, ez; baina bai euskaltzale suharra eta, batez ere, ekintza gizona. Herrian hasi zen euskaraz idazten eta ondotik *Zeruko Argia*, *El Bidasoa*, *Anaitasuna* eta *Príncipe de Vianan*, euskarazko orrian. Hain zuzen, azken aldizkari honetan eztabaida bizia sortu genuen elkarren artean euskararen bizitza aburu. Baina, egia esan, elkarren lagun minak izan gara 1957an elkar ezagutu genuenetik, eta elkar laguntzarik ere izan genuen euskaltzaletasuna suspertzen. Bestek beste, berari zor zaio gerraondoko bertsolari txapelketen pizkundea, batez ere 1958an Basarri, Xalbador, Uztapide eta Mattin bertsolariekin baliatuz Parisen agertu zuen saiakera hari esker, eman zion publizitate oihartzunaren eraginez, Frantziako telebistan agertzea lortu baitzuen. Bertsolariak ez ezik, euskarak berak ere 1958. urte hartan izan zuen telebistara lehen sarrera. Haren eragina ikusirik hasi ginen mugaz honaindian bertsolari txapelketak antolatzen.

T. Hernandorena, apunte de
A. Valverde

Parisko saio haren grabaketa ere egin omen zuen, baina galdutzat geneukan eta horra hor, Zaitegi zenaren paperak eta liburutegia Baionatik Euskaltzaindiaren Azkue Bibliotekara ekartzean non azaldu zitzaigun zintatik egindako transkribaketa baten kopia. Lan horretan zerikusirik izan zuen gure P. Charrittonek, aurkezpenetan ageri denez, bere ahoz hainbeste aldiz Dr. Hernandorenaren aipamenak lekuko. Transkribaketaren arabera "Paris'en izan zen Bertsolari-saiaketaren azalpena, 1958", Zaitegik berak eman zion izenburuaz argitaratu nuen *Eganen* 5-6. zenb., 1985, 21-46. orrietan, bersolaritzaren historian ahantzi ezinezko lana bete baitzuen Hernandorena zenak. Duela urte guti bertsolariek eskaini zioten omenaldia ondo merezia zuen Hernandorena gizon kementsu eta euskaltzale eredugarriak. (G.B.).

J. S. M.

**EUSKALTZAINDIAREN AURKITEGIA
ETA ORGANIGRAMA**

ORDEZKARITZAK / DELEGACIONES / DÉLÉGATIONS

ARABA / ALAVA

San Antonio, 41
01005 VITORIA / GASTEIZ
Telf. 945-23 36 48; Faxes: 945-23 39 40
Ordezkarria: Patxi Goenaga Mendizabal

GIPUZKOA / GUIPUZCOA

Hernani, 15, behe
20004 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN
Telf. 943-42 80 50; Faxes: 943-42 83 65
Ordezkarria: Juan Maria Lekuona

NAFARROA / NAVARRA

Conde Oliveto, 2, 2
31002 IRUÑEA / PAMPLONA
Telf. 948-22 34 71; Faxes: 948-21 07 13
Ordezkarria: Jose Mari Satrustegi

IPARRALDEA / PAYS BASQUE NORD

37 rue Pannerau
61000 BAIONA / BAYONNE
Telf. 07-33-59 59 45 59
Ordezkarria: Pierre Charritton

**EUSKALTZAINBURUGOA / CARGOS ACADEMICOS
Y EJECUTIVOS**

Euskaltzainburua/Presidente: Jean Haritschelhar

Buruordea/Vicepresidente: Juan Mari Lekuona

Idazkaria/Secretario: Endrike Knörr

Diruzaina/Tesorero: Jose Antonio Arana Martija

Iker Sailburua/Presidente *Sección Investigación*: Patxi Altuna

Jagon Sailburua/Presidente *Sección Tutelar*: Miren Azkarate

Idazkariorde-Kudeatzailea/Vicesecretario-Gerente: Jose Luis Lizundia Askondo

Bibliotekaria/Bibliotecario: Jose Antonio Arana Martija

Ekonomi eragilea / Gestor económico: Juan Jose Zearreta

Argitalpen eragilea / Ejecutivo publicaciones: Ricardo Badiola Uriarte

Eragile Teknikaria / Coordinador técnico: Pello Telleria

EGOITZA / SEDE

Plaza Barria, 15
48005 BILBO / BILBAO

BULEGOAK / OFICINAS

Telf.: 94-415 81 55
Faxa: 94-415 81 44

Idazkariorde-Kudeatzailea: Jose Luis Lizundia Askondo

AZKUE BIBLIOTEKA

Telf.: 94-415 27 45
Faxa: 94-415 00 51

Arduraduna: Jose Antonio Arana Martija

**EUSKALTZAIN OSOAK/
ACADEMICOS DE NUMERO/
ACADÉMICIENS TITULAIRES**

1. Patxi Altuna, E.U.T.G. Mundaiz. Apdo. 1359 Postakutxa, 20080 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 31 00; faxa: 943-29 26 35; 943-27 39 32.
2. Jose Antonio Arana Martija, Karmelo Etxegarai 6, 48300 GERNIKA (Bizkaia), 94-625 07 01 (etxea); 94-415 27 45 (bulegoa).
3. Miren Azkarate, Antso Jakituna, 26, 6 D, 20010 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-46 75 85 (etxea); 943-31 06 00; faxa 943-31 10 56.
4. Pierre Charritton, 3 impasse Port Neuf, 64100 BAYONNE/BAIONA, 59 59 81 27 (etxea); 07-33-59 59 45 59 (Ordezkaritza).
5. Jean-Louis Davant, Iratzabal, Aizagerria, 64130-ARRAST-LARREBIEU/ÛRRÛXTOI-LARRABILE, 07-33-59 28 81 67.
6. Xabier Diharce "Iratzeder", Abbaye Notre Dame de Belloc, 64260 URT/AHURTI, 07-33-59 29 65 55.
7. Patxi Goenaga, Landazuri, 17, 5. ezkerre, 01008 VITORIA/GASTEIZ, 945-13 65 57; 945-13 98 11; U.P.V./E.H.U... 945-26 57 22; faxa: 945-26 78 82; 945-23 36 48 (Ordezkaritza): 945-23 36 48; faxa: 945-23 39 40.
8. Jean Haritschelhar, Elorrieta, 24 route de Lamigotte, 64600 ANGLET/ANGELU, 07-33-59 03 85 06.
9. Alfonso Irigoien, Trenbideko Etorbidea, 2, 5. B, 48013 BILBAO, 94-442 27 70.
10. Xabier Kintana, Haritzezkietea etxea, Askorbeko-Ugarte bidea, 3 Goierrri-Martiartu 48950 ERANDIO, 94-464 88 00, luzapena 2080 (Euskal Herriko Unibertsitatea), faxa: 94-464 95 50; 94-417 04 91 (etxea).
11. Endrike Knörr, Mateo Múguica, 8, 2. C, 01009 VITORIA/GASTEIZ 945-22 38 03 (etxea); Ordezkaritza: 945-23 36 48; faxa: 945-23 39 40; (834 Postakutxa), 01080 VITORIA/GASTEIZ.
12. Federiko Krutwig, Berastegi, 1, 2. ezkerre, 48001 BILBAO, 94-423 78 87.
13. Emile Larre, Curé, Hegiluxenea, 64220 UHART-CIZE/UHARTE GARAZI, 07-33-59 37 36 41.
14. Juan Mari Lekuona, San Esteban, 2, 1.º A, 20180 OIARTZUN, 943-49 20 74; 943-42 80 50 (Ordezkaritza).
15. Beñat Oihartzabal, Haizpurua, Herauritz/Heraitze, 64480 USTARITZ/UZTARITZE, 07-33-59 93 09 81.

16. Francisco Ondarra, PP. Capuchinos, Errotazahar, 42, 31014 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-14 95 99.
17. Txomin Peillen Ibarburu, 64 560 SAINTE ENGRACE/SANTA-GRAZI 07-33-59 28 62 44; 5 Ch. Aranceta 64 100 BAYONNE/BAIONA, 07-33-59 28 62 44; 595250.00; Baionako etekoa 59.63.1648
18. Pello Salaburu, Sarriena, 153, 48940 LEIOA, 94-464 21 24; Euskal Herriko Unibertsitatea/Universidad del País Vasco, 94-464 77 00; faxa: 94-464 74 46.
19. Juan San Martin, Bidasoa ibilbidea, 12 Apartado Correos, 53, Postakutxa, 20280 HONDARRIBIA, tef.-fax: 943-64 14 35.
20. Ibon Sarasola, Paseo Duque de Mandas, 37, 1, 20012 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 33 40; Verdi, 143, 1, 08012 BARCELONA/BARTZELONA, 93-237 29 63.
21. Jose Mari Satrustegi, Milikonea, 31840 ARRUAZU, 948-46 48 25; faxa: 948-46 48 71; Ordezkaritza: 948-22 34 71; faxa: 948-21 07 13.
22. Luis Villasante, Arantzazuko Santutegia, 20560 OÑATI, 943-78 09 51; faxa: 943-78 33 70.
23. Patxi Zabaleta, Amaia, 2, C, 1., 31002 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-26 71 39 (etxea); 948-22 84 71 (bulegoa); faxa: 948-21 31 12.
24. Antonio Zavala, San Ignazio ikastetxea, Galtzada Zaharra, 26 / Calzada Vieja de Ategorrieta, 26, 20013 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 95 00.

Oharra:— Frantziara deitzeko: 07-33 eta gero zortzi zenbakiak.

— Frantziatik deitzeko: 19-34 eta gero beste zenbakiak, salbu 9.

**EUSKALTZAIN OHOREZKOAK/
ACADEMICOS DE HONOR/
ACADÉMICIENS D'HONNEUR**

1. Jacques Allières, 25, route d'Espagne "L'Orangerie" 31300 TOULOUSE, 61-40 15 10; 61-89 09 38.
2. Joan Coromines, Colom, 30, 08397 PINEDA DEL MAR.
3. Iñaki Eizmendi "Basarri", Ntra. Sra. del Pilar, 10, 20800 ZARAUTZ, 943-84 15 37.
4. Bernardo Estornes, Secundino Esnaola, 13, 3. ezk., 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.
5. Jon Etxaide Itharte, Paseo de Colón 33, 4. ezk., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-23 78 18.
6. Jose M. Jimeno Jurio, Monasterio de Usun, 4, 2. C esk., 31011 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-26 05 72.
7. André Martinet, 16 rue Pierre-Bonnard, 92260 FONTENAY-AUX-ROSES, 46 61 12 04.
8. Pedro Pujana, Virgen de Begoña, 41, 48006 BILBO, 94-412 69 27.
9. Rudolf de Rijk, Newtonstraat, 69, II, 1098 HA AMSTERDAM (Holanda), 31 206, 935 650.
10. Carlos Santamaria, Buen Pastor, 13, 20005 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-41 52 97.
11. Martin Ugalde, Almirante Juan Allondo, Villa Carolina, A, 4. esk., 20280 HONDARRIBIA, 943-64 15 05.
12. Terence Harrison Wilbur, Department of Germanic Languages, University of California, 90024 LOS ANGELES (USA).
13. Pedro de Yrizar, Lagasca, 54, 28001 MADRID, 91-576 63 93.
14. Augustin Zubikarai, Sabin Arana, 4, 4, 48700 ONDARROA, 94-683 02 87.
15. Guri Zytsar', Ligovsky Prospect 65, Apart. 62. St. Petersburg, 92260, C.I.E./E.B.E., 19 10 40.

**EUSKALTZAIN URGAZLEAK/
ACADEMICOS CORRESPONDIENTES/
MEMBRES CORRESPONDANTS**

Jesus Acha, Avda. Sancho el Fuerte, 96 Irrintzi, 31011 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-25 70 21.

Jose Antonio Aduriz, Ategorrieta hiribidea, 23, 2., 20013 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 73 46; 943-17 33 77 (bulegoa); faxa: 943-15 79 44.

M.ª Dolores Agirre, Urbietta, 5, 2., 20006 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-42 43 03.

Eugenio Agirretxe, San Francisco, 2, 20800 ZARAUTZ.

Gexan Alfaro, Librairie Zabal/Liburudenda, 52 rue Panneau, 64100 BAYONNE/BAIONA, 07-33-59 59 43 90.

Jose Luis Alvarez Enparanza "Txillardegi", Bidarte, 20150 AMASA.

Xabier Amuriza, Andikoa auzunea, 48240 BERRIZ, 94-622 51 69.

Pierre Andiazabal, Grand Séminaire, Avenue Darrigrand, 64100 BAYONNE/BAIONA, 07-33-59 63 33 40.

Marcelino Andrinua, Abadetxea, 48212 MAÑARIA, 94-682 40 04.

Juan Apezetxea, Avda. de Guipúzcoa, 5, Villa Antonia, 31012 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-11 21 31.

Jose Mari Aranalde, San Ignazio Auzunea, 9, 1. D, 20400 IBARRA, 943-21 60 44; 943-67 46 87 (etxea).

Xabier Aranburu, Miracruz, 28, A, 4. esk., 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 97 04; Legebiltzarra, 945-24 78 00.

Xipri Arbelbide, 14 rue Salie, 641000 BAYONNE/BAIONA, 07-33-59 59 31 14.

Adolfo Arejita, Labayru, 28, pral. ezk., 48010 BILBO, 94-444 64 56 (etxea); 445 31 00 hedapena 548 (Deustuko Unibertsitatea).

Josu Arenaza, Gran Vía, 82, 2. ezk., 48011 BILBO, 94-441 41 81.

Jose Antonio Arkotxa, Sorgintxulo, 2, 12. C. 20100 ERRENTERIA, 943-21 60 44.

Begoña Arregi, Pío Baroja, 8, 4. C, 20008 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-21 62 06.

Pakita Arregi, Alfonso XIII, Plaza, 2, 4. C, 20008 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-21 25 32.

Bernardo Atxaga (Joseba Irazu), Kale Nagusia, 10, 20159 ASTEASU, 943-59 19 02.

Mikel Atxaga, Diario *DEIA* egunkaria, Carlos I, 3. behe, 20011 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-46 24 88.

Gotzon Aurrekoetxea, Ziarrusta auzunea, 27, 48141 DIMA, 94-673 67 20 (etxea); 94-415 81 55 (bulegoa).

Jose Mari Azpiroz, Dermitaleria, 3, 1. esk., 31001 IRUÑEA/PAMPLONA.

Jose Azurmendi, Arriola Pasealekua, 50, 2. eskl, 20009 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.

* * *

Ricardo Badiola Uriarte, Errotalde, 17, J, 48990 GETXO, 94-460 05 11 (etxea); 94-415 81 55 (bulegoa).

Gaizka Barandiaran, San Ignazio ikastetxea, Galtzada Zaharra, 26/Calzada Vieja de Ategorrieta, 26, 20013 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 95 00.

Federico de Barrenengoa, Plaza Plácido Careaga, 12, 5. ez., 48014 BILBO, 94-475 38 19.

Iñaki Barriola, Isturin, Paseo Ayete, 20009 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-21 16 73.

Serafin Basauri, Txirio kale, 1, 3. ez., 20600 EIBAR, 943-11 35 90.

Jose Basterretxea, Sangüesa, 13, 1. ez., 31003 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-23 66 96.

Iñaki Beobide, Narrica, 31, 3, 20003 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-42 09 82.

Julene Berrojalbiz, Rodríguez Arias, 29, 3. ez., 48011 BILBAO, 94-443 79 43.

Pedro Berrondo, Gral. Lersundi, 6 ent., ez., 20007 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-46 18 57.

Milagros Bidegain, Sancho-enea, 9, 20100 ERRENTERIA.

Antonio Bilbao, Zuetza baserria, Ganbe, 48115 MORGA, 94-674 36 02.

Felix Bilbao, Frantziskotarrak, 48393 FORUA, 94-625 20 01.

Dr. Gunter G. Brettschneider, Nubailee 27, D-5030 HÜRTH, 92260, 02233-43777 (telf.); faxa: 02223-45397.

* * *

Joseph Camino, Evêché, Place Mgr Vansteenbergh, 64100 BAYONNE/BAIONA, 07-33-59 59 16 88.

Junes Casenave-Harigile, Apez etxia, 64470 ALÇAY/ALTZAI, 07-33-59 28 54 66.

* * *

Jorge Cortés Izal, Monasterio Velate, 5, 7, 31011 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-25 57 59.

Jean Pierre Curutchet, 64780 HELETTE/HELETA, 07-33-59 37 61 04.

* * *

Jean-Baptiste Dirassar, Lotissement Arrantzaleak, 64500 CIBOURE/ZIBURU, 07-33-59 26 05 95.

Pierre Duny Pétre, Maison Héguitoa, 4 chemin d'Oihonce, 64220 SAINT-JEAN-PIED-DE-PORT/DONIBANE-GARAZI, 07-33-59 37 04 91.

* * *

Andolin Eguzkitza, M.ª Muñoz, 6, 5. ezk. ezk., 48005 BILBO, 94-416 08 20.

Kepa Enbeita, Auzo-lana, S.A., 01449 (ABORNIKANO) URKABUSTAIZ, 945-43 70 70.

Martzel Ensunza, Juan Antonio Zunzunegi, 7, 4., ezk., 48013 BILBO, 94-464 88 00.

Karmeles Esnal, Txofre, 2, 2.B, 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 15 76.

Pello Esnal, Kasino, 8, 3. A, 20800 ZARAUTZ, 943-83 33 20 (etxea); 943-41 26 00 (bulegoa); HABE faxa: 943-41 26 01.

Eñaut Etchamendy, Professeur Agronome, 64120 BEYRIE-SUR-JOYEUSE/MITHIRIÑA, 07-33-59 65 80 95.

Jean-Baptiste Etcharren, Chemin Kurutzamendi, 64220 SAINT-JEAN-PIED-DE-PORT/DONIBANE-GARAZI, 07-33-59 37 31 99.

Pierre Etchehandi, Abbaye Notre Dame de Belloc, 64240 URT/AHURTI, 07-33-59 29 65 55.

Jacques Etcheverry, Foyer André Harambillet Hauts de St. Crois, Avenue André Harambillet, 64100 BAYONNE/BAIONA.

Jose Mari Etxaburu, Villa Ongi-etorri, Amute auzoa, 20280 HONDARRIBIA, 943-64 30 02.

Ana Mari Etxaide, Trav. Baiona, 1, 2. G, 31011 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-26 08 80.

Jose Mari Etxebarria, E.U.T.G. Mundaiz, 50, Apart. correos, 1359, Postakutxa, 20080 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 31 00; 943-65 30 09 (komentua).

Juan Manuel Etxebarria, Zamakoa, 29, 4. B, 48960 GALDAKAO, 94-456 83 10.

Peter Etxebarria, 491 Court, 89501 RENO, NEVADA (USA).

Karmelo Etxenagusia, Virgen de Begoña, 41, 48006 BILBO, 94-412 70 91; 94-412 69 27 (etxea).

Eustasio Etxezarreta, Urdaneta, 10, 579 Postakutxa, 20080 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-46 53 26.

* * *

Patrik Farell (Darragh), 41 Nutley Lane, DUBLIN (Irlanda), 69 26 41.

Jazinto Fernandez Setien, Arantzibia, 12, 4. A, 20130 URNIETA.

* * *

Bitoriano Gandiaga, Arantzazuko Santutegia, 20560 OÑATI, 943-78 13 02.

Jose Garmendia Arruabarrena, Consulado, 8, 2. B, 20011 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-47 28 41.

Juan Garmendia Larrañaga, Mayor, 1, 20400 TOLOSA, 943-67 09 19.

Salvador Garmendia, Mugika-enea, 20270 ANOETA, 943-65 25 39.

Xabier Gereño, Agirre Lehendakaria, 18, 3. esk., 48104 BILBO, 94-475 52 63.

Manex Goienetxe, Chikitoys, Route d'Aritzague, 64600 ANGLET/ANGELU, 07-33-59 42 39 33.

Juan Luis Goikoetxea, Arteaga, 53, Landabarri, 48016 DERIO, 94-454 01 76 (etxea); Institutua: 94-454 32 58; faxa: 94-454 32 62.

Bernard Goity, Evêché, Place Mgr Vansteenberghé, 64100 BAYONNE/BAIONA, 07-33-59 59 16 88.

* * *

Marcelin Hegiaphal, Pastoralier, 64130 CHERAUTE/SOHÛTA, 07-33-59 28 17 86.

Mariano Iceta, 31700 ELIZONDO, 948-58 07 55.

Roger Idiart, Curè, 64250 AINHOA, 07-33-59 28 51 65.

Arantza Idiazabal, Tolarieta, 6, 1. esk., 20180 OIARTZUN.

Itziar Idiazabal, Sarriena, 54, 48940 LEIOA, 94-464 26 08.

Joseba Intxausti, Arturo Kanpion, 15, 20009 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, (telf./faxes) 943-31 12 76.

Andrés Iñigo, Sangüesa, 1, 3, 31003 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-24 74 74 (etxea); Hizkuntza Eskola, 948-22 22 02/03; faxa: 948-21 14 25.

Jose Angel Irigaray, Aldamar, 9, 1. esk., 20003 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-42 64 89.

Jose Mari Iriondo, Nafarroa, 11, Eguzki-lore, 2, 3. B, 20800 ZARAUTZ, 943-83 43 51.

Michel Itçaina, Secrétaire de Mairie, 64250 CAMBO/KANBO, 07-33-59 29 72 55; 07-33-59 29 75 30.

Fermin Ixurko, Residencia sacerdotal "Argarai", Avda. Baja Navarra, 64, 31004 IRU-NEA/PAMPLONA.

* * *

Ramuntxo Kanblong, 34 Allée Fontaine Laborde, 64600 ANGLET/ANGELU, 07-33-59 63 79 91.

Jaime Kerexeta, San Roque, 24, 48230 ELORRIO, 94-682 00 12.

Jon Kortazar, Elorriaga, 8, 3, 48100 MUNGIA, 94-674 29 02.

* * *

Joseba Andoni Lakarra, Euskal Herriko Unibertsitatea/Universidad del País Vasco —Euskal Filologia—, Marqués de Urkixo, z/g., 01006 VITORIA/GASTEIZ, 945-13 98 11.

Daniel Landart, Villa Heleta, 64990 MOUGUERRE/MUGERRE, 07-33-59 93 25 25.

Jose Mari Larrarte, P. Pasionistas, Avda. Tudela, z.g., 31300 TAFALLA, 948-70 02 48.

Mikel Lasa, Lauaxeta etxea, z.g. Askizu auzoa, 20808 GETARIA; 943-42 90 99 (lantokia).

Jose Manuel Lasarte, Muguiro, Miguel Astrain, 10, 1. A, 31006 IRU-NEA/PAMPLONA, 948-15 00 14.

M.ª Pilar Lasarte, Portuene, 10, 3. ezk., 20008 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-21 50 15; 943-42 80 50 (bulegoa).

Imanol Laspiur, Aldatze, 3, 2. ezk., 20600 EIBAR, 943-11 32 88.

Andu Lertxundi, Villa Teresita, z.g., 20800 ZARAUTZ, 943-83 05 91.

Juan Antonio Letamendia, Gabriel Aresti torrea, 1. C, 20280 HONDARRIBIA, 943-64 35 14; 943-64 20 48 (institutua).

Xaber Lete, Plaza San Juan, 20, 20130 URNIETA, 943-55 18 49.

Jose Luis Lizundia, Bruno Mauricio Zabala, 22, 2. F, 48200 DURANGO, 94-681 41 09 (etxea); 94-415 81 55 (bulegoa).

Jose Antonio Loidi, Farmacia, Paseo de Colón, 93, 20300 IRUN, 943-61 26 78.

* * *

Peli Martin Latorre, Manuel Iradier, 9, 4. ezk., 01006 VITORIA/GASTEIZ, 945-23 29 59.

Xabier Mendiguren, Doctor Delgado, 8, 4. C, 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 29 51; faxa: 943-29 29 31 (bulegoa).

Fernando Mendizabal, Camino Zarategi, 12, 2. C, Marrutxipi, 20015 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-47 33 77 (bulegoa).

Marie Jeanne Minaberry, Journaliste, 64480 USTARITZ/UZTARITZE.

Jose Antonio Mujika, Plaza del Cedro, 3, 9. esk., Bidebieta, 1, 20016 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-39 25 28; 943-28 82 11 (bulegoa); faxa: 943-28 29 48.ñ

Luis Mari Mujika, Zabaleta, 49, 4. esk., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 36 37.

Abel Muniategi, Bizkaiburu, 12, 6. A, 48370 BERMEO, 94-420 78 83 (bulegoa).

* * *

Juan Carlos Odriozola, Euskal Herriko Unibertsitatea/Universidad del País Vasco —Zientzi Fakultatea— 48940 LEIOA, 94-464 88 00.

Jesus Oleaga, Elcano, 18, ent., esk., 48008 BILBO, 94-443 69 57.

Jon Ortiz de Urbina, Deustuko Unibertsitatea/Universidad de Deusto —Ingeles Filologia—, (1 Postakutxa), 48080 BILBO, 94-445 31 00.

Karlos Otegi, Aresti, 3, 2. D, 20800 ZARAUTZ, 943-83 46 92; 945-27 41 21.

* * *

Rosa Miren Pagola, Avda. de las Universidades, 3, 4. ezk., 48007 BILBO, 94-447 32 99.

* * *

Georges Rebuschi, 13, Avenue du Château, 54220 MALZEVILLE.

Jose Antonio Retolaza, Ibarguengoitia, Eleizaldeburu/Ugartegoikoa, 8, 48392 MUXIKA, 94-625 43 24.

Karmele Rotaetxe, Plaza Bombero Echaniz, 4, 6. ezk., 48010 BILBO, 94-421 40 33.

Manuel M.ª Ruiz Urrestarazu, Berroztegieta, 59, 01194 BERROZTEGIETA, 945-25 55 77 (bulegoa).

* * *

Andoni Sagarna, Eguzki-etxea, Kale Zahar auzunea, 20170 USURBIL, 943-36 53 73.

Ramón Saizarbitoria, Peña y Goñi, 1, 6. esk., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 79 90.

Pedro Sancristóval, Postas, 41, 6, 01004 VITORIA/GASTEIZ, 945-27 76 82.

Jose Mari Sánchez Carrión, Udaletxeko Plaza, 1, 6, 31001 IRUÑEA/PAMPLONA.

Joseba Sarrionaindia, Landako etorbidea, 1, 3, 48200 DURANGO, 94-681 18 82.

Iñaki Segurola, Paulo VI, 10, 20730 AZPEITIA, 943-47 02 84; (bulegoa) telf.: 943-47 02 84, faxa: 943-45 99 64.

* * *

Jose Ignacio Tellechea, Usandizaga, 27, 5. ezk., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 00 62.

Juan Mari Torrealdai, Tolosa hiribidea, 103, 1. C, 20009 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-21 80 92.

* * *

Patxi Uribarren, Begoñako Karmelo, 10, 48004 BILBO, 94-412 43 43; (bulegoa) telf.: 94-420 79 39; faxa: 94-420 78 30.

Patri Urkizu, Santo Kristo plaza, 4, 20100 LEZO, 943-52 72 24.

Ignacio Urquijo, Munibe, 48270 MARKINA, 94-616 60 31.

Arantza Urretabizkai, Avda. Madrid, 8, 9. A, 20011 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-42 87 56; Fco. Silbela, 27, 8. E, 28028 MADRID.

Andres Maria Urrutia Badiola, Notaritz, Rodríguez Arias, 6, 3. (1. depart.), 48008 BILBO, 94-479 09 00; faxa: 94-479 08 58.

Thomas Ūthurry, Professeur, Grand Séminaire, Avenue Jean Darrigrand, 64100 BAYONNE/BAIONA, 07-33-59 63 33 40.

* * *

Jose Mari Velez de Mendizabal, Naparroa etorbidea, 9, 3, 20500 ARRASATE, 943-79 36 82 (etxea); 943-77 05 02 (bulegoa).

Xarles Videgain Zolakia, 7 avenue des Pres, 64100 BAYONNE/BAIONA, 07-33-59 55 37 57 (etxea); 07-33-59 63 66 29 (bulegoa).

* * *

Mikel Zalbide, Carlos I, 13, 9. C, 20011 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-46 54 62; (bulegoa) telf.: 945-18 83 41; faxa: 945-18 83 36.

Androsi Zatarain, Zubieta, 40, 20007 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-42 12 36.

Juan Jose Zearreta, Andrandi auzunea, 7, 3, 48340 ZORNOTZA, 94-673 15 20 (etxea); 94-415 81 55 (bulegoa).

BATZORDEKIDEEN HELBIDEAK
(Euskaltzain ez direnenak)

- Xabier Altzibar Aretxabaleta, Rafaela Ibarra, 33, 1., ezk. ezk., 48014 BILBO, telf. 94-447 75 75.
- Anton Aranburu, Heriz pasealekua, 153, 4. B, 20009 DONOSTIA, telf. 943-42 36 30.
- Aurelia Arkotxa, "Goiz eder", 22 rue Bigarren, 64700 HENDAIA.
- Isaak Atutxa, Agirre Lehendakaria, 16, 1. esk., 48140 IGORRE, telf. 94-631 90 52.
- Gorka Aulestia, Joakin Collar, 2, 7. D, 01002 VITORIA/GASTEIZ, telf. 945-28 12 92.
- Luis Baraiazarra, Karmeldarrak, Goiko portala, 48270 MARKINA, telf. 94-616 60 19.
- Erramun Baxok, Mendigaraia, 64490 MILAFRANGA.
- Jon Casenave, Eleparría, 64640 HELETA, telf. 59 37 67 91.
- Jon Castañares, Juan de Ajuriagerra, 22, 2. ezk., 48009 BILBO, telf. 94-423 43 88.
- Ricardo Cierbide, Avda. Gasteiz, 48, 01009 VITORIA/GASTEIZ, telf. 945-24 89 19.
- Alberto Elorriaga Atxutegi, Jose Mª Escuza, 27, 48013 BILBO, telf. 94-441 09 20; 94-487 55 55 (bulegoa).
- Pilartxo Etxeberria, Liborioenea, 32, 1. D, 20014 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, telf. 943-45 02 28.
- Izaskun Etxebeste, Camino Konkorronea, 40, Casa Duran, 2 centro, 20012 DONOSTIA, telf. 943-42 91 04; 943-42 17 10 (bulegoa).
- Jesus Mari Etxezarreta, Alda. Calbeton, 2, 2., 20820 DEBA, telf. 943-60 35 45, 943-60 16 22.
- Iñaki Gaminde, Artazuriña, 6, 3., 48004 BILBO, telf. 94-411 12 62.
- Sebastian Garcia Trujillo, Andikollano, 2, 2., 48903 BARAKALDO, telf. 94-499 16 99
- Jose Antonio Gonzalez Salazar, Casa Cural, 01139 DOMAIKIA.
- Mikel Gorrotxategi, Euskal Herria, 23, 3. F, 48990 GETXO, telf. 94-460 72 75.
- Jose Ignacio Hualde, Department of Spanish, Italian, and Portuguese, 4080 Foreign Languages Building, 707 South Mathews Avenue, Urbana, IL 61801 (USA); faxa: 07-1-2172440190.
- Bernhard Hurch, Koblinger Hptstr. 20/7, A-1190 WIEN (Austria).
- Juan Cruz Igerabide, Sonola etxea, 20150 ADUNA, telf. 943-69 16 46.

Iñaki Irazabalbeitia, *Elhuyar*, Asteasuain poligonoa, 14. pabilioia, Txikiardi auzoa, 20170 USURBIL, telf. 943-36 30 40, faxa: 943-36 31 44.

Alan King, Indamendi kalea, 13, 7. C, 20800 ZARAUTZ.

Jesus Mari Makazaga, Uribitarte, 1, 4., 20870 ELGOIBAR, telf. 943-74 20 68.

Jose Maria Makua Goienetxe, Makua aholkularitza, Gran Via, 44, 2. esk., 48011 BILBO, telf. 94-423 08 31, faxa: 94-423 44 51.

Josune Olabarria, Azkue Biblioteka, Plaza Barria, 15, 48005 BILBO, telf. 94-415 27 45.

Miren Lourdes Oñederra, EHU, Filologia, Geografia eta Historia Fakultatea, Urkixo markesa, z.g., 01006 GASTEIZ, telf. 945-13 98 11; faxa: 945-14 42 90.

Jean-Baptiste Orpustan, Tipirena, 64780 OSSES, telf. 07-33-59 37 73 14.

Patxi Salaberri, Trav. Jose Jimeno, 2, 4. ezk., 31015 IRUÑEA/PAMPLONA, telf. 948-16 95 17 (Unibertsitatea), faxa: 948-16 94 48.

Koro Seguroia, Arrobitxulo, 11, Argarbi etxea, 20170 USURBIL, telf. 943-36 00 96; (bulegoa) telf: 943-42 17 10.

Ana Toledo, Santa Marina, 30, 1., 20800 ZARAUTZ, telf. 943-13 07 46; 943-27 31 00 (E.U.T.G.).

EUSKALTZAINDIAREN BATZORDE-ORGANIGRAMA (*)**I. HIZTEGIGINTZA****1. OROTARIKO EUSKAL HIZTEGIA azpibatzerdea**

Buru:	Ibon Sarasola
Idazkari:	Iñaki Segurola
Kideak:	Gabriel Fraile
	Elizabet Kruzeta
	Ane Loidi
	Blanca Urgell
	Eduardo Valencia
	Arantza Egia
	Ainhoa Otamendi

2. HIZTEGI BATUKO batzerdea

Buru:	Ibon Sarasola
Idazkari:	Jose Antonio Aduriz
Kideak:	Miren Azkarate
	Luis Baraiazarra
	Pierre Charritton
	Xabier Kintana
	Txomin Peillen
	Andoni Sagarna
	Iñaki Segurola
	Mikel Zalbide

(*) 1995-05-26an, Heletan, onartua.

II. GRAMATIKA batzordea

Buru:	Patxi Altuna
Idazkari:	Patxi Goenaga
Idazkariorde:	M. Pilar Lasarte
Kideak:	Miren Azkarate Pierre Charriton Andolin Eguzkitza Alan King Jose M. Larrarte Jesus M. Makazaga Jose Antonio Mujika Beñat Oihartzabal Francisco Ondarra Karmele Rotaetxe Pello Salaburu

III. DIALEKTOLOGIA-ATLASGINTZA batzordea

Buru:	Beñat Oihartzabal
Idazkari tekniko:	Gotzon Aurrekoetxea
Idazkari tekniko:	Xarles Videgain
Kideak:	Isaak Atutxa Ana M. Etxaide Jose M. Etxebarria Izaskun Etxebeste Koro Segurola

IV. ONOMASTIKA batzordea

Buru:	Endrike Knörr
Idazkari:	Mikel Gorrotategi
Kideak:	Andres Iñigo Alfonso Irigoien Jose Luis Lizundia Patxi Salaberri Juan San Martin Jose M. Satrustegi

Exonomastika kideak:

Andolin Eguzkitza
Iñaki Irazabalbeitia
Xabier Kintana
Federiko Krutwig
Xabier Mendiguren

Aholkulariak:

Ricardo Cierbide
Jose Antonio González Salazar
Jose M. Jimeno Jurío
Jean-Baptiste Orpustan
Manuel M. Ruiz Urrestarazu

V. LITERATURA batzordea

Buru: Juan M. Lekuona

Herri-literatura azpibatzerdea

Arduradun: Antonio Zavala
Idazkari: Pello Esnal
Kideak: Jose M. Aranalde
Antton Aranburu
Juan Manuel Etxebarria
Jesus M. Etxezarreta
Alfonso Irigoien
Jose M. Iriondo
Emile Larre
Abel Muniategi

Literatura-Ikerketa azpibatzerdea

Arduradun: Juan M. Lekuona
Idazkari: Karlos Otegi
Kideak: Xabier Altzibar
Aurelia Arkotxa
Gorka Aulestia
Jon Casenave
Jean Haritschelhar
Juan Cruz Igerabide
Jon Kortazar
Luis M. Mujika
Txomin Peillen
Ana Toledo
Patri Urkizu

VI. EUSKARA BATUKO batzordea

Buru: Pello Salaburu
Idazkari: Miren Azkarate
Kideak: Patxi Altuna
Xabier Kintana
Beñat Oihartzabal
Ibon Sarasola
Luis Villasante

Ahoskera azpibatzerdea

Buru: M. Lourdes Oñederra
 Idazkari: Iñaki Gaminde
 Kideak: Jose Luis Alvarez Empanza "Txillardegi"
 Jean-Louis Davant
 Pello Esnal
 Juan Manuel Etxebarria
 Pilartxo Etxeberria
 Jose Ignacio Hualde
 Bernhard Hurch
 Rosa Miren Pagola
 Xarles Videgain

Lantaldea

Buru: M. Lourdes Oñederra
 Lankideak: Pilartxo Etxeberria
 EITBko aholkularia
 (EAEko) IRALEko irakaslea
 (Nafarroako) IBIko irakaslea

VII. JAGON SAILA

Buru: Miren Azkarate
 Idazkari: Andres Urrutia
 Kideak: Erramun Baxok
 Andres Iñigo
 Federico Krutwig
 Xaber Mendiguren
 Manuel M. Ruiz Urrestarazu
 Jose M. Velez de Mendizabal

Aholkulariak: Ramuntxo Camblong
 Pierre Charritton
 Patxi Goenaga
 Juan M. Lekuona
 Jose M. Satrustegi

VIII. ARGITALPEN batzordea

Buru:	Jean Haritschelhar
Idazkari-eragile:	Ricardo Badiola Uriarte
Kideak:	Juan M. Lekuona Endrike Knörr Jose Antonio Arana Martija Patxi Altuna Miren Azkarate Beñat Oihartzabal

IX. AZKUE BIBLIOTEKA batzordea

Buru:	Jose Antonio Arana Martija
Idazkari:	Josune Olabarria
Kideak:	Andolin Eguzkitza Juan Luis Goikoetxea Endrike Knörr Jose M. Larrarte Juan San Martin

X. LEGE-EKONOMI batzordea

Buru:	Jean Haritschelhar
Idazkari:	Jose Luis Lizundia
Kideak:	Juan M. Lekuona Endrike Knörr Jose Antonio Arana Martija

Lege azpibatzerdea

Abel Muniategi
Andres Urrutia
Patxi Zabaleta

Ekonomi azpibatzerdea

Jon Castañares
Alberto Elorriaga Atxutegi
Sebastian Garcia Trujillo
Jose M. Makua Goienetxe
Juan Jose Zearreta

AURKIBIDEA 1994

ADURIZ, Jose Antonio:	
— Hiztegi batua lantzeko irizpideak	1087
— Hiztegi batuaren datu-base lexikografikoa	1159
ADURIZ, Itziar: Euskararen normalizazioa eta linguistika konputa- zionala	1579
ALBERDI, Jabier: Hitanoa non eta nork erabiltzen duen	983
ALTONAGA, Kepa: <i>Neurtu</i> aditzaren erregimenaz	1027
ALTUNA, Patxi:	
— Raimundo Olabideren bizitza eta lanak (1869-1942)	451
— Bertso lerroa	1221
— Hitz pareak	1543
ANSOLA, Alberto:	
— Euskaltzaindiaren 75.urteurrenean: Araba eta euskara	367
— Euskaltzaindiaren 75. urteurrenean	445
ARANA MARTIJA, Jose Antonio:	
— Kostaldeko ekosistemen erakusketa	319
— Bruno Etxenike, Bonaparteren itzultzaile eta bidelagun Nafarroan zehar	435
— Jon Bilbao Azkarreta (1914-1994)	611
ARANBURU BENGOETXEA, Antton: Euskara eta kazetaritza	243
ARDANZA GARRO, Jose Antonio, Euskal Autonomia Erkidegoko Lehendakaria: Euskaltzaindiaren 75.urteurrena Gipuzkoako Foru Aldundian	361
AURRE AZURMENDI, Josu: Azken hitzak	325
AURREKOETXEA, Gotzon: Hitanoa ahozko hizkuntzan (Euskal He- rriko Hizkuntz Atlasaren arabera)	995
AZKUNE, Iñaki: <i>Neurtu</i> aditzaren erregimenaz	1025
BARREÑA, Andoni: Deklinabidearen jabekuntza-garapena haur eus- kaldun elebakar batengan.	505

BERASATEGI ZURUTUZA, Joxe Mari: Eskolan ikasia bizitzan nola itsatsi	189
BILBAO, Gidor: Latin jatorriko izen bereziak euskal idazleetan	1395
BONETA, Amaia: Hiribarrenen <i>Eskaldunak</i> poemako izen bereziak	1491
BUTRON, Joseba: Ortografi gomendio batzuei buruzko gogoeta	705
CAMINO, Iñaki: Etxenike eta Aezkoako lekukotasun dialektologi- koa	417
DAVANT, Jean-Louis: Aita Lhande zenaz	477
DONEGA, Marino: 75 aniversario de Euskaltzaindia	21
DIHARCE, Xabier "Iratzeder": Martin Landerretxe, euskaltzain apeza (1842-1930)	481
EGUZKITZA, Andolin: Ponte-izenak	1377
ELOSEGI, Antton: Euskaltzaindiaren gomendio-arauei idazkeraz: le- tra larriari buruzkoaren kasua	755
ENSUNZA, Martzel:	
— Zergatik gorde X letra maileguzko hitzetan	717
— <i>Neurtu</i> aditzaren erregimenaz	1027
ESNAL, Pello: <i>Puntua</i> bertsolaritzan	1233
ESPINAL, Maria Teresa: Criterios lingüísticos para la traducción de los nombres propios al catalán	1309
ETXEBARRIA ZAMALLOA, Igone: Hizkuntz egokitasuna Euskal Telebistako saioetan	267
ETXEBARRIA, Jose Ramon:	
— Zergatik gorde X letra maileguzko hitzetan	717
— <i>Neurtu</i> aditzaren erregimenaz	1027
ETXEBERRIA, Pilartxo: Hizkera jasoaren ingurukoak	1527
ETXEBESTE, Izaskun: <i>Bat-batzuk</i> eta <i>nor(tzuk)-zein(tzuk)</i> ahozko hizkuntzan (Euskal Herriko Hizkuntz Atlaseko datuen arabera)	723
ETXEZAHARRETA GALZAGORRI, Luzien: Euskararen erabilpen zuzena Iparraldeko komunikabideetan	257
EUSKALTZAINDIA/Real Academia de la Lengua Vasca:	
— Lehen <i>Jagon</i> Jardunaldien ondorioak	277
— Batzar Agiriak. 1994.eko urtarrila	283
— Batzar Agiriak. 1994.eko otsaila	286

— Jose Luis Lizundia jaunari eta Maria Pilar Lasarte andereari Euskaltzaindiak domina eman	327
— Batzar Agiriak. 1994.eko martxoan	379
— Batzar Agiriak. 1994.eko apirila	386
— Batzar Agiriak. 1994.eko maiatza	390
— Batzar Agiriak. 1994.eko ekaina	394
— Batzar Agiriak. 1994.eko uztaila	397
— Batzar Agiriak. 1994.eko iraila	400
— Federiko Krutwig Sagredo	585
— XIII. Biltzarreko egitaraua	629
— XIII. Biltzarreko Akademi batzordea. Antolakizun batzordea ...	639
— XIII. Biltzarren azpiegitura	640
— XIII. Biltzarreko <i>Araudia</i>	701
— Euskaltzaindiaren Leioako <i>Adierazpena</i>	1609
GALDOS, Eli: Euskaltzaindiaren 75. urteurrena	373
GARCIA, Julio: <i>Neurtu</i> aditzaren erregimenaz	1027
GARMENDIA ARRUEBARRENA, Jose:	
— Un inédito de Aizquibel	487
— Aizquibel e Iztueta	501
GARMENDIA LASA, Mari Karmen: Hizkuntzaren erabilera zuzena Autonomi Administrazioan	93
GOIKOETXEA ARRIETA, Juan Luis:	
— ‘R.M. Azkue’ sariketako idazlanen argitalpena	337
— Bizkaieraren aberastasunetarik zeintzuk diren batuan sartu beharrekoak	795
GOIRIENA, Juan Jose: Euskaltzaindiari ongi etorria	643
GORROTXATEGI NIETO, Mikel:	
— Fruniz/ <i>Fruiz</i>	295
— Ubidea/ <i>Ubide</i> . Salvatierra/ <i>Agurain</i>	569
— Atxuriaga-La Aceña	573
— Herri-ikastetxe izen zenbaitez xehetasunak	579
GURRUTXAGA, Antton: Gainerako Exonomastikaz	1387
HARITSCHELHAR DUHALDE, Jean:	
— Hizkuntzaren erabilera zuzena	11
— Bilbao Bizkaia Kutxa- Euskaltzaindia “Resurreccion Maria Azkue” sariak ematean	343
— Euskaltzaindiaren 75. mugakari	355
— Erraimun Olabide, Odon Apraiz, Federiko Belaustegigoitia eta Luis Gonzalez de Etxabarri jaunei omenaldia Euskaltzaindiaren 75. urtemugan	447

— Euskara batuaren 25. urtemuga	645
HUALDE, Jose Ignacio:	
— Euskal azentuak eta euskara batua	1547
— Euskal azentu ereduaren sailkapenerako	1569
HUGUET PASCUAL, Jesús: Estandard, Administración Pública y la función de calidad de lengua	51
IÑIGO, Andres:	
— Euskara hizkuntz eskola ofizialetan	221
— Nafarroako antroponimia XVI. eta XVII. mendeetan	1415
IÑIGO, Patxi: Euskara hizkuntz eskola ofizialetan	221
INTXAUSTI, Joseba: Euskarazko biblien historiaz	229
IRAZUSTA, Jon: Osasun zientzietako laburtzapenak	1173
IRAZABALBEITIA, Iñaki:	
— Munduko estatuak, beren hiriburuak eta akzidente geografiko nagusiak	1429
— Alfabeto latinez idazten ez diren hizkuntzen transkripzio eta transliterazioa	1451
— Exotoponimoen jentilizioak osatzeko arauak	1473
IRIONDO, Andoni:	
— Los clásicos del pensamiento universal en euskara	589
— Pentsamenduaren klasikoak euskaraz	603
KING, Alan: Aditz modalen erabilpena dela eta	1009
KINTANA URTIAGA, Xabier:	
— Euskara U.P.V./ Euskal Herriko Unibertsitatean: erabilera, zuzentasuna eta kontrola	233
— Unamuno y Schopenhauer en euskara	599
— Mitologi eta astronomi izenen inguruan	1355
— Espainia-Frantzietako eskualde-probintzien eta Europako toponimia historikoa	1363
— Europako eta aldirietako toponimia historikoa	1371
— Ponte-izenak	1377
— Ponte-izenak, Espainia-Frantzietako eskualde-probintzien eta Europako toponimia historikoa	1477
KNÖRR BORRAS, Endrike:	
— Zenbat euskaratik nolako euskarara / Del cuánto euskara al qué euskara	31
— Sarrera hitzak <i>Exonomastikaz</i>	1305
— XIII. Biltzarra egunez egun	1611

LAZARO CARRETER, Fernando: 75 aniversario de la fundación de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia	17
LIZUNDIA ASKONDO, Jose Luis:	
— “Dagianak agindua, jan dezala”: Euskararen erabilera zuzena. Ikuspegi administratiboak	121
— Jose Luis Lizundia jaunari eta M ^h . Pilar Lasarte andereari Euskaltzaindiak domina eman	327
LEKUONA, Juan Mari:	
— Prentsa idatziko eta ikusentzuteko komunikabideetako euskara: azken hitzak	329
— Euskal estrofez	1187
LIZARRALDE OLABARRIA, Marian: Zuzenketa normalizaziorako bide	143
MARI i MAYANS, Isidor: Actuaciones de la Generalitat de Catalunya para garantizar la calidad de la lengua	45
MENDIGUREN BEREZIARTU, Xabier:	
— Unamuno eta Shopenhauer euskaraz	595
— Euskaltzaindiko Exonomastika azpibatzerdearen proposamenak: historia eta irizpide nagusiak	1333
MOLL, Aina: La tutela de la lengua en las Islas Baleares	63
MORVAN, Michel: Commentaire critique sur les “Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca” (<i>Astama-Bahakatu</i>) ..	539
MUJICA, A.: <i>Neurtu</i> aditzaren erabilera berriaz	1023
MUJICA, Jose Antonio: Noiz <i>g(e,i)</i> eta noiz <i>j(e,i)</i> latinetikoko mailegu berrietan	1163
NOLTE ARAMBURU, Manfred: Bilbao Bizkaia Kutxak- Euskaltzaindiak “Resurreccion Maria Azkue” sariak banatzean	335
OLAZIREGI SALABERRIA, Ibon: Hutsen zuzenketa eskolan	215
OÑEDERRA, Miren Lourdes:	
— Ortografiatzko arazoak: <i>Esploradore</i> ala <i>exploradore</i>	711
— Ahoskera araupetzeaz	1523
— Abiaburu zehatz batzuk	1533
— Ahoskera araupetzeaz	1589
ODRIOZOLA, Juan Carlos: Formulazio kimikoa eta euskal deklinabidea	743
OIHARTZABAL, Beñat: Hikako adizkeren paradigmaren aurkezpena	969

PASTOR ALVAREZ, Juan: En el 75 aniversario de la fundación de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia	443
PETRIRENA ALZUGUREN, Patxi: Euskararen erabilera zuzena <i>Euskaldunon egunkariaren</i> ikuspegitik: arloz arlo	263
PEREZ GAZTELU, Elixabete.:	
— Koldo Mitxelenaren zinema-kritiketako hitz elkartuak	1111
— Koldo Mitxelenaren zinema-kritiketako hitz eratorriak	1129
PRADERA, Jose Alberto: Euskaltzaindiaren 75. urteurrenean	371
RAFEL i FONTANALS, Joaquim: Jornadas sobre la tutela de la lengua	23
REGUEIRO TENREIRO, Manuel: Potenciación del uso del gallego y protección de la lengua	39
REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA: <i>ikus EUSKALTZAINDIA</i>	
RODRIGUEZ OCHOA, Jose M.ª:	
— Euskararen erabilera zuzena Administrazioan	95
— Euskaltzaindiaren 75. urte direla-ta	365
RODRIGUEZ, C.: Kostaldeko ekosistemen erakusketa	317
RODRIGUEZ, Fito: Hitz elkartuen lehen osagaiaren bukaera <i>-a-</i> delarik <i>hizkuntz/a</i> salbuespenarekin batera <i>hez-kuntz/a</i> onartzearen aldeko emendakina	763
RUIZ URRESTARAZU, Manuel M.ª: Luis Gonzalez de Etxabarri, hasierako euskaltzain urgazlea	469
SALABERRI MUNOA, Patxi: Legutioko hidronimia aitzaki	551
SALABERRI ZARATIEGI, Patxi:	
— Nafarroako antroponimia XVI. eta XVII. mendeetan	1415
— Nafarroako toponimia nagusia. Arazoak	1485
SAGARNA, Andoni: Hiztegi teknikoak	1271
SALABURU, Pello: Euskara batuaren egungo premiak	675
SEGUROLA, Koro: <i>Bat-batzuk</i> eta <i>nor(tzuk)-zein(tzuk)</i> ahozko hizkuntzan, (Euskal Herriko Hizkuntz Atlaseko datuen arabera)	723
SATRUSTEGI, Jose M.: Arturo Campionen itzala	407
TELLETXEA, Marilis: Koldo Mitxelenaren zinema-kritiketako hitz eratorriak	1129
TERESE, Josepo: Kostaldeko ekosistemen erakusketa	321

UGARTEBURU, Iñaki: Osasun zintzietako laburtzapenak	1173
URKIA, Miriam: Hiztegi batuaren datu-base lexikografikoa	1159
URIBARREN LETURIAGA, Patxi: Euskararen ibilbidea foru aldun- dian	129
URRUTIA BADIOLA, Andres M.ª:	
— Euskeraren erabilera zuzena: ikuspegi juridikoak	99
— Euskal Hiztegi juridikoa	1279
VILLASANTE KORTABITARTE, Luis: Euskera batuaren filosofiaz	647
WILLIAMS, Glynn: Language standardisation, correctness and so- ciety	81
ZABALA UNZALU, Igone: Laburtzapenen deklinabidea	735
ZALBIDE, Mikel:	
— Eskola-munduan erabiltzen den euskara: egungo egoera eta zen- bait hobekuntza-bide	153
— Hitz elkartuen osaera	767
— Maileguzko hitzen zenbait muga-arazo	1063
ZULAIKA IJURKO, Esther: Aditzoina Ioannes Leizarragagan	785

